МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ISSN 2519-058X (Print)

СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ВІСНИК

EAST EUROPEAN HISTORICAL BULLETIN

СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИПУСК 3
SPECIAL ISSUE 3

Дрогобич, 2018
Drohobych, 2018

Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол від 17 травня 2018 року № 7)

Наказом МОН України збірник включено до Переліку наукових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з історичних наук (Наказ МОН України від 13.03.2017 р. № 374).

Східноєвропейський історичний вісник / [головний редактор В. Ільницький]. – Дрогобич: Посвіт, 2018. – Спеціальний випуск 3. – 372 с.

Збірник розрахований на науковців, викладачів історії, аспірантів, докторантів, студентів й усіх, хто цікавиться історичним минулим.

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних і посилань.

Головний редактор: **Ільницький В. І.** – д.іст.н., доц.

Відповідальний редактор: **Галів М. Д.** – к.пед.н., доц.

Редакційна колегія:

Борщевич В. Т. – д.і.н.; **Вагнер Марек** – д.габ. з іст., проф. (Польща); **Вегеш М. М.** – д.і.н., проф.; **Вацлав Вєжбєнєц** – д.габ. з іст., проф. (Польща); **Ґліва Анджей** – доктор історії (Польща); **Дегтярьов С.І.**; **Корсак Р. В.** – д.і.н., проф.; **Литвин М. Р.** – д.і.н., проф.; **Морозов А. Г.** – д.і.н., проф.; **Новацький Роман** – д. габ. з іст., проф. (Польща); **Падалка С. С.** – д.і.н., проф.; **Патриляк І. К.** – д.і.н., проф.; **Петречко О. М.** – д.і.н., проф.; **Сергійчук В. І.** – д.і.н., проф.; **Ситник О. М.** – д.і.н., проф.; **Стародубець Г. М.** – д.і.н., проф.; **Стемпнік Анджей** – д.габ. з іст., проф. (Польща); **Тельвак В. В.** – д.і.н., проф.; **Футала В. П.** – д.і.н., проф.; **Чопек Сильвестер** – д.габ. з іст., проф. (Польща);

Рецензенти:

Білий Дмитро Дмитрович – д.і.н., проф., професор кафедри хореографії та мистецтвознавства Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського;

Гуцуляк Віктор Володимирович – д.і.н., проф., професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського державного університету імені Богдана Хмельницького;

Деревінський Василь Федорович – д.і.н., проф., професор Київського національного університету будівництва і архітектури.

Збірник індексується в міжнародних базах даних: Cite Factor, Google Scholar, Directory of Research Journals Indexing, Journal Index, Polish Scholarly Bibliography, Research Bible, Scientific Indexing Services, Index Copernicus

Статті збірника прирівнюються до публікацій у виданнях України, які включені до міжнародних науково-метричних баз відповідно до вимог наказу МОН України від 17 жовтня 2012 р. № 1112 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 03.12.2012 р. № 1380).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Східноєвропейський історичний вісник» Серія КВ № 22449-12349Р від 28.12.2016 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання
http://http://ddpu.drohobych.net/ehbull/
http://eehb.ddpu.drohobych.net/

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100.
тел.: (0324) 41-04-74, факс: (03244) 3-38-77, e-mail: vilnickiy@gmail.com

© Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка, 2018
© Автори статей 2018

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol dd. 17.05.2018 No. 7)

By a Decree of Ministry of Education and Science of Ukraine this collection of articles is entered into the List of scientific editions in which results of dissertational researches in competition for scientific degrees of doctor and candidate of science in historical disciplines may be published.
(Decree of MES of Ukraine dd. 13.03.2017 No 374).

East European Historical Bulletin / [chief editor Vasyl Ilnytskyi]. – Drohobych: «Posvit», 2018. – Special issue 3. – 372 p.

This collection is meant for scholars, history lecturers, aspirants, doctorants, students and all the readership interested in historical past.

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles, and are not responsible for the accuracy of the data and references.

Chief editor: **Vasyl Ilnytskyi** – PhD hab. (History), Assist. Professor

Executive editor: **Mykola Haliv** – PhD (Education), Assist. Professor

Editorial Board:

Volodymyr Borshchevych – PhD hab. (History); **Marek Wagner** – PhD hab. (History), Professor (Poland); **Mykola Vehesh** – PhD hab. (History), Professor; **Wacław Wierzbieniec** – PhD hab. (History), Professor (Poland); **Andrzej Gliva –** PhD (History) (Poland); **Sergeyi Degtyarev**; **Roman Korsak** – PhD hab. (History), Professor; **Mykola Lytvyn** – PhD hab. (History), Professor; **Anatoliy Morozow** – PhD hab. (History), Professor; **Roman Nowacki** – PhD hab. (History), Professor (Poland); **Serhiy Padalka** – PhD hab. (History), Professor; **Ivan Patryliak** – PhD hab. (History), Professor; **Oleh Petrechko** – PhD hab. (History), Professor; **Volodymyr Serhiychuk** – PhD hab. (History), Professor; **Olexsander Sytnyk** – PhD hab. (History), Professor; **Galyna Starodubets** – PhD hab. (History), Professor; **Andrzej Stępmpnik** – PhD hab. (History), Professor (Poland); **Vitaliy Tel'vak** – PhD hab. (History), Professor; **Vasyl Futala** – PhD hab. (History), Professor; **Sylwester Czopek** – PhD hab. (History), Professor (Poland);

Reviewers:

Dmytro Bilyi – PhD hab. (History), Professor of the Chair of Choreography and Art Studies, Lviv State Ivan Boberskyi Physical Culture University;

Victor Hutsuliak – PhD hab. (History), Professor of the Chair of Archeology and Special Branches of Historic Science, Cherkassy State Bohdan Khmelnytskyi University;

Vasyl Derevinskyi – PhD hab. (History), Professor of Kyiv National University of Construction and Architecture.

The edition has been entered into international scientometric databases: Cite Factor, Google Scholar, Directory of Research Journals Indexing, Journal Index, Polish Scholarly Bibliography, Research Bible, Scientific Indexing Services, Index Copernicus

The articles are equaled to publications in Ukrainian journals entered in international scientometric databases in accordance with the MES of Ukraine order dd. 17 november 2012 p. No. 1112 (amended by the MES of Ukraine order dd. 03.12.2012 No. 1380).

Print media registration certificate «East European Historical Bulletin» series KV No. 22449-12349P dd. 28.12.2016

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
http://http://ddpu.drohobych.net/ehbull/
http://eehb.ddpu.drohobych.net/

Founder and Publisher: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.
Office address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivan Franko Str., 24, Drohobych, Lviv Region, 82100. tel.: (0324) 41-04-74, fax: (03244) 3-38-77, e-mail: vilnickiy@gmail.com

© Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 2018
© Copyright by the contributors, 2018

ЗМІСТ

СТАТТІ

Василь МЕНЬКО
ЦЕРКОВНІ БРАТСТВА ГАЛИЧИНИ І ВОЛИНІ XVII – XVIII ст.
В ДОСЛІДЖЕННЯХ о. АНТІНА ПЕТРУШЕВИЧА
(НА ПРИКЛАДІ «СВОДНОЙ ГАЛИЦКО-РУССКОЙ ЛЕТОПИСИ») 14

Юрій СТЕЦИК
КРИСТИНОПІЛЬСЬКА КАПІТУЛА ГАЛИЦЬКОЇ ПРОВІНЦІЇ ЧСВВ 1909 р.:
ЗБЕРЕЖЕННЯ ЧЕРНЕЦТВОМ ТРАДИЦІЙ САМОВРЯДУВАННЯ 21

Володимир ГАЛИК
НОВІ ФАКТИ ДО ІСТОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ ВОЛОДИМИРОМ КОБРИНОМ
ФРАНКОВОЇ ПОЕМИ «МОЙСЕЙ» НА ПОЛЬСЬКУ МОВУ (ЗА ЗМІСТОМ ЗБЕРЕЖЕНОГО
ЕПІСТОЛЯРІЮ 1913 – 1914 рр. ВІД ПЕРЕКЛАДАЧА ДО ПИСЬМЕННИКА)..... 32

Ігор ФАРЕНІЙ
ТЕОРІЯ СЕЛЯНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ЛЕВА КРІЦМАНА, ЇЇ ЄВРОПЕЙСЬКІ
ІСТОРИЧНІ ОСНОВИ ТА АГРАРНИЙ ПОСТУП АЗІЇ І АФРИКИ..... 41

Олександр КОЗІЙ, Оксана ГОРБАЧИК
КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЯ ТА ПОЛІТИЧНА ПРАЦЯ М. СТАХІВА У 1919 – 1924 рр. 50

Тарас ГРИНЕВИЧ
ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ДОВКОЛА ВПРОВАДЖЕННЯ ЦЕРКОВНОЇ УНІЇ
У КІНЦІ XVI – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ. В ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ
ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ ПЕРІОДУ II РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ..... 56

Микола ГАЛІВ
ПРОТЕСТИ СЕЛЯН ДРОГОБИЦЬКОГО ПОВІТУ ЛЬВІВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА
МІЖВОЄННОЇ ПОЛЬЩІ ПРОТИ МЕТОДІВ ПРОВЕДЕННЯ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ
(ЛЮТИЙ – БЕРЕЗЕНЬ 1939)..... 64

Галина СТАРОДУБЕЦЬ
ВИКОРИСТАННЯ ЖІНОК ЯК ТРУДОВОГО РЕСУРСУ ТОТАЛІТАРНОЇ ВЛАДИ
В ПРОЦЕСІ РАДЯНІЗАЦІЇ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ 73

Юрій МЕЛЬНИЧОК
ДО ПИТАННЯ СТРУКТУРИ ТАКТИЧНОГО ВІДТИНКУ 24 «МАКІВКА» (1944 – 1946) 80

Антон СИЧЕВСЬКИЙ
КЕРІВНІ ОРГАНИ СТАРООБРЯДНИЦЬКИХ ГРОМАД ЖИТОМИРЩИНИ У 1945 – 1980-х рр.:
СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД ТА ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ..... 87

Оксана КАРАСЕВИЧ
КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНВ 1953 – 1964 рр.
У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ..... 98

Зінаїда СВЯЩЕНКО
РАДЯНСЬКО-СОМАЛІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ
У КОНТЕКСТІ ЕФІОПО-СОМАЛІЙСЬКОГО КОНФЛІКТУ 107

Наталія ТУРМИС
ОГЛЯД НІМЕЦЬКОМОВНОЇ УКРАЇНІКИ
В КНИГОЗБІРНЯХ ВІДЕНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ 114

Юрій СТЕПАНЧУК
ІДЕОЛОГІЧНІ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО
ОБРАЗУ ГЕТЬМАНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ 125

Андрій КОВАЛЬЧУК, Ореста БОРДУН
ТУРИЗМ ЯК ЗАСІБ МІЖЕТНІЧНОГО ПОРОЗУМІННЯ
(НА ПРИКЛАДІ ЄВРЕЙСЬКОЇ СПАДЩИНИ ЛЬВОВА) 131

Мар'яна ЄМЕЛЬЯНОВА
МОВНІ ЗАСОБИ ЗОБРАЖЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ НА ГУЦУЛЬЩИНІ
В ХХ СТОЛІТТІ У РОМАНІ МАРІЇ МАТІОС «СОЛОДКА ДАРУСЯ» 140

Емілія КАЗАН
СПІЛЬНІ ВІЙСЬКОВІ ФОРМУВАННЯ ПОЛЬЩІ І УКРАЇНИ
ЯК ПРИКЛАД ПОРОЗУМІННЯ І МИРУ МІЖ ПОЛЬЩЕЮ І УКРАЇНОЮ 148

Світлана ГОРДЕНКО
ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ І СТАНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ 158

МАТЕРІАЛИ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКО-ЄВРЕЙСЬКІ ВЗАЄМИНИ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.): ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД, УРОКИ ДЛЯ СУЧАСНОСТІ»

Володимир СТУДІНСЬКИЙ
ВИСВІТЛЕННЯ ПИТАНЬ ЕКОНОМІЧНИХ ЕТНІЧНИХ ВЗАЄМИН В ГАЛИЧИНІ
У ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА 166

Віталій ТЕЛЬВАК, Микола ПАНТЮК
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ТА БОРОТЬБА ЗА УКРАЇНСЬКІ КАФЕДРИ
ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ 171

Наталія МИСАК
МІЖНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ І ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ
У СЕРЕДОВИЩІ ГАЛИЦЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НА РУБЕЖІ ХІХ – ХХ ст.:
СПІВПРАЦЯ ЧИ КОНФРОНТАЦІЯ 178

Назар ВАСЬКІВ
ВІД ПОРОЗУМІННЯ ДО СПІВПРАЦІ: ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР
УКРАЇНСЬКО-ЄВРЕЙСЬКИХ ВІДНОСИН В ГАЛИЧИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. 191

Лідія ЛАЗУРКО
ВИХІД УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ У ПУБЛІЧНИЙ ПРОСТІР ВУЛИЦЬ
НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ 204

Іван ХОМА
ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВГЕНА КОНОВАЛЬЦЯ НА ТЛІ
УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН НАПЕРЕДОНІ ПЕРШОЇ СІТОВОЇ ВІЙНИ 214

Світлана ОРЛИК
БАНКІВСЬКА СИСТЕМА ГАЛИЧИНИ Й БУКОВИНИ
В ПЕРІОД РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 223

Богдан САВЧУК
ТЕРОРИСТИЧНИЙ АКТ 25 ВЕРЕСНЯ 1921 Р. І СТЕПАН ФЕДАК-СТАРШИЙ..... 231

Василь ФУТАЛА
ПОЛІТИКА ПОЛЬСЬКИХ УРЯДІВ ЩОДО УКРАЇНЦІВ У 20 – 30-х рр. ХХ ст.:
ВІЗІЯ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ..... 238

Зіновій МАЛАНІЙ
РОЛЬ ГАБСБУРЗЬКОЇ МОДЕЛІ ВЛАДИ У СПІЛКУВАННІ ВОЄВОДИ ІЗ НАСЕЛЕННЯМ
У ПІВДЕННО-СХІДНИХ ВОЄВОДСТВАХ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (1921 – 1928)..... 247

Євген ЛУНЬО
ЄВРЕЇ-ТОРГІВЦІ 1920 – 1930-х рр. В ОПОВІДНІЙ ТРАДИЦІЇ ЯВОРІВЩИНИ..... 255

Юрій СКІРА
ВІДНОСИНИ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО
З ЄВРЕЯМИ ГАЛИЧИНИ ДО ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ..... 270

Володимир НАКОНЕЧНИЙ
УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВЗАЄМИНИ 1930-х РОКІВ У ДЗЕРКАЛІ «НАШОГО ЛЕМКА».... 278

Володимир БАСАРАБ
ПРИЧИНИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ 1930 – 1943 рр.
КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛИСТІВ ТА ПАСТИРСЬКИХ ПОСЛАНЬ АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО 285

Ігор ЩУПАК
РЯТУВАННЯ УКРАЇНЦЯМИ ТА ПОЛЯКАМИ ЄВРЕЇВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ
ПІД ЧАС ГОЛОКОСТУ..... 296

Руслана ПОПП
ДОКУМЕНТИ ПРО РЕАГУВАННЯ ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ДРОГОБИЧЧИНИ
НА ПІДПИСАННЯ УГОДИ МІЖ ПОЛЬСЬКИМ КОМІТЕТОМ НАЦІОНАЛЬНОГО
ВИЗВОЛЕННЯ і УРЯДОМ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ
ПРО ЕВАКУАЦІЮ ПОЛЬСЬКИХ ГРОМАДЯН З ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РСР
І УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ З ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ..... 310

Вадим ПРОКОПОВ
СТАВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПОВСТАНЦІВ ЗАКЕРЗОННЯ ДО ЄВРЕЇВ:
КОНТЕНТ-АНАЛІЗ МЕМУАРНИХ ДЖЕРЕЛ 318

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ
ВИКОРИСТАННЯ РАДЯНСЬКИМИ СИЛОВИМИ ОРГАНАМИ ВНУТРІШНЬОЇ АГЕНТУРИ
У БОРОТЬБІ ІЗ УКРАЇНСЬКИМ ВИЗВОЛЬНИМ РУХОМ
НА ЧЕРНІВЕЧЧИНІ (1945 – 1946) 326

Юрій МЕЛЬНИЧОК
СТРУКТУРА ТАКТИЧНОГО ВІДТИНКУ 24 «МАКІВКА» (1947 – 1949)..... 338

Богдан ЯНИШИН
СУЧАСНА ПОЛЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ НАУКОВОГО ЖИТТЯ
ГАБСБУРЗЬКОЇ ГАЛИЧИНИ..... 348

Рецензії

Богдан ЯНИШИН
ОССОЛІНЕУМ: НОВЕ ІСТОРІОГРАФІЧНЕ УЗАГАЛЬНЕННЯ (GALICJA. STUDIA
I MATERIALY. 200 LAT OF OSSOLINEUM. VOLUME 3. RZESZOW, 2017. 515 p.)..... 363

IN MEMORIAM
ПАМ'ЯТІ ПРОФЕСОРА МИХАЙЛА СЕНЬКІВА 369

CONTENTS

ARTICLES

Vasyl MEN'KO
CHURCH BROTHERHOODS OF GALICIA AND VOLHYNIA
IN THE XVII-XVIII CENURIES IN A. PETRUSHEVYCH' STUDIES
(AS EXAMPLIFIED BY «COMPILED GALICIAN-RUS' CHRONICLE») 14

Yuriy STETSYK
CRISTINOPOL CHAPTER OF GALICE PROVINCE OSBM IN 1909:
MONKHOOD TRADITIONAL OF SELF-GOVERNANCE SAVING 21

Volodymyr HALYK
NEW FACTS OF VOLODYMYR KOBRYN'S TRANSLATION OF FRANKO'S
POEM «MOSES» INTO THE POLISH LANGUAGE (ACCORDING TO THE PRESERVED
CORRESPONDENCE OF 1913 – 1914 FROM THE TRANSLATOR TO THE WRITER) 32

Igor FARENIY
LEV KRITSMAN'S THEORY OF THE PEASANT REVOLUTION, ITS EUROPEAN
HISTORICAL BASIS AND AGRICULTURAL ACTION OF ASIA AND AFRICA 41

Olexander KOZII, Oksana HORBACHYK
M. STAKHIV'S CULTURAL-ENLIGHTENING AND POLITICAL WORK IN 1919 – 1924..... 50

Taras HRYNEVYCH
PROBLEMS OF FIGHTING AROUND IMPLEMENTATION CHURCH UNION
IN THE END OF XVI – IN THE FERST HALF OF THE XVII CENTURY
IN THE INTERPRETATIONS POLISH HISTORIANS OF THE II RZECZPOSPOLITA 56

Mykola HALIV
THE PROTESTS OF THE PEASANTS IN DROHOBYCH DISTRICT OF LVIV REGION
OF THE INTERWAR POLAND AGAINST THE METHODS OF LOCAL ELECTIONS
(FEBRUARY AND MARCH, 1939)..... 64

Galyna STARODUBETS
USING WOMEN AS A LABOR RESOURCE OF TOTALITARIAN POWER IN THE PROCESS
OF SOVIETIZATION OF THE WESTERN REGIONS OF UKRAINE 73

Yuriy MELNYCHOK
ON THE STRUCTURE OF TACTICAL SECTOR 24 «MAKIVKA» (1944 – 1946) 80

Anton SYCHEVSKY
MANAGEMENT AUTHORITIES OF OLD BELIEVERS' COMMUNITIES
OF ZHYTOMYR REGION IN 1945 – 1980: THEIR SOCIAL STRUCTURE
AND FINANCIAL-ECONOMIC ACTIVITY 78

Oxana KARASEVYCH
THE CADRE SUPPLY OF THE AGRICULTURE OF UKRAINE IN 1953 – 1964
IN THE CONTEMPORARY UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY 98

Zinaida SVYASCHENKO
THE SOVIET-SOMALIA RELATIONS IN THE CONTEXT
OF ETHIOPIAN-SOMALIA CONFLICT 107

Natalia TURMYS
A REVIEW OF THE UKRAINIAN STUDIES IN THE GERMAN LANGUAGE
IN THE VIENNESE UNIVERSITY LIBRARY 114

Yuri STEPANCHUK
THE IDEOLOGICAL AND INTELLECTUAL PRECONDITIONS OF FORMATION OF THE MODERN
IMAGE OF HETMAN BOHDAN KHMELNYTSKY IN THE POLISH HISTORIOGRAPHY 125

Andrij KOVALCHUK, Oresta BORDUN
TOURISM AS A MEANS OF INTERETHNIC UNDERSTANDING
(AT THE EXAMPLE OF JEWISH HERITAGE OF LVIV CITY) 131

Maryana YEMELIANOVA
LINGUISTIC MEANS OF DESCRIPTION OF HISTORICAL EVENTS IN THE XX CENTURY
HUTSULSHCHYNA IN MARIA MATIOS' NOVEL «SWEET DARUSIA» 140

Emilya KAZAN
THE COMMON MILITARY FORMATIONS OF POLAND AND UKRAINE AS AN EXAMPLE
OF UNDERSTANDING AND PEACE BETWEEN POLAND AND UKRAINE 148

Svitlana HORDENKO
THE HISTORY OF DEVELOPMENT AND FORMATION OF CIVIL PROTECTION IN UKRAINE 158

THE MATERIALS OF THE SCIENTIFIC CONFERENCE «UKRAINIAN-POLISH-JEWISH INTERRELATIONS IN EASTERN UKRAINE (THE FIRST HALF OF THE XX CENTURY): HISTORICAL EXPERIENCE, LESSONS FOR THE CONTEMPORANEITY»

Volodymyr STUDISKI
PRESENTATION OF QUESTIONS OF ECONOMIC ETHNIC MUTUAL RELATIONS
IS IN GALYCHINA IN WORK OF IVAN FRANCO 166

Vitalii TELVAK, Mykola PANTIUK
MYKHAILO HRUSHEVSKYI AND THE STRUGGLE FOR THE UKRAINIAN CHAIRS
IN LVIV UNIVERSITY 171

Nataliia MYSAK
INTERNATIONAL RELATIONS AND PROFESSIONAL ACTIVITY AMONG
GALICIAN INTELLIGENTSIA IN THE LATE XIX – EARLY XX CENTURY:
COOPERATION OR CONFRONTATION 178

Nazar VASKIV
FROM UNDERSTANDING TO COOPERATION: POLITICAL DIMENSION
OF UKRAINIAN-JEWISH RELATIONS IN GALICIA IN THE EARLY 20TH CENTURY 191

Lidiya LAZURKO
THE COMING OUT OF THE UKRAINIANS IN GALICIA TO THE PUBLIC SPACE
OF THE STREETS AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY 204

Ivan KHOMA
PUBLIC ACTIVITY OF YEVHEN KONOVALETS ON THE BACKGROUND OF UKRAINIAN-POLISH RELATIONS ON THE EVE OF THE FIRST WORLD WAR 214

Svitlana ORLYK
BANKING SYSTEM OF GALICIA AND BUKOVINA IN THE PERIOD OF RUSSIAN OCCUPATION DURING THE FIRST WORLD WAR 223

Bohdan SAVCHUK
STEPAN FEDAK-SENIOR AND THE TERRORIST ACT OF SEPTEMBER 25, 1921 231

Vasyl' FUTALA
THE POLICY OF POLISH GOVERNMENTS CONCERNING UKRAINIANS IN THE 20s – 30s OF THE XX CENTURY: THE VISION OF POLISH HISTORIANS 238

Zinovii MALANII
THE ROLE OF HABSBURG POLICY MODEL IN THE COMMUNICATION BETWEEN VOIVODE AND INHABITANTS IN THE SOUTHEASTERN PROVINCES OF POLISH STATE (1921 – 1928) 247

Evhen LUNIO
JEWISH TRADERS 1920 – 1930-x IN THE NARRATIVE TRADITION OF THE YAVORIVAHCHYNA REGION 255

Yuriy SKIRA
METROPOLITAN ANDREI SHEPTYTSKYI'S RELATIONS WITH THE JEWS OF GALICIA BEFORE THE SECOND WORLD WAR 270

Volodymyr NAKONECHNYJ
UKRAINIAN-POLISH RELATIONS IN 1930s IN THE MIRROR OF «NASH LEMKO» 278

Vladimir BASARAB
THE REASONS OF UKRAINIAN-POLISH CONFRONTATION OF THE 1930 – 1943 THROUGH THE PRISM OF LETTERS AND PASTOR'S MISSIVES OF ANDREY SHEPTYCKYY 285

Igor SHCHUPAK
RESCUING BY UKRAINIANS AND POLES OF JEWS OF WESTERN UKRAINE DURING THE HOLOCAUST 296

Ruslana POPP
DOCUMENTS ON THE REACTION OF THE POLISH POPULATION TO THE SIGNING OF THE AGREEMENT BETWEEN POLISH NATIONAL LIBERATION COMMITTEE AND THE GOVERNMENT OF THE UKRAINIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC ABOUT THE EVACUATION OF POLISH CITIZENS FROM THE TERRITORY OF UKRAINIAN SSR AND OF THE UKRAINIAN POPULATION FROM THE TERRITORY OF POLAND 310

Vadim PROKOPOV
ATTITUDE OF UKRAINIAN INSURGENTS OF ZAKERZONNIA TOWARDS JEWS: CONTENT-ANALYSIS OF MEMORY SOURCES 318

Vasyl ILNYTSKYI
THE USE OF INTERNAL INTELLIGENCE AGENCIES BY THE SOVIET FORCE GROUPS IN THE STRUGGLE AGAINST THE UKRAINIAN LIBERATION MOVEMENT IN CHERNIVTSI OBLAST (1945 – 1946) 326

Yuriy MELNYCHOK
THE STRUCTURE OF THE TACTICAL SECTOR 24 «MAKIVKA» (1947 – 1949) 338

Bohdan YANYSHYN
MODERN POLISH HISTORIOGRAPHY OF SCIENTIFIC LIFE OF HABSBURG GALICIA 348

Bohdan YANYSHYN
THE OSSOLINEUM: A NEW HISTORIOGRAPHIC GENERALIZATION (GALICJA. STUDIES AND MATERIALS. 200 YEARS OF THE OSSOLINEUM. VOLUME 3. RZESZOW, 2017. 515 p.) 363

REVIEWS

IN MEMORIAM
MEMORIES OF PROFESSOR MYKHAILO SEN'KIV 369

Статті

УДК 2-737(477.83/.86+477.82)»16/17)

Василь МЕНЬКО,
orcid.org/0000-0002-9528-547X
старший викладач кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)
vasulmenko@gmail.com

ЦЕРКОВНІ БРАТСТВА ГАЛИЧИНИ І ВОЛИНІ XVII – XVIII ст. В ДОСЛІДЖЕННЯХ о. АНТІНА ПЕТРУШЕВИЧА (НА ПРИКЛАДІ «СВОДНОЙ ГАЛИЦКО-РУССКОЙ ЛЕТОПИСИ»)

У статті проаналізовано науковий доробок А. Петрушевича у вивченні церковних братств Київської митрополії на сторінках «Сводной Галицко-Русской летописи». Висвітлено історіографію проблеми, визначено провідні напрямки історіографічної рефлексії вченого, простежено суголосність історико-наукових поглядів ученого загальним теоретичним настановам європейської історіографії середини XIX – XX ст. Вчений, у своєму дослідженні чи не найбільше уваги приділив Львівському ставропігійному братству. На підставі великої кількості документів та опрацьованої літератури, історик висвітлює ґенезу братства, описує його боротьбу з Г. Балабаном, Й. Шумлянським і ін. Зроблено висновок про значний науковий доробку ученого і зібраний ним фактичний і джерельний матеріал, що став необхідним сучасним науковцям, для більш об'єктивного і повного відображення особливостей братського руху XVI – XVII ст.

***Ключові слова**: братства, церква, Київська митрополія, єпископ, устав.*

Vasyl MEN'KO,
Senior Lecturer,
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) vasulmenko@gmail.com

CHURCH BROTHERHOODS OF GALICIA AND VOLHYNIA IN THE XVII-XVIII CENURIES IN A. PETRUSHEVYCH' STUDIES (AS EXAMPLIFIED BY «COMPILED GALICIAN-RUS' CHRONICLE»)

The history of studying of the brotherhood movements in the territories of Western Ukraine has old traditions, but the generalisations and critical analysis of the collected act and historiographic material has started practising but recently. The personalities of many researchers who made a powerful contribution to the investigation of the history of the brotherhood movement remain insufficiently studied. Father Antin Petrushevych (1821 – 1913), a representative of the moskvofil movement, belongs to such unstudied researchers.

In the article A. Petrushevych' scientific work concerning the study of church brotherhoods of Kiev metropolitanate on the pages of the «Compiled Galician – Rus' Chronicle» is analysed. Historiographic problems are found out, the leading directions of the scientist's historiographic reflexion are defined, a coordination between the scholar's historical-scientific views and the general theoretical patterns of the European historiography of the middle XIX – XX centuries are determined.

The scientist in his research paid a major attention to the Lviv Stavropygian brotherhood. On the basis of a considerable quantity of documents and the processed literature, this historian illuminated the origin of this brotherhood, describing its struggle against H. Balaban, Y. Shumlianskyi, etc.

In the article the conclusion has been made, that – despite continuous references of the Ukrainian and Russian scientists to A. Petrushevich' activity – his scientific achievements still expect their detailed studying.

Summing up the scientists' inheritance, it is necessary to underline that, in spite of the specified drawbacks in the genre and method, the collected historical, factological and source material has benefited in the further studying of church history: the historians of the XX century have used this potential for a more objective and fuller picture of studying of the features, tendencies and prominent characteristics of the brotherhood movement throughout the XVII – XVIII centuries.

***Key words**: brotherhoods, church, Kiev metropolitanate, bishop, statute.*

Постановка проблеми. Студії з історії братського руху на теренах Західної України мають давні традиції, однак узагальнення та критичний аналіз нагромадженого актового та історіографічного матеріалу почало практикуватися недавно. Недастаньо вивченими залишаються і персоналії окремих дослідників, які здійснили вагомий внесок у вивчення історії братського руху. До таких дослідників належить представник москвофільського руху о. Антін Петрушевич (1821 – 1913), крилошанин митрополичої львівської греко-католицької капітули, перший галицький археолог-аматор, один з піонерів у вивченні історії унійних процесів та церкви.

Аналіз досліджень. На своєрідність методологічних засад «Сводної Галицко-Русскої летописі» та її істотні недоліки вказував уже В.Антонович. Дослідник критикує важкий стиль, систему викладу матеріалу, надмірне цитування почасти застарілої та випадкової літератури, прогалини у відомостях (Антонович, 1888).

І. Франко зазначав, що якби забрати з праці непотрібні матеріали, переписані А. Петрушевичем з уже відомих публікацій, то залишилося б три-чотири аркуші нових джерел. На його думку даний твір – це швидше збірка виписок, нотаток і матеріалів, які мали б прислужитися до написання великої синтетичної праці, зокрема історії Галицької Русі (Франко, 1901: 45).

Недоліком даної праці, як вірно відзначає М. Капраль, стало те, що автор «розчинив» факти з минулого українців XVII – XVIII ст. у своєрідній симбіозній мегаісторії Галичини (Капраль, 2003: 27). Натомість, дослідники, які стояли на русофільських позиціях, позитивно характеризували, інколи заідеалізовано, його наукову діяльність (Королько, 2002: 11).

У сучасній науковій літературі дедалі більше уваги присвячується вивченню доробку А. Петрушевича. У своїх дослідженнях до аналізу історіографії, присвяченої даному досліднику зверталися А. Королько (Королько, 2000) , Л. Тимошенко (Тимошенко, 2006), та ін. Внесок дослідника у вивчення релігійної історії присвячена праця Б. Лазорака (Лазорак, 2008).

Різні види джерел, які використав А. Петрушевич при написанні «Сводной Галицко-Русской летописи» проаналізував В. Кісіль (Кісіль, 2011). Автор зазначає, що джерелами до написання зазначеної праці були, в першу чергу, вкладні та маргінальні записи на полях рукописних і друкованих книг, які були віднайдені та опубліковані вченим під час його мандрівок різними населеними пунктами Галичини, Волині та Буковини (Кісіль, 2011: 457).

Але слід відзначити, що у сучасній українській історичній науці аналіз доробку вченого показано недостатньо.

Мета статті полягає у висвітленні основних історіографічних рефлексій А.Петрушевича, що до діяльності православних церковних братств Київської митрополії на сторінках «Сводной Галицко-Русской летописи».

Виклад основного матеріалу. Окрему ділянку наукової роботи А. Петрушевича складали дослідження з історії братств. Будучи ченцем і крилошанином митрополичої капітули та маючи доступ до церковних сховищ, історик опрацював архіви Унівського та Онуфріївського монастирів, Львівської та Перемишльської греко-католицьких капітул, окремих галицьких церков та ввів до наукового обігу значну кількість віднайдених там документів. Позитивним є й те, що при написанні своїх досліджень А. Петрушевич використовував праці своїх попередників та сучасників – Д. Зубрицького, С. Соловйова, К. Несецького, В. Татищева, І. Флерова тощо.

Доволі детальна реконструкція церковного життя у Львівській та Перемишльській єпархіях в останній третині XVII – на початку XVIII ст. відображена у збірці літописних нотаток під назвою «Сводная Галицко-Русская летопись» (Петрушевич, 1874: 8) та доповненнях до неї (Петрушевич, 1896: 9), в яких, зокрема, розкривалося становище та унійні процеси в західноукраїнських єпархіях, давався перелік братств, аналізувалися братські Пом'яники, простежувалася боротьба братств із митрополитами, єпископами та рядовим духовенством. Слід зауважити, що опублікований матеріал «Сводной Галицко-Русской летописи» є надзвичайно невпорядкованим, тому й важко його згрупувати та дати адекватну оцінку доробку історика.

У передмові до «Сводной Галицко-Русской летописи с 1600 по 1700 год» А. Пертушевич зазначає, що головною метою даної праці є розміщення в хронологічному порядку історичних відомостей про руські міста, монастирі, духовенство, окремі руські священичі роди, архітектуру, культуру, книгописання, руські церковні братства тощо. Разом з тим, дослідник розуміє, що

чимало фактологічного та джерельного матеріалу розкидано і розпорошено у чисельних актах і рукописних памятках, що значно утруднює їх систематизацію та вивчення (Петрушевич, 1874: 2).

Історія Львівського ставропігійного братства займає чи не найбільше місця у дослідженні автора. На його думку, отримання у 1600 р. Львівським Ставропігійним братством уставних грамот від царгородського патріарха Матвія започаткувало новий виток у посиленні гонінь з польського боку. Львівське Ставропігійне братство у 1600 р. свої уставні грамоти отримало уставні грамоти від царгородського патріарха Матвія (Петрушевич, 1874: 8).

Львівське братство, веде він далі, протягом тривалого часу було взірцем у діяльності усіх братств. Влітку 1590 р. на соборі в Бересті статут братства був розданий та розісланий усім братствам Київської Митрополії. У 1591 р. статут передано братству у Городку, 1609 р. – братству Нового Константи нова (Петушеви, 1874: 36), а в 1668 р. братству у Бересті. Самі ж церковні братства, на переконання А. Петрушевича, слугували оплотом проти окатоличення Русі (Петрушевич, 1874: 598).

На підставі багатьох документів та літератури історик насвітлює генерування, обставини відкритого переходу до унії Іннокентія Винницького (1691 р.) та Йосифа Шумлянського (1700 р.), описує боротьбу Львівського церковного братства з єпископами Г. Балабаном (Петрушевич, 1874: 16) Й. Шумлянським (Петрушевич, 1874: 598) тощо.

Аналізуючи постать Й. Шумлянського А. Петрушевич відзначає його енергійність, наполегливість, політичну та пастирську діяльність. Так, 1688 р. польський король Іоан ІІІ надає Шумлянському привілей на заснування власної типографії, яка у 1690 р. продана Львівському братству за 5000 зл. Окремо дослідник звертається і до характеристика видань з типографії Шумлянського (Петрушевич, 1874: 359). У 1694 р., зазначає дослідник, єпископ Й. Шумлянський в інтересах унії розпочинає практику проведення диспутів між греко-руськими а римськими богословами у приміщенні Успенської Ставропігійної церкви у Львові. Братство виступило проти їх проведення і за допомоги щедрих подарунків королю та єпископу зуміло добитися заборони диспутів.

Простежуючи боротьбу львівського братства за братську церкву Успення Пр.Богородиці дослідник зазначає, що для того щоб не дати церкву уніатам братчики вирішили відправляти службу у малій церкві. У 1701 р. братство зуміло добитися виведення з-під порядкування львівського єпископа, а в 1702 р. відмовилося давати єпископу щорічну плату в сумі 2000 зл. через те, що він прийняв унію (Петрушевич, 1887: 14). Лише в 1708 р. Й. Шумлянський зумів підкорити собі Львівське Ставропігійне братство, але взамін був змушений пообіцяти припинити власне книгодрукування при монастирі св.Григорія (Петрушевич, 1887: 40). У 1707 р. Й. Шумлянський купив у Львівського Ставропігійного братства кам'яний дім Ісаровичівський, який розташовувався навпроти Успенської церкви. В 1708 р. дім переходить римській курії і та засновує тут школу для дітей вірменських та руських католиків (Петрушевич, 1887: 44). З примиренням із Й. Шептицьким і визнанням унії Львівське Ставропігійне братство поступово починає занепадати (Петрушевич, 1874: 11).

Аналізуючи листування графа О. Хоткевича з львівськими братствами у справі львівського міщанина і братчика Влаха Галицького А. Петрушевич доходить висновку, що на 1605 р. львівські братчики засідали у єпископському суді для вирішення сімейних справ (Петрушевич, 1874: 28).

Окрему увагу автор звертає на персональний склад львівського братства. При цьому дослідник не лише наводить їхні імена, соціальний та майновий статус, але й подає коротку характеристику їх діяльності. 1600 р. до братства вписався Іван Клюс. У жовтні 1603 р. братчик Лаврентій Древицький записує на братську школу та церкву частину з маєтків Хусів та Шпиколоси (Петрушевич, 1874: 18). В 1604 р. ректором братської школи став Ів Борецький, а вчителем Федір Сидорович, який отримував щорічну плату в 5 зл. На початку 1607 р. львівські братчики священик Федір, С. Луцький, Л. Бортникович брали участь в похоронах єпископа Гедеона Балабана. У 1610 р. до братства вписалися Тітіана Малинська та Домна Анна Могиляка. 18 травня 1664 р. Анна Могилянка Потоцька відібрала у братства 3 скрині грошей, які залишив тут на сховок Петро Могила. При цьому вона подарувала братству рукописне Євангеліє, яке було оцінено в 1300 червінців. Окремо А. Петрушевич подає опис родоводу і долі Анни Полоцької та її дарів (Петрушевич, 1874: 141). У 1622 р. до Львівського Ставропігійного братства вступив П. Сагайдачний з усім козацтвом. Серед інших братчиків

А. Петрушевич виділяє Г. Губку (1619 р.), Г. Ланкиша (1638 р.), М. Алвіза (1638 р.), О. Прокопович (1638 р.), К. Мезанети (1638 р.), П. Кунашевича (1674 р.), Миколи Красовського (помер 1699 р.) (Петрушевич, 1874: 264), дидаскала К. Ставровецького (1616 р.), К. Корятка (1603 р.), І. Мазареллі (1670 р.), старшого братчика і новгородського підчашія Ф. Папару (1730 р.), Ю. Єльясевича, А. Демяновича (1730 р.) (Петрушевич, 1887: 112), Константин, І. Папара (1752 р.), Ф. Папара (1712 – 1730 рр.), Г. Папара (1695) (Петрушевич, 1897: 438) тощо. Заслугою автора стало й те, що він у своєму дослідженні неодноразово звертався до братських пом'яників Львівського Ставропігійного братства (1619 р., 1639 р., 1681 р., 1695 р., 1650 р. (пом'яник церкви Параскеви), 1730 р., 1743 р. (пом'яник церкви Пресвятої Діви Марії) (Петрушевич, 1887:163), подавав археографічний опис джерела, з'ясовував їх зміст та іменні розписи.

А. Петрушевич подає ряд вісток про майнове становище, культурно-освітню та меценатську діяльність Львівського братства. У жовтні 1603 р. Л. Древинський на братство записав частину свого майна. У 1619 р. братчик Г.Губка на братський шпиталь записав 36 зл. При вступі до Львівського Ставропігійного братства козаки та П. Сагайдачний записали на місцеву школу 250 талерів. В 1638 р. львівські братчики купили до церкви великий срібний хрест, а в 1641 р. при братській церкві Успення Пр.Богородиці за сприяння братчика Г. Лангиша засновано жіночий монастир. Під час втечі із міста війська Яреми Вишневецького забрали у братства 27398 зл., 15 гр. 1644 р. Анна Потоцька фундувала братству Євангеліє, яке коштувало 1300 червонців. У 1691 Львівське Ставропігійне братство на прохання Й. Шумлянського надає Перегінському монастиреві церковні книги, а в 1699 р. на ремонт церкви в Крилосі дає 2000 зл. У Кам'янець-Подільський братство відправляє велику кількість посуду, 12 ікон та церковні книги.

Окрім Львівського Ставропігійного братства автор звертався до історії, персонального складу, братських пом'яників та статутів чисельних міських та сільських братств Галичини, Волині та сусідніх теренів. Заснування братства у Більську А. Петрушевич відносить до 1594 р., а в Могилеві – до 1597 р. (Петрушевич, 1874: 596) Під 1601 р. дослідник фіксує братство при церкві Преображення Господнього в Любліні, перераховує його членів та відзначає, що усі дворяни Волинської землі забов'язувалися захищати братство перед католиками. Під 1611 р. автор говорить про існування братства при церкві Св. Духа у Вільно (засноване 1592 р.) та коротко зупиняється на діяльності братської типографії. 1612 р. у Мінську при місцевому Петропавлівському монастирі у 1612 р., як зазначає автор, з метою захисту грецького обряду та руського народу 52 братчиками було засноване церковне братство. Згодом, без жодних коментарів, він відзначає, що братство у Мінську створене було ще в 1592 р. У 1610 р. в Тернополі відбулися вибори старшини місцевого братства. Старшим братчиком обрано С. Григоровича та М. Злотника. До них братство очолював Г. Присяжний (Пентрушевич, 1874:39).

28 квітня 1630 р. єпископ Єремія Тисаровський затвердив устав наданий патріархом Антіохієм церковному братству при церкві Св.арх. Михаїла в м. Янів, що коло Львова. У 1633 р. при церкві Св. Онуфрія у Львовізасновано молодше церковне братство, яке у своїй діяльності підпорядковувалося Львівському Ставропігійному братству. 3 лютого 1645 р. братство затвердив Петро Могила. Під 1641 р. А. Петрушевич фіксує братства у Кам'янці-Подільському, Бережанах, Рогатині (священик Симеон), Чернівцях, Межибожому, Скалі, Голих Горах, Щирці (2 липня 1717 р. єпископ Ф. Шептицький затвердив устав братства при церкві Різдва пр.Богородиці), Жовкві (1694 р. Й. Шумлянський надав артикули братству при церкві Різдва Христового. Під цим же роком автор подає й каталог місцевих братчиків).

У Львові існували братства при церкві Св. Онуфрія, Богоявлення, Благовіщення, Параскеви П'ятниці. На 1646 р. братства існували у Сокалі та Любачові. 15 грудня 1665 р. львівський єпископ Афанасій Желібовський спеціальною грамотою дозволяє заснувати Святомиколаївське братство у м. Миколаїв, коло Львова. 14 серпня 1717 р. грамоту підтвердив Афанасій Шептицький. А. Петрушевич при цьому відзначає, що копії цих двох грамот перебувають у його архіві (Петрушевич, 1874: 323).

26 жовтня 1669 р. Й. Шумлянський дає дозвіл на заснування молодшого братства при церкві Св. Трійці у Тернополі. В грудні 1670 р. перемишльський єпископ Г. Гошовський надає уставну грамоту Святоіллінському братству у Перемишлі. 2 грудня 1670 р. Й. Шумлянський засновує в

Куликові при церкві Пр.Богородиці молодше братство та надає спеціальну грамоту (Петрушевич, 1874:608). У 1674 р. у Львові засновано монастир св.Івана Богослова, засновано братство і вибрано старшим братчиком П. Кунашевського. 9 липня 1704 р. перемишльський єпископ Г. Винницький надає церкві св. Михайла на передмісті м. Комарно братський устав та дозвіл на заснування церкви. У 1724 р. у Вишні при церкві Преображення Господнього засноване молодше братство. Під 1727 р. А. Петрушевич фіксує братство при церкві св. Григорія в містечку Динів та його старшого братчика А. Врублицького. У червні 1735 р. А. Шептицький засновує братство при церкві Різдва Пр. Богородиці у Кам'янці Струмиловій на прохання В. Храпковича, І. Дудкевича, І. Давидовича, М. Нидзи та В. Затхея. На квітень 1737 р. на передмісті Бузька при церкві Параскеви існувало братство чисельністю в 25 чол. У пом'янику місцевого братства зафіксовано ще 34 імені (Петрушевич, 1887: 126).

Маємо вістки про існування сільських церковних братств. Так, візитаційний протокол від 4 квітня 1723 р. фіксує при церкві с. Махновець братство. У 1727 р. братство при церкві Покрови Пр. Богородиці в с. Головчани приймає на священицтво Петра Левицького, позаяк попередній священик Симеон Чайковський через старість урядувати не міг. У 1742 р. братство при церкві Воздвиження Чесного Хреста у с. Дев'ятники отримує статут від перемишльського єпископа Ф. Володковича. 15 травня 1749 р. митрополит А. Шептицький в Уневі затвердив артикули братства св. Параскеви в с. Плугів, що коло Поморян. У візитації 1758 р. згадуються давні артикули братства при церкві св. Микити у с. Лежахів (Петрушевич, 1887: 209).

Братство у Луцьку. Заснування братства А. Петрушевич відносить до 1619 р. та наводить текст грамоти на його заснування. Грамоту, веде він далі, підписало 46 чоловік, 38 з них поставили власні печатки. Подає автор і імена тих хто підписав уставну грамоту. Під 1641 р. автор фіксує луцького братського священика Неофіта Ласковецького. Звертаючись до місцевого пом'яника, дослідник зазначає, що його записи починаються ще в 1618 р., простежує його зміст, структуру та наводить іменний перелік вписаних (Петрушевич, 1874: 191). В 1648 р. до Луцького братства записався Трохим Комарницький. В 1691 р. він приймає католицизм, бере ім'я Станіслав та вступає до ордену ієзуїтів.

Братство в Рогатині А. Петрушевич подає ті чи інші вістки з історії рогатинського братства в контексті історичного, економічного та культурного розвитку Галичини та Львівського ставропігійного братства зокрема. Відзначаючи роль рогатинського братства при церкві Різдва Богородиці, дослідник зазначає, що в 1627 р. львівський єпископ Єремія Тисаровський окремою грамотою стверджує статут дочірнього молодшого братства при церкві Св. Духа. 6 травня 1627 р. київський митрополит Ів. Борецький, на прохання делегації з Рогатина, в київській церкві св. Михайла затверджує устави братству при церкві Св. Духа (Петрушевич, 1874: 457). Фіксує дослідник на теренах Рогатина діяльність двох жіночих монастирів – Воскресенського та Преображенського на Бабинецькому передмісті і неподалік міста, «під лісом».

Окремо А. Пертушевич звертається до питання боротьби рогатинських братчиків із засиллям католицизму. Він зазначає, що у спільному листі руського духовенства від 5 квітня 1641 р. на підтримку руської церкви підписався рогатинський священник Симеон, усе місцеве духовенство та члени братства (Менько, 2009: 483).

Під 1638 р. дослідник зазначає, що в місцевій церкві (св. Духа – В. М.) мітиться запис про поховання тут міщанки Анни Іванівни Кучерської (можливо представниця місцевого братства – В. М.). В жовтні 1668 р. львівський єпископ Й.Шумлянський висвячує в Рогатині пароха для місцевої братської церкви.

Братство в Станіславові (тепер – м. Івано-Франківськ). У місті А. Петрушевич фіксує два братства, але практично нічого не говорить про їх діяльність. Під 1682 р. автор фіксує братський пом'яник церкви Воскресіння Христового. А.Петрушевич зазначає, що збереглося лише 40 аркушів пом'яника та подає перелік вписаних братчиків. Напис у церкві Введення Пр. Богородиці від 6 травня 1674 р. зазначає, що місцеве братство фундувало до церкви келих. Старшим братчиком на той час був П. Юрасевич, Григорій молодший, брат Федір. Маршалком при церкві був Злотичен (Петрушевич, 1874: 178).

Висновок. Сучасні науковці схильні розглядати науковий доробок історика комплексно, підкреслюючи значний арсенал наукових досліджень, багатий на використання різноманітних галузей історичного знання. На їх думку збираючи факти, А.Петрушевич прагнув скласти цілісний хронологічний і детальний літопис Галицько-руської землі у річищі романтичної течії в історіографії (Педич, 1997).

Зважаючи на таку ситуацію потрібно зазначити, що незважаючи на постійне звертання українських та російських науковців до особи А. Петрушевича його наукові досягнення ще потребують свого детального вивчення. Підсумовуючи доробок ученого, слід підкреслити, що, попри вказані вади жанру і методу, зібраний істориком фактологічний і джерельний матеріал приніс користь у вивченні церковної історії в подальшому: історики XX ст. використовували цей потенціал для більш об'єктивної і повної картини вивчення особливостей, тенденцій та характерних рис братського руху протягом XVII – XVIII ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Антонович, 1888 – Антонович В. [Рецензія] Сводная Галичско-Русская летопись с 1700 до конца августа 1772 года. Составил А. С. Петрушевич // Киевская Старина. 1888. XXI. С. 45–52.

Капраль, 2003 – Капраль М. Національні громади Львова XVI – XVIII ст. (соціально-правові взаємини). – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, Львівське відділення Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2003. 440 с.

Королько, 2001 – Королько А. «Сводная Галицко-русская летопись» А. Петрушевича – джерело для вивчення історичних пам'яток Галичини // Історичні пам'ятки Галичини. Матеріали наукової краєзнавчої конференції (26 жовтня 2000 року, м. Львів). Львів: Видавничий центр ЛНУ, 2001. С. 21–25.

Королько, 2002 – Королько А. Громадсько-політична та наукова діяльність Антона Петрушевича: Автореф. дис. … канд. істор. наук: 07.00.01 / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2002. 20 с.

Лазорак, 2008 – Лазорак Б. Публікації документів до історії «Confraternitatis stauropigiane leopoliensis» (1848 – 1904) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. XI – XII. Дрогобич, 2008. С. 575–581.

Менько, 2009 – Менько В. Церковні братства Рогатина у світлі історіографічних досліджень // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. 2009 рік. Кн.1. Львів, 2009. С. 483–489.

Педич, 1997 – Педич В. Історична школа М.Грушевського у Львові (1894 – 1914). – Івано-Франківськ: Б.в., 1997. – 208 с.

Петрушевич, 1897 – Петрушевич А. Дополнения к Сводной Галицко-Русской летописи с 1700 по 1772 г. Ч. 2. – Львов: Изд. Галицко-Русская Матица, 1897. 525 с.

Петрушевич, 1874 – Петрушевич А. Сводная Галицко-Русская летопись с 1600 по 1700 год. Львов: Изд. Галицко-Русская Матица, 1874. Т. I. 700 с.

Петрушевич, 1887 – Петрушевич А. Сводная Галицко-Русская летопись с 1700 до конца августа 1772 г. – Львов: Изд. Галицко-Русская Матица, 1887. 15+329 с.

Петрушевич, 1896 – Петрушевич А. Дополнения ко Сводной Галицко-Русской летописи с 1600 по 1700 год. Львов: Изд. Галицко-Русская Матица, 1896. Ч. I. 4+III+939 с.

Тимошенко, 2006 – Тимошенко Л. Антон Петрушевич – дослідник історії церкви // багатокультурне історичне середовище Львова в XIX і XX століттях / За ред. Зашкільняка Л. та Матерніцького Є. Т. IV. Львів Жешув, 2006. С. 253–267.

Франко, 1901 – Франко І. Антін Петрушевич (Ювілейна сильветка) // Літературно-науковий вісник. 1901. Т. XIII. Кн. 3. С. 172–185.

REFERENCES

Antonovych, 1888 – Antonovych V. [Retsenziia] Svodnaia Halychsko-usskaia letopys s 1700 dokontsaavhusta 1772 hoda. Sostavyl A. S. Petrushevych [The Compiled Galician-Rus' Chronicle from 1700 to the end of 1772. The compiler is A. S. Petrushevych] // KyevskaiaStaryna. 1888. XXI. S. 45–52.

Kapral, 2003 – Kapral M. Natsionalni hromady Lvova XVI – XVIII st. (sotsialno-pravovivzaiemyny) [The National Communities of Lviv in the XVI – XVIII centuries (social-legal interrelationships]. Lviv: LNU im. I. Franka, Lvivske viddilennia In-tuukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy, 2003. 440 s.

Korolko, 2001 – Korolko A. «Svodnaia Halytsko-russkaia letopys» A. Petrushevycha – dzherelo dlia vyvchennia i storychnykh pamiatok Halychyny [The Compiled Galician-Rus' Chronicle by A. Petrushevych as a source for

studying of historical monuments of Ukrainian Galicia] // Istorychni pamiatky Halychyny. Materialy naukovoi kraieznavchoi konferentsii (26 zhovtnia 2000 roku, m. Lviv). Lviv: Vydavnychyitsentr LNU, 2001. S. 21–25.

Korolko, 2002 – Korolko A. Hromadsko-politychna ta naukova diialnist Antona Petrushevycha [Public-political and scientific activity of Antin Petrushevych]: Avtoref. dys. … kand. istor. nauk: 07.00.01 / Chernivetskyi natsionalnyi universytetimeni YuriiaFedkovycha. Chernivtsi, 2002. 20 s.

Lazorak, 2008 – Lazorak B. Publikatsii dokumentiv do istorii «Confraternitatisstauropigianeleopoliensis» (1848 – 1904) [The publication of documents on «Lviv Stavropygian brotherhood (1848 – 1904)»] // Drohobytsky kraieznavchyi zbirnyk. – Vyp. XI – XII. Drohobych, 2008. S. 575–581.

Menko, 2009 – Menko V. Tserkovni bratstva Rohatyna u svitli istoriohrafichnykh doslidzhen [The church brotherhoods of Rohatyn in the light of historiographic investigations] // Istoriiarelihii v Ukraini. Naukovy ishchorichnyk. 2009 rik. Kn.1. Lviv, 2009. S. 483–489.

Pedych, 1997 – Pedych V. Istorychna shkola M. Hrushevskoho u Lvovi (1894 – 1914) [M. Hrushevskyi's historical school in Lviv (1894 – 1914)]. Ivano-Frankivsk: B.v., 1997. 208 s.

Petrushevych, 1897 – Petrushevych A. Dopolnenyia k Svodnoi Halytsko-Russkoi letopysy s 1700 po 1772 h. Ch. 2. [Supplements to the Compiled Galician-Rus' Chronicle from 1700 to 1702]. – Lvov: Yzd. Halytsko-Russkaia Matytsa, 1897. 525 s.

Petrushevych, 1874 – Petrushevych A. Svodnaia Halytsko-Russkaialetopys s 1600 po 1700 hod. [The Compiled Galician-Rus' Chronicle from 1600 to 1700] Lvov: Yzd. Halytsko-Russkaia Matytsa, 1874. T. I. 700 s.

Petrushevych, 1887 – Petrushevych A. Svodnaia Halytsko-Russkaialetopys s 1700 dokontsaavhusta 1772 h. [The Compiled Galician-Rus' Chronicle from 1700 to the end of August 1772] Lvov: Yzd. Halytsko-Russkaia Matytsa, 1887. 15+329 s.

Petrushevych, 1896 – Petrushevych A. Dopolnenyiako Svodnoi Halytsko-Russkoiletopysy s 1600 po 1700 hod. Lvov: Yzd. Halytsko-Russkaia Matytsa, 1896. Ch. I. 4+III+939 s.

Tymoshenko, 2006 – Tymoshenko L. Anton Petrushevych – doslidnyk istorii tserkvy // bahatokulturneistorychne seredovyshche Lvova v XIX i XX stolittiakh [Antin Petrushevych as a researcher of church history of a multicultural historical milieu of Lviv] / Zared. Zashkilniaka L. Ta Matrenitskoho Ye. T. IV. Lviv-Zheshuv, 2006. – S. 253–267.

Franko, 1901 – Franko I. Antin Petrushevych (Iuvileinasylvetka) [Antin Petrushevych (a jubilee napkin)] // Literaturno-naukovyi visnyk. 1901. T. XIIII. Kn. 3. S. 172–185.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2018 р.

УДК 2-73(477.83/.86)«1909»

Юрій СТЕЦИК,
orcid.org/0000-0003-1795-687X
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) stetsyk_u_o@ukr.net

КРИСТИНОПІЛЬСЬКА КАПІТУЛА ГАЛИЦЬКОЇ ПРОВІНЦІЇ ЧСВВ 1909 р.: ЗБЕРЕЖЕННЯ ЧЕРНЕЦТВОМ ТРАДИЦІЙ САМОВРЯДУВАННЯ

У статті публікується протокол засідань провінційної капітули, яка проходила у Кристинопільському монастирі, що належав до галицької провінції реформованого Чину Святого Василія Великого. Зміст документа розкриває питання щодо переобрання виборних керівних посад провінційної управи (протоігумена, протоконсультора, двох консульторів, секретаря), утворення профільних комісій (духовна, шкільна, економічна) та розгляд їх пропозицій, проведення місійної праці (Бразилія, Канада). Встановлено, що самоврядування василіянського чернецтва базувалося на засадах християнського демократизму: виборність керівних посад, збереження таємниці голосування, колегіальність в управлінні, вільне висловлювання думок, плюралізм пропозицій.

Ключові слова: *капітула, провінція, протоігумен, провінційна управа, консультор.*

Yuriy STETSYK,
Ph D (History), Associate Professor,
Department of Ukraine's History
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) stetsyk_u_o@ukr.net

CRISTINOPIL CHAOTER OF GALICIAN PROVINCE OF THE OSBG IN 1909: THE PRESERVATION BY MONKS OF THE TRADITION OF SELF-GOVERNANCE

In the article a protocol of the meetings of a provincial chapter of the reformed Order of St. Basil the Great, held at the Kristinopil monastery, belonging to the Galician province of the OSBB are published. The content of the document reveals the following issues: re-election of elective governing posts of the provincial council (proto-hegumen, proto-consulter, two counsulters, and secretary), formation of specialized commissions (spiritual, school, economic), consideration of their proposals, and carrying out missionary work (Brazil, Canada). It is established that the self-government of Basilian monasticism was based on principles of Christian democraty: election leadership positions, the preservation of the secrety of voting, collegiality in management, free expression of opinions, and pluralism of proposals.

The introduction of a scientific report of the protocol of the meetings of the Kristinopol provincial chapter in 1909 allows a modern scholar of the Basilian Order to reconstruct the legal foundations of the organization of self-government of Ukrainian monasticism, which, in the absence of a national state, performed administrative functions in preserving its religious identity.

The author is of the opinion that the established church-administrative structure of the Ukrainian Greek Catholic Church, in the absence of Ukrainian statehood, played the role of governing bodies in the self-organization of Ukrainian communities in Eastern Galicia.

Key words: *monastic chapter, province, proto- hegumen, provincial council, counsulter.*

Постановка проблеми. Із проведенням Добромильської реформи (1882 – 1903) у Василіянському Чині проведено духовне оновлення, яке сприяло збільшенню чисельності чернецтва. Щороку до новіціату поступали 25 – 30 кандидатів. Зреформовані василіяни поступово переймали найбільші монастирі від монахів старого уставу, беручись завзято до місійної, видавничої та виховної праці.

У 1904 р. отці-єзуїти, які відповідали за проведення реформи Василіянського Чину, помітили, що їм вдалося духовно виховати нове покоління чернецтва, яке здатне самостійно управляти Чином (Патрило, 1992: 343). Саме із цього часу відбувається відродження традицій самоврядування,

які знайшли вираження у скликанні колегіального органу управління – капітули (собору чернецтва), яка вирішувала виборчі, дисциплінарні та законодавчі питання.

Аналіз джерел та останніх досліджень. У церковній історіографії нагромадився значний масив праць з історії василіянських монастирів. Однак серед них віднаходимо поодинокі розвідки із василіанського законодавства М. Войнар (Wojnar, 1954: 191), М. Ваврик (Ваврик, 1958: 46), П. Підручний (Підручний, 2017: 15), І. Патрило (Патрило, 1992: 343). Серед наявних праць основна увага звернута на докладне дослідження постанов генеральних капітул. Натомість провінційні капітули, особливо у розглядуваний час, відігравали вагому роль в управлінні Чином, оскільки під час Добромильської реформи генеральні капітули не скликали, а вперше її зібрано аж у 1931 р. Відповідно провінційна капітула у першій чверті XX ст. посідала провідне місце в адмініструванні аскетичного життя василіянського чернецтва.

Мета статті – розглянути основні постанови Другої Кристинопільської проінційної капітули спрямовані на відродження та розбудову реформованого Василіянського Чину.

Виклад основного матеріалу. 1904 р. Конгрегація Пропаганди видала розпорядження про те, щоб отці-єзуїти передали управу та провід Чину зреформованим василіанам. На той час реформовані ченці посідали 15 монастирів, які нараховували 66 ієромонахів, 40 братів-студентів та 67 братів-помічників.

Першим протоігуменом зреформованих василіян, із правом головного настоятеля – архимандрита), обрано о. Платоніда Філяса (1904 – 1917), який був надзвичайно талановитим, активним та цілком відданим Чинові і Католицькій Церкві.

Перша Кристинопільська провінційна капітула 1906 р. розглянула зміни до правил в Конституції 1896 р. Зокрема, значні зміни внесено до п'ятої частини Конституцій («Провини та кари»). Також прийнято та проголошено правила для урядників, які, однак, не було включено до Конституцій (Патрило, 1992: 344).

Капітула видала цілу низку постанов, які згодом так і не увійшли до Конституцій: наприклад, докладні приписи про зберігання убогості, уникнення обмов, звільнення для професорів від приватного проказування хорових частин, якщо вони бувають одну годину в хорі; вирішено усталити форму публічного проказування хору та інші.

Усі постанови, зміни і поправки до Конституцій 1896 р. видано латиномовною книгою та відправлено до Риму для затвердження. Перед їх відправленням наказано настоятелям монастирів дотримуватися цих постанов та правил, читати їх раз на рік у рефектарі, на домових консультах (нарадах) з метою впровадження в уклад аскетичного життя.

На Другій Кристинопільській капітулі 1909 р. прочитано постанову Конгрегації Пропаганди щодо внесення змін до Конституцій 1896 р. та зауваження до її п'ятої частини (про провини та кари). Також розглянуто декрет згаданої інституції від 29.07.1909 р. із повідомленням про затвердження редагованих Конституцій папським престолом. На цій підставі капітула прийняла постанову видати друком затвердженні Конституції, які побачили світ у 1910 р. Це були перші повні Конституції реформованого Чину, затвердженні декретом Конгрегації Пропаганди (27.07.1909 р.) та папою Пієм X, оскільки василіянське згромадження підлягало юрисдикції папського права. Протоігуменом Галицької провінції переобрано о. Платоніда Філяса (Wojnar, 1954: 191).

Загалом розглядувана капітула тривала із 6 до 13 серпня 1909 р. у василіянському монастирі в Кристинополі (сучасне м. Червоноград Львівської області). Загальний собор складався із 18 делегатів, які представляли монастирі Галицької провінції ЧСВВ, провінційну управу та прокураторів Чину. Капітула складалася із 11 засідань (сесій). Для ефективної роботи собору утворено три комісії: духовна (розглядала пропозиції щодо удосконалення чернечого життя, усунення дисциплінарних порушень); шкільна (відповідала за освітні питання); економічна (проводила фінансову ревізію діяльності прокураторів (економів провінції та Чину)).

На початках капітула розглядала виборчі питання: обрання протоігумена та провінційної управи (1 протоконсультора, 2 консульторів та 1 секретаря). Перед початком голосуванням визначено процедуру голосування: таємне, складення присяги про нерозголошення результатів голосування до часу затвердження Римом обраних кандидатур.

Після завершення виборів духовна комісія запропонувала посилити дотримання клявзури по монастирях; про уніфікацію у відправленні літургій; про встановлення суворих покарань за обмови та критику.

Шкільна комісія, розглянувши стан освітніх студій братів схоластиків, запропонувала запровадити викладання екзегетики (богословської науки про тлумачення біблійних текстів); створення центрального архіву, бібліотеки та музею.

Економічна комісія провела докладну фінансову ревізію прибутків та видатків Чину, якими розпоряджався провінційний прокуратор (економ) та генеральний прокуратор в Римі. Заслухавши звіти прокураторів, капітула прийняла позитивну ухвалу про їх діяльність впродовж 1907 – 1909 рр.

На завершальних сесіях капітули провадилися дискусії щодо організації і провадження місійної праці василіянами в Канаді та Бразилії. Зокрема, було вислухано монахів-місіонерів, які побували на цих континентах. Лунали пропозиції про створення окремої Бразилійської або ж загалом Американської провінції, яка б охоплювала утворені місійні доми. Також пропонувалося розпочинати місійну працю на території Російської імперії, бо саме тут у 1830-х рр. ліквідовано діяльність Василіянського Чину та Унійної (греко-католицької) Церкви. Однак ці питання тільки обговорювалися і не було прийнято жодних ухвал (ЛННБ ВР. Ф. 3. Спр. 130. Арк. 106зв–112зв.).

Висновки. Запровадження до наукового обігу протоколу засідань Кристинопільської провінційної капітули 1909 р. дає змогу сучасному досліднику Василіянському Чину реконструювати правові засади організації самоврядування українського чернецтва, які в умовах відсутності національної держави, виконували адміністративні функції у збереженні своєї релігійної самоідентифікації. Дотримуємося думки, що усталений церковно-адміністративній устрій Української Греко-Католицької Церкви, в умовах відсутності української державності, відігравав роль органів управління в самоорганізації українських громад у Східній Галичині.

Документ

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАНЬ КРИСТИНОПІЛЬСЬКОЇ ПРОВІНЦІЙНОЇ КАПІТУЛИ 1909 р.

ДРУГИЙ ЗАГАЛЬНИЙ СОБОР ПРОВІНЦИЇ РУСКОЇ ЧИНА СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО, ВІДБУТИЙ В КРИСТИНОПОЛИ 6–13 серпня 1909.

На підставі рішеня Св. Конґреґації de Propaganda Fide, ч. прот. 26503 з 10 липня 1909 скликав о. Протоігумен ІІ-й Собор до Кристинополя.

Собор зачав ся в пятницю дня 6 серпня торжественною Службою Божою, яку відправив о. Протоігумен – з діяконами.

І. Засіданє – 9 год. рано

1. На голос домового дзвінка о год 9-й зібралися всї Отці Собору покликані в каплиці домовій. Відспівано «Царю небесний». Отець Протоігумен в короткій промові заявив, що на підставі письма Св. Конґреґації скликав сей ІІ-й собор для вибору нового Заряду Чина і згадав коротко що зробив старий заряд Чина в протягу 5 лїт і що випадає зробити тепер Зарядови, оголосив декрет отвореня Собору, який Отцї приняли до відомости. Опісля заняли свої місця в приписанім уставом порядку:

1. О. Плятонід Філяс, Протоігумен, презис Собора
2. О. Єронім Маліцкий, Прокуратор Чина і Протоконсультор
3. О. Юліян Дацій, делєґат монастиря Кристинопільского
4. О. Мелетий Лончина, Ігумен монастиря Львівского і Конзультор
5. О. Дионізий Ткачук, Консультор
6. О. Ігнатий Тисовский, Ігумен м. Дрогобицкого
7. О. Маріян Повх, Ігумен м. Бучацкого
8. О. Анастазий Калиш, Ігумен м. Жовківского і Секретар Провінциї
9. О. Софроній Соколовский, делєґат Крехова
10. О. Віталий Градюк, Ігумен монастиря Лаврівского.

11. О. Онуфрий Бурдяк, Ігумен монастиря Кристинопільского
12. О. Макарий Каровець, Ігумен м. Улашківского і делєґат монастирів Улашківского, Бучацкого, Дрогобицкого і Михайлівского
13. О. Висаріон Фідик, Ігумен монастиря Михайлівского
14. О. Мартирий Котович, делєґат монастиря Жовківского
15. О. Марко Галущиньский, Ігумен монастиря Крехівского
16. О. Йосиф Пеленьский, делєґат Львова, Лаврова, Краснопущі і Підгорець
17. О. Павло Демчук, Прокуратор римский
18. О. Євгений Нищий, Ігумен Краснопущі.

2. Понежи супроти правности скликаного Собору нїхто не піднїс ніякого заміту, узнано явним голосованям Собор правосильним.

3. Приступлено до вибору асистентів і секретаря Собора. Позаяк при першім голосованю не одержано абсолютної більшости голосів, приступлено до другого. Голосовано тайно картками. На 18 членів Собора одержали: О. Маліцкий – 10 голосів, о. Лончина – 4, о Калиш – 4. Вибраний о. Маліцкий. На II-го асистента дістав: о. Галущиньский – 10 голосів, о. Калиш – 8. Вибраний о. Галущиньский. Секретаром вибрано о. Демчука і додано єму на помічника о. Карівця.

4. О. Секретар відчитує дотичний уступ з Конституций, ст. 40.

5. Протоігумен запитує Отців до котрого речинця мають бути вношені жаданя і уваги відпоручників, по мисли Конституций.

О. Повх вносить що всякі справи належить вносити на руки президиї в протягу трох днів, попережаючи вибори. О. Маліцкий вносить, щоби до вівтірка, 10/8. О. Ткачук додає, щоби як вплине щось важного, то і по речинці було трактоване.

Ухвалено речинець вівторок до вечери.

О. Протоігумен поясняє замітку (1) на стор. 33 Конституций, яка робить деякі трудности в справі виборів, і в своїй бесіді говорить: Гадка Св. Конґреґациї видає ся бути, щоби Капітула хотяй не має права дефінітивного вибору Заряду законного, вибрала однак кандидатів, котрі булиб предложені Св. Конґреґациї де Пропаганда Фиде в цїли їх принятя через туюж і вибору дефінітивного. Так пояснила текст Конституций, в послїдних днях через св. Конґреґацию de Propaganda Fide доповнений, пров. Конзульта, заявившись при тім, що правдоподібнійше годить ся Соборови ставити не одного кандидата на протоігумена, але трох, як се зазначено в Конст., де говорить ся о капітулї провінцияльній.

Понеже однак є і друга гадка, щоби ставити лиш по одному кандидатови до будучого Заряду в Чинї, вносить, щоби цїла капітула висказала свою збірну гадку в повисшім ділї і запитує, чи се хотять Отці рїшати на сїм засїданю, чи перед самими виборами по triduum.

Отець Калиш ставить, щоби єї рішити днесь.

О. Маліцкий також за тим, щоб єї не відкладати.

При голосованю було 14 голосів за трактованя сеї квестиї зараз.

В дискусиї над самою справою о. Маліцкий видить трудність в тім, що предложивши Конґреґациї одного кандидата на протоігумена, відбирає ся єї можність eligendi.

О. Повх за одним кандидатом.

О. Каровець — за одним і о. Бурдяк те саме.

О. Калиш за трома, бо Конґреґация трактує нас як капітулу провінцияльну і ми би перескочили наш круг діланя, коли би ставили лиш одного. Ставленя трох дає Конґреґациї субстракт до вибору.

О. Ткачук ставить трете внесенє, щоби не ставити терна, але предложити Конґреґациї трох, з котрих оден мав би бути протоігуменом, а два другі конзульторами. Крім того додати, ще одного на третого конзультора і на секретара, або і більше, в цїли, щоби і тих могла Конґреґация «eligere».

О. Галущиньский піддає четверте внесенє, покревнене з внесеням о. Ткачука, а то щоби предложити 5 кандидатів, з котрих би Конґреґация вибрала Заряд Чина.

О. Каровець стоїть на становищи, що наша капітула є генеральна, бо так називає єї рескрипт Конґреґациї, який каже виразно: «Dovendosi tenere nel prossimo mese di Agosto il Capitolo Generale».

На тім засїданє перервано і заповіджено слїдуюче на год. 4,15 по полудни.

ІІ. Засїданє – 4,15 по полудни – 6 серпня

Отець Протоігумен піддає повисші чотири внесеня дотично вибору Заряду під голосованя.

І. Внесеня: «Капітула вибирає і предкладає св. Конґреґації: одного монаха кандидата на протоігумена, одного на першого конзультора, одного на другого, одного на третого, а одного на секретара».

За тим першим внесенєм було 14 голосів; против него 4, проте оно в цілости перейшло, а тим самим перепали інші внесеня, а то, щоби предкладати Конґреґації терно або 5. На тім засіданє закінчено і назначено вибір на вівторок 10 серпня год. 9 рано.

Засїданє Конзульти – 7 серпня 10,30 перед полуднем

Сповідниками на час собору іменовано, крім домових ще трох, а то о. Малїцкого, о. Лончину, о. Галущиньского.

Вибір комісий:

Комісия духовна: о. Ткачук, о. Даційй, о. Демчук, о. Повх, о. Пеленьский, о. Калиш.

Комісия економічна: о. Малїцкий, о. Градюк, о. Бурдяк, о. Даций, о. Соколовский, о. Фідик.

Комісия шкільна: о. Галущиньский, о. Котович, о. Калиш, о. Малїцкий, о. Тисовский, о. Лончина.

О. Протоігумен відчитує ухвали першої капітули, затверджені і змодифіковані Св. Конґреґацією.

На тім засїданє закінчено.

ІІІ. Засїданє – вівторок 10 серпня - 9 год. перед полуднем

І. О. Секретар відчитує дотичний уступ з Конституций о виборі.

ІІ. О. Протоігумен удїлив всїм Отцям Собору розрішеня від цензур – «in ordine ad eligendum regimen».

ІІІ. Відтак (о. Протоігумен) вносить, чи ОО. хотять звязатися секретом що до трох річий:

1) Хто яку гадку заступав на Соборі.

2) Хто і кілько голосів дістав при виборі.

3) Що до рішень Собору.

О. Калиш противить ся заприсяженю що до 2), бо по інших Чинах говорить ся хто кілько голосів дістав. Є за тим, щоби Собор приказав задержати секрет лиш що до довершеного вибору.

О. Тисовский за ухвалою тайни що до рішень Собору, що до двох других просить о поясненя.

О. Фідик закидає брак консеквенциї внесеню о. Калиша що до тайни, хто вибраний, а свободи виявленя хто кілько голосів дістав.

О. Калиш поясняє свою гадку, що і він є за секретом, хто кілько дістав голосів до часу оголошеня.

О. Ткачук противить ся присязї що до тайни, а поручає лиш наказ задержати тайну силою св. послуху так що до вислїду голосованя аж до єго оголошеня, як що до числа одержаних голосів.

О. Каровець за присягою що до виборів аж до затвердженя Римом з обави на перепони що до виборів зі сторони людий непокликаних.

О. Малїцкий за тайною з огляду на евентуальне не затвердженє Римом.

О. Каровець піддержує своє внесенє що до заприсяженя, бо много річий під послухом в практиці не заховує ся.

При голосованю переходить внесенє о. Ткачука і Калиша що до захованя секрету під послухом наложеним Собором – 14 голосами против 4.

Отже, Собор наказує під послухом заховати тайну вислїду вибору до єго правного оголошеня, і що до числа голосів одержаних, як також що до того хто яку гадку заступав, а що до рішень собору лишає ся дискрециї кождого.

IV. Приступлено до голосованя на Протоігумена.

Голосованє відбуває ся тайно картками під приписаною присягою, яку складає кождий перед віддянєм голосу. Перші голосують члени президиї.

При першому скрутинії голосів показує ся що о. Плятонід Філяс дістав 13 голосів, о. Калиш 2, о. Ткачук 1, о. Демчук 1, о. Малїцкий 1.

Вибраний Протоігуменом: о. Плятонід Філяс.

О. Філяс виказує причини, які склонюють єго до предложеня трудностий, які бачить в принятю поновного вибору на Протоігумена.

З огляду на передше подані і теперішні рациї ставить о. Протоігумен внесенє, щоби Отці Собору приступили до нового голосованя і вибрали нового кандидата.

По тім забирає голос о. Каровець і заявляє, що капітула приймає до відомости тії заявленя о. Протоігумена і ставить внесенє, щоби по мисли наших Конституций приступити до голосованя на конзульторів, як се є на порядку дневнім.

V. Приступлено до вибору конзульторів. Голоси віддають ся під присягою.

На Протоконсултора дістають при першім голосованю О. Малїцкий – 8 голосів, о. Калиш 4, о. Лончина 3, о. Даційї 1, о. Тисовский 1.

Позаяк при сїм першім голосованю не осягнув ніхто вимаганої уставами абсолютної більшости, приступлено до другого.

При другім голосованю дістав: о. Малїцкий 9 голосів, о. Калиш 5, о. Лончина 3, о. Тисовский 1.

Заряджено сейчас III-те голосованє, при котрим по мисли наших Конституций голос пасивний мали лиш два, що при другім голосованю одержали найбільше голосів.

При третім голосованю дістав: о. Малїцкий 12, о. Калиш 4. Оба кандидати не голосували, що і не могло вплинути на зміну голосованя.

Отже, на Протоконсултора вибраний: о. Малїцкий.

VI. Приступлено до вибору II-го Конзультора. Голосує ся під присягою.

При першім голосованю дістає о. Лончина 9 голосів, о. Калиш 6, о. Ткачук 1, о. Градюк 1, о. Галущиньский 1.

Отець Протоігумен заряджує II-ге голосованє.

При другім одержує: о. Лончина 11 голосів, о. Калиш 6, о. Ткачук 1. Вибраний о. Лончина.

VII. Приступлено до вибору III-го Конзультора. Голосовано три рази.

При першім голосованю упало: на о. Калиша 6 голосів, на о. Галущиньского 5, на о. Градюка 3, на о. Повха 1, на о. Бурдяка 1.

При другім голосованю дістав о. Калиш 6, о. Галущиньский 8, о. Ткачук 2, о. Градюк 2.

Позаяк нїхто не одержав абсолютної більшости, зарядив о. Предсїдатель трете голосованє, до котрого входять лиш два, що одержали при другім голосованю найбільше голосів.

При третім голосованю дістав: о. Галущиньский 9 голосів, о. Калиш 7; оба не голосували.

Вибраний III-м Конзультором о. Галущиньский.

VIII. При голосованю на Секретаря дістав при першім голосованю: о. Демчук 11 голосів, о. Калиш 4, о. Каровець 1, о. Нищий 1, о. Даційї 1.

Вибраний секретаром о. Демчук.

Картки по кождім голосованю спалено.

IX. О. Протоігумен зарядив коротку молитву в церкві на подяку Господу Богу за поміч при виборах і заповів найблисше засїданє на год. 4,15 по полудни.

На тім засїданє закінчено.

Засїданє IV – 10 серпня год. 4,15 по полудни

О. Протоігумен заряджує відчитанє протоколу з першого засїданя.

І. Один з секретарів відчитує, а по відчитаню поручено справити деякі місця.

II. О. Протоігумен вносить від ОО. Шкирпана і Дидика просьбу в цїли допущеня їх на засїданя капітули “cum voce informativa et consultativa” в справах місий Бразилії і Канади і отвирає над сим дискусию.

В дискусиї забирають голос:

О. Ткачук, який пропонує, щоби згадані Отцї дали капітулі на письмі свої постуляти; противить ся участи їх в дискусиї і голосованю, а що до партикулярних річий, лучше щоби тим займила ся конзульта провінцияльна.

О. Малїцкий заявляє ся за допущенє їх на капітулу і до дискусиї, щоб могли розвязати деякі трудности.

О. Каровець за участию їх на засїданю капітули і в дискусиї.

О. Лончина за участию в дискусиї, а на час мають ся повзятя рішень – мали би они вийти з салї засїдань.

О. Протоігумен ставить внесенє:

Щоби успішнїйше обговорити справи місиї Канади і Бразилиї і нести їм поміч зізволяє капітула на допущенє ОО. Шкірпана і Дидика на засїданє капітули з правом забираня голосу в дискусиї "cum voce informativa et consultativa" з тим, щоби они предложили також на письмі свої постуляти.

Через повстанє годять ся всї на предложенє.

ІІІ. О. Протоігумен заявляє, що сим вичерпано порядок дневний нинїшного засїданя, а назначує найблисше на завтра год. 11 перед полуднем. Перед тим відбудуть ся засїданя президиї і засїданя комісийне.

На тїм засїданє закінчено.

Засїданє V – 11 серпня - год. 11 перед пол.

І. О. Протоігумен зауділяє капітулї, що до капітули вплинуло богато внесень що до житя духовного, які всі переглянено, а в части передискутовано в комисиї духовній. Внесенє сї мають на ціли зарадити деяким похибкам, які лучаються по домах. В тих внесенях підносить ся приміром:

Брак послушеньства у старших;

Ломанє мовчаня; пересиджуваня сьвященників і ігуменів по чужих келиях в часі мовчаня;

Фабуляция з женщинами;

Скорочуваня благодареня по Службі Б.

Мало конзульт, мало екзорт;

Ляїки полишені опіки духовної;

Критики, обмови;

Брак чистоти по коритарях і келиях;

Деякі привикли довго спати, не проповідають, не сповідають;

Гості люблять по всїх келиях ходити;

За конфіденцияльне поступованє зі сьвіцкими;

В розмовах не додають титулів: отець або брат;

Зле вихованє братів ляїків;

Всїм тим похибкам зараджують Конституциї і капітула поручає їх виконаня Протоігуменови, ігуменам і сповідникам.

ІІ. До капітули вплинула просьба братів ляїків о приверненя їм титулу «Преподобний», а не уживати «Чесний».

Над тим вивязалася довша дискусия.

О. Ткачук вносить, щоб сей титул впровадити приватно з полишеням в ухвалах капітули Першої.

О. Тисовский противить ся сему, бо се булоби з уймою попередної капітули без нового окремого розпорядженя.

О. Малїцкий уважає за лїпше офіцияльно еє впровадити.

Деякі підносили, щоби з ухвал першої капітули «expungere» точку титулятури.

Внесенє перейшло більшостю голосів.

ІІІ. Ухвалено внесенє:

Капітула поручає о. Протоігуменови, щоби звернув ОО. Ігуменам увагу що до введеня трактованя монахів через «Ви», а говорячи о сьвященниках додавати «Отець», о братах – «Брат», з полишеням маґістрови новиків свободи уживати і «Ти» – до новиків.

ІV. До капітули вплинуло зажаленя що при виборах на делєґатів аґітовано. По короткій над тою справою дискусиї принято внесенє о. Ткачука: «Поручає ся Куриї провінцияльній, щоби виробила і видала відповідне зарядженя в ціли спиненя аґітациї передвиборчої. Курия має поручити комусь перестудиювати справу виборів, а заразом подати як розуміти спосіб інформованя ся перед виборами дозволеного Конституциями».

На тім засїданя покінчено, а заповіджено найблисше на год. 5 по полудни.

Засїданє VI – 11 серпня год. 5 – по полудни

І. О. Протоігумен заявляє, що є внесенє що до клявзури.

Поручає ся урґованє і перестеріганє клявзури.

ІІ. В справі однообразности церемоній лїтургічних, капітула поручає захованє їх так що до відправи, як і що до способу служеня.

ІІІ. “Urgeatur praeceptum quoad cautelam in collocutione cum foeminis”.

ІV. Телєґрафічне повідомленє о смерти монаха лишає ся довільним.

Внесеня комісиї шкільної:

1. Капітула поручає запровадити науку еґзеґетики на всїх роках по мисли декрету папи Пія Х. – Ухвалено.

2. Кождий з наших монахів має кінчити що найменьше три роки богословія. – Ухвалено.

Комісия духовна ставить дальші внесеня:

Поручає ся захованє секрету з чужими о річах законних.

В справі капітули перед обітами поручає ся однообразність, а такий спосіб відбуванє єї:

На письмі подають всї домашні увагу Настоятелеви, сей вибирає що уважає за відповідне, списує на одній картцї, а скликавши всїх, перечитує ошибки Братів ляїків, опісля схолястиків. Сей спосіб подасть О. Протоігумен всїм до випрактикованя.

О. Калиш вносить, щоби се не було ухвалою капітулярною.

Внесенє: Забороняє ся приймати сьвіцких на довший час на мешканє за клявзуру.

Не брати на себе рекомендаций сьвященників, стараючих ся о парохию.

* * *

Наступило справозданє о. Прокуратора за час від початку року 1907 – до 31 липня 1909.

За той короткий час старав ся о. Прокуратор головно стреміти до очищеня домів з довгів. До сего служило повстриманє неконечних будов і інвестиций.

Внесенє комісиї економічної:

Комісия економічна провірivши рахунки о. Прокуратора Провінциї яко дїйсні з фактичним станом вносить, щоби Отцї Собора приймили до відомости звіт о. Прокуратора і рахунки замкнені по нинїшний день.

Капітула приймила се внесенє 17-ма голосами.

На тім скінчило ся засїданє і о. Протоігумен заповів слїдуюче засїданя на год. 10,30 взавтра.

Засїданє VII – 12 серпня – 10,30 год. перед полуднем

Принято і ухвалено внесенє комисиї духовної:

І. Капітула запоряджує, щоби ніхто з наших не принимав обовязку рекомендованя сьвященників на пароха, винявши випадок де би ходило о більше добро Церкви і за відомостию Настоятелів. За тим внесенєм голосувало 15 Отцїв, 2 проти.

Неприсутний о. Дацій – задля слабости.

ІІ. Капітула забороняє принимати на довший побут на мешканє в монастири людий сьвіцких.

Крім того принято внесенє:

ІІІ. Капітула похваляє гадку, щоби всї старинні річи зібрати в однім центральнім монастири з обезпеченям права власности дотичного монастиря.

За тим внесенєм заявили ся всї Отцї в числї 17.

ІV. Принято внесенє комісиї духовної:

Тому що мимо постанов попередної капітули не заховують ся приписи дотичні обмов і критик і тії не устали, – поручає капітула Зарядови Чина аби строгими карами пильновали захованє тих постанов.

V. Капітула спостерігає що конституциї і ухвали попередної капітули, що до духовного відома братів не суть введені в практику, поручає капітула поурґуваня їх. За внесеня 2 голоси, против 15. З додатком – не всї принято

Наступив звіт о. Прокуратора зі стану касового і видатки каси провінцияльскої – і на внесенє комисиї економічної приймила капітула оцю резолюцию:

Капітула на підставі провіреня рахунків Впр. о. Протоігумена через комисию економічну приймає до відомости замкненя тих рахунків до дня 1.8.1909 року.

Повстанєм з місця принято внесенє.

Позаяк в комисиї перепало внесенє і просьба братів ляїків що до знесеня розпорядженя попередної Капітули що до Причастя по «Со страхом Божим» – вносить о. Котович ту справу на повнім засїданю і ставить таку резолюцию:

Капітула прихиляє ся до просьби братів ляїків що до зміни розпорядженя попередної капітули що до Причастя по «Со страхом Божим».

Над тим вивязала ся довша дискусия. Забирали голоси: о. Бурдяк, о. Нищий, о. Галущиньский, о. Лончина, о. Каровець «про», і о. Ткачук відсилає єї до порішеня Римови.

Рациї «про» опирають ся на привілею, на рубриці старих служебників, на негодованю викликанєм з нею межи братами, на заяву Митрополити, що на найблисшім Синоді постарає ся о приверненє давної практики.

Внесенє принято 13 голосами, против 5.

На тим засїдані перервано, а о. Протоігумен заповів слїдуюче засїданє на год. 4,30 по полудни.

Засїданє VIII – 12 серпня – год. 4,30 по полудни

О. Протоігумен в ширшій промові представляє справу місий і предкладає їх вагу для Чина, признаючи, що они для нас питомими. Зрозуміли се наші попередні Настоятелі з Чина ОО. Єзуїтів – о. Щепковский, котрий перший отворив місию Бразилїйску і о. Бапст, який вислав наших Отців до Канади. Перед нами Росия, де незадовго будемо також змушені вислати наших монахів.

О. Фідик інтерпелює о. Протоігумена, чи є які реальні надії на Росию.

О. Протоігумен пояснює, що може за 5 лїт настануть сприяючі для нас обставини в Росиї. Тепер одна княгиня в Росиї жертвує 100.000 рублїв на основаня там монастиря, що має може і внедовзї наступити на разі tecto nomine.

На се засїданє припущено ОО. Шкирпана і Дидика і они зложили справозданє що до місиї Бразилиї і Канади. Сі справозданя залучаються тут.

Над сим отворив о. Протоігумен дискусию.

О. Каровець промовляє за просьбою обох Отців Місионарів і, оскілько се можливе, поручає їх просьбу до здїйсненя ще сего року, іменно дати о. Шкирпанови двох сьвященників, а о. Дидикови одного сьвященника і клєриків.

О. Фідик запитує о. Шкирпана, які підстави і забезпеченя має місия в Бразилиї.

О. Малїцкий простує висказ о. Шкирпана о обоятности Заряду Чина для місиї, єсли на їх просьби не післано їм помочи і заключає, що трудности і відмови не належить уважати за байдужність, але дбалість о добро Провінциї не позволила Зарядови учинити їх просьби.

О. Лончина звертає увагу на вимоги тих, що були би до висланя.

О. Шкирпан висказує готовість деяких на місию і просить послати з того монастиря, де є більше.

О. Калиш заявляє, що Чин хоче піддержати місиї, уважаючи, що Слава Божа вимагає працї місийної – і лишає Зарядови спосіб сего піддержаня.

О. Даційй підніс, що місиї, єсли мають мати будучність, то треба їм дати, конечно дати, се, чого они не мають, се є, треба їх зорґанізувати по мисли наших Конституций.

О. Каровець підносить, що жаден Чин не висилає відразу великого числа людий, але помалу отвираючи Провінциї. І ми давали поміч нашим місиям і можемо їх скріпити і отворити тим чином нові Провінциї.

О. Калиш згоджуєть ся з поглядами о. Даційя і зауважує, що условія місий не відповідні. Піддає, що лучше би було централізувати доми місийні, щоби в них заховано дисципліну законну.

О. Тисовский пояснює заміти о. Даційя і каже, що люди заняті працею місийною, вислані там через Чин мають особлившу до того поміч Божу.

О. Каровець поясняє свій висказ твореня нових Провінций. І по монастирях і то більших є монахи, що не заховують дисципліни законної і стоять нисше від місионарів в Бразилиї, чи Канадї.

О. Малїцкий поясняє що ходить о засаду твореня домів місийних яко монастирів, а не домів чисто парохіяльних.

О. Протоігумен поясняє стан місий в Канадї що до житя духовного. Монахи робили там реколєкциї по монастирях других Чинів.

О. Шкирпан поясняє, чому отворено другий дім.

О. Дидик простує деякі твердження бесїдників.

О. Протоігумен говорить, що в Канадї і в Бразилії є центральні доми.

О. Даційй жадає дефінітивного порішеня місий що до їх орґанїзациї по мисли Конституций.

Позаяк вже 7 година, закінчено засїданє і о. Протоігумен заповів нове засїданє на год. 9 завтра.

Засїданє IX – 9 год. рано – 13 серпня

О. Протоігумен отвирає дальшу дискусию над справою місий.

О. Ткачук підносить, щоби не отвирати нових станций місий, де лиш один сьвященник мав би позіставати, хочби того жадали тамошні єпископи.

О. Соколовский за тим, щоби в Америцї засновувати юніорат не тут, бо у нас нема місця в Крехові.

О. Калиш за тим, щоби не давати нїякого позору до обмов і вносить, щоби Капітула висказала свою подяку делєґатови Апостольскому в Канадї за єго прихильність для нас в Канадї.

О. Протоігумен ставить від комісиї духовної внесенє: «Капітула виражає гораче бажанє, щоби піддержувати вспомагати і розвивати нашу Місию в Канадї о скілько се можливе без шкоди нашої Провінциї».

За внесенєм 16 голосів, против 2.

Внесенє о. Даційя: «Капітула поручає отворити безпроволочно Провінцию Канадийску».

За внесенєм 5 голосів, 13 против.

Внесенє що до місиї Бразилійскої: «Капітула поручає о. Настоятелеви місиї в Бразилії, щоби постарав ся з Правительства о признанє права корпорациї нашому Чинови і переписав набутиї реальности на власність тої ж корпорациї».

За внесенєм було 18 голосів.

Рівночасно поручає Капітула Зарядови Чина, щоби вспоміг місию бразилійску після можливости.

За внесенєм голосувало 16, против 2.

На тім засїданє закінчено, а о. Протоігумен заповів засїданє по пів годинї, з слїдуючим порядком:

1. Наглі внесеня, як они вплинуть.
2. Відчитанє протоколу і підписанє єго.
3. Замкненє Собору – промовою о. Протоігумена.
4. Подяка Господу Богу в церкві.

Засїданє X

Понеже не було ніяких внесень, відчитано протокол, котрий Отцї приймають і підписують:

о. Плятонїд Філяс ЧСВВ, Предсїдатель собору – Протоігумен
о. Єронім Малїцкий ЧСВВ, Асистент собору і Протоконзультор Провінциї
о. Марко Галущиньский ЧСВВ, Ассистент собору і Ігумен Крехівский
о. Павло Демчук ЧСВВ, Секретар Капітули
о. Макарий Каровець ЧСВВ, Заст. Секретара
о. Юліян Даційй ЧСВВ, дел. мон. Крист.
о. Мелетий Лончина ЧСВВ, Конзультор і Ігум. монаст. Львівского
о. Дионізий Ткачук ЧСВВ, Конз. Чина
о. Ігнатий Тисовский, ЧСВВ, Ігумен Дрогобицкий
о. Мариян Повх ЧСВВ, Ігумен монастиря Бучацкого
о. Анастазий Калиш ЧСВВ, Секретар Провінциї – Ігумен Жовківского м.
о. Софрон Соколовский ЧСВВ, Відпоручник мон. Крехівского
о. Віталій Градюк, Ігумен монаст. Лаврівского
о. Онуфрий Бурдяк ЧСВВ, Ігумен монастиря Кристинопільского
о. Мартирий Котович ЧСВВ, відпоручник мон. Жовківского
о. Виссаріон Фідик, Ігумен монаст. Михайловецкого
о. Й. Пеленьский ЧСВВ, відпоручник мон. Львівского
о. Євген Нищий ЧСВВ, Ігумен монаст. Краснопущівского.

Джерело: ЛННБ ВР. Ф. 3. Спр.130. Арк. 106зв.–112зв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ЛННБ ВР – Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника. Відділ рукописів.

Ваврик, 1958 – Ваврик М. До історії василіянських капітул у Галичині в XVIII – XIX ст. // Записки ЧСВВ. Серія II. Секція II. Т. III (IX). Рим: В-во, оо. Василіян, 1958. С. 46–56.

Патрило, 1992 – Патрило І. Нарис історії Галицької Провінції ЧСВВ // Записки ЧСВВ. Серія II. Секція I. Т. 48. Рим: В-во, оо. Василіян, 1992. С. 301–382.

Підручний, 2017. – Підручний П., П'єтночко Б. Василіянські генеральні капітули від 1617 по 1636 рік // Записки ЧСВВ. Серія II. Секція I. Т. 55. Рим – Львів: Видавництво Отців Василіян «Місіонер», 2017. 510 с.

Wojnar, 1954. – Wojnar M. De capitulis Basilianorum // Analecta OSBM. Ser. II. Sec. I. Vol. III. Romae: PP. Basiliani, 1954. 202 s.

REFERENCES

LNNB VR – Lvivs'ka Nationalna naukova biblioteka imeni V. Stefanyka. Viddil rukopysiv [Vasyl Stefanyk Lviv National Scientific Library of Ukraine. Department of Manuscripts] Fund 3. File 130. [in Ukrainian]

Patrylo, 1992 – Patrylo I. Narys istorii Halyckoj Provincii ChSVV [Sketch of the history of Halych Provincie]. Zapysky ChSVV. ser. II, sec. I, Vol. 48. Rome. PP. Basiliani. 1992. pp. 301–382 [in Ukrainian]

Pidruchnyj, 2017 – Pidruchnyj P. Pietnoczko B. Capitula generalia Basilianorum ab anno 1617 ad annum 1636 [Basilian General Chapters between the years of 1617 and 1636] // Zapysky ChSVV. ser. II, sec. I, Vol. 55. Rome – Lviv. PP. Basiliani «Missioner». 2017. 510 p. [in Ukrainian, Polish, Latin]

Vavryk, 1958 – Vavryk M. Do istorii vasyliianskykh kapitul u Halychyni v XVIII – XIX stolitti [The history of the Basilian capitulates in Galicia in the seventeenth and nineteenth centuries]. Zapysky ChSVV. ser. II, sec. II, Vol. III (IX), issue.1–2. Rome: PP. Basiliani. 1958. pp. 46–68 [in Ukrainian]

Wojnar, 1954 – Wojnar M. De capitulis Basilianorum. Zapysky ChSVV. ser. II, sec. I, Vol. III), Rome: PP. Basiliani. 1954. 202 p. [in Latin]

Стаття надійшла до редакції 20.04.2018 р.

УДК 81'25(09):821.161.09(092)(162.1)

Володимир ГАЛИК,
orcid.org/0000-0001-9761-7661
кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) galykvol@ukr.net

НОВІ ФАКТИ ДО ІСТОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ ВОЛОДИМИРОМ КОБРИНОМ ФРАНКОВОЇ ПОЕМИ «МОЙСЕЙ» НА ПОЛЬСЬКУ МОВУ (ЗА ЗМІСТОМ ЗБЕРЕЖЕНОГО ЕПІСТОЛЯРІЮ 1913 – 1914 рр. ВІД ПЕРЕКЛАДАЧА ДО ПИСЬМЕННИКА)[1]

На основі листів Володимира Кобрина до Івана Франка, які зберігаються у відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, а також маловідомих джерел, простежується історія процесу перекладу Володимиром Кобрином Франкової поеми «Мойсей» на польську мову. Встановлено, що дрогобичанин Володимир Кобрин здобувши успішну юридичну практику в Дрогобичі та Бориславі, будучи на пості адвоката та судді, активно займався громадсько-політичною роботою. Добре володіння польською мовою та письменницький талант, спричинили до того, що В. Кобрин почав займатися перекладацькою діяльністю. Саме збережені листи В. Кобрина до автора поеми «Мойсей», проливають світло на творчу співпрацю І. Франка і перекладача його поеми. У них докладно розповідається про його переклади польською мовою низки творів І. Франка, зокрема поеми «Мойсей».

Ключові слова: *Іван Франко, Володимир Кобрин, перекладач, поема «Мойсей», польськомовний переклад, епістолярій, співпраця.*

Volodymyr HALYK,
Ph D (History), Assistant Professor,
Doctorant of World History and Special Historical Disciplines,
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) galykvol@ukr.net

NEW FACTS OF VOLODYMYR KOBRYN'S TRANSLATION OF FRANKO'S POEM «MOSES» INTO THE POLISH LANGUAGE (ACCORDING TO THE PRESERVED CORRESPONDENCE OF 1913 – 1914 FROM THE TRANSLATOR TO THE WRITER)

In the proposed research the significance of the epistolary heritage to Ivan Franko is considered. On the basis of Volodymyr Kobryn's letters to Ivan franko, which is kept in the manuscript fund department and textology of Taras Shevchenko Institute of Literature of Ukrainian NAN, as well as little known sources the history of the process of Volodymyr Kobryn's translation of Franko's poem «Moses» in the Polish language is traced.

It is ascertained that Drohobecher Volodymyr Kobryn acquired successful juridical practice in Drohobech and Boryslaw when at the post of a lawyer and a judge and during his public and political work.

His good knowledge of the Polish language and his talent of a writer conditioned his turn to translation activity. It is the Franko' letters from Kobryn to the author of poem «Moses» shed light on the creative cooperation of Ivan Franko with the translator of his poem. These letters narrowly tell of Kobryn's Polish translations of a number of Franko's writings, for example, of his poems «Moses» and «Lys Mykyta» («Fox Mykyta»), his poetic piece «Kameniari» («The Stonemasons»).

The translated by Kobryn Franko's poem «Moses» was published in 1914 under the title: «Franko I. Mojżesz. Poemat / Tłómaczył z ukraińskiego przy współudziale autora Włodzimierz Kobryn. Lwów, 1914. 99 s.». The book was edited by the author's cost in Lviv, in the «Drukarnia Powzscesna» publishing house. What is remarkable is that

[1] Публікація містить результати досліджень, проведених у рамках виконання наукового проекту «Українсько-польсько-єврейські взаємини у Східній Галичині (перша половина XX ст.): історичний досвід, уроки для сучасності», що фінансується за рахунок коштів загального фонду державного бюджету. ID:95861 29.08.2017 (176-1).

during the preparation of poem «Moses» for publication in the polish language I. Franko himself not only corrected the translation, but also made the translation of his preface that was present in the Ukrainian edition in 1913. In the Polish variant (it was written during December 8–13, 1913) I. Franko added the introduction, in which he told about the historical authenticity of the figure of Moses, and, also, inserted the appeal to his readers wherein he accentuated on the significance of the poem translated by the Ukrainian V. Kobryn in Polish for the Polish public. He expressed his thankfulness to the translator for his thorough work and for his taking into close consideration the corrections that Franko had made after having compared the translation with the original. The author of the introduction expressed his hope that the Polish and Ukrainian societies would receive his poem as a proof of their mutual cooperation in the field of literature and science.

Key words: *Ivan Franko, Volodymyr Kobryn, translator, poem «Moses», Polish translation, epistolsary, cooperation.*

Постановка проблеми. Геніальність, багатогранна діяльність та творча спадщина Івана Франка цікавила і продовжує цікавити не тільки дослідників-франкознавців а й усіх хто прямо чи опосередковано наштовхується на його різножанрові твори як в Україні так і за рубежем. І це не дивно, адже великий українець сформував свою індивідуальність у коловороті низки культур, зокрема польської, адже виріс у культурно-освітньому та політичному середовищі в межах українсько-польського пограниччя. З огляду на це нагромадилася значна польськомовна спадщина Івана Франка, яка за підрахунками бібліографів та дослідників-франкознавців, налічує приблизно понад 11 сотень статей. Це недивно, адже вчений, заробляючи на хліб саме літературно-публіцистичною працею, часто друкувався на шпальтах польськомовних часописів, а подекуди був і їх головним редактором. Чимало творів І. Франка було перекладено на польську мову, зокрема, його славнозвісна поема «Мойсей», яка вважається найяскравішим витвором в українській літературі на початку XX ст. З огляду на це актуальним вбачається звернення до історії перекладу на польську Франкової поеми «Мойсей» його сучасником – Володимиром Кобрином.

Аналіз досліджень. Вихід польською мовою Франкової поеми *«Мойсей»*, був схвально зустрінутий тогочасною громадськістю. Зокрема, 18 червня 1914 р. у Львові на сторінках часопису *«Gazeta Wieczorna»* (Gazeta Wieczorna. 1914. № 1929. С. 2.) було уміщено похвальний відгук на видання *«Mojżesz»*. Згодом, на сторінках видань *«Wielka literatura powszechna»* (Wielka literatura powszechna. Warszawa, 1933. T. 6. cz. 2. S. 717–718.) та *«Panteon wielkich tworców»* (Z «Mojżesza» Wstęp / Przeł. Wł. Kobryn // Panteon wielkich tworców. 1936. S. 341–342.) передруковано уривки під назвою *«Z «Mojżesza» Wstęp / Przeł. Wł. Kobryn»*. Польськомовного перекладу В. Кобрином Франкової поеми *«Мойсей»* у контексті вивчення перекладів польською мовою творів письменника торкалися сучасні дослідники – як українські (Теплий, 2014), (Якимович, 2014) так і польські (Czetyrba-Piszczako, 2016). Також, окремі аспекти досліджуваної проблеми (листи В. Кобрина до І. Франка) були уже предметом зацікавлення І. Горака та О. Звір (Горак, Звір, 2007) й самого автора (Галик, 2011; Галик, 2012a; Галик, 2012b).

Мета статті. На основі існуючого доробку з порушеної проблеми та із залученням даних нових джерел, намагатимемось максимально повно представити загалу історію перекладу Володимиром Кобрином Франкової поеми *«Мойсей»* на польську мову у 1913 р. та її польськомовного видання у 1914 р.

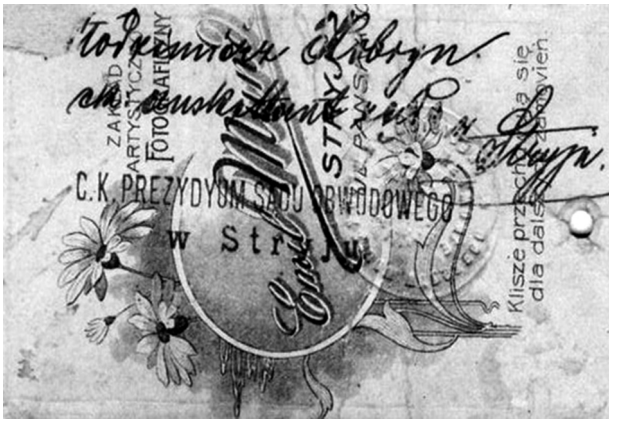
Виклад основного матеріалу. Кобрин Володимир Іванович (псевдонім: Мірко; народився 20 червня 1879 р. у м. Дрогобич, тепер райцентр Львівської обл. – помер у липні 1941 р. там же) – український перекладач, правник, громадсько-політичний діяч.

Народився в багатодітній родині дрогобицького столяра, пізніше урядника австрійської жандармерії. Досить вдало склалася кар'єра В. Кобрина: закінчив Дрогобицьку нормальну школу, згодом Дрогобицьку гімназію, де у свій час навчався і І. Франко. Після закінчення правничого факультету Львівського університету (1904 р.), В. Кобрин успішно пройшов юридичну практику в Дрогобичі та Бориславі на посадах адвоката й судді. Активно займався громадсько-політичною роботою. У червні 1911 р. брав участь у виборах до австрійської Державної Ради (увійшли в історію Дрогобича як «криваві вибори») по окрузі Дрогобич – Сколе – Турка як кандидат від українських соціал-демократів, але послом так і не став. У 1939 р. чи мабуть у 1940 р. В. Кобрин став

кореспондентом дрогобицької газети *«Більшовицька правда»* (Див. про це у: Галик, 2011; Галик, 2012a; Галик, 2012b; Пастух, 1991; Пастух, 2002; Пастух, 2005).

Володимир Кобрин –
(1879 – 1941).
Посвідчення особи.
(Із приватної збірки Леоніда Тимошенка)

22 червня 1941 р. В. Кобрин разом із дружиною Ольгою, сином Мирославом (інженером) і невісткою Ганною (вчителькою французької мови) був заарештований органами НКВД. Невдовзі (приблизно на початку липня 1941 р.) родину Кобринів замордовано в дрогобицьких катівнях НКВД. Протягом серпня – листопада 1990 р. на території колишнього приміщення НКВД – КДБ на вул. Стрийській у Дрогобичі проведено розкопки, в ході яких викопано останки 486 осіб, які загинули від рук НКВД. Серед знайдених, розпізнано останки родини Кобринів, які перепоховали у братській могилі жертв НКВД у Дрогобичі. На будинку, де мешкала родина Кобринів у Дрогобичі (вул. Стрийській, 104, тепер Стрийська, 134/2), від імені українського товариства *«Меморіал»* їм встановлено пам'ятну дошку як жертвам НКВД (Див. про це у: Галик, 2011; Галик, 2012a; Галик, 2012b; Пастух, 1991; Пастух, 2002; Пастух, 2005).

В контексті хочемо звернути увагу на такий факт, що 10 грудня 1948 р. Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка у Львові придбав (за 1000 крб.) у Кобрина Петра Олекійовича (мешканця Дрогобича, що проживав на вул. Пушкіна, 7) кишеньковий срібний іменний годинник, котрий належав І. Франкові із монограмою *«І. Ф.»*. Цей годинник, у знак дружби, І. Франко подарував В. Кобрину в 1896 р. Згодом годинник був подарований В. Кобрином своєму внукові Петрові Кобрину. Сьогодні музейний експонат експонується на робочому столі письменника поряд з польським перекладом *«Mojzesz»* у виконанні В. Кобрина. (ЛМІФ. Архів музею. Оп. 1. Спр. № 28. Арк. 111; 8. С. 196–197). Проте, не маємо даних про те, чи дійсно був у В. Кобрина син Олексій. Дрогобицький краєзнавець Р. Пастух стверджує, що В. Кобрин мав братів Левона, Михайла (працювали на пошті у Львові, яка розташовувалася на станції Підзамче) та Евгена (загинув у лавах легіону УСС) і сестер – Йосифу та Марію (Йосифа вийшла заміж за Івана Коцибалу, була поштовою працівницею в Дрогобичі, а Марія проживала самотньо) (Пастух, 2005: 3).

З огляду на це, видається сумнівним, щоб 40-річний І. Франко дійсно обмінювався із 17-річним юнаком В. Кобрином *«в знак дружби»* такою цінною тогочасною річчю, як годинник, та ще й з приватною монограмою. Ми з львівським франкознавцем Є. Нахліком припускаємо, що це могло трапитися очевидно дещо пізніше, а точніше, коли саме В. Кобрин перекладав Франкового *«Мойсея»*: із другої половини листопада – на початку грудня 1913 р., коли В. Кобрин зустрічався з І. Франком, або ж коли переклад уже вийшов, тобто починаючи від другої половини квітня 1914 р. Тому на наш погляд, факт про подарований І. Франком В. Кобринові іменний срібний годинник, котрий згодом був придбаний Львівським національним літературно-меморіальним музем Івана Франка у буцімто Кобринових родичів, вимагає ґрунтовного досліджування, розшуку нових джерел, а в першу чергу – з'ясування правдивості існування особи самого Петра Олексійовича Кобрина та його біографії.

Будинок, де проживав Володимир Кобрин із родиною на вулиці Стрийській, № 104 у Дрогобичі (тепер вул. Стрийська, 134/2).
Світлини Володимира Галика. (2016 р.)

Звернемо увагу й на те, що у приватній бібліотеці В. Кобрина були книжки І. Франка, М. Грушевського, С. Єфремова. Добре володіння польською мовою і письменницький талант сприяли тому, що В. Кобрин перекладав польською мовою *«Кобзар»* Т. Шевченка, кілька творів І. Франка. Доля згаданих перекладів В. Кобрина невідома, окрім виданої польською мовою поеми І. Франка *«Мойсей»* 1914 р. (Див. про це у: Галик, 2011; Галик, 2012a; Галик, 2012b; Пастух, 1991; Пастух, 2002; Пастух, 2005). Важко також стверджувати про те, чи писав В. Кобрин автентичні праці українською чи польською мовами.

У Відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (Ф. 3, Іван Франко) збереглося 7 листів В. Кобрина до І. Франка, які були надіслані йому із поштової скриньки Дрогобича. Відписи І. Франка невідомі. Збережені листи проливають світло на творчу співпрацю письменника та перекладача його творів. У першому листі від 24 жовтня 1913 р. В. Кобрин, *«ц[ісарсько]. к[оролівський]. судия»*, давав знати, що до 40-річчя громадської та літературної діяльності І. Франка зробив переклад поеми *«Мойсей»* польською мовою та просив дозволу на видрук перекладу. Отриманий дохід від продажу майбутнього накладу В. Кобрин мав намір передати у ювілейний фонд І. Франка. На прохання В. Кобрина І. Франко мав спочатку передивитися переклад і дати письмовий дозвіл на його публікування (ІЛ. Ф. 3. № 1631. С. 49–50).

В контексті зазначимо, що ще 30 вересня 1913 р. І. Франко отримав аналогічну пропозицію із Самбора від Стефана Сілецького: *«Високоповажаний і Достойний Пане Доктор! Перепрашаю дуже, що смію удаватись до Вас Високоповажаний Пане Доктор з просьбою: іменно я хотів би напечатати Польський перевід Вашого «Мойсея» і тому прошу о ласкаве позволенє. Маю вже переведених кілька розділів і маю надію, що і інші переведу, та хотівбим знати, чи Ви Високоповажаний Пане Доктор згодитесь на се і менї позволите. Єсли Ви Пане Доктор позволите, то я перевід пришлю до ласкавої оціни<...>»* (ІЛ. Ф. 3. № 1634. С. 170–171). Про реакцію І. Франка на цю пропозицію поки що даних не знаходимо – мабуть даний переклад так і не був реалізований.

Наступний лист В. Кобрина, від 27 жовтня 1913 р., розповідає про те, що В. Кобрин на прохання І. Франка вислав йому два примірники рукопису перекладу для ознайомлення і вирішення: дати дозвіл на видавання перекладу, оскільки не бажав *«входити в колізию із законом о правах авторських»*. Також автор листа зазначив: *«<...> хоч великі трудности були до побореня, старав ся я в своїм перекладі по можности вірно держати ся краси оригіналу і віддати єї такою віршо-*

вою формою, як в оригіналї. Дуже буду вдячний, єсли Високоповажаний Автор схотїлиби гдеякі можливі похибки єще перед друком поправити» (ІЛ. Ф. 3. № 1631. С. 55–56).

Із наступного листа довідуємося, що мабуть І. Франко не був повністю задоволений запропонованим перекладом, адже зробив деякі виправлення. 10 листопада 1913 р. В. Кобрин писав до поета: *«Дуже ся тїшу, що завдяки Вашій помочі переклад «Мойсея» дістає в кождім взглядї обшлїфування, гідного високої ідеї провідної в незрівняному оригіналї <...> прошу не гніватися, що єще раз повторю мою просьбу, щоби Високоповажаний Добродїй ласкаво – шануючи однак дороге здоровля – переглянули манускрипт і можливі єще уваги поробили. <...>»* (ІЛ. Ф. 3. № 1631. С. 57). Рівночасно В. Кобрин визнав своє недоопрацювання: *«Переконуюся, що я подекуди за мало прикладав ся або й спішив ся а вірш вимагає основнїйшої праці. Пересилаю переписані початкові розділи причім я єще в деяких місцях позміняв гдещо<...>»* (ІЛ. Ф. 3. № 1631. С. 58). Далі В. Кобрин повідомляв, що звернувся до *«звістного, світової слави»* німецького художника-ілюстратора Ефраїма Моше (Мавриція) Лілієна, який *«живе в Німеччині (наш дрогобицький краян[ин])»* (народився 23 травня 1874 р., Дрогобич) і який ілюстрував єврейське видання Біблії (1900 р.) з проханням зробити *«<...>вінєту і пару образів до тексту «Мойсей», який без сумнїву буде в силї побудити його талант артистичний»* (ІЛ. Ф. 3. № 1631. С. 59–60).

Із листа від 12 грудня 1913 р. видно, що В. Кобрин зустрічався з І. Франком у Львові: *«Простїт менї, що знов займу Вам кілька хвиль часу, але відчуваю конечну потребу бодай в части направити моральну шкоду, яку заподіяв д. Твердохліб своїми перекладами Ваших віршів у виданнї «Antologii ukr. Poetow», про що Ви згадували підчас нашої стрічі у Львові»* (ІЛ. Ф. 3. № 1631. С. 61). Також В. Кобрин повідомляв, що переклав польською мовою вірш *«Каменярі»* й почав перекладати поему *«Лис Микита»*. В. Кобрин запитував: *«Цїкавий єсьм, як поступає друк «Мойсея»? Сподію ся, що сего місяця повинен вийти рішучо. Прошу мене повідомити про евентуальні перешкоди в друку, а я звідси заурбував-бим* [замовив би. – *В. Г.*] *заряд* [наклад. – *В. Г.*] *Друкарні. При нагоді просивбим о ласкаві уваги до перекладу «Каменярі»* (ІЛ. Ф. 3. № 1631. С. 62–63).

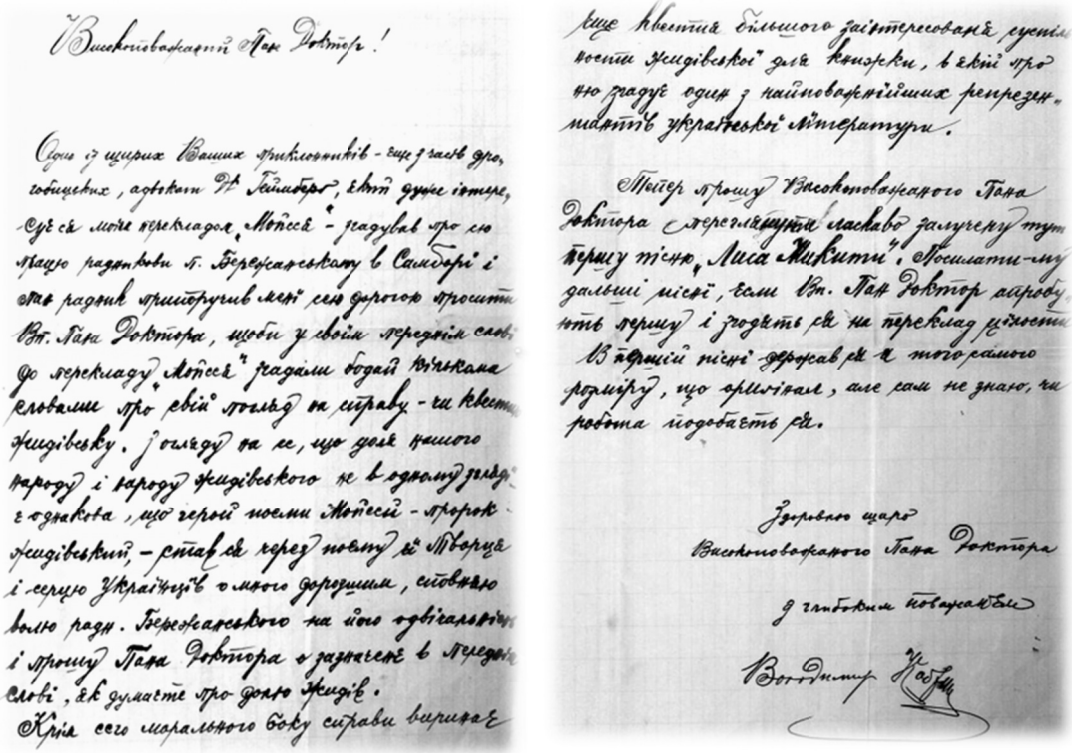
Із змісту листа від 20 грудня 1913 р. можна побачити, що в цей час І. Франко активно трудився над передмовою до перекладу *«Мойсея»* польською мовою. В. Кобрин інформував, що один із Франкових прихильників ще з дрогобицьких часів, адвокат д-р Геймберг розказував про цю працю радникові Бережанському із Самбора, який доручив йому прохати І. Франка, щоб він у передмові до перекладу *«Мойсея»* виклав про своє бачення єврейської проблеми, оскільки вона *«не в одному взглядї* [погляді. – *В. Г.*] *є однакова, що герой поеми Мойсей – пророк жидівський – став ся через поему єї творця і серцю Українців о монго дорозшим <...>»* (ІЛ. Ф. 3. № 1638. С. 227, 229). Разом із цим листом В. Кобрин надіслав для апробації переклад першої пісні поеми *«Лис Микита»* (ІЛ. Ф. 3. № 1638. С. 227, 229).

З листа від 16 квітня 1914 р. дізнаємося, що переклад поеми *«Мойсей»* уже вийшов з друку і В. Кобрин безкоштовно передав Франкові для розпродажу 1000 примірників. В. Кобрин пише: «*Утїшила мене дуже вістка про появу «Мойсея» в перекладї, бо друкарня, що так довго проволїкала склад, не уважала навіть за відповідне сповістити мене об сїм, щоби я був в можности починати одвітні діспозиції. В наслїдок цїнного листа Вашого написав я вже до Книгарні Наук[ового] Тов[ариства] ім[ені] [Т.] [Г.] Шевченка і означив ціну одного примірника на 80 сотиків і припоручив книгарни, щоби зовсїм застосувала ся до ласкавих діспозиций В[исоко] п[оважаного] Доктора яко необмеженого властителя 1.000 примірників. Друкарня доставила до книгарні ім[ені] Шевченка 200 екземплярів а єще 800 доставить для Пана Доктора, бо така моя інтенция* [пропозиція – *В. Г.*], *якої від самого початку вірно придержуюся. Прошу уклінно В[исоко]п[оважаного] Пана Доктора діспотувати* [використовувати кошти – *В. Г.*] *доволї своєю власністю і на свій рахунок»* (ІЛ. Ф. 3. № 1631. С. 65–67). Загалом йдеться про видання: *Franko I.* Mojżesz. Poemat / Tłómaczył z ukraińskiego przy współudziale autora Włodzimierz Kobryn. Lwów, 1914. 99 s. На звороті обкладинки видання вказано: *«Wielmożnomu panu D-rowi Iwanowi Frankowi w czterdziestolennią Rocznicę jego działalności literackiej pracę tę poświęca Tłómacz»*[2] (Franko, 1914). Переклад здійснено за 2-м виданням. В оригіналі видання на обкладинці вказаний 1914 р., а на

[2] «Вельмишановному пану Докторові Іванові Франкові з нагоди сорокарічної літературної діяльності присвячується. Перекладач».

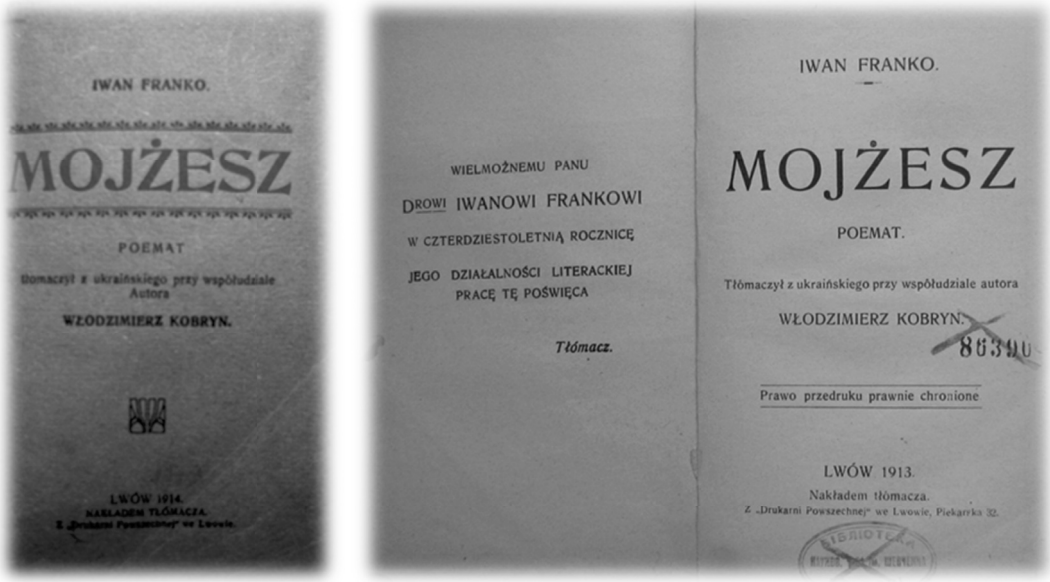
титульній сторінці 1913 р. – рік другого – україномовного видання *поеми «Мойсей»*. Книга була видрукувана накладом В. Кобрина у Львові, в *«Drukarni Powszchnej»* (Franko, 1914).

Автограф листа Володимира Кобрина
до Івана Франка від 20 грудня 1913 р. із Дрогобича.

Оригінал писано рукою В. Кобрина
Подається за: (ІЛ. Ф. 3. № 1638. С. 227, 229)

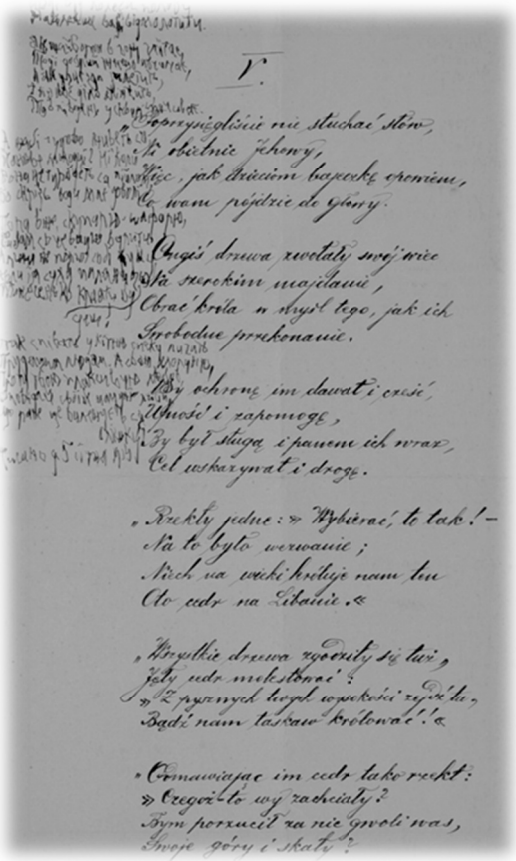
Титульна сторінка та зворот титула польськомовного видання
Франкового *«Мойсея»* у перекладі В. Кобрина (1914 р.).

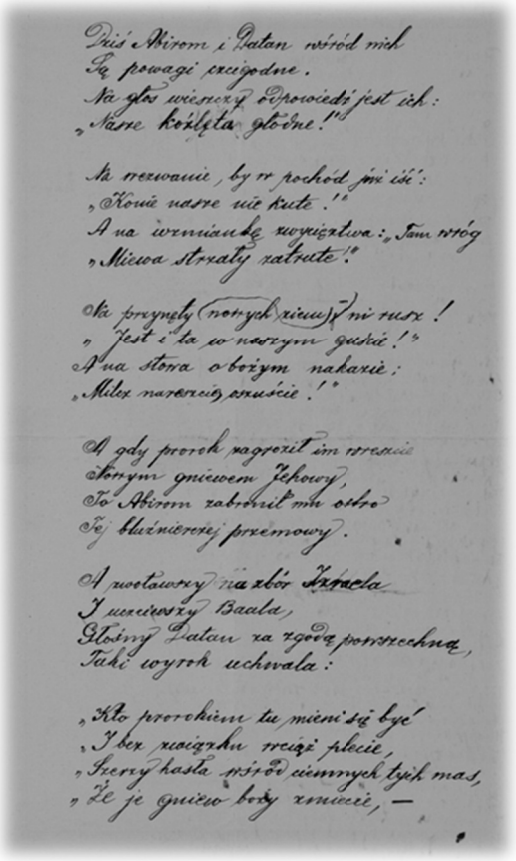

У кінці цього ж листа, В. Кобрин повідомляв І. Франка, що перекладає вже восьму пісню *«Лиса Микити»* (ІЛ. Ф. 3. № 1631. С. 65–67).

В останньому збереженому листі до І. Франка, датованому 25 квітня 1914 р., В. Кобрин сповіщав про деталі розповсюдження видрукуваної вже книги *«Mojżesz»*. Наприкінці листа автор зазначив: *«Досить ніяково се виглядає, що «Діло» досі ні словечком не згадало, що вже вийшла книжка; чи може чекає, щоби котрась польська газета завстидала patріотів? Вже просив я д. Твердохл[і]ба, щоби в якій часописі зареклямував книжку, бо без того мало хто й знати-ме, що книжка вийшла»* (ІЛ. Ф. 3. № 1631. С. 69–70).

Фрагменти оригіналу перекладу В. Кобрином Франкової поеми *«Мойсей»*

Оригінал писано рукою В. Кобрина
Подається за: (ІЛ. Ф. 3. № 428. С. 2, 4)

Важливим моментом є те, що при підготовці до друку польською мовою поеми *«Мойсей»* І. Франко не лише корегував переклад, а й особисто зробив польськомовний переклад своєї передмови, котра була уміщена у виданні українською 1913 р. У польськомовному варіанті (написаний упродовж 8–13 грудня 1913 р.) І. Франко додав вступ, у якому розповідає про історичність постаті *«Мойсея»*, а також умістив таке звернення до читачів: *«Podając do rąk polskiej publiczności mój poemat w polskim przekładzie Rusina, Włodzimierza Kobryna, czuję się spowodowanym wyrazić mu wdzięczność za staranne wykonanie przekładu, jakoteż za niemnej staranne dokonanie tych licznych poprawek, które przy porównywaniu przekładu z oryginałem uznałem za potrzebne, i wyrażam nadzieję, że polska publiczność przyjmie ten utwór jak dowód, że Polacy od Rusinów, przynajmnej na polu literatury i nauki, mogą spodzewać się nie tylko samej waśni i nienawiści*[3] (Franko, 1914: XXIII).

[3] «Подаючи польській громадськості у руки мою поему в польському перекладі українця Володимира Кобрина, висловлюю йому щиру подяку за старанно виконаний переклад, і за ретельне врахування значної кількості моїх поправок, котрі я зробив під час порівняння з оригіналом, та маю надію, що польська аудиторія прийме цей твір як доказ, що поляки від українців, принаймні на ниві літератури та науки, можуть сподіватися не тільки на суперечки й антипатію».

У Відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (Ф. 3, Іван Франко) зберігається сім сторінок оригіналу перекладу В. Кобрина Франкової поеми *«Мойсей»* (ІЛ. Ф. 3. № 428. С. 2, 4, 6, 8, 10, 12, 14), а також порізані фрагменти, на чистих зворотах яких, уміщено текст, здебільшого писаний не рукою І. Франка (ІЛ. Ф. 3. № 669. С. 81, 83, 85, 87, 89, 91, 93, 97, 99, 103, 105, 107, 109, 111, 113, 115, 117, 119, 121, 123, 125, 127, 129, 132, 134, 136, 138, 140, 138, 140, 142, 144, 146, 148, 150, 152, 154, 156).

Висновки. На превеликий жаль, незвіданою до сьогодні є доля листів Івана Франка до Володимира Кобрина, зміст яких дав би змогу ще більш ґрунтовно реконструювати історію польськомовного перекладу Франкового *«Мойсея»* Володимиром Кобрином. З огляду на це, багатообіцяючим залишається пошук нових джерел, зокрема епістолярної спадщини І. Франка де б була присутня порушена нами проблема, а це в свою чергу, дало б змогу більш вичерпно її розкрити.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Галик, 2011 – Галик В. М. Адресати з Дрогобича до Івана Франка / Упорядкув., передм. і коментарі В. Галика. Дрогобич, 2011. С. 18–23; 107–114; 222–227.

Галик, 2012 – Галик В. М. Дрогобицькі юристи – кореспонденти Івана Франка // Збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич: Посвіт, 2012. Вип. І. С. 360–372.

Галик, 2012 – Галик В. М. Польськомовний «Мойсей» Івана Франка в перекладі дрогобичанина Володимира Кобрина // Пограниччя Польща – Україна. Науковий щорічник. 4. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Люблінський університет імені Марії Кюрі-Склодовської. Дрогобич–Люблін: Коло, 2012. С. 61–77.

Горак, Звір, 2007 – Горак І., Звір О. Листи Володимира Кобрина до Івана Франка // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. Львів: Каменяр, 2007. Вип. 7. С. 256–265.

ІЛ – Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

ЛМІФ – Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка.

Нариси з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку XXI ст.) / Наук. ред. Л. Тимошенко. Дрогобич, 2009. 320 с.

Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. Львів: Апріорі, 2013. Вип. 14. С. 196–197.

Пастух, 1991 – Пастух Р. Вулицями старого Дрогобича. Л., 1991. 163, [2] с., [24] арк. іл.

Пастух, 2002 – Пастух Р. Дрогобич давній і сучасний у датах, подіях і фактах. Дрогобич: «Відродження», 2002. 96 с., 8 арк. іл.

Пастух, 2005 – Пастух Р. Про Кобринів нагадує лише чорна таблиця // Поступ. 2005. 3. II. С. 2.

Теплий, 2014 – Теплий І. Прижиттєві переклади й автопереклади творів Івана Франка (на матеріалі польської та російської мов) // Проблеми слов'янознавства. – 2014. – Вип. 63. С. 73–100.

Франко, 2005 – Франко І. Мойсей: Поема. Передмова. Дрогобич, 2005. С. 5–30; 97–100.

Франко, 2010 – Франко І. Мойсей: поема / Іван Франко; авт. вступ. ст. Д. Павличко; комен. та прим. М. Шалата. К.: Унів. Вид-во Пульсари, 2010. 144 с.

Шалата, 1997 – Шалата М. Письменники на Франковому Підгір'ї. Літературна карта // Дрогобиччина – земля Івана Франка. Дрогобич: Відродження, 1997. Т. 4. С. 499–552.

Якимович, 2014 – Якимович Б. Поема Івана Франка «Мойсей»: де, коли і як народжувався один з найвидатніших творів світової літератури XX ст. // Україна та українці: події далекі і близькі: вибрані праці; ЛНУ ім. І. Франка, Ін-т українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України та ін. Львів, 2014. С. 700–710.

Czetyrba-Piszczako, 2016 – Czetyrba-Piszczako M. Twórczość literacka Iwana Franki w przekładach polskich // Acta Neophilologica. Tom 18. Numer 2. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2016.

Gazeta Wieczorna. 1914. № 1929. С. 2.

Wielka literatura powszechna. Warszawa, 1933. T. 6. cz. 2. S. 717–718.

Z «Mojżesza» Wstęp / Przeł. Wł. Kobryn // Panteon wielkich tworców. 1936. S. 341–342.

Ziemia Drohobycka. Stowarzyszenie przyjaciół ziemi Drohobyckiej. Wrocław, 1995. № 8 (Maj). S. 43.

Franko, 1914 – Franko I. Mojżesz. Poemat / Tłómaczył z ukraińskiego przy współudziale autora Włodzimierz Kobryn. Lwów, 1914. 99 s.

REFERENCES

Halyk, 2011 – Halyk V. M. Adresaty z Drohobycha do Ivana Franka / Uporiadkuv., peredm. i komentari V. Halyka [Addressing from Drohobych to Ivan Franko / Ordering, foreword. and comments by V. Galik]. Drohobych, 2011. S. 18–23; 107–114; 222–227. [in Ukrainian]

Halyk, 2012 – Halyk V. M. Drohobytski yurysty – korespondenty Ivana Franka [Drogobych lawyers – Correspondent Franko] Zbirnyk naukovykh prats molodykh uchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka / Redaktory-uporiadnyky V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomria. Drohobych: Posvit, 2012. Vyp. I. S. 360–372. [in Ukrainian]

Halyk, 2012 – Halyk V. M. Polskomovnyi «Moisei» Ivana Franka v perekladi drohobychanyna Volodymyra Kobryna [Polish «Moses» Franko translated drohobychanyna Vladimir Kobrin]. Pohranychchia Polshcha – Ukraina. Naukovyi shchorichnyk. 4. Drohobytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Ivana Franka, Liublinskyi universytet imeni Marii Kiuri-Sklodovskoi. Drohobych–Liublin: Kolo, 2012. S. 61–77. [in Ukrainian]

Horak, Zvir, 2007 – Horak I., Zvir O. Lysty Volodymyra Kobryna do Ivana Franka **[**Letters to Vladimir Kobrin Ivan Franko**].** Naukovyi visnyk muzeiu Ivana Franka u Lvovi. Lviv: Kameniar, 2007. Vyp. 7. S. 256–265. [in Ukrainian]

IL – Viddil rukopysnykh fondiv ta tekstolohii Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy [Department of Handwriting Funds and Textology of the Institute of Literature them. T. G. Shevchenko National Academy of Sciences of Ukraine].

LMIF – Lvivskyi natsionalnyi literaturno-memorialnyi muzei Ivana Franka [Lviv National Literary and Memorial Museum of Ivan Franko].

Narysy z istorii Drohobycha (vid naidavnishykh chasiv do pochatku XXI st.) / Nauk. red. L. Tymoshenko [Essays on the history of Drohobych (from ancient times to the beginning of the XXI century) / Sciences. Ed. L. Tymoshenko]. Drohobych, 2009. 320 s. [in Ukrainian]

Naukovyi visnyk muzeiu Ivana Franka u Lvovi [Scientific Herald of the Museum of Ivan Franko in Lviv]. Lviv: Apriori, 2013. Vyp. 14. S. 196–197. [in Ukrainian]

Pastukh, 1991 – Pastukh R. Vulytsiamy staroho Drohobycha [The streets of old Drohobych]. L., 1991. 163, [2] s., [24] ark. il. [in Ukrainian]

Pastukh, 2002 – Pastukh R. Drohobych davnii i suchasnyi u datakh, podiiakh i faktakh [Drogobych is ancient and modern in dates, events and facts]. Drohobych: «Vidrodzhennia», 2002. 96 s., 8 ark. il. [in Ukrainian]

Pastukh, 2005 – Pastukh R. Pro Kobryniv nahaduie lyshe chorna tablytsia [About Kobrinov only reminds of a black table About Kobrinov only reminds of a black table]. Postup. 2005. 3. II. S. 2. [in Ukrainian]

Teplyi, 2014 – Teplyi I. Pryzhyttievi pereklady y avtopereklady tvoriv Ivana Franka (na materiali polskoi ta rosiiskoi mov) [lifetime avtopereklady translations and works of Ivan Franko (based on Polish and Russian)]. Problemy slovianoznavstva. – 2014. – Vyp. 63. S. 73–100. [in Ukrainian]

Franko, 2005 – Franko I. Moisei: Poema. Peredmova [Moses: Poem. Preface]. Drohobych, 2005. S. 5–30; 97–100. [in Ukrainian]

Franko, 2010 – Franko I. Moisei: poema / Ivan Franko; avt. vstup. st. D. Pavlychko; komen. ta prym. M. Shalata [Moses: The Poem / Ivan Franco; aut introduction. Art. D. Pavlychko; coman and admit M. Shalata]. K.: Univ. Vyd-vo Pulsary, 2010. 144 s. [in Ukrainian]

Shalata, 1997 – Shalata M. Pysmennyky na Frankovomu Pidhiri. Literaturna karta [Writers at the Frankivsk Podghorii. Literary map]. Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka. Drohobych: Vidrodzhennia, 1997. T. 4. S. 499–552. [in Ukrainian]

Iakymovych, 2014 – Yakymovych B. Poema Ivana Franka «Moisei»: de, koly i yak narodzhuvavsia odyn z naivydatnishykh tvoriv svitovoi literatury KhKh st. [Franko poem «Moses»: where, when and how was born one of the greatest works of world literature of the twentieth century]. Ukraina ta ukraintsi: podii daleki i blyzki: vybrani pratsi; LNU im. I. Franka, In-t ukrainoznavstva im. Ivana Krypiakevycha NAN Ukrainy ta in. Lviv, 2014. S. 700–710. [in Ukrainian]

Czetyrba-Piszczako, 2016 – Czetyrba-Piszczako M. Twórczość literacka Iwana Franki w przekładach polskich [Literary work of Ivan Franka in Polish translations]. Acta Neophilologica. Tom 18. Numer 2. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2016. [in Polish]

Gazeta Wieczorna. 1914. № 1929. S. 2. [in Polish]

Wielka literatura powszechna [Great general literature]. Warszawa, 1933. T. 6. cz. 2. S. 717–718.

Z «Mojżesza» Wstęp / Przeł. Wł. Kobryn [From «Mojżesza» Wstęp / Przeł. On. Kobryn]. Panteon wielkich tworców. 1936. S. 341–342. [in Polish]

Ziemia Drohobycka. Stowarzyszenie przyjaciół ziemi Drohobyckiej [Drohobycz land. Association of friends of Drohobycz land]. Wrocław, 1995. № 8 (Maj). S. 43. [in Polish]

Franko, 1914 – Franko I. Mojżesz. Poemat / Tłómaczył z ukraińskiego przy współudziale autora Włodzimierz Kobryn [Moses Poem / Translated from Ukrainian by the author Volodymyr Kobrin]. Lwów, 1914. 99 s. [in Polish]

Статтю подано до редакції 15.03.2018 р.

УДК 94(100)"1917/1921": 316.423.3: 323.272: 929 Кріцман

Ігор ФАРЕНІЙ,
orcid.org/0000-0001-5176-6055
доктор історичних наук, професор, професор Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького (Україна, Черкаси) fareniy_igor@ukr.net

ТЕОРІЯ СЕЛЯНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ЛЕВА КРІЦМАНА, ЇЇ ЄВРОПЕЙСЬКІ ІСТОРИЧНІ ОСНОВИ ТА АГРАРНИЙ ПОСТУП АЗІЇ І АФРИКИ

Стаття висвітлює теорію селянської революції вченого і державного діяча періоду 1920-х рр. Лева Кріцмана. Він розглядав селянську революцію як самостійне соціальне явища і вид буржуазної революції, яка руйнує феодальні порядки і відкриває шлях фермерському типу аграрного капіталізму, може мати як антифеодальний, так і антикапіталістичний характер, перешкоджає розвитку аграрному капіталізму, побудованому на великій власності та використанні найманої робочої сили. Однак, перемога селянства в такій революції можлива лише у разі її підтримки іншими соціальними верствами.

Події 1917 р. інтерпретовані Кріцманом як селянська революція. Але одночасно з нею відбувалася й пролетарська революція, яка підтримала процес селянської революції, що забезпечило перемогу останньої. НЕП в його поглядах – безпосередній результат селянської революції.

Кріцман надавав селянській революції всесвітньоісторичного значення. За його прогнозом, майбутні соціалістичні революції в Західній Європі повинні супроводжуватися селянськими буржуазними революціями в колоніях європейських країн. Поєднання в часі епохи приходу до влади лівих і лівоцентристських партій у західноєвропейських державах, наступу у Європу комуністичної ідеології та розпаду колоніальної системи демонструє певну форму підтвердження прогнозів Кріцмана.

Ключові слова: *селянство, селянська революція, аграрна революція, В. П. Данилов, Л. Н. Кріцман, Азія, Африка.*

Igor FARENIY,
Ph D hab. (History), Professor, Department of Archaeology and special spheres of historical science, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, (Ukraine, Cherkasy) fareniy_igor@ukr.net

LEV KRITSMAN'S THEORY OF THE PEASANT REVOLUTION, ITS EUROPEAN HISTORICAL BASIS AND AGRICULTURAL ACTION OF ASIA AND AFRICA

Among the new approaches to the scientific vision of the revolutionary events in early XXth century there was a concept of peasant revolution. From the standpoint of the latter, a number of scientific works have been created. At the same time, the theoretical basis of the peasant revolution concept is not fully mobilized, scientific achievements that were achieved a century ago are not used. In the 1920s, one of the leaders in the concept of the peasant revolution was the prominent scholar and statesman of the USSR, Lev Kritsman.

The purpose of the article is to highlight the theory of Lev Kritsman's Peasant Revolution, to analyze and to show its possibilities of using the scientific heritage of a scientist in the study of the agrarian economy of the countries in the world.

Lev Kritsman considered the peasant revolution as an independent social phenomenon and a kind of bourgeois revolution. According to his version, the peasant revolution destroys feudal orders and opens the way for a farmer type of agrarian capitalism. The scientist believed that this revolution has both anti-feudal and anti-capitalist character. It hinders the development of agrarian capitalism, built on large property and using hired labor, solves the agrarian question in favor of peasant farmers. However, the victory of the peasantry in such revolution is possible only if it is supported by other social strata capable of organizing state power.

Such a peasant revolution took place in Russia in 1917. At the same time, according to Kritsman, there was a proletarian socialist revolution. The proletarian revolution supported the process of the peasant revolution, which ensured the victory of the latter. After some problems in the relations between the two revolutions, in the early 1920s, the ruling Bolshevik Party was forced to recognize the results of the peasant revolution and to introduce economic policies in the interests of the peasantry.

Lev Kritsman gave the peasant revolution a world-historical significance. According to his forecast made in the 1920's, future socialist revolutions in Western Europe should be accompanied by peasant bourgeois revolutions in

the colonies of European countries. This forecast for revolutions cannot be considered completely reliable. However, the combination of the era of the coming to power of the left and center-left parties in the Western European states, the onset of communist ideology and the collapse of the colonial system in Europe demonstrate a certain form of confirmation of Kritzman`s forecasts.

One can consider the confirmed and anti-feudal orientation of agrarian transformations in former colonies, which, in fact, in African countries led only to a decrease in the volume of the laity type of management. At the same time it can be argued that the agrarian reforms in China and Vietnam, using Kritsman's methodological tools, can be interpreted as peasant revolutions.

The presented article broadens the scientific understanding of the revolutionary process of the early XXth century, the content of the concept of the peasant revolution and the reasons for the new political economy in the 1920`s by the Bolshevik Party.

Scientific researches of Kritsman`s claim to the general theory of agrarian development in the conditions of cultural-historical diversity and uneven social and economic development and globalism. Like every theory of this order, it cannot but bear certain utopian ideas and predictions. At the same time, the theoretical potential of Kritsman's studies deserves attention as a methodology for knowing the revolutionary transformations of 1917-1920 and the tendencies of agrarian development in the countries of the world which have become on the path of modernization and market transformation in the conditions of competition between farmers' and latifundist type of agricultural production.

Key words: *peasantry, peasant revolution, agricultural revolution, V. P. Danilov, L. N. Kritsman, Asia, Africa.*

Постановка проблеми. Одним із сучасних напрямків історичних досліджень є розробка проблем формування концепції та історії селянської революції перших десятиріч XX ст. Безпосереднім поштовхом до цього стало оприлюднення концепції «Селянської революції 1902 – 1922 рр.» В. П. Данилова (Данилов). З позицій останньої нині вже створено ряд змістовних і об'ємних наукових праць (Кондрашин, 2008; Вахитов; Бабашкин, 2010; Марченя, 2015; Абразумова, Корновенко, 2017; Корновенко, Герасименко, 2017).

Аналіз досліджень. Відзначаючи серйозність наслідків сучасного зацікавлення проблемами селянської революції, слід відзначити неповноту мобілізації теоретичної бази її освоєння. Адже ця тема піднімалася у політичній, соціологічній та історичній літературі задовго до наукової творчості В. П. Данилова. Одним із її провідників був видний науковий і державний діяч 1920 – 1930-х рр., уродженець міста Одеси Лев Натанович Кріцман. Особливістю його науково-теоретичних поглядів був розгляд селянської революції як загальної закономірності суспільного поступу, надання їй всесвітньоісторичного значення. Сформоване на підставі аналізу революційної дійсності на просторах Російської імперії, наукове бачення селянської революційності Кріцман намагався долучити до контексту історичного розвитку інших країн, світової історії. Така постановка вченим проблеми селянської революції не може не заслуговувати уваги, що і покликало підготовку представленої статті. Її **метою** є висвітлення положень теорії селянської революції Лева Кріцмана, аналіз та демонстрація можливостей використання наукового спадку вченого в осягненні аграрного поступу країн світу.

Виклад основного матеріалу. У 1920-х рр. видним радянським економістом і державним діячем Левом Натановичем Кріцманом була здійснена спроба концептуального узагальнення подій 1917 – 1921 рр. на території колишньої Російської імперії, яка вилилася у створення теорії селянської революції. При цьому аналіз революційної боротьби в Росії, мобілізовував аналогічний досвід країн Західної Європи, а результати його теоретичних шукань призвели до формування прогнозів суспільного поступу в європейському світі та на інших континентах планети.

Констатація Кріцманом існування особного виду революційних перетворень – селянської революції, супроводжувалося концептуальним визначенням її найсуттєвіших рис, як він це називав: «механізм чистої селянської революції». При цьому мислитель вказував, що поетапність такої революції аналогічна іншим революціям, хоча й має сувору специфіку. Перша фаза селянської революції «лежит в области идеологии». «Революция … завоевывает людей … их головы», – говорив вчений-революціонер. Ця фаза, на його переконання, передбачає наявність революційної партії, головною роботою якої є «*агитация за политический переворот*» (Крицман, 1926а: 20–21, 28). Щоправда, Кріцман не уточнює, що повинна являти собою революційна партія селянства та його революційна ідеологія.

Наступною фазою революції у його теорії виступає – «политическая революция» – тобто «*разрушение старого и организация нового политического строя*» (Крицман, 1926а: 21). Кріцман наголошував, що «Особенностью крестьянской революции … является невозможность … проделать вторую … фазу революции, т.-е. политическую революцию, *самостоятельно*». Стверджуючи це він посилався на історичний досвід: «Во всех известных истории аграрных революциях господство в обществе переходило не к крестьянству …, а другому революционному классу …», – наголошував Кріцман. Причину цього вчений бачив у характері соціально-економічного життя землеробів. Він підкреслював, що селянство «никогда не могло преодолеть своей раздробленности, коренящейся в экономике и технике мелкого крестьянского хозяйства». Не вдаючись до розкриття усіх соціальних, соціокультурних, політичних та організаційних наслідків такої «раздробленности», Кріцман зробив висновок: «... для того, чтобы могла осуществиться аграрная революция, необходимо, чтобы … наряду с антифеодальным крестьянством выступал и другой революционный класс, гегемон революции, за которым следует крестьянство, и который … опирается на крестьянство». І від цього класу-гегемону, за твердженням вченого, «зависит *основное* содержание революции» (Крицман, 1926а: 28). Отже, Кріцман категорично відкидав дієздатність селянства у політичній сфері, і прирікав його у сфері організації влади, і суспільного ладу взагалі, на залежність від інших соціальних сил.

Констатуючи, що «Политическую революцию крестьянство совершает совместно и под руководством *другого* класса», вчений водночас вказував на спроможність селянства самостійно пройти наступну фазу – фазу економічної революції, яка являє собою «революционный переворот в области экономических отношений». Кріцман вважав її «сравнительно легкой» для землеробів. Зміст цієї фази селянської революції полягає «*в уничтожении феодального землевладения* и … синтезе индивидуального работника-крестьянина с … основным средством его производства – землею». Результатом такої економічної революції стає «превращение феодального крестьянина в мелкобуржуазного, в свободного мелкого товаропроизводителя…» (Крицман, 1926а: 20–21, 28, 30).

Четверта фаза селянської революції – «*революционное землеустройство*, … открывающее дорогу развитию производительных сил (мелкого) сельского хозяйства … его … превращению в капиталистическое сельское хозяйство» – власне, налагодження життя і господарювання в умовах нового суспільного ладу. Разом з попередньою третьою фазою вона зумовлює «*перестройку способа производства*». У процесі п'ятої фази «революция спускается … в область техники» і «как революция, начинает сходить на нет» (Крицман, 1926а: 26, 30).

Таким бачилася Л. Н. Кріцману соціальна природа та процес селянської революції, як можна зрозуміти з його праць, в загальноісторичному відношенні, як закономірність суспільного поступу, як її «ідеальний тип». З цього приводу вчений говорив буквально так: «Это механизм ч и с т о й крестьянской революции, какой она была бы в чистом феодальном обществе при том условии, что внешняя сила, помогшая крестьянству осуществить политическую революцию, в дальнейшем не влияла бы на ход революции» (Крицман, 1926а: 31). Тобто, у конкретних історичних умовах поступ цієї революції міг набути глибокої специфіки, у тій чи іншій мірі відхилитися від її загальної тенденції. Однак, загальні перспективи селянських революцій Кріцман бачив у синхронній руйнації західноєвропейського капіталізму та колоніалізму. Вчений був переконаний у тому, що західноєвропейські держави у ближчому історичному часі очікує епоха пролетарських соціалістичних революцій, які будуть супроводжуватися революціями селянства в їхніх колоніях. «Поскольку наиболее развитые капиталистические страны по большей части владеют значительными колониями, – пояснював Кріцман, – постольку пролетарская революция в каждой такой стране неизбежно будет сопровождаться крестьянской (а в некоторых случаях и буржуазно-капиталистической) революцией в колониях, освобождением колониальных народов от колониальной зависимости». Таку комбінацію революційного процесу він вважав об'єктивно зумовленою характером організації світового господарства. «... совпадая по времени, – писав Кріцман, – пролетарская и крестьянская революция будут разобщены в пространстве. Это будут … территориально лишь параллельные, а не совпадающие революции: одна – пролетарская – в метрополии, и другая – крестьянская – в колониях» (Крицман, 1926а: 31–32).

Однак, та революція, яку Кріцману довелось спостерігати безпосередньо, була помітно відмінна від визначеної ним «ч и с т о й крестьянской революции». Ця революція у світлі його теорії

«представляет собой исключительно сложное общественное явление». «… великая русская революция, – писав Кріцман, – отнюдь не является ни чистой пролетарской (антикапиталистической), ни чистой крестьянской (антифеодальной) революцией». «Этот сложный характер … революции, – продовжував вчений, – обуславливается … задержкой буржуазной революции … вплоть до момента наступления пролетарской революции …, историческим совпадением антикапиталистической и антифеодальной революции». При цьому це «совпадение» є «не только совпадением во времени, но и совпадением в пространстве", і як результат, «происходит одна сложная революция в одной и той же стране» (Крицман, 1926a: 31).

Кріцман відводив цій «сложной революции» всесвітньо-історичне значення, оскільки, за його версією, вона на практиці показувала «основную проблему всей мировой революции в целом – сочетание революции пролетарской и революции крестьянской». При цьому Кріцман констатує «Специфическое осложнение … революции», яке полягало в тому, що сільське господарство Російської імперії було крупним імпортером до Західної Європи, у чому вчений вбачав ознаку «колониальной эксплуатации». У такій ситуації робітничий клас взяв на себе, за формулюванням Кріцмана, «вопрос об отношении пролетариата к крестьянству не только для себя, но и *за западно-европейский* пролетариат» (Крицман, 1926a: 32).

Помітне місце вчений відводив національній специфіці революції. Пролетарська революція була «первым этапом мировой пролетарской революции ... в национальной форме». Однак, у цілому революція була «сложной пространственно-слитной пролетарско-крестьянской». Водночас остання характеристика, з точки зору Кріцмана, не означала її несумісність із «ч и с т о й», як він казав, селянською революцією, і відмінність з нею «не является абсолютным». Вона втискувалася в загальну запропоновану ним теорію селянської революції, оскільки Російська імперія бачилася ним як колоніальна держава. Вчений вказував, що у її межах «господствующая (великорусская) нация была в большей мере втянута в капиталистическое развитие, чем угнетенные нации» і «угнетенные нации, мало … втянутые в капиталистическое развитие, были по своему составу почти сплошь крестьянскими». Тому селянська революція на території колишній Російській імперії була «многоликой, ибо многонациональной – крестьянской революцией", і «неизбежно должна была … осложниться борьбой против национального угнетения» (Крицман, 1926a: 33) – читай: позбавити народи колоніальної залежності від Росії.

Між тим, такі особливості революційної боротьби не зашкодили перемозі селянської революції, і зумовили широкий комплекс її результатів. За словами Кріцмана, «Уничтожение сословия дворян-помещиков … и сословного строя вообще, … помещичьего землевладения; выход из империалистической войны … уничтожение … *колониальной* зависимости от иностранного капитала; наконец уничтожение *национального* угнетения … – таково основное содержание антифеодальной крестьянской революции» (Крицман, 1926b: 231). При цьому селянська революція зумовила прогрес продуктивних сил селянського господарювання. «… процесс хозяйственного подъема среднего и мелкого крестьянства, мелкобуржуазной части крестьянства ... представляет собой результат победоносной аграрной революции», – писав Кріцман (Крицман, 1929: 388).

Щоправда, вчений наполягав на тому, що результати цієї революції були досягнуті дякуючи керівній ролі у ній робітничого класу. «… именно потому, что во главе революции … шел пролетариат, великая русская революция явилась … наиболее законченной буржуазной революцией» (Крицман, 1926a: 17).

Селянська революція у своєму розвитку пройшла два етапи, зміст яких полягав у наступному: «экспроприация всем крестьянством … помещиков и частичная экспроприация пролетарской и полупролетарской частью крестьянства … капиталистической и полукапиталистической части крестьянства». Конкретизуючи другий етап, Кріцман писав: «Экспроприация (частичная) капиталистических и полукапиталистических слоев крестьянства беднотой … и низвержение значительной части этих слоев в ряды мелких хозяев …». Характер селянської революції вчений загалом визначає як «антифеодальный». Однак, на другому етапі, як можна здогадатися, виходячи із змісту його праць, селянська революція набула специфічного антикапіталістичного спрямування – Кріцман її називає «Мелкобуржуазная антикапиталистическая крестьянская революция». Тобто, поняття „антикапиталистическая» виступає не в значенні соціалістичної. Власне, Кріцман

розтлумачував: «… крестьянская революция была антикапиталистической революцией, она происходила не как пролетарская, а как *мелкобуржуазная* революция: ее результатом было не обобществление крупного хозяйства, а его *раздел*» (Крицман, 1926с: 264–265, 267).

Виокремлюючи етапи селянської революції, Кріцман відзначав ряд ключових аспектів у її розгортанні. Вчений-революціонер передусім звернув увагу на роль світової війни у формуванні передумов революційного вибуху 1917 р. При цьому він підкреслював, що війна мала значно більше значення для революціонізації селянства, ніж інших прошарків. Характер соціально-економічного життя землеробів, однією з рис якого є їх господарська осібність, не сприяє консолідації. «… объединение, для мелкой буржуазии возможное, разумеется, лишь *вне* производства», – відзначав Кріцман. Якраз війна викликала не лише економічну кризу та дала в розпорядження селянства зброю, а й «...*преодолевает распыление крестьянства*, которое коренится в его способе производстве» і «становится ... *ускоренным процессом организации кадров аграрной революции*», – зазначав Кріцман. За умов революційної ситуації та руйнації і розкладу армії солдати перетворюються у «кадры аграрной революции» (Крицман, 1926а: 29–30).

У своєму аналізі революційного процесу Кріцман відвів належне місце взаємостосункам селянської і пролетарської революції, які в цілому він оцінює як «военно-политический союз», який був «необходим для обоих». Відзначаючи, що цілі цих двох революцій «не совпадают», він констатував об'єктивну «необходимость обоюдных *уступок*». «Уступки эти, – зазначав Кріцман, – делались обеими сторонами не раз в ходе революции, и притом уступки очень значительные». При цьому «первая значительная уступка была сделана пролетариатом», який «выступил не с пролетарской, а с крестьянской аграрной программой». Це поступка зумовила «*смычку обеих революций*» та знайшла юридичне оформлення «*в законе о социализации земли*», і, за визнанням Кріцмана, була «аграрной программой … партии социалистов-революционеров». Кріцман підкреслював як історичну прогресивність цієї поступки селянству, так і негативні наслідки цієї акції. У соціалізації землі, за його визначенням, розвивалася «прогрессивная антифеодальная тенденция крестьянской (аграрной) революции … и исторически реакционная тенденция ее, направленная … против крупного хозяйства вообще» (Крицман, 1926а: 41–42). Кріцман стверджував, що «Антикапиталистическая революция в деревне выходила за пределы экономически целесообразного, была … *экономически реакционной* … и утопичной». Він не хотів вибачити селянській революції цей економічний регрес, однак підкреслював, що «антикапиталистическая революция в деревне» викликала «необычайное *усиление социального размаха антикапиталистической революции*» і «становилась … из городской и промышленной революции – революцией общенародной» (Крицман, 1926а: 68–69).

На цьому послуги селянам з боку пролетаріату не завершилися. «… бремя гражданской войны …, – з точки зору Кріцмана, – падало гораздо тяжелее на город, чем на деревню.» Аргументом на користь такого бачення стосунків промислового робітництва і селянства він вважав те, що «разрушение промышленности было … гораздо значительнее, чем разрушение сельского хозяйства», а «непосредственная тяжесть издержек войны падала, прежде всего, на промышленность, отдавшую на нужды войны до половины валовой продукции …, в то время как сельское хозяйство не отдавало и одной десятой части». Крім цього, «наиболее тяжелые жертвы в гражданской войне принесла не мелкобуржуазная деревня, а героический пролетарский город», – зазначав Кріцман (Крицман, 1926а: 180).

Відповідні «поступки» вчений-революціонер відзначав й з боку селянства. «… крестьянство шло, хотя и с колебаниями, – говорив Кріцман, – на передачу пролетариату политической власти и на уничтожение рынка …, шло на *предоставление средств* на ведение гражданской войны …» Останнє – тобто, забезпечення армії і пролетарської влади продовольством – було особливо відзначено. Кріцман вказував, що «… главную массу средств для ведения гражданской войны могла дать только деревня». Він навіть відверто констатував «неравномерность в экономических взаимоотношениях города и древни, приводившую *к экономическому паразитизму города*». При цьому Кріцман не приховував, що «извлечение … средств … могло быть осуществлено лишь *принудительным путем*", «единственным выходом оставалось *внеэкономическое принуждение*». За цим стояло «крушение крупной промышленности», «прогрессировавший разрыв хозяйственной

связи между городом и деревней», а також звуження «сельскохозяйственной базы», яка «оказывалась все время за пределами Советской России», та падіння «сбора зерновых хлебов …, которое привело к исчезновению излишков хлеба». Між тим, вчений намагався представити «извлечение … средств» не в якості силової щодо селянства акції. Він стверджував, що використання збройних формувань у процесі стягнення продрозверстки було необхідно для протидії «кулакам и явным контрреволюционерам». Водночас озброєні люди «с бедняком и середняком … быстро сходились». Кріцман вертко висловлювався з цього приводу: «… дело было не только в вооруженной силе, но без нее разверстка не выполнялась». Отже, союз «пролетариата и крестьянства в эпоху гражданской войны», принаймні у частині «извлечения … средств» та «экономического паразитизма города», за даними Кріцмана, виглядає досить примусовим заходом. Щоправда сам він це відверто не визнав, наголошуючи на тому, що селянство «после всяческих колебаний … все же становилось на сторону Красной России против белой» (Крицман, 1926a: 177–178, 180–182).

Становище селянства в умовах стягнення продрозкладки, за висновками Кріцмана, виглядає надскладним. Він пише, що «Потребление крестьян потребляющей полосы и … горожан не превышало … за годы гражданской войны потребления *голодавших* крестьян в довоенные голодовки, и на длительные периоды *падало значительно ниже*» (Крицман, 1926a: 184–185). Отже, революція та союз з робітниками і більшовиками привів землеробів до непізнаного раніше лиха. Щоправда, «катастрофическое, – за визнанням Кріцмана, – *падение жизненного уровня* народных масс» сполучалося «с полным благополучием крестьянства производящих районов». За висновками Кріцмана, «вплоть до 1920 г. оно оставалось на довоенной высоте, быть может, даже превосходило ее» (Крицман, 1926a: 184–186).

Кріцман наполягав на тому, що стягнення продрозкладки, чи як він казав «подавления рынка», цілком узгоджувалася з інтересами селянської революції. Підставою для того виявився виступ «буржуазии в качестве одной из сил контрреволюции … капиталистической и феодальной (помещичьей)». Кріцман переконував, що «подавление контрреволюционного сопротивления капитала в условиях гражданской войны … невозможно без подавления рынка», а з тим і «Победа крестьянской революции становится таким образом невозможной без подавления рынка». Саме цією логікою він пояснював те, що «крестьянство в конце концов дало свое согласие на подавление рынка». Це «согласие», за його визнанням, далося селянству «с большими колебаниями», і «было только временным согласием», оскільки «было не чем иным, как *отказом от завершения* антифеодальной крестьянской революции» (Крицман, 1926b: 231–232).

При цьому Кріцман засвідчував, що заходи радянської держави з «подавления рынка» не змогли набути завершеного характеру. Він констатував «*Раздвоение ... экономики на две обособленные* … – на официальную пролетарскую … и подпольную товарную и товарно-капиталистическую» і це стало, небагато-немало, «*основным противоречием экономики эпохи гражданской войны*», яке існувало «в виде противоречия между городом и деревней». На селі в умовах «воєнного комунізму» продовжувався «производственный хаос, управляемый в основе своей рынком, хотя и придушенным и изуродованным», – визнавав Кріцман. Відзначимо, що «*Конфликт между натуральной организацией хозяйства и мелким хозяйством*», призвів до «противоречия, в конце концов взорвавшего систему пролетарско-натурального хозяйства» (Крицман, 1926a: 144–145), а не селянського господарювання. Отже, Кріцман дає нам знати: селянська революція змогла подолати «официальную пролетарскую» економіку та пролетарську революцію, що за нею стояла, а не навпаки.

Останньому посприяла остаточна перемога радянської влади над білогвардійською контрреволюцією та іншими режимами, разом з якою «подавление рынка перестало быть условием победы революции вообще, а значит и революции крестьянской». Пролонгація заборони «доступа к рынку *после* того, как подавление рынка перестало быть необходимым для крестьянской революции, означало бы: затруднить … использование плодов революции … неизбежный конфликт между пролетариатом и … крестьянством … всероссийский Кронштадт» (Крицман, 1926b: 232–233). Здається тільки у процесі розгляду питань переходу до НЕПу Кріцман з усією відвертістю констатує докорінні протиріччя між революціонізованим містом і селом, яке з усією очевидністю проявляється у словосполученні «всероссийский Кронштадт». Під його загрозою відбувається «отступление пролетарской революции", «*самоограничения* пролетарской революции», створю-

ється «для крестьянской революции возможность беспрепятственно дойти до конца», щоб це «устраняло конфликты и трения между революцией крестьянской и революцией пролетарской». З усією конкретністю Кріцман бачив нову економічну політику більшовиків у якості результату і своєрідної мети селянської революції. «Отступление для пролетарской революции – новая экономическая политика – является для антифеодальной крестьянской революции ее завершением» (Крицман, 1926b: 232–233). Можливо, в останній наведеній цитаті Кріцман не випадково не вживав, запропонований ним, термін «антикапиталистическая», маючи на увазі, що «завершением» її мав би стати сформований селянин-товаровиробник, оволодівший кермом політичної влади. Однак, як би там не було, а НЕП, та й взагалі підсумки революційної боротьби, у його поглядах постають як результат і перемога саме селянської революції. Як не намагався Кріцман у процесі розгляду усіх ключових моментів революційного процесу довести, що союз робітників і селян з жовтня 1917 р., хоч і піддавався серйозним випробуванням, але продовжував зберігатися, і селянська революція в своєму поступі не мала самостійної траєкторії, в організаційному відношенні не відокремлювалася від революції пролетарської, але до кінця переконливим він у цьому не виявився.

Говорячи про теорію селянської революції Кріцмана та інтерпретацію ним подій 1917-го і наступних років, не можна не звернути увагу на світовий процес революційної боротьби. Адже з часів науково-політичної творчості вченого минуло майже сто років, вже давно завершилося XX ст., відбулося звільнення десятків країн від колоніальної залежності, і ця обставина дає можливість судити про якість прогнозу щодо революційних процесів на планеті, дає грунт для з'ясування достовірності передбачень розробленої вченим теорії селянської революції та тенденцій визволення знедолених народів. Видається цілком очевидним, що доля західноєвропейського світу уникла пролетарських революцій, які передрікав йому Кріцман. Однак, Західна Європа не змогла обійтися без своєрідного соціально-політичного компенсатора чи замінника – політичного рівноправ'я та приходу до влади, хоч не вповні марксистських, лівих та лівоцентристських партій. Водночас центр Європи не обійшовся без наступу комуністичної ідеології. На цей же період припав і розпад колоніальної системи, створеної західноєвропейськими державами, що демонструє певну форму підтвердження прогнозів Кріцмана. Можна вважати підтвердженою і антифеодальну спрямованість аграрних перетворень у колишніх колоніях, які, щоправда, в країнах Африки призвели лише до скорочення обсягів латифундистського типу господарювання. Водночас з певною вірогідністю можна стверджувати, що проведення аграрних перетворень у Китаї та В'єтнамі при використанні методологічного інструментарію Кріцмана може бути інтерпретовано як певна форма селянських революцій.

Однак, якими б не були процеси аграрної перебудови у згаданій частині планети, сучасна соціально-економічна дійсність країн Азії і Африки засвідчує наявність і розвиток селянського землеволодіння, яке виникло не без впливу боротьби з колоніалізмом та обмеження чи ліквідації великих і феодальних плантацій. І хоча вирішення селянського питання, зокрема на Африканському континенті, часто відбувається не за тим революційним сценарієм, що накреслив Кріцман, наукова література, мабуть, і не готова представити повноцінну картину аграрних перетворень у країнах Азії і Африки, характер культури і соціальної активності тамтешніх землеробів у ході боротьби з колонізаторами та спрогнозувати майбутні тенденції розвитку.

Загалом доля економічної еволюції чи революційних зрушень у розвитку селянського господарювання цих країн залишається непевною. Становище селянства та його устремління часом далекі від буржуазного фермерства. Відомий історик-сходознавець Л. С. Васильєв стверджував, що за станом на другу половину XX ст., «… крестьянские массы преобразований по буржуазно-демократическому стандарту не желали, … это было общей нормой». У процесі впровадження реформ, спрямованих на впровадження зразків «еврокапитализма», «Основной силой сопротивления были традиционный сектор и связанные с ним крестьянские массы» (Васильев, 1998). Отже, буржуазна спрямованість селянства колишніх колоній у процесі аграрної перебудови начебто не підтверджується. Однак, проблема капіталістичного спрямування селянських реформ та революцій – це й проблема соціальних перспектив селянства. Його майбутня доля – непересічне питання науки та соціально-економічної і політичної практики. При цьому ще не спостерігаємо остаточні

результати аграрних перетворень у колишніх країнах-колоніях, ще не визначилися остаточно відносини селянства і залишків великого землеволодіння, не набула належного поширення «зелена революція». Тому, можливо, зарано говорити про підтвердження чи спростування теорії Кріцмана, бо процес функціонування традиційних селянських господарств чи їх агротехнічне зміцнення може викликати серйозні конфлікти у стосунках з конкурентним укладом – різного роду плантаційним веденням агровиробництва. Зрештою, в сучасному світі не тільки на інших континентах, а й у нинішній Україні цілком помітна конфронтація між великими агрофірмами та господарствами фермерського типу, і хтозна який шлях доведеться пройти цим різним формам організації сільгоспвиробництва. Зрозуміло лише те, що вже не може відбутися «ч и с т о й крестьянской революции», про яку говорив Кріцман, як і хоча б наближеної до її траєкторії революції.

З'ясування перспектив соціально-економічного розвитку народів Азії і Африки, майбутнього модернізаційних процесів із «східним обличчям» і не тільки з ним – цілком сучасна і актуальна для вирішення проблема. Можливо, відповідну роль у її розв'язанні колись відіграє і теорія селянської революції Лева Кріцмана.

Висновки. Лев Кріцман – сучасник і аналітик подій початку XX ст. – констатував існування суспільного явища, яке розходиться з усталеними і нині, і в недалекому минулому підходами до інтерпретації революційної боротьби. Вчений дав оригінальне тлумачення революційному процесу 1917 – 1921 рр., яке розкриває технологію утвердження влади більшовиків, їх взаємодію з селянством та запровадження НЕПу. Селянство в його поглядах постає самостійною соціальною силою, яке творить свою окрему революцію, поряд з іншими суспільними верствами, виявляє здатність до автономної революційної творчості. Селянська революція рівноправно у формі воєнно-політичного союзу будувала відносини з революціонізованим промисловим робітництвом, очолюваним більшовицькою партією, і домоглася проведення соціально-економічної політики у власних інтересах. НЕП у концепції Кріцмана – безпосередній результат селянської революції, хоча він і оповитий розмірковуваннями про солідарну з нею пролетарську революцію.

Селянській революції Кріцман відводив місце загальної закономірності суспільного поступу. Його дослідження претендують на загальну теорію аграрного розвитку в умовах культурно-історичної різноманітності та нерівномірності соціально-економічного розвитку і глобалізації. Як і кожна теорія такого порядку, вона не може не нести певних утопічних ідей і прогнозів. Водночас теоретичний потенціал досліджень Кріцмана заслуговує уваги у якості методології пізнання революційних перетворень 1917 – 1921 рр. та тенденцій аграрного розвитку країн світу, які стали на шлях ринкової трансформації в умовах конкуренції фермерського і латифундистського типу сільгоспвиробництва. Провідна ідея вченого, яка може бути застосованою у процесі аналізу аграрного розвитку – наявність суворого протиріччя між малим і великим землеволодінням в умовах модернізаційних тенденцій, неможливість консолідації селян-фермерів з іншими продуцентами аграрного виробництва та водночас ймовірність реалізації власних соціальних перспектив шляхом взаємодії з міськими прошарками населення та політичними силами, що їх представляють.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Абразумова, Корновенко, 2017 – Абразумова О. М., Корновенко С. В. Соціально-політична активність селянства УСРР у роки непу. Черкаси: Вид. відділ ЧНУ, 2017. 190 с.

Бабашкин, 2010 – Бабашкин В. В. Закономерности и особенности российской модернизации 1902 – 1935 гг.: опыт применения теоретических концепций развития крестьянских обществ: автореф. дис. … докт. ист. наук. Тамбов, 2010. 43 с.

Васильев, 1998 – Васильев Л. С. История Востока. В 2 т. Москва: Высшая школа, 1998. Т. 2. 495 с.

Вахитов – Вахитов Р. Р. Неизвестная октябрьская революция. Крестьянская война начала XX века и ее значение для победы большевиков. nevmenandr.net/vaxitov/unknownoctrev.php

Данилов – Данилов В.П. Крестьянская революция в России, 1902 – 1922 гг. http://ladim.org/st007.php

Кондрашин, 2008 – Кондрашин В. В. «Крестьянская революция в России. 1902 – 1922 гг.»: научный проект и научная концепция (предварительные заметки) // Український селянин. Зб. наук. праць. 2008. Вип.11. С.70–74.

Корновенко, Герасименко, 2017 – Корновенко С. В., Герасименко О. В. Селянин-бунтар. Селянська революція в Україні 1902 – 1917 рр. Черкаси: Чабаненко Ю.А., 2017. 204 с.

Крицман, 1926a – Крицман Л. Героический период Великой русской революции (опыт анализа т.н. «военного коммунизма»). Изд. 2-е. Москва; Ленинград: Государственное издательство, 1926. 272 с.

Крицман, 1926b – Крицман Л. Три года новой экономической политики пролетариата СССР // Крицман Л. Героический период Великой русской революции (опыт анализа т.н. «военного коммунизма»). Изд. 2-е. Москва; Ленинград: Государственное издательство, 1926. Приложение I. С. 229–255.

Крицман, 1926c – Крицман Л. Союз пролетариата и большинства крестьянства в СССР после победы революции // Крицман Л. Героический период Великой русской революции (опыт анализа т.н. «военного коммунизма»). Изд. 2-е. Москва; Ленинград: Государственное издательство, 1926. Приложение II. С. 255–272.

Крицман, 1929 – Крицман Л. Пролетарская революция и деревня. Москва; Ленинград: Государственное издательство, 1929. 378 с.

Марченя, 2015 – Марченя П. П. Крестьянское сознание как доминанта Русской революции // Научный диалог. 2015. №12. С. 303–315.

REFERENCES

Abrazumova, Kornovenko, 2017 – Abrazumova O. M., Kornovenko S. V. Sotsialno-politychna aktyvnist selianstva USRR u roky nepu [Social and political activism of USRR villagers duaring the years of Nep]. Cherkasy, Printed at Bohdan Khmelnitskiy CNU, 2017. 190 p. [in Ukrainian]

Babashkin, 2015 – Babashkin V.V. Zakonomernosti i osobennosti rossiiskoi modernizatsii 1902 – 1935 godov opyt primeneniia teoreticheskikh kontseptsii razvitiia krestianskikh obshchestv avtoreferat dissertatsii na soiskanie nauchnoi stepeni doktora istoricheskikh nauk [The regularities and features of the Russian modernization during 1902 – 1935: the experience of theoretical concepts` application of the peasant societies development: the author's abstract of dissertation on obtaining a scientific degree of the doctor of historical sciences]. Tambov, 2010. 43 p. [in Russian]

Vasilev, 1998 – Vasilev L. S. Istoriia Vostoka. V 2 tomakh [History of the East. In the 2nd Vol.] Moscow: Higher school, 1998. Vol. 2. 495 p. [in Russian].

Vakhitov – Vakhitov R. R. Neizvestnaia oktiabrskaia revoliutsiia Krestianskaia voina nachala XX veka i ee znachenie dlia pobedy bolshevikov [Unknown October revolution. The peasant war of the early twentieth century and its significance for the victory of the Bolsheviks]. nevmenandr.net/vaxitov/unknownoctrev.php [in Russian].

Danilov – Danilov V.P. Krestianskaia revoliutsiia v Rossii 1902 – 1922 godov [Peasant revolution in Russia, 1902 – 1922]. http://ladim.org/st007.php [in Russian].

Kondrashin, 2008 – Kondrashin V.V. «Krestianskaia revoliutsiia v Rossii 1902 – 1922 godov»: nauchnyi proekt i nauchnaia kontseptsiia (predvaritelnye zametki) [«Peasant Revolution in Russia. 1902 – 1922»: a scientific project and a scientific concept]. Ukrainian peasant, 2008, Nr 11. pp. 70–74. [in Russian].

Kornovenko, Gerasimenko, 2017 – Kornovenko S. V., Gerasimenko O. V. Selianyn-buntar. Selianska revoliutsiia v Ukraini 1902 – 1917 rokiv [Peasant rebel. Peasant revolution in Ukraine in 1902 – 1917]. Cherkasy, Yu. A. Chabanenko, 2017. 204 p. [in Ukrainian]

Kritsman, 1926a – Kritsman L. Geroicheskii period Velikoi russkoi revoliutsii (opyt analiza tak nazyvaemogo «voennogo kommunizma»). Izdanie 2 [The heroic period of the Great Russian Revolution (the experience of the so-called «military communism» analysis). 2nd publishing]. Moscow-Leningrad, State Publishing House, 1926. 272 p. [in Russian]

Kritsman, 1926b – Kritsman L. Tri goda novoi ekonomicheskoi politiki proletariata SSSR. Geroicheskii period Velikoi russkoi revoliutsii (opyt analiza tak nazyvaemogo «voennogo kommunizma»). Izdanie 2 [Three years of new economic policy of the USSR proletariat. The heroic period of the Great Russian Revolution (the experience of the so-called «military communism» analysis). 2nd publishing]. Moscow-Leningrad, State Publishing House, 1926. Appendix I. p. 229–255. [in Russian]

Kritsman, 1926c – Kritsman L. Soiuz proletariata i bolshinstva krestianstva v SSSR posle pobedy revoliutsii. Geroicheskii period Velikoi russkoi revoliutsii (opyt analiza tak nazyvaemogo «voennogo kommunizma»). Izdanie 2 [The Union of Proletariat and the majority of peasantry in the USSR after the victory of the revolution. The heroic period of the Great Russian Revolution (the experience of the so-called «military communism» analysis). 2nd publishing]. Moscow-Leningrad: State Publishing House, 1926. Appendix II. p. 255–272. [in Russian]

Kritsman, 1929 – Kritsman L. Proletarskaia revoliutsiia i derevnia [Proletarian revolution and the village]. Moscow-Leningrad, State Publishing House, 1929. 378 p. [in Russian]

Marchenya, 2015 – Marchenya P. P. Krestianskoe soznanie kak dominanta Russkoi revoliutsii [Peasant Consciousness as a Dominant of the Russian Revolution]. Scientific Dialogue, 2015, Nr 12, pp. 303–315. [in Russian]

Стаття надійшла до редакції 12.04.2018 р.

УДК 94(477.8):321.02(092)

Олександр КОЗІЙ,
orcid.org/0000-0002-0494-3095
кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) olkoziy@gmail.com
Оксана ГОРБАЧИК,
orcid.org/0000-0001-6671-2025
кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) oksa7803@gmail.com

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЯ ТА ПОЛІТИЧНА ПРАЦЯ М. СТАХІВА У 1919 – 1924 рр.

У статті висвітлено культурно-просвітню та політичну діяльність у 1919 – 1924 рр. одного з найвідоміших дійових осіб суспільно-політичного життя Західної України міжвоєнного періоду – Матвія Миколайовича Стахіва.

З'ясовано особливості формування світогляду М. Стахіва, охарактеризовано його перші кроки в студентському русі та громадському житті. Зазначено, що під керівництвом Матвія Стахіва з 1920 р. Українська Академічна Громада (УАГ) в Празі в Чехословаччині розрослася чисельно, зміцніла організаційно, створила низку підзвітних культурно-освітніх українських організацій. Встановлено, що саме в еміграції в Чехословаччині Стахів знайомиться з соціалістичними ідеям та стає їх палким прихильником.

Зроблено висновок про те, що, проаналізувавши життєвий і творчий шлях Матвія Стахіва на макрорівні, можна простежити перебіг процесу українського націотворення, якому не завадив наступ поляків у 1918 – 1919 рр. і який з новою силою активізувався на еміграції.

Ключові слова: *М. Стахів, М. Грушевський, Українська Академічна Громада (УАГ), Українська Галицька Армія (УГА), громадська діяльність, еміграційний період, інтерновані частини.*

Olexander KOZII,
Ph D (History), Aassociate Professor, Department of World's History and Special Historical Disciplines, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) olkoziy@gmail.com
Oksana HORBACHYK,
Ph D (History) S senior Lecturer, Department of World's History and Special Historical Disciplines, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) oksa7803@gmail.com

M. STAKHIV'S CULTURAL-ENLIGHTENING AND POLITICAL WORK IN 1919 – 1924

The article is devoted to the cultural-enlightening and political activity of Matvii Stakhiv, one of the most well-known persons of the socio-political processes in Western Ukraine in the interwar period of 1919 – 1924.

The peculiarities of the formation of M. Stakhiv's outlook have been ascertained, his first steps in the students' movement and public life have been characterized. It is pointed out that under Matvii Stakhiv's guidance since 1920 the Ukrainian Academic Community (UAC) in Prague in the Czech Republic increased in number, became organizationally stronger, and created a row of accountable cultural and educational Ukrainian organizations.

M.Stakhiv's first key achievements in the scientific, editorial and publicistic fields and the organizational activity have been defined. It has been determined that primarily being an immigrant in the Czech Republic Stakhiv familiarized himself with socialist ideas, became their ardent supporter owing to his communication with famous Ukrainian socio-political figures who were in Prague at that time i.e. Mykhailo Hrushevskyi, Volodymyr Vynnychenko, and Mykyta Shapoval.

It is emphasized, that having analyzed M. Stakhiv's life and creativity at the macro-level, the authors have been able to trace a trend of the process of the formation of the Ukrainian nation which could not be prevented by the Polish attack in 1918 – 1919 and which with renewed vigour became more active in a foreign land.

The conclusion has been drawn that the study of M. Stakhiv's scientific heritage allows to comprehensively characterize not only his cultural-enlightening and political activity as a temporary immigrant but also to thoroughly investigate social and political life in Galicia in the aforesaid period.

Keywords: *M. Stakhiv, M. Hrushevskyi, Ukrainian Academic Community (UAC), Ukrainian Galician Army (UHA), social activity, immigration period, internee unit.*

Постановка проблеми. Культурно-просвітня та політична діяльність Матвія Стахіва – одного з найвідоміших дійових осіб суспільно-політичного життя Західної України міжвоєнного періоду у 1919 – 1924 рр. не належним чином висвітлена у вітчизняній та зарубіжній історіографії, особливо це стосується етапу його перебування у Чехословаччині. Вивчення наукової спадщини М. Стахіва дає змогу всебічно не лише охарактеризувати його культурно-просвітню та політичну діяльність у тимчасовій еміграції, але й ґрунтовніше дослідити суспільно-політичне життя в Галичині у зазначений період.

Аналіз досліджень. Сучасні дослідження Чехословацького еміграційного періоду М. Стахіва знайомлять із побутом української військової еміграції. Окремі сторінки тогочасного життя інтернованих, серед яких майбутній лідер Української соціалістично-радикальної партії (УСРП), охарактеризували у своїх розвідках Н. Сидоренко, І. Срібняк, М. Павленко та ін. дослідники. Зокрема, культурно-освітні аспекти життя інтернованого вояцтва намагався розглянути І. Срібняк. У статті «Преса інтернованих частин Української Галицької Армії у Чехословаччині (1919 – 1921 рр.)» учений здійснив спробу реконструювати історію видання пресових органів УГА після інтернування окремих її частин у таборах Чехословаччини (Срібняк, 1997: 76–80).

Мета статті – дослідити культурно-просвітню та політичну діяльність Матвія Стахіва у 1919 – 1924 рр.

Виклад основного матеріалу. Основи патріотичного світогляду М. Стахіва були закладені у Перемишльській гімназії, яку він закінчив у 1914 р., і викладачі якої виховували молодь у національному дусі. Після здачі іспиту зрілості один із майбутніх лідерів УСРП був призваний на службу до австрійської армії, що докорінно змінило його подальшу долю. Здобувши військовий досвід, М. Стахів після повернення з Італійського фронту влився у лави УГА, яка потребувала досвідчених військових кадрів. Серія тактичних прорахунків Державного секретаріату ЗУНР і його військового міністерства, а також наступ армії Галлера привели до розгрому і відступу групи М. Стахіва «Крукеничі» та, загалом, поразки у державотворчих змаганнях. В умовах загрози більшовизму для Європи західні держави надали допомогу Польщі, що унеможливило подальшу боротьбу українців за власну державу. У підсумку Стахів потрапив до табору інтернованих у Чехословаччині, де познайомився із соціалістичними ідеями.

Власне, наприкінці травня 1919 р., перетнувши чеський кордон, група М. Стахіва була інтернована у табір Німецьке Яблонне. Арештовані військові безпосередньо підпорядковувалися командуванню, українська ж таборова адміністрація мала подвійне підпорядкування – з одного боку, українському уряду ЗУНР з осідком у Відні і дипломатичному представництву ЗУНР у Празі, а з іншого – чехословацькому Міністерству народної оборони і міському коменданту (майор Янз). Це ж Міністерство забезпечувало інтернованих помешканням, харчуванням, обмундируванням та всім необхідним для існування, видавало їм платню нарівні з чехословацькими військовослужбовцями (Павленко, 1999: 186). «У цілому, українські інтерновані в таборах на території Чехословаччини перебували на становищі, максимально наближеному до чехословацьких військових, – констатують науковці. – Це було пов'язане з тим, що ЧСР, порівняно з іншими європейськими країнами, найгостинніше зустріла українських емігрантів. Прихильне ставлення уряду ЧСР та всіляка матеріальна підтримка, яка надавалася емігрантам, і в наступні роки притягувала до цієї країни українців» (Ямкова, 2004: 58).

Адміністративна влада зосереджувалася у руках українського командування – коменданта табору та його канцелярії. Без їх дозволу охорона нікого не пропускала до табору і не випускала з нього, вони видавали і перепустки для виходу до міста. Як і інші військовополонені, М. Стахів був змушений відбувати службу в охороні табору, а також працювати на кухні, у пральні, лазні та окремих майстернях. Медична допомога надавалася у таборових лічницях власним медичним

персоналом. Тяжкохворі скеровувалися до чехословацьких військових шпиталів, а оздоровлювалися у санаторії в Штенбергу (Павленко, 1999: 186).

В одній зі своїх праць український історик І. Срібняк справедливо відзначав, що «з самого початку інтернування політичний провід ЗО УНР і військове командування Української бригади в Німецькому Яблонному намагалися підготувати вояцтво до продовження у майбутньому збройної боротьби за державність України» (Срібняк, 1997: 23). З цією метою у таборі було організовано «Просвітній Кружок», а також розпочато видання ілюстрованого рукописного часопису «Голос Табора». М. Стахів, як і інші інтерновані, відвідував вистави, поставлені драматичним гуртком ім. Тобілевича, таборовим театром ім. Винниченка, утвореними для того, щоб «не нидів духом стрілець..., не шукав де-інде розваги й забуття, щоб... мав певну приємність…» (Сидоренко, 1997: 71).

Найважливіше інше – М. Стахів отримав можливість продовжити навчання. У таборі діяли Курси вищої і фахової освіти для стрільців і підстаршин. Майбутній лідер УСРП поглибив знання із таких предметів, як математика, географія, фізика, хімія, історія України, всесвітня історія та географія тощо. На курсах викладали також історію суспільних поглядів і рухів, політико-державний лад у світі. Серед викладачів виділимо поручика Яремкевича, хорунжого М. Терлецького, поручика К. Коберського, поручика Світлика та ін. (Сидоренко, 1997: 72). Паралельно функціонував Стрілецький університет, створений «щоб із Бригади викувати національно-свідому стійку силу, защіпити патріотичного духа й завзяття… піднести культурний рівень українського стрілецтва… день-вдень кормити чимось здоровим і творчим їхні уми й серця» (Ямкова, 2004: 57).

Отримавши необхідні знання із базових предметів, М. Стахів, вступив на правничо-економічний факультет (німецький потік) Карлового університету (заснований з ініціативи Папи Римського ще у XIV ст.) У цей же період вивчав економічні дисципліни у німецькій Торговельній академії в Празі. Відзначимо, що саме в Чехословаччині були створені найкращі умови для життя і навчання українцям, у порівнянні з іншими українськими еміграційними студентськими осередками.

Отже, М. Стахів поповнив лави т. зв. української студентської еміграції, найбільшим джерелом якої була власне військова еміграція – студенти, що набиралися переважно з української армії УНР та УГА, інтернованих у Чехословаччині (Павленко, 1999: 186). Студент Карлового університету не тільки добре опанував навчальний процес, але й активно долучився до політичного та студентського життя, яке також поступово набирало виразно політичних відтінків. «Зосередження в Празі практично всіх представництв українських політичних сил сприяло збільшенню кількості їхніх прихильників серед студентів, – зауважив О. Дудник. – Українські політичні партії, групи та центри намагалися залучити до своїх рядів якнайбільше молоді, нерідко використовуючи незадовільний матеріальний стан студентів. В результаті серед молоді виникали політичні угруповання різного спектру – від комуністів до монархістів і націоналістів…» (Дудник, 2003: 243).

На еміграції М. Стахів виступив одним із засновників Українського Академічного Кружка у Празі (із травня 1920 – Українська Академічна Громада). У 1920 р. він очолив цю студентську організацію. Завдяки цьому йому вдалося налагодити контакти із низкою провідних громадсько-політичних діячів української еміграції. Зокрема доволі дружні відносини склалися у нього із М. Грушевським. Останній «на політичні теми зо мною постійно листувався, – відзначав М. Стахів, – а коли приїжджав до Праги, то завжди запрошував до свого готелю на довші розмови. Звичайно я не ходив до нього сам, а як правило в товаристві Г. Грицая і В. Ляха». Саме за посередництва Грушевського відбулось знайомство молодої трійки з В. Винниченком та М. Шаповалом. (Стахів, 1978: 112–115).

Зауважимо, що, попри національно-державницький характер УАГ, серед студентів поглиблювалися ідеологічні суперечності, які підсилювалися конфліктами вікового характеру – між «молодими» і «старими»; територіального – між наддніпрянцями й галичанами та економічного – з приводу матеріального забезпечення та взаємодопомоги. Цей факт яскраво підтверджують спогади одного із членів УАГ – С. Куропася: «За його головування [М. Стахіва – *авт.*] на зборах громади приходило до словних двобоїв між українцями, що на зборах промовляли наполовину по-російськи, та галичанами, що не були на війні і не могли зрозуміти, як може українець говорити по-російському. Були це гетьманці, які сідали в перші лави на зборах з топірцями в корпоративних шапках і криком відбирали слово «москалям». Матвій Стахів заводив дисципліну, відбирав

слово одним і другим кажучи: «Сідай дурню», або: «Не до теми говориш», так, що охочих до слова меншало, бо ніхто не хотів соромитися» (Куропась, 1986: 36).

Під керівництвом М. Стахіва УАГ розрослася чисельно, зміцніла організаційно, створила низку підзвітних культурно-освітніх українських організацій. Значну увагу майбутній лідер УСРП також надавав полагодженню конфліктів між членами організації. «Громада українізувалася так, – відзначали сучасники подій, – що всі промовляли по-українськи, хоч з акцентом, і гетьманці вже топірців, яких вони ніколи не вживали, не приносили. Для культурних імпрез, як також і національних свят ми мали у розпорядимости свій хор «Трембіта» (Куропась, 1986: 36). У період керівництва організацією М. Стахіва, УАГ видавала журнал «Український Студент» (1922 – 1924 рр.), літературний альманах «Стерні» (1922 р.) та ін.

Водночас відзначимо негативні тенденції, що були започатковані ще задовго до головування М. Стахіва в УАГ. До 1923 р. організація охоплювала всіх українських студентів (у 1922 р. – 1258 осіб), що навчалися в чеських вищих школах. Однак у 1923 р. УАГ розкололася на низку самостійних організацій із виразним «політичним обличчям». Зважаючи на погіршення морального клімату в організації, відбувши дві каденції, М. Стахів покинув головування в УАГ. Товариство очолив А. Палій, натомість колишній голова став членом ревізійної комісії.

Відзначимо, що у цей же період М. Стахів допомагав колишнім інтернованим українським старшинам, які залишилися у Празі для здобуття вищої освіти, у налагоджуванні побуту в Чехії. «Маси цих студентів не було за що утримувати, тому довелося створити допомоговий фонд, – відзначав голова УАГ. – У цій справі я, як голова Української Академічної Громади, радився з Михайлом Грушевським. За його порадою я звернувся вперше в цій справі до ЗДА, а одночасно нелегальною дорогою, через Карпати, вислав нашого делегата до Львова, щоб дістати допомогу для студентів від Українського Горожанського Комітету, яким провадив д-р Степан Федак. Цим нашим відважним делегатом був студент права Осип Цюпка» (Стахів, 1978: 112).

Діяльність М. Стахіва в еміграції, суспільно-політична ситуація у Чехословаччині, а також несправедливе рішення Ради послів держав Антанти 14 березня 1923 р. щодо територіальної приналежності Східної Галичини суттєво вплинули на його політичні переконання. Відкидаючи орієнтацію на СРСР, він все більше підпадав під впливи соціалістичних ідей, які користувалися особливою популярністю серед українського студентства Чехословаччини.

Серед причин, які привели М. Стахіва до соціалістів, виділимо три найважливіші: по-перше, політична еліта Чехословаччини підтримувала українські соціалістичні партії, що сприяло зростанню їх впливу на українську еміграцію; по-друге, у країні «старшими» українськими студентами було створено значну кількість соціалістичних гуртків ім. М. Драгоманова, які сповідували виразні ідеологічні переконання відомого наддніпрянця; по-третє, студентство Чехословаччини перебувало під впливом української наукової еміграції, більшість із якої сповідувала соціалістичні погляди. Під впливом цих чинників, повернувшись на батьківщину, М. Стахів вступив до УРП, відкинувши інші політичні партії.

Крім громадської праці, не менше уваги М. Стахів приділяв навчанню. «По скінченні правничо-економічного факультету хотів я посвятитися дальшим науковим студіям та старатися о доцентуру на університеті, – відзначав колишній четар УГА, – Тому, що я свої університетські іспити зложив з відзначенням, одержав я наукову стипендію, як кандидат доцентури і в тім характері студіював я державні й суспільні науки до кінця 1924 р. Щоб простудіювати ближче методи навчання, психологію та соціологічні науки, записався я одночасно на філософічний факультет чеського університету (4 симестри). Тоді ж був я лєктором українських кооперативних курсів» (Автобіографія).

У цей же період М. Стахів продовжив контактувати із М. Грушевським. У спогадах «Чому М. Грушевський повернувся в 1924 р. до Києва?» він описав свої зустрічі з головою Центральної Ради. Приводом до їх написання стала публікація В. Кедровським у спогадах уривку з листа О. Олеся (Кедровський, 1966: 79). Уважно їх прочитавши, М. Стахів підкреслив два факти. Перший, де О. Олесь згадує, що він переконував М. Грушевського не повертатися, але відомий науковець сказав йому, що він є певний, що «там, під часовою совєтською владою, він зробить більше, ніж у Відні на еміграції; другий – твердження О. Олеся, що у виїзді М. Грушевського «завинили нібито Микита Шаповал і Никифор Григоріїв» (Стахів, 1978: 110).

М. Стахів не погоджувався з тезами О. Олеся, адже він сам тісно контактував з М. Грушевським упродовж листопада 1919 – листопада 1923 р. і знав реальні причини повернення голови Центральної Ради до Києва у 1924 р. Він відзначав, що саме йому за дорученням української громади в Празі випала місія переконати М. Грушевського відхилити план цього повернення. Перейшовши нелегально чесько-австрійський кордон наприкінці вересня 1923 р., М. Стахів приїхав до Бадена, де мешкав М. Грушевський. Він одразу ж виклав аргументи проти повернення: «Всі ми є тієї думки, що Ви не повинні повертатися, бо ж Ви не є простий собі професор і не звичайний учений, що повертається приватно, але Ви є перший президент УНР, відновленої української державності, до чого Ви самі приложили були всю свою працю і мозок. Ваш легальний поворот був би формальним визнанням чужої окупації над Україною» (Стахів, 1978: 132). Водночас М. Стахів повідомив про гарантовану матеріальну базу для подальшої наукової праці та викладання в Українському вільному університеті, Педагогічному інституті і Господарській академії в Празі. Також, як свідчить про це листування М. Грушевського з О. Олесем, Стахів запевняв його про те, що: «… «ми», мовляв, «се все зробимо – Ви будете мати асистента, котрий Вас виручатиме» (Листування, 1997: 257). У відповідь М. Грушевський заявив, що на 51 % вирішив повертатися для завершення «Історії України-Руси». На відміну від В. Винниченка, він обіцяв не робити ніяких політичних заяв.

Наприкінці приватної дискусії М. Грушевський «взяв слово честі» у М. Стахіва про нерозголошення за його життя «останнього аргументу» голови Центральної Ради: «Я на 51 % рішився повертатися до Києва, бо я глибоко переконаний, що там незабаром буде революція, і що я там у тій ситуації буду конечно потрібний» (Стахів, 1978: 137). Наприкінці розмови М. Грушевський висунув ще один аргумент – можливість нової світової війни. М. Стахіву вдалося похитнути аргументи повернення лише тезами про далеку перспективу революції в СРСР і розв'язання нової світової війни. Все таки М. Грушевський (згідно зі спогадами М. Стахіва), на другий день визнав його слушність і заявив про переїзд до Праги до грудня 1923 р. Останній вважав свою місію виконаною.

Проте в листопаді 1924 р. М. Грушевський написав М. Стахіву листа у якому повідомив про своє рішення повернутися в УСРР: «Я ще раз і ще раз передумував все питання: їхати до Праги чи до Києва? Я брав під увагу ще раз з усіх боків ті моменти, про які ми довго розмовляли, а при тому узгляднював нові важливі інформації, що стосуються цих моментів. Це роздумування врешті привело до того, що я вирішив, що моменти за мій переїзд до Києва переважають» (Стахів, 1978: 146).

Проаналізувавши спогади М. Стахіва про його діалог із М. Грушевським, відзначимо низку тенденцій: по-перше, не викликає сумнівів факт його розмови із відомим українським істориком, що підтверджується їх листуванням; по-друге, беззаперечно, що М. Стахів перебільшував роль власної місії до М. Грушевського – молодий вік на тлі відсутності досвіду політичної боротьби і, що найважливіше, довіри між обома політиками, зважаючи на відсутність контактів у роки української революції, суттєво вплинули на характер діалогу та підсумки їх розмови.

Починаючи із середини 1920-х рр., все більшу увагу М. Стахіва привертають події у Галичині. Набувши значного досвіду громадської праці, керівної роботи в УАГ, організаційної праці на культурно-освітній ниві серед студентської молоді, М. Стахів нав'язує контакти із провідними діячами УПСР та УРП у краї. Зрештою, «при кінці 1924 р. розпочалася була українська акція у тім напрямі, що абсольвенти високих шкіл вертали назад у Західну Україну, щоб тут скріплювати своєю суспільною працею опір проти польського наступу на наші землі. Я уважав своїм обов'язком перервати свої студії та вертати в край. З початком 1925 р. я опинився у Львові» (Автобіографія).

Висновки. Таким чином, невдачі воєнної кампанії зими–весни 1919 р. привели згодом до відступу частин М. Стахіва за кордон, де він був інтернований в один із таборів Чехословаччини. Потрапивши у Німецьке Яблонне, М. Стахів поглибив знання із базових дисциплін на курсах, які організували українці за допомогою місцевої влади. Згодом він продовжив навчання на правничо-економічному факультеті Празького університету. У столиці Чехословаччини один із майбутніх лідерів УСРП розпочав активну культурно-просвітню та політичну діяльність, став прихильником соціалістичних ідей, познайомився із багатьма відомими українськими громадсько-політичними діячами, які обрали місцем проживання Прагу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Автобіографія – Автобіографія Матвія Стахіва. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.lnu.edu.ua/avtobiohrafiya-matviya-stahiva/.

Дудник, 2003 – Дудник О. Суспільно-політичне життя та громадянська позиція українських студентів-емігрантів у Чехословаччині у міжвоєнний період // Проблеми слов'янознавства. 2003. Вип. 53. С. 243–247.

Кедровський, 1966 – Кедровський В. Обриси минулого. Нью-Йорк – Джерзі – Сіті: Свобода, 1966. 134 с.

Куропась, 1986 – Куропась С. Українська академічна громада в Празі // Альманах УНС. 1986. № 34. С. 33–39.

Листування, 1997 – Листування Михайла Грушевського. Т. І. Ред. Л. Винар; упор.: Г. Бурлака. Київ – Нью-Йорк: УІТ, 1997. 399 с.

Павленко, 1999 – Павленко М. Ставлення Чехословацької влади до інтернованих частин Української Галицької армії // Проблеми слов'янознавства. 1999. Вип. 50. С. 185–192.

Сидоренко, 1997 – Сидоренко Н. Відчахнута від рідного дерева галузка. (Таборовий часопис «Український скиталець» (Ліберці-Йозефов-Відень, 1920 – 1923) та його значення у формуванні національної громади у Чехії) // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. 1997. Вип. 5. С. 68–79.

Срібняк, 1997 – Срібняк І. Преса інтернованих частин Української Галицької Армії у Чехословаччині (1919 – 1921 рр.) // Магістеріум (Національний університет «Києво-Могилянська Академія»). Серія «Журналістика». Київ, 2006. Вип. 22. С. 76–80.

Стахів, 1978 – Стахів М. Чому М. Грушевський повернувся в 1924 році до Києва? (Жмут фактів і уривок зі спогадів) // Михайло Грушевський. Статті, спогади, документи і коментарі. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1978. С. 109–147.

Ямкова, 2004 – Ямкова О. Культурно-просвітницька діяльність та національно-патріотичне виховання в таборах інтернованих українців у Чехословаччині у 1919 – 1924 рр. // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. 2004. Вип. 74–76. С. 56–64.

REFERENCES

Avtobiohrafiia – Avtobiohrafiia Matviia Stakhiva. [Autobiography of Matviy Stakhiv]. URL: http://archive.lnu.edu.ua/avtobiohrafiya-matviya-stahiva/ [in Ukrainian]

Dudnyk, 2003 – Dudnyk O. Suspilno-politychne zhyttia ta hromadianska pozytsiia ukrainskykh studentiv-emihrantiv u Chekhoslovachchyni u mizhvoiennyi period [Ukrainian students-immigrants' social-political life and public position in the Czech Republic in the interwar period] The problems of Slavic studies. 2003. Issue. 53. Pp. 243–247. [in Ukrainian]

Kedrovskyi, 1966 – Kedrovskyi V. Obrysy mynuloho. [Outlines of the past.] Niu-York – Dzherzi – Syti: Freedom, 1966. 134 p. [in Ukrainian]

Kuropas, 1986 – Kuropas S. Ukrainska akademichna hromada v Prazi [Ukrainian Academic Community in Prague] Anthology Ukrainian National Union (UPU). 1986. Nr. 34. Pp. 33–39. [in Ukrainian]

Lystuvannia, 1997 – Lystuvannia Mykhaila Hrushevskoho. [The correspondence of Mikhail Hrushevsky]. Vol. I. Editor. L. Vynar; compiler: H. Burlaka. Kyiv – Niu-York: UHS, 1997. 399 p. [in Ukrainian]

Pavlenko, 1999 – Pavlenko M. Stavlennia Chekhoslovatskoi vlady do internovanykh chastyn Ukrainskoi Halytskoi armii [The attitude of the Czechoslovak authorities to the internee units of the Ukrainian Galician army] The problems of Slavic studies. 1999. Issue. 50. Pp. 185–192. [in Ukrainian]

Sydorenko, 1997 – Sydorenko N. Vidchakhnuta vid ridnoho dereva haluzka. (Taborovyi chasopys «Ukrainskyi skytalets» (Libertsi-Yozefov-Viden, 1920 – 1923) ta yoho znachennia u formuvanni natsionalnoi hromady u Chekhii) [A sprig broken off from the native tree (The camp magazine «A Ukrainian wanderer» (Libertsi-Yozefov-Vien, 1920 – 1923) and its significance in the formation of the national community in the Czech Republic)]. Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. 1997. Issue. 5. Pp. 68–79. [in Ukrainian]

Sribniak, 1997 – Sribniak I. Presa internovanykh chastyn Ukrainskoi Halytskoi Armii u Chekhoslovachchyni (1919 – 1921 rr.) [The press of the internee units of the Ukrainian Galician army in the Czech Republic (1919 – 1921)] Magisterium (National University of Kyiv-Mohyla Academy). Ser. «Journalism». Kyiv, 2006. Issue. 22. Pp. 76–80. [in Ukrainian]

Stakhiv, 1978 – Stakhiv M. Chomu M. Hrushevskyi povernuvsia v 1924 rotsi do Kyieva? (Zhmut faktiv i uryvok zi spohadiv) [Why did M. Hrushevsky come back to Kyiv in 1924? (A tuft of facts and a fragment of memories). Mikhail Hrushevsky. Articles, memoirs, documents and comments. New York; Paris; Sydney; Toronto, 1978. Pp. 109–147. [in Ukrainian]

Iamkova, 2004 – Yamkova O. Kulturno-prosvitnytska diialnist ta natsionalno-patriotychne vykhovannia v taborakh internovanykh ukraintsiv u Chekhoslovachchyni u 1919 – 1924 rr. [The cultural-enlightening activity and national-patriotic upbringing in the internee Ukrainians'camps in the Czech Republic in 1919 – 1924] Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. 2004. Issue. 74–76. Pp. 56–64. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 01.03.2018 р.

УДК 94(477)«1918/1939»

Тарас ГРИНЕВИЧ,
orcid.org/0000-0001-6018-6140
кандидат історичних наук, старший викладач Інституту підприємництва та перспективних технологій Національного університету «Львівська політехніка» (Україна, Львів) taras.gr.mail@gmail.com

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ДОВКОЛА ВПРОВАДЖЕННЯ ЦЕРКОВНОЇ УНІЇ У КІНЦІ XVI – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ. В ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ ПЕРІОДУ ІІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

У статті аналізуються висвітлення боротьби між православною, католицькою та уніатською церквами довкола процесу впровадження Берестейської церковної унії 1596 року у працях польських істориків міжвоєнного періоду, зокрема ролі в боротьбі проти запровадження унії князя Костянтина Василя Острозького. Аналізуються особливості інтерпретації вченими наслідків Берестейської унії. Великого значення історики надавали процесу боротьби православної церкви за відновлення свого легального статусу в Речі Посполитій, а також міжнародній політиці та втручанню козацтва у цей процес. Висновки польських вчених часто були зумовлені їх прихильністю до Східної або Західної історіографічної орієнтацій. На них також часто впливали політичні ідеології Націонал-демократичного руху або політичного табору санації.

***Ключові слова**: Берестейська церковна унія, католицтво, православ'я, Річ Посполита.*

Taras HRYNEVYCH,
Ph D. (History), Львів Professor of the Institute of Entrepreneurship and Advanced Technologies, National University «Lviv Polytechnic» (Ukraine, Lviv) taras.gr.mail@gmail.com

PROBLEMS OF FIGHTING ON THE IMPLEMENTATION THE CHURCH UNION IN THE END OF THE XVI – THE FERST HALF OF THE XVII CENTURY IN THE INTERPRETATIONS POLISH HISTORIANS OF THE II RZECZPOSPOLITA

The article analyzes the coverage of the events of the struggle of the Orthodox, Catholic and Uniate Churches around the process of the introduction of the Berestia Church Union of 1596 into the works of Polish historians of the interwar period. The historians paid much attention to the role of the Duke Konstantyn Wasyl Ostrozkyi in the struggle against the introduction of the union. The peculiarities of interpretation by scientists of the consequences of the Berestia (Brest) Union are analyzed. Historians attached great importance to the process of the struggle of the Orthodox Church for the restoration of its legal status in the Rzeczpospolita. Scientists pay much attention to the international policy and the Cossack intervention in this process. The conclusions of Polish scholars were often due to their attachment to the Eastern or Western historiographical orientation. They were also often influenced by the political ideologies of the National Democratic Movement or the sanative political camp.

In the problems of relations among the Orthodox, Catholics and Uniates, the researchers tried to find the reasons for the difficulties in establishing of the unity of peoples in accordance with the idea of the Jagiellonian Unia. In the relationship between the authorities and the Orthodox Church, the scientists wanted to find examples of building relationships of peoples on the basis of the principles of harmony, tolerance and understanding. In the confrontation of the Orthodoxy and Catholicism, one of the main reasons for the formation of the ethnic conflict between the Poles and Ukrainians was seen, which often took bloody forms and greatly affected the relations between the two peoples. Scientists increasingly sought to find the reasons for the religious conflict in the intervention of foreign countries, who, through their intrigues, tried to split society and thus weaken Rzeczpospolita. Another reason for the confrontation between Orthodoxy and Catholicism, the researchers saw in an inconsistency in the conduct of the Brest Church Union. Its weak support by the authorities and the Catholic Church, in the opinion of many historians, ruined not only the possibility of a cultural merger of the Polish and Ukrainian peoples, but also the Jagiellonian Principles of Religious Tolerance. In the end, this became one of the main reasons for the ever growing aggravation of public confrontation in the Ukrainian lands.

***Key words**: Berestia (Brest) Church Union (Unia), Catholicism, Orthodoxy, Rzeczpospolita.*

Постановка проблеми. В сучасних історичній науці спостерігається зростання інтересу до вивчення історичної свідомості та пам'яті народів, особливостей формування історичних міфів та стереотипів. Значною мірою такі зацікавлення породжені потребою постійного переосмислення історичного досвіду і сформованих на його основі історіографічних концепцій у динамічно змінюваних суспільно-політичних реаліях. Необхідним сьогодні постає вироблення нових моделей відносин із сусідніми народами та переоцінки усталених образів у їх сприйнятті. Тому неабиякої ваги у сучасній українській науці набувають полоністичні дослідження, зосереджені на широкому спектрі проблем минулого і сучасного польського народу. Особливе місце в сучасній українській полоністиці посідає вивчення польських візій міжконфесійних відносин у Речі Посполитій та Україні зокрема. Важливе місце тут посідає і проблема Берестейської церковної унії та боротьби довкола її впровадження. Саме релігійні процеси відігравали ключову роль у національній та культурній самоідентифікації народів у середньовіччі та ранньому новому часі. Тому їх вивчення має особливо важливе значення для розуміння усіх етнічних та суспільних процесів, що відбувалися у цей період у середовищі українського народу. Натомість дослідження їх інтерпретації істориками дає змогу побачити еволюцію поглядів на минуле, які часто були призмою, через яку спостерігалося сучасне життя. Зокрема, концепції польських істориків часто є відображенням візій польського народу на польсько-українські відносини та на весь український народ.

Аналіз досліджень. У сучасній науковій літературі дедалі більше уваги присвячується вивченню історіографічної спадщини іноземних істориків, що займалися дослідженнями історичної України. Історіографію Берестейської унії серед українських істориків зокрема вивчає С. Біла. Між іншими, їй належать статті, присвячені вивченню унійних процесів польськими істориками другої половини XX ст. (Біла, 1998) Також вона аналізувала праці і міжвоєнних польських істориків, але лише присвячені унійним процесам у західних єпархіях Київської митрополії (Біла, 2008). У своїх дослідженнях Берестейської унії до історіографічних проблем зверталися о. Б. Гудзяк (Гудзяк, 1990) та Л. Тимошенко. Окремо слід відзначити історіографічні дослідження польських вчених. Серед них чільне місце посідає праця Тереси Хинчевської-Хеннель, яка провела ґрунтовне комплексне вивчення Берестейської унії в польській історіографії (Chynczewska-Hennel, 1996). Також історіографія унії входить до кола інтересів польського дослідника М. Козловскі (Koziowski, 2014). Але слід відзначити, що у сучасній українській історичній науці проблема інтерпретацій боротьби довкола церковної унії, висвітленої у міжвоєнній польській історичній науці, показана недостатньо.

Мета статті полягає у висвітленні особливостей наукових інтерпретацій польськими істориками міжвоєнного періоду історії боротьби у суспільстві Речі Посполитої, пов'язаної із процесом впровадження у життя церковної унії в кінці XVI – першій половині XVII ст.

Виклад основного матеріалу. У концепціях польських істориків міжвоєнного часу велику роль відігравала Ягеллонська унія, яку бачили не лише політичним об'єднанням народів Центральної та Східної Європи у спільній державі, але й їх злиттям в єдину націю Речі Посполитої з однаковим суспільним устроєм і культурою. Головною умовою, що забезпечувала би єдність такого утворення, мала стати спільність релігії. Саме релігійна єдність логічно бачилася вченими основним фактором, що забезпечував суспільну злагоду та зміцнював внутрішні зв'язки народу в період раннього нового часу. В цю епоху історії релігія також становила основу національної самоідентифікації. Так, для польського народу одну з ключових ролей у самоусвідомленні своєї національної ідентичності в усі періоди його існування відігравало сповідування католицького віровизнання, що відображалось в особливій формулі «поляк – католик». Саме тому в єдиній державі, де поляки мали відігравати провідну роль, католицькій церкві відводилося ключове місце. Ягеллонська ідея єдності народів могла повністю реалізуватись лише через їх релігійне об'єднання. Тому справа церковної унії бачилася польськими дослідниками однією з основ усього процесу уній між польським, литовським та руським народами. З іншого боку, науковці звертали значну увагу на історію самого православ'я у XVI – першій половині XVII ст., з яким вони пов'язували формування основ національної ідентичності українського народу.

Виходячи із таких позицій, польські вчені багато своєї уваги присвятили дослідженням стосунків між православ'ям та католицтвом у Речі Посполитій. Зокрема, розглядаючи проблему міжконфесійних відносин крізь призму постулатів Ягеллонської ідеї, вони зосереджувались на проблемах налагодження порозуміння між представниками обох віровизнань, здійснених представниками влади. Королівська влада, а також світські та церковні можновладці спробували реалізувати цей план через проведення церковної унії на соборі у Бересті (1596). Втім із самого початку такі намагання зіткнулися з низкою перешкод. Чи не основними серед них польські дослідники бачили особисті амбіції окремих впливових осіб. Так одну із вирішальних ролей в унійних процесах історики відводили особі князя Костянтина Василя Острозького як найбільшого православного магната та керівника усього православного шляхетського стану, що небавом очолив боротьбу проти унії.

В. Конопчиньський наголошував, що саме Костянтин Острозький був головною особою, що «пригальмувала» унійний процес. Дослідник уважав непоступливість католицької сторони основною можливою причиною переходу князя на ворожі унії позиції. Сам же він початково представляв проект унії, в якому «визначались деякі політично–релігійні постулати протестантів» (Konopczycski, 1936: 191). А. Брюкнер стверджував, що відступ Острозького від унії був зумовлений втратою ним керівництва над процесом об'єднання церков (Bruckner, 1930: 361). Тому, через образу власної гордості, князь вдався до укладення «протиприродного» союзу із протестантами задля боротьби з католицтвом. З цією метою протестантські діячі від імені православних писали полемічні твори, спрямовані проти унії.

Натомість у сучасній польській історичній науці з'явився інший погляд. Так, дослідник діяльності Констянтина Острозького Т. Кемпа висунув твердження, що князь відступив від ідеї унії, втративши надію у можливості з її допомогою реформувати східну церкву та «вилікувати» її моральний занепад. Його також не задовольняв половинчастий характер унії (Kempa, 1997: 135).

Зі свого боку, О. Халєцький відзначав роль українського населення у боротьбі проти унії. Адже саме у його середовищі наступила радикальна зміна у поглядах на унію багатьох видатних духовних та світських діячів, збереглися рештки православної церковної ієрархії та оформилась магнатська і козацька опозиція (Halecki, 1935: 319). О. Халєцький відзначив вагомість церковної унії для етнічних процесів у Центральній та Східній Європі. Вчений вважав, що саме релігійна полеміка довкола унії була одним з основних чинників «для формування понять національності на руських теренах Речі Посполитої» (Halecki, 1935: 312). Я. Воліньський наголошував, що справа церковної унії виходила на теренах Речі Посполитої поза рамки лише релігійного життя і набирала першорядного значення для «становлення внутрішньої загальнодержавної єдності» (Wolicski, 1936: 44–45).

Натомість А. Брюкнер зауважував, що унія не виконала свого головного завдання – не відвернула процесу асиміляції руської шляхти, що масово переходила не на унію, а все ж у католицтво, та втрачаля свої національні культурні характеристики (Bruckner, 1930: 364). Стримано ставився до переваг церковної унії В. Собєський, Стверджуючи, що для Польщі вона не принесла якихось позитивних наслідків. Дослідник надавав перевагу соціальним чинникам у розвитку польського суспільства та вважав, що релігійний фактор мав другорядний вплив на його перебіг. Унія, на думку історика, не могла пожвавити поширення польської культури, що як культура вищих верств суспільства і так активно запозичувалась руською шляхтою незалежно від її віросповідання. Натомість польські селяни, що переселялись на українські землі, все асимілювалися у місцевому руському селянському середовищі (Sobieski, 1938: 201). К. Лєвіцький взагалі називав унію «непродуманою затією», якій не допомогли навіть сприяння зі сторони влади, судові процеси і утиски проти православних ієрархів та активні заходи Іпатія Потія (Lewicki, 1934: 11).

М. Бобжиньський наголошував, що унія не виконала завдання релігійного об'єднання, а навпаки, привнесла розкол у руське суспільство та вороже налаштувала щодо Польщі населення, котре залишилося вірним православ'ю (Bobrzycski, 1927: 131). Подібно і А. Шельонговський вважав, що унія не лише не принесла релігійної єдності між церквами Речі Посполитої, але ще й поглибила релігійну боротьбу на її теренах. «До боротьби протестантів з католиками, – як

зазначав вчений, – приєдналась нова боротьба унії з дизунією, а поруч із католицьким табором утворився новий великий табір дисидентів» (Szel№gowski, 1936: 11). Такий союз протестантів та православних, зазначав дослідник, оформився на з'їзді 1599 р. у Вільні, де вони вирішили взаємно підтримувати себе на сеймах та спільно висувати вимоги до влади щодо своїх прав. А. Брюкнер наголошував на тому, що саме унія внесла розкол у руське суспільство. Дослідник, спираючись на свідчення сучасників подій, зазначав, що вона призвела до конфлікту з козацтвом, котре, таким чином, отримало шанс взяти на своє озброєння гасла оборони релігії.

Із подібними висновками погоджується і сучасна польська історична наука. Так, Г. Дилонгова відзначала, що до протистояння за маєтки, яке велось між католицькою та православною церквами, була долучена ще і боротьба за саме існування православ'я (Dylagowa, 1996: 14). Натомість М. Дроздовський акцентував на ролі ідеї боротьби з унією у консолідації усіх незадоволених суспільними проблемами в Україні сил довкола козацтва (Drozdowski, 2008: 76).

В. Конопчиньський наголошував, що справу церковної унії почала руйнувати не лише православна, але й католицька сторона. Він зазначав, що у відповідь на спротив «дизунітів» на чолі з Острозьким «католики з державницьких інтересів не допустили уніатських єпископів до сенату» (Konopczycski, 1936: 191). Це певною мірою дискримінувало і самих уніатів. «Становий егоїзм» призвів до непопулярності уніатства, як серед магнатів та шляхти, що бажали переходити у католицтво, так і серед міщан та селян, де воно не було проповідуване та поширюване. Значною мірою, як зазначав Конопчиньський, «забагато будовано на поверховній «єдності Божої Церкви», але замало пам'ятали про єдність національної культури» (Konopczycski, 1936: 192).

А. Брюкнер вважав, що справу унії занапастила сама католицька сторона, зокрема польське духовенство, що, на відміну від Апостольської столиці, у своїй більшості було до неї налаштоване вороже. Уніатам було відмовлено в обіцяних місцях у сенаті та залишено без підтримки держави. З часів же Владислава IV влада, що сподівалась залагодити конфлікт із православними, навіть була до них вороже налаштована. Сама ж греко-католицька церква потроху занепадала через недостатній освітній рівень та відступала від активного опору перед православ'ям та католицтвом (Bruckner, 1931: 1106). К. Лєвіцький зараховував до головних причин поразки унійного процесу те, що «унію та уніатів підвели надії на підтримку їх домагань із сторони римо-католицького духовенства» (Lewicki, 1934: 4). Вчений зазначав, що ставлення католицьких священнослужителів до греко-католиків нерідко межувало із ворожим неприйняттям та прирівнюванням їх до «схизматиків», адже вони часто сприймали унію як перехідне становище до повного злиття з католицтвом і бажали лише прискорити його.

Такі погляди суперечили позиціям старшого покоління істориків, що наголошували на значній участі держави у справі впровадження унії. М. Бобжиньський стверджував, що об'єднання церков всіма силами підтримував Сигізмунд III, а сама греко-католицька церква користувалася значною допомогою держави у своїй розбудові та зміцненні (Bobrzycski, 1927: 131).

Початки скасування унії Я. Воліньський бачив у «Конституції» 1607 р., що через право надавання, яке мала здійснювати до 1596 р. королівська влада щодо православ'я, знову повернулася до такої практики. Таким чином, de jure не виголошуючи скасування унії, влада de facto визнала існування православної церкви, зазначаючи можливість надання посад та маєтностей її вірним (Wolicski, 1936: 67). Натомість К. Лєвіцький відзначав факт інтерпретації владою сеймової конституції з позицій визнання єдиною правовою «східною» церквою лише уніатську (Lewicki, 1934: 12).

Головними інспіраторами конфлікту К. Ходиніцький вважав московського царя та Константинопольського патріарха, що був знаряддям у руках турецького султана. Саме вони намагалися використати проблему відродження православ'я для розпалювання релігійного конфлікту та ослаблення таким способом Речі Посполитої. Дослідник припускав, що патріарх Теофан у всіх своїх заходах в часі перебування у Києві діяв під впливом московського патріарха Філарета (Chodynicki, 1934: 558). Сам же акт відновлення київської православної митрополії відбувся лише після отримання звістки про поразку польських військ у битві з турками під Цецорою (Chodynicki, 1934: 428–429). Ще одним свідченням порозуміння патріарха з Москвою було приведення козаків до присяги ніколи не воювати проти московської держави.

Як зазначав Я. Воліньський, до звернення православної церкви під опіку інших держав підштовхувала сама влада Речі Посполитої своєю непослідовною політикою. Влада, розуміючи потребу легальної організації православ'я у Речі Посполитій, все ж позбавляла церкву можливостей обсаджувати церковні посади. Тому церковні діячі були змушені звертатись до інших держав, щоб отримати висвяту у свій сан і, таким чином, шукали опори ззовні проти власної держави (Wolicski, 1936: 70). Відновлення православної ієрархії (1620) Я. Воліньський розглядав як акт ворожої до Польщі політики Османської імперії. Новий митрополит та єпископи були висвячені патріархом Теофаном за наказом султана, що у такий спосіб намагався викликати відкритий релігійний конфлікт всередині Речі Посполитої напередодні турецько-польської війни (Wolicski, 1936: 72). Також патріарх мав залучити до протистояння козаків, яких мав підбурити до збройного виступу проти влади під гаслом боротьби за православ'я.

Багато уваги на спроби порозуміння між православною церквою, з одного боку, та католиками і уніатами – з іншого звертав К. Ходиніцький. Дослідник наголошував на значній ролі у цьому процесі Мелетія Смотрицького, що поступово переходив із позицій рішучого борця за православ'я на сторону налагодження церковної унії (Chodynicki, 1934: 449–455). На думку дослідника, такій трансформації церковного діяча сприяв стан занепаду православної церкви у Греції, який він міг побачити під час подорожі. Тому Смотрицький бачив єдину можливість для руського народу, щоб вийти із приниженого становища, в укладенні унії з католицтвом. Але його заклики у цьому напрямі не були підтримані та зазнали осуду на Київському соборі 1628 р.

Він також стверджував, що поворот у політиці влади у справі визнання православної церкви наступив наприкінці життя Сигізмунда III. Так, питання «заспокоєння грецької віри» висувалося вже на сеймах 1631 та 1632 рр. і перебувало у тісному зв'язку з розв'язання козацької проблеми. Так, в 1631 р. коронний гетьман Станіслав Конецьпольський наголошував на важливості урегулювання релігійного питання задля усунення можливого використання гасла боротьби за віру у повстаннях на українських землях. Сам же король остерігався маніпуляції проблемою православ'я як політичним знаряддям у руках Туреччини та Москви. Перед сеймом 1632 р. посли від козаків висунули справу «заспокоєння віри» як головну вимогу до влади. Вони наголошували на фактах утисків духовенства в усіх українських землях і остерігались можливого поширення обмеження релігійних прав і на них. У відповідь на таке звернення король обіцяв «написати до уніатського духовенства листи, щоб йому повідомили, які є причини козацьких скарг та забезпечили, щоб ніхто у майбутньому не потерпав від безправ'я» (Chodynicki, 1934: 540). Особлива нагальність розв'язання цієї проблеми для влади Речі Посполитої полягала у наближенні війни з Москвою. Іншою ж сприятливою для визнання церковної ієрархії обставиною була смерть митрополита Іова Борецького та наступне посилення провладно налаштованої партії серед православного духовенства. К. Лєвіцький вважав справу визнання православної церкви плодом розумної державницької лінії влади, що ставила інтереси спокою у суспільстві вище потреб самої унії як такої (Lewicki, 1934: 19). З державних інтересів ще король Сигізмунд III намагався опертись на козацтві проти шляхетської опозиції до його військових планів проти Москви у 1631 р. На думку В. Томкевича, Владислав IV погодився у 1632 р. на визнання православної церковної ієрархії лише, щоб розірвати союз духовенства та козаччини. «Заспокоївши» православ'я, король сподівався позбавити козаків ідейного претексту до повстань. Особливо актуальним це стало з початком нової польсько-московської війни (Tomkiewicz, 1939: 41). Дослідник вказував на позитивні наслідки такого кроку, адже з цього часу духовенство перестало активно підтримувати козаків і зосередилось на внутрішніх церковних справах.

На думку М. Бобжиньського після відновлення легального статусу православної церкви та ієрархії, Владислав IV хотів поєднати її з польською державою. Вчений відзначав, що король вступив у порозуміння з Петром Могилою задля розриву українського православ'я з Константинополем і створення окремого патріархату, який згодом мав об'єднатись з греко-католицькою церквою. Але їх плани провалились через спротив папи Урбана VIII, що не дозволило відвернути наростання суспільного конфлікту на Наддніпрянщині (Bobrzynski, 1927: 167). Також В. Собєський наголошував на особливо прихильному ставленні Владислава IV до православ'я і відзначав існування у нього титулу «царя московського». Таке ставлення, а також відновлення

ним православної ієрархії, спричинило гострий конфлікт з Урбаном VIII, що вимагав підтримки унії. Цей конфлікт припинився лише із смертю папи та вступом на апостольський престол прихильного королеві Інокентія X (Sobieski, 1938: 216–217).

Висновки. У проблемах відносин між православними та католиками і уніатами дослідники намагались відшукати причини складнощів налагодження єднання народів згідно з ідеєю Ягеллонської унії. У стосунках влади та православної церкви вчені хотіли знайти приклади побудови взаємовідносин між народами на основі принципів злагоди, толерантності та порозуміння. У протистоянні же православ'я та католицтва бачили одну з основних причин формування міжетнічного конфлікту поляків і українців, що нерідко набирав кровопролитних форм, значною мірою фатально відбившись на відносинах між обома народами. Вчені дедалі частіше намагалися відшукати причини релігійного конфлікту у втручанні іноземних держав, що своїми інтригами намагалися розколоти суспільство і таким чином ослабити Річ Посполиту. Іншу причину протистояння між православ'ям та католицтвом дослідники бачили у непослідовності при проведенні Берестейської церковної унії. Саме слабка її підтримка владою та католицькою церквою, на думку багатьох істориків, занапастила не лише можливість культурного злиття польського та руського народів, але й ягеллонські принципи релігійної толерантності. Це, зрештою, і стало однією із основних причин дедалі більшого загострення суспільного протистояння на українських землях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Біла, 2009 – Біла С. Польська історіографія другої половини XX ст. про політику Речі Посполитої щодо унійних процесів у Львівській та Перемишльській єпархіях // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич: Коло, 2009. Вип. XIII. С. 167–176.

Біла, 2008 – Біла С. Унійні процеси в західних єпархіях Київської митрополії у дослідженнях польських істориків міжвоєнного періоду // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. XI – XII. Дрогобич: Коло, 2008. С. 181–188.

Гудзяк, 1990 – Гудзяк Б. Західна історіографія і Берестейська Унія // Богословія, 1990. Т. 54. С.123–126.

Bobrzyński, 1927 – Bobrzynski M. Dzieje Polski w zarysie. T. 2. Warszawa; Krakow; Lublin; Lodz; Paryz; Poznan; Wilno; Zakopane: Naklad Gebethnera i Wolffa, 1927. 332 s.

Brückner, 1930 – Bruckner A. Dzieje kultury polskiej. T. II. Polska u szczytu potęgi. Krakow: Nakladem Krakowskiej spolki wydawniczej, 1930. 660 s.

Brückner, 1931 – Bruckner A. Tysiac lat kultury polskiej. T. I. Paris: Ksiegarnia polska w Paryzu, 1931. 1107 s.

Chodynicki, 1934 – Chodynicki K. Kosciol prawoslawny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny 1370 – 1632. Warszawa: Sklad Glowny Kasa im. Mianowskiego, 1934. 632 s.

Chynczewska-Hennel, 1996 – Chynczewska-Hennel T. Unia brzeska XVII stulecia w polskiej historiografii // Bialoruskie Zeszyty Historyczne. 1996. №2(6). S. 31–40.

Dyłągowa, 1998 – Dylagowa H. Unia brzeska. Geneza – dzieje – zaglada // W czterechsetlecie zawarcia Unii Brzeskiej 1596–1996. Materialy sesji naukowej zorganizowanej w Toruniu w dniach 28–29 listopada 1996. Torun: Monisk, 1998. S. 5–24.

Drozdowski, 2008 – Drozdowski M. Religia i Kozaczyzna Zaporoska w Rzeczpospolitej w pierwszej polowie XVII wieku. Warszawa: DiG, 2008. 278 s.

Halecki, 1935 – Halecki O. Dzieje Unji Koscielnej w Wielkim Ksieszwie Litewskim (do or. 1596) // Pamietnik VI Powszechnego zjazdu historykow polskich w Wilnie 17–20 wrzesnia 1935 r. Referaty. S. 311–319.

Halecki, 1926 – Halecki O. Zagadnienia kulturalne w dziejach Unii Jagiellońskiej // Przegląd historyczny. 1926 – 1927. T. 6. S. 396–408.

Kempa, 1997 – Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524 – 1608) wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej. Toruń: Wydawnictwo UMK, 1997. 262 s.

Konopczyński, 1936 – Konopczyński W. Dzieje Polski Nowożytnej. T. I. 1506 – 1648. Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane: Skład Główny u Gebethnera i Wolffa, 1936. 438 s.

Kozłowski, 2014 – Kozłowski M. Unia florencka i unia brzeska w świetle prac Oskara Haleckiego // Oskar Halecki i jego wizja Europy, red. Małgorzata Dąbrowska, t. 2. Warszawa–Łódź: IPN 2014, S. 161–175.

Lewicki, 1934 – Lewicki K. Sprawa Unji Kościoła Wschodniego z Rzymskim w polityce dawnej Rzeczpospolitej. Warszawa: Nakładem Instytutu badań spraw narodowościowych, 1934. 42 s.

Lewicki, 1933 – Lewicki K. Książe Konstanty Ostrozki a Unja Brzeska 1596 r. Lwów: Nakładem Towarzystwa Naukowego, 1933. 224 s.

Mironowicz, 1988 – Mironowicz A. Unia brzeska w świetle historiografii. Uwagi o stanie badań // Chrześcijanin w świecie. Zeszyty OdiSS. 1988. T. 20. № 8/9. S. 161–175.

Papee, 1896 – Papee F. Dzieje Unii Kościelnej na Rusi. Lwów: Nakładem Towarzystwa Pedagogicznego, 1896. 54 s.

Tomkiewicz, 1939 – Tomkiewicz W. Kozaczyzna ukrainna. Lwów: Państwowe Wadawnictwo Książek Szkolnych, 1939. 98 s.

Sobieski, 1938 – Sobieski W. Dzieje Polski. T. 1. Do roku 1696. Warszawa: Wydawnictwo Zorza, 1938. 202 s.

Szelągowski, 1936 – Szelągowski A. Historja Powszechna. Warszawa: M.Arct, 1936. 1116 s.

Woliński, 1936 – Woliński J. Polska i Kościół prawosławny. Zarys historyczny. Lwów: Wydamnictwo Zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1936. 152 s.

REFERENCES

Bila, 2009 – Bila S. Pol′s′ka istoriohrafiya druhoyi polovyny KHKH st. pro polityku Rechi Pospolytoyi shchodo uniynykh protsesiv u L′vivs′kiy ta Peremyshl′s′kiy yeparkhiyakh [Polish historiography of the second half of the twentieth century. On the policy of the Commonwealth on the unanimous processes in the Lviv and Przemysl eparchies] Drohobyts′kyy krayeznavchyy zbirnyk. Drohobych: Kolo, 2009. Vol. XIII. S. 167–176. [in Ukrainian]

Bila, 2008 – Bila S. Uniyni protsesy v zakhidnykh yeparkhiyakh Kyyivs′koyi mytropoliyi u doslidzhennyakh pol′s′kykh istorykiv mizhvoyennoho periodu [Uniate processes in the Western dioceses of the Kyivan Metropolia in the studies of Polish historians of the interwar period] Drohobyts′kyy krayeznavchyy zbirnyk. Vol. XII – XIII. Drohobych: Kolo, 2008. S. 181–188. [in Ukrainian]

Hudziak, 1990 – Hudzyak B. Zakhidna istoriohrafiya i Beresteys′ka Uniya [Western historiography and the Brest Union] Bohosloviya, 1990. Vol.54. S.123–126. [in Ukrainian]

Bobrzyński, 1927 – Bobrzynski M. Dzieje Polski w zarysie [The history of Poland] T. 2. – Warszawa; Krakow; Lublin; Paryz; Poznan; Wilno; Zakopane: Gebethner i Wolff, 1927. 332 s. [in Polish]

Brückner, 1930 – Bruckner A. Dzieje kultury polskiej. T. II. Polska u szczytu potęgi [The history of Polish culture. Vol.II. Poland at the height of power] Kraków: Krakowska spolki wydawnicza, 1930. 660 s. [in Polish]

Brückner, 1931 – Bruckner A. Tysiac lat kultury polskiej [Thousand years of Polish culture] Vol. I. Paris: Ksiegarnia polska w Paryzu, 1931. 1107 s. [in Polish]

Chodynicki, 1934 – Chodynicki K. Kosciol prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny 1370 – 1632 [The Orthodox Church and the Rzeczpospolita of Poland. Historical outline 1370 – 1632] Warszawa: Kasa im. Mianowskiego, 1934. 632 s. [in Polish]

Chynczewska-Hennel, 1996 – Chynczewska-Hennel T. Unia brzeska XVII stulecia w polskiej historiografii [Brest Union of the seventeenth century in Polish historiography] // Bialoruskie Zeszyty Historyczne. 1996. №2(6). S. 31–40. [in Polish]

Dyłągowa, 1998 – Dylagowa H. Unia brzeska. Geneza – dzieje – zaglada [Brest Union. Genesis – history – extermination] // W czterechsetlecie zawarcia Unii Brzeskiej 1596 – 1996. Materialy sesji naukowej zorganizowanej w Toruniu 28–29 listopada 1996. Torun: Monisk, 1998. S. 5–24. [in Polish]

Drozdowski, 2008 – Drozdowski M. Religia i Kozaczyzna Zaporoska w Rzeczpospolitej w pierwszej polowie XVII wieku [Religion and Zaporozhian Cossack in Rzeczpospolita in the first half of the 17th century] Warszawa: DiG, 2008. 278 s. [in Polish]

Halecki, 1935 – Halecki O. Dzieje Unji Koscielnej w Wielkim Ksieszwie Litewskim (do r. 1596) [The history of the Church Union in the Grand Duchy of Lithuania (until 1596)] // Pamietnik VI Powszechnego zjazdu historykow polskich w Wilnie 17–20 września 1935 r. S. 311–319. [in Polish]

Halecki, 1926 – Halecki O. Zagadnienia kulturalne w dziejach Unii Jagiellonskiej [Cultural Issues in the History of the Jagiellonian Union] // Przeglad historyczny. 1926 – 1927. Vol. 6. S. 396–408. [in Polish]

Kempa, 1997 – Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524 – 1608) wojewoda kijowski i marszalek ziemi wolynskiej [Konstanty Wasyl Ostrogski (around 1524 – 1608) Governor of Kiev and marshal of the Volyn land] Torun: UMK, 1997. 262 s. [in Polish]

Konopczyński, 1936 – Konopczynski W. Dzieje Polski Nowozytnej. Vol. I. 1506 – 1648. [History of Modern Poland. Vol. I. 1506 – 1648] Warszawa; Krakow; Lodz; Poznan; Wilno; Zakopane: Gebethner i Wolff, 1936. 438 s. [in Polish]

Kozłowski, 2014 – Kozlowski M. Unia florencka i unia brzeska w swietle prac Oskara Haleckiego [The Florentine Union and the Brest Union in the light of Oskar Halecki's works] // Oskar Halecki i jego wizja Europy, red. Małgorzata Dabrowska, Vol.2. Warszawa–Lodz: IPN 2014. S. 161–175. [in Polish]

Lewicki, 1934 – Lewicki K. Sprawa Unji Kosciola Wschodniego z Rzymskim w polityce dawnej Rzeczpospolitej [The case of the Unja Eastern and Roman Church in the politics of the former Polish-Lithuanian Commonwealth] Warszawa: Instytut badan spraw narodowosciowych, 1934. 42 s. [in Polish]

Lewicki, 1933 – Lewicki K. Ksiaze Konstanty Ostrozki a Unja Brzeska 1596 r. [Prince Konstanty Ostrozki and Unja Brzeska 1596] Lwow: Towarzystwo Naukowe, 1933. 224 s. [in Polish]

Mironowicz, 1988 – Mironowicz A. Unia brzeska w swietle historiografii. Uwagi o stanie badan [Unia Brest in the light of historiography. Comments about the state of research] Chrzescijanin w swiecie. Zeszyty OdiSS. 1988. Vol. 20. № 8/9. S. 161–175. [in Polish]

Pappe, 1986 – Papee F. Dzieje Unii Koscielnej na Rusi [History of the Church Union in Russia] Lwow: Towarzystwo Pedagogiczne, 1896. 54 s. [in Polish]

Tomkiewicz, 1939 – Tomkiewicz W. Kozaczyzna ukrainna [Ukrainians Cossaks] Lwow: PWKS, 1939. 98 s. [in Polish]

Sobieski, 1938 – Sobieski W. Dzieje Polski. T. 1. Do roku 1696 [The history of Poland. Vol. 1. Until 1696.] Warszawa: Zorza, 1938. 202 s. [in Polish]

Szelągowski, 1936 – Szelagowski A. Historja Powszechna [General History] Warszawa: M.Arct, 1936. 1116 s. [in Polish]

Woliński, 1936 – Wolinski J. Polska i Kosciol prawoslawny. Zarys historyczny [Poland and the Orthodox Church. Historical overview] Lwow: Zaklad narodowy im. Ossolinskich, 1936. 152 s. [in Polish]

Стаття надійшла до редакції 15.03.2018 р.

УДК 94(477.83)«1939»

Микола ГАЛІВ,
orcid.org/ 0000-0001-7068-3124
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) halivm@yahoo.com

ПРОТЕСТИ СЕЛЯН ДРОГОБИЦЬКОГО ПОВІТУ ЛЬВІВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА МІЖВОЄННОЇ ПОЛЬЩІ ПРОТИ МЕТОДІВ ПРОВЕДЕННЯ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ (ЛЮТИЙ – БЕРЕЗЕНЬ 1939 Р.)[1]

У статті проаналізовано і опубліковано три документи – машинописні (з власноручними підписами) «виборчі протести» мешканців сіл Вороблевичі, Волоща та Грушів, які на той час належали до Добрівлянської ґміни Дрогобицького повіту Львівського воєводства Польської республіки. Публіковані документи фіксують типові й поширені під час місцевих виборів у лютому–березні 1939 р. зловживання під час виборів громадських радних, зокрема неприйняття або псування виборчими комісіями списків «неугодних» кандидатів (переважно представників від українських партій), поділ на виборчі округи, погрози і насильство. Для нас ці «виборчі протести» цікаві ще й тим, що написані українською мовою, що наперед прирікало їх на відхилення і неприйняття до уваги польськими властями.

***Ключові слова**: Дрогобицький повіт, місцеве самоврядування, національна політика, вибори.*

Mykola HALIV,
Ph D (Education), Associate Professor of the Department of History of Ukraine of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) halivm@yahoo.com

THE PROTESTS OF THE PEASANTS IN DROHOBYCH DISTRICT OF LVIV REGION OF THE INTERWAR POLAND AGAINST THE METHODS OF LOCAL ELECTIONS (FEBRUARY AND MARCH, 1939)

The study of the national policy of interwar Poland on the territory of Western Ukrainian lands necessarily requires a detailed consideration of the issue of the activities of local self-government bodies and the ability of national minorities to realize their interests in these bodies. Certain attention is drawn to the last of self-government bodies before the Second World War (February-March 1939), because the elections took place under the new law (August 16, 1938).

The article analyzes and publishes three documents, typed (with personal signatures) "electoral protests» of Voroblevychi's, Voloshcha's and Grushiv's villagers, who at that time belonged to the Dobrivliany community of Drohobych district of Lviv region (vojevodership) of the Polish Republic. The published documents record typical and widespread abuses during the local election of members of public councils in February–March 1939. In particular, such abuses: the rejection or damage of lists of «unwanted» candidates (mainly representatives of Ukrainian parties) by the election commissions; the division into additional election districts, the threats and violence. These «electoral protests» are also interesting because these documents are written in the Ukrainian language.

The published documents are considered to be a fairly representative source for demonstrating of the policy of the Polish authorities in the field of public self-government on the eve of the Second World War. At the same time, the documents provide an opportunity to form a certain idea of the socio-political activity of the Ukrainian rural population of Eastern Galicia, in particular, the Drohobych land. In addition, these documents contain interesting local information and can be used by researchers of local history.

***Key words:** Drohobych district, local self-government, national policy, elections.*

Постановка проблеми. Дослідження національної політики міжвоєнної Польщі на теренах західноукраїнських земель обов'язково потребує детального розгляду питання про діяльність органів місцевого самоврядування та можливості національних меншин реалізовувати в них свої інтереси. Певну увагу викликають останні перед Другою світовою війною вибори до органів са-

[1] Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом Ф77/80 – 2018.

моврядування (лютий–березень 1939 р.), оскільки вони відбувалися за новим законом від 16 серпня 1938 р.

Аналіз останніх досліджень. Найбільш повно систему орагніазції і діяльності органів місцевого самоврядування в Галичині у міжвоєнний період розкрито у монографії М. Іваника та С. Кондратюк (Іваник, Кондратюк, 2007). Серед праць польських авторів відзначимо дослідження А. Лучака (Łuczak, 1973), Я. Борковського (Borkowski, 1976), Е. Новацької (Nowacka, 1993). Відзначимо, що наразі ніхто з названих авторів не опрацьовував публікованих у цій статті документів.

Мета статті – проаналізувати та опублікувати виборчі протести мешканців Дрогобиччини проти порушень під час проведення виборів громадських радних у 1939 р.

Виклад основного матеріалу. Аналізовані документи зберігаються у Державному архіві Львівської області (фонд 1137 «Повітове староство в Дрогобичі. Адміністративний відділ», опис 1, справа 384 «Вказівки староства про проведення виборів в сільські ґміни і протести громадян про неправильне проведення виборів в окремих ґмінах»). Це машинописні (з власноручними підписами) «виборчі протести» мешканців сіл Вороблевичі, Волоща та Грушів, які на той час належали до Добрівлянської ґміни Дрогобицького повіту Львівського воєводства Польської республіки, з приводу методів проведення місцевих виборів у лютому-березні 1939 р. Зауважимо, що Добрівлянська ґміна була створена на підставі розпорядження міністра внутрішніх справ Другої Речі Посполитої Маріана Зиндрама-Косцялковського від 14 липня 1934 р. про поділ Дрогобицького повіту у Львівському воєводстві на сільські ґміни. Згідно з ним, до Добрівлянської ґміни увійшли такі сільські громади: Грушів, Добрівляни, Літиня, Ролів, Тинів, Воля Якубова, Вороблевичі, Волоща (Rozporządzenia, 1934).

Як відомо, 16 серпня 1938 р. польський парламент схвалив «Закон про вибір радних громадських, волосних і повітових». Нічого нового до системи виборів органів місцевого самоврядування він не вносив. По суті, закон був компіляцією цілої низки виборчих ординацій, виданих раніше у вигляді відповідних розпоряджень МВС. Їх було п'ять: два розпорядження про вибори громадських радних, два – про вибори до волосних рад, одна – про вибори до повітових рад. Закон, щоправда, дещо спрощував механізм виборів. Позитивним було те, що запроваджувалася виборність членів виборчих комісій та їх заступників відповідними самоврядними установами. Досі їх призначав повітовий староста. Проте голів виборчих комісій і надалі призначав староста. Новий закон продовжив термін внесення виборчих протестів та термін їх розгляду, скорочував віковий ценз з 30 до 27 років для кандидатів на самоврядні посади та скасував акумуляцію голосів. Відтепер кожен кандидат міг отримати лише один голос конкретного виборця (Іваник, Кондратюк, 2007: 198–199).

Від грудня 1938 до початку березня 1939 рр. у Польщі було проведено місцеві вибори. Розпочалося формування виборчих комісій, голів яких призначали повітові старости. Так, дрогобицький повітовий староста Еміль Верстейн призначив голів та заступників голів громадських виборчих комісій у селах повітових ґмін. Зокрема, в Добрівлянах громадську виборчу комісію очолили поляки Йозеф Пашка та Здіслав Назаревіч, відповідно, як голова та заступник голови (ДАЛО. Ф. 1137. Оп. 1. Спр. 384. Арк. 1). Повітовий староста затвердив також календар проведення виборів, який складався з таких позицій: формування виборчих комісій – 9–15 лютого, підготовка списку виборців – 15 лютого, подання списку виборців головам виборчих комісій – 16 лютого, оголошення про вибори – 16 лютого, викладення списку виборців і рекламацій – 17–19 лютого, внесення повідомлень про викреслення зі списку виборців – 20 лютого, внесення заперечень проти викреслення зі списку виборців – 21 лютого, закриття списків виборців – 21–22 лютого, остаточне оголошення списків – 22 лютого, зголошення кандидатів – 20–22 лютого, заклик виборців до здійснення власноручних підписів – 23 лютого, термін зголошення виборців до підтвердження власноручного підпису – 24–25 лютого, заклик повноважних до усунення помилок в зголошеннях кандидатів – 23–25 лютого, усунення помилок – 26 лютого, оголошення кандидатів і дня голосування – 2 березня, голосування – 6 березня (ДАЛО. Ф. 1137. Оп. 1. Спр. 384. Арк. 3).

Під час проведення виборів на теренах південно-східних воєводств Польщі владні органи робили все можливе щоб забезпечити польський «стан посідання». Головами комісій призначалися переважно поляки, а членами комісій ставали якщо не поляки, то лояльні до влади українці. Широко використовувався поділ громад на виборчі округи. В таємній інструкції МВС щодо цього зазначалося: «На національно змішаних теренах поділ громад, волостей і міст на виборчі округи

в першу чергу повинен забезпечити польському населенню і лояльним групам виборців інших національностей відповідне представництво в громадських радах (волосних, міських) при одночасному ослабленні нелояльних груп». Далі заявлялося, що такий поділ має на меті «рішуче запевнення переваги польського населення в радах там, де це є можливим». На ділі це означало утворення додаткових дрібних виборчих округів з перевагою польського населення (Іваник, Кондратюк, 2007: 203). Крім того, практикувалося неприйняття або псування громадськими виборчими комісія списків кандидатів від нелояльно або й вороже налаштованих до польської держави політичних сил, внесення або збереження у списках виборців «мертвих душ» тощо.

Загалом вибори були сповнені зловживаннями. У Дрогобицькому повіті в громаді Модрич поза списком виборців опинився 61 українець, в громаді Опарі – 101. Було викреслено майже усіх українців – кандидатів на радних в громаді Солонсько. У Бистриці під різними приводами до голосування недопущено 100 осіб із 400. Те саме сталося в громаді Михайлевичі. В громаді Грушів у двох виборчих округах українські списки кандидатів на радних були визнані недійсними. А в громаді Мразниці виборча комісія визнала недійсними 1812 голосів з українського списку виборців. Своє рішення комісія обґрунтовувала тим, що бюлетені надруковані українською мовою, хоча це не суперечило закону про мову від 31 липня 1924 р. (Іваник, Кондратюк, 2007: 207–208). Найчастіше виборчі комісії досягали свого, залишаючи один виборчий список кандидатів, переважно поляків або лояльних українців (часто так званих «старорусинів» – колишніх москвофілів). Подібне творилося на усіх теренах Польської держави, де домінувало українське населення.

Публіковані документи фіксують типові зловживання під час виборів у громадах Вороблевичі, Волоща та Грушів, зокрема неприйняття або псування виборчими комісіями списків «неугодних» кандидатів (переважно представників від українських партій), поділ на виборчі округи, погрози і насильство. Для нас ці «виборчі протести» цікаві ще й тим, що написані українською мовою, що наперед прирікало їх на відхилення і неприйняття до уваги польськими властями. Відзначимо, що вибори подекуди набирали різкого загострення. Як повідомляв дрогобицького старосту війт Добрівлянської ґміни Йозеф Заремба (16.03.1939), в селі Літиня, яке також поділили на два виборчі округи, було подано три «листи кандидатів». У першому виборчому окрузі подано два списки – один з представниками «українських націоналістів», інший – з «русинами і поміркованими українцями». Націоналісти начебто «тероризували» представників «поміркованої партії», стріляли у вікна їхніх осель, через що було заарештовано члена Дрогобицької повітової ради Юліана Кіндія та активного діяча «Просвіти» Михайла Матольського. Виборча комісія прийняла лише другий список кандидатів – «поміркованих» (ДАЛО. Ф. 1137. Оп. 1. Спр. 384. Арк. 14 зв).

В інших громадах обійшлося без пострілів, проте ситуація також була непростою. У Грушові, поділеному на два округи, до виборчої комісії подано п’ять списків кандидатів. Польські власті, з метою сформувати по одному списку кандидатів на кожен округ, намагалися досягти порозуміння з представниками «партії Паліїва» (Фронт національної єдності) та радикально-соціалістичної організації «Каменярі», однак безрезультатно. «Паліївці» виставили окремі списки кандидатів в кожному окрузі, але за словами добрівлянського війта Й. Заремби, обидва виявилися «неформальними». Натомість представники Українського національно-демократичного об’єднання та «поміркові русини» спільно подали по одному списку в кожному з округів. Громадська виборча комісія визнала ці списки, а «паліївці» внесли протест, котрий комісія відкинула через запізнілі терміни подання (ДАЛО. Ф. 1137. Оп. 1. Спр. 384. Арк. 14).

У Волощі, де мешкала значна група поляків, було подано до громадської виборчої комісії три списки кандидатів. Перший, що складався з 25 поляків і 5 «русинів», подано Миколаєм Риглом як повноважною особою. Другий список від повноважного Яна Возняка містив 19 поляків і 11 українців, третій від повноважного Івана Нечипора – 30 «ундовців і соціалістів українських». Як стверджував добрівлянський війт, повноважні особи Ян Возняк та Іван Нечипор у встановлені терміни відкликали свої списки, але подали компромісний «лист кандидатів» з 15 поляків і 15 українців, однак виборча комісія «з формальних приводів» відхилила цей список. Відтак залишився лише один, польський, список, тож вибори відбулися без вибору як такого (ДАЛО. Ф. 1137. Оп. 1. Спр. 384. Арк. 15).

Громада Вороблевич, де також мешкала значна група поляків, сформувала два списки. Один був укладений поляками разом з «поміркованими русинами» (12 поляків і 12 «русинів»), а другий сформовано

о. Т. Варехою, якого Й. Заремба назвав «націоналістом українським». Повноважною особою Іваном Патином цей список «з самих націоналістів українських» було подано до громадської виборчої комісії, проте остання начебто зажадала його виправлення, чого нібито не було зроблено. Відтак залишився знову ж таки один, «компромісний», список від повноважного Стаховського (ДАЛО. Ф. 1137. Оп. 1. Спр. 384. Арк. 15).

Як бачимо, масштабне використання «адміністративного ресурсу» (говорячи сучасною політологічною мовою) дало змогу польським властям зберегти свої позиції в органах громадського самоврядування. Це цілком відповідало офіційній політиці польського уряду Ф. Славой-Складковського, спрямованій на зміцнення «польськості на східних кресах» (ЦДІАУ у Львові. Ф. 744. Оп. 1. Спр. 203. Арк. 3–66).

Висновки. Отже, публіковані документи вважаємо достатньо репрезентативними джерелами для демонстрації політики польських властей у сфері громадського самоврядування західноукраїнських земель напередодні Другої світової війни. Водночас документи дають змогу сформувати певне уявлення про громадсько-політичну активність українського сільського населення Східної Галичини, зокрема Дрогобиччини. Крім того, зазначені джерела містять цікаву краєзнавчу інформацію і можуть бути використані дослідниками локальної історії. Документи публікуємо відповідно до археографічних вимог, з унесенням незначних граматичних правок (коми, тире, окремі граматичні виправлення). Нерозбірливі підписи під документами позначено квадратними дужками з трикрапкою ([…]).

Документи

Документ 1
Арк. 8.

До
Повітового Старости
в Дрогобичі
через Громадську Виборчу Комісію
в Вороблевичах

ВИБОРЧИЙ ПРОТЕСТ

о. Теодора Варехи, гр. кат. пароха і товаришів всіх з Вороблевич проти виборів громадських радних, що відбулись в громаді Вороблевичі без голосування в наслідок внесення лише однієї важної листи кандидатів з домаганням уневажнити ці вибори в цілости, а як причини протесту подають:

І/. Уневажнення листи кандидатів ч. 2 є суперечне з постановами закона і не знаходить ніякого уоснування у фактичному стані справи.

Децизія якою уневажнено цю листу з дня 25.II.1939 року не подає ніяких причин, з яких ця листа зістала уневажнена.

Листа кандидатів ч. 2 відповідала всім законним вимогам, а повновласник застосувався до візування виборчої комісії і спровадив особи, які йому комісія вимінила до повірки підписів та взагалі усунув усі браки через комісію вимінені. Позатим комісія не заподала повновласникови яких небудь інших браків, котрі належало б усунути і котрих повновласник не виконавби.

Коли б заходили якісь браки чи похибки, то мала виборча комісія заподати їх до відома повновласникови в цілі усунення, а скоро цего не зробила, то видко уважала, що такі браки не заходять і повинна була узнати оголошення кандидатів за важне.

Доказ: Свідок Іван Патин повновласник листи в Вороблевичах.

2/. Листа ч. І зістала оголошена по речинці і повинна бути уневажнена, бо реченець до внесення лист[а] кандидатів минав 22.II.1939 року, а ще дня 26.II.1939 Шимко Мартинів підстпум і погрозами видістав заяву Івана Патина с. Михайла і долучив єї до оголошення і Іван Патин

Арк. 8зв.

с. Михайла зістав оголошений як радний в листи ч. І.

Рівнож в дні 26.II.1939 року намагавсь Шимко Мартинів видібрати підпис на заяві від Василя Чичули, однак цей відмовив.

Доказ: Свідки Іван Патин с. Михайла і Василь Чичула, оба з Вороблевич.

3/. На листі кандидатів ч. І поміщено особи позбавлені права вибору [через наявність] каральности, а саме Германа і Стаха Пєнтака, які були карані за крадіж і є позбавлені права виборности.

Доказ: Карти каральности цих осіб з уряду зажадатись маючі.

Вибори отже переведено незгідно з приписами закона, а всі вище наведені неточности і промахи вплинули в рішаючий спосіб на вислід виборів.

Супроти цього внесення підписаних на уневажнення виборів є вповні уосновне.

Вороблевичі, дня 4 марта 1939 року.

[підписи:]

о. Теодор Вараха
Осип Стахів
Никола Бабій
Іван Пріндин
Іван Патин
Федь Михалків
Кравців Михайло
Пантелейомн С[…]
Михайло Настишин
Герман Гринь
Василь Мацьків
Никола Пріндин

Іван Матвійшин
Олекса Кривецький
Петро Мосчишин
Іван Кравців
[….]
Осип Дмитришин
Михайло Кравців
Микола Андрійовський
Садовий Гринь
Мартинів Никола
Михайло Мартинів
Іванішин Никола
Дубильвський Михайло
Лазарів Осип

[…] Прінди[...]
Михайло Кичула
Михайло Кравців
Стефан Чичула
Каська Чичула
Фуревич Осип
Юстина Фуревич
Михайло Кривецький
Розалїя Ковалїв
Петро Іванішин
Каська Іванішин
Пилат Никола
Николишин Стефан
Іван Дякович
Рузька Дякович
Михайло Гирій
Осип Матчишин
[…]ара Лазарів
Бабій Іван
Блашків Осип
Іван Петришин
Марина Герій
Іван Стахів
Розалія Стахів
Осип Герій
Пилат Михайло
Герій Стефан
Михайло Мачишин
Іван Андрі[й]овський

Феська Андрійовська
Василь Парашчак
Нацька Паращак
Іван Білик
Марина Білик
Андрійовський Олекса
Матвіїшин Іван
Василь Кравецкі
Дмитро Пилат
Керч Іван
Анна Пилат
Никола Андрійовський
Никола Лазарів
Андрій Лазарів
Мацьків Софрон
Никола Матчишин
Никола Кравців
Петро Кравців
Никола Кузїв
Никола Стефанів
Кравців Анна
Иван Прис[…]ій
Михайло Матчишин
Лазарів Михайло
Никола Костишин
Михайло Лазарів
Войтків Михайло
Кіцун Володимир
Пристай Іван

Михайло Пристай
Василь Андрійовський
Василь Чичула
Грушій Осип
Михайло Матчиш[…]
Герій Михайло
Іван Герій
Стахів Никола
Осип Шимчишин
Никола Кобінський
Шимчишин Михайло
Стефан Герій
Тимко Кравців
Михайло Стахів

Джерело: Державний архів Львівської області. Ф. 1137. Оп. 1. Спр. 384. Арк. 8–9зв.

Документ 2
Арк. 10.

До
Повітового Старости
в Дрогобичі
через Громадську Виборчу Комісію
в Волощі

Виборчий протест

Івана Нечипора сина Сильвестра і товаришів всіх в Волощі проти вибору громадських радних, що відбувся в громаді Волощі без голосування внаслідок прийняття лише одної важної листи кандидатів з домаганням уневажнити ці вибори в цілости, а як причини протесту подають:

Дня 22 лютого 1939 року в речинци, призначенім на оголошування кандидатів вніс Іван Нечипор і тов. листу кандидатів, яка заключала всі законні вимоги і повинна була бути узнана за важну. Листа ця одержала ч. 1. До повірки підписів чи до усування яких небудь браків не взивано повновласника. Рівно ж не доручено йому якої небудь децизії о єї уневажненню.

Доперва в дні 3/3 1939 проголошено в громаді Волощі, що радними громадськими зістали вибрані всі кандидати, які були поміщені на листі ч. 3.

З цего оголошення, як також з цего, що в дні 6/3 1939 року не відбулось голосування, виходить, що ліста ч. 1 зістала безправно уневажнена.

Доказ: Свідки Іван Нечипор с. Сильвестра, Михайло Нечипор с. Федя, Іван Грущак с. Данила, Олекса Гринік, Іван Нечипор с. Сеня, Андрій Грущак с. Йосафата, всі з Волощі.

Арк. 10зв.

Всі вище наведені промахи і неточности вплинули в різний спосіб на вислід виборів, бо коли б була не уневажнена листа кандидатів, оголошена через підписаних, то був би зовсім інший вислід виборів.

Вибори отже радних в Волощі зістали переведені незгідно з приписами закона.

Супроти цего внесення на уневажнення виборів є вповні уосновane.

Волоща, дня 6 марта 1939 року.

[підписи:]

Адам Стебельський с. Івана	Михайло Ропанський
Михайло Кивоцький	Іл[ь]ко Кивацький
Василь Нечипор син Івана	Стах Івахів
Андрій Грущак с. Осипа	Іван Нечипор
Дмитро Павлик	Ківацкій Петро
Ізидор Стебельський	Михайло Тершак
Петро Нечипор	Петро Павлюх
Іван Нечипор с. Гната	Микола Лев син Івана
Нечипор Онуфр с. Лавра	Іван Береза
Тершак Бенедьо	Петро Нечипор
Василь Бокало	Сень Нечипор
Федь Нечипор	Іван Терлюк
Малик Демян	Андрусь Нечипор
Іван Івахів	Андрусь Нечипор
Іван Павлюх	Іван Нечипор

Джерело: Державний архів Львівської області. Ф. 1137. Оп. 1. Спр. 384. Арк. 10–10зв.

Документ 3.

До
Повітового Старости
<u>в Дрогобичі</u>
через Громадську Виборчу Комісію
<u>в Грушові</u>

<u>Виборчий претест</u>

Кізина Юліана і товаришів всіх в Грушові проти виборів громадських радних, що відбулися в громаді Грушові без голосування внаслідок прийняття лише одної важної листи кандидатів в І. Виборчому Окрузі з домаганням уневажнити ці вибори в цілости, а як причини протесту подають:

1/ Під час виложення виборчих списків до перегляду предсідник виборчої комісії унеможливлював виборцям переглядати список виборців в той спосіб, що сам переглядав той список, а коли вже йому самому знудилось переглядати, тоді передавав список другому членові комісії п. Литвинкови Александрови з заввагою, щоби він переглядав і ознайомився з листою.

Доказ: Свідки Михайло Кізин і Семен Костик, оба в Грушові.

2/ Член Громадської Виборчої Комісії Йосиф Летнянчин при перегляді списів виборців не дав виборцям вписків до рук, а лише сам переглядав і давав інформації виборцям.

Доказ: Свідок Дмитро Луців в Грушові.

3/ Зголошеної через Луціва Дмитра рекламації на счеркання зі списків виборців померлого Василя Кручая не прийнято, бо п. Томко Марущак заявив, що Дмитро Луців не має повновласти до реклямования.

Доказ: Свідок Дмитро Луців в Грушові.

4/ Громадська Виборча Комісія не узгляднила рекламацій на перенесення з виборчої округи ч. 2 до виборчої округи ч. 1 Дмитра Луціва з родиною, Миколи Бунчака з родиною, Стефана Летнянчина с. Николи, Василя Литвинка с. Максима, Івана Фещака с. Івана, Таньки Марків, Семена Паньків[а] та Василя Думина, всіх з Грушова, яких належить переслухати в характері свідків.

5/ Внесене оголошення кандидатів уневажнено з таких причин:

а/ через поплямлення оголошення чорнилом, якого мав доконати повновласник листи Кізин Юліан по звороті листи до доповнення. Плями з чорнила, як це вказує вигляд плям, були зроблені нарочно, однак зробив це не повновласник листи, бо він дістав листу вже поплямлену. Зрештою через спрямлення листа була читка і сплямлення не може спричинити її неважности, скоро вона

була зложена до виборчої комісії первісно ще несплямлена. Що найвище могла комісія домагатись від повновласника усунення браку через єї переписання на несплямлену.

Доказ: Свідки Іван Василик і Юліан Кізин, оба в Грушові.

б/ на листі кандидатів подано імена кандидатів – Михайло, а в листі є Міхал.

Доказ: Свідок Юліан Кізин в Грушові.

в/ при поданню віку кандидатів був поданий вік скінчений, а не розпочатий рік, а виборча комісія приняла це як незгідність віку кандидатів на листі з віком у списках виборців, хотяй цю незгідність мала комісія спростувати з уряду, зглядно зажадати усунення браків від повновласника, а в ніякім випадку не могла з цеї причини уневажнити листи.

Доказ: Свідки Юліан Кізин в Грушові.

б/ Уневажнення оголошення підписаних є безпідставним, бо воно заключало в собі всі законні вимоги і мало бути узнане за важне.

Всі вище наведені промахи і неточности вплинули в різний спосіб на вислід виборів, бо коли б не була уневажнена листа підписаних, то був би зовсім інший вислід виборів.

Вибори, отже, в Грушові на радних громадських зістали [переведені незгідно з приписами закона].

Арк. 12.

Супроти цего внесення підписаних на уневажнення виборів вище поставлене є вповні уосновane.

Грушів, дня 8 марта 1939 року.

[підписи:]

Юліан Кізин	Гойнич Михайло
Дмитро Луців	Баран Володимир
Кізин Іван с. Юрка	Летвинко Федь
Осип Летнянчин с. Василя	Никола Бунчак
Стецюк Василь [с.] Филипа	Михайло Кізин
Петро Деньдак	Баран Данило
Іван Летнянчин с. Микити	Оніфро Фещак
Осип Чаповський с. Степана	Іван Писарів
Пурій Онуфрій	Володимир Фещак
Стефан Летнянчин с. Івана	

Джерело: Державний архів Львівської області. Ф. 1137. Оп. 1. Спр. 384. Арк. 11–12.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДАЛО – Державний архів Львівської області.

Іваник, Кондратюк, 2007 – Іваник М. М., Кондратюк С. В. Система органів місцевого самоврядування в Галичині у 1919 – 1939 рр. Історико-правовий аспект. Львів: Компакт-ЛВ, 2007. 252 с.

ЦДІАУ у Львові – Центральний державний історичний архів України у Львові.

Borkowski, 1976 – Borkowski J. Samorządowe wybory miejski. 1933 – 1934 // Z pola walki. 1976. Nr. 3. S. 61–93.

Łuczak, 1973 – Łuczak A. Samorząd terytorialny w programach i działalnośći stronnictw ludowych 1918 – 1939. Warszawa: PWN, 1973. 346 s.

Nowacka, 1993 – Nowacka E. Samorząd terytorialny w systemie wladzy publicznej w Polsce. Wrocław, 1993. 160 s.

Rozporządzenia, 1934 – Rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 14 lipcs 1934 r. o podziale powiatu drohobyckiego w województwie lwowskiem na gminy wiejskie // Dziennik Ustaw. 1934. Nr. 64. Poz. 542. S. 1120. – URL: http://msp.money.pl/akty_prawne/dzienniki_ustaw/rozporzadzenie;rady;ministrow;z;dnia,dziennik,ustaw,1934,064,530.html

REFERENCES

DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archive of Lviv Oblast].

Ivanyk, Kondratiuk, 2007 – Ivanyk M. M., Kondratiuk S.V. Systema orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Halychyni u 1919 – 1939 rr. Istoryko-pravovyi aspekt [The system of local self-government in Galicia in 1919–1939. Historical and legal aspect]. Lviv: Kompakt-LV, 2007. 252 s. [in Ukrainian]

TsDIAU u Lvovi – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv].

Borkowski, 1976 – Borkowski J. Samorządowe wybory miejski. 1933 – 1934 [The local government elections. 1933 – 1934]. Z pola walki. 1976. Nr. 3. S. 61–93. [in Polish]

Łuczak, 1973 – Łuczak A. Samorząd terytorialny w programach i działalnośći stronnictw ludowych 1918 – 1939 [Territorial self-government in programs and activities of folk parties in 1918 – 1939]. Warszawa: PWN, 1973. 346 s. [in Polish]

Nowacka, 1993 – Nowacka E. Samorząd terytorialny w systemie wladzy publicznej w Polsce [Local self-government in the public authority system in Poland]. Wrocław, 1993. 160 s. [in Polish]

Rozporządzenia, 1934 – Rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 14 lipcs 1934 r. o podziale powiatu drohobyckiego w województwie lwowskiem na gminy wiejskie [Regulation of the Minister of the Interior of 14 July 1934 on the division of the Drohobycz poviat in the Lviv region into rural communes] Dziennik Ustaw. 1934. Nr. 64. Poz. 542. S. 1120. – URL: http://msp.money.pl/akty_prawne/dzienniki_ustaw/rozporzadzenie;rady;ministrow;z;dnia,dziennik,ustaw,1934,064,530.html [in Polish]

Стаття надійшла до редакції 10.04.2018 р.

УДК 94(477.8):355.316«1944-1947»

Галина СТАРОДУБЕЦЬ,
orcid.org/0000-0003-2005-771X
доктор історичних наук. професор, завідувачка кафедри всесвітньої історії
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(Україна, Житомир) starodubec@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ ЖІНОК ЯК ТРУДОВОГО РЕСУРСУ ТОТАЛІТАРНОЇ ВЛАДИ В ПРОЦЕСІ РАДЯНІЗАЦІЇ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

Аналізується гендерний аспект політики радянізації західних областей України крізь призму характеристики способів та методів залучення владою жінок як трудового ресурсу сталінської тоталітарної системи.

Наголошується, що в процесі радянізації західних областей України більшовицька влада широко застосовувала мобілізаційні стратегії щодо місцевого жіноцтва. Використовуючи різного роду мобілізаційні практики, партійно-радянські посадовці, з одного боку. використовували жіноцтво як трудовий ресурс, чиїми руками здійснювалася відбудова зруйнованого війною господарства, а з іншого – інструмент пропаганди радянського способу життя, зокрема, політики колективізації сільського господарства.

Ключові слова: *гендерна політика, жіночі організації, тоталітарний режим, західні області України, політика колективізації, мобілізаційні стратегії.*

Galyna STARODUBETS,
Ph D hab. (History), Professor, the head of the Department of the World History
in Ivan Franko Zhytomyr State University (Ukraine, Zhytomyr) starodubec@gmail.com

USING WOMEN AS A LABOR RESOURCE OF TOTALITARIAN POWER IN THE PROCESS OF SOVIETIZATION OF THE WESTERN REGIONS OF UKRAINE

The process of restoration / establishment of Soviet power in the western regions of the Ukrainian SSR occurred immediately after the liberation of these territories from the Nazi occupation. It was complicated not only because of the huge material losses caused by the war, but also because of the deployment of a strong anti-Soviet resistance movement in the region. Bolshevik-Soviet power was deprived of the socio-political support that it had outside the Western Ukrainian region, which greatly complicated the process of its legitimization.

During 1944 – the first half of 1945, the officials of various levels of party and state life, who were sent here under the special arrangement of the Central Committee of the KP(b)U were the main subjects of Sovietization of this region. However, the authorities were forced to look for a social point of support in the local social environment. Firstly, it was slowly, later – more and more actively. Women as a separate social group were the object of the special attention of authorities. Firstly, it was caused by absolutely pragmatic considerations – the demographic situation in the conditions of war and post-war reconstruction was in favor of women, as there were more women than men in quantitative terms. Secondly, the gender policy of the authorities in the Western Ukrainian region continued the nationwide policy, which supported the idea of female emancipation. On the one hand, an ideological framework favored by women was used as a PR campaign on the benefits of the «Soviet lifestyle», but on the other – due to this, women had a real opportunity to realize their career ambitions.

The gender aspect of the policy of Sovietization of the western regions of Ukraine is analyzed in the article through the description of the ways and methods of involving women as a labor resource of the Stalinist totalitarian system to the authorities.

The article states that during the process of Sovietization of the western regions of Ukraine, the Bolshevik authorities widely used mobilization strategies upon local women. Bolsheviks initiated the creation of women's organizations under the full control of the KP(b)U, and thus provided the women's movement with structure, which simplified the system to rule them. In conditions of a total shortage of labor resources and direct or indirect rejection of Soviet power by the Western Ukrainian society, women's organizations became one of the links which connected the power and the local population. Using the various mobilization practices, party-Soviet officials, on the one hand, used women as a labor resource to rebuild the economy destroyed by the war, and on the other – women became an instrument for propaganda of the Soviet lifestyle, particularly, the policy of collectivization of agriculture.

Key terms: *gender policy, women's organizations, totalitarian regime, western regions of Ukraine, collectivization policy, mobilization strategies.*

Постановка проблеми. Процес відновлення/встановлення радянської влади в західних областях УРСР відбувався відразу після визволення цих територій від нацистської окупації. Він ускладнювався не тільки масштабними матеріальними втратами, зумовленими війною, але й розгортанням у краї потужного антирадянського руху Опору. Більшовицько-радянська влада була позбавлена тут соціально-політичної опори, яку вона мала поза межами західноукраїнського регіону, що значно ускладнювало процес її легітимізації.

Упродовж 1944 – першої половини 1945 р. основними суб'єктами радянізації цих областей виступали посадовці різних сфер партійно-державного життя, відрядженні сюди за спеціальною рознарядкою ЦК КП(б)У. Однак, спочатку споквола, а згодом все активніше, влада змушена була шукати соціальну точку опори в місцевому соціосередовищі. З-посеред інших, об'єктом її особливої уваги виступали жінки як окрема соціальна група. По-перше, це було зумовлене абсолютно прагматичними міркуваннями – демографічна ситуація в умовах війни і повоєнної відбудови склалася на користь жінок, яких у кількісному відношенні було більше, ніж чоловіків. По-друге, гендерна політика влади в західноукраїнському регіоні була продовженням загальнодержавної, суть якої зводилася до підтримки ідеї жіночої емансипації. У сталінській конституції 1936 р. та численних правових документах СРСР узаконювався принцип рівності політичних прав чоловіків і жінок. На тлі виразного домінування чоловіків у європейському політичному просторі радянська влада пропонувала і пропагувала рівні права обох статей, що найвиразніше виявлялося у праві жінок обирати і бути обраними до органів партійно-радянської влади усіх рівнів. З одного боку, сприятлива для жінок ідеологічна рамка використовувалася як піар-кампанія про переваги «радянського способу життя», але з іншого – завдяки цьому жінки отримали реальну можливість реалізації своїх кар'єрних амбіцій.

Аналіз досліджень. Тема участі радянської жінки у різних сферах господарського, суспільно-політичного, культурно-освітнього життя СРСР в період сталінського правління знайшла свою окрему нішу в сучасній українській історіографії. Відмінність між реальним та міфологізованим більшовицькою пропагандою образом жінки в радянському суспільстві аналізує М. Смольніцька (Смольніцька, 2011: 162–174), особливості гендерної політики в СРСР періоду сталінізму досліджує К. Кобченко (Кобченко, 2016: 56–72). Окремі аспекти проблеми діяльності жіночих рад західних областей УРСР в повоєнний період є предметом наукових зацікавлень дослідниць Р. Попп (Попп, 2017: 328–336), Г. Чорній (Чорній, 2017: 154–155), Г. Стародубець (Стародубець, 2018: 270–275). Однак увага науковців здебільшого зосереджується на питаннях організаційного оформлення та структурування жіночого руху в західних областях України як такого. Натомість мало вивченою залишається проблема мобілізації сталінською владою жіночого ресурсу в економічній сфері.

Метою нашого дослідження є аналіз гендерного аспекту політики радянізації західних областей України крізь призму характеристики способів та методів залучення владою жінок як трудового ресурсу сталінської тоталітарної системи.

Виклад основного матеріалу. Більшовицька влада розглядала жінок як потенційних союзників процесу радянізації західноукраїнського регіону, тому всілякими способами намагалася втягнути їх у суспільно-політичне життя. «В основу роботи з жінками було покладено Постанову ЦК КП(б)У від 5 квітня 1945 р. «Про проведення масово-політичної роботи серед жіночого населення західних областей України»», в якій йшлося про необхідність структурування жіночого руху у чітко визначені організаційні рамки та «Звернення партії та уряду до робітників, селян та інтелігенції західних областей України» від 18 травня 1945 р.» (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1595. Арк. 13). Згідно з усталеним алгоритмом дії радянської бюрократичної управлінської системи, на виконання основних положень першого з документів упродовж найближчих 3-х тижнів у західноукраїнських обкомах КП(б)У були створенні відділи по роботі серед жінок, а в райкомах та міськкомах КП(б)У – призначені жіночі організатори. Новостворені жіночі організації позиціонувалися владою як громадські, зініційовані «знизу». Однак в рамках більшовицько-радянської політичної системи вони не могли бути такими за визначенням. Як і решта усіх так званих «громадсько-політичних, громадських організацій», які існували в Радян-

ському Союзі, жіночі організації були створені виключно за ініціативи та функціонували під абсолютним контролем комуністичної партії.

Обкоми, райкоми та міськкоми КП(б)У докладали чимало зусиль в напрямку активізації роботи серед жінок. Однак ми не зовсім погоджуємося з думкою дослідників, котрі вважають що детермінантою цього процесу було альтруїстичне бажання влади «систематично покращувати роботу серед жінок, розвивати їх діяльність, активність, висувати на керівні посади в державних та господарських установах» (Чорній, 2017: 154–155). Аналіз численних звітів, довідок, інформаційних повідомлень про роботу різного рівня жіночих організацій дає підстави для висновку, що радянська влада, прикриваючись гарною вивіскою про гендерну рівність, турботу про «радянську жінку-трудівницю, матір», насправді нещадно експлуатувала жіночу працю, використовувала жінок як дешеву (у кращому випадку) і безкоштовну робочу силу. З метою залучення жінок до різних сфер виробничої діяльності, влада «намагалася представити ці сфери як поле для реалізації нових можливостей та перспектив, що завдяки її зусиллям відкривалися перед жіноцтвом» (Кобченко, 2015: 63). У своїх виступах перед жіночою аудиторією партійно-радянські функціонери, крім іншого, завжди акцентували увагу на потенційних можливостях кар'єрного росту жінки. У підтвердження цього наведемо слова з виступу М. Хрущова на нараді жінок західних областей України 20 січня 1947 р.: «У нас жінка може займати державні посади. У нас жінка може бути головою колгоспу, сільради. Немає таких посад, які б не могла обіймати жінка» (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4579. Арк. 28). Проте на практиці ситуація виглядала дещо іншою. Навіть в період повоєнного часу, коли демографічна ситуація в регіоні слалася не на користь чоловічого населення, ключові посади в усіх сферах життя обіймали, як правило, чоловіки. Так, станом на 1 січня 1947 р. серед 718 керівних кадрів Львівської області жінок нараховувалося лише 58 осіб, що складало 8 % від загальної кількості посадовців (ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 2. Спр. 242. Арк. 2зв.). Жіноча сфера управлінської діяльності обмежувалася посадами низової ланки (секретарі сільських, міських районних Рад, заступники голови чи начальника певного відділу чи управління тощо) або ж певними державно-господарськими сферами – освіта, медицина, культура.

З метою мобілізації жінок як трудового ресурсу, в перші післяокупаційні роки більшовицька влада почала активно впроваджувати в західноукраїнських областях усталену в СРСР практику проведення різного роду «соціалістичних змагань», «суботників і недільників», «дострокового виконання та перевиконання планів». В інструктивних матеріалах для співробітників агітаційно-пропагандистських відділів райкомів та міськкомів партії рекомендувалося/наказувалося «ув'язувати агітаційну роботу з практичними завданнями (прополка, підготовка до збору врожаю, ремонт шкіл, клубів, житлових будинків, мобілізація засобів)» (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1596. Арк. 36). Влада в примусово-добровільний спосіб залучала жінок до участі в різноманітних масових мобілізаційних кампаніях з відновлення зруйнованих війною господарських об'єктів.

З метою інтенсифікації жіночої праці, різними способами заохочувалося виконання та перевиконання ними взятих на себе зобов'язань. В офіційних звітах обкомів КП(б)У та на сторінках місцевих газет знаходимо інформацію про стан та динаміку процесу відбудови населених пунктів. Обов'язковою складовою таких повідомлень була розповідь про передовиків виробництва, як от про бригаду Ольги Дольної, яка, працюючи на будівництві в м. Тернопіль, у червні 1945 р. «в результаті соцзмагання тільки за одну декаду вибрала і склала в штабелі 45 270 кубометрів битого каміння. А член бригади Кузя Анеля за 7 днів виконала місячне завдання, вибравши і склавши у штабелі 4500 штук цегли» (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1596. Арк. 34). Широкого поширення набула практика створення так званих «Дошок Пошани», на яких розміщували фотографії жінок – «ударниць соціалістичного змагання», як от в м. Тернополі, де в червні 1945 р. «на дошку Пошани було занесено 5 домогосподарок, з них – Ольга Рурак, яка за останню декаду вибрала з руїн і склала в штабелі 4 тис цегли, замість 1620 шт. при нормі» (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1595. Арк. 16).

Очевидно, що використання таких методів відзначення жіночої праці здійснювалося не стільки з метою піднесення авторитету конкретних жінок-трудівниць, скільки ставало підста-

вою для збільшення денних норм виробітку. Експлуатація фактично безоплатної жіночої праці дозволяла значно інтенсифікувати процес відбудови зруйнованого війною господарства. Разом з тим державна пропагандивна машина активно нав'язувала суспільству думку про зміну соціальної ролі емансипованої радянської жінки, акцентуючи увагу на розширенні сфери її діяльності далеко за рамки традиційно усталеного патріархального розподілу гендерних функцій. У нових суспільно-політичних умовах жінку спонукали/змушували бути не тільки «домогосподаркою», але й громадською активісткою, бійцем «трудового фронту».

Починаючи з моменту відновлення роботи органів радянської влади, масово-політична і виховна робота серед жінок була спрямована також «на своєчасний і якісний збір врожаю, дострокове виконання плану хлібопоставок з врожаю поточного року». Окрім партійних чиновників, жінки – активістки масово залучалися до агітаційно-пропагандистської роботи, «роз'яснюючи селянам рішення партії та уряду про збір врожаю і заготівлю сільгосппродукції, про могутність Радянського Союзу і значення дострокового виконання плану хлібопоставок» (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4581. Арк. 179). Для прикладу, на одних зі зборів жінок колгоспу «Вільне життя» Ново-Сільського району Тернопільської області член жінради Поперечна Ірина заявила: «Ми маємо всі можливості достроково здати хліб державі. Полтавчани взяли зобов'язання виконати план хлібопоставок до 23 вересня, а ми вносимо пропозицію розрахуватися з державою по хлібопоставкам до 15 серпня 1947 року» (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4581. Арк. 173). Така ініціатива заохочувалася більшовицькою владою, активно підживлювалася пропагандивною демагогією партійних агітаторів, які регулярно виступали на численних зборах перед різносоціальною та віковою аудиторією.

Зауважимо, що пропаганда перманентної боротьби за «виконання та перевиконання взятих на себе зобов'язань» велася не тільки заради підвищення економічних показників, але й виступала прямим чи опосередкованим способом насадження системи нових моральних цінностей. Суспільству нав'язувалася думка, що найвищою цінністю в радянській країні є не людське життя, а інтереси держави. Важливо підкреслити, що величесний легіон агітаторів та пропагандистів від КП(б)У цілеспрямовано працював над тим, щоб сформувати в суспільній свідомості західноукраїнців відповідний образ «радянської людини», готової на самопожертву заради «світлого комуністичного майбутнього».

Важливою складовою політики радянізації була колективізація сільського господарства. Створення колгоспів розглядалося владою як одне з найважливіших стратегічних завдань економічного та політичного характеру. Західноукраїнське село за визначенням не могло залишатися поза рамками колгоспної системи, оскільки радянська економіка виключала будь-які ринкові відносини всередині держави. Існування ж приватного сектору в сільському господарстві означало збереження поза межами тотального контролю держави хай і незначного, але реально функціонуючого сегменту економічної системи. Сталінський режим у жодному випадку не погоджувався на такі «експерименти». Однак проводити колективізацію виключно репресивними, жорстко насильницькими методами, як це мало місце на початку 1930-х рр. у радянській Україні, більшовицька влада не могла. Головною причиною цього було існування в регіоні потужного руху Опору у формі УПА та націоналістичного підпілля.

Дослідники виокремлюють два етапи аграрної політики режиму: перший – 1944 – 1947 рр., впродовж якого було «забезпечено підготовку передумов до безпосередньої колективізації села», та другий – 1948 – 1950-ті рр., що «відзначився суцільною організацією колгоспів» (Малярчук, 2008: 49). Впродовж перших після окупаційних років більшовицька влада всілякими способами намагалася сформувати позитивну громадську думку стосовно політики колективізації. Для реалізації цього завдання використовувався широкий спектр раніше випробуваних методів і засобів впливу на суспільну свідомість західноукраїнського селянства.

Починаючи з 1946 р., значного поширення набула практика залучення жінок до агітаційної роботи, змістом якої була тема створення колгоспів. Із числа найбільш прорадянськи налаштованих активісток формували групи агітаторок, котрі виступали перед жіночими аудиторіями спільно з представниками райкомів чи міськкомів партії. Такі виступи, як правило, організовувалися в період жнив безпосередньо на полі, або ж у після робочий час у місцевих клубах чи

інших громадських місцях, куди примусово зганяли селян. Тематика лекцій, доповідей, бесід не вирізнялася оригінальністю й у них йшлося про ««Переваги колгоспного ладу над дрібним індивідуальним селянським господарством», «Участь жіночого активу у виконанні господарського плану хлібопоставок», «Статут сільгоспартілі – закон колгоспного життя». Особливу увагу партійні агітатори звертали «на правильну організацію праці в колгоспах, на виконання взятих зобов'язань, популяризували роботу передових колгоспниць». Практикувалося використання жінками-активістками наочно-зображувальних форм агітаційної роботи. Наприклад, «делегатки Велико-Глубочецького району Тернопільської області Залісовська Анна і Новак Розалія під час жнив 1947 р. систематично випускали бойові листки, де показували роботу кращих жінок-колгоспниць, проводили читання газет. Залісовська сама провела 63 бесіди, взяла зобов'язання виростити на площі 10 га по 16 ц зернових (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4581. Арк. 166–167).

Численні наради жінок – активісток, які регулярно проводилися на рівні областей або районів, так само використовувалися владою як агітаційно-пропагандистські майданчики. Кандидатура кожної делегатки зборів, особливо республіканського та обласного масштабів, ретельно підбиралася, текст її виступу готувався та редагувався в кабінетах райкому чи обкому партії. Як правило, виступаючі емоційно розповідали про важке життя селян за часів «панської Польщі та фашистської окупації та про радісне життя при радянській владі». Обов'язковими були виступи, в яких йшлося про необхідність створення колгоспів, оскільки «єдиний шлях до кращого життя і піднесення культури – колгоспне життя» (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1595. Арк. 27).

Досить часто жінки ставали першими членами новоствореного колективного господарства або ініціативної групи з його формування, показуючи своїм прикладом незворотність процесу колективізації. Маємо чимало документально зафіксованих прикладів участі «жінрад і жінделегаток у роботі зі створення колгоспів. Так, із 52 господарств, сформованого в серпні 1947 р. колгоспу ім. І. Франка Коломийського району Станіславської області, 40 членів є жінки; у колгоспі ім. Т. Шевченка Снятинського району із 37 господарств – 17 жінок. Загалом у 44 колгоспах області членами колгоспів було 1823 жінки. А колгосп «Нове життя» в Кутському районі (голова – Славицька Ганна і члени – Бойчук Василина, Радиш Євдокія, Дедо Юстина, Андруц Олена) взагалі був організований з ініціативи жінради» (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4581. Арк. 182).

Влада заохочувала такого роду діяльність жінок-активісток різними способами – від використання стимулів морально-психологічного характеру (оголошення подяки, вручення грамот, публікація статей про таких жінок у районних та обласних газетах, виступи на радіо, вивішування фотографій на спеціальних вітринах в публічних місцях тощо) до матеріальної винагороди у вигляді грошових премій, спеціальних подарунків, можливості придбати «дефіцитні» товари першої необхідності. Так, наприклад, кожна учасниця обласної наради жінок Станіславської області 28–29 липня 1945 р. мала можливість отримати у спеціально організованому «аптечному ларьку невеличку аптечку першої допомоги, а в спеціально організованому магазині – по 4 метри мануфактури, 1 хустку, 1 пару панчіх, 1 косинку, шарф, по 1 кг кондвиробів, 1 кусок мила і сірників» (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1595. Арк. 28). Можна уявити, якими цінними та недосяжними для придбання були ці товари для пересічного селянина. Адже війна тільки-но закінчилася, про налагодження роботи сільських магазинів ще навіть не йшлося, такі необхідні речі як мило та сірники, тривалий час залишалися вкрай дефіцитним товаром. Придбані в обласному центрі хустка, панчохи, тканина для пошиття плаття чи спідниці, ставали предметом особливої гордості селянок, яким довірила «партія» поважну місію – представляти район на такому представницькому форумі. Підсилюваний низкою моральних стимулів, такий спосіб винагород, а насправді – неприхованого підкупу жінок-активісток традиційно використовувався більшовицькою владою з метою оформлення «вітрини радянського способу життя», центральним експонатом якої, як правило. слугувала фігура робітника і колгоспниці.

Партійно-радянські чиновники навіть не приховували свого прагнення використовувати жінок як інструмент тиску на їхніх близьких родичів, зокрема, чоловіків, батьків, дітей. По-єзуїтски цинічно звучать слова М. Хрущова з трибуни згадуваної нами республіканської наради жінок західних областей України, де він заявляє, що «колгоспне село це шлях спасіння селя-

нина і особливо – селянки» (ЦДАГО. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4579. Арк. 28). Адже саме у цей час українські колгоспники масово помирали, накриті третьою хвилею голоду в «комуністичному раю», а західноукраїнськими селами ходили голодні примари жебраків зі Східної та Центральної України і просили що-небудь з їжі для себе та своїх дітей. Звертаючись до учасниць наради, М. Хрущов давав їм настанову, «повернувшись додому, загітувати своїх чоловіків до вступу в колгоспи. Швидше колгоспи організуєте, – запевняв чиновник, – швидше західні області долучаться до східних областей нашої радянської України, ми швидше відновимо своє господарство (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4579. Арк. 41). Натхненні урочистою атмосферою, яка зазвичай панувала на такого роду зібраннях, виявом поваги і довіри зі сторони найвищих державних та партійних посадовців, переважна більшість жінок-делегаток ставали щирими прихильницями радянського ладу, активними пропагандистами колгоспної системи.

Висновки. Підбиваючи підсумки, слід наголосити, що в процесі радянізації західних областей України більшовицька влада широко застосовувала мобілізаційні стратегії щодо місцевого жіноцтва. Зініціювавши створення жіночих організацій, які перебували під повним контролем КП(б)У, більшовики тим самим надали жіночому руху структурованості, що спростило систему управління ним. В умовах тотального дефіциту робочої сили, прямого або прихованого відторгнення радянської влади західноукраїнським суспільством, жіночі організації стали одним із передавальних пасів, що з'єднував владу і місцеве населення. Використовуючи різного роду мобілізаційні практики, партійно-радянські посадовці, з одного боку. використовували жіноцтво як трудовий ресурс, чиїми руками здійснювалася відбудова зруйнованого війною господарства, а з іншого – інструмент пропаганди радянського способу життя, зокрема, політики колективізації сільського господарства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДАЛО – Державний архів Львівської області.

Кобченко, 2015 – Кобченко К. Жінки як військовий ресурс тоталітарної влади: радянські гендерні стратегії передвоєнного часу // Жінки Центральної і Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: зб. наук. праць. Київ, 2015. 335 с.

Кобченко, 2016 – Кобченко К. Гендерна політика радянської влади 1930-х років: між пропагандою та реальністю. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Гендерні дослідження. 2016. Вип. 2. С. 56–72.

Малярчук, 2008 – Малярчук О. Тоталітаризм проти українського села. Івано-Франківськ, 2008. 228 с.

Попп, 2017 – Попп Р. Політика радянської системи щодо жіноцтва Дрогобиччини у перші повоєнні роки (1944 – 1953) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. 2017. Спец. вип. 3. С. 328–336.

Смольніцька, 2011 – Смольніцька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика // Україна XX століття: культура, ідеологія, політика. 2011. Вип. 16. С. 162–174.

Стародубець, 2018 – Стародубець Г. Гендерні стратегії більшовицької влади в умовах радянізації західних областей України та Білорусії в 1944 – 1946 рр. / Наукові записки національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». Острог. 2018. Вип. 27. С. 270–275.

ЦДАГОУ – Центральний державний архів громадських об'єднань України.

Чорній, 2017 – Чорній Г. Участь жінок у кадровому забезпеченні західної України в середині 1940-х – початку 1950-х рр. (на прикладі Дрогобицької, Львівської, Тернопільської та Станіславської областей) // Історичний архів. Наукові студії: збірник наукових праць. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. Вип. 19. С. 154–155.

REFERENSES

DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archive of Lviv Region]. [in Ukrainian]

Kobchenko, 2015 – Kobchenko K. Zhinky yak viyskovyyi resurs totalitarnoyi vlady: radyanski genderni strategiyi peredvoyennogo chasu [Women as a military resource of totalitarian power: the Soviet gender strategies of prewar time] // Central and East Europiean woman and the Second world war: gendered experiences in a time of extreme violence. Kyyiv, 2015. 335 s. [in Ukrainian]

Kobchenko, 2016 – Kobchenko K. Genderna polityka radyanskoyi vlady 1930-h rokiv: mizh propagandoyu ta realnistyu [Gender policy of the Soviet power in 1930es: between propaganda and reality] // Scientific notes of the National University of Ostroh Academy. Series «Gender studies». Osroh. 2016. Vyp. 2. S. 56–72. [in Ukrainian]

Malyarchuk, 2008 – Malyarchuk O. Totalitaryzm proty zakhidnoukrayinskoho sela [Totalitarianism against the western Ukrainian village]. Ivano-Frankivsk, 2008. 228 s. [in Ukrainian]

Popp, 2017 – Popp R. Polityka radyanskoyi systemy shchodo zhinotstva Drohobychchyny u pershi povoyenni roky (1944 – 1953) [Soviet system's policy towards Drohobych womenfolk in the first post-war years (1944–1953)] // Drohobych Regional Studies. 2017. Vyp. Spets. vyp. 3. S. 328–336. [in Ukrainian].

Smolnitska, 2011 – Smolnitska M. Zinka v radyanskomy suspilstvi: ofitsiyinyyi obras s realna praktyka [A woman in Soviet society: an official image and a real practice] // Ukraine XX century: culture, ideology, politics. 2011. Vyp. 16. S. 162–174. [in Ukrainian]

Starodubets 2018 – Starodubets H. Henderni strategiyi bilshovytskoyi vlady v umovakh radyanizatsiyi zakhidnykh oblasteyi Ukrayiny ta Bilorusiyi v 1944 – 1946 rr. [Gender strategies of Bolshevik authorities in circumstances of the Sovietization of western regions of Ukraine and Belarus in 1944-1946 years] // Scientific notes of the National University of Ostroh Academy. Series «Historical Sciences». Osroh. 2018. Vyp. 27. S. 270–275. [in Ukrainian]

TsDAHOU – Tsentralnyyi derzhavnyyi arkhiv hromadskykh obyednan Ukrayiny [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine]. [in Ukrainian]

Chorniyi, 2017 – Chorniyi H. Uchast zhinok u kadrovomu zabespechenni sakhidnoyi Ukrayinu v seredyni 1940-kh – pochatru 1950-kh rr. (na prykladyi Drohobytskoyi, Lvivskoyi, Ternopilskoyi ta Stanislavskoyi oblasteyi) [Participation of women in the personnel provision of western Ukraine in Middle 1940's – Beginning 1950's (on the example of Drohobych, Lviv, Ternopil, Stanislav regions] // Historical archive. Scientific studios: a collection of scientific works. Mykolayiv: Vyd-vo ChNU im. Petra Mohyly, 2017. Vyp. 19. S. 154–155. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 6.04.2018 р.

УДК 94(477.83)«1943/45»

Юрій МЕЛЬНИЧОК,
orcid.org/0000-0002-8576-5963
аспірант кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)
melnychok2016@gmail.com

ДО ПИТАННЯ СТРУКТУРИ ТАКТИЧНОГО ВІДТИНКУ 24 «МАКІВКА» (1944 – 1946)

У статті на основі невідомих та маловідомих документальних матеріалів Відтворюються особливості функціонування та діяльності однієї з найважливіших складових УПА ТВ-24 «Маківка» (1944 – 1946), розкривається її структура. Простежено зміни у складі відділів і підвідділів та у керівному наповнені ТВ-24 «Маківка». З'ясовано, що відділи особливо чисельно зросли в час переходу фронту. Серйозних втрат зазнали відділи УПА на Дрогобиччині у час «великої блокади». Відтак ще суттєво зменшилася чисельність підрозділів ТВ-24 «Маківка» у серпні 1946 р.

Ключові слова: *повстанці, ТВ-24 «Маківка», ОУН, командування.*

Yuriy MELNYCHOK,
Post-graduate student, Ukraine's History Department of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) melnychok2016@gmail.com

ON THE STRUCTURE OF TACTICAL SECTOR 24 «MAKIVKA» (1944 – 1946)

In the article, on the basis of unknown and little-known documentary materials, the features of functioning and activity of TS-24 «Makivka» (1944 – 1946), one of the major UPA compounds, are reconstructed. The structural changes in the units and subunits of TS-24 «Makivka», as well as in its administrative structure, are traced. Although there are many of scientific, popular scientific and publicistic works on the history of OUN and UPA, until now the citizens of Ukraine perceive it in a biased way, tending to generally interpret the national liberation struggle as a marginal phenomenon. At the same time, a significant amount of scientific researches on the history of the Ukrainian liberation movement, wherein many separate aspects of the problem have already been illuminated, does not provide sufficient grounds to speak about the presence of its complex scientific processing. The problem is aggravated by the dispersion and difficulties of the access to archival sources, ideological engagement of certain authors, and by a number of other reasons. The complexity of the illumination of these aspects is predetermined by the originality of the insurgent activity, and, also, by an insufficient source base.

The article's purpose is to discover the structure and features of functioning and of the personnel filling of the compound links of TS-24 «Makivka», a major compound of OUN.

It was the UNS structures who in 1943 laid the basis for the formation of an insurgent movement in Drohobych county. It has been found out that the units particularly grew in strength during the time of the front transition. The UPA departments in Drohobych land suffered serious losses during the time of the «great blockade». Then, the strength of of the TS – 24 «Makivka» subsections lessened sustainably in August, 1946 Thus, from the autumn of 1945, in the reports, the companies began to be marked by two-digit figures, and each platoon (chota) – by a three-digit figure.

After the disbandment of the UPA units (the order of the GHS ГВШ, part 2/49 of 9/3/1949) the last commander of TS-24 «Makivka» S. Stebelskyi-«Khrin» with a small group of fighters passed off to the West. The rest of the riflemen and UPA units' commanders went to the armed underground.

Despite great difficulties and continuous pressure from outside, i. e., from the state repressive system, the UPA units, notwithstanding their considerable losses, revealed a possibility to reorganization and restoration. Doubtlessly, it is so much necessary to pay a due thankfulness to the local population for its support and the inflow of active youth into the rows of fighters for Ukraine's liberation. After the destruction of UPA the underground struggle of the OUN lasted on for several years more.

Key words*: insurgents, TS – 24 «Makivka», OUN, military unit, section.*

Постановка проблеми. Дослідження історія ОУН і УПА, попри наявність великої кількості праць, продовжує зберігати актуальність. Особливий науковий інтерес виявляється у вивченні історії діяльності бойових відділів і підвідділів, які вели безпосередню боротьбу проти усіх окупантів. Лише із здобуттям незалежності розпочалися такі наукові пошуки. Ще більше можливості вивчення структури військових підрозділів розширилися із розсекреченням архівних фондів репресивно-каральних органів. Водночас значна кількість наукових досліджень з історії українського визвольного руху, в яких отримали висвітлення окремі аспекти проблеми, не дають підстав говорити про наявність її комплексного наукового опрацювання.

Аналіз досліджень. Уперше питання кадрового складу та структури відділів і підвідділів УПА в 1943 – 1949 рр., зокрема ТВ-24 «Маківка» розкриває у своєму довіднику Петро Содоль (Содоль, 1994; Содоль, 1995). Біографічні нариси про життя і діяльність командирів повстанського руху та працівників Карпатського крайового проводу описували Григорій Дем'ян (Дем'ян, 2000), Микола Когут (Когут, 2001; Когут, 2002; Когут, 2003; Когут, 1999) та ін. Окремі фрагменти до біографій керівного складу повстанських відділів подані у регіональних дослідженнях діяльності УПА Богдана Виханського (Виханський, 2004), Мирослава Гаврилюка (Гаврилюк, 1997), Миколи Галіва (Галів, 2007), Галини Гром (Гром, 2002), Олексія Данилишина (Данилишин, 2012), Володимира Мороза (Мороз, 1999; Мороз, 2000), Романа Щура (Щур, 2006). Частково функціонування ВО-5 «Маківка» розглянуто в узагальнювальних працях, зокрема у дослідженнях Д. Вєдєнєєва і Г. Биструхіна (Вєдєнєєв, Биструхін, 2007; Вєдєнєєв, Биструхін, 2006), А. Кентія (Кентій, 1999a; Кентій, 1999b), Ю. Киричука (Киричук, 2000; Киричук, 2003) та А. Русначенка (Русначенко, 2002). Однак спеціальне дослідження, присвячене структурі та кадровому складу ТВ-24 «Маківка», відсутнє.

Мета статті – розкрити структуру, особливості функціонування однієї з найважливіших складових УПА, встановити структуру та кадрове наповнення складових ланок ТВ-24 «Маківка» (1944 – 1946).

Виклад основного матеріалу. Основу для формування повстанського руху у Дрогобицькій окрузі заклали структури УНС (1943). Зокрема, слід виокремити діяльність **куреня «Кривоніс-1»** (у Стрийській окрузі ОУН впродовж серпня – жовтні 1943; у жовтні 1943 курінь розформували і приєднали до куреня «Гайдамаки» (Калуська округа ОУН): сотня «Шахая», командир Омелян Польовий-«Шахай»; сотня «Яструба», командир Богдан Вільшинський-«Яструб; **куреня «Кривоніс-2**», командир Антін Шкітак-«Омелян» (30.11.1943 р. курінь розбито, одна сотня перейшла до с. Бандрів): сотня «Орловича», командир «Орлович» (можливо, це Костишин); сотня «Тигриса», командир «Тигрис» (можливо, це Гнатів).

Загалом у складі ТВ-24 «Маківка» в різний час діяли: **курінь «Бойки» –** сотня ім. Вітовського (1944 – 1946), командири «Моряк», «Бродич»; сотня ім. Хмельницького (1944 – 1948), командири «Буйтур», «Грузин». **Окремі сотні:** сотня «Крилаті», командир «Вікторія» (1944 – 1945); сотня «Басейн» (1946 – 1949), командири «Мирон», сот. »Тараско», «Ромко», «Чорняк», «Оріх»; сотня «Булава» (1943 – 1948), командири «Зелений», «Мирон», «Орленко»; сотня «Вовки» (1944 – 1946); командир «Кармелюк»; сотня «Месники» (1944 – 1945) (Содоль, 1994: 156, 170, 179; Спомини чотового, 2000: 220, 229; «Здобудеш… або загинеш…», 2007: 12; АУСБУ ЛО. Спр. П-31129. Арк. 21).

Для допомоги місцевому підпіллю з ТВ-24 на терени Лемківщини перейшли сотні «Бурого» (січень 1945 р.), «Мирона» (червень 1945 р.), «Кармелюка» (червень 1945 р.). Крім цього, прибув курінь Василя Мізерного-«Рена». До нього входили перша сотня «Ударник-1» (вд. 94) командири «Дідик», а потім «Бродич»; друга сотня «Ударник-3» (вд. 96) командири «Бурий», відтак Василь Шишканинець-«Бір»; третя сотня «Ударник-5» (вд. 95) командир «Хрін». На початку 1946 р. «Хрін» сформував ще одну сотню під проводом «Стаха» – «Ударник-8» (вд. 96) (Перегінець, 2008: 12–13). «Шелест» писав, що на момент створення Карпатського краю на його теренах (ВО-4 «Говерля») налічувалося понад 20 сотень УПА. У Дрогобицькій окрузі діяло три сотні: «Кармелюка», «Явора» і «Мухи».

У своїх зізнаннях М. Багрич-«Гонта» говорить, що спочатку його призначили чотовим, а потім харчовим куреня «Трясила» (з 12.1944 р.). Курінь налічував 200 бійців. Командиром куреня працював «Трясило»; командиром 1 сотні, водночас заступником командира куреня був «Скакун»; командиром 2 сотні «Бродич»; харчовим 1 сотні «Шугай» (М. Багрич подає неправдиві дані про

загибель командирів УПА); чотовим «Вишневий»; чотовим «Зелений» (вбитий у районі Сколе); чотовим Шило-«Ударник» (вбитий у с. Корчин); чотовим «Роман» (вбитий у районі Сколе); санітаром куреня «Сірко». Павло Лаврик із куреня «Бойків» стверджував, що курінь розбили у січні 1945 р. Після цього «Галайда», колишній курінний, став сотенним, а сотенні «Бродич» і «Скакун» – чотовими (АУСБУ ЛО. Спр. П-32504. Арк. 13зв.).

Структура куреня «Бойки»: командир куреня «Галайда»-«Трясило» (вбитий 1946 р. біля с. Камянка); сотенний Василь Андрейків-«Скакун» (з с. Підгородці, сотенного «Скакуна» звільнили з посади і навіть мали розстріляти, одначе він утік і переховувався самостійно, прийняли в кущ «Дора» (АУСБУ ЛО. Спр. П-32504. Арк. 17)); сотенний Лаврик-«Бродич», був нетривалий період, через його неграмотність сотню передали «Гарматію» з с. В. Синьовидне. Чотові: 1) Бродич (Лаврик); 2) «Жук»; 3) »Зелений»; 4) «Лісовик» (АУСБУ ЛО. Спр. П-32504. Арк. 15). Після розбиття куреня «Бойки» створено 3 чоти: 1 чота «Скакуна» (направлена в ліси В. Синьовидне); 2 чота «Гарматій» (направлена в Рибанський Ліс Підбузького р-ну); 3 чота «Бродича» (направлена в Орівський ліс, де перебувала 02 – 03.1945 р., потім повернулась у Підгородські ліси). Впродовж червня 1945 р. «Бродич» у районі с. Орів сформував підвідділ УПА з 20 бійців (АУСБУ ЛО. Спр. П-32504. Арк. 21).

Відтак, навесні 1945 р. до складу ТВ-24 «Маківка» входили: сотня «Явора», командир Іван Паньків-«Явір»; сотня «Вовки», командир Степан Гнатів-«Кармелюк»; сотня «Месники», командир «Муха» (розпущена влітку 1945); сотня «Соколи», командир невідомий; сотня «Булава», командир Володимир Гошко-«Мирон»; сотня «Бродича», командир Микола Лаврик-«Бродич»; сотня «Буй-Тура», командир Дмитро Суслинець-«Буй-Тур»; сотня «Крилаті», командир «Вікторія» (розбита 01.1945); сотня «Євгена», командир Михайло Гуштак-«Євген» (розбита у період весна – літо 1945).

Чотовий і сотенний УПА Р. Гробельський-«Бродич» у своїх спогадах стверджував, що в листопаді 1944 р. його перевели з сотні «Громенка» до сотні «Кармелюка». Тоді ж сотенний «Кармелюк» приступив до формування сотні «Граніта». Але через зиму мобілізація не проводилася. При «Кармелюку» перебувала чота (45 осіб), з якою він зимував біля с. Бандрів Нижньоустрицького району. Наприкінці лютого 1945 р. Р. Гробельського-«Бродича» призначили чотовим цієї чоти. Бійців, яких мобілізували до сотні «Граніта», після його загибелі 02–03.1945 р., приєднали до сотні «Зеленого». У травні 1945 р. до чоти «Кармелюка» приєднали чоту «Шугая», яка була організована в районі Добромиля. Наприкінці червня 1945 р. сотня «Кармелюка» у складі 2 чот перейшла до Польщі. Саме тут здійснено реорганізацію, в результаті якої до її складу увійшли: 1 чота командира «Шугай», 2 чота – «Нечая». Крім цього, «Бродич» став заступником сотенного і бунчужним. У грудні 1945 р. створено 3 чоту, ймовірно, це чота «Тараска» (СКВ – 50 бійців, а на початку грудня 1945 р. перейшов до Польщі) (АУСБУ ЛО. Спр. 43199. Арк. 10, 12–13, 28–29). Тоді ж у грудні 1945 р. «Кармелюк» захворів, а «Бродич» керував сотнею до лютого 1946 р. У травні 1946 р. Р. Гробельського-«Бродича» перевели командиром іншої сотні «Дідика». Сотня «Кармелюка» у червні 1946 р. повернулася на терен УРСР, у Дрогобицьку область.

Восени 1945 р. сотні у звітах почали додатково ідентифікуватися двоцифровим числом, а кожна чота – трицифровим (Содоль, 1990: 10). ТВ-24 «Маківка» восени 1945 р. формували: підвідділ 470, командир Ярослав Івасиків-«Гарматка», «Шрам» (діяла в Сколівському р-ні); підвідділ 471, командир «Звір», «Керак» (в стадії формування); підвідділ 472, командир Василь Хащівський-«Рубань» (в стадії формування); підвідділ 473, командир Дмитро Суслинець-«Буй-Тур», «Беркут» (діяла в Сколівському р-ні); підвідділ 474, командир «Летун» (в стадії формування); підвідділ 480, командир Микола Лаврик-«Бродич» (в стадії формування); підвідділ 481, командир Володимир Гошко-«Мирон» (в стадії формування); підвідділ 482, командир Роман Гробельський-«Бродич-2» (перейшов до Польщі); підвідділ 483, командир «Шугай-2» (перейшов до Польщі).

Заступник командира підвідділу 473 – Олександр Голяк, захоплений 27 листопада 1945 р. під час проведення чекістсько-військової операції у с. Сеничів Вигодського р-ну, на допиті оперативної групи ВББ НКВС УРСР дав розгорнуті покази про підпільну антирадянську діяльність, відомих йому керівників УПА, ОУН та їхнє можливе місце перебування. За показами О. Голяка встановлено, що в жовтні 1945 р. за наказом командира відтинку групи УПА, який охоплював

територію всієї Станіславської області – «Андрієнко», «Зміюка», створені 2 підвідділи №470 і №473, які складалися зі 70 – 80 підпільників кожний. Командиром підвідділу № 473 був «Бойтур», а його заступником – О. Голяк-«Кривоніс». До завдань підвідділів входили організація та здійснення терористичних і диверсійних актів. Стосовно завдань, поставлених «Зміюкою» перед диверсійно-терорестичною групою «Бойтура», заарештований М. Голяк на допиті сказав таке: «[…] Зайнятися самим рішучим способом знищенням поїздів, залізничних доріг і мостів[…]». «[…] Знищувати всі засоби зв'язку, впритул до підпилювання телеграфних стовпів і перерізування проводів, користуючись при цьому взрівними речовинами, які мали у більшій кількості у місцях, де у містах, зокрема противотанкові міни і фаустпатрони[…]» (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 107 (1954). Спр. 1. Арк. 281–282; Оп. 75 (1953). Спр. 6. Арк. 364; Оп. 89 (1951). Спр. 92. Арк. 70–71; Ф. 13. Спр. 372. Т. 72. Арк. 170).

Таким чином, сили ТВ-24 були доволі слабкі. Заплановано було організувати 9 підвідділів УПА, з них 3 підвідділи були у Польщі, 2 – діяли в районі Сколе-Славськ, а решта – 4 підвідділи – перебували в стадії формування. Отже, якщо взяти до уваги, що підвідділ мав близько 30–40 бійців, то сили УПА ТВ-24 складали 270 – 360 бійців (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 1. Арк. 142; Ф. 5. Спр. 67449. Арк. 20 зв.). У грудні 1945 р. командир ВО-4 «Говерля» М. Твердохліб-«Грім, видав наказ Д. Вітовському-«Зміюці» розформувати сотні на чоти по районах Дрогобицької області. Після цього всю роботу командирам тактичних відтинків, куренів і сотень доводилося узгоджувати з тереновими провідниками (ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67449. Арк. 43).

Доцільно наголосити, що на терені ТВ-24 у червні 1945 р. розформували сотню «Месники», а сотню «Явора», яка базувалась у Миколаївському районі, передали до Львівської ВО «Буг» (восени 1945 р. її там розпустили). Влітку у районі Борині НКВС розбило сотню М. Гуштака-«Євгена». Уважаємо, що її діяльність потребує додаткових досліджень.

Серйозних втрат зазнали відділи УПА на Дрогобиччині у час «великої блокади». У полон потрапив командир ТВ-24 «Маківка» Д. Вітовський-«Зміюка». Загинули багато стрільців і старшин. Сюди прибув новий командир ТВ-24 «Богдан», який влітку 1946 р. провів реорганізацію вцілілих підвідділів УПА. У серпні 1946 р. «Богдан» створив 10 підвідділів УПА, кожен з яких мав 20 – 30 осіб.

У звіті за 1 півріччя 1946 р. ТВ-24 зазначалося, що діяло тільки 3 підвідділи УПА: 1) підвідділ 470, командир «Шрам», «Гайдамака» – діяв у районі Сколе (травень 1946 р.), розформований; 2) підвідділ 473 – командир М. Лаврик-«Бродич» (діяв у районі Славська); 3) підвідділ 480 – командир «Бродич» (діяв в районі Дрогобича). Решта підвідділів УПА до 16 червня 1946 р. перебувала в Польщі: 1) підвідділ 481 – командир «Мирон» (в силі двох чот); 2) підвідділ 482 – командир «Кармелюк» (в силі двох чот). Натомість (станом на 1946 р.) підвідділи 471 (Звір, Керак) – 472 (Рубань), 474 (Летун), 480 (Бродич) – були в стадії вишколу і формування, або не подали звіту (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Арк. 142).

Кадрові ротації командного складу відображені у звіті очільника ТВ-24 «Маківка» «Богдана»: «Звільняю з днем 15.8.46 р. ком. Кармелюка з обов'язків ком. від. 482 і зобов'язую передати повний склад людей і зброю за списком до дня 30.8.46 р. ком. Миронові. Про виконання повідомить мене ком. Кармелюк до дня 5.9.46 р. залучаючи рівночасно список переданих людей та зброї та повне розчислення стану відділу. За небоєвість, бездільля та перебування з пвд. на одному місці звільняю ком. Бродича з ком.пвд. 480 та караю його переносом до від. 473 в функцію стрільця з правом росту на роєвого і вище на тій самій підставі, що й інші стрільці» (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 62. Арк. 225).

Значно зменшилася чисельність підрозділів ТВ-24 «Маківка» у серпні 1946 р.: **відділ 90:** 1) підвідділ 473/21, командир «Верховинець»; 2) підвідділ 473/22, командир Василь Перик-«Сиротюк»; підвідділ 473/23, командир «Дар»; **відділ:** підвідділ 480/24, командир Ярослав Чекас-«Гайдамака»; **відділ 92 «Булава»:** 1) підвідділ 481/25, командир Василь Ступка-«Тараско»; 2) підвідділ 481/26, командир «Кобза»; 3) підвідділ 481/27, командир «Шугай»; **відділ «Басейн»:** 1) підвідділ 482/28, командир Ілько Сенчишак-«Пас»; 2) підвідділ 482/29, командир Михайло Пізнак-«Березний»; 3) підвідділ 482/30, командир «Романчук». Таким чином, командир «Кармелюк» залишав команду відділу «Вовки» підвідділ 482 і передав свій підвідділ командиру «Мирону». Новим командиром підвідділу 482 став «Орленко», а його заступником – «бувший бунчуж-

ний «Чорний»; підвідідділ підпорядкували «Мирону». З цього випливає, що відділ «Вовки» був розформований і приєднаний до відділу «Мирона». Призначено нових командирів підвідділів УПА (Ремесло повстанця, 2007: 221).

Висновки. Незважаючи на великі труднощі і безперервний тиск з боку репресивно-каральної системи, відділи УПА навіть після значних втрат виявляли змогу реорганізуватися та відновитися. Безумовно, що велику заслугу у цьому потрібно віддати підтримці місцевого населення та притоку активної молоді в ряди борців за волю України. Після знищення УПА підпільна боротьба ОУН тривала ще декілька років.

Після розформування відділів УПА (наказ ГВШ ч. 2/49 від 3.09.1949 р.) останній командир ТВ-24 «Маківка» С. Стебельський-«Хрін» із невеликою групою бійців перейшов на Захід. Решту стрільців і командирів відділів УПА перейшли у збройне підпілля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

АУСБУ ЛО – Архів управління Служби безпеки України у Львівській області.

Вєдєнєєв, Биструхін, 2006 – Вєдєнєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940 – 1950-ті роки. Киев: К.І.С., 2006. 568 с.

Вєдєнєєв, Биструхін, 2007 – Вєдєнєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецопераций. 1945 – 1980-ті роки. Киев: К.І.С., 2007. 568 с.

Виханський, 2004 – Виханський Б. ДублянськаколицяСамбірщини. Дрогобич: Коло, 2004. 400 с.

Гаврилюк, 1997 – Гаврилюк М. ЗбройнаборотьбаУПА на теренахДрогобиччини // Дрогобиччина – земля Івана Франка. Том 4. Дрогобич: [б.в.], 1997. С. 421–436.

Галів, 2007 – Галів М. Бойовий шлях сотні УПА «Булава» (1943 – 1948) // Український визвольний рух. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2007. Збірник 11. С. 138–166.

ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.

Гром, 2002 – Гром Г. Нагуєвичі. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2002. 288 с.

Данилишин, 2012 – Данилишин О. Повстанськими стежками Жидачівщини. Підрозділи, бої, бункери, криївки… . Дрогобич: Коло, 2012. 514 с.

Дем'ян, 2000 – Дем'ян Г. Бандерівці. К.: Українська Видавнича Спілка, 2000. Кн. 1. 130 с.

Здобудеш… або загинеш, 2007 – «Здобудеш… або загинеш…» (Спогади ветеранів ОУН–УПА про національно-визвольну боротьбу в 1940 – 1950-х рр. на Дрогобиччині) / [упоряд. Юрій Кишакевич, Микола Галів]. Дрогобич: Ред.-вид. відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2007. Кн. 2. 190 с.

Кентій, 1999a – Кентій А. Нарис боротьби ОУН – УПА в Україні (1946 – 1956 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. 111 с.

Кентій, 1999b – Кентій А. Українська повстанська армія в 1944 – 1945 рр. Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. 220 с.

Киричук, 2000 – Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40 – 50-х років XX століття. Львів: ЛДУ імені Івана Франка, 2000. 304 с.

Киричук, 2003 – Киричук Ю. Український національний рух 40 – 50-х років XX століття: ідеологія та практика. Львів: Добра справа, 2003. 464 с.

Когут, 2001 – Когут М. Герої не вмирають… Кн. 1. Дрогобич: Відродження, 2001. 62 с.

Когут, 2002 – Когут М. Герої не вмирають… Кн. 2. Калуш: Артекс, 2002. 72 с.

Когут, 2003 – Когут М. Герої не вмирають… Кн. 4. Нарис, спогади. Калуш: Артекс, 2003. 52 с.

Когут, 1999 – Когут М. Повстанська доля Байрака. Дрогобич: Відродження, 1999. 48 с.

Мороз, 1999 – Мороз В. Воєнна округа УПА «Маківка» // Бойківська думка. Сколе, 1999. 16 жовтня. С. 6.

Мороз, 2000 – Мороз В. Українська Народна Самооборона (УНС) на терені Дрогобицької області (1943 рік) // Визвольний шлях. 2000. Кн. 6. С. 54–72.

Перегінець, 2008 – Перегінець В. Слідами лемківської сотні. Історико-краєзнавча розповідь про сотню Хріна (Степана Стебельського). Калуш: ПП «Копі-центр», 2008. 88 с.

Ремесло повстанця, 2007 – Ремесло повстанця. Збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка-«Хмеля» / [ред. і упоряд. Р. Забілий]. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2007. 424 с.

Русначенко, 2002 – Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках. Київ: Університетське видавництво «Пульсари», 2002. 519 с.

Содоль, 1995 – Содоль П. Українська Повстанча армія 1943 – 1949. Довідник другий. Нью-Йорк: Пролог, 1995. 295 с.

Содоль, 1994 – Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943 – 1949: Довідник перший. Нью-Йорк: Пролог, 1994. 199 с.

Содоль, 1990 – Содоль П. Карпатська Група УПА «Говерля» // Літопис Української Повстанської Армії. Т. 18: Група УПА «Говерля». Документи, звіти та офіційні публікації / [упоряд. Петро Содоль]. Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 1990. Кн. 1. С. 3–18.

Спомини чотового Островерха, 2000 – Спомини чотового Островерха. Хроніка Тактичних відтинків УПА: «Лемко» і «Маківка» 1944 – 1948 // Літопис Української Повстанської Армії. Т. 30: Степан Хрін (Степан Стебельський); Крізь сміх заліза: спогади / [ред. Петро Потічний]. Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 2000. С. 205–367.

Щур, 2004 – Щур Р. Курінь УПА «Бойки» імені Богдана Хмельницького. Львів: Новий час, 2004. 150 с.

Щур, 2006 – Щур Р. Підгородецька школа: сторінка історії. Львів: Коло, 2006. 136 с.

REFERENCES

AUSBU LO – Arkhiv upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Lvivskii oblasti [The Archive of the Security Service of Ukraine Administration in Lviv oblast].

Viedienieiev, Bystrukhin, 2006 – Viedienieiev D., Bystrukhin H. «Povstanska rozvidka diie tochno y vidvazhno...»[«The Insurgent Intelligence Operates With Precision and Bravery...» . The documentary inheritance of special purpose units of the Organization of Ukrainian nationalists and Ukrainian Insurgent Army]. Dokumentalna spadshchyna pidrozdiliv spetsialnoho pryznachennia Orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv ta Ukrainskoi povstanskoi armii. 1940 – 1950-ti roky. Kyev: K.I.S., 2006. 568 s. [in Ukrainian]

Viedienieiev, Bystrukhin, 2007 – Viedienieiev D., Bystrukhin H. Dvobii bez kompromisiv. Protyborstvo spetspidrozdiliv OUN ta radianskykh syl spetsoperatsii [An Uncompromising Combat. The Opposition of Special Subdivisions of OUN with Soviet Special Operations Forces]. 1945 – 1980-ti roky. Kyev: K.I.S., 2007. 568 s. [in Ukrainian]

Vykhanskyi, 2004 – Vykhanskyi B. Dublianska okolytsia Sambirshchyny [Dybliany Neibourhood of Sambir Land]. Drohobych: Kolo, 2004. 400 s. [in Ukrainian]

Haliv, 2007 – Haliv M. Boiovyi shliakh sotni UPA «Bulava» [The Fighting Path of the OUN Century (Sotnia) «Bulava» («Mace»)] (1943 – 1948) // Ukrainskyi vyzvolnyi rukh. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu, 2007. Zbirnyk 11. S. 138–166. [in Ukrainian]

Havryliuk, 1997 – Havryliuk M. Zbroinaborotba UPA na terenakh Drohobychchyny [The armed struggle of the UPA on Drohobych land] // Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka. Tom 4. Drohobych: [b.v.], 1997. S. 421–436. [in Ukrainian]

Haliv, 2007 – Haliv M. Boiovyi shliakh sotni UPA «Bulava» [The Fighting Path of the OUN Century (Sotnia) «Bulava» («Mace»)] (1943 – 1948) // Ukrainskyi vyzvolnyi rukh. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu, 2007. Zbirnyk 11. S. 138–166. [in Ukrainian].

HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine].

Hrom, 2002 – Hrom H. Nahuievychi [Naguevichi]. Drohobych: VF «Vidrodzhennia», 2002. 288 s. [in Ukrainian].

Danylyshyn, 2012 – Danylyshyn O. Povstanskymy stezhkamy Zhydachivshchyny. Pidrozdily, boi, bunkery, kryivky… [Along the Insurgents' Tracks in Zhydachiv Land: Divisions, Battles, Bunkers, Covers]. Drohobych: Kolo, 2012. 514 s. [in Ukrainian]

Demian, 2000 – Demian H. Banderivtsi [Banderivtsi]. Kyiv: Ukrainska Vydavnycha Spilka, 2000. Kn. 1. 130 s. [in Ukrainian]

Ilnytskyi, 2016 – Ilnytskyi V. Do pytannia funktsionuvannia viddiliv UPA na Chernivechchyni (1944 – 1945) [Functioning of the UPA (Ukrainian Insurgent Army) squads in Chernivtsi region] // Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk / [holovnyi redaktor V. Ilnytskyi]. Drohobych: Posvit, 2016. Vyp. 1. S. 60–68. [in Ukrainian]

Zdobudesh… abo zahynesh, 2007 – «Zdobudesh… abo zahynesh…» (Spohady veteraniv OUN–UPA pro natsionalno-vyzvolnu borotbu v 1940 – 1950-kh rr. na Drohobychchyni) [«Either you will gain…, or you will perish… (OUN-UPA veterans' memoirs of the national-liberation struggle in 1940s – 1950s on Drohobych land)] / [uporiad. Yurii Kyshakevych, Mykola Haliv]. Drohobych: Red.-vyd. viddil Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka, 2007. Kn. 2. 190 s. [in Ukrainian]

Kentii, 1999a – Kentii A. Narys borotby OUN–UPA v Ukraini (1946 – 1956 rr.) [On functioning of UPA departments in Chernivtsi land; An outline of the struggle of OUN-UPA in Ukraine (1946 – 1956)]. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. 111 s. [in Ukrainian]

Kentii, 1999b – Kentii A. V. Ukrainska povstanska armiia v 1944 – 1945 rr. [Ukrainian Insurgent Army in 1944 – 1945] Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. 220 s. [in Ukrainian]

Kyrychuk, 2000 – Kyrychuk Yu. Narysy z istorii ukrainskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu 40 – 50-kh rokiv XX stolittia [Sketches Of the History of Ukrainian National Liberation Movement of the 40 – 50ss of the XX century]. Lviv: LDU imeni Ivana Franka, 2000. 304 s. [in Ukrainian]

Kyrychuk, 2003 – Kyrychuk Yu. Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40 – 50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka [Ukrainian Nationalist Movement of 1940s-1950s: Ideology and Practice]. Lviv: Dobra sprava, 2003. 464 s. [in Ukrainian]

Kohut, 1999 – Kohut M. Povstanska dolia Bairaka [The insurgent destiny of Bairak]. Drohobych, Vidrodzhennia, 1999. 48 s. [in Ukrainian]

Kohut, 2001 – Kohut M. Heroi ne vmyraiut… [Heroes Do Not Die] Kn. 1. Drohobych: Vidrodzhennia, 2001. 62 s. [in Ukrainian]

Kohut, 2002 – Kohut M. Heroi ne vmyraiut… [Heroes Do Not Die] Kn. 2. Kalush: Arteks, 2002. 72 s. [in Ukrainian]

Kohut, 2003 – Kohut M. Heroi ne vmyraiut… [Heroes Do Not Die] Kn. 4. Narys, spohady. – Kalush: Arteks, 2003. 52 s. [in Ukrainian]

Moroz, 1999 – Moroz V. Voienna okruha UPA «Makivka» [UPA Military District « Makivka»] // Boikivska dumka. Skole, 1999. 16 zhovtnia. S. 6. [in Ukrainian]

Moroz, 2000 – Moroz V. Ukrainska Narodna Samooborona (UNS) na tereni Drohobytskoi oblasti (1943 rik) [Ukrainian National Self-Defence (UNS) On the Territory of Drohobych Region (1943)] // Vyzvolnyi shliakh. 2000. Kn. 6. S. 54–72. [in Ukrainian]

Perehinets, 2008 – Perehinets V. Slidamy lemkivskoi sotni. Istoryko-kraieznavcha rozpovid pro sotniu Khrina (Stepana Stebelskoho) [Tracing the history of the Lemko company. A historical-regional study of Khrin's (the nom de guerre of Stepan Stebelskyi) company]. Kalush: PP «Kopi-tsentr», 2008. 88 s. [in Ukrainian]

Remeslo povstantsia, 2007 – Remeslo povstantsia. Zbirnyk prats pidpolkovnyka UPA Stepana Frasuliaka-«Khmelia» [The Insurgent's Craft: A collection of works of UPA lieutenant-colonel Stepan Frasuliak-«Khmil'»] / red. i uporiad. R. Zabilyi. Lviv, Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu, 2007. 424 s. [in Ukrainian]

Rusnachenko, 2002 – Rusnachenko A. Narod zburenyi: Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940 – 50-kh rokakh [The Revolted People: National liberation movement in Ukraine and national resistance movements in Belarus', Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s – 1950s]. Kyiv, Universytetske vydavnytstvo «Pulsary», 2002. – 519 s. [in Ukrainian]

Sodol, 1995 – Sodol P. Ukrainska Povstancha armiia [Ukrainian Insurgent Army] 1943 – 1949. Dovidnyk druhyi. Niu-York, 1995. 295 s. [in Ukrainian]

Sodol, 1994 – Sodol P. Ukrainska Povstancha armiia [Ukrainian Insurgent Army] 1943 – 1949. Dovidnyk pershyi. Niu-York, 1994. 199 s. [in Ukrainian]

Sodol, 1990 – Sodol P. Karpatska Hrupa UPA «Hoverlia» [The UPA Carpathian Group «Hoverlia»] // Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii / uporiad. Petro Sodol. Toronto, Litopys UPA, 1990. T. 18: Hrupa UPA «Hoverlia». Dokumenty, zvity ta ofitsiini publikatsii [The UPA group «Hoverlia»: documents, reports and official publications]: Kn. 1. S. 3–18. [in Ukrainian]

Spomyny chotovoho Ostroverkha, 2000 – Spomyny chotovoho Ostroverkha. Khronika Taktychnykh vidtynkiv UPA: «Lemko» i «Makivka» 1944 – 1948 [Spomyny chotovoho Ostroverkha. Khronika Taktychnykh vidtynkiv UPA: «Lemko» and «Makivka» 1944 – 1948] // Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. T. 30: Stepan Khrin (Stepan Stebelskyi); Krizsmikh zaliza: spohady [Stepan Khrin (Stepan Stebel'skyi). Through Laughter of Iron: Recollections] / [red. Petro Potichnyi]. Toronto: Vydavnytstvo «Litopys UPA», 2000. S. 205–367 [in Ukrainian]

Shchur, 2006a – Shchur R. Kurin UPA «Boiky» imeni Bohdana Khmelnytskoho [Bohdan Khmelnytskyi Kurin «Boiky» of UPA]. Lviv: Novyi chas, 2004. 150 s. [in Ukrainian]

Shchur, 2006b – Shchur R. Pidhorodetska shkola: storinka istorii [The School in Pidhorodtsi: Pages of History]. Lviv: Kolo, 2006. 136 s. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 12.04.2018 р.

УДК 94(477.42):281.93:259 «1945/1980»

Антон СИЧЕВСЬКИЙ,
orcid.org/0000-0002-7836-3405
кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(Україна, Житомир) syczewski@gmail.com

КЕРІВНІ ОРГАНИ СТАРООБРЯДНИЦЬКИХ ГРОМАД ЖИТОМИРЩИНИ У 1945 – 1980-х рр.: СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД ТА ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

Розкрито специфіку реалізації радянського законодавства щодо формування керівництва релігійних громад – т. зв. «двадцяток» засновників, виконавчих органів та ревізійних комісій у старообрядців Житомирської області. Охарактеризовано соціальне походження, статус очільників об'єднань та зміни в статевому представництві, акцентовано увагу на зростанні ролі жінки. Висвітлено проблему внутрішньогромадівських конфліктів. Проаналізовано фінансово-господарську діяльність керівництва старообрядницьких спільнот. Розглянуто проблему матеріальної злиденності громад, що залежала від ефективності роботи керівництва, внутрішньої позиції та ціннісних орієнтирів парафіян.

Ключові слова: *старообрядці, релігійні громади, Житомирщина, фінансова діяльність, радянська влада.*

Anton SYCHEVSKY,
Ph D (History), Senior Lecturer of Ukraine's History Department,
Ivan Franko Zhytomyr State University
(Ukraine, Zhytomyr) syczewski@gmail.com

MANAGEMENT AUTHORITIES OF OLD BELIEVERS' COMMUNITIES OF ZHYTOMYR REGION IN 1945 – 1980: THEIR SOCIAL STRUCTURE AND FINANCIAL-ECONOMIC ACTIVITY

The article describes the specifics of the implementation of Soviet legislation regarding the formation of leadership of religious communities, the so-called «twenty» founders, executive authorities, and revision commissions of the Old Believers of Zhytomyr region. It has been found out that the Old Believers adhered to the principles of democracy and transparency in the election of candidates for leadership positions.

A clear division of functional responsibilities between the governing bodies and their regulation by members of the community is described. It is proved that Old Believers were not actually informed about the normative basis of their bodies' functioning, because the state structures used this defect of their own work against the believers, showing them disorganized.

This characterized by social origin and status of community leaders, who predominantly belonged to the class of peasants and workers. It is noted that, taking advantage of Soviet markers of the property stratification of society, members of the village Old Believers communities generally belonged to the «middle peasants». It was revealed that some representatives of the leadership had rather sound knowledge about the organization of local self-government, the conduct of hostilities since they were veterans of the First and Second World Wars. It was proved that the educational level of Old Believers of Zhytomyr region was low, and some of them remained illiterate in the 1970s. It was shown that pensioners were the dominant part in the leadership of Old Believers of the region.

The problem of intra-community conflicts, which was based on unfriendly interpersonal relations, contradictions concerning church property and uncontrolled expenses and appropriation of community funds by members of their leadership, was revealed. The changes in the sexual division of the leadership of Old Believers are highlighted, attention is focused on the growth of the role of women. Among Old Believers in Zhytomyr region, the tendency to choose women for leadership positions was particularly evident in the 1980s. The issue of shortage of personnel for senior positions, which aggravated in the second half of the 1980s, was highlighted.

The financial-economic activity of the Old Believers' communities' leaders has been analyzed. The uncompromising position of the Soviet authorities regarding the elimination of religious unions at the level of excessive tax-

es from religious objects and so-called «voluntary», and, on the fact of oblique, donations to charity state funds. It was discovered that most believers tried to promote parochial life by providing reburials, which were one of the main sources of income. Also, the communities provided their material needs through the execution of ceremonies and candlesticks, which Old Believers predominantly carried out within each community. It was ascertained that as a result of state restrictions, cash revenues from the sale of religious objects and religious objects could not be obtained by Old Believers until 1979. The problem of material poverty of communities, which depended on the effectiveness of the work of the leadership, the internal position and value benchmarks of all members of the community, has been considered.

Key words: *Old Believers, religious communities, Zhytomyr region, financial activities, Soviet power.*

Постановка проблеми. Для об'єктивного висвітлення історії старообрядництва в умовах радянської суспільно-політичної реальності важливо сконцентрувати дослідницький фокус на проблемі кадрового забезпечення керівних органів громад. Особливості статево-вікового розподілу, освітньо-фахової підготовки релігійних очільників з урахуванням розмежуванням ролей та обов'язків всередині спільнот допомагають розкрити соціальну структуру громад на мікрорівні. Актуальними для наукових студій є також фінансово-господарські справи – провідний напрям роботи керівництва релігійних об'єднань, у тому числі через те, що матеріальні обмеження стали одним з ключових чинників впливу радянської системи на віруючих.

Аналіз досліджень. Комплексне дослідження заявленої проблеми у сучасній історіографії відсутнє. Історія старообрядницьких громад окремих регіонів України в умовах радянського режиму досі залишається практично на науковому маргінесі (Пригарин, 2015). Деякі аспекти проблеми знайшли відображення у працях С. І. Жилюка та Л. І. Паніної (Жилюк, Паніна, 2011; Релігійна політика, 2011), які, аналізуючи становище релігійних громад Житомирщини у 1970-х – на початку 1990-х рр., побіжно звернули увагу і на спільноти старообрядців. Окремі аспекти персоніфікованого добору, кадрового представництва керівних органів старообрядців Житомирщини у 1945 – 1991 рр. та їхньої фінансово-господарської діяльності розглядав автор цієї розвідки (Сичевський, 2013a; Сичевський, 2013b; Сичевський, 2013c).

Мета статті. На основі архівних матеріалів проаналізувати статево-віковий склад, освітньо-фаховий рівень та соціальний статус представників керівних органів старообрядницьких громад Житомирської області у 1945 – 1980-х рр., охарактеризувати проваджену ними фінансово-господарську діяльність.

Виклад основного матеріалу. Разом з духовенством важливе місце у функціонуванні релігійних спільнот посідали їхні керівні органи, хоча структура управління громад була нав'язана партійно-державними органами. Згідно з радянським законодавством, керівництво релігійної громади складали виконавчі органи та ревізійні комісії, а ядро громади – т. зв. «двадцятка» засновників громади. Відповідно до законів, громада мала налічувати не менше 20 повнолітніх осіб (Куроедов, 1981: 123–125; ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4263. Арк. 238).

У функції виконавчого органу громади входило: управління справами, пов'язаними з використанням грошових коштів, укладання договорів про найм обслуговуючого персоналу, ремонт, придбання майна і продуктів для здійснення культових дій. Ревізійна комісія займалася перевіркою майна, грошових надходжень і витрат (Бондаренко, Косянчук, Фомиченко, 1988: 41). У громадах виконавчі органи часто називали церковними правліннями чи радами, «п'ятірками» керівництва, ревкомісії – «трійками», а «двадцятки» засновників – «двадцятками» правління.

Наявність керуючих органів громад була обов'язковою вимогою державних органів і була основною запорукою у процесі офіційної реєстрації. Тому старообрядницькі спільноти Житомирської області активно бралися за добір кадрів для своїх керуючих органів. Кандидатури проходили обговорення на загальних зборах віруючих та обиралися голосуванням, що ґрунтувалося на демократичних принципах і проводилося поіменно й відкрито. Всі 19 громад старообрядців, які діяли на Житомирщині, сформували свої керівні органи протягом 1945 р. У керівництво громад віруючі обирали тих людей, які мали глибокі знання віровчення та досвід роботи в різних установах та організаціях. Останнє, на думку парафіян, гарантувало

вдалу роботу керівних органів та прийняття виважених рішень, обдуманих заходів у вирішенні поточних справ громад.

До членів виконавчих органів громади ставили вимогу – збиратися щотижнево, а доповідати про свою роботу раз на шість місяців. Ревізійні комісії мали здійснювати ревізію кожні три місяці та давати вказівки виконавчим органам (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 1).

Важливо підкреслити, що керівництво громад не знало державного положення про «двадцятки» навіть у другій половині 1950-х рр., тому вони в кількісному і якісному плані змінювалися на розсуд віруючих. Ті ж проблеми були і з виконавчими органами та ревізійними комісіями (ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 175. Арк. 217). У подальшому дійсна наявність та постійна виборність виконавчих органів, ревізійних комісій та «двадцяток» громадами не підтримувалася і не здійснювалася. Для прикладу, в 1949 р. «двадцятка» громади м. Новоград-Волинський складалася з 16 осіб (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 47. Арк. 3). Проте обласний уповноважений Ради у справах релігійних культів і місцеві органи влади всіляко намагалися цим маніпулювати, відсутність частини членів керівництва давала їм змогу говорити про занепад громад та їхній саморозпад.

За соціальним становищем представники керівних органів міських громад старообрядців здебільшого були звичайними робітниками і колгоспниками. Станом на 1949 р. керівництво житомирської громади білокриницької згоди на 80 % було представлене каменярами, бляхарами і теслярами (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 7). У громаді поморців Житомира керівництво за професійним спрямуванням належало до залізничників, фельдшерів, мулярів, грабарів, будівельників та колгоспників (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 1–2, 4–9). Тільки Т. Є. Зайцев, який у другій половині 1950-х рр. очолював ревкомісію поморської громади Житомира, мав досвід військової служби та роботи на державних керівних посадах. У 1915 – 1917 рр. він служив в царській армії та був сапером в 34 інженерному полку. З травня 1919 р. до листопада 1920 р. служив у залізничній охороні та на бронепоїзді. З 1921 до 1923 р. працював в Житомирському повітовому виконкомі – секретарем інформаційно-статистичного відділу. У 1920-і рр. Т. Є. Зайцев був двічі обраний депутатом Житомирської міськради. У 1937 – 1941 рр. працював в Управлінні житомирських цегляних заводів, а в 1944 – 1956 рр. – техніком квартирно-експлуатаційної частини Житомирського гарнізону (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 89. Арк. 1–2 зв.). Загалом керівництво поморської громади Житомира складали пенсіонери, домогосподарі та інваліди, протягом 1950 – 1970-х рр. працювали лише троє членів «двадцятки» (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 95. Арк. 5; Спр. 142. Арк. 1–5). Позаяк очолювали громади люди робітничих професій та невисоких статків, більшість з них мали лише від двох до десяти класів шкільної освіти, а станом на 1978 р. п'ять членів «двадцятки» навіть були безграмотними (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 142. Арк. 1–5).

У громаді поморців Новограда-Волинського керівництво також було представлене звичайними робітниками та домогосподарями (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 2–3, 5, 7–8). Голови виконавчого органу та ревізійної комісії С. Т. Пузовіков та А. Є. Нікітін (обіймали посади з 1945 р.) пройшли фронти Першої світової війни у лавах царської армії. Війна для С. Т. Пузовікова мала фатальні наслідки – він залишився без ноги (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 2, 7). У 1945 р. «двадцятка» громади Новограда-Волинського на 70 % складалася з пенсіонерів, а у 1960 р. – на 83 % (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 9, 14; Спр. 111. Арк. 1). Освітній рівень представників керівних органів теж був низьким. Наприклад, станом на 1945 р., секретар виконавчого органу З. Є. Пригожаєва мала чотири класи шкільної освіти, член ревізійної комісії У. Г. Пугакова-Макеєва – два класи, а голова виконавчого органу С. Т. Пузовіков взагалі ніколи не ходив до школи і навчився грамоті вдома (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 4, 7–8).

У третій міській громаді поморців, в м. Бердичів, керівництво так само, як і в Житомирі та Новограді-Волинському, в основному було представлене пенсіонерами, які пройшли трудовий шлях на державних підприємствах міста. Станом на 1962 р. 95 % складу «двадцятки» громади були пенсіонерами (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 121. Арк. 1–3; Спр. 10. Арк. 3–4, 8, 10).

У сільських старообрядницьких громадах Житомирщини практично всі члени керівництва працювали у місцевих колгоспах. Їхній освітній рівень був надзвичайно низьким (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 14–16; Спр. 5. Арк. 3–4; Спр. 14. Арк. 4, 6–7 зв.; Спр. 19. Арк. 2; Спр. 8. Арк. 2–4, 14; Спр. 13. Арк. 2–4). При аналізі соціального становища керівництва сільських громад варто відзначити, що станом на 1945 р. тільки в одній громаді – федосіївців с. Дерманівка Базарського району – більшість представників «двадцятки» належали до бідняків (60 %). Цікаво, що у сусідніх громадах – федосіївців с. П'ятидуб та поморців с. Бродник – більшість складали середняки, відповідно 60 % та 100 % (ДАЖО. Спр. 7. Арк. 16; ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 2; Спр. 8. Арк. 2–4, 14). Єдиною громадою, прихід якої охоплював і село з іншої області, була п'ятидубська. До керівних органів цієї громади федосіївської згоди входили жителі як с. П'ятидуб, так і с. Рахвалівка Розважівського району Київської області. В 1945 р. найвищі очільники громади – двоє голів А. Г. Карапузов та А. С. Карабанов були жителями с. Рахвалівка (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 2–4, 14).

Варто звернути увагу на те, що у керівництві всіх громад старообрядців був лише один чоловік, який воював в лавах Червоної армії у ході Другої світової війни. Так, член виконавчого органу федосіївської громади с. Дерманівка І. А. Карпельов служив в Червоній армії протягом 1942 – 1944 рр. У бойових діях під м. Сталінградом був тяжко поранений та став інвалідом ІІІ групи (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 3).

У середині керівництва старообрядницьких громад виникали суперечності з приводу застосувань повноважень та їхнього перевищення. Протягом першої половини 1950-х рр. у житомирській громаді білокриницької згоди наростав внутрішній конфлікт (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 57. Арк. 2, 6), який досяг апогею в 1955 р.

24 листопада було проведено зібрання громади житомирських попівців, на якому були присутні 30 парафіян, з них 14 членів «двадцятки». Обговорювалася поведінка голови громади Є. В. Кузьменка щодо московської старообрядницької архієпископії. Він, увійшовши в конфлікт зі священиком громади, обурювався позицією архієпископії, яка підтримувала священнослужителя. Тому Є. В. Кузьменко надсилав архієпископу Флавіану листи, які той розцінював зухвалими і образливими. Зібрання громади засудило поведінку Є. В. Кузьменка, як непристойну і неприпустиму, та звільнило його з посади. На його місце було обрано І. М. Гуслякова. Також на зібранні було обрано новий склад виконавчого органу і ревкомісії (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 1, 3–3 зв.; ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 149. Арк. 208–209).

Щодо обраних осіб Є. В. Кузьменко висловлювався так: «Це народ обрав злодюжок, які усі гроші крастимуть, зібралися усі п'янички, розграбують усю церкву. Усе це одна зграя діє разом і я тепер жодного разу не загляну в церкву» (ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 157. Арк. 82–83). Цікаво, що І. М. Гусляков був незадоволений своїм обранням на посаду. 26 грудня в бесіді з обласним уповноваженим І. Піменовим він говорив: «Мене морально пригноблює те, що я є головою громади і для мене цей титул лягає тягарем і діти мої, які навчаються в інститутах, зараз проявляють до мене незадоволення. Нічого не зробиш, доведеться працювати, раз громада обрала» (ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 157. Арк. 104).

Новий конфлікт у житомирській громаді білокриницької згоди розгорівся у 1956 р. 30 серпня відбулися збори громади під головуванням єпископа Київсько-Вінницького Іринарха (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 81. Арк. 9), на яких знову переобрали голову громади – ним став А. Т. Саваськов. Також було переобрано казначея, голову та секретаря ревкомісії (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 81. Арк. 9). І. М. Гусляков був знятий з посади як роздорник і все тому, що він перешкоджав священикові А. Т. Саваськову (діяв за дорученням старообрядницького архієпископа Флавіана) забрати з церкви і вивезти до Москви антимінс, який раніше належав білокриницькій громаді с. Железняки. Наслідком такого повороту подій стало те, що І. М. Гусляков і ще чотири особи вийшли зі складу «двадцятки», оскільки «не могли змиритися з несправедливістю» (ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 194. Арк. 100–102).

У поморській громаді Житомира в 1956 р. також виник внутрішній конфлікт. Після того, як голова виконавчого органу Ф. С. Дубинін попросив від старости церкви фінансовий звіт

про прибутки, що надходили від віруючих, і витрати коштів, виконавчий орган почав виступати проти голови (ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 194. Арк. 32). У наступному році 7 членів «двадцятки» на чолі з В. Г. Луференком усунули Ф. С. Дубиніна від виконання обов'язків. Колишній голова вважав, що це зроблено тому, що члени «двадцятки» були зацікавлені у привласненні церковних грошей незаконним шляхом (ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 228. Арк. 41–42).

Варто відзначити, що внаслідок конфлікту у поморській громаді с. Російські Пилипи в 1974 р. до керівництва громадою прийшли не обрані «двадцяткою» люди (ДАЖО. Ф. Р-4994. Оп. 2. Спр. 61. Арк. 83).

Роль жінок у релігійних громадах протягом аналізованого нами періоду постійно посилювалася. Така ситуація була продиктована умовами часу – жінки, на відміну від чоловіків, краще зберігали відданість релігійній традиції, частіше відвідували богослужіння та намагалися бути активними у релігійному житті громад. У 1945 р. у поморців с. Кустин виконавчий орган на 40 % складався з жінок (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 2–4), а у громаді федосіївців с. Дерманівка – на 60 % (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 15). У цьому ж році «двадцятка» поморців Новограда-Волинського на 50 % складалася з жінок (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 9, 14), «двадцятка» поморців с. Нитине – на 58 % (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 2). У 1946 р. частка жінок у виконавчому органі поморської громади с. Роботище складала 80 % (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 2–3). Жінки у «двадцятці» громади Новограда-Волинського в 1960 р. складали 48 % (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 111. Арк. 1), у громаді с. Російські Пилипи в 1977 р. – 52 % (ДАЖО. Ф. Р-4994. Оп. 2. Спр. 70. Арк. 65–66).

Тенденція обирати жінок на керівні посади особливо посилилася у 1980-х рр. Наприклад, в 1984 р. у поморській громаді Бердичева жінки обіймали посади заступника голови виконавчого органу, секретаря громади, голови ревкомісії та члена ревкомісії, а у ревкомісії був лише один чоловік (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 144. Арк. 1, 3). Висока довіра до жінок проявлялася у поморців Житомира – у 1987 р. громада обрала головою П. М. Филипову, а в 1988 р. віруючі обрали її заступником А. Я. Новіковську (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 147. Арк. 1–2).

Наприкінці 1980-х рр. керівництво громад відчувало гостру потребу у кадрах на керівні посади. Яскравим прикладом може слугувати житомирська громада поморської згоди. У 1989 р. старостою був І. Я. Кучеров, але постійно заявляв, що за віком працювати не може. Проте керівництво громади не мало відповідної кандидатури на цю посаду. Духовний наставник В. І. Осипов пропонував навіть сторожеві церкви І. З. Балабанову взяти на себе обов'язки старости, але і той йому відмовив (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 147. Арк. 3).

Головною функцією керівних органів громад було провадження фінансової діяльності: контроль за грошовими надходженнями та розподіл витрат. Взагалі фінансова діяльність була основою життєздатності громад, так як охоплювала питання матеріального забезпечення релігійних відправ, підтримання культових будівель у належному стані та сплати обов'язкових державних податків і зборів.

Державними органами у справах релігій постійний контроль за фінансовими потоками старообрядницьких громад Житомирщини було встановлено лише у 1962 р. До цього їхня фінансова діяльність відслідковувалася фрагментарно. В архівах громад також практично не збереглися документи обліку матеріальних надходжень та витрат. Документально прослідковуються тільки окремі відомості про фінансове становище житомирської громади білокриницької згоди у 1940 – 1950-х рр.

Наприкінці Другої світової війни попівці активно допомагали радянському війську – у 1944 р., за рахунок пожертвувань вірян, житомирською громадою до фонду оборони Червоної армії було внесено 7500 крб., на утримання військового госпіталю в Житомирі – 6060 крб., здійснено підписку на державну позику в сумі 7500 крб. Разом громадою було пожертвувано 21060 крб. (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 3). У лютому–липні 1945 р. громада попівців Житомира узяла військову позику на суму 10000 крб. та зібрала 3040 крб. пожертвувань для Червоної армії (ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 8 зв.). У другому кварталі 1945 р.

в госпіталь для поранених громада здала 4502 крб. (ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 5. Арк. 137). Водночас, старообрядницькі громади Житомирщини в 1946 – 1947 рр. відрахувань на сиріт, які втратили батьків у Другій світовій війні, не робили (ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 29. Арк. 5).

У першій половині 1950-х рр. житомирські попівці на великі свята збирали значні суми коштів. Так, у 1953 р. громада попівців Житомира на Пасху мала 867 крб. доходу. Тарілковий збір у перший день Пасхи склав в 1953 р. 47 крб. (у 1952 р. було зібрано 286 крб.), а свічок було продано на 572 крб. (від яких церква отримала доходу 220 крб.). Крім того, священик в перший день Пасхи зібрав близько 600 крб. при відвідуванні квартир вірян на їх запрошення (ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 113. Арк. 146). Таким чином, тільки на Пасху було зібрано 1467 крб.

Фінансове становище громади значно погіршилося у другій половині 1950-х рр. Наприклад, у 1956 р. на рахунок громади попівців Житомира надійшло мало пожертвувань від вірян, а отже, в касі не вистачало грошей, щоб платити податок і страховку за молитовну будівлю (ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 194. Арк. 36). Проте у цій нелегкій ситуації для громади, 4 жовтня 1956 р. єпархіальні збори у Вінниці прийняли рішення ще й про відрахування коштів на утримання єпископа і секретаріату з парафії церкви Житомира у розмірі 100 крб. щомісячно (ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 194. Арк. 115).

Дохід усіх безпопівських громад в 1962 р. склав 1392 крб. Найбільший дохід отримала житомирська громада – 725 крб. Матеріально найслабшими були поморські громади у с. Великі Кошарища, с. Чолівка та федосіївська громада у с. П'ятидуб. Їхня прибутковість за рік не перевищувала 50–60 крб. (ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 321. Арк. 125). У 1963 р. прибутковість семи релігійних громад (одну зняли з реєстрації ще у 1962 р.) не збільшилася і склала 1364 крб. Федосіївська громада в с. П'ятидуб дещо поліпшила свою прибутковість, що становила 74 крб. (ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 338. Арк. 103). У 1964 р. фіксується зростання прибутковості у житомирській громаді поморців – вона зросла до 853 крб., натомість в 1963 р. становила 750 крб. (ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 354. Арк. 139).

Обласний уповноважений Ради у справах релігій почав щорічно повноцінно відслідковувати фінансову діяльність старообрядницьких громад тільки з 1966 р.

У другій половині 1960-х рр. федосіївська громада с. П'ятидуб мала сталий дохід – близько 100 крб., який формувався за рахунок добровільних пожертвувань віруючих. Цього вистачало, щоб покрити витрати громади. Федосіївці витрачали незначні суми коштів на ремонт свого молитовного будинку: у 1966 р. – 11,18 крб., а у 1968 – 42 крб. (ДАЖО. Ф. Р-4994. Оп. 2. Спр. 31. Арк. 37; Спр. 35. Арк. 39; Спр. 39. Арк. 46; Спр. 43. Арк. 44).

Протягом 1966 – 1967 рр. поморська громада с. Російські Пилипи мала дохід у розмірі 537 крб. Зокрема, він формувався за рахунок таких прибуткових статей: добровільні пожертвування – 310 крб., продаж свічок – 160 крб., виконання обрядів – 32 крб. У 1967 р. витрати громади складали 83,6 % доходів. На ремонт молитовного будинку було виділено 31,2 % від загальної суми витрат. У 1967 р. річні витрати громади перевищили дохід на 18 крб. Громада збільшила витрати на ремонт молитовні на 13,1 % (ДАЖО. Ф. Р-4994. Оп. 2. Спр. 31. Арк. 65–66; Спр. 35. Арк. 63). У 1968 р. відбулося скорочення доходів у громаді с. Російські Пилипи, які складали 271 крб. – 50,5 % від сум за 1966 – 1967 рр. Таке падіння відбулося внаслідок зменшення добровільних пожертвувань (47,4 %) та купівлі свічок (45,6 %). Загальні витрати коштів перевищили дохід на 45 крб. 15,8 % витрат склали відрахування Товариству охорони пам'ятників (ДАЖО. Ф. Р-4994. Оп. 2. Спр. 39. Арк. 75–76). У 1969 р. громада поліпшила дохід лише на 22 крб., натомість видатки скоротилися на 41 крб. і не первищували доходу. 52 % матеріальних витрат були спрямовані на ремонт і утримання молитовної будівлі (ДАЖО. Ф. Р-4994. Оп. 2. Спр. 43. Арк. 76).

У другій половині 1960-х рр. в громаді поморської згоди Бердичева прибутки фактично покривали видатки. Дохід громади формувався в основному з добровільних пожертвувань віруючих (наприклад, у 1967 р. – 89 %). Значні кошти громада виділяла на ремонт моли-

товного будинку – у 1966 р. витратили 71 % від усіх видатків, а у 1969 р. – 68,7 % (ДАЖО. Ф. Р-4994. Оп. 2. Спр. 31. Арк. 69–70; Спр. 35. Арк. 65; Спр. 43. Арк. 80).

Житомирська громада поморців була найзаможнішою, проте протягом 1966 – 1969 рр. Її доходи скорочувалися: від 1108 крб. у 1966 р. до 636 крб. у 1969 р. У 1967 – 1968 рр. видатки громади перевищували річний прибуток на 2 % і 13,4 % відповідно. Продаж свічок був основною статтею доходу у 1966 р. та 1968 – 1969 рр. Віруючі намагалися підтримувати свою церкву в гарному технічному стані, тому у 1967 р. всі кошти витратили на ремонт будівлі, а у 1969 р. – 47 % від загальних витрат. Значну частину видатків громади складали відрахування на державні фонди: у 1968 р. внесок до Фонду відновлення пам'ятників архітектури становив 13,4 % від загальної суми витрат, а в 1969 р. – до Товариства охорони пам'ятників – 24,8 % (ДАЖО. Ф. Р-4994. Оп. 2. Спр. 31. Арк. 72; Спр. 35. Арк. 67; Спр. 39. Арк. 81; Спр. 43. Арк. 83).

У громаді поморців Новоград-Волинського дохід у 1966 – 1967 рр. та 1969 р. складався винятково від коштів, отриманих за виконання релігійних обрядів. У 1966 – 1967 рр. громада більшу частину видатків спрямовувала на ремонт та утримання культової будівлі. Видатки у 1966 р. та 1969 р. перевищували річний дохід на 11 % та 28 % (ДАЖО. Ф. Р-4994. Оп. 2. Спр. 31. Арк. 78–79; Спр. 35. Арк. 73–74; Спр. 39. Арк. 86; Спр. 43. Арк. 88–89).

У першій половині 1970-х рр. федосіївська громада с. П'ятидуб виживала за рахунок добровільних пожертвувань віруючих (1971 р. – 543 крб., 1972 р. – 180 крб., 1973 р. – 559 крб., 1974 р. – 273 крб.). У 1970 р. громада не мала жодних прибутків, а на її рахунку був лише залишок з минулого року – 14 крб. У 1971 р. витрати громади перевищили прибуток на 12,3 %. Досить велику частку коштів громада виділяла на ремонт та утримання молитовного будинку: в 1971 – 1972 рр. – 100 % витрат, в 1973 р. – 80 %, в 1974 р. – 44 %. Сплати держфондам – Фонду миру та Товариству охорони пам'ятників у 1973 р. склали 20 % від загальної суми витрат, а в 1974 р. – 19 % (ДАЖО. Ф. Р-4994. Оп. 2. Спр. 48. Арк. 40; Спр. 51. Арк. 35–36; Спр. 55. Арк. 38–39; Спр. 59. Арк. 40–41; Спр. 63. Арк. 40–41).

У 1975 р. та 1977 р. витрати п'ятидубської громади перевищували доходи на 26 крб. і 133 крб. відповідно. У 1978 – 1979 рр. громада взагалі не мала доходів та не вела фінансової діяльності, а на її рахунку залишалося 143 крб. з попередніх років. Прибутки громади формувалися винятково за рахунок пожертвувань віруючих (у 1975 р. – 303 крб., 1976 р. – 180 крб., 1977 р. – 189 крб.). Протягом другої половини 1970-х рр. громада лише у 1975 р. здійснила відрахування Товариству охорони пам'ятників та Фонду миру, які склали 45 % від усіх витрат за рік. В основному видатки громади йшли на ремонт молитовні: у 1975 р. – 47 % витрат, у 1976 р. – 78 %, у 1977 р. – 96,6 % (ДАЖО. Ф. Р-4994. Оп. 2. Спр. 67. Арк. 44–46; Спр. 71. Арк. 52–53; Спр. 75. Арк. 50–51; Спр. 79. Арк. 52–53; Спр. 83. Арк. 51–52).

У громаді с. Російські Пилипи протягом першої половини 1970-х рр. головними статтями доходу були добровільні пожертвування парафіян (у 1970 р. – 60 % всіх доходів, 1971 р. – 58 %, 1972 р. – 71,5 %, 1973 р. – 22,4 %, 1974 р. – 53 %) та продаж свічок. Витрати громади практично не перевищували річних доходів. Сплати коштів до держфондів були матеріально відчутними для громади – наприклад, у 1972 р. відрахування Товариству охорони пам'ятників склали 23,3 % від витрат (ДАЖО. Ф. Р-4994. Оп. 2. Спр. 48. Арк. 69–70; Спр. 51. Арк. 62; Спр. 55. Арк. 65–66; Спр. 59. Арк. 66; Спр. 63. Арк. 68).

У другій половині 1970-х рр. поморці с. Російські Пилипи практично не вели фінансової діяльності. В 1975 р. і 1977 – 1979 рр. громада зовсім не мала доходів, тільки у 1976 р. отримала 189 крб. доходу (ДАЖО. Ф. Р-4994. Оп. 2. Спр. 67. Арк. 82–83; Спр. 71. Арк. 92–93; Спр. 75. Арк. 83–84; Спр. 79. Арк. 92–93; Спр. 83. Арк. 91).

Громада поморців Бердичева у першій половині 1970-х рр. отримувала прибуток головним чином від добровільних пожертвувань та меншою мірою від виконання обрядів. Добровільні пожертвування у 1970 р. склали 225 крб. (93 % доходу), у 1971 р. – 161 крб. (96 % доходу), у 1972 р. – 283 крб. (96 % доходу), у 1973 р. – 252 крб. (95 % доходу), у 1974 р. – 244 крб. (93 % доходу). Доходи громади покривали витрати, серед яких вагоме місце займав ремонт та утримання молитовні (наприклад, у 1970 р. – 64 % від витрат). Відрахування до держфондів

(Товариству охорони пам'ятників і Фонду миру) у 1972 р. становили 37 % витрат, у 1973 р. – 29,6 %, у 1974 р. – 32,6 % (ДАЖО. Ф. Р-4994. Оп. 2. Спр. 48. Арк. 72; Спр. 51. Арк. 66; Спр. 55. Арк. 66–67; ДАЖО. Ф. Р-4994. Оп. 2. Спр. 59. Арк. 71–72; Спр. 63. Арк. 72–73).

Протягом другої половини 1970-х рр. в бердичівській безпопівській громаді видатки перевищили доходи лише у 1978 р. (на 68 крб.), в інші роки громада вела досить успішну фінансову діяльність. Відрахування Товариству охорони пам'ятників та Фонду миру складали значну частину видатків: у 1975 р. – 31 % від усіх витрат, у 1976 р. – 44 %, у 1977 р. – 34,5 %, у 1978 р. – 25 %, у 1979 р. – 37,6 %. У 1978 – 1979 рр. дохід громади формувався виняткова з пожертвувань віруючих, а у 1975 – 1977 рр. також з коштів, отриманих за виконання обрядів (ДАЖО. Ф. Р-4994. Оп. 2. Спр. 67. Арк. 85–87; Спр. 71. Арк. 96–97; Спр. 75. Арк. 90–91; Спр. 79. Арк. 96–97; Спр. 83. Арк. 97–98).

Житомирська громада старовірів поморської згоди протягом першої половини 1970-х рр., так само як і в попередні роки, мала найбільші прибутки. Проте з 1971 р. відбулося падіння доходів – у 1970 р. громада отримала 837 крб. доходу, а в 1971 р. – 605 крб. У наступні роки ситуація дещо поліпшилася (у 1972 р. дохід склав 715 крб., а в 1973 р. – 745 крб.). У 1970 р., 1972 р. та 1974 р. витрати громади перевищували річні доходи. Доходи формувалися з добровільних пожертвувань (1970 р. – 100 % доходу, 1971 р. – 84 %, 1972 р. – 79 %, 1973 р. – 71 %, 1974 р. – 23 %), продажу свічок (1971 р. – 16 % доходу, 1972 р. – 21 %, 1973 р. – 29 %, 1974 р. – 32 %) та коштів, отриманих за виконання обрядів (1974 р. – 45 % доходу). Відрахування громадою коштів до Фонду миру та Товариству охорони пам'ятників культури були досить значними (наприклад, у 1970 р. склали 16 % витрат, у 1971 р. – 20,7 %). Найбільше грошей громада витрачала на утримання та ремонт культової будівлі (ДАЖО. Ф. Р-4994. Оп. 2. Спр. 48. Арк. 75; Спр. 51. Арк. 70; Спр. 55. Арк. 68; Спр. 59. Арк. 74; Спр. 63. Арк. 75).

У 1975 р. дохід житомирської громади склав 1072 крб., в 1976 р. – 754 крб., в 1977 р. – 654 крб., в 1978 р. – 1251 крб., в 1979 р. – 1258 крб. У 1976 – 1978 рр. видатки громади перевищували річні доходи на 32 крб., 132 крб. та 123 крб. відповідно. Доходи громади протягом другої половини 1970-х рр. формувалися з добровільних пожертвувань, продажу свічок, коштів від релігійних обрядів та продажу предметів культу і релігійної літератури (ця стаття доходу з'явилася тільки у 1979 р.). У 1976 – 1978 рр. Кошти, отримані громадою від продажу свічок значно перевищували добровільні пожертвування, а у 1979 р. віруючі взагалі не жертвували кошти. Протягом другої половини 1970-х рр. громада почала оплачувати нові статті видатків: земельну ренту, податок з будови, страхування культової будівлі, послуги електроосвітлення, опалення та водопостачання. У 1975 р. ці статті видатків склали 25 % від усіх видатків за рік, у 1976 р. – 43 %, у 1977 р. – 43 %, у 1978 р. – 19 %, у 1979 р. – 23 %. Громада виділяла великі суми грошей на утримання обслуговуючого персоналу громади (у 1975 р. – 250 крб., у 1979 р. – 680 крб.), церковний хор (у 1979 р. – 120 крб.) та придбання предметів культу і релігійної літератури, наприклад, у 1978 р. – 528 крб. (ДАЖО. Ф. Р-4994. Оп. 2. Спр. 67. Арк. 89–91; Спр. 75. Арк. 86–87, 94–95; Спр. 79. Арк. 99–100; Спр. 83. Арк. 100–101).

Поморська громада Новограда-Волинського у 1973 – 1974 рр. значно збільшила свої доходи: якщо у 1970 р. дохід складав 198 крб., то в 1973 р. – 294 крб., а у 1974 р. – 353 крб. Щоправда, у 1974 р. витрати на 47 крб. перевищували річний дохід. У 1972 р. на рахунок громади не надходило коштів. У 1970 р. та 1973 р. дохід громади формувався тільки з добровільних пожертвувань, а в 1971 р. – від виконання обрядів (ДАЖО. Ф. Р-4994. Оп. 2. Спр. 48. Арк. 80; Спр. 51. Арк. 75; Спр. 55. Арк. 75; Спр. 59. Арк. 79–80; Спр. 63. Арк. 80–81).

Протягом другої половини 1970-х рр. у громаді Новограда-Волинського тільки в 1976 р. видатки перевищили дохід на 29 крб. Річні доходи складали близько 300 крб., а у 1978 р. дохід зріс більш як у п'ять разів і становив 1687 крб. Основу доходів формували добровільні пожертвування і незначною мірою кошти від виконання обрядів. У 1975 р. громада на земельну ренту, податок з будови, страхування молитовні, послуги електроосвітлення, водопостачання та опалення витратила 88 крб., у 1976 р. – 106 крб., у 1977 р. – 119 крб., у 1979 р. – 94 крб. Витрати на ремонт молитовні були незначними: у 1975 р. – 47 крб., у 1976 р. – 69 крб., у 1977 р. – 23 крб., у 1979 р. – 30 крб. Слід зазначити, що в 1978 р. касир громади Шлюєва

вела облік доходів не у касовій книзі добровільних пожертвувань, а в зошиті, хоча гроші й були здані на рахунок в Держбанк, вона також не враховувала витрат на ремонт молитовного будинку за рахунок добровільних пожертвувань (ДАЖО. Ф. Р-4994. Оп. 2. Спр. 78. Арк. 100; Спр. 67. Арк. 99–101; Спр. 71. Арк. 106–107; Спр. 75. Арк. 104–105; Спр. 79. Арк. 110–111; Спр. 83. Арк. 108–109).

У першій половині 1980-х рр. п'ять старообрядницьких громад Житомирщини мали сукупний річний дохід у межах 2100–2600 крб. Основними статтями доходів традиційно були добровільні пожертвування, продаж предметів культу і релігійної літератури, виконання обрядів. Видатки громад перевищили доходи у 1980 р. та 1982 р. У 1980 р. громади перерахували на рахунки держфондів (Фонду миру і Фонду охорони пам'ятників історії і культури) – 110 крб. (5 % витрат), у 1981 р. – 200 крб. (10 % витрат), у 1982 р. – 100 крб. (4 % витрат), у 1983 р. – 200 крб. (9 % витрат), у 1984 р. – 200 крб. (9 % витрат). Найбільше коштів громади витрачали на ремонт та утримання культових будівель: у 1980 р. – 52 % від усіх витрат, у 1981 р. – 40 %, у 1982 р. – 59 %, у 1983 р. – 41 %, у 1984 р. – 50 %. Також основними витратами вважалися кошти, виділені на утримання обслуговуючого персоналу, придбання предметів культу і релігійної літератури. У касах громад після оплати витрат щорічно на рахунку залишалося від 500 до 1000 крб. (ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 6. Спр. 360. Арк. 117; Спр. 381. Арк. 71; Спр. 296. Арк. 51; Спр. 321. Арк. 40; Спр. 340. Арк. 73; ДАЖО. Ф. Р-6630. Оп. 1. Спр. 146. Арк. 5).

У другій половині 1980-х рр. старообрядницькі громади значно збільшили свої доходи: 1985 р. – 2700 крб., 1986 р. – 3300 крб., 1987 р. – 3500 крб., 1988 р. – 6100 крб., 1989 р. – 8400 крб. Житомирська поморська громада щорічно витрачала 100 крб. на утримання церковного хору. Відрахування до держфондів у 1985 р. склали 9 % від усіх витрат за рік, у 1986 р. – 8,5 %, у 1989 р. – 2,2 %. Видатки громад перевищили річні прибутки у 1986 р. та 1989 р. на 200 крб. і 700 крб. відповідно. Після оплати всіх річних витрат на рахунках громад залишалося від 1600 до 3200 крб. (ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 537. Арк. 77; ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 6. Спр. 441. Арк. 71; Спр. 403. Арк. 120; Спр. 421. Арк. 116; Спр. 466. Арк. 23).

Доходи усіх громад старовірів-безпопівців в УРСР (Житомирська, Харківська, Вінницька області) у 1989 р. складали 12900 крб. (від виконання обрядів – 400, від добровільних пожертвувань – 6300, від продажу предметів культу і релігійної літератури – 6200) (ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 536. Арк. 19). Громади Житомирщини отримали 8400 крб. доходів, Харківщини – 4400 крб., Вінничини – 100 крб. (ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 536. Арк. 22). Всього громадами було витрачено 11700 крб. (утримання персоналу – 1900, ремонт і утримання будівель – 5200, відрахування до Фонду миру – 200, до Фонду охорони пам'ятників історії і культури – 300, інші витрати – 4100). На кінець року загальний залишок коштів в усіх громадах безпопівців УРСР становив 7100 крб. (ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 536. Арк. 19).

Висновки. Таким чином, керівними органами громад виступали виконавчі органи та ревізійні комісії, що досить часто формувалися на базі «двадцяток» засновників громад, які також брали активну участь в організації релігійного життя. Хоча керівні органи мали законодавчо чітко розмежовані повноваження, недостатня обізнаність членів громад з ними призводила до зміщення прав та обов'язків поміж органами. Керівництво громад обиралося на демократичних засадах під час загальних зборів у віруючих. Керівні органи громад були представлені робітниками та землеробами, які не мали вищої освіти. Значний відсоток у керівництві займали пенсіонери.

Фінансова діяльність, контрольована та проваджена керівними органами громад, була запорукою їх успішного «повнокровного» функціонування. Обласний уповноважений Ради у справах релігій почав постійно відслідковувати фінансові потоки всіх громад лише з 1966 р. Громади білокриницької згоди не отримували фінансової підтримки від Київсько-Вінницької єпископії та московської Старообрядницької Архієпископії ані на постійній основі, ані разово. Така позиція центрального керівництва білокриницької згоди призвела до того, що всі матеріальні питання громади були вимушені вирішувати, розраховуючи винятково на пожер-

твування своїх вірян. Натомість єпархіальне керівництво, знаючи про тяжке фінансове становище житомирської громади, у 1956 р. встановило для неї щомісячні стягнення на утримання єпископа та секретаріату. Надходження коштів до кас старообрядницьких громад забезпечувалися пожертвуваннями віруючих, фінансами, отриманими від виконання обрядів та продажу свічок і релігійної літератури. Водночас більшість коштів, які громади збирали протягом року, йшли на видатки. Влада, розуміючи матеріальну скруту громад, займалася максимально можливим визиском фінансів віруючих. Для цього громади обкладали щорічними сплатами коштів на рахунки Фонду охорони пам'ятників історії і культури та Фонду миру. Кошти, які перераховувалися громадами на утримання цих фондів, як правило, перевищували прибутки, отримані від виконання обрядів чи продажу свічок. Тобто громади під час розрахунку річних видатків могли покладатися тільки на добровільні пожертвування вірян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Бондаренко, Косянчук, Фомиченко, 1988 – Бондаренко В. Д., Косянчук А. С., Фомиченко В. В. Религиозная община в современном обществе. Киев: Политиздат Украины, 1988. 127 с.

ДАЖО – Державний архів Житомирської області.

Жилюк, Паніна, 2011 – Жилюк С. І., Паніна Л. І. Релігійне життя Житомирщини наприкінці 1970-х – початку 1990-х рр. Осторг: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. 272 с.

Куроедов, 1981 – Куроедов В. А. Религия и церковь в Советском государстве. Москва: Политиздат, 1981. 263 с.

Пригарин, 2015 – Пригарин А. А. Старообрядческая община г. Одессы, 1945 – 1962 гг.: по материалам архива Кишиневской епархии РПСЦ // Старообрядчество: история, культура, современность. 2015. № 15. С. 93–101.

Релігійна політика, 2011 – Релігійна політика радянської влади на Житомирщині (у документах 1979 – 1991 рр.): Збірник документів / Упорядник С. І. Жилюк. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. 308 с.

Сичевський, 2013a – Сичевський А. О. Старовіри Червоноармійського району Житомирщини в умовах державного атеїстичного режиму (1945 – 1961 рр.) // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. 2013. Серія № 6. Історичні науки. Вип. 10. С. 472–485.

Сичевський, 2013b – Сичевський А. О. Громади старовірів поморської згоди у Бердичівському районі Житомирщини в 1944 – 1963 рр. // Наукові записки. Серія: історичне релігієзнавство. 2013. Вип. 8. С. 141–155.

Сичевський, 2013c – Сичевський А. О. Релігійне життя старообрядців села Чолівка Коростенського району Житомирщини у 1944 – 1990 рр. // Гуржіївські історичні читання. 2013. Вип. 6. С. 244–247.

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України.

REFERENCES

Bondarenko, Kosyanchuk, Fomichenko, 1988 – Bondarenko V. D., Kosyanchuk A. S., Fomichenko V. V. Religioznaya obshchina v sovremennom obshchestve [Religious community in modern society]. Kiev, Politizdat Ukrainy, 1988. 127 s. [in Russian]

DAZhO – Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti [State archive of Zhytomyr region]

Zhylyuk, Panina, 2011 – Zhylyuk S. I., Panina L. I. Relihiyne zhyttya Zhytomyrshchyny naprykintsi 1970-kh – pochatku 1990-kh rr. [Religious life of Zhytomyr province in the late 1970s – early 1990s] Ostroh, Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 2011. 272 s. [in Ukrainian]

Kuroedov, 1981 – Kuroedov V. A. Religiya i tserkov v Sovetskom gosudarstve [Religion and church in the Soviet state]. Moskva, Politizdat, 1981. 263 s. [in Russian]

Prigarin, 2015 – Prigarin A. A. Staroobryadcheskaya obshchina g. Odessy, 1945 – 1962 gg.: po materialam arkhiva Kishinevskoy eparkhii RPSTs [Community of Old Believers of Odesa city: 1945 – 1962 in the material archives Kyshynevska diocese ROC]. Staroobryadchestvo: history, culture and our time, 2015, Nr 15, pp. 93–101. [in Russian]

Religiyna polityka, 2011 – Religiyna polityka radyanskoi vlady na Zhytomyrshchyni (u dokumentakh 1979 – 1991 rr.): Zbirnyk dokumentiv [The religious policy of the Soviet authorities in Zhytomyr region (documented 1979 – 1991): Collection of documents] / Uporiadnyk S. I. Zhyliuk. Ostroh, Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 2011. 308 s. [in Ukrainian]

Sychevsky, 2013a – Sychevsky A. O. Staroviry Chervonoarmiiskoho raionu Zhytomyrshchyny v umovakh derzhavnoho ateistychnoho rezhymu (1945 – 1961 rr.) [Old Believers of Chervonoarmiiskyi district of Zhytomyr region in terms of state atheistic regime (1945 – 1961)] // Scientific Journal of the National Pedagogical M. P. Drahomanov University, 2013, Series № 6, Historical sciences, Nr 10, pp. 472–485. [in Ukrainian]

Sychevsky, 2013b – Sychevsky A. O. Hromady staroviriv pomorskoi zgody u Berdychivskomu raioni Zhytomyrshchyny v 1944 – 1963 rr. [Old believers communities of Pomor consent in Berdychiv district of Zhytomyr province in 1944 – 1963]. Scientific Notes. Series: Historical Religious Studies, 2013, Nr 8. pp. 141–155. [in Ukrainian]

Sychevsky, 2013c – Sychevsky A. O. Relihiine zhyttia staroobriadtsiv sela Cholivka Korostenskoho raionu Zhytomyrshchyny u 1944 – 1990 rr. [Religious life of old believers of village Cholivka of Korosten district of Zhytomyr province in 1944 – 1990] // Hurzhiyivski historical reading, 2013, Nr 6, pp. 244–247. [in Ukrainian]

TsDAVO Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh organiv vlady ta upravlinnya Ukrainy [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine]

TsDAHO Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine]. [in Russian]

Стаття надійшла до редакції 8.04.2018 р.

УДК 930(477)»1953/1964»

Оксана КАРАСЕВИЧ,
orcid.org/0000-0001-9874-489X
завідувач лабораторії «Відродження нації» Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Україна, Умань) k.oksana46@ukr.net

КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ В 1953 – 1964 рр. У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Автор публікації шляхом аналізу широкого кола монографій та окремих публікацій в наукових часописах, присвячених тим чи тим аспектам розв'язання перманентно гострої для сільського господарства України радянської доби нестачі в колгоспах кваліфікованих управлінців, фахівців з рослинництва, тваринництва та механізації сільського господарства спробував з'ясувати основні напрями та тенденції сучасної української історіографії щодо адекватного висвітлення цієї проблеми. Показано як певні здобутки у справі підвищення фахової та управлінської компетентності керівних кадрів сільськогосподарського виробництва, так і цілий комплекс питань, що так і не були розв'язані в умовах радянської дійсності.

Ключові слова: *керівники колгоспів, фахівці сільського господарства, кадрова політика, урядові документи, ефективність сільгоспвиробництва, соціально-економічні показники.*

Oxana KARASEVYCH,
Director of Laboratory «The Nation's Revival»
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Ukraine, Uman) k.oksana46@ukr.net

THE CADRE SUPPLY OF THE AGRICULTURE OF UKRAINE IN 1953 – 1964 IN THE CONTEMPORARY UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

The author of the publication, by an analysis of wide range of monographies and separate publications in scientific journals, devoted to the aspects of the permanent sharp lack in the agriculture of Ukraine of the Soviet period, particularly, in the collective farms, of the qualified managers, experts in plant growing, animal growing, and mechanization of agriculture has tried to find out the basic directions and tendencies in the contemporary Ukrainian historiography concerning an adequate illumination of this problem. Certain achievements in the matter of increase of professional and administrative competence of the managerial personnel of agricultural production are shown as, as well as a whole complex of questions which were not solvable in the conditions of the Soviet reality.

Key words*: heads of collective farms, experts of agriculture, personnel selection, governmental documents, efficiency of agricultural manufacture, social and economic indexes.*

Постановка проблеми. Проблема забезпечення аграрного сектору економіки Української РСР у добу хрущовської «відлиги» кадрами кваліфікованих управлінців та фахівцями сільськогосподарського виробництва: агрономами, зоотехніками, ветеринарами, інженерами-механіками, агрохіміками, – доволі активно висвітлюється сучасними українськими істориками-аграрниками. Її всебічний аналіз дає підстави виділити такі основні складові: сутність та обґрунтованість партійно-урядових рішень щодо забезпечення сільського господарства необхідними кадрами управлінців та фахівців; з'ясування всього комплексу управлінських та організаційно-правових аспектів практичного розв'язання проблеми. Виняткова важливість для сьогодення Української держави добробуту її народу успішне функціонування аграрного комплексу національної економіки ставить перед сучасними українськими дослідниками, насамперед істориками-аграрниками, цілу низку вкрай важливих завдань як теоретичного, так і практичного характеру. Спільним між ними є те, що об'єктивний аналіз форсованих перехідних періодів перебудови та вдосконалення складного виробничо-технологічного і водночас соціально-економічного комплексу агропромислового виробництва всіх аспектів його функціонування дає можливості передбачити і попередити розвиток негативних явищ і навпаки з ініціювання підтримки позитивних тенденцій як у господарському, так і соціальному вимірах життя села.

Аналіз досліджень. В історіографічному плані доцільно виділити декілька публікацій, які найбільш вдало поєднують спільність чинників, що в той чи той спосіб торкаються проблеми дослідження. Необхідно насамперед акцентувати увагу на працях, що можуть слугувати основою для подальших наукових розробок. Передовсім це праці І. Романюка (Романюк, 2005), Ю. Ніколайця (Ніколаєць, 2006), О. Нікілєва (Нікілєв, 2006), О. Заболотної (Заболотна, 2006), Л. Шевченко (Шевченко, 2008) та інших дослідників.

На окрему увагу заслуговують також змістовні, ґрунтовні і добре виважені щодо плюралізму наведених у них підходів, думок монографії В. Литвина (Литвин, 2004) та В. Михайлюка (Михайлюк, 1992). Якщо перший з них основну увагу приділяє з'ясуванню сутності явищ і процесів, які протікали в сільському господарстві України та українському селі загалом, то В. Михайлюк детально аналізує сам процес історіописання аграрних відносин в Україні вказаного періоду, системно виділяє основні напрями і підходи до їх висвітлення сучасними українськими селянознавцями.

Мета статті. Метою розвідки є проаналізувати висвітлення питання кадрового забезпечення сільського господарства України в 1953 – 1964 рр. у сучасній українській історіографії.

Виклад основного матеріалу. Вельми корисним буде, на нашу думку, почати аналіз проблеми із тих її аспектів, які добре позначені у згаданій вище монографії В.Литвина. Так він, зокрема, вказує на нерівномірний розподіл спеціалістів України під час старту реформаторського курсу Хрущова. Уже на жовтневому (1953) пленумі ЦК Компартії України виявилося, що у сільському господарстві на обліку перебували 72 тис. кваліфікованих фахівців із вищою та середньою освітою, але безпосередньо у колгоспах працювали тільки 5015 із них і 10808 осіб в МТС. Із 15770 голів колгоспів вищу освіту мали тільки 455, а середню спеціальну – 3070 осіб (Литвин, 2004: 139). Дослідник уважно аналізує причини такого розподілу фахівців у галузі, вважаючи основною причиною їхні особисті мотивації. «Звичайно, – зазначає, – спеціалісти не поспішали руйнувати свій налагоджений побут у містах і залишати теплі управлінські посади з дуже пристойною оплатою праці, щоб їхати у розорене десятиліттями сталінської політики село» (Литвин, 2004: 140). Тут учений вказує на головний захід щодо спонукання спеціалістів до роботи на селі. Спеціальною постановою ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР у березні 1955 р. було надано організаційний поштовх оновленню керівних кадрів у сільськогосподарському виробництві. Згадуючи кампанії «двадцятип'ятитисячників» ще сталінської епохи, радянські керівники сподівалися насамперед на активізацію молоді. Але цього разу постанова зобов'язувала компартійно-радянські органи влади відібрати на підприємствах і установах 30 тис. кандидатур з числа партійних, радянських і господарських кадрів, інженерно-технічних працівників, робітників і службовців, згідних виїхати на постійну роботу до села. Саме з їх числа оновилися 4107 голів колгоспів України. В народі їх так і прозвали «тридцятитисячниками»(Литвин, 2004: 141).

Освоєння цілинних земель означало для сільського господарства України втрату десятків тисяч фахівців, які були змушені переїхати до Казахстану, Сибіру, Уралу, Поволжя й частково у райони Північного Кавказу. З огляду на це Л. Беренштейн зауважував, що розв'язання соціальних і економічних проблем екстенсивним шляхом відбувалось в умовах скрутного матеріально-технічного становища і кадрового голоду в самому українському селі: «Наприклад, лише у північні райони Казахстану за 1954 – 1961 рр. було направлено на роботу понад 163 тис. громадян УРСР, із них – велика кількість механізаторів» (Беренштейн, 1995: 81–82).

Реформа МТС 1958 р. поглибила кризу спеціалістів в українському селі. Окрім викупу техніки розпущених МТС, колгоспи мали потурбуватися про підготовку кадрів, які мали б на ній працювати та обслуговувати. Це потребувало підготовки відтепер колгоспних механізаторських кадрів за власний кошт. Невдовзі при колгоспах з'явилися механізовані бригади (тракторно-комплексні і тракторно-рільничі), за якими були закріплені чітко визначені площі землі і техніка. Колективне господарство, окрім землі і техніки, закріплювало за ними на певний період виробничі приміщення і різне устаткування, а також – встановлювало контрольні цифри виробництва (збору) певних сільськогосподарських культур. Водночас визначалися кількість продукції та грошова винагорода для всіх членів механізованої бригади. І хоча історія реально-

го функціонування колгоспних механізованих бригад на сьогодні все ще є недостатньо вивченою, все ж це дає змогу сучасним дослідникам оцінити їхню роль на той час, як недостатньо ефективну (Українське село, 1998: 42-43).

Дослідниця історії МТС в Україні у 1950-х рр. Л. Ровчак зазначає, що в той період «багато уваги приділялося створенню загону професійних працівників, що здійснювали технічне обслуговування колгоспів» (Ровчак, 2000: 13). Біль-менш стерпні умови оплати праці фахівців МТС і до, і після реорганізації дослідник ставить на терези із негативними тенденціями у їхньому житті. Зокрема, вона вважає, що недоречними були соціалістичні змагання у бригадах МТС, адже з-за них лише швидше зношувалася техніка, кількісні показники не відповідали якісним, а самі змагання негативно позначалися на здоров'ї механізаторів (надто – жінок). Тяжкими були також житлово-побутові умови робітників емтеесників. Більшість механізаторів мешкали у приміщеннях, де не було необхідних умов для відпочинку і поновлення життєвих сил (Ровчак, 2000: 14). Зрештою, важкі умови праці, низька заробітна плата, порушення принципів матеріальної зацікавленості і госпрозрахунку у господарствах перешкоджали, на думку Л. Ровчака, створенню високопрофесійних кадрів механізаторів МТС та спеціалістів галузі (Ровчак, 2000: 15).

Певний позитивний резонанс сучасні дослідники вбачають в організації в зимовий період дво- або трирічних агрономічних та зоотехнічних курсів для колгоспного селянства України, на яких щорічній мільйонній аудиторії читали лекції з агрономії, зоотехніки, ветеринарії, презентували нові досягнення науки і техніки. Однак загалом дослідники відзначають, що такі курси, «відігравши певну роль у підготовці кадрів масової кваліфікації для сільського господарства, все ж не сприяли широкій пропаганді сільськогосподарських знань, досягнень науки та кращого досвіду господарювання» (Українське село, 1998: 47). Так, Л. Беренштейн та інші дослідники виділяють декілька причин їхньої низької ефективності:

1) спеціалісти, які вели заняття, дуже часто самі ще не були компетентні у комплексі сільськогосподарських знань і не володіли методикою викладання;

2) навчальні плани курсів були розраховані на людей з відносно низьким рівнем освіти, а на курси потрапляли і більш освічені верстви;

3) курси фактично не підкріплювалися практичними заняттями.

Від колгоспів на адресу Мінсільгоспу надходили петиції з тезами про неефективність зоотехнічних і агротехнічних курсів, і на противагу їм на місцях стали виникати школи, а також т.зв. «народні інститути» з обміну передового досвіду. Вони створювали свої програми, які давали подекуди непогані знання з питань агротехніки, тваринництва, механізації та електрифікації сільського господарства. Головне, що вони спиралися на демонстрацію практичних навичок. Зрештою, це привезло до того, що у 1960 р. Мінсільгосп України ухвалило рішення про перебудову роботи агрозоотехнічних курсів за зразком «шкіл передового досвіду». У 1960-ті рр. Україна вступала вже спираючись на підготовку кадрів через науково-практичні конференції, присвячені досягненням сільськогосподарської науки (Українське село, 1998: 48).

Формування кадрів сільськогосподарського виробництва стало в повоєнні роки об'єктом підвищеної уваги з боку радянського керівництва. Важливий напрям формування кадрів сільськогосподарського виробництва в Україні був пов'язаний із проведенням в хрущовський період шкільної реформи.

Сучасна дослідниця О. Заболотна звертає увагу на те, що проблема кадрового забезпечення сільського господарства була, на її думку, нерозривно пов'язана зі зміцненням матеріально-технічної бази українського села. На її думку, завдяки цьому створювались всі передумови для перетворення аграрного виробництва на передовий сектор економіки значною мірою саме завдяки людському фактору. До того ж технічний прогрес сприяв збільшенню кількості інженерів й техніків у селі, які становили нову соціально-професійну групу «сільськогосподарських технократів» (Заболотна, 2006: 367). Особливо наголошується автором на тому, що чисельність нових професій і спеціальностей в агропромисловому комплексі на початку 1960-х рр. перевищувала цифру 100, серед яких були й землеробські. Позитивним фактором реформи можна було вважати широке залучення до сільськогосподарського виробництва випускників професійних навчальних закладів освіти які значною мірою «насичували галузь» (Заболотна, 2006: 367).

Однак при цьому залучення до роботи в колективних і радянських господарствах висококваліфікованих працівників відбувалось все ж надто повільними темпами, незважаючи на широку агітаційну роботу з боку керівних органів. Така тенденція, у результаті, продовжувала відтік професійних кадрів з українського села і багато в чому перекреслила спроби більш ефективно використовувати матеріально-технічну базу сільгоспвиробництва. Проте в цілому О. Заболотна вважає, що хоч кадрова проблема в селі була розв'язана не повністю, але напругу в забезпеченні нагальної професійно-кваліфікаційної структури вдалось зняти (Заболотна, 2006: 368).

О. Нікілєв у контексті аналізу аграрної політики України в період хрущовської доби також важливе місце відводить формуванню інтелектуальної верстви працівників сільськогосподарського виробництва. Він акцентує увагу на тому, що питання кадрового забезпечення колгоспів відбувалося у складних умовах, оскільки розподіл професій і потреби виробництва в селі відбувався за участі загальнодержавних структур. Можливості регіонів впливати на збільшення числа місцевих фахівців відповідно до своїх потреб могли обмежуватись союзними органами. Негативним, на думку дослідника, був той факт, що вдосконалення мережі сільськогосподарських вищих навчальних закладів передбачало їхню часткову ліквідацію, натомість не відбувалося насичення нею там, де це було необхідно (Нікілєв, 2006: 178). Негативну роль відігравало і те, що сільгоспінститути неодноразово передавалися і закріплювались від одного до іншого державного відомства. Так, у 1950-х рр. сільськогосподарські заклади вищої освіти почергово закріплювались за міністерствами вищої освіти, культури й насамкінець сільського господарства (Нікілєв, 2006: 176). Оцінюючи кадрову політику в її загальних рисах, О. Нікілєв підкреслює, що «питання кадрового виробництва республіки залишались віддаленими від конкретних потреб», тому що вона «продовжувала перебувати в компетенції загальнодержавних структур, які на свій розсуд визначали потреби у фахівцях тих чи інших спеціальностей» (Нікілєв, 2006: 176-177).

Подальше перебування ЗВО у загальнодержавному підпорядкуванні було позначене наближенням окремих з них до сільськогосподарського виробництва. Пропозиції переміщення вишів у сільську місцевість ґрунтувались на необхідності мати власні навчальні господарства. Загалом, на думку О. Нікілєва, одним із прорахунків влади в аграрній реформі впродовж першої половини 1950-х – першої половини 1960-х рр. стало «непослідовне і суперечливе» підвищення освітнього рівня «керівних і технологічних ланок» для потреб села, в контексті політики вищих партійних структур (Нікілєв, 2006: 179).

Значна увага з боку держави приділялась у сільській місцевості і середній школі. Дослідниця Я. Федоренко підкреслює, що саме вона була основною ланкою освіти, а тому й зазнала низки реформ. Особливо акцентувалося на підвищенні ролі «суспільно корисної праці» й ідеологічного виховання загалом (Федоренко, 2008: 187).

Серед негативних моментів реформування середньої освіти в сільській місцевості автор виділяє низькі темпи шкільного будівництва і нестачу відповідних капіталовкладень для цього. Нестабільне й часткове фінансування будівництва сільських закладів освіти з боку влади зумовлювало пошук нових джерел фінансування, якими в подальшому все більше ставали колгоспи. За рахунок цільових кредитів, дотацій зі спеціальних фондів, а також власних коштів їм вдалося помітно розширити мережу загальноосвітніх закладів. Так, на початку 1958/1959 навчального року зусиллями колгоспів і місцевих органів в Україні будувались близько 1,5 тис шкіл, розрахованих на 328 тис. учнівських місць. Крім того, створення в селах нових шкільних приміщень давала можливості організувати на їх базі курс «всеобучу» механізаторів і тваринників, що мало позитивне значення для професійного зростання молоді в майбутньому (Федоренко, 2008: 187).

Слід відзначити також внесок у вивченні проблеми розвитку середньої освіти в українському селі І. Романюка (Романюк, 2005). Він переконує, що процес реформування сільської освіти в цей період був позначений одночасно позитивними й негативними моментами. Потреба у фахівцях сільгоспвиробництва зумовлювала розвиток середньої і професійної освіти серед сільського населення, хоча й повільними темпами. Так, автор критикує політику розміщення сільських шкіл, яка хоч і мала характер «раціоналізації», а по суті, призводила до необґрунтова-

ної ліквідації окремих шкіл (Романюк, 2005: 76). Вчений показує також інші проблеми сільської школи, серед яких виділяються: поганий стан матеріальної-технічної бази, перспектива існування малокомплектних шкіл, кадровий дефіцит спеціалістів, перехід на нові часто недосконалі форми організації навчання, виховання тощо (Романюк, 2005: 76–77). У загальному висновку І. Романюк наголошує також на необхідності поліпшення фінансування мережі освітніх закладів: «поставлені перед нею завдання не підкріплювалися капіталовкладеннями…» (Романюк, 2005: 77).

Значно доповнюють наукові розробки зазначеної проблематики історіографічні дослідження останніх років. Так, Р. Близнюк у своїй ґрунтовній праці проводить історіографічний аналіз радянської і сучасної української історичної літератури присвяченої питанням освіти в добу хрущовської «відлиги», наголошуючи на якісних змінах і поглядах на перебіг тогочасних процесів очима сучасників. Вона справедливо зауважує, що «формування професійно-виробничої структури працівників села» постало в тому числі, як «потреба актуалізації багатьох проблем аграрної історії», які донедавна залишались ідеологічно завуальованими (Близнюк, 2013: 146). Кадровий відбір спеціалістів для аграрного виробництва часто мав «класовий» характер, оскільки до уваги брались «політичні, а не освітні якості людини» (Близнюк, 2013: 146). Така політика засвідчувалась зокрема на прикладі державного замовлення для студентів.

Суттєво доповнює історіографічну картину й А. Чумак, який пропонує не відкидати радянську наукову історичну спадщину, а чітко розмежовувати партійно-ідеологічну й конкретно-фактичну складові проблеми. Незважаючи на політичний підтекст історичних публікацій «хрущовського» періоду, дослідникам вдалось суттєво наповнити базу історичних знань на основі конкретних прикладів. При цьому впадає в очі й уникання радянськими істориками висвітлення проблем кадрового забезпечення сільського господарства окремих регіонів, як наприклад, Західної України (Чумак, 2009: 90).

Період незалежності, як зазначає А. Чумак, дав змогу «значно розширити і змінити історіографічні уявлення» з питань кадрового забезпечення українського села (Чумак, 2012: 47). Вивчення сучасної наукової літератури засвідчує, що в останні роки вчені зосереджують увагу на прорахунках освітньої реформи в середній і вищій школі, необґрунтованих законодавчих документах і процесах соціально-професійної адаптації.

Як позитивне явище, котре сприяло поліпшенню матеріального становища колгоспного селянства і насамперед найбільш професійно кваліфікованої його частини, сучасні історики виділяють запровадження нового статуту сільськогосподарської артілі. Спільна Постанова ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР «Про Статут сільськогосподарської артілі і дальший розвиток ініціативи колгоспників в організації колгоспного виробництва і управління справами артілі» від 6 березня 1956 р. визнавала, що Примірний статут, ухвалений ще 1935 р. II Всесоюзним з'їздом колгоспників, дуже застарів. Згідно з новими статутними правилами, колгоспне селянство отримало право встановлювати розміри присадибних ділянок з урахуванням трудової участі працездатних членів колгоспної сім'ї у громадському господарстві, визначати кількість худоб для особистого користування, обов'язковий мінімум трудоднів тощо. Після реєстрації у райвиконкомі такі статути ставали «основними законами» діяльності колгоспу (Литвин, 2004:143). Безумовно, вищеописаний підхід створював можливість більш прагматичної мотивації селянства до праці і, зрештою, стимулював справедливий, а не зрівняльний підхід заохочень за саму працю у колгоспі. Однак І. Романюк не поділяє такої схвальної оцінки введення нового Статуту і стверджує, що Примірний статут 1935 р. був «основним законом колгоспного життя» аж до 1969 р. (Романюк, 2005: 24).

Дослідник Л. Беренштейн дотримується думки, що поліпшення соціально-трудового законодавства для селянства було одним із найбільш помітних досягнень аграрної політики Хрущова. Серед них, зокрема, були розв'язання питання паспортного контролю і введення пенсійного забезпечення для селян (Беренштейн, 1995: 80).

Дослідниця соціальної політики «хрущовської доби» Л. Ковпак стверджує, що «кроки Хрущова в соціальній політиці були рішучими, хоча і не безпомилковими» (Ковпак, 1995: 87). Так, цікавим були його задуми щодо пенсійного забезпечення різних соціальних груп в українсько-

му селі. Згідно із пенсійною реформою (із 1 жовтня 1956 р.), стало значно впорядкованішим загальне пенсійне законодавство, яке до цього налічувало майже 600 нормативно-правових актів про нарахування та виплату пенсій (цікаво, що «хрущовське» пенсійне законодавство використовувалося аж розпаду СРСР). Колгоспне селянство нарешті отримало право на пенсії та їхнє підвищення, залежно від стажу і заробітної платні (Ковпак, 1995: 88–89). І хоча пенсії колгоспників були порівняно невисокими, вже тоді почала побутувати думка, що на них можна прожити.

О. Тєвікова висвітлює матеріально-побутові умови життя українських селян за хрущовської доби, аналізуючи рівень життя та побутові умови, розмір заробітної платні й матеріальні можливості, доступ до освіти і пріоритети у виборі професії, працевлаштування та умови праці, можливості кар'єрного просування та інші показники. Дослідниця наголошує на справді стрімкій депопуляції українського села упродовж другої половини 1950-х рр., передовсім через посилення урбанізаційних процесів, спричинених прагненням чималої частини селян поліпшити умови свого життя у місті. Прагненням, що, однак, спиралось на ілюзії, адже лише квартирне питання вартувало багатьох поневірянь. У 1955 р. середня площа житла на одну людину в українських містах становила 6 м^2 при гігієнічній нормі 10 м^2 (Тєвікова, 2009: 245–246).

Звертає увагу О. Тєвікова і на незадовільний стан більшості приміщень сільських шкіл України, які нерідко розміщувалися у старенських хатинках. Такі школи часто погано освітлювалися, загалом характеризувалися непридатними умовами для навчання та гігієни вихованців, можливостей харчувати дітей тощо. Ставлячи освіту на другий щабель в ієрархії належного забезпечення людини (після житла), авторка слушно вказує на складність для тогочасної сільської молоді отримати освіту (Тєвікова, 2009: 248).

У роботі О. Тєвікової зауважено також на окремих заходах «хрущовського періоду», які значно полегшили матеріально-побутові умови українських селян (як-то відміна натуральних податків молоком, м'ясом, яйцями, відміна податку на бездітність, відміна підписки на державні облігації) (Тєвікова, 2009: 249). Утім передчасними видаються висновки дослідниці про такі вже безперешкодні переїзди селян до міст і помітне зростання соціальної захищеності українського селянства (Тєвікова, 2009: 250). Лише паспортизація коштувала селянству чималих нервів і грошей. Так, І. Романюк підкреслив той факт, що, починаючи з 1930-х рр., безпаспортність селян фактично означала їх примус фактично безоплатно працювати на користь держави. Така ситуація перетворювана їх на новітніх кріпаків без права на професійне самовизначення (Романюк, 2005: 28–34). Так, дослідниця О. Янковська наводить достатньо колоритний опис того, як за хабарі селяни видобували собі у працівників НКВС паспорти і лише після цього мали можливість фактично втекти із села на проживання до міста (Янковська, 2010: 339).

Зрештою, О. Янковська, узагальнюючи соціальну політику радянської влади від часів пізнього сталінізму до розпаду СРСР, слушно зауважує, що «вся система влади була налаштована для пригальмовування поліпшення матеріального становища основних верств населення списуючи це на об'єктивні труднощі, прорахунки тощо, оскільки держава (вірніше, її керівники та партійно-господарська верхівка) не мала зацікавленості у швидкому підвищенні добробуту трудівників, позаяк це зменшувало як прибутки держави, так і можливості влади маніпулювати народом. (Янковська, 2010: 348).

Одним із найважливіших чинників професійного зростання людини, як фахівця, поза будь-якими сумнівами, є заробітна платня. Оскільки до початку 1950-х рр. колгоспники фактично не отримували за свою працю грошової чи навіть будь-якої іншої винагороди, – рішення вересневого пленуму 1953 р. ЦК КПРС стали просто таки «революційними» для колгоспного селянства. А дослідниця І. Лубко вважає, що «введення більш справедливої та достатньо чітко організованої системи оплати праці позитивно позначилось на підвищенні продуктивності праці та збільшенні бюджетів селянських сімей» (Лубко, 2002: 14). Утім, і вона як і багато інших дослідників не схильна перебільшувати значення зарплатного заохочення українського селянства, адже порівняно із промисловістю рівень зарплат на селі залишався досить мізерним.

Зрештою, сама І. Лубко вважає, що у ситуації з українським селом «хрущовської» доби економічні заходи значно випередили соціальні. Як доказ цього вона вказує на те, що селянин, як

виробник сільгосппродукції, зустрівшись із труднощами ведення присадибного господарства й отримавши стабільне джерело грошових надходжень із колгоспу, не лише зменшив виробництво продуктів харчування, але й сам почав їх купувати (Лубко, 2002: 14).

Не зовсім гуманістичними з погляду навіть соціалістичних принципів виглядали в такому разі і заходи боротьби з особистими підсобними господарствами (ОПГ) в добу Хрущова. Сам Микита Сергійович в умовах зростання ваги колгоспно-радгоспної системи вважав існування ОПГ нонсенсом. Він та його однодумці мало звертали увагу на те, що український селянин традиційно звик працювати на своїй землі, на те, що в обставинах низької оплати праці в колгоспах, ОПГ нерідко були основним джерелом поправляння власного добробуту селянської сім'ї. Зрештою, відкидалося і те, що людина, яка працює на своїй землі, більше зацікавлена у фаховому самовдосконаленні, отримує від праці та її результатів особисте моральне задоволення (Лубко, 2002: 14–15).

І. Лубко все ж уважає, що відміна обов'язкових поставок і натуроплати за роботу МТС, впровадження грошової оплати праці, розрахунків собівартості продукції та рентабельності виробництва дали змогу суттєво зміцнити матеріально-технічну базу сільського господарства України, створити в колгоспах фонди матеріального стимулювання та соціального забезпечення селян (Лубко, 2002: 15). Хоча висновок дослідниці про те, що успіхи, які мали місце у сільському господарстві України у другій половині 1950-х – першій половині 1960-х рр., поставили селянство в один ряд з іншими соціальними групами радянського суспільства (Лубко, 2002: 15–16), є достатньо дискусійним.

Висновки. Комплексний аналіз праць сучасних дослідників присвячених формуванню кадрів сільськогосподарського виробництва України у 1953 – 1964 рр. дає підстави зробити висновок, що сьогодні в українській історіографії відбувається суттєва трансформація бачення цієї проблеми. Очевидною є науково критична ревізія положень радянського суспільствознавства, яке наголошувало на позитивній ролі комуністичної партії у створенні умов і підготовці фахівців для сільського господарства країни, натомість мало звертаючи увагу на подолання конкретних практичних проблем культурного та соціально-економічного життя українського селянства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Беренштейн, 1995 – Беренштейн Л. Аграрні проблеми у діяльності М. С. Хрущова // М. С. Хрущов і Україна. Матеріали наукового семінару 14 квітня 1994 р., присвяченого 100-річчю від дня народження М.С. Хрущова. К., Інститут історії України НАН України, 1995. С. 79–87.

Близнюк, 2013 – Близнюк Р. Розвиток вищої агарної освіти України в період хрущовської «відлиги»: аналіз сучасної вітчизняної історіографії // Гілея. 2013. Вип. 74. С. 145–147.

Заболотна, 2006 – Заболотна О. Проблема кадрового забезпечення сільського господарства у зв'язку зі зміцненням матеріально-технічної бази села (60-ті роки ХХ століття) // Український селянин. 2006. Вип. 10. С. 366–368.

Ковпак, 1995 – Ковпак Л. Соціальна політика М. С. Хрущова // М. С. Хрущов і Україна. Матеріали наукового семінару 14 квітня 1994 р., присвяченого 100-річчю від дня народження М. С. Хрущова. К., Інститут історії України НАН України, 1995. С. 87–92.

Литвин, 2004 – Литвин В. Україна у першому повоєнному десятилітті (1946 – 1955). К., 2004. 240 с.

Лубко, 2002 – Лубко І. Спроби аграрних перетворень М. Хрущова та їх вплив на українське село (1953 – 1964 рр.): Автореф. дис… канд. іст. наук: 07.00.01. Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2002. 19 с.

Михайлюк, 1992 – Михайлюк В. Історіографія розвитку аграрних відносин в Україні (70-ті – початок 90-х рр.). К., 1992. 181 с.

Ніколаєць, 2006 – Ніколаєць Ю. Підготовка кадрів для народного господарства в роки хрущовської «відлиги» у висвітленні вітчизняних дослідників // Український селянин. 2006. Вип. 10. С. 80–84.

Нікілєв, 2006 – Нікілєв О. Вища сільськогосподарська школа України в контексті аграрної політики держав середини 1950-х – середини 1960-х рр. // Український селянин. 2006. Вип. 10. С. 176–180.

Ровчак, 2000 – Ровчак Л. Машинно-тракторні станції в Україні (50-ті рр.): Автореф. дис… канд. іст. наук: 07.00.01. Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2000. 19 с.

Романюк, 2005 – Романюк І. Проблеми сільської школи України в кінці 50 – середині 60 років ХХ століття // Український селянин. 2005. Вип. 9. С. 76–77.

Романюк, 2005 – Романюк І. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. XX століття. Вінниця, 2005. 256 с.

Тєвікова, 2009 – Тєвікова О. Матеріально-побутові умови життя українців у контексті дослідження повсякденності (1953 – 1964 рр.) // Український історичний збірник. К., 2009. Вип. 12. С. 244–252.

Українське село у 20 – 90 роках XX століття (короткий історико-економічний нарис) / За ред. професорів Л.Ю. Беренштейна, Г.П. Мигрина, П.П. Панченка [Ін-т історії України НАН України]. К., 1998. 140 с.

Федоренко, 2008 – Федоренко Я. Розвиток і основні проблеми освіти у сільській місцевості в період хрущовської «відлиги» // Український селянин. 2008. Вип. 11. С. 186–188.

Чумак, 2009 – Чумак А. І. Дослідження матеріально-технічного і кадрового забезпечення українського села «хрущовської доби» в оцінці сучасної української історіографії // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. 2012. № 22(235). С. 47–56.

Чумак, 2009 – Чумак А. І. Становлення історичних знань про матеріально-технічне і кадрове забезпечення українського села у 1953 – 1964 рр. (на матеріалах «Українського історичного журналу») // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. 2009. № 160–161. С. 86–91.

Шевченко, 2008 – Шевченко Л. Рівень та якість життя сільського населення України в роки хрущовської «відлиги»: історіографія проблеми // Український селянин. 2008. Вип. 11. С. 102–106.

Янковська, 2010 – Янковська О. Соціальна політика держави очима робітників і селян // Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.) У 2-х книгах, 3-х частинах. Кн. 1, ч. 1–2 / Відп. ред. В. М. Даниленко. К., Інститут історії України НАН України, 2010. С. 293–351.

REFERENCES

Berenshtein. 1995 – Berenshtein L. Ahrarni problemy u diialnosti M. S. Khrushchova [Agrarian problems in the activities of MS Khrushchev]. M. S. Khrushchov i Ukraina. Materialy naukovoho seminaru 14 kvitnia 1994 r., prysviachenoho 100-richchiu vid dnia narodzhennia M.S. Khrushchova. K. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1995. S. 79–87. [in Ukrainian]

Blyzniuk, 2013 – Blyzniuk R. Rozvytok vyshchoi aharnoi osvity Ukrainy v period khrushchovskoi «vidlyhy»: analiz suchasnoi vitchyznianoi istoriohrafii [The development of higher agricultural education in Ukraine during Khrushchev's «thaw»: an analysis of contemporary national historiography] // Hileia. 2013. Vyp. 74. S. 145–147. [in Ukrainian]

Zabolotna, 2006 – Zabolotna O. Problema kadrovoho zabezpechennia silskoho hospodarstva u zviazku zi zmitsnenniam materialno-tekhnichnoi bazy sela (60-ti roky XX stolittia) [The problem of personnel provision of agriculture in connection with the strengthening of the material and technical base of the village (60 years of the twentieth century)]. Ukrainskyi selianyn. 2006. Vyp. 10. S. 366–368. [in Ukrainian]

Kovpak, 1995 – Kovpak L. Sotsialna polityka M.S. Khrushchova [Social policy of MS Khrushchev]. M.S. Khrushchov i Ukraina. Materialy naukovoho seminaru 14 kvitnia 1994 r., prysviachenoho 100-richchiu vid dnia narodzhennia M.S. Khrushchova. K., Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1995. S. 87–92. [in Ukrainian]

Lytvyn, 2004 – Lytvyn V. Ukraina u pershomu povoiennomu desiatylitti (1946 – 1955) [Ukraine in the first post-war decade (1946 – 1955)]. K., 2004. 240 s. [in Ukrainian]

Lubko, 2002 – Lubko I. Sproby ahrarnykh peretvoren M. Khrushchova ta yikh vplyv na ukrainske selo (1953 – 1964 rr.) [Attempts for agrarian reforms by M. Khrushchev and their influence on the Ukrainian village (1953 – 1964)]: Avtoref. dys… kand. ist. nauk: 07.00.01. Donets. nats. un-t. Donetsk, 2002. 19 s. [in Ukrainian]

Mykhailiuk, 1992 – Mykhailiuk V. Istoriohrafiia rozvytku ahrarnykh vidnosyn v Ukraini (70-ti – pochatok 90-kh rr.) [Historiography of the development of agrarian relations in Ukraine (70s – early 90's)]. K., 1992. 181 s. [in Ukrainian]

Nikolaiets, 2006 – Nikolaiets Yu. Pidhotovka kadriv dlia narodnoho hospodarstva v roky khrushchovskoi «vidlyhy» u vysvitlenni vitchyznianykh doslidnykiv [Training of personnel for the national economy during Khrushchev's «thaw» in the coverage of domestic researchers]. Ukrainskyi selianyn. 2006. Vyp. 10. S. 80–84. [in Ukrainian]

Nikiliev, 2006 – Nikiliev O. Vyshcha silskohospodarska shkola Ukrainy v konteksti ahrarnoi polityky derzhav seredyny 1950-kh – seredyny 1960-kh rr. [The Higher Agricultural School of Ukraine in the context of the agrarian policy of the mid-1950s – the mid-1960s.]. Ukrainskyi selianyn. 2006. Vyp. 10. S. 176–180. [in Ukrainian]

Rovchak, 2000 – Rovchak L. Mashynno-traktorni stantsii v Ukraini (50-ti rr.) [Machine-tractor stations in Ukraine (50-ies)]: Avtoref. dys… kand. ist. nauk: 07.00.01; Donets. nats. un-t. Donetsk, 2000. 19 s. [in Ukrainian]

Romaniuk, 2005 – Romaniuk I. Problemy silskoi shkoly Ukrainy v kintsi 50 – seredyni 60 rokiv XX stolittia [Problems of the rural school of Ukraine in the late 50's – mid 60's of the twentieth century]. Ukrainskyi selianyn. 2005. Vyp. 9. S. 76–77. [in Ukrainian]

Romaniuk, 2005 – Romaniuk I. Ukrainske selo v 50-ti – pershii polovyni 60-kh rr. XX stolittia [Ukrainian village in the 50's – the first half of the 1960's]. Vinnytsia, 2005. 256 s. [in Ukrainian]

Tievikova, 2009 – Tievikova O. Materialno-pobutovi umovy zhyttia ukraintsiv u konteksti doslidzhennia povsiakdennosti (1953–1964 rr.) [Material and living conditions of Ukrainians in the context of the study of everyday life (1953–1964)]. Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk. K., 2009. Vyp. 12. S. 244–252. [in Ukrainian]

Ukrainske selo u 20 – 90 rokakh XX stolittia (korotkyi istoryko-ekonomichnyi narys) [Ukrainian village in the 20 - 90 years of the twentieth century (short historical and economic essay)] / Za red. profesoriv L.Iu. Berenshteina, H. P. Myhryna, P. P. Panchenka [In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy]. K., 1998. 140 s. [in Ukrainian]

Fedorenko, 2008 – Fedorenko Ya. Rozvytok i osnovni problemy osvity u silskii mistsevosti v period khrushchovskoi «vidlyhy» [Development and main problems of education in rural areas during Khrushchev's «thaw»]. Ukrainskyi selianyn. 2008. Vyp. 11. S. 186–188. [in Ukrainian]

Chumak, 2009 – Chumak A.I. Doslidzhennia materialno-tekhnichnoho i kadrovoho zabezpechennia ukrainskoho sela «khrushchovskoi doby» v otsintsi suchasnoi ukrainskoi istoriohrafii [Investigation of material and technical and personnel support of the Ukrainian village «Khrushchev period» in assessing contemporary Ukrainian historiography] // Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia: Istorychni nauky. 2012. № 22(235). S. 47–56. [in Ukrainian]

Chumak, 2009 – Chumak A. I. Stanovlennia istorychnykh znan pro materialno-tekhnichne i kadrove zabezpechennia ukrainskoho sela u 1953 – 1964 rr. (na materialakh «Ukrainskoho istorychnoho zhurnalu») [Formation of historical knowledge about material and technical and personnel support of the Ukrainian village in 1953 – 1964 (on materials of the Ukrainian Historical Magazine)] // Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia: Istorychni nauky. 2009. № 160–161. S. 86–91. [in Ukrainian]

Shevchenko, 2008 – Shevchenko L. Riven ta yakist zhyttia silskoho naselennia Ukrainy v roky khrushchovskoi «vidlyhy»: istoriohrafiia problemy [The level and quality of life of the rural population of Ukraine during Khrushchev's «thaw»: historiography of the problem]. Ukrainskyi selianyn. 2008. Vyp. 11. S. 102–106. [in Ukrainian]

Iankovska, 2010 – Iankovska O. Sotsialna polityka derzhavy ochyma robitnykiv i selian [Social policy of the state through the eyes of the workers and peasants]. Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.) U 2-kh knyhakh, 3-kh chastynakh. Kn. 1, ch. 1–2 / Vidp. red. V. M. Danylenko. K., Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2010. S. 293–351. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 8.03.2018 р.

УДК 94(47+57):94(630)]

Зінаїда СВЯЩЕНКО,
orcid.org/0000-0001-5845-3115
доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та методик навчання
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Україна, Умань) szv09@meta.ua

РАДЯНСЬКО-СОМАЛІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ У КОНТЕКСТІ ЕФІОПО-СОМАЛІЙСЬКОГО КОНФЛІКТУ

У статті проаналізовано радянсько-сомалійські відносини у контексті Ефіопо-Сомалійського конфлікту. Досліджено причини територіальних суперечок між Ефіопією і Сомалі та позицію Радянського Союзу щодо їх урегулювання. Констатується, що відносини між СРСР та Сомалі в ході Ефіопо-Сомалійського конфлікту зазнали змін. Від співпраці з Сомалі Радянський Союз перейшов до прямої підтримки Ефіопії. Зроблено висновок, що результати військової активності в Ефіопії виявилися явно не на користь СРСР. Радянський Союз втратив більш стабільного союзника – Сомалі, а разом з ним – вже побудовані на його території важливі військово-стратегічні об'єкти. СРСР зазнав значних матеріальних збитків та зіпсував відносини з багатьма державами Африки, негласно потоптав ідеї розрядки, став заручником слаборозвиненої Ефіопії.

Ключові слова: *СРСР, Сомалі, Ефіопія, конфлікт, Огаденська війна, відносини.*

Zinaida SVYASCHENKO,
Ph D hab. (History), Associate Professor of World History and methods of Teaching,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Ukraine, Uman) szv09@meta.ua

THE SOVIET-SOMALIA RELATIONS IN THE CONTEXT OF ETHIOPIAN-SOMALIA CONFLICT

Since the time of the formation of the Somali Republic the relation between it and the USSR were friendly enough. Moscow granted Somalia a long-term loan, the full-scale treaty of friendship and cooperation was signed, and their military cooperation was close. But with the beginning of the conflict between Ethiopia and Somalia the situation underwent changes. In the article the Soviet-Somalia relations in the context of Ethiopian-Somalia conflict are analysed.

The reasons of territorial disputes between Ethiopia and Somalia, as well as the position of the Soviet Union concerning their solutions are investigated. The attention is drawn to the fact that with the beginning of the conflict between the two countries, the USSR found itself in the position when there appeared a necessity of decision-making about the coming conflict: on which side to be, Somalian or Ethiopian.

It is ascertained that the relations between the USSR and Somalia in the course of the Ethiopia-Somalia conflict underwent changes. From its cooperation with Somalia the Soviet Union passed to a direct support of Ethiopia.

The fact that Somalia was considered a traditional ally of the Soviet Union is underlined. Their relations had a long preceding history. As to Ethiopia, it was a firm ally of Washington before the September revolution of 1974. The parties had considerable military contacts. But after Mengistu Haile-Mariam, having destroyed all opposition, usurped the power in Ethiopia, and started to build a socialist society, sharp changes in the USA's and USSR's attitudes to Ethiopia took place. The USA stopped providing Addis Ababa with military help. On the contrary, within but a few months, Moscow signed with Ethiopia 12 contracts on cooperation. Trying to reconcile Somalia and Ethiopia, the Kremlin tried to untangle a hard knot of contradictions by political means. But in face of the threatening armed collision the Soviet military deliveries to Ethiopia sharply increased. The relations with Somalia began to spoil. Having entered into a confrontation with Soviet the Union, Somalia reoriented in its policy towards some Arabian states and the USA. It is underlined, that the conflict between Somalia and Ethiopia ended in Ethiopian favor due to a considerable support of the USSR.

The conclusion is drawn that the involving of the USSR into the conflict between Somalia and Ethiopia did not bring to much political dividends. The Soviet Union lost Somalia, a stabler ally of the two, and – together with it – important strategic objects already constructed in its territory, instead, gaining the other ally – Ethiopia. The USA were only temporarily forced out from the Horn of Africa. The participation of the Soviet military component in the Ethiopian-Somalia opposition, and, later, in the war in Eritrea complicated the USSR – USA mutual relations which

was negatively reflected in the process of easing of the international tension and spoilt the relations with many states of Africa. In the material plane, the Soviet Union suffered huge losses. In addition, all the following years the USSR had to give the all-round, often free, aid to one of the poorest countries of Africa – Ethopia.

***Key words**: the USSR, Somalia, Ethiopia, conflict, Ogaden war, relations.*

Постановка проблеми. Наприкінці 1950-х рр., коли в країнах Африки почалися масові рухи за національну незалежність і суверенітет, Радянський Союз став на бік тих керівників, які разом з антиколоніальними гаслами висували ідеї побудови «суспільства без класів і приватної власності». Свій вплив на Африканському континенті СРСР намагався поширювати насамперед за допомогою комбінацій політико-дипломатичних зусиль, економічної допомоги і поставок зброї. Співпраця між СРСР і африканськими державами з самого початку мала глибоко ідеологічний характер. Переважала думка, що спочатку слід зміцнити владу, а вже потім братися за радикальні суспільні перетворення, інакше влада може бути втрачена. Тому Москва надавала великого значення постачанню в країни Африки зброї, яке, правда, не завжди «спрацьовувало» в напрямку, бажаному для СРСР. Безпосередня військова присутність СРСР на континенті також зросла.

Саме такими були відносини між СРСР та Сомалі, які зазнали змін у ході Ефіопо-Сомалійського конфлікту. Від співпраці з Сомалі Радянський Союз перейшов до прямої підтримки Ефіопії.

Аналіз досліджень. Історіографію проблеми в основному складають праці російських науковців. Серед них роботи С. Лавреїнова і І. Попова (Лавреинов, Попов, 2005), П. Седова (Седов, 1981), О. Уткіна (Уткин, 2008) та колективу авторів під редакцією В. Золотарьова (Россия (СССР) в локальных войнах, 2000), в яких дослідники аналізують участь СРСР у низці збройних конфліктів, які мали місце в різні періоди його історії, в тому числі і участь у Ефіопо-Сомалійському конфлікті. Проте радянсько-сомалійські відносини ще не були предметом активного наукового інтересу вітчизняних істориків, а тому стала предметом нашого аналізу.

Мета статті. Метою пропонованої розвідки є проаналізувати радянсько-сомалійські відносини у контексті Ефіопо-Сомалійського конфлікту, з'ясувати наслідки для СРСР розриву відносин із Сомалі і участі у конфлікті на стороні Ефіопії.

Виклад основного матеріалу. У 1970-і рр. радянська військова присутність утвердилася в районі Африканського Рогу, а саме в Сомалі та Ефіопії.

У кінці липня 1977 р. після ряду збройних зіткнень на кордоні з Ефіопією сомалійські війська вторглися в прикордонну ефіопську провінцію Харерге, основна частина якої була зайнята пустелею Огаден. Могадішо (столиця Сомалі) використовував велику військову силу – 12 механізованих бригад, 250 танків, 600 артилерійських знарядь, близько 40 бойових літаків. Загальна чисельність сил вторгнення склала близько 70 тис. осіб (Жирохов, Заблотский).

Це була не перша сутичка з приводу спірної території. Попереднє збройне зіткнення між двома країнами з приводу Огадена відбулося в 1964 р. Тоді екіпірована американцями ефіопська армія взяла верх над Сомалі. Потім в 1960 – 1970-і рр. підтримуваний Могадішо Визвольний фронт Західного Сомалі постійно турбував ефіопську армію в Огадені.

Територіальні суперечки між Ефіопією і Сомалі сягають своїм корінням у далеке минуле. Ще в XVI – XVII ст. почалося проникнення Сомалі в обширний пустинний район Огаден, проте в кінці XIX ст. він був зайнятий Ефіопією і став частиною її території. Ефіопо-сомалійське територіальне питання певною мірою зберігало свою актуальність за часів західного колоніального правління в Африці. Величезна італійська Східно-Африканська імперія напередодні Другої світової війни включала території Ефіопії, Еритреї, Огадена, Італійського Сомалі. У період британської окупації Східної Африки з 1942 до 1948 рр. Огаден був включений до складу Сомалі. У 1948 р. англо-ефіопський договір, встановивши лінію територіального розмежування між Ефіопією і Сомалі, включив Огаден до складу Ефіопії (Россия (СССР) в локальных войнах, 2000: 107).

У червні 1960 р. у результаті об'єднання Британського та Італійського Сомалі утворилася Сомалійська Республіка, яка негайно пред'явила претензії на Огаден як частину Великого Сомалі, а також на північну частину Кенії і Джібуті. Після військового перевороту 1969 р. до влади в країні прийшов генерал М. Сіад Барре, який оголосив одним зі своїх головних завдань об'єднання всіх

земель у Східній Африці, де проживають народи, що розмовляють сомалійською мовою. При цьому мався на увазі передовсім Огаден.

Ефіопо-сомалійська територіальна суперечка супроводжувався запеклою конфронтацією керівництва Ефіопії з представниками іншої території – Еритреї. Незважаючи на резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 1950 р. з рекомендацією створити Федерацію Еритреї та Ефіопії, в 1962 р. Ефіопія анексувала Еритрею, включивши її як одну із провінцій. Відтоді Еритрейська проблема просто ігнорувалася Адді-Абебою (Конфликт между Эфиопией и Эритреей).

Якою ж була позиція Радянського Союзу з вибухонебезпечних проблем Африканського Рогу? Подвійна. З одного боку, СРСР був прихильний Хартії Організації Африканської єдності, прийнятої в 1963 р., де проголошувався принцип відмови від застосування сили для врегулювання прикордонних суперечок і визнавалися непорушними існуючі кордони в Африці. У цьому сенсі Радянський Союз підтримував Ефіопію в територіальній суперечці з Сомалі і в боротьбі з Еритрейськими сепаратистами. З іншого боку, Москва мала тісні зв'язки з Могадішо, в тому числі і по військовій лінії, протягом багатьох років в минулому надавала підтримку еритрейським сепаратистам у їх боротьбі з центральною владою імператора Хайле Селассіє I. Таким чином, СРСР виявився у ситуації, коли постала необхідність визначитися в зіткненні, що назрівало: з ким бути – з Сомалі або Ефіопією, з Ефіопією або Еритреєю?

Сомалі в Радянському Союзі вважали традиційним союзником. Цим відносинам передувала довга передісторія. До середини 1960-х рр. американський вплив на Африканському Розі домінував. Сомалі, яка отримала незалежність в 1960 р., продовжувала зберігати певну ступінь залежності від своїх колишніх метрополій – Італії та Великобританії. Однак в 1963 р. ці відносини були неабияк зіпсовані категоричною відмовою Лондона включити до складу Сомалі прикордонний регіон Кенії, населений переважно сомалійцями (Лавреинов, Попов, 2005: 380).

У цих умовах звернення Сомалі до західних країн з проханням про військову допомогу було зустрінуте прохолодно. І Могадішо зважилося на прагматичний різкий поворот у своєму зовнішньополітичному курсі. Сомалі почала орієнтуватися на Радянський Союз. У Москві до прохань Могадішо поставилися з розумінням. Радянський Союз до цього часу виходив на рівень військово-стратегічного паритету з США. З'явилася можливість для стратегічного суперництва з американцями в інших регіонах світу. Сомалі була вкрай вигідно розташована геостратегічно. Вона перебувала на перехресті Червоного моря та Індійського океану, поруч з Близьким Сходом.

У жовтні 1963 р. Москва погодилася надати Сомалі довгостроковий кредит на суму в 30 млн. американських доларів. З кожним роком обсяги цієї допомоги зростали (Седов, 1981: 92).

У відповідь на надану допомогу Москва отримала в своє розпорядження низку об'єктів у порту Сомалі Бербера, включаючи військовий аеродром і 2 об'єкти зв'язку, введені в експлуатацію в 1972 р.

У 1974 р. СРСР і Сомалі підписали повномасштабний договір про дружбу і співробітництво, який передбачав «навчання сомалійського військового персоналу і надання озброєння та іншого військового спорядження Демократичній Республіці Сомалі з метою посилення її оборонного потенціалу» (Советская внешняя политика, 1995: 315).

Могадішо надавав певні пільги для радянського ВМФ, радянські радники і фахівці працювали в усіх ланках армії Сомалі (Россия (СССР) в локальных войнах, 2000: 107).

Що стосується Ефіопії, то до вересневої революції 1974 р. вона була твердою союзницею Вашингтона. Сторони мали значні військові контакти. Особливо інтенсивно американці експлуатували базу зв'язку Кегні біля м. Асмар в Еритреї, що стала важливим елементом в американській комунікаційній мережі, яка охоплює величезний простір від Філіппін через Ефіопію і Марокко до м. Арлінгтон (США). База Кегні була надана США в оренду в 1953 р. терміном на 25 років, однак під кінець цього терміну американці втратили інтерес до неї плануючи передати її функції більш сучасній базі в Дієго-Гарсія. Це безпосередньо вплинуло на різке зниження обсягу військової допомоги Ефіопії (Лавреинов, Попов, 2005: 380).

Після повалення монархії американська зброя продовжувала надходити в країну, її збройні сили, як і раніше, готувалися військовими радниками США. Однак у квітні 1976 р. керівництво Ефіопії оголосило програму «національно-демократичної революції» і взяло курс на зближення з

СРСР. Уже в грудні була досягнута домовленість про радянські військові поставки в Ефіопію на суму в 100 млн. доларів (Россия (СССР) в локальных войнах, 2000: 107).

У квітні 1977 р. у ході жорсткої фракційної боротьби до влади в Ефіопії прийшов випускник одного з військових коледжів США підполковник Менгісту Хайле Маріам, прихильник ідей соціалізму (роздача землі селянам, націоналізація промисловості, демократичне суспільство на чолі з правлячою партією і т. д.). У стислі терміни новий керівник знищив всю опозицію, узурпував владу і почав будувати соціалістичне суспільство на Африканському континенті. Це сподобалося Москві, яка буквально за кілька місяців підписала з Ефіопією 12 договорів про співпрацю. Наслідувала СРСР і Куба.

Під приводом порушення прав людини США припинили військову допомогу Аддіс-Абебі. 23 квітня 1977 р. Ефіопія закрила консульства Сполучених Штатів та інших західних держав в Асмарі. З країни було вислано американську військову місію, припинила функціонування їх військова база. Військовим аташе США, Великобританії, ФРН та Єгипту було запропоновано покинути Ефіопію.

У перших числах травня того ж року М. Х. Маріам відправився з візитом до Москви, в ході якого було підписано Декларацію про основи дружніх взаємин і співробітництва між СРСР і Ефіопією. Військова допомога ставала невід'ємним атрибутом міждержавного співробітництва. В обмін на військову допомогу Маріам обіцяв надати порт Массава для спорудження радянської військово-морської бази. У рекордно короткі терміни вона могла б обслуговувати радянські кораблі і підводні човни. Тим самим різко послаблялася залежність Москви від сомалійських портів у регіоні Червоного моря – Індійському океані (Лавреинов, Попов, 2005: 382).

До пори до часу Москві вдавалося успішно балансувати, не заплутуючись у павутині складних взаємин Ефіопії і Сомалі. Абсолютно небажаний конфлікт між двома союзними Москві державами був не на часі. І тому подвійно неприємний.

Намагаючись примирити Сомалі і Ефіопію, Кремль спробував розв'язати тугий вузол суперечностей політичними засобами. За посередництва Ф. Кастро, який здійснював в березні 1977 р. поїздку у регіоні, лідерам конфліктуючих сторін було запропоновано створити «федерацію держав Східної Африки» у складі Ефіопії, Сомалі і Джібуті (Конфликт между Эфиопией и Эритреей).

Сомалійський керівник, захоплений ідеєю «Великого Сомалі», відповів відмовою. Більше того, він піддав різкій критиці сам факт радянської військової допомоги Ефіопії. Шанси на компроміс стрімко зникали. Збройна сутичка ставала неминучою. У такій ситуації Москва остаточно зробила вибір на користь Ефіопії.

Ефіопія з багатьох міркувань виглядала в очах Москви краще, ніж Сомалі. Її населення у 9 разів перевищувало Сомалі. В Ефіопії було два відносно сучасні порти на Червоному морі. Успіх в Ефіопії міг якимось чином компенсувати прикрі провали радянської політики в Єгипті і Судані початку 1970-х рр. (Советская внешняя политика, 1995: 298).

Сомалі ж, на тлі зростаючої уваги до цієї країни з боку США, і, особливо, Саудівської Аравії з її багатомільйонними вливаннями в сомалійську економіку, все більше здавалася назавжди «відрізаним шматком».

Назрівало збройне зіткнення. У цій ситуації різко активізувалися радянські військові поставки в Ефіопію. Перша велика партія озброєння оцінювалася в 385 млн. доларів і включала 48 винищувачів різних модифікацій, більше 300 танків Т-54 і Т-55, установки залпового вогню БМ-21 «Град», артилерійські системи різного калібру, тощо (Военное присутствие СССР в Эфиопии). Військова допомога була настільки значною, що дала підставу деяким військовим експертам за кордоном назвати її «військовою інтервенцією». Вибір був зроблений: в дилемі «Сомалі або Ефіопія?». Жереб випав на останню; СРСР бачив в енергійному Маріамі ідеал африканського комуніста, перспективного борця з імперіалізмом. Та й стратегічне розташування Ефіопії, скоріш за все, давало СРСР чималі військово-політичні дивіденди.

Услід за озброєнням в Аддіс-Абебу попрямували сотні радянських військовослужбовців – генералів, офіцерів, прапорщиків, солдатів і навіть курсантів військових навчальних закладів. Спільно з кубинцями вони почали готувати національні військові кадри для ефективного протистояння «двох небезпек» – агресії Сомалі і сепаратистського руху на півночі країни – в Еритреї.

Відносини з Сомалі почали швидко псуватися. Обидві сторони вже не соромились обмінюватися різкими випадами на адресу один одного. Так, в інтерв'ю кувейтській газеті «Аль-Йакаш» 27 червня 1977 р. президент Сомалі С. Барре заявив: «Якби з'ясувалося, що зброя, що посилається Радянським Союзом в Ефіопію, становить загрозу Сомалі, тоді Сомалі прийняло б історичне рішення проти цього озброєння. Ми були б не вправі діяти перед лицем загрози, що виходить від переозброєння Ефіопії Радянським Союзом» (Огаденська війна).

На початку вересня 1977 р. Сіад Барре здійснив візит до Москви, де спробував домогтися нейтрального ставлення СРСР до своїх акцій в Огадені і збільшення радянських військових поставок. Але Москва не пішла назустріч пропозиціям сомалійського лідера. Переговори на цю тему з Головою Ради Міністрів СРСР О. М. Косигіним, міністром закордонних справ А. А. Громико і партійним ідеологом М. А. Сусловим ні до чого не привели. Л. І. Брежнєв, який відпочивав в Криму, не побажав перервати свою відпустку для зустрічі з Барре. Це означало одне – Москва відповіла відмовою на всі прохання С. Барре. Але президент Сомалі, в очікуванні контрнаступу ефіопської армії, все ще не наважувався відкрито порвати з Москвою (Лавреинов, Попов, 2005: 384).

На зворотному шляху з Радянського Союзу С. Барре зробив зупинку в Єгипті, який рік тому фактично розірвав відносини з Кремлем. Президент А. Садат підтримав позицію Сомалі, пообіцявши допомогу і підтримку. Сигнали про готовність надати Сомалі озброєння надійшли також з Саудівської Аравії, Ірану, Пакистану та Судану. У середині липня адміністрація США проявила готовність знизити «залежність Сомалі від СРСР шляхом надання оборонної військової техніки». За повідомленнями радянських і ефіопських засобів масової інформації, американська зброя великими партіями почала надходити в Сомалі. Однак західна преса відзначала, що позиція США з питання поставок озброєння Сомалі була вкрай обережною (Жирохов, Заблотский).

Увійшовши в конфронтацію з Радянським Союзом, Сомалі переорієнтувалося у своїй політиці на деякі арабські держави і США. Не випадково вже 13 листопада 1977 р. сомалійський уряд денонсував договір з СРСР і зобов'язав 2-тисячну колонію радянських військових фахівців в триденний термін покинути країну, а кубинських – протягом доби. Радянські військові радники і фахівці займалися в Сомалі підготовкою місцевих військових кадрів. Збройні сили країни були майже повністю укомплектовані радянською військовою технікою. Зокрема, в 1976 р. вони мали 250 танків, 350 бронетранспортерів, 79 винищувачів типу МіГ, 2 протичовнові кораблі, 10 патрульних катерів і т. д. З 1964 по 1977 рр. в Сомалі по лінії МО СРСР побувало 3911 осіб, в тому числі 12 генералів, 2419 офіцерів, 123 прапорщики, 405 сержантів і солдатів і 952 робітники і службовці СА і ВМФ (Россия (СССР) в локальных войнах, 2000: 108–109).

Для евакуації «радянських і кубинських громадян» з сомалійського порту Бербера в Аденській затоці в столицю країни Могадішо прибув великий десантний корабель з батальйоном морської піхоти ВМФ СРСР. Місцеві власті зробили спробу перешкодити заходу корабля в гавань. Тоді на берег були висаджені морські піхотинці з танками і артилерією. Така зухвала «міра Рад» шокувала керівництво Сомалі, однак нагнітати напруженість воно не стало. Працівники посольства і військовослужбовці були успішно переправлені на корабель і доставлені в єменський порт Аден. Частина радянських громадян були відправлені на батьківщину транспортними літаками Ан-12 зі столичного аеропорту. Відходячи, десантники забрали з собою плавмайстерню і плавучий док, які належали СРСР (Война Сомали и Эфиопии в 1977 – 1978 гг.).

У відповідь – «око за око» – з Москви була вислана численна група сомалійських слухачів військових училищ та академій. Гавана взагалі розірвала дипломатичні відносини з Сомалі.

Збитки від згортання відносин з Сомалі були відчутними для Москви. СРСР втратив обладнаний ним великий порт Бербера – місце заходу і стоянки військових кораблів, які несли бойову службу в Індійському океані; спеціально побудований вузол зв'язку; станцію стеження; сховище для тактичних ракет на 175 тис. барелів палива і житлові приміщення на 1,5 тис. осіб та ін. Він позбувся права користуватися сомалійськими аеродромами та іншими важливими стратегічними об'єктами.

Отже, у вересні–листопаді 1977 р. позиції всіх країн, прямо або побічно втягнутих у війну в Огадені, остаточно визначилися. Частина радянських військових радників з Сомалі повернулися в Радянський Союз, а інші були перекинуті в Ефіопію. Радянські фахівці і радники були спря-

мовані в Ефіопію на підставі розпорядження Ради Міністрів СРСР № 1823 від 13 серпня 1977 р. (Россия (СССР) в локальных войнах, 2000: 110).

Сомалійці розгорнули за радянськими військовослужбовцями справжнє полювання. За голову радника була призначена нагорода в 2 тис. доларів. Коли про це стало відомо, радянських військових радників почали посилено охороняти.

Єфіопо-Сомалійський конфлікт завершився на користь Ефіопії. Вже до 16 березня 1978 р. практично вся територія Огадена, окупована армією Сомалі, була звільнена. Випереджаючи події, 15 березня уряд Сомалі оголосив про «повне виведення» своїх з'єднань і частин з Ефіопії.

В успіх ефіопських військ, як уже було сказано, великий внесок внесли радянські військові фахівці. Вони брали участь у підготовці і проведенні операцій (у розвідці, розробці планів, наданні допомоги ефіопським командирам в організації бою і т. д.); під час бойових дій перебували на фронті, часто в бойових порядках частин.

Ефіопо-Сомалійський конфлікт завершився вигнанням регулярних збройних сил Сомалі з Огадена. Водночас бойові організації Фронту звільнення Західного Сомалі, що залишилися, не припинили опору і перейшли до партизанських методів боротьби. Однак ні за своєю чисельністю, ні за кількістю і складом озброєння опозиційні сили в Східній Ефіопії вже не представляли суттєвої небезпеки для Аддіс-Абеби. Разом з тим, диверсійні групи «сомалійського фронту» періодично здійснювали рейди на ефіопську територію. 16 червня 1978 р. в одну з їх засідок (біля села Дакета провінції Огаден) потрапила група радянських військових фахівців зі складу окремого медичного батальйону: підполковник Н. Удалов, капітани В. Князєв, В. Філіппов, сержант Н. Горєлов, рядові С. Дулов і Н. Козлов. Військовослужбовці були полонені і надалі, при спробі до втечі, п'ятеро з них були вбиті. Підполковник Н. Удалов був вивезений на територію Сомалі і пропав без вісти (Известия, 1994).

Війна між Ефіопією і Сомалі в пустелі Огаден тривала 7 місяців. Відомості про загальні втрати не наводилися сторонами в офіційних повідомленнях, проте, за деякими даними, в Ефіопії загинули тисячі мирних жителів, понад 600 тис. осіб стали біженцями. Розмір матеріального збитку, нанесеного країні, оцінювався у десятки мільярдів доларів (Лавреинов, Попов, 2005: 389).

Інтенсивна залученість СРСР у Ефіопо-Сомалійський конфлікт, на думку російських дослідників, не принесла йому великих політичних дивідендів. Радянський Союз втратив одного зі своїх союзників – Сомалі – і придбав іншого – Ефіопію. США були лише тимчасово витіснені з Африканського Рогу. Участь радянського військового компонента в ефіопо-сомалійському протистоянні, а потім і у війні в Еритреї ускладнила взаємовідносини СРСР і США, що негативно відбилося на процесі розрядки міжнародної напруженості. У матеріальному плані Радянський Союз зазнав величезних збитків. Більше того, всі наступні роки СРСР був змушений надавати всебічну, часто безоплатну допомогу одній з найбідніших країн Африки – Ефіопії. Якщо врахувати, що за чисельністю населення Ефіопії в 10 разів перевершувало Сомалі, то і тягар матеріальної допомоги цій країні значно перевищив масштаби радянської допомоги Могадішо в попередні роки. Заборгованість Ефіопії СРСР станом на 1 листопада 1989 р. досягла 2861 млн. рублів, основну частину яких складали витрати військового характеру (Россия (СССР) в локальных войнах, 2000: 116).

Висновки. Наслідки розриву відносин із Сомалі і участі у конфлікті на стороні Ефіопії не були прораховані радянським керівництвом. Та й сама наукова методика оцінки результатів тоді сприймалася в багнети – все пояснювалося ідеологічною доцільністю. Збиток для країни і її громадян, міжнародний престиж держави – все це залишалося за рамками внутрішньої і зовнішньої політики. Як наслідок: результати військової активності в Ефіопії виявилися явно не на користь СРСР.

По-перше, Радянський Союз втратив більш стабільного союзника – Сомалі, а разом з ним – вже побудовані на його території важливі військово-стратегічні об'єкти, які було важко заповнити. По-друге, Радянський Союз «вклав» в Ефіопію близько 10 млрд. доларів, які, цілком ймовірно, ніколи не були повернуті. По-третє, «ефіопська епопея» зіпсувала відносини Радянського Союзу з багатьма державами Африки, Близького і Середнього Сходу. По-четверте, Радянський Союз негласно потоптав ідеї розрядки, які в 1970-і рр. вселяли надію на мирне вирішення локальних воєн і збройних конфліктів. По-п'яте, Радянський Союз, не бажаючи цього, зіграв на користь США, давши їй відмінний шанс стати «справжнім миротворцем» і «гарантом демократії» в очах

більшості африканських народів. По-шосте, Радянський Союз не втримав при владі лідера «соціалістичної Ефіопії», який ганебно втік з країни навесні 1991 р. Москва стала непрямим винуватцем відділення Еритреї, що позбавило країну виходу до моря. По-сьоме, СРСР став заручником Ефіопії, злиденної і слаборозвиненої країни. Його потенціал вже не дозволяв гідно виконувати «благородну місію», хоча ву ім'я Ефіопії (як і численних подібних союзників) він працював на повну міць. Однак економіка не витримала безглуздої напруги. А незабаром і Радянський Союз перестав існувати як єдина держава.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Военное присутствие СССР в Эфиопии https://www.ereading.club/chapter.php/1022157/20/Temirov_Enciklopediya_zabluzhdeniy._Voyna.html

Война Сомали и Эфиопии в 1977 – 1978 гг. и участие в ней СССР http://alerozin.narod.ru/OgadenWar.htm

Жирохов, Заблотский – Жирохов М., Заблотский А. Опаленные пески Огадена http://www.airwar.ru/history/locwar/africa/ogaden/ogaden.html

Известия, 1994. – 18 января.

Конфликт между Эфиопией и Эритреей https://africana.ru/lands/Ethiopia/Eritrea.htm

Лавреинов, Попов, 2005 – Лавреинов С. Я., Попов И. М. Советский Союз в локальных войнах и конфликтах. М., 2005. 778 с.

Огаденська війна http://www.wikiwand.com/uk/

Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование. М., 2001. 608 с.

Россия (СССР) в локальных войнах и вооруженных конфликтах второй половины XX века / Под ред. В. А. Золотарева. М., 2000. 576 с.

Седов, 1981 – Седов П. Л. Развивающиеся страны и Советский Союз: Правда и вымыслы об экономическом сотрудничестве. М., 1981. 173 с.

Советская внешняя политика в годы «холодной войны» (1945 – 1985). Новое прочтение [Текст] / отв. ред. Л. Нежинский. М., 1995. 512 с.

Уткин А. И. Русские войны: Век XX. М., 2008. 528 с.

REFERENCES

Voennoe prisutstvie SSSR v Efiopii [Military presence of the USSR in Ethiopia] https://www.ereading.club/chapter.php/1022157/20/Temirov_Enciklopediya_zabluzhdeniy._Voyna.html [in Russian]

Voyna Somali i Efiopii v 1977 – 1978 gg. i uchastie v ney SSSR [The war between Somalia and Ethiopia in 1977-1978. and participation in it of the USSR] http://alerozin.narod.ru/OgadenWar.htm [in Russian]

Zhirokhov, Zablotskiy – Zhirokhov M., Zablotskiy A. Opalennye peski Ogadena [Searned Sands of Ogaden] http://www.airwar.ru/history/locwar/africa/ogaden/ogaden.html [in Russian]

Izvestiya, 1994. – 18 yanvarya. [in Russian]

Konflikt mezhdu Efiopiey i Eritreey [Conflict between Ethiopia and Eritrea] https://africana.ru/lands/Ethiopia/Eritrea.htm [in Russian]

Lavreinov, Popov, 2005 – Lavreinov S. Ya., Popov I. M. Sovetskiy Soyuz v lokalnykh voynakh i konfliktakh [The Soviet Union in Local Wars and Conflicts]. M., 2005. 778 s. [in Russian]

Ogadenska viyna [Ohgadskaya war] http://www.wikiwand.com/uk/ [in Russian]

Rossiya i SSSR v voynakh XX veka: Statisticheskoe issledovanie [Russia and the USSR in the wars of the 20th century: Statistical study]. M., 2001. 608 s. [in Russian]

Rossiya (SSSR) v lokalnykh voynakh i vooruzhennykh konfliktakh vtoroy poloviny XX veka [Russia (USSR) in local wars and armed conflicts of the second half of the 20th century] / Pod red. V. A. Zolotareva. M., 2000. 576 s. [in Russian]

Sedov, 1981 – Sedov P. L. Razvivayushchiesya strany i Sovetskiy Soyuz: Pravda i vymysly ob ekonomicheskom sotrudnichestve [Developing countries and the Soviet Union: Truth and fiction about economic cooperation]. M., 1981. 173 s. [in Russian]

Sovetskaya vneshnyaya politika v gody «kholodnoy voyny» (1945 – 1985). Novoe prochtenie [Soviet foreign policy during the Cold War (1945 – 1985). New reading] [Tekst] / otv. red. L. Nezhinskiy. M., 1995. 512 s. [in Russian]

Utkin A. I. Russkie voyny: Vek XX [Russian wars: Century XX] M., 2008. 528 s. [in Russian]

Стаття надійшла до редакції 15.03.2018 р.

УДК:930:[027.7(436.1):025.17(477.83/.86)(091)=112.2]

Наталія ТУРМИС,
orcid.org/0000-0001-5085-7537
кандидат історичних наук,
асистент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Україна, Львів) n_turmys@ukr.net

ОГЛЯД НІМЕЦЬКОМОВНОЇ УКРАЇНІКИ В КНИГОЗБІРНЯХ ВІДЕНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

У статті проаналізовано німецькомовну україніку в книгозбірнях Віденського університету. Зазначено, що праці, присвячені історії України? становлять значну частку фондів Головної університетської бібліотеки та бібліотеки Східноєвропейської історії та славістики. Визначено тематику історичної німецькомовної україніки, зібраної у колекціях бібліотеки, – історія Галичини, історія церкви, процеси націєтворення, соціально-економічна та локальна історія.

Ключові слова: *україніка, бібліотека, фонд, Віденський університет.*

Natalia TURMYS,
Ph D (History) Assistant Professor
of the Department of Modern and Contemporary History
of Foreign Countries. Ivan Franko National University of Lviv
(Ukraine, Lviv) n_turmys@ukr.net

A REVIEW OF THE UKRAINIAN STUDIES IN THE GERMAN LANGUAGE IN THE VIENNESE UNIVERSITY LIBRARY

Of the tasks of the Ukrainian major national informational space the compilation of a fundamental electronic collection of books and manuscripts on «Ukrainika» (Ukrainian studies), like these that already function in many civilised countries of the world, is one of priorities. With this in consideration, the funds of Viennese University library, that are so rich in the Ukrainian studies, are of great scientific value. As is well-known, Ukraine and Austria have centuries-old historical links which deepened after the West Ukrainian lands became a part of the Habsburg monarchy. In the XIX century, thanks to the political and religious tolerance of the Austrian state to the peoples within the monarchy, Vienna turned into a cultural center for the Ukrainian progressive youth who got their education and gained experience of political struggle there. After the disintegration of the Danubian monarchy, Austria became a constant centre of the Ukrainian intelligency emigres. It is quite natural, that the libraries of Vienna, including the library of the Viennese university, still keep a substantial lot of materials of archival and published Ukrainika. In the library of the Viennese university a significant amount of Lviv editions of the end of XIX – beginnings of the XX century is collected, as also Soviet and foreign works of the interwar and post-war periods, and contemporary researches. With a considerable stock of Ukrainika in the funds of the aforementioned university library, the attention in the article has been drawn to the researches in the German language, which are yet little-known in the Ukrainian historiography. Their introduction into the scientific circulation will essentially expand the horizons of Ukrainian historiography and will allow the researches to analyse the place and role of Ukraine in the world's general historical processes.

The library of the Viennese university possesses a unique fund of dissertations and master theses on Ukrainian studies, including such objects of research as Ukrainian national movement in Galicia, Greek-Catholic church, and Ukrainian immigration in Vienna (I. Nimčuk, M. Yaremko, B. Staruch, E. Olentschouk, O. Kmuta, M. Bergmann, H.-D. Komp). Among the bibliographic variety of basic researches of the Viennese university library, our attention is drawn, first of all, to the rare German language edition of 1796 J. K. von Engel and the works in the German language of the Ukrainian researchers, namely, M. Korduba, O. Hryzaj, I. Mirchuk, and others. As to the newest editions on Ukrainika in the library funds, the works by the following authors deserve mentioning first of all: on the problems of national construction – A. Kappeler, K. S. Jobst, A. V. Wendland; on the local history - G. Hausmann, P. Fäßler, B. Kuzmany, T. Penter; on the church history in Ukraine – M. Kunzler, T. Chagala, A. Mykhailenko, B. Wójtowicz-Huber; and on political movements in Galicia – A. V. Wendland, K. S. Jobst, D. Hüchtker.

So, the historical Ukrainian studies makes a considerable part of the funds of the Viennese university library and is represented both by the scientific inheritance of Ukrainian researchers and the works by foreign specialist on Ukrainian problems.

Key words: *ukraine, library, fund, university of Vienna.*

Постановка проблеми. Одним з першочергових завдань національного гуманітарного інформаційного простору України є укладання фундаментальної електронної книжкової та рукописної колекції «Україніки», на зразок тих, які функціонують у багатьох цивілізованих країнах світу. З огляду на це багаті на україніку фонди бібліотеки Віденського університету становлять велику наукову цінність. Загальновідомим є факт про багатовікові історичні зв'язки між Україною та Австрією, які поглибилися після входження західноукраїнських земель до Габсбурзької монархії. У XIX ст., завдяки політичній та релігійній толерантності Австрійської держави до народів монархії, Відень перетворився на культурний осередок для української прогресивної молоді, яка здобувала там освіту і набувала досвіду політичної боротьби. Після розпаду Дунайської монархії, Австрія стала центром політичної еміграції для української інтелігенції. Цілком закономірно, що бібліотеки Відня, серед яких і бібліотека Віденського університету, зберігають чимало матеріалів архівної та опублікованої україніки. Зважаючи на величезний обсяг україніки у фондах університетської бібліотеки, в статті акцентовано увагу на німецькомовні дослідження, маловідомі в українській історіографії.

Аналіз досліджень. Першу спробу аналізу україніки в архівах та бібліотеках Відня здійснив канадський історик Павло-Роберт Магочій «Відень, як ресурс для українознавства: з особливим поглядом на Галичину» (Magocsi, 1980: 610–626). Відновлення незалежності надало вітчизняним дослідникам більших можливостей доступу до світових книгозбірень, і саме в 90-х рр. XX ст. з'явилися огляди україніки Відня Петра Ричкова (Ричков, 1993) та Володимира Потульницького (Потульницький, 1999: 60–70). Від моменту появи згаданих публікацій пройшло майже 25 років, фонди Віденської університетської бібліотеки наповнилися новими надходженнями, систематизація яких є на часі.

Мета статті. Проаналізувати німецькомовну україніку у книгозбірнях Віденського університету та залучити її до наукового обігу української історіографії.

Виклад основного матеріалу Віденська університетська бібліотека є найдавнішою, діючою (функціонує з 1365 р.,) університетською книгозбірнею у німецькомовному світі та однією з найбільших загальнодоступних публічних бібліотек Австрії. Бібліотечний фонд Віденського університету на сьогодні налічує понад 7.4 млн. книг, 513.000 Е-книг, 80.000 Е-журналів та 9.000 сканованих періодичних видань. Головна університетська бібліотека з 1884 р. розміщується на вул. Universitätsring 1, 1 A-1010 та налічує понад 2,7 млн. примірників книг і 2.702 назв журналів. До структури бібліотеки Віденського університету, окрім Головної бібліотеки, входять 42 бібліотеки університетських інститутів. Велике зібрання україніки Віденського університету зосереджено в бібліотеці Східноєвропейської історії та славістики (Campus der Universität Wien Spitalgasse 2-4, Hof 5.2 A-1090), заснованої у 1907 р. Нині її фонди нараховують понад 120 тис. примірників книг з історії, культури, літератури та мовознавства всіх східноєвропейських країн. Тут зібрана значна кількість львівських видань кінця XIX – початку XX ст., зарубіжні та радянські праці міжвоєнного та повоєнного періоду, а також сучасні дослідження. Щодо періодичних видань, то серед 1507 назв журналів, присутніх у каталозі, 157 назв російською, 140 – польською та 83 – українською мовами. Загалом у Головній університетській бібліотеці і бібліотеці Східноєвропейської історії та славістики зібрана чи не найбільша колекція україніки в Австрії, значну частку якої становлять публікації віденських науковців.

Зацікавлення українською тематикою у стінах Віденського університету з'явилося у другій половині XIX ст. завдяки керівнику кафедри славістики Франьо Міклошичу, який довів лінгвістичні відмінності української мови від решти слов'янських, а також Ватрославу Ягічу, що виокремив українознавчі дослідження в один із напрямів славістики Австрії. У першій половині XX ст. україністика стає предметом наукового вивчення на Семінарі східноєвропейської історії за керівництва Костянтина Їречека та Ганса Уберсберга. У повоєнний період українознавчі

студії у Віденському університеті перебувають на маргінесі, і лише поява на політичній карті Європи незалежної України відродила інтерес до української історії та культури у науковому середовищі Відня. Про повноцінні українознавчі студії у Віденському університеті можна говорити лише з 90-х рр. XX ст.: а саме, 16 жовтня 1997 р. з ініціативи професора Петра Кононенка (Інститут українознавства) та академіка Ярослава Яцківа (Український Міжнародний комітет з питань науки та культури НАН України) в Інституті славістики Віденського університету за сприяння професора Юліане Бестерс-Ділгер було відкрито курс україністики (Мегела, З досвіду культурно-просвітницького), а в 1998 р. австрійський Інститут східноєвропейської історії Віденського університету очолив знаний україніст, зарубіжний член НАН України – професор Андреас Каппелер (Каппелер, Мені залежало на тому). Сьогодні директором Інституту славістики Віденського університету є видатний україніст, а з 2013 р. ще й президент Міжнародної асоціації україністів, професор Міхаель Мозер, а його заступником – професор Алоїз Вольдан, з 2016 р. «Почесний доктор» (Doctor Honoris Causa) Львівського національного університету ім. І. Франка. Наукова спадщина віденських україністів сповна представлена у фондах університетської бібліотеки.

Для бібліографічного аналізу німецькомовну україніку у Головній університетській бібліотеці та бібліотеці Східноєвропейської історії та славістики слід структуризувати так: 1) дисертації та магістерські роботи, 2) монографії, 3) статті та рецензії, 4) загальні праці.

Бібліотека Віденського університету володіє унікальним фондом дисертацій та магістерських робіт з українознавчої проблематики (Додаток). Серед них низка досліджень українських авторів, присвячених національно-політичним рухам українців у Галичині, греко-католицькій церкві та українській імміграції у Відні:

- Іван Німчук «Перша українська політична еміграція і її роль в українському відродженні» (Nimčuk, 1923),
- Михайло Яремко «Боротьба галицьких українців за своє представництво у Віденському парламенті з 1848 р., особливо у 1905 – 1907 рр.» (Jaremko, 1944),
- Богдан Старух «Боротьба галицьких українців за право на самовизначення у старій Австрії у 1772 – 1918 рр.» (Staruch, 1948),
- Микола Вацик «Розвиток національно-політичних ідей І. Франка та його змагання за їх утвердження» (Wacyk, 1948),
- Єлизавета Оленчук «Українці у віденській політиці та журналістиці (1914 – 1918)» (Olentschouk, 1998),
- Ольга Кмута «Духовність у підпіллі: пасторальна діяльність ордену Василіан в Українській греко-католицькій церкві в період комуністичного гніту (1946 – 1991)» (Kmuta, 2017).

Прикметно, що авторами дослідницьких робіт з україніки, зібраних у фондах бібліотеки, є не лише українські науковці, яким ця проблематика близька, але й зарубіжні дослідники. Зокрема, Ганс-Дітер Комп «Комуністична релігійна політика щодо української греко-католицької церкви з 1944 року» (Komp, 1979), Андреа-Клаудія Лічка «Українці, як нація і як меншина, між двома світовими війнами» (Litschka, 1998).

В огляді фундаментальних видань україніки, зібраних у фондах бібліотеки Віденського університету, відзначимо одну з найперших німецькомовних праць з історії України Йогана Крістіана фон Енгеля «Історія України та українського козацтва, а також королівства Галіції та Володимерії» (Engel, 1796) та німецькомовні праці українських дослідників, які мають бібліографічну цінність – Мирон Кордуба «Територія і населення України: географічно-статистичний звіт» (Korduba, 1919), Остап Грицай «Українці і оборона Відня 1683 р.» (Hryzaj, 1934), Іван Мірчук «Історія української культури» (Mirčuk, 1957).

Щодо тематики найновіших надходжень україніки, то це праці, присвячені проблемам націєтворення, російсько-українським взаємовідносинам, історії Галичини, історії церкви в Україні та локальній історії. У фондах бібліотеки зібрано чи не всі публікації проф. А. Каппелера, найзнаковіші з-поміж них: «Росія як поліетнічна імперія» (Kappeler, 2001) у 2005 р. перекладена українською, «Тяжкий шлях до нації: вступ до нової історії України» (Kappeler, 2003), «Росія і Україна: сполучені біографії та історії» (Kappeler, 2012). У згаданих працях дослідник аналізує

еволюцію російської імперської національної політики впродовж останніх кількох століть і доходить висновку, що Україну не можна називати російською колонією, оскільки класичну дефініцію колоніалізму, недоцільно застосовувати до російсько-українських взаємовідносин. Проблеми російсько-українських антагонізмів аналізуються науковцем і в найновішій монографії «Нерівні брати: росіяни та українці від середньовіччя до сьогодення» (Kappeler, 2017). Власне складні історичні контакти українців та росіян, у яких з XVIII ст. проявляється асиметрія у стосунках, якнайкраще пояснюють суть російсько-українського конфлікту, що розпочався у 2014 р. з анексії Криму та окупації південно-східного промислового регіону України Росією. Ключова думка, домінантна у працях А. Каппелера – Україна має власну роль на ментальній карті Європи.

Величезною заслугою проф. А. Каппелера є формування наукового середовища німецькомовних україністів-істориків. У кьолнський період наукової діяльності (1982 – 1998) А. Каппелер дав путівку в наукове життя – Ґвідо Гаусманну, Анні-Вероніці Вендлянд та Тані Пентер, а у Відні разом з Алоїзом Вольданом та Кристофом Авґустиновічем у 2006 р. започаткував докторантський проект «Австрійська Галичина та її багатокультурна спадщина», найуспішнішим випускником якого став Борріес Кузмани. Науковий доробок згаданих україністів добре представлений у фондах бібліотеки:

- Ґвідо Гаусманн, Андреас Каппелер «Україна: сучасність та історія нової держави» (Hausmann, 1993),
- Його ж «Університет та міське товариство в Одесі (1865 – 1917): соціальна та національна самоорганізація на периферії Російської імперії» (Hausmann, 1998). Опублікована дисертація, захищена у 1995 р.,
- Анна Вероніка Вендлянд «Русофіли в Галичині: українські консерватори між Австрією та Росією (1848 – 1915)» (Wendland, 2001). Опублікована дисертація, захищена у 1997 р, у 2000 р. її було відзначено премією Теодора Епштайна, як найкраще дослідження у царині східно-європейської проблематики,
- Таня Пентнер «Одеса 1917 р. Революція на периферії. Вступ до історії східної Європи» (Pentner, 2000),
- Її ж «Вугілля для Сталіна і Гітлера. Робота та життя на Донбасі у 1929 – 1953 рр.» (Penter, 2010),
- Кристоф Авґустинович, Андреас Каппелер «Галицький кордон 1772 – 1867. Комунікація чи ізоляція?» (Augustynowicz, Kappeler, 2007),
- Борріес Кузмани «Броди. Галицьке прикордонне місто у XIX ст.» (Kuzmany, 2011),
- Алоїз Вольдан «Іван Франко та єврейське питання у Галичині: міжкультурні зустрічі та динаміка в роботі українського письменника» (Woldan, 2016).

У фондах бібліотеки зберігається багато україніки теологічного характеру:

- Едуард Вінтер «Візантія та Рим у боротьбі за Україну (955 – 1939 рр.)» (Winter, 1942),
- Джоан Мадей «Церква між сходом і заходом: вступ до історії української та білоруської церкви» (Madey, 1969),
- Дмитро Злепко «Українська католицька церква: православне походження, римська приналежність» (Zlepko, 1991),
- Міхаель Кунцлер «Архирейський протокол: вступ до єпископської літургії у візантійському обряді греко-католицької церкви в Україні» (Kunzler, 1998),
- Тарас Шагала «Католицька та православна церкви в Україні: заклик до екуменізму» (Chagala, 2005),
- Рікарда Вулпіус «Націоналізація релігії: русифікаційна політика та українське державне будівництво (1860 – 1920)» (Vulpius, 2005),
- Андрій Михайленко ««Per aspera ad astra» ідея єдності у богословській та пасторальній діяльності Йосифа Сліпого (1892 – 1984). Історичне дослідження» (Mykhaleyko, 2009),
- Бернадетта Войтовіч-Губер «Батьки нації: греко-католицьке духовенство в процесі націєтворення галицьких русинів (1867 – 1918)» (Wójtowicz-Huber, 2015).

Фонди університетської бібліотеки мають великі зібрання праць з історії суспільно-політичних рухів у Галичині та на Волині, а також терору в часи Голодомору. Найновіші з-поміж них:

- Петер Фесслер «Lemberg – Lwów – Lviv: місто на перетині європейських культур» (Fäßler, 1995),
- Керстін Сюзанна Джобст «Між інтернаціоналізмом та націоналізмом: польські та українські соціал-демократи в Галичині (1890 – 1914). Вступ до питання національної ідентичності в Габсбурзькій монархії» (Jobst, 1996),
- Дітер Кюн «Моцарт у Галичині» (Kühn, 2008),
- Дітлінд Гюхткер «Історія як вистава: політичні рухи в Галичині в 1900 р.» (Hüchtker, 2014),
- Стефанія Вайсманн «Потенціал периферії: Леопольд фон Захер-Мазох (1836 – 1895) та Галичина» (Weismann, 2017),
- Корнелія Шенке «Національна держава та національне питання. Поляки та українці на Волині у 1921 – 1939 рр.» (Schenke, 2004),
- Дмитро Злепко «Голодомор в Україні: Секретний геноцид Сталіна 1932 – 1933 рр. До 7 млн. українських селян у дзеркалі секретних документів Міністерства закордонних справ Німеччини (документи з фондів Політичного архіву Міністерства закордонних справ)» (Zlepko, 1988),
- Гізела Шварце «Мова жертв: листи з Росії та України про примусову працю як історіографічне джерело» (Schwarze, 2005).

Німецькомовна україніка в періодичних виданнях – це статті та рецензії на сторінках, передусім «Die Ukraine», «Ukrainische Kulturberichte», «Österreichische Osthefte», «Wiener Slavistisches Jahrbuch», «Jahrbücher für Geschichte Osteuropas», «Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung». Виокремимо лише деякі публікації:

- Дмитро Дорошенко «Король Ян III і українське питання (1674 – 1675)» (Dorošenko, 1936: 464–466),
- Лео Білас «Філософія історії та ідеології історико-політичної концепції М. Грушевського» (Bilas, 1956: 262–292),
- Керстін Сюзанна Джобст «Марксизм і націоналізм: Юліан Бачинський та його концепція незалежності України «Ukraina Irredenta» (1895/96)» (Jobst, 1997: 31–47),
- Анна Вероніка Вендлянд «Галичина: захід чи схід, схід чи захід. Наближення українського прикордонного ландшафту» (Wendland, 2000: 389–421).

З переліку загальних праць, представлених у фондах університетської бібліотеки, слід відзначити найновіші синтези з історії та культури України:

- Франк Ґольчевські «Історія України» (Golczewski, 1993),
- Петер Джордан, Андреас Каппелер «Україна: географія – етнічна структура – історія – мова та література – культура – політика – освіта – економіка – право» (Jordan, Kappeler, 2000),
- Керстін Сюзанна Джобст «Історія України» (Jobst, 2010).

Висновки. Підсумовуючи, можемо стверджувати, що німецькомовна україніка становить значну частку фондів історичної україніки бібліотеки Віденського університету і представлена як науковою спадщиною українських дослідників, так і працями зарубіжних науковців, у тому числі віденських україністів. Щодо тематики досліджень, зібраних у фондах Головної університетської бібліотеки та бібліотеки Східноєвропейської історії та славістики, то це – суспільні рухи та політична боротьба в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст., історія церкви в Україні, російсько-українські взаємовідносини, процеси націєтворення, соціально-економічна та локальна історія.

Додаток

- Віктор Чилак «Виникнення руської держави, з особливим поглядом на похід русичів на Константинополь у 860 р. Історико-критичне дослідження» (Chylak, 1908),
- Еріх Георг Кутцнер «Українські поселення» (Kutzner, 1922),
- Михайло Скорик «Семен Палій, білоцерківський полковник» (Skoryk, 1923),

- Мозес Бергманн «Польсько-русинські антагонізми в Галичині» (Bergmann, 1924),
- Микола Кузняк «Шляхта та селяни у Галичині в XV ст.» (Kuzniak, 1924),
- Володимир Кисілевський «Українська шляхта XVII ст.» (Kysylevskyj, 1924),
- Нухім Русс «Польсько-українські антагонізми в Австрії у 1867 – 1906 рр.» (Russ, 1925),
- Ірена Левіцька «1848 рік і українці в Австрії» (Levicka, 1925),
- Файг Апісдорф «Ремісничі майстерні та цехи в середньовічному Львові» (Apisdorf, 1925),
- Маркус Гайден «1847 р. в Галичині» (Heiden, 1927),
- Борис Крупницький «Йоганн Крістіан фон Енгель та історія України» (Krupnickij, 1931),
- Михайло Антонович «Україна в Російській імперії (1764 – 1847)» (Antonowytsch, 1942),
- Петро Мельник «Український сільськогосподарський кооператив у Галичині» (Melnyk, 1944),
- Михайло Томич «Українська католицька церква: історія та сьогодення» (Tomytsch, 1999),
- Томас Мохаріч «Русинська військова термінологія у Габсбурзькій монархії» (Mocharitsch, 2010),

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Відомий славіст, популяризатор україністики в Європі та світі, професор Віденського університету Алоїз Вольдан став Почесним доктором (Doctor Honoris Causa) Львівського університету. URL:www.lnu.edu.ua/vidomyj-slavist-populyaryzator-ukrajinistyky-v-evropi-ta-sviti-profe...

Каппелер, Мені залежало на тому – Каппелер А. Мені залежало на тому, щоб українці були на ментальній карті Європи. Це – мій моральний імператив. URL:uamoderna.com/jittepis-istory/kappeler

Мегела, З досвіду культурно-просвітницького – Мегела І. З досвіду культурно-просвітницького та суспільного життя української громади в Австрії (90-і роки XX ст.) URL:www.korekta-vk.com/pres-kafe/avtory/megela/4-2

Міжнародна асоціація україністів URL:www.mau-nau.org.ua

Потульницький, 1999 – Потульницький В. Огляд фондів україніки архівів і бібліотек Відня // Українсько-австрійські культурні взаємини другої половини XIX – початку XX століття / Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей; Посольство Австрійської Республіки в Україні; Чернівецька міська рада; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ-Чернівці, 1999. С. 60–70.

Ричков, 1993 – Україніка в збірках Австрії. Бібліотеки, архіви, музеї: Попередній довідник / Уклав П. Ричков; відп. ред. П. Сохань; наук. ред. Г. Сварник. АН України. Археографічна комісія, Інститут української археографії. К. 1993. 54 с.

Antonowytsch, 1942 – Antonowytsch M. Ukraine im Russischen Reiche (1764 – 1847). Geistesgeschichtiche Studie. Wien. 1942. 246 S.

Apisdorf, 1925 – Apisdorf C. F. Das Handwerke und die Handwerkerzünfte im mittelalterlichen Lemberg. Wien. 1925. 137 Bl.

Augustynowicz, Kappeler, 2007 – Augustynowicz K., Kappeler A. Die galizische Grenze 1772 – 1867. Kommunikation oder Isolation? Wien. 2007. 245 S.

Bergmann, 1924 – Bergmann M. Der polnisch-ruthenische Antagonismus in Galizien. Wien. 1924. 137 Bl.

Bilas, 1956 – Bilas L. Geschichtsphilosophische und ideologische Voraussetzungen der geschichtlichen und politischen Konzeption M. Hruševśkyjs // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. 1956. Vol. 4(3). PP. 262–292.

Chagala, 2005 – Chagala T. Die katholischen und orthodoxen Kirchen in der Ukraine: Plädoyer für ein ökumenisches Miteinander. Ostfildern: Schwabenverlag, 2005. 223 S.

Chylak, 1908 – Chylak V. Über den Ursprung des russischen Staates mit besonderer Berücksichtigung des Russenangriffes auf Constantinopel im Jahre 860. Eine historisch-kritische Untersuchung. Wien. 1908. 104 Bl.

Dorošenko D. Król Jan III a sprawa Ukrainy 1674 – 1675 (König Johann III. und die ukrainische Frage 1674 – 1675) by Janusz Woliński // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. 1936. vol. 1. № 3. PP. 464–466.

Engel, 1796 – Engel von J. C. Geschichte der Ukraine und der ukrainischen Kosaken, wie auch der Königreiche Halitsch und Wladimir. Johann-Jacob Gebauer. 1796. 709 S.

Fäßler, 1995 – Fäßler P. Lemberg–Lwów–Lviv: eine Stadt im Schnittpunkt europäischer Kulturen. Köln: Wien [u.a.]: Böhlau, 1995. 207 S.

Golczewski, 1993 – Golczewski F. Geschichte der Ukraine. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1993. 335 S.

Hausmann, 1993 – Hausmann G. Ukraine: Gegenwart und Geschichte eines neuen Staates. Baden-Baden: Nomos-Verl.-Ges., 1993. 402 S.

Hausmann, 1998 – Hausmann G. Universität und städtische Gesellschaft in Odessa, 1865 – 1917: soziale und nationale Selbstorganisation an der Peripherie des Zarenreiches. Stuttgart: Steiner, 1998. 699 S.

Heiden, 1927 – Heiden M. Das Jahr 1847 in Galizien. Wien. 1927. 142 Bl.

Hryzaj, 1934 – Hryzaj O. Die Ukrainer und die Befreiung Wiens 1683: im Auftrag und im Verlag der Literarischen Sektion des Exekutivkomitees der Ukrainischen Vereine in Österreich. Wien. 1934. 31 S.

Hüchtker, 2014 – Hüchtker D. Geschichte als Performance: politische Bewegungen in Galizien um 1900**:** Frankfurt am Main [u.a.]: Campus-Verlag, 2014**.** 386 S.

Jaremko, 1944 – Jaremko M. Der Kampf der galizischen Ukrainer um ihre Vertretung im Wiener-Parlament seit 1848, insbesondere in den Jahren 1905 – 1907. Wien. 1944. 236 Bl.

Jobst, 2010 – Jobst K. S. Geschichte der Ukraine. Stuttgart: Reclam, 2010. 256 S.

Jobst, 1996 – Jobst K. S. Marxismus und Nationalismus: Julijan Bačyńskyj und die Rezeption seiner «Ukraina Irredenta» (1895/96) als Konzept der ukrainischen Unabhängigkeit // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. 1997. № 45. PP. 31–47.

Jobst, 1996 – Jobst K. S. Zwieschen Internationalismus und Nationalizmus: Die polnische und ukrainische Sozialdemokratie in Galizien von 1890 bis 1914. Ein Beitrag zur Nationalitätenfragen im Habsburgerreich. Hamburg, 1996. 737 S.

Jordan, Kappeler 2000 – Jordan P. Kappeler A. Lukan W. Vogl J. Ukraine: Geographie – ethnische Struktur – Geschichte – Sprache und Literatur – Kultur – Politik – Bildung – Wirtschaft – Recht. Österreichisches Ost-und Südosteuropa Institut. Wien [u.a.]. 2000. 838 S.

Kappeler, 2003 – Kappeler A. Der schwierige Weg zur Nation: Beiträge zur neueren Geschichte der Ukraine. Wien [u.a.]: Böhlau, 2003. 214 S.

Kappeler, 2001 – Kappeler A. Rußland als Vielvölkerreich: Entstehung, Geschichte, Zerfall. München: C. H. Beck, 2001. 400 S.

Kappeler, 2012 – Kappeler A. Russland und die Ukraine. Verflochtene Biographien und Geschichten. Wien: Böhlau-Verlag, 2012. 395 S.

Kappeler, 2017 – Kappeler A. Ungleiche Brüder. Russen und ukrainer vom Mittelalter bis zur Gegenwart. München. 2017. 272 S.

Kysylevskyj, 1924 – Kysylevskyj V. Der ukrainische Adel des XVII Jh. Monographische Skizzen. 1924. 94 Bl.

Kmuta, 2017 – Kmuta O. Spiritualität im Untergrund: die pastorale Tätigkeit des Basilianerordens in der Ukrainischen Griechisch-Katholischen Kirche in der Zeit der kommunistischen Unterdrückung (1946 – 1991). Wien. 2017. 261 S.

Komp, 1979 – Komp H. D. Die kommunistische Religionspolitik gegenüber der unierten griechisch-katholischen Kirche der Ukraine seit 1944. München. 1979. 72 S.

Korduba, 1919 – Korduba M. Territorium und Bevölkerung der Ukraine: (ein geographisch-statistischer Beitrag). Wien: Verl. – Wistnyk Żytia, 1919. 31 S.

Krupnickij, 1931 – Krupnickij B. Johann Christian von Engel und die Geschichte der Ukraine. Berlin, 1931. 53 S.

Kühn, 2008 – Kühn D. Ein Mozart in Galizien: erzählte Geschichte. Frankfurt am Main: Fischer – Taschenbuch – Verl, 2008. 473 S.

Kunzler, 1998 – Kunzler M. Archieratikon: Einführung in Geist und Gestalt der bischöflichen Liturgie im byzantinischen Ritus der griechisch-katholischen Kirche der Ukraine. Paderborn: Bonifatius, 1998. 461 S.

Kutzner, 1922 – Kutzner E. G. Ukrainische Siedlungen. Berlin, 1922. 52 S.

Kuzmany, 2011 – Kuzmany B. Brody. Eine galizische Grenzstadt im langen XIX. Jahrhundert. Wien – Köln – Weimar: Böhlau - Verlag, 2011. S. 406.

Kuzniak, 1924 – Kuzniak M. Der Adel und die Bauern in Galizien XV Jh. Wien. 1924. 118 Bl.

Levicka, 1925 – Levicka I. Das Jahr 1848 und die Ukrainer in Österreich. Wien. 1925. 163 Bl.

Litschka, 1998 – Litschka A. C. Die Ukrainer als Nation und Minderheit zwischen den beiden Weltkriege. Wien, Univ., Dipl.-Arb. 1998. 125 Bl.

Madey, 1969 – Madey J. Kirche zwischen Ost und West: Beiträge zur Geschichte der Ukrainischen und Weißruthenischen Kirche. München: Logos-Verlag, 1969. 239 S.

Magocsi, 1980 – Magocsi P. R. Vienna as a resource for Ukrainian studies: with special reference to Galicia.-Cambriage, Mass., 1980. PP. 610–626.

Melnyk, 1944 – Melnyk P. Das ukrainische landwirtschaftliche Genossenschaftswesen in Galizien. Wien. 1944. 103 Bl.

Mirčuk, 1957 – Mirčuk I. Geschichte der ukrainischen Kultur. München: Isar – Verlag, 1957. 284 S.

Mocharitsch, 2010 – Mocharitsch T. Ruthenische Militär Terminologie in der Habsburgermonarchie. Wien. 2010. 126 S.

Mykhaleyko, 2009 – Mykhaleyko A. «Per aspera ad astra»: der Einheitsgedanke im theologischen und pastoralen Werk von Josyf Slipyj (1892 – 1984): eine historische Untersuchung. Würzburg: Augustinus-Verlag, 2009. 452 S.

Nimčuk, 1923 – Nimčuk I. Die erste ukrainische politische Emigration und ihre Rolle in der ukrainischen Wiedergeburt. Wien. 1923. 125 Bl.

Olentschouk, 1998 – Olentschouk E. Die Ukrainer in der Wiener Politik und Publizistik 1914 – 1918. Wien, Univ., Diss., 1998. 310 Bl.

Penter, 2000 – Penter T. Odessa 1917. Revolution an der Peripherie. Beiträge zur Geschichte Osteuropas. Köln: Wien [u.a.]: Böhlau, 2000. 469 S.

Penter, 2010 – Penter T. Kohle für Stalin und Hitler. Arbeiten und Leben im Donbass 1929 bis 1953. Essen: Klartext, 2010. 460 S.

Russ, 1925 – Russ N. Der polnisch-ukrainische Antagonismus in Österreich in den Jahren 1867 – 1906. Wien, 1925. 122 Bl.

Skoryk, 1923 – Skoryk M. Semen Palij: Oberst von Bila Cerkwa. Wien, Univ. Diss., 1923 135 Bl.

Schenke, 2004 – Schenke C. Nationalstaat und nationale Frage. Polen und die Ukrainer in Wolhynien 1921 – 1939. Hamburg-München: Dolling und Galitz Verlag, 2004. 476 S.

Schwarze, 2005 – Schwarze G. Die Sprache der Opfer: Briefzeugnisse aus Russland und der Ukraine zur Zwangsarbeit als Qelle der Geschichtsschreibung. Essen: Klartext, 2005. 331 S.

Staruch, 1948 – Staruch B. Der Kampf der galizischen Ukrainer um ihr Selbstbestimmungsrecht im alten Österreich. 1772 – 1918. Innsbruck. 1948. 177 Bl.

Tomytsch, 1999 – Tomytsch M. Die Ukrainische-katholische Kirche in der Geschichte bis heute. Wien, Univ., Dipl.-Arb., 1999. 58 Bl.

Vulpius, 2005 – Vulpius R. Nationalisierung der Religion: Russifizierungspolitik und ukrainische Nationsbildung 1860 – 1920. Wiesbaden: Harrassowitz, 2005. 475 S.

Wacyk, 1948 – Wacyk N. Die Entwicklung der nationalpolitischen Ideen Iwan Frankos und seine Kämpfe für sie. Wien. 1948. 103 S.

Weismann, 2017 – Weismann S. Das Potenzial der Peripherie: Leopold von Sacher-Masoch (1836 – 1895) und Galizien. Göttingen: V & R unipress. Vienna University Press., 2017. 334 S.

Wendland, 2001 – Wendland A. V. Die Russophilen in Galizien: ukrainische Konservative zwischen Österreich und Rußland, 1848 – 1915. Wien: Verl. d. Österr. Akad. d. Wiss., 2001. 644 S.

Wendland, 2000 – Wendland A. V. Galizien: Westen des Ostens, Osten des Westens. Annäherung an eine ukrainische Grenzlandschaft // Österreichische Osthefte. 2000. № 42. H. 3/4, PP. 389–421.

Winter, 1942 – Winter E. Byzanz und Rom im Kampf um die Ukraine: 955 – 1939. Leipzig: Harrassowitz, 1942. 227 S.

Wójtowicz-Huber, 2015 – Wójtowicz-Huber B. Väter der Nation: die griechisch-katholische Geistlichkeit im Nationalisierungsprozess der galizischen Ruthenen (1867 – 1918). Hamburg: Kovač, 2015. 384 S.

Woldan, 2016 – Woldan A. Ivan Franko und die jüdische Frage in Galizien: interkulturelle Begegnungen und Dynamiken im Schaffen des ukrainischen Schriftstellers. Göttingen: V&R unipress: Wien: Vienna University Press, 2016. 135 S.

Zlepko, 1988 – Zlepko D. Der ukrainische Hunger-Holocaust: Stalins verschwiegener Völkermord 1932/33 an 7 Millionen ukrainischen Bauern im Spiegel geheimgehaltener Akten des deutschen Auswärtigen Amtes; eine Dokumentation; aus den Beständen des Politischen Archivs im Auswärtigen Amt. Bonn-Sonnenbühl: Wild., 1988. 309 S.

Zlepko, 1991 – Zlepko D. Die Ukrainische Katholische Kirche: orthodoxer Herkunft, römischer Zugehörigkeit. München: Oldenbourg, 1991. 62 S.

REFERENCES

Potulnytskyi-Potulnytskyi V. Ohliad fondiv ukrainiky arkhiviv I bibliotek Vidnia [A review of the Ukrainian Studies funds in the archives and libraries of Vienna] // Ukrainsko-avstriiski kulturni vzaiemyny druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolittia / Natsionalna komisiia z pytan povernenniav Ukrainu kulturnykh tsinnostei; Posolstvo Avstriiskoi Respubliky v Ukraini; Chernivetska miskarada; Instytut mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnolohii im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy. Kyiv Chernivtsi, 1999. S. 60–70. [in Ukrainian]

Rychkov, 1993 – Ukrainika v zbirkakh Avstrii. Biblioteky, arkhivy, muzei: Poperednii dovidnyk [Ukrainian studies in Austrian collections. Libraries, archives, museums: An introductory guide] / Uklav P. Rychkov; vidp.

red. P. Sokhan; nauk. red. H. Svarnyk. AN Ukrainy. Arkheohrafichna komisiia, Instytut ukrainskoi arkheohrafii. K. 1993. 54 s. [in Ukrainian]

Antonowytsch, 1942 – Antonowytsch M. [Ukraine in the Russian Empire (1764 - 1847)]. Vienna, 1942. 246 S. [in German]

Apisdorf, 1925 – Apisdorf C. F. [Artisans' workshops and and guilds in mediaval Lviv.] Wien. 1925. 137 Bl. [in German]

Augustynowicz, Kappeler, 2007 – Augustynowicz K., Kappeler A. [The Galician border of 1772 – 1867. Communication or isolation?]Wien. 2007. 245 S. [in German]

Bergmann, 1924 – Bergmann M. [Polish-Ruthenian antagonisms in Galicia.] Wien. 1924. 137 Bl. [in German]

Bilas, 1956 – Bilas L. [The philosphy of history and ideology of M. Hrushevskyi's historical-political concept] // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. 1956. Vol.4(3). PP. 262–292. [in German]

Chagala, 2005 – Chagala T.[Catholic and Orthodox churches in Ukraine: an appeal to ecumenism] Ostfildern: Schwabenverlag, 2005.223 S. [in German]

Chylak, 1908 – Chylak V. [The establishment of the Rus' state, with a particular vied of the campaign of the Rus' people against Konstantinople in 860. A historical-critical study.] Wien. 1908. 104 Bl. [in German]

Dorošenko D. [King Jan III and the Ukrainian question in 1674 – 1675] // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. 1936. vol. 1. № 3. PP. 464–466.[in German]

Engel, 1796 – Engel von J. C. [The history of Ukraine and Ukrainian Cossaks, as also of the principality of Galicia and Lodomeria.] Johann-Jacob Gebauer. 1796. 709 S. [in German]

Fäßler, 1995 – Fäßler P. [Lemberg-Lwów-Lviv: the city at the crossing of the European cultures.] Köln: Wien [u.a.]: Böhlau, 1995. 207 S. [in German]

Golczewski, 1993 – Golczewski F. [The history of Ukraine] Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht,1993. 335 S. [in German]

Hausmann, 1993 – Hausmann G. [Ukraine: the contemporaneity and the history of the new state.] Baden-Baden: Nomos-Verl.-Ges.,1993. 402 S. [in German]

Hausmann, 1998 – Hausmann G. [The University and the municipal community in Odessa (1865 – 1917): the social and national self-organization at the periferies of the Russian Empire]. Stuttgart: Steiner, 1998. 699 S. [in German]

Heiden, 1927 – Heiden M. [1847 in [Ukrainian] Galicia.] Wien. 1927. 142 Bl.

Hryzaj, 1934 – Hryzaj O. [The Ukrainians and the defense of Vienna]. Wien.1934. 31 S. [in German]

Hüchtker, 2014 – Hüchtker D. [History as a Show: the political movements in [Ukrainian] Galicia in 1900]. Frankfurt am Main [u.a.]: Campus-Verlag, 2014.386 S. [in German]

Jaremko, 1944 – Jaremko M. [The struggle of Ukrainian Galicians for their representation in the Vienna parliament from 1848, perticulaly, in 1905 – 1907]. Wien. 1944. 236 Bl. [in German]

Jobst, 2010 – Jobst K. S.[The history of Ukraine]. Stuttgart: Reclam,2010.256 S. [in German]

Jobst, 1996 – Jobst K. S. [Marxism and nationalism: Julian Bachynsky and his concept of Ukraine's independence «Ukraina Irredenta»] // JahrbücherfürGeschichteOsteuropas. 1997. № 45. PP. 31–47. [in German]

Jobst, 1996 -Jobst K. S. [Between internationalism and nationalism: Polish and Ukrainian social democrats in Galicia (1890 – 1914). An introduction to the question of national identity in the Habsburg monarchy] Hamburg, 1996. 737 S. [in German]

Jordan, Kappeler 2000 – Jordan P. Kappeler A. Lukan W. Vogl J. [Ukraine: geography-ethnic structure-history-language and literature-culture-politics-education-economy-legislation]. Österreichisches Ost-und Südosteuropa Institut. Wien [u.a.]. 2000. 838 S. [in German]

Kappeler, 2003 – Kappeler A. [A hard way to the nation: an introduction to the new history of Ukraine]. Wien [u.a.]: Böhlau, 2003. 214 S. [in German]

Kappeler, 2001 – Kappeler A. [Russia as a polyethnic empire]. München: C. H. Beck, 2001. 400 S. [in German],

Kappeler, 2012 – Kappeler A. [Russia and Ukraine: the united histories and biographies]. Wien: Böhlau-Verlag, 2012. 395 S. [in German]

Kappeler, 2017 – Kappeler A. [Unequal brothers: Ukrainians and Russians from the Medieval times to the Contemporaneousness]. 2017. 272 S. [in German]

Kysylevskyj, 1924 – Kysylevskyj V. [Ukrainian schlachta (nobility) in the XVII century] 1924. 94 Bl. [in German]

Kmuta, 2017 – Kmuta O. [Spirituality in the underground: the Basilian Order's pastoral activity in the Ukrainian Greek-Catholic Church during the communist yoke (1946 – 1991)]. Wien. 2017. 261 S. [in German]

Komp, 1979 – Komp H. D. [The Communist religious policy towards the Ukrainian Greek-Catholic Church since 1944]. München.1979. 72 S. [in German]

Korduba, 1919 – Korduba M. [The territory and population of Ukraine: a geographical-statistical account]. Wien: Verl. – Wistnyk Žytia, 1919. 31 S. [in German]

Krupnickij, 1931 – Krupnickij B. [Johann Kristian von Engel and Ukraine's history.] Berlin, 1931. 53 S. [in German]

Kühn, 2008 – Kühn D. [Mozart in [Ukrainian] Galicia.] Frankfurt am Main: Fischer – Taschenbuch – Verl, 2008. 473 S. [in German]

Kunzler, 1998 – Kunzler M. [A High Church Member's protocol: an introduction to the episcopal liturgy in the Byzantine rite of the Greek Catholic Church in Ukraine]. Paderborn: Bonifatius, 1998. 461 S. [in German]

Kutzner, 1922 – Kutzner E. G. [Ukrainian settlements]. Berlin, 1922. 52 S. [in German]

Kuzmany, 2011 – Kuzmany B. [Brody: a Galician frontier town in the XIX c.] Wien-Köln-Weimar: Böhlau-Verlag, 2011. S. 406. [in German]

Kuzniak, 1924 – Kuzniak M. [Nobility and peasantry in [Ukrainian] Galicia in the 15th century]. Wien. 1924. 118 Bl. [in German]

Levicka, 1925 – Levicka I. [The year of 1848 and the Ukrainians in Austria]. Wien. 1925. 163 Bl. [in German]

Litschka, 1998 – Litschka A. C. [Ukrainians as nation and minority in the interwar period]. Wien, Univ., Dipl.-Arb. 1998.125 Bl. [in German]

Madey, 1969 – Madey J. [The Church between east and west: an introduction to the history of the Ukrainian and Belarus Churches]. München: Logos-Verlag, 1969. 239 S. [in German]

Magocsi, 1980 –Magocsi P. R. Vienna as a resource for Ukrainian studies: with special reference to Galicia. Cambriage, Mass., 1980. PP. 610–626.[in German]

Melnyk, 1944 –Melnyk P. [Ukrainian agriculture cooperative in Galicia]. Wien. 1944. 103 Bl. [in German]

Mirčuk, 1957 – Mirčuk I. [The history of Ukrainian culture] München: Isar-Verlag, 1957. 284 S. [in German]

Mocharitsch, 2010 – Mocharitsch T. [The Ruthenian military terminology in the Habsburg monarchy]. Wien. 2010. 126 S. [in German]

Mykhaleyko, 2009 – Mykhaleyko A. [«Per aspera ad astra» as the idea of unity in Yosyp Slipyi's theological and pastoral activities (1892 – 1984): a historical study]. Würzburg: Augustinus-Verlag, 2009. 452 S. [in German]

Nimčuk, 1923 – Nimčuk I. [The first Ukrainian political emigration and its role in Ukrainian revitalizing]. Wien. 1923. 125 Bl. [in German]

Olentschouk, 1998 – Olentschouk E. [Ukrainian in the Vienna politics and journalism (1914 – 1918)]. Wien, Univ., Diss., 1998.310 Bl. [in German]

Penter, 2000 – Penter T. [Одеса 1917. Революція на периферії. An introduction to the history of Eastern Europe]. Köln: Wien [u.a.]: Böhlau, 2000. 469 S. [in German]

Penter, 2010 – Penter T. [The coal for Hitler and Stalin. The work and life of the Donbas in 1929 – 1953]. Essen: Klartext, 2010. 460 S. [in German]

Russ, 1925 – Russ N. [Polish – Ukrainian antagonisms in Autria during 1867 – 1906]. Wien, 1925. 122 Bl. [in German]

Skoryk, 1923 – Skoryk M. [Semen Paliy, the colonel of Bila Zerkwa land] Wien, Univ. Diss., 1923. 135 Bl. [in German]

Schenke, 2004 – Schenke C. [A national state and a national questions. Poles and Ukrainian in Volhynia in 1921 – 1939]. Hamburg-München: Dolling und Galitz Verlag, 2004. 476 S. [in German]

Schwarze, 2005 – Schwarze G. [The language of victims: letters from Russia and Ukraine about the forced labour as a historiographical source]. Essen: Klartext, 2005. 331 S. [in German]

Staruch, 1948 – Staruch B. [The struggle of the Galicia's Ukrainians for the right to self-determination in old Austria in 1772 – 1918]. Innsbruck. 1948. 177 Bl. [in German]

Tomytsch, 1999 – Tomytsch M. [The Ukrainian Catholic Church: its history and contemporaneity]. Wien, Univ., Dipl.-Arb., 1999. 58 Bl. [in German]

Vulpius, 2005 – Vulpius R. [The nationalization of religion: the policy of Russification and the Ukrainian state construction (1860 – 1920]. Wiesbaden: Harrassowitz, 2005. 475 S. [in German]

Wacyk, 1948 – Wacyk N. [The development of the national-state ideas: I. Franko and his craving for their establishment]. Wien. 1948. 103 S. [in German]

Weismann, 2017 – Weismann S. [A potential of the periphery: Leopold Von Sacher-Masoch (1836 – 1895) and [Ukrainian] Galicia]. Göttingen: V & R unipress. Vienna University Press., 2017. 334 S. [in German]

Wendland, 2001 – Wendland A. V. [Russofiles in Galicia: Ukrainian conservatives between Austria and Russia, 1848 – 1915]. Wien: Verl. d. Österr. Akad. d. Wiss., 2001. 644 S. [in German]

Wendland, 2000 – Wendland A. V. [Galia: West or East, East or West. The aproachement of Ukrainian border zone landscape]. // Österreichische Osthefte. 2000. № 42. H. 3/4, PP. 389–421. [in German]

Winter, 1942 – Winter E. [Bysantium and Rome in the struggle for Ukraine: 955 - 1939]. Leipzig: Harrassowitz, 1942. 227 S. [in German]

Wójtowicz-Huber, 2015 – Wójtowicz-Huber B. [The fathers of a nation: the Greek-Catholic churchmen in the process of the nation creation of the Galician Ruthenians (1867 – 1918)]. Hamburg: Kovač,2015. 384 S. [in German]

Woldan, 2016 – Woldan A. [Ivan Franko and the Jewish questions in Galicia: intercultural meetings and the dynamics in a Ukrainian writers's work]. Göttingen: V&R unipress: Wien: Vienna University Press,2016. 135 S. [in German]

Zlepko, 1988 – Zlepko D.[The famine in Ukraine: Stalin's secret genocide of 1932 – 1933. Up to 7 000 000 Ukrainian peasants in the mirror of the German Ministry of External Affairs' secret documents (the documents of the Political archive of the External Ministry]. Bonn-Sonnenbühl: Wild., 1988. 309 S. [in German]

Zlepko, 1991 – Zlepko D.[The Ukrainian Catholic Church: THE orthodox derivation, Roman belonging]. München: Oldenbourg, 1991. 62 S. [in German]

Mehela - Mehela I. Z dosvidu kulturno-prosvitnytskoho ta suspilnoho zhyttia ukrainskoi hromady v Avstrii (90-i roky XX st.) [From the experience of the cultural-educational life of the Ukrainian community in Austria (1990s)]. URL:www.korekta-vk.com/pres-kafe/avtory/megela/4-2[in Ukrainian]

Vidomyi slavist, populiaryzator ukrainistyky v Yevropi ta sviti, profesor Videnskoho universytetu Aloiz Voldan stav Pochesnym doktorom (Doctor Honoris Causa) Lvivskoho universytetu. [A well-known Slavist, a popularizer of the Ukrainian studies in Europe and the world, Professor of Vienna University Aloize Voldan became the Doctor Honoris Causa of Lviv University]. URL:www.lnu.edu.ua/vidomyj-slavist-populyaryzator-ukrajinistyky-v-evropi-ta-sviti-profe. [in Ukrainian]

Mizhnarodna asotsiatsiia ukrainistiv [The International Association of Ukrainian Scholars]. URL:www.mau--nau.org.ua [inUkrainian]

Kappeler – Kappeler A. Meni zalezhalo na tomu, shchob ukraintsi buly na mentalnii karti Yevropy. Tse – mii moralnyi imperatyv [I cared for the Ukrainians to be on the mental map. It's my moral imperative]. URL:uamoderna.com/jittepis-istory/kappeler [inUkrainian]

Стаття надійшла до редакції 15.04.2018 р.

УДК 930.2(438):929 Хмельницький «16»

Юрій СТЕПАНЧУК,
orcid.org/0000-0001-6693-1463
докторант, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького (Україна, Черкаси) iiepp@ukr.net

ІДЕОЛОГІЧНІ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ОБРАЗУ ГЕТЬМАНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У пропонованій статті проаналізовано історичні обставини формування образу Богдана Хмельницького у сучасній польській історіографії. Доведено, що новітні інтерпретації постаті українського гетьмана та подій Національно-визвольної війни середини XVII ст. опираються на потужну політичну та ідеологічну спадщину польського суспільства.

Ключові слова: *образ Богдана Хмельницького, Національно-визвольна війна, сучасна польська історіографія, польські історики, політико-ідеологічні обставини, історична пам'ять.*

Yuri STEPANCHUK,
doctoral student, Bohdan Khmelnytskyi National University of Cherkasy (Ukraine, Cherkasy)iiepp@ukr.net

THE IDEOLOGICAL AND INTELLECTUAL PRECONDITIONS OF FORMATION OF THE MODERN IMAGE OF HETMAN BOHDAN KHMELNYTSKY IN THE POLISH HISTORIOGRAPHY

The article analyzes the historical circumstances of the formation of the image of Bohdan Khmelnytskyi in the contemporary Polish historiography, where B. Khmelnytsky is represented throughout his genius. There are special works devoted directly to the Hetman, an analysis of various parameters of the Hetman's activity in monographs and articles exploring certain aspects of the Ukrainian National Liberation War in the middle of the XVII century and the Ukrainian-Polish relations, essays in synthetic stories of Polish-Lithuanian Commonwealth or Europe and in the educational and popular science literature, designed for different social strata.

The attention is drawn to the significant work on the figure of B. Khmelnytskyi, namely, the monograph by the Krakow scientist Yanush Kachmarchyk «Hetman Bohdan Khmelnytsky», which was edited in 1988, and in 1996 was reedited in Ukrainian. By its appearance, it furthered the process of comprehension of the phenomenon of B. Khmelnytsky and inspired the appearance of works of various formats on the basis of the value convergence of approaches of Ukrainian and Polish researchers, as well as the likening of the Hetman images worked out in both historiographies.

It is proved that the newest interpretations of the figure of the Ukrainian Hetman and the events of the National Liberation War of the middle of XVII century rely on a powerful political and ideological legacy of the Polish society.

Key words: *the image of Bohdan Khmelnytskyi, National Liberation War, modern Polish historiography, Polish historians, political and ideological circumstances, historical memory.*

Постановка проблеми. Як і у випадку з українською та російською історіографіями, постать Б. Хмельницького приковувала пильну увагу сучасних польських істориків. Завжди стабільно високий інтерес до минулого Польщі й Речі Посполитої, діставши чергове підсилення після падіння на початку 1990-х рр. геополітичної залежності від Москви, зумовив прискіпливий інтерес до цієї знакової постаті як для українців, так і для поляків. Непересічна роль, яку відіграв гетьман в історичній долі Речі Посполитої, неухильно змушує польських істориків щоразу звертатися до дослідження його діянь, адже під його булавою було відроджено українську державність і водночас закладено сценарій падіння Речі Посполитої і трьох поділів Польщі останньої третини XVIII ст.

Аналіз останніх досліджень. Якщо й можна коротко описати комплекс суперечливих стимулів для сучасних польських зацікавлень постаттю Б. Хмельницького та підґрунтя множин-

ності інтерпретацій, то, можливо, найкраще це продемонструють пояснення П. Кролля, автора нарису про події середини XVII ст. у програмовому виданні Польського Інституту Національної пам'яті «Польща. Нарис історії» (Варшава, 2015), перекладеного також українською: «Богдан Хмельницький – одна з найсуперечливіших постатей в історіографії XVII ст., яку часто порівнювали з Олівером Кромвелем. Одні бачили в ньому керівника боротьби за незалежність і суспільне визволення українського народу, котрий реалізував велику мрію про побудову руської державності, інші – підступного бунтаря проти своєї вітчизни, зрадника, який запросив ворогів: татарів, московітів і шведів. Польська історіографія однозначно оцінює постать цього українського національного героя. Для неї повстання, яке розпочав з приватних причин Хмельницький, не лише спричинилося до спустошення України й послаблення міжнародного становища Речі Посполитої, але й штовхнуло першу в руки Москви й сприяло її перемозі в конфлікті з польсько-литовською державою. Це закінчилося поділом України, а через сто років зміцніла Російська держава поклала край існуванню Речі Посполитої. Зрозуміло, Хмельницький був добрим організатором і чудовим політиком і дипломатом, що мріяв про власну державу в Україні» (Польща. Нарис історії, 2015: 79).

У сучасній польській історіографії Б. Хмельницький представлений по всьому її видовому ряду. Маємо спеціальні праці, безпосередньо присвячені гетьманові, аналіз різних параметрів його діяльності в монографіях і статтях, які досліджують ті чи ті аспекти української Національно-визвольної війни середини XVII ст. та українсько-польські стосунки, нариси в синтетичних історіях Речі Посполитої чи Європи та в навчальній і науково-популярній літературі, розрахованій на різні суспільні прошарки. Як на Польщу, така зацікавленість не унікальна. Навпаки, цей інтерес відображає глибоку традицію, коріння якої сягають ще середини XVII ст., коли по гарячих слідах української Національно-визвольної війни автори щоденників, спогадів та донаукових історичних праць кинулися описувати й аналізувати діяння гетьмана як головного детонатора кризи Речі Посполитої та усіх її – як бачилося – територіальних, геополітичних і людських втрат. У середині XIX ст. це була болюча тема, до дослідження якої зверталися представники різних наукових шкіл і напрямів (Мицик, 1994).

Мета статті – проаналізувати політико-ідеологічні обставини формування образу гетьмана Богдана Хмельницького у сучасній польській історіографії.

Виклад основного матеріалу. Сучасні польські інтерпретації опираються на куди потужнішу інтелектуальну спадщину, цілком порівняльну з українським аналогом, де постать Б. Хмельницького та Національно-визвольна війна, яка відбувалася під його проводом, відразу стали провідними історіографічними темами. У Росії ж вивчення проблематики, орієнтованої на постать Б. Хмельницького, розпочалося лише в другій половині XVIII ст. та й то здебільшого на маргінесах синтетичних праць з російської історії. Зрозуміло, що за понад три століття польський образ Б. Хмельницького не міг не зазнати суттєвих модифікацій, але неодмінно був центральним при вписуванні подій українського минулого до польського історичного наративу, незалежно від дослідницьких опцій та методологій.

Проте, з іншого боку, польська історіографія, орієнтована на дослідження постаті Б. Хмельницького, підійшла до останніх десятиліть XX ст. обтяженою набагато більшим, ніж у російському випадку, спектром різноманітних стереотипів, та ще й укорінених не стільки в історіографії, скільки у суспільній свідомості та історичній пам'яті. Особливо це стосується морально-психологічного портрета цього українського гетьмана та загальної оцінки його багатогранної діяльності. Натомість у Росії завжди традиційно домінував підкреслено позитивний образ Б. Хмельницького, нехай і неодмінно сформований під приправою наскрізь імперської концепції приєднання/возз'єднання України з Росією. Творення переяславсько-московської системи 1654 р. в очах переважної більшості російських істориків, а з їхньої подачі і суспільства, переважували всі можливі «гріхи» гетьмана, витісняючи їх на задній план. З таких позицій стартували російські історики у 1990-х рр.

Українські наукові моделі діяльності Б. Хмельницького теж були, за винятком хіба праць пізнього П. Куліша, наснажені позитивом, але базувалися, попри все своє розмаїття, на засадах відповідності діянь гетьмана українським інтересам (як їх розуміли ті чи інші історики) (Кравченко,

2003). Навіть у радянські часи, коли Москва «причісувала» всіх під свою гребінку, в Україні все таки з'являлися праці, які в езопів спосіб розхитували канони, що безроздільно панували в тогочасній російській історіографії (Крип'якевич, 1954).

Натомість у польській історіографії довгий час провідні позиції посідало гостро критичне ставлення до постаті Б Хмельницького, опрацьоване крізь призму фатальних наслідків для Речі Посполитої військово-політичної кризи середини XVII – XVIII ст., початок активної фази якої пов'язаний з його іменем. Образ гетьмана як свавільника, бунтівника та зрадника «вітчизни милої Речі Посполитої» узагальнений в кінці XIX ст. Ф. Равітою-Гавронським, мав значний вплив на подальші оцінки і відчувається як безпосередньо, так і опосередковано до сьогодні, коли домінують вже інші оцінки.

Нині в Польщі наголошується на тому, що настали часи інших підходів до концептуалізації постаті Б. Хмельницького (Piowy, 2012: 20), однак рецидиви старої опції іноді прориваються назовні. Невипадково Я. Качмарчик невдовзі після появи своєї монографії «Гетьман Богдан Хмельницький» (1988), у якій пропонував відмовитися від низки усталених стереотипів стосовно доби Б. Хмельницького, мусив друкувати статтю з промовистою назвою «Богдан Хмельницький – шайтан чи месія?» (Kaczmarczyk, 1991), де додатково обґрунтовував свої ідеї. А на початку XXI ст. з'явилася книга М. Франца (Franz, 2006), у якій виразно відчутний вплив здавалося б подоланих підходів.

Крім того, у Польщі на вкорінення викривлено критичного ставлення до постаті Б. Хмельницького працював феномен, незнаний у російському суспільстві. Йдеться про трилогію Г. Сенкевича «Вогнем і мечем», яку безальтернативно вважають ключовим чинником зміцнення польського патріотизму в кінці XIX–XX ст. та формування історичної пам'яті поляків. Як відзначав Я. Качмарчик, «в історичній свідомості пересічного поляка то власне так, як на сторінках «Вогнем і мечем» відбувалися події в Україні в роках 1648 – 1651» (Kaczmarczyk, 1996: 99). Про непересічний інтелектуальний вплив трилогії і особливо її першої частини свідчить бодай той факт, що вона активно обговорювалася у середовищі професійних істориків, де багато в чому зазнала критики (О. Гурка, Т. Буйницький, М. Косман, А. Керстен) (Komuda, 2000: 137). А пізніший історик В. Сєрчик прямо визнавав, що якраз трилогії завдячує появі в нього самого непереборного дослідницького інтересу до доби Богдана Хмельницького (Serczyk, 2009: 11), хоча сам концептуально дуже далекий до версії подій, так впливово вкинутій у польське суспільство Г. Сенкевичем. У першій половині XX ст. у Польщі до середини XVII ст. почали прикладати поняття «епоха «Вогнем і мечем», і ця традиція зберігається донині. А в 2000 р., вихід художнього фільму Єжи Гофмана за повістю «Вогнем і мечем» надав в польському соціумі додаткового імпульсу зацікавленню трилогією Г. Сенкевича. Тоді ж побачили світ збірник статей «Епоха вогнем і мечем у сучасних історичних дослідженнях», а також археографічна публікація «Військові реляції з перших років польсько-козацьких боїв повстання Богдана Хмельницького доби «Вогнем і мечем», що яскраво засвідчує ступінь впливу трилогії на польське суспільство.

Утім попри такий бекграунд специфіка як суто наукових, так і політико-ідеологічних обставин призвела до того, що принципові зміни підходів до інтерпретації постаті Б. Хмельницького (як і всієї історії ранньомодерної української державності) почалися у польській історіографії значно раніше, ніж у російській. В останньому варіанті каталізатором став розпад СРСР, крах ідеологічного диктату радянського режиму, падіння залізної завіси, яка відгороджувала від західного світу з його конкуренцією на ниві методологій, методів пізнання, концептуального пояснення історичного процесу. У зв'язку з особливостями радянського тоталітаризму, які передбачали жорсткий контроль над історичною думкою загалом і в царині дуже чутливих для імперії українсько-російських стосунків зокрема, ті історіографічні переміни, які почалися в 1990-х рр., були дуже різкими і стрибкоподібними. Натомість польський аналог виглядає зовсім інакше – як органічне продовження зусиль різних дослідників з попередніх поколінь. При цьому, як було показано вище, в Росії концептуальні новації так і не стали домінантними: продовжують домінувати підходи, базовані на імперському дискурсі. У Польщі ж навпаки традиційні опції були відсунуті на історіографічний маргінес.

Крім того, сучасні польські та російські історики, опинилися в різних політичних та ідеологічних обставинах, що теж накладало й накладає величезний відбиток на спосіб думання та

історіописання. Як уже зазначалося, болюча психологічна травма від розпаду СРСР викликала в середовищі більшості російських істориків, що спеціалізувалися на вивченні доби Б. Хмельницького, глухе невдоволення та прагнення за допомогою історичних аргументів показати неприродність сучасних дезінтеграційних процесів в зоні «природних» російських впливів та геополітичних інтересів. І це привело до відчутної консервації підходів 1960 – 1980-х рр., а також до спроб надати їм другого дихання шляхом підлаштовування під нові історіографічні тренди. Розрив з традиційною імперською парадигмою, який демонстрували нечисленні дослідники (передовсім Т. Таїрова-Яковлєва), був не правилом, а винятком.

Польським же історикам, навпаки, – ліквідація диктату Москви та відновлення реального суверенітету Польщі створили сприятливий ідеологічний та морально-психологічний клімат, а потреба вибудувати на новій основі стосунки з Україною, Литвою та Білоруссю підштовхувала до модифікації спрямованих у минуле дослідницьких опцій. Частиною цього клімату був феномен добре відомої концепції Єжи Гедройця («не може бути вільної Польщі без вільної України»), яка з другої половини 1940-х рр. навіювалася польським інтелектуалам і яка пропагувала польсько-українське порозуміння на ґрунті відмови від великодержавницьких претензій, загорнутих у гасло «ягеллонської ідеї». Нічого подібного не спостерігалося в Росії, де не було опрацьовано ясної інтелектуальної альтернативи радянській версії імперського ідеологічного моноліту, під куполом якого працювали російські історики з початку 1930-х рр. і який не допускав нічого іншого, крім пояснень минулого українсько-російських взаємовідносин дусі сумно відомих Тез ЦК КПРС «Про 300-річчя возз'єднання України з Росією» від 8 січня 1954 р.

Зрештою, у Польщі вже в 1960-х рр. з'явилася стійка інтелектуальна тенденція, яка пропонувала зовсім іншу модель пояснення ранньомодерної української історії, ніж традиційні концепції «меча, хреста і плуга» та «громадянської війни» («війни домової»). Якщо раніше це були лише поодинокі дзвінки (Л. Кубаля, О. Гурка) (Маслак, 2015: 77) у доволі злагодженому хорі традиційних інтерпретаторів, то тепер справа вийшла на якісно нову орбіту. І ця орбіта виявилася основною для польської історіографії української Національно-визвольної війни середини XVII ст. та особистості Б. Хмельницького. Саме тоді були закладені підвалини сучасних концептуалізацій та були запропоновані ті напрями, які активно розроблялися польськими істориками протягом 1990 – 2010-х рр.

Більше того, спостерігається спадкоємність на персональному рівні. Дехто з тих істориків, які вносили в історіографічне середовище нові інтерпретаційні підходи, активно продовжували свою дослідницьку діяльність в останні три десятиліття, наприклад, Т. Хинчевська-Геннель, М. Нагельський, З. Вуйцик, В. Сєрчик. Перші двоє спромоглися також виховати плеяду учнів, які розвивали далі подібні напрацювання, а частина з цих учнів (як-то М. Дроздовський, П. Кролль, Д. Мілевський) безпосередньо долучилися до формування сучасного образу Б. Хмельницького в польській історіографії та історичній пам'яті. Безумовно, усе це нагадує ситуацію, яка склалася в українській історіографії, де старт змінам у концептуалізації постаті Б. Хмельницького дали історики, які сформувалися у радянські часи (Я. Дашкевич, Ю. Мицик, С. Плохій, В. Степанков, В. Смолій, В. Сергійчук, Г. Швидько, В. Цибульський та ін.). Молодше покоління (В. Брехуненко, В. Горобець, Я. Федорук, Т. Чухліб, О.Сокирко, В. Станіславський та ін.) лише підхопили естафету.

Мабуть, найкращим підтвердженням наявності принципових перегуків між сучасними польськими концептуалізаціями та деякими доробками попередніх десятиліть є дуже промовистий випадок з монографією Яна Пердені «Гетьман Петро Дорошенко і Польща». Підготовлена ще на зламі 1960 – 1970-х рр., але опублікована лише через 17 років по смерті автора (у 2000 р.), вона за своїм концептуальним закроєнням та стилем викладу не справляє враження праці з іншої епохи, натомість цілком вписується у дискурс, притаманний сьогоденню польської історіографії. Щоб зрозуміти тональність інтерпретації доби української Національно-визвольної війни середини XVII ст. та подальшої громадянської війни, достатньо бодай навести фразу, з якої розпочинається книга: «Богдан Хмельницький не зумів реалізувати своїх планів – вибороти цілковито незалежну Україну» (Perdenia, 2000: 9). Порівняймо цю тезу зі словами сучасного дослідника Пйотра Кролля, автора нарису про події середини XVII ст. у програмовому виданні Польського Інституту Національної пам'яті «Польща. Нарис історії» (Варшава, 2015), перекладеного також і україн-

ською: «Зрозуміло, Хмельницький був добрим організатором і чудовим політиком і дипломатом, що мріяв про власну державу в Україні» (Польща. Нарис історії, 2015: 79).

Символічно, що своєю короткою передмовою видання праці Я. Пердені ушанував З. Вуйцик, «батько» так званого «концептуального повороту» в польській історіографії, як охарактеризувала Н. Яковенко (Яковенко, 2010: 93) зусилля тих дослідників, хто в 1960 – 1970-ті рр. запропонували нові підходи до пояснення української історії, позбавлені міфологізації у стилі цивілізаторської ролі Речі Посполитої та перекладання на українську сторону провини за всі негаразди в польсько-українських стосунках. Сам З. Вуйцик ще у другій половині 1960-х рр. однозначно висловився за перегляд концепції «війни домової», відмови від спрощеного зображення козацтва як однорідної маси із заниженими інтелектуальними горизонтами, а також за визнання відправним пунктом інтерпретації української Національно-визвольної війни середини XVII ст. того факту, що повстанцям йшлося про власну Українську державу (Chynchewska-Hennel, 2000: 285).

Відтак не дивно, що знакова праця про постать Б. Хмельницького з'явилася в Польщі ще у 1980-і рр. Монографія краківського вченого Януша Качмарчика «Гетьман Богдан Хмельницький», яка стала вагомим підсумком остаточної легітимізації в польській історіографії розглянутої вище тенденції, побачила світ у 1988 р., а в 1996 р. була перевидана українською мовою. Своєю появою вона, безумовно, підштовхнула далі процес осмислення феномену Б. Хмельницького та інспірувала появу праць різноманітного формату на засадах ціннісного зближення підходів українських та польських дослідників, а також уподібнення образів гетьмана, опрацьованих в обох історіографіях, та в модернізаційному крилі російської історіографії. Одним із промовистих виявів помітного зростання у Польщі зацікавленості постаттю гетьмана став той факт, що у 1995 р., в рік умовного 400-річчя від народження Б. Хмельницького найвідоміший науково-популярний польський журнал з історії «Говорять століття» («Mywi№ wieki») вмістив статті, присвячені українському гетьманові, одна з яких, що показово, належала українському авторові Ю. Мицикові.

Висновки. Як наслідок, образи Б. Хмельницького, представлені у сучасній польській історіографії, включають напрацювання з більшості можливих складових: проблема походження, особистість, військовий та політичних хист, політична програма, внутрішня і зовнішня політика, місце в історичній долі України та Польщі тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Кравченко, 2003 – Кравченко В. Концепції Переяслава в українській історіографії // Переяславська рада 1654 року (історіографія та дослідження) / відп. секретар Я. Федорук. Київ, 2003. С. 463–523.

Крип'якевич, 1954 – Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький. Київ. Вид-во АН УРСР. 1954. 535 с.

Маслак, 2015 – Маслак В. Ранньомодерна українська державність в сучасних польських та російських історіографія. Кременчук. 2015. 480 с.

Мицик, 1994 – Мицик Ю. Визвольна війна українського народу середини XVII ст. у світлі тогочасної польської істотко-мемуарної літератури // На чолі козацької держави / упор. В. Цибульський. Рівне 1994. Вип. 1. С. 11–170.

Польща. Нарис історії / За ред. В. Менджецького, Є. Брацисевича; пер. із пол. І. Сварника. Варшава: Інститут національної пам'яті, 2015. 368 с.

Яковенко, 2010 – Яковенко Н. «Про Україну можна без краю…»: зміни у сприйнятті польськими істориками минулого давньої України (1960-ті – 2000-ні роки) // Український гуманітарний огляд. Київ. Критика. 2010. Випуск 15. С. 92–93.

Kaczmarczyk, 1992 – Kaczmarczyk J. Bohdan Chmielnicki – szatan czy Mesjasz? // Studia Historyczne. 1991. R. 34. Z. 3. S. 369–385.

Kaczmarczyk, 1996 – Kaczmarczyk J. Beresteczko 1651 – pryba przeiamania stereotypyw // Матеріали Другої польсько-української наукової зустрічі (Львів 12–13 жовтня 1995 р.) / За ред. Л. Зашкільняка. Львів; Люблін, 1996. 297 с.

Komuda, 2000 – Komuda J. L. Wojsko zaporoskie wedtiug Henryka Sienkiewicza // Epoka Ogniem i mieczem we wspyiczesnych badanisach historycznych / Pod red. M. Nagielskiego. Warszawa, 2000. S. 135–148.

Powy, 2012 – Powy D. Od Konstantynowa do Pilawec. Dziaiania wojenne na ziemiach ukrainnych od czerwca do wrzeњnia 1648 roku. Zabrze; Tarnowskie Góry, 2012. 428 s.

Perdenia, 2000 – Perdenia J. Hetman Piotr Doroszenko a Polska. Kraków. 2000. 53 s.

Chynchewska-Hennel, 2000 – Chynchewska-Hennel T. Polske historycy o Kozaczyïnie XVII wielku // Україна в Центрально-Східній Європі: Студії з історії XI–XVIII століть / Відп. ред. В. Смолій. Київ. 2000. S. 285.

Serczyk, 2009 – Serczyk W. A. Na pioncej Ukrainie. Dziejeje Kozaczyzny 1648–1651. Kraków. 2009. S. –10.

Franz, 2006 – Franz M. Idea pacstwa kozackiego na ziemiach ukrainnych w XVI–XVII wieku. Toru. 2006. 476 s.

REFERENCES

Kravchenko, 2003 – Kravchenko V. Kontseptsii Pereiaslava v ukrainskii istoriohrafii // Pereiaslavska rada 1654 roku (istoriohrafiia ta doslidzhennia) / vidp. sekretar Ya. Fedoruk. Kyiv, 2003. S. 463–523. [in Ukrainian]

Krypiakevych, 1954 – Krypiakevych I. P. Bohdan Khmelnytskyi. Kyiv. Vyd-vo AN URSR. 1954. 535 s. [in Ukrainian]

Maslak, 2015 – Maslak V. Rannomoderna ukrainska derzhavnist v suchasnykh polskykh ta rosiiskykh istoriohrafiia. Kremenchuk. 2015. 480 s. [in Ukrainian]

Mytsyk, 1994 – Mytsyk Yu. Vyzvolna viina ukrainskoho narodu seredyny XVII st. u svitli tohochasnoi polskoi istotko-memuarnoi literatury // Na choli kozatskoi derzhavy / upor. V. Tsybulskyi. Rivne 1994. Vyp. 1. S. 11–170. [in Ukrainian]

Polshcha. Narys istorii / Za red. V. Mendzhetskoho, Ye. Bratsysevycha; per. iz pol. I. Svarnyka. Varshava: Instytut natsionalnoi pamiati, 2015. 368 s. [in Ukrainian]

Kaczmarczyk, 1992 – Kaczmarczyk J. Bohdan Chmielnicki – szatan czy Mesjasz? [Satan or Messiah?] // Studia Historyczne. 1991. R. 34. Z. 3. S. 369–385. [in Polish]

Kaczmarczyk, 1996 – Kaczmarczyk J. Beresteczko 1651 – pryba przeiamania stereotypyw [Attempt to break stereotypes] // Materiali Drugoyi polsko-ukrayinskoyi naukovoyi zustrichi (Lviv 12–13 zhovtnya 1995 r.) / За ред. Л. Зашкільняка. Львів; Люблін, 1996. 297 с. [in Polish]

Komuda, 2000 – Komuda J. L. Wojsko zaporoskie wediug Henryka Sienkiewicza [Zaporizhzhia according to Henry Synkevych] // Epoka Ogniem i mieczem we wspyiczesnych badanisach historycznych / Pod red. M. Nagielskiego. Warszawa, 2000. S. 135–148. [in Polish]

Piowy, 2012 – Piowy D. Od Konstantynowa do Pilawec. Dziaiania wojenne na ziemiach ukrainnych od czerwca do wrzeњnia 1648 roku [From Konstiantyniv to Pyliavtsi. The military operations on the Ukrainian territories from June till September 1648]. Zabrze; Tarnowskie Gyry, 2012. 428 s. [in Polish]

Perdenia, 2000 – Perdenia J. Hetman Piotr Doroszenko a Polska [Hetman Petro Doroshenko and Poland]. Krakyw. 2000. 53 s. [in Polish]

Chynchewska-Hennel, 2000 – Chynchewska-Hennel T. Polske historycy o Kozaczyïnie XVII wielku [The Polish historians about the Cossack State] // Ukrayina v Centralno-Shidnij Yevropi: Studiyi z istoriyi HI – XVIII stolit / Vidp. red. V. Smolij. Kiyiv. 2000. S. 285. [in Polish]

Serczyk, 2009 – Serczyk W. A. Na pion№cej Ukrainie. Dziejeje Kozaczyzny 1648 – 1651 [During burning Ukraine. The history of the Cossack State]. Krakyw. 2009. S. 9–10. [in Polish]

Franz, 2006 – Franz M. Idea pacstwa kozackiego na ziemiach ukrainnych w XVI–XVII wieku [The idea of domination of the Cossack State on the Ukrainian lands]. Toruc. 2006. 476 s. [in Polish]

Yakovenko, 2010 – Yakovenko N. «Pro Ukrainu mozhna bez kraiu…»: zminy u spryiniatti polskymy istorykamy mynuloho davnoi Ukrainy (1960-ti – 2000-ni roky) // Ukrainskyi humanitarnyi ohliad. Kyiv. Krytyka. 2010. Vypusk 15. S. 92–93. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 16.04.2018 р.

УДК 91:338 (048.8)

Андрій КОВАЛЬЧУК,
orcid.org/0000-0002-6026-2921
кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму
Львівського національного університету імені Івана Франка (Україна, Львів)
kovalchukas@i.ua

Ореста БОРДУН,
orcid.org/0000-0002-2003-2013
кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму
Львівського національного університету імені Івана Франка (Україна, Львів)
obordun@ukr.net

ТУРИЗМ ЯК ЗАСІБ МІЖЕТНІЧНОГО ПОРОЗУМІННЯ (НА ПРИКЛАДІ ЄВРЕЙСЬКОЇ СПАДЩИНИ ЛЬВОВА)

Зміст туризму: краще подорожувати, а не воювати. Туристичні та екскурсійні подорожі базуються на об'єктах, що притягують до себе винятковістю та красою. Львів багатий на такі об'єкти, зокрема, створені євреями, при взаємодії із іншими етносами: українцями, поляками. Єврейська спадщина Львова (і матеріальна, і нематеріальна) включає будівлі, зокрема синагоги, цвинтарі, твори мистецтва тощо. Найбільшим скарбом є самі люди – відомі і невідомі особистості, що тут жили і творили. Це все є не лише цікавим для туристів чи екскурсантів, місцевих жителів чи приїжджих, євреїв чи представників інших народів. Це виступає ще й причиною і стимулом для порозуміння між різними народами, оскільки щоб дослідити, зберегти та ефективно використати наявну спадщину, необхідна (рівно ж і як для її створення) взаємодія і взаємодопомога всіх етносів. У статті було проаналізовано найбільш значимі об'єкти єврейської спадщини у Львові і показано їх як потенціал для розвитку туризму і добрих взаємозв'язків між народами.

***Ключові слова**: туристично-екскурсійний об'єкт, єврейська спадщина, міжетнічне порозуміння.*

Andrij KOVALCHUK,
Ph D (Geography) Associate Professor of Tourism Department,
Faculty of Geography, Ivan Franko National University of Lviv
(Ukraine, Lviv) kovalchukas@i.ua

Oresta BORDUN,
Ph D (Geography) Associate Professor of Tourism Department,
Faculty of Geography, Ivan Franko National University of Lviv
(Ukraine, Lviv) obordun@ukr.net

TOURISM AS A MEANS OF INTERETHNIC UNDERSTANDING (AT THE EXAMPLE OF JEWISH HERITAGE OF LVIV CITY)

Tourist travels assist in overcoming of «borders» of caution and mistrust among peoples. Tourism's content is next: it is better to travel, than to go to war. Tourist and excursion travels are based on objects which are attractive by their exclusiveness and beauty. Lviv is rich in such objects, in particular, those created by Jews in interaction with other ethnoses, principally, Ukrainians and Poles. The analysis of the most significant objects of Jewish heritage in Lviv as potential for tourism development and warm interrelations among peoples is main idea of this article.

The Jewish heritage in Lviv (both material and non-material) includes buildings, especially, synagogues, cemeteries, works of art, et cetera. The greatest treasure is the people, known and unknown persons who lived and created here. In particular, there an excursion route into places of installation of memorial tables or other marks to the renown Jews who were Lviv residents in due time, can be interesting. For example, to such lawyers of Jewish origin, as Hersch Lauterpacht, Raphael Lemkin and Loui Son; to artists Shalom Aleichem, Martin Buber, Debora

Vogel, Shmuel Imber; to doctor and philanthropist Jacob Rappaport, and to many others. The majority of sons of the Jewish people made considerable efforts (sometimes, as during the times of Western Ukrainian National Republic [ZUNR]), up to the loss of their lives) for improvement of the Ukrainian-Jewish mutual relations.

Among the Jewish inheritance of Lviv the buildings of former synagogues are demonstrative. Except the unique functioning synagogue «Tsori Giliod», the buildings of synagogues «Hadashim» and «Turei Zahav» have in full or in part held out. The sites of the former synagogues «Hasidim Shul», «Templ», the Big city, and Big suburban it is necessary to mark and signify for the establishment of tourist or excursion routes. Already now, due to a close interaction of the Jewish community of Lviv, the Jews from diaspora, and the city administration a number of appreciable actions in restoration and preservation of «the space of synagogues» in the site of the former Jewish quarter has been carried out.

The interethnic consent should not be limited only to restoration of buildings. Of great value is the restoration of the functional appearance of the old and new Jewish cemeteries; restoration and replacing of tombstones alias «mazew». The Memorial to victims of the Lviv ghetto should be supplemented with Commemoration Memorials at the Jewish cemeteries. Not last value has The restoration of the Museum of Jewish inheritance, and also of musical and theatrical culture are of no less value.

The historical experience of previous generations proves that interethnic oppositions do not lead to good. For the development of good-neighbourhood, tourism, and preservation of historical inheritance it is necessary for representatives of different ethnoses, including Jews, Ukrainians, Poles, and other, to make efforts for the common work. And tourist and excursion travels to objects of Jewish inheritance in Lvov, correspondingly, will strengthen interethnic cooperation and interethnic consent.

Key words: *tourist-excursion objects, Jewish heritage, interethnic consent.*

Постановка проблеми та аналіз досліджень. Туризм – тимчасове переміщення людей з місця свого постійного проживання в іншу країну чи іншу місцевість (регіон) своєї країни у вільний час з метою відпочинку, пізнання та отримання задоволення, оздоровлення та лікування чи іншою метою, але без заняття оплачуваною роботою у місці тимчасового перебування. У проведенні дозвілля велике значення відіграють екскурсії – подорожі короткотермінові і без потреби у ночівлі та інших супутніх послугах. У будь-якій екскурсії можуть брати участь як приїжджі здалеку туристи, так і місцеві жителі.

Значення туристичних зв'язків як між окремими державами, так і загалом по світу важко переоцінити. Туристичні мандрівки мають значне соціально-політичне значення і сприяють посиленню міжетнічного порозуміння. Якщо в минулих століттях міждержавні відносини визначали «солдати і дипломати», то зараз поглиблюється тенденція до того, щоб контакти між державами налагоджували «туристи і дипломати». Під час туристичних подорожей, крім відпочинку, велику роль відводиться пізнавальній діяльності, зокрема посередництвом туризму можна знайомитися із культурою, господарством, менталітетом різних народів світу; вивчати окремі регіони та місцевості тощо.

Туристичні мандрівки сприяють подоланню «кордонів» настороженості та недовіри між народами. Така недовіра, іноді на межі із відкритою ворожістю, притаманна відносинам між українцями та євреями. Ці «дві самотності» (за влучним висловом науковців діаспори), незважаючи на тисячолітнє співіснування, й досі роз'єднує ущелина непорозуміння. Проте історія показує, що, незважаючи на взаємні прикрощі та образи, співжиття євреїв та українців (аж до рівня симбіозу) здатне творити багату та різноманітну і духовну, і матеріальну спадщину. Як казав відомий єврейський мислитель та письменник Мартин Бубер: «Ніколи б не розумів власного «Я», якщо б не бачив сусідських «Ти». Мартин (Мордехай) Бубер (1878 – 1965) у ранній частині свого багатогранного життя проживав у Львові. У цьому місті серед багаточисельної єврейської громади завжди вирувало творче життя і будувалася (і в прямому, і в переносному розумінні) спадщина для нащадків. Частина цієї спадщини втрачена, частину ще необхідно віднайти та осмислити, ще частина залишилася у незалежній Україні, у княжому граді Лева.

Про історико-культурну спадщину Львова розповідають численні джерела, зокрема писемні: довідники, путівники, архівні, інтернет-сайти та ін. Велику частину інформації про єврейські об'єкти міста подає архітектурознавець Оксана Бойко, автор монографії «Синагоги Львова» (Львів, 2008). Цілий пласт знань акумулюють різноманітні єврейські організації обласного центру: такі як Центр єврейської культури – Товариство єврейської культури імені Шолом-Алейхема,

Центр «Єврейське відродження», Львівська обласна благодійна організація Бнет Бріт «Леополіс», Західноукраїнський студентський центр «Гілель»; іудейські релігійні громади та ін. Багато нового досліджують працівники туристичної сфери: екскурсоводи, гіди-перекладачі, оператори турфірм, а також туризмознавці-науковці.

Мета статті. Єврейська спадщина Львова виступає об'єктом й нашого дослідження. Причому ми намагаємося показати, що виробничо-матеріально і культурно-духовне надбання міста є власністю не якогось одного етносу, а спільний набуток, що зараз використовується чи може використовуватися у туристичних цілях. Метою нашої статті було висвітлити ті об'єкти Львова, що приваблюють до себе туристів й екскурсантів різних національностей, зокрема євреїв, оскільки останні гордяться ними як своїм творінням. Причому, серед усієї численної та різноманітної єврейської спадщини, автори статті вибирали ті приклади, що слугують взірцем міжетнічної співпраці та добросусідських відносин.

Виклад основного матеріалу. Львів завжди був тим містом, яке надихало творчих особистостей. Його багатоетнічний профіль формувався на перетині культур Сходу і Заходу. Основне населення міста становили поляки, євреї і українці, хоча жили й представники інших народів, які також залишили тут значний слід. Творчі люди підтримували один іншого в прагненні творити, особливо відчувалася взаємна підтримка між окремими особистостями (українцями і євреями), оскільки вони відчували пригнобленість у порівнянні з панівною у цей період польською нацією. Наприклад, євреї надавали частенько українським письменникам свої приміщення для виступів, а іноді видавали україномовну літературу, натомість український письменник Іван Франко видавав твори єврейських письменників, перекладені на українську і польську мови.

Багато євреїв визнавали рідною мовою мову панівної нації, хоча більшість продовжували підтримувати рідну. Так, згідно з даними Першого загального перепису населення Польщі від 1921 р., єврейське населення Львова становило 76 854 (35% всього населення) осіб: 36 644 чоловіків і 40 210 жінок. За даними Другого загального перепису Польщі від 1931 р., єврейське населення міста становило 99 595 осіб. З них 67 495 – назвали рідною мовою ідиш, 7793 чол. – іврит; польську мову як рідну назвали 24 007 чол., українську – 14, російську – 45, німецьку – 136 чол. (Drugi Powszechny Spis Ludnosci, 1937).

Як бачимо із вищенаведених статистичних даних: зі 100-тисячної громади Львова українську мову як рідну визнавали найменше євреїв. Але це не завадило багатьом представникам єврейської громади Львова боротися за державні та національні права українців. При цьому багато хто з них віддав за це своє життя. Так, єврейський пробоєвий курінь на чолі з поручиком Соломоном Ляймберґом, воював пліч-опліч з українцями у Галичині. Нещодавно (6 грудня 2017 р.) у Вінниці відкрили меморіальну дошку євреєю, котрий воював за Українську Народну Республіку – Семену Самійловичу Якерсону (1897 – 1944). Будучи сотником армії УНР, він служив у низці військових підрозділів: Одеській гайдамацькій бригаді, Першому полку імені Винниченка, Третій залізній дивізії і Першій кулеметній дивізії. Сам він визнавав себе українцем за національністю й іудеєм за віросповіданням та загинув від рук нацистів у 1944 р. Також загальновідомими є факти про євреїв Львова, що допомагали армії Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) боронити місто від поляків, зокрема підвозячи їм боєприпаси та вивозячи власними (!) автомобілями поранених. Легкові автомобілі на цей час вважалися предметом розкоші і були малопоширеними. По місцях діяльності цих визначних синів єврейської громади Львова необхідно запровадити туристично-екскурсійний маршрут. Зокрема у район Львівської головної пошти (вулиці Дорошенка – Словацького – Коперника), де й відбувалися вищенаведені події.

Відомо, що у Львові існували дві єврейські громади, між якими існувала взаємна неприязнь, що загалом є нетиповим для українських міст чи містечок. Перші євреї, що селилися ще у княжому Львові біля підніжжя гори Високий Замок, з часом утворили т. зв. «Краківське передмістя», згодом – «Жовківське передмістя». У середині міста утворилася друга єврейська громада, що жила у гетто, обмеженому міськими стінами та міським арсеналом. Вважається, що «підзамченські» євреї були біднішими та більш відкритими до українців чи поляків, ніж «міські» євреї. Передміські євреї частково носили український одяг, переймали українські мову та звичаї. У сучасній екскурсійно-туристичній практиці під назвою «єврейський квартал» розуміється якраз ко-

лишнє гетто у середмісті: на території сучасних вулиць Староєврейської та Івана Федорова. Саме тут на «просторі синагог» розміщений найбільш відомий єврейський об'єкт Львова – колишня синагога «Золота Роза».

Синагога «Золота Роза» (синагога «Турей Загав» – «Золота брама» або «Золоті рядки») була побудована (кінець XVI ст.) у стилі ренесансу на місці давнішої синагоги. Тут розміщувалися також будинок навчання (бібліотека) Бет гаМідраш та будинок родини Нахмановичів (тому інша назва – «синагога Нахмановича»). Відомо, що польська світська та церковна влада Львова чинили перешкоди євреям при побудові «Золотої Рози» (відтак є цікаві легенди пов'язані із Розою Нахманович – захисницею синагоги). Примітно, що у XX ст. ті ж таки польські студенти-архітектори проводили заміри синагоги, залишивши в архівах інвентаризаційні креслення (Lewicki, 2005: 428). Саме на основі цих креслень може початися сучасна повна відбудова синагоги «Турей Загав», що була знищена у роки Другої світової війни. Урочисте відкриття першої частини меморіального комплексу «Площа синагог» на вул. Староєврейській, 41 відбулося у 2016 р. Повне відновлення «єврейського кварталу» при фінансуванні цього міжнародними та національними (зокрема, єврейськими) фондами та підтримкою української влади є справою недалекого майбутнього.

«Золота Роза» була найвідомішою, але не єдиною синагогою Львова. У різні історичні часи, за різними даними, тут діяло від 30 до 400 (!) синагог і молитовних будинків. Нині збереглися лише дві синагоги: «Цорі Ґільод» – біля Головного залізничного вокзалу, між вулицями Хотинська й Братів Міхновських та «Янкель Янцер Шуль» – у Краківському передмісті на куті вулиць Вугільна та Закутна поблизу площі Святого Теодора.

Синагога «Янкель Янцер Шуль» (синагога Якуба Глянцера), передена Львівському товариству єврейської культури імені Шолом-Алейхема, наразі не використовується як релігійна будівля. Хоча була такою найдовше із всіх іудейських молитовних споруд Львова: після Другої світової війни до 1962 р. євреї Львова гуртувалися навколо синагоги. Це приміщення збудували у середині XIX ст. представники хасидського напряму «Хадашим» у класицистично-історичному стилі (пізніше перебудована у стилі сецесії). Тому інші назви синагоги – «Стара хасидська», або «синагога на Вугільній».

Синагога «Цорі Ґільод» («Зцілюючий бальзам») збудована у 1920-х рр. поблизу залізничного вокзалу і відзначається оригінальним сецесійним декором (одним із небагатьох в Україні). Сьогодні ця синагога належить львівській іудейській громаді під назвою «Бейс Аарон ве Ісраель» («Дім Аарона та Ізраеля»). Як зазначає відомий архітектурознавець та синагогознавець Оксана Бойко, крім молитовних функцій, будівля на вул. Міхновських включає кабінет рабина та управлінську канцелярію; до північної стіни добудували їдальню з кухнею та приміщення гуртожитку для учнів єшиви (іудейського навчального закладу). Також у синагогу можуть проводитися екскурсії, – вхідна ціна квитка 20 грн. (Екскурсія «Єврейський Львів»).

Для екскурсантів чи туристів цікавими можуть бути також місця розташування колишніх синагог, будівлі яких зараз не збереглися. Принаймні місця колишнього розташування всіх великих синагог, яких у передвоєнному Львові налічувалося близько півсотні. Учасниками таких подорожей можуть бути не лише туристи (релігійні, ностальгійні чи сентиментальні), а й науковці (наприклад, історики та археологи) чи, навіть, місцеві жителі, яким буде цікаво краще пізнати середовище проживання. Для цього необхідно здійснити маркування та ознакування (тобто позначити місцезнаходження) цих об'єктів.

Багато з цих місць розташування колишніх синагог приурочені до центральної частини міста. Наприклад: Велика міська синагога (на перетині сучасних вулиць Староєврейської і Братів Рогатинців) у «єврейському кварталі» Львова, оборонна Велика передміська синагога (вул. Сянська, 16) у Краківському передмісті, реформістська прогресивно-поступовська синагога «Темпль» із величним куполом-банею (площа Старий Ринок – початок вул. Богдана Хмельницького), «Хасидим Шуль» – перша (1791) хасидська молитовня, що не підпорядковувалася львівському кагалу (на розі вул. Сянська і Лазнева) та багато інших. Інші ж були віддалені від середмістя, як наприклад, хасидський шльойз Аґудас Шльома (вул. Ярослава Мудрого, 39) чи вище згадувана синагога «Цорі Ґільод» у привокзальній частині. Ще інші культові будівлі розміщувалися на окра-

їнах тодішнього Львова (наприклад, на Знесінні чи Замарстинові), або за його межами (Винники, Лисиничі, Брюховичі).

За єврейською традицією, ховати людину необхідно у той же день, коли вона померла. Тому, крім синагоги, першочергове значення для правовірного єврея мав цвинтар. Давній єврейський цвинтар, відомий у Львові із поч. XV ст., сьогодні не існує. На території старого єврейського кладовища зараз діє Краківський ринок та приміщення пологового відділення міської клінічної лікарні (вул. Раппапорта, 8). Цікаво, що кладовище було спільним для обох єврейських громад Львова: передміської та міської. Старий цвинтар відомий своєрідним «пантеоном поховань» найвідоміших єврейський родин Львова. Та більшість надгробних пам'ятників не збереглася: давні мацеви використовувалися для мощення вулиць та дворів, спорудження підпірних стін. Відомо, що єврейськими надгробними плитами вимощено частину території музею «Тюрми на Лонцького». Також час від часу у ЗМІ появляються відомості про «знахідки» мацевів у подвір'ях та підвалах житлових будинків.

У зв'язку із закриттям старого єврейського цвинтаря (1855) зразу ж постала необхідність у відкритті нового неподалік (суч. вул. Золота). Тут також діяли новоцвинтарна синагога та передпоховальна каплиця. Після ліквідації іудейської релігійної громади (1962) новий єврейський цвинтар був приєднаний до сусіднього Янівського кладовища. Серед інших євреїв, на новому цвинтарі поховані ті визначні сини ізраїльтян, що загинули у 1918 р. через те, що підтримували ЗУНР. За словами Мейлаха Шейхета, керівника релігійної громади «Турей Загав» й директора Наукового центру іудаїки імені Фаїни Петрякової, до Другої світової війни у Львові діяло шість єврейських кладовищ.

Неординарним для Львова є мавританський стиль вищезгадуваної будівлі пологового відділення міської клінічної лікарні (вул. Раппапорта, 8). Це колишня єврейська лікарня Бет Хулім, збудована (1898 – 1901) біля староєврейського цвинтаря. Викладена із червоної та жовтої цегли, із своєрідним куполом на барабані, будівля лікарні привертає до себе увагу мешканців та гостей міста. Вулиця названа на честь Якова Раппапорта – відомого єврейського лікаря та філантропа, який і заснував Бет Хулім. Частина мацев, які вдалося врятувати, також знаходяться на території пологової лікарні.

Для пошанування єврейської діаспори у Львові міська влада внесла лікарню Бет Хулім у список трьох місць, що мають бути впорядковані як «Місця єврейської пам'яті». Крім лікарні, туди входять вищезгадувана «Площа синагог» та місце масових розстрілів на території колишнього Янівського концтабору. Це був транзитний табір, через який в'язнів (зокрема, євреїв) переводили у Белжецький винищувальний табір (суч. Польща). У Янівському концтаборі за час його існування (1941 – 1943) було знищено десятки тисяч євреїв. Більшість із них були із гетто, яке гітлерівці створили на місці масового проживання євреїв у Замарстинові та Клепарові. Біля залізничного мосту на проспекті В. Чорновола, де розміщувався головний в'їзд у гетто, у 1992 р. було відкрито пам'ятник його жертвам. Це цілий меморіальний комплекс із металевим ритуальним семисвічником (менорою), алегоричною фігурою старого єврея із піднятими до неба руками та символічними могильними плитами. Восени 2017 р. тут і навпроти через проспект В. Чорновола (біля входу у Меморіальний музей тоталітарних режимів «Територія терору») робилися спроби поставити великі портрети замордованих, але майже щоранку ці їх доводилося піднімати, очевидно, через вітер.

Туристів та екскурсантів можуть також зацікавити експонати з історії іудаїки у різних музеях Львова: історичному, етнографії та художнього промислу та ін. Ці експозиції постійно оновлюються, як повинен відновитися й сам єврейський музей, що діяв (1934 – 1940) на теперішній вул. Шолом-Алейхема, 12. Тут також містилося правління єврейської громади Львова, а від часів української незалежності тут працює Львівський центр юдаїки та єврейської освіти (бібліотека), Міжнародний центр «Голокост» імені доктора А. Шварца і Львівська обласна благодійна організація Бней Бріт «Леополіс» імені Е. Домберґа. Як свідчить історія, до розвитку цього музею та збереження його експонатів значно доклалися поляки й українці. Наприклад, Митрополит УГКЦ Андрей Шептицький передав директору музею Максиміліану Гольдштейну чимало старовинних єврейських старожитностей. Польська влада, культурні діячі польські та українські (зокрема Ва-

силь Щурат та Іларіон Свєнціцький) високо оцінили просвітницьку діяльність музею. Завдяки особистому клопотанню Іларіона Свєнціцького гітлерівці відпустили Максиміліана Гольдштейна із гетто для впорядкування єврейських старожитностей. Проте ні Іларіон Свєнціцький, ні Максиміліан Гольдштейн не знали про плани окупантів, які вирішили відправити старожитності Львівського єврейського музею в місто Терезенштадт (Чехія), в якому планували відкрити спеціальний музей після повного винищення європейського єврейства. У лютому 1942 р. Максиміліана Гольдштейна та його родину відправили у Янівський концтабір, а єврейські старожитності позвозили до Промислового музею для пакування у контейнери та відправки в Терезенштадт. Українці – працівники музею, ризикуючи своїм життям, врятували ці безцінні експонати, сховавши їх в одному із потаємних закутків підвалу будівлі Промислового музею. В 1944 р. ці патріоти Львова прийшли до директора новоутвореного Львівського музею Етнографії та Художнього Промислу Павла Жолтовського й передали йому врятовані експонати. В 1948 р. Павло Жолтовський, після відомої ухвали ЦК КПРС: «Про боротьбу з безрідним космополітизмом», отримав вказівку знищити всі єврейські експонати. Видатний український науковець, ризикуючи своїм життям та своєю свободою, надав у НКВС фальшиве свідоцтво про знищення старожитностей, а сам сховав їх на горищі музею. Громадськість Львова дізналася про двічі врятовану колекцію тільки у 1990 р., коли доктор мистецтвознавства Фаїна Петрякова відкрила виставку єврейської матеріальної та духовної спадщини (Сімкін М., 2017).

Також може бути цікавим екскурсійний маршрут у Львові по місцях встановлення меморіальних таблиць відомим євреям. Наприклад, у відповідь на прохання громадської організації «Центр міської історії Центрально-Східної Європи», виконавчий комітет Львівської міської ради у 2017 р. затвердив встановлення меморіальних таблиць трьом юристам єврейського походження: Гершу Лаутерпахту, Рафаелю Лемкіну та Луї Б. Сону. Відповідно, на вулицях центральної частини Львова: Театральній, 6 (Гершу Лаутерпахту); Замарстинівській, 21 (Рафаелю Лемкіну), Академіка В. Гнатюка, 18 (Луї Б. Сону). Зокрема, Рафаель (Рафал) Лемкін, меморіальна таблиця якому вже зараз встановлена на будинку на вул. Замарстинівській, 21, є міжнародною «блукаючою зіркою», оскільки народився у Білорусі (царська Росія, 1900 р.), помер у Нью-Йорку (США, 1959 р.). Навчався у Львівському університеті; брав участь в обороні Варшави від німців; був двічі номінований на Нобелівську премію миру… Знаний як видатний юрист, Рафаель Лемкін вперше у міжнародному праві обґрунтував та ввів поняття «геноцид», що було використано в обвинуваченнях під час Нюрнберзького процесу над фашистами. Вивчаючи геноциди різних народів – вірмен, євреїв – Р. Лемкін вважав, що Великий голодомор українського народу 1932 – 1933 рр. був типовим геноцидом нації. Причому з наукової точки зору в геноциді українців, видатний син єврейського народу, виділяв чотири складові: 1) нищення української інтелігенції – розуму нації; 2) ліквідація Української Православної Автокефальної Церкви – душі нації; 3) голодомор українського селянства – носія та зберігача національного мовно-культурного надбання; 4) заселення українських теренів іншими етносами для радикальної зміни населення. Звідси й сучасні проблеми Донбасу з Кримом. Якби ж то сучасні українські можновладці вчасно читали праці Рафаеля Лемкіна!

У Львові також жили і творили безліч єврейських письменників, серед яких класик світової літератури, єврейський письменник Шолом Алейхем. Тут він написав свої всесвітньо відомі твори «Йосиф» й «Два антисеміти». У своїх спогадах він тепло згадує Львів і особливо його людей, які творять особливу творчу атмосферу. Сьогодні йому встановлений барельєф на вул. Котлярській, 2.

Ще одним «пляцом» розселення євреїв у Львові був колись район Підзамче поблизу залізничного вокзалу. Євреї масово працювали на залізниці і на фабриках, пов'язаних з нею. Цей факт мав відбиток у творчості багатьох єврейських письменників, оскільки розташування будинку і проживання на перетині безлічі шляхів наштовхує на думку про скороминущість нашого буття і його плинність. У цьому кварталі сформувалася глибоко філософська і гостро психологічна спадщина Дебори (Двойри) Фогель. Там же написані вірші Маурицій (Мойше) Шимеля і, можливо, інших письменників, які, хоча і народилися в інших містечках Галичини, але творчу діяльність розвивали у Львові.

Такими були засновники літератури на ідиш – Шмуель Якоб Імбер і Довид Кенігсберг і їх послідовники – Шмуель Йосеф Агнон, який в 1906 р. працював у Львові в єврейській газеті, пізніше став лауреатом Нобелівської премії. Єврейський поет Нухим Бомсе, який писав мовою ідиш, перше визнання здобув в 1930-х рр. у Львові, а потім вже у Варшаві і Нью-Йорку. Львів довоєнного періоду був творчим центром також для багатьох відомих художників та музикантів єврейського походження. Багато хто з названих митців був зобов'язаний засадничим для них досвідом саме українському етносу. На особливу увагу, у зв'язку з цим, заслуговує спадок єврейських творчих особистостей, що емігрували зі Львова в останні десятиліття.

Для туристів, екскурсантів і поціновувачів мистецтва різних націй цікавою буде діяльність єврейського театру «Колізей», будівля якого збереглася на вул. Куліша, 23–25. Театралізовані дійства українців та євреїв мали значний взаємовплив. Досить згадати про український вертеп та єврейський пурімшпіль, що були подібні між собою за формою і навіть, змістом (і тут, і тут – історії із Біблії) та появилися майже водночас. У Львові також є низка інших туристично-атрактивних будівель єврейської спадщини (таблиця 1), що виконували у свій час різноманітні функції.

Таблиця 1

Основні туристично-екскурсійні об'єкти єврейської спадщини м. Львова (складено А. С. Ковальчуком)

Назва об'єкта	**Його місцезнаходження**	**Найважливіша характеристика**
Єврейський квартал із «простором синагог»	Частини суч. вулиць: Старо-єврейська, Івана Федорова, Сербська та Братів Рогатинців	Серце «єврейського» Львова із законсервованими залишками синагоги «Золота Роза» та місцем розташування Великої міської синагоги
Синагога «Янкель Янцер Шуль» або «Хадашим»	Вул. Вугільна, 1–3 поблизу площі Св. Теодора	Єдина збережена із XIX ст. храмова споруда хасидів у м. Львові
Синагога «Цорі Гільод»	Вул. Братів Міхновських, 4 поблизу Головного залізничного вокзалу	Єдина діюча іудейська культова будівля у сучасному Львові
Реформістська синагога «Темпль»	Пл. Старий Ринок	Цих та багато інших синагог і молитовних будинків зараз уже не існує, але їхнє колишнє місце розташування може приваблювати туристів чи екскурсантів
Велика передміська синагога	Вул. Сянська, 16	
Хасидська синагога «Хасидим Шуль»	На розі вул. Сянська і Лазнева	
Міква (одна із багатьох)	Вул. Лазнева, 1 – Сянська, 2	Місце функціонування передміської ритуальної лазні над тодішньою Полтвою
Старий єврейський цвинтар	У межах суч. вул. Раппапорта, Клепарівської, Броварної та Базарної	Відомий похованнями давніх та видатних єврейських родин і рабинів. Зараз на місці цвинтаря знаходяться Краківський базар та пологова лікарня
Новий (1855) єврейський цвинтар	Вул. Золота – Янівське кладовище	Поховання рабинів та тих євреїв, що загинули із-за підтримки ЗУНР. Надгробні плити (мацеви) здибаються по Львову
Лікарня Бет Хулім	Вул. Раппапорта, 8 (суч. «роддом» на Джамбула»)	Мавританський стиль будівлі та постать Я. Раппапорта – відомого лікаря та філантропа, який заснував Бет Хулім
Меморіал жертвам Львівського гетто	Між залізничним мостом на просп. В. Чорновола і МПК ім. Гната Хоткевича	Алея із менорою, постаментом єврея із піднятими до неба руками, символічними могильними плитами із написами та ін.

Меморіальні таблиці	Вул.: Замарстинівська, 21, Театральна, 6, Академіка В. Гнатюка, 18 та ін.	Таблиці відомим єврейським вченим, релігійним та громадським діячам, митцям, що мали відношення до Львова
Найвідоміші будівлі	Вулиці: Шолом-Алейхема, 12; Мулярська, 2а; Арсенальна, 7; Куліша, 23–25 та ін.	Будинки, пов'язані із громадським життям євреїв: управління (кагал), благодійницькі організації, шхіта (ритуальна різня для отримання кошерного м'яса), міква, театр тощо

Висновки. Усю єврейську спадщину, що творилася у Львові, можна поділити на матеріальну (зокрема, будинкову) та нематеріальну чи духовну (люди та їх світогляди, релігія, література, музика, театр тощо). При ефективному управлінні та правильній організації програм і маршрутів, уся ця спадщина становить потужний туристично-екскурсійний ресурс. Туристами чи екскурсантами можуть бути як самі євреї, так і представники інших народів, що заселяють Львів. При взаємодії між різними етносами ця спадщина й творилася у місті Лева.

Щоб досягнути ефективності у просуванні туристичного продукту, що базується на єврейських об'єктах Львова, необхідно дійти також до повного порозуміння між сучасними українцями та євреями. Як зазначають автори книги «Євреї та українці: тисячоліття співіснування» Павло-Роберт Маґочій та Йоханан Петровський-Штерн «обидві сторони мають прийняти певні методологічні підходи, спільні для обох сторін. Примирення між українцями та євреями значною мірою залежить від того, чи будуть вони керуватися цими підходами у майбутніх дискусіях, бесідах, діалогах, під час обміну думками та на різноманітних публічних форумах» (Маґочій, 2018: 304).

Перший із цих підходів полягає у тому, що у кожний із народів є неоднорідним: їх представники відзначаються тисячами різноманітних точок зору, моделей поведінки та способів мислення. «По-друге, окрім численних епізодів в історичному минулому, спільних для обох народів, існують й інші важливі характеристики, однакові і для етнічних українців, і для євреїв. І серед перших, і серед других дуже мало людей, які можуть спокійно і розсудливо спілкуватися один з одним; водночас серед представників обох народів безліч тих, хто не хоче вступати у рівноправний діалог з іншою стороною, або навіть її чути». Крім того, є зовнішні сили, що завжди були і будуть «робити все можливе, щоб формувати світогляд мільйонів людей з допомогою легкостравних міфів […]. Іншими словами, в українських і єврейських колах, як в Україні, так і в діаспорі, панують легковірні й погано поінформовані медіа, хибні міфи і галасливі дурні» (Маґочій, 2018: 304).

Вищезазначені автори цілком мають рацію. Дійсно: у кожному етносі немає абсолютно добрих чи поганих людей, є обставини, що змушують цю людину вчиняти добре чи погано. І доказ цього – вищенаведені у статті факти щодо збереження єврейських туристичних об'єктів: польські студенти і науковці описують архітектуру синагоги «Золота Роза», щоб ми нині могли її відбудувати для прийдешніх поколінь. І ті ж поляки оскверняють львівські синагоги, через підтримку євреями ЗУНР! Подібних прикладів є чимало.

Щоб знати як жити в майбутньому, треба завжди повертатися до досвіду минулого. Як вказувалося вище, спільне проживання різних народів на одній території творило ті шедеври, зокрема єврейські, якими нині так багатий туристичний Львів. Народи доповнювали один одного, творячи певний симбіоз у житті: українці мали потребу у товарах міських євреїв, а останні не вижили б без сільськогосподарської праці українців. Це настільки укорінилося у свідомості обох народів, що українці перших хвиль еміграції у Північну Америку, облаштувавшись у своїй новій батьківщині, ще досить довго купували необхідні товари саме у єврейських крамничках, хоч навколо були різноманітні магазини та універмаги інших етносів.

Незважаючи на окремі приклади непорозумінь, етноси у Львові та цілій Україні жили загалом толерантно і взаємодоповнювали один одного. Ми б не мали такої вагомої історичної спадщини, якби наші мудрі попередні покоління ворогували, а не творили спільно. За прикладами далеко йти не потрібно. В одного із авторів пропонованої статті є поєднання крові різноманітних етносів: з маминої сторони – українського, тюркського, єврейського, грузинського; з татової – ні-

мецького, польського, українського. То чи міг би появитися на світ цей автор, якби представники всіх цих етносів не кохалися-одружувалися, а ворогували між собою? А якою колоритною була мова! Автор статті особисто пам'ятає, як нині покійна бабуся (по татовій лінії) говорила із своїм старшим сином (мого тата братом), що приїхав у відпустку, приблизно такими словами (вимову та стиль зберігаємо): «Шо, Міську, маєш урлюп? […] Возьми путню, арбай до студні, бо трега начинє помити». І релігійні відмінності не становили проблеми. Вищезгадувана бабуся німецько-польського походження брала обидвох дочок і йшла молитися до римо-католицького костелу, а дідусь-українець із обома синами – до греко-католицької церкви.

На мої питання: «Як же вдавалося жити в одній родині таким різнорідним етносам», завжди незмінною була мудра і життєво виважена відповідь. Мовляв, хіба коли хтось про таке думав; тут дбалося про хліб насушний, щоб діти були нагодовані і скоро виросли… Щось подібне було і в інших родинах, і в інших поселеннях. Сусіди дивилися не хто якого походження чи віри, а головним було те, щоб людина була доброю, працьовитою, порядною. Якраз третя сторона (дуже часто політикани зі своїх корисливих міркувань) намагалися і намагаються зворохобити людей, зіштовхнути між собою народи.

Історична пам'ять, звичайно, має бути. Свою правдиву історію не слід забувати. І дослідження матеріальної та духовної спадщини кожного народу допомагає пізнавати його історію глибше та детальніше. Але у міжнародному спілкуванні всі суперечливі і дражливі теми слід оминати. Краще буде представникам різних етносів спільно працювати для взаємної вигоди і відправлятися у туристично-екскурсійні мандрівки один до одного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Бойко, 2008 – Бойко О. Синагоги Львова // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Збірник наукових праць під редакцією О. Купчинського. Львів. 2008. С. 184–220.

Екскурсія «Єврейський Львів» [Електронний ресурс] // Етносвіт. Тури Україною. 20.03.2016. Режим доступу: https://etnosvit.com/uk/ekskursiya-evrejskij-lviv/

Маґочій, Петровський-Штерн, 2018 – Маґочій П.-Р., Петровський-Штерн Й. Євреї та українці: тисячоліття співіснування / Павло-Роберт Маґочій, Йоханан Петровський-Штерн; переклад з англ. Оксани Форостини; ред. укр. вид. Валерій Падяк. Вид. друге, доповн. Ужгород: Вид-во Валерія Падяка, 2018. 340 с.+-XII с.: іл.+мапи

Сімкін, 2017 – Сімкін М.Єврейський музей у Львові хочуть відновити [Електронний ресурс] // Фотографії старого Львова. 7. 02. 2017. – Режим доступу: http://www.photo-lviv.in.ua/evrejskyj-muzej-u-lvovi-hochut-vidnovyty/

Drugi Powszechny Spis Ludnosci, 1937 – Drugi Powszechny Spis Ludnosci z dnia 9 grudnia 1931 r. Lwow–Warszawa, 1937. 11 s.

Lewicki, 2005 – Lewicki J. Między tradycją a nowoczesnością: architektura Lwowa lat 1893 – 1918. Warszawa: Neriton, 2005. 428 s.

REFERENCE

Boiko, 2008 – Boiko O. Synahohy Lvova // Zapysky Naukovoho tovarystva im. T. Shevchenka. Zbirnyk naukovykh prats pid redaktsiieiu O. Kupchynskoho. Lviv. 2008. S. 184–220.

Ekskursiia «Ievreiskyi Lviv» [Elektronnyi resurs] // Etnosvit. Tury Ukrainoiu. 20. 03. 2016. Rezhym dostupu: https://etnosvit.com/uk/ekskursiya-evrejskij-lviv/

Magochii, Petrovskyi-Shtern, 2018 – Magochii P.-R., Petrovskyi-Shtern Y. Yevrei ta ukraintsi: tysiacholittia spivisnuvannia / Pavlo-Robert Magochii, Yokhanan Petrovskyi-Shtern; pereklad z anhl. Oksany Forostyny; red. ukr. vyd. Valerii Padiak. Vyd. druhe, dopovn. Uzhhorod: Vyd-vo Valeriia Padiaka, 2018. 340 s.+KhII s.: il.+mapy

Simkin, 2017 – Simkin M. Ievreiskyi muzei u Lvovi khochut vidnovyty [Elektronnyi resurs] // Fotohrafii staroho Lvova. 7. 02. 2017. – Rezhym dostupu: http://www.photo-lviv.in.ua/evrejskyj-muzej-u-lvovi-hochut-vidnovyty/

Drugi Powszechny Spis Ludnosci, 1937 – Drugi Powszechny Spis Ludnosci z dnia 9 grudnia 1931 r. Lwow–Warszawa, 1937. 11 s.

Lewicki, 2005 – Lewicki J. Między tradycją a nowoczesnością: architektura Lwowa lat 1893 – 1918. Warszawa: Neriton, 2005. 428 s.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2018 р.

УДК 81`42

Мар'яна ЄМЕЛЬЯНОВА,
orcid.org/0000-0001-7054-3252
кандидат філологічних наук, доцент кафедри практичного мовознавства
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Україна, Умань) emelyanova.maryana@gmail.com

МОВНІ ЗАСОБИ ЗОБРАЖЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ НА ГУЦУЛЬЩИНІ В ХХ СТОЛІТТІ У РОМАНІ МАРІЇ МАТІОС «СОЛОДКА ДАРУСЯ»

У статті аналізуються мовні засоби зображення історичних подій на Гуцульщині в ХХ ст. у романі Марії Матіос «Солодка Даруся». На основі аналізу тексту роману здійснюється реконструкція територіального розташування та хронологічних рамок подій, описуваних у творі. Аналізуються події, які реально відбувалися на описаній в творі Марії Матіос території, на основі чого порівнюються описані в творі та реальні події. Мовні засоби зображення національно-визвольного руху в романі аналізуються на рівні лексики, в передовсім звертається увага на емоційно-експресивну функцію аналізованих лексичних одиниць.

***Ключові слова**: історичні події, національно-визвольний рух, УПА, роман, лексична одиниця, емоційне забарвлення.*

Maryana YEMELIANOVA,
Ph D (Philology), Senior Lecturer of Department Practical Linguistics of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine, Uman) emelyanova.maryana@gmail.com

LINGUISTIC MEANS OF DESCRIPTION OF HISTORICAL EVENTS IN THE XX CENTURY HUTSULSHCHYNA IN MARIA MATIOS' NOVEL «SWEET DARUSIA»

The article treats language means, which have been used by Maria Matios in her novel «Sweet Darusia» to depict the historical events in Hutsulshchyna (the Hutsul Region) in the XX century. On the basis of the analysis of the text of the novel the reconstruction of the territorial arrangement and chronological frameworks of the events described in the novel is carried out. The research treats with the events described in Maria Matios' book in their projection upon their real true-to-life historical prototypes. The basic attention is drawn to the events connected with the national liberation movement. The identification of the military formations, that were present by then in the territory of villages Cheremoshna, Vyzhnytsia, Putyla, and Koniatin, is attempted. In the result of the research it has been found out, that these territories were the centre of preparation of military formations of UPA, – the fact which, obviously, must have been reflected in the consciousness of the local population. Further on, in the research the events and people depicted by Maria Matios in her novel «Sweet Darusia» are analyzed, as well as their link with the struggle of the national-liberation movement. Consequently, a comparative analysis of these events and the facts known to the history the conclusion about the conformity of the book to reality is made, as also of its adjacency to the history of the national-liberation movement in Hutsulshchyna. In the course of the analysis of the text of Maria Matios' novel it is established that the characters-figures of thec national-liberation movement in the book come into the foreground but just several times, but, nothwithstanding that, by means of the exact use of emotionally-expressional lexicon, the writer represents their bright and positive images. Thus, in «Sweet Darusia» by Maria Matios one comes across a number of images in some or other way connected with the Ukrainian national liberation movement in the Hutsul Region. The study of the language means of the description of these characters also was among the tasks set in article. It included the images of communists (first of all, of major Didushenko and his colleague Mykhailo, who gave Darusia a cockerel), of other villagers, and, of course, the image of Sweet Darusia herself. The language means of depicting of the national liberation movement in the novel are analyzed on the level of lexicon the attention is also paid to the emotionally-expressive function of the analyzed lexical units. Also, the implied sense and implicite values of the analyzed lexical units are studied, which, sometimes, in the context can essentially differ from the standard ones. The positive – from the point of view of the emotional image – lexicon in the monologues of the communists gets sharply negative colouring. With the diminutive suffixes expressing tenderness, the writer uses lexicon for the description of the dead persons for the purpose of accentuation on the sympathy for the people. The complex analysis of language units used by the writer allows the researcher to assert that along with to the basic – artistic – purpose, Maria Matios realised one more purpose, that is, the emotional, but historically truthful images of the original causes, figures and events of the national liberation movement in Hutsulshchyna of the XX century.

Key words: *historical events, national liberation movement, UPA, novel, lexicon, lexical unit, emotional colouring.*

Постановка проблеми. Історичні події першої половини ХХ ст. в Україні були одночасно героїчними і трагічними. На Західній Україні прихід та становлення радянської влади відбувався дуже болісно, з численними людськими жертвами. Результатом такої політики радянської влади був потужний національно-визвольний рух, який на початку століття формувався стихійно, а пізніше розвинувся в організовані загони УПА.

Сучасний етап розвитку наукової думки в Україні характеризується свободою та прагненням вивчати реальні історичні події в усій, нехай і вражаючій повноті. Джерелами вивчення істинної суті процесу утвердження радянської влади на Україні є, певна річ, архіви – для учених-істориків. Але дослідженням історичним подій того часу займаються також учені інших галузей знань. Для ученого-філолога цікавою є інтерпретація історичних подій у художніх творах, тобто зіставлення історичної правди і її осмислення крізь призму авторського світовідчуття. Роман Марії Матіос «Солодка Даруся» в цьому контексті становить значний інтерес, адже оповідає про події, пов'язані з національно-визвольним рухом.

Аналіз досліджень. Методи боротьби радянської влади з підпільним національно-визвольним рухом на Західній Україні були досить жорсткими, на чому наголошують більшість провідних сучасних учених-істориків: «У боротьбі з підпіллям радянська система використовувала різноманітні форми й методи, більшість із яких не тільки суперечили міжнародним конвенціям, але й універсальним принципам загальнолюдської моралі» (Ільницький, 2017: 191–198). В історичних наукових працях радянського періоду протистояння національного-визвольного руху новій владі подавалося так: «…всі дії партійного і радянського керівництва розцінювалися як свідчення турботи про долю селянства та реалізацію його багатовікових прагнень, а все те, що не вкладалося у заздалегідь визначені ідеологічні рамки, трактувалось як реакційне, буржуазно-націоналістичне, вороже інтересам трудящих» (Сеньків, 2017: 79), і логічно, що така позиція влади стала причиною того, що в радянській історичній науці «характеризувалася як об'єктивна закономірність не тільки політика встановлення тоталітарного режиму, знищення селянина-власника під час примусової колективізації, але й виправдовувалася жорстока розправа з непокірним селянством, масові репресії проти учасників національно-визвольних змагань» (Сеньків, 2017: 80).

Дослідження зображення протистояння національно-визвольного руху і радянської влади в художній літературі, а зокрема, в романі Марії Матіос «Солодка Даруся» цікавило багатьох учених. На окремих аспектах цієї проблеми зупинялися С. Жила (Жила, 2007: 6–12), І. Насмінчук (Насмінчук, 2009: 16), Г. Павлишин (Павлишин, 2012: 20), І. Римарук (Римарук, 2005: 7–8) та інші науковці. Хоча поза увагою дослідників поки що залишається зіставлення події, описуваних у творі, з реальними подіями.

Мета статті – проаналізувати мовні засоби зображення історичних подій на Гуцульщині в ХХ ст. у романі Марії Матіос «Солодка Даруся».

Виклад основного матеріалу. Події роману Марії Матіос відбуваються на Гуцульщині, протягом досить довгого періоду – спочатку описується життя Солодкої Дарусі – і це вже приблизно 60-ті рр. ХХ ст., а потім зображуються події, що відбулися з батьками дівчинки набагато раніше – це події 30 – 40 рр. ХХ ст. Намагатимемося встановити реальне місце подій, описуваних у творі, а потім з'ясувати, які історичні події відбувалися у цій місцевості.

Спробуємо дізнатися реальне місце подій, які описує Марія Матіос. Події роману Марії Матіос відбуваються в селі Черемошне: «По два боки мілкого навесні і повноводого влітку, але незалежно від пори року, завжди гомінкого і спішного Черемоша, між горбів і кичер, немов у глибокій жіночій пазусі, гніздилися двоє гірських сіл з однаковою назвою – Черемошне» (Матіос, 2005: 96–97). На сучасній мапі України села Черемошне немає, але є село Черемошна Верховинського району Івано-Франківської області: «Черемóшна – село Верховинського району Івано-Франківської області. В дорадянські часи називалося Ферескуля» (Черемошна (Верховинський район). Дорадянська назва найімовірніше походила від прізвища колишнього пана – Флорескул, у тексті

він згадується як «дідич»: «Ти пам'ятаєш нашого дідича Флорескула? Ой, не пам'ятаєш, ти малий ще був» (Матіос, 2005: 110).

Також реально існує село Вижниця: «Ви́жниця – місто в Україні в Чернівецькій області, районний центр Вижницького району» (Вижниця), про яке згадується у романі Марії Матіос: «Їде автобус на Вижницю: Іван сидить на задньому сидінні при самому вікні – у дримбу грає» (Матіос, 2005: 39). Між Вижницею і Черемошною дійсно прокладено автомобільний шлях, відстань між цими населеними пунктами – приблизно 47 кілометрів, тобто абсолютно реальне існування приміського автобуса, про якого згадується у тексті роману.

У тексті роману ми зустрічаємо згадку про два села по різні боки річки Черемоша, причому села дуже схожі між собою: «Коли б можна було дивитися на них з висоти пташиного польоту чи хоча би із середини ріки, то села відбивалися між собою так само однаково, як відбивається людське обличчя у дзеркалі. У той день, коли нагло осиротілий Михайло зазирав чи не під кожен камінь у прибережному лузі, його Черемошне належало Румунії, де Богом і царем для його підданих служив король Мігай, а тут, на саміській окраїні Romania mare, у забитому в гори селі над Черемошем, царями й Богами були королівські посередники – служиві вояки місцевої жандармерії на чолі з лейтенантом Лупулом та місцеві дідичі. Та від минулої осені, відколи побиті німцем поляки вступилися з тамтого краю, а точніше, від 17 вересня 1939 р., у дзеркально відбитому через ріку Черемошному порядкували совіти» (Матіос, 2005: 97–98). Подібно до описуваного в романі села Черемошне, реальне село Черемошна в деяких місцях розділяється кордоном, що проходить через річку Білий Черемош. Також у наведеному уривку зустрічаємо дату, яка вказує на час, коли зникла Матронка Ілащук. Далі в тексті уточнюється, скільки років мовчала Матронка про обставини свого зникнення: «І тоді Матронка розказала Михайлові правду, якою замкнула собі уста **на десять років**» (Матіос, 2005: 160). Отже, трагічні події, які є кульмінацією твору – необачний вчинок маленької Дарусі та самогубство її мами, Матронки – відбуваються приблизно 1949 – 1950 р., уже після Другої світової війни.

Село Черемошна розміщене на березі ріки Білий Черемош, що належить Івано-Франківській області, а недалеко від цього села є ще одне – Конятин («Коня́тин – село в Україні, в Путильському районі Чернівецької області») (Конятин (Путильський район)), про яке читаємо в романі «Солодка Даруся»: «Та поки ґазди поприганяли в дальній Конятин та його довколишні хутори худобу і свині, вже треба було вертатися назад: фронт небувало швидкими темпами обійшов Черемошне, не зачіпаючи його, і посунув на Захід іншими землями.» (Матіос, 2005: 142).

Розглянемо, що відомо про райони, де є два описувані в романі «Солодка Даруся» села: «Верховинський район – район, що знаходиться у південній частині Івано-Франківської області в межах Гуцульських Карпат. Утвор. 1940. У складі району – селище міського типу Верховина та 42 сільських населених пункти» (Енциклопедія сучасної України).

Досліджуючи історію села Коня́тин, Путильського району Чернівецької області, знаходимо цікаві факти: «Конятин – село, центр сільської Ради. Лежить на правому березі річки Білого Черемошу, за 30 км від районного центру, за 48 км від залізничної станції Вижниця Перша згадка про село є в документі 1774 р. Мешканці Конятина активно підтримували селянські виступи, керовані Л. Кобилицею. В урядових документах з приводу придушення цих повстань у XIX ст. Конятин названо одним з найбільш бунтарських сіл. Найактивніше діяли в селі Кузьма Генкул та Гнат Буздига, які були жорстоко покарані» (Історія міст і сіл Української РСР). Як бачимо, прагнення до волі, бажання самому бути хазяїном своєї долі у жителів цих сіл простежується з давніх часів, наприклад, у цитованому джерелі зустрічаємо згадку про селянські повстання у XIX ст.

У творі «Солодка Даруся» згадуються реальні особистості, справжні вояки національно-визвольного руху: «Сам видиш – ми є. Нас уже не так багато, але ще й не мало. І ми їм спокою не дамо, скільки зможемо. Ми з сотні **Голуба**. Може, чув? Усе більше на Галичині орудуємо. А буковинські люди нам харчами та речами помагають. Добре помагають. Тепер твоя черга, ґаздо.» (Матіос, 2005: 151–152).

Аналізуючи списки історичних осіб, що брали участь у національно-визвольному русі на цих територіях, ми дійшли до висновку, що найбільш підходить до цього художнього образу постать Юрія-Ростислава Голуба, хоча хронологічні рамки тут не збігаються, тому припущення може

бути і помилковим: «За деякими даними («Вісті», ч. 107, рік XIII, вересень, 1962), син генерала Андрія Голуба – Юрій Ростислав Голуб (нар. 1923 р.) був вояком Української дивізії «Галичина»-1-ої УД УНА у ранзі поручника, згинув на рідних землях у бою з ворогом у 1947 році в рядах славної УПА, проживши всього 23 роки» (Тяглість українського військового чину). Як бачимо, реальний поручик Юрій-Ростислав Голуб загинув у 1947 році, а описувані письменницею події відбуваються у 1949 р., коли вже поручика Голуба не було серед живих. Найбільш вірогідною ми вважаємо версію про те, що поручик Української дивізії «Галичина» Юрій Ростислав Голуб послужив прототипом створення епізодичного, але яскравого образу в творі – керівника повстанської сотні Голуба.

Територія Гуцульщини, а в її складі і село Конятин Путильського району, вважалася одним із осередків діяльності загонів УПА: «Щодо бойових дій УПА на Гуцульщині, то треба зазначити, що організаційно Гуцульщина входила до Воєнної округи ч. 4 під назвою «Говерля», якою командував у 1943-му році булавний «Дзвінчук», а на початку 1944-го року, поручник «Гуцул». Від літа 1944-го року і до кінця дій УПА цією округою командував майор «Грім»… В 1945-му році округа «Говерля» була реорганізована на тактичні відтинки (ТВ) і тому гуцульські села опинилися в трьох ТВ, тобто ТВ-20 – Буковина; ТВ-21 – туди входили Косівський і Коломийський повіти; ТВ-22 – «Чорний ліс», куди входили гуцульські села Надвірнянського» (Бойові дії УПА на Гуцульщині). Територія, яка є ареною подій у творі «Солодка Даруся», виступала місцем формування та виходу в світ нових повстанських загонів: «Найгустіше зосередження повстанських сил на гуцульських теренах було в ТВ-21, який **навіть називався «Гуцульщина**». Командиром цього відтинку в 1945 – 1946 рр. був поручник (посмертно майор) «Козак», а від 1946 р. до кінця – сотник «Хмара». Обидва ці старшини, напевно, були ветеранами з легіону Шухевича. В цих околицях взимку 1944 – 1945 рр. існувала «повстанська республіка» за одним джерелом, тут вишколювалося 12 сотень УПА» (Бойові дії УПА на Гуцульщині). Якщо взяти конкретніше територію Путили та Вижниці, то джерела вказують на діяльність тут окремого куреню УПА, тільки відомостей про нього небагато: «Радянські джерела подають, що при кінці 1944-го року в районах Жаб'я, Косова, Яблунова, Кут, Коломиї і Печеніжина діяли чотири курені УПА під командою таких старшин: «Недобитий», «Книш», «Скуба» і «Манив». А в районі Надвірної і Яремча діяв курінь командира «Довбуша», в районі Путили і Вижниці також був якийсь курінь, але наразі неіндифікований» (Бойові дії УПА на Гуцульщині). Про присутність на землях Путили і Вижниці куреня УПА згадують сучасні науковці, називаючи при цьому його керівника – Василь Шумка-«Луговий»: «Відтак, упродовж квітня – травня 1944 р. вдалося сформувати курінь УПА – БУСА (Буковинська Українська самооборонна армія), яку очолив Василь Шумка-«Луговий». До нього входили сотня командира Семена Моргаляка – «Тихого»; сотня Миколи Дарія – «Дуба»; сотня Івана Токара – «Чайки»; сотня «Бистрого». Чисельність становила до 400 осіб. Курінь дислокувався на теренах Карпат у районах Вижниці і Путили» (Ільницький, 2016: 60–68). Аналізуючи всі вищеописані факти, можемо зробити висновок, що територію, описувану в романі Марії Матіос, населяли свідомі і патріотично настроєні люди, на цій території діяло багато вояків, пов'язаних з національно-визвольним рухом.

Варто зазначити, що в аналізованому нами творі образ повстанців, будучи позитивним, є епізодичним та зустрічається лише кілька разів. Повстанці з'явилися серед ночі до Михайла, батька Дарусі, з проханням про допомогу. Вжиті письменницею лексеми «свої люди», «подяка буде» акцентують увагу читача на поважному, доброзичливому ставленні догосподаря: «– Пускай, газдо Михайле, – **свої люди**… – почувся тихий чоловічий голос знадвору. Двоє чоловіків, що зайшли в хату в чоботах, куфайках і мазепинках з обрізами почерез плечі, ані Михайлові, ані Матронці не були знайомі» (Матіос, 2005: 150); «– Так і скажеш: ввірвалися серед ночі з лісу, вчинили у хаті погром, напудили зброєю, пограбували і щезли, як щезники. Ще пару штурханців у плечі дали. Сам же ж і замельдуєш удосвіта. І нічого тобі від них не буде. Не збідніють. А від нас і всіх істинних українців подяка буде» (Матіос, 2005: 151). Та коли Михайло потрапив через це в біду, повстанці знову невідомо звідки з'являються і допомагають йому: «Хто зна, чим би скінчилася ця одноголоса вуйкова бесіда, коли б із кошари не вийшов… високий чоловік, у котрому Михайло впізнав свого нічного гостя з сотні Голуба...

– Ґаздо Василю, – звернувся Михайловий нічний гість до вуйка, – лишіть цю пусту бесіду. Ми вернемо ґазді забране, а з вами порозуміємося, як чоловік піде в село.

– Але ж ви вивмираєте з голоду! – несподівано для себе перебив його Михайло. – Я назад не возьму…

– Як узимі не вивмирали, то тепер точно ні, – **засміявся** чоловік з лісу, – подивися, яке літо зачинається, – Бери отамо на коня бесаги з сирами і бринзою, і шуруй у село, поки не пізно» (Матіос, 2005: 165–166). Велике емоційне навантаження несе у цьому уривку лексема «засміявся». Повстанець сміється над своїми проблемами, над незгодами, навіть над можливою голодною смертю – в цьому вся суть українських воїнів, які до власних незгод ставилися з легкістю, а от чужа біда їм не була байдужа.

Незважаючи на те, що образ повстанців зустрічається в романі лише тричі, всі події та персонажі цього твору тісно пов'язані з національно-визвольним рухом. Головною ідеєю є зображення першопричин цього руху, процесів, що змусили мирних жителів брати зброю до рук та захищати свою волю. Письменниця помалу, з наростаючою напругою змальовує вторгнення у гармонійне, дещо навіть містично-споглядальне життя мешканців села абсолютно чужорідної ідеології та влади.

Ми уже наголошували, події, при яких трагічно загинула Матронка, мама Дарусі, відбуваються приблизно в 1949 – 1950 рр., тобто уже після війни. Політика радянської влади в повоєнні роки пов'язувалась передовсім з колективізацією, розкуркуленням і депортацією українців з Батьківщини. Істинну суть колективізації описує письменниця у цьому творі за допомогою вражаючих деталей, використовуючи при цьому негативно забарвлену емоційну лексику (недобра, фурія, перебиті, поламані, припечена, заціплювало): «Кімнатою ходив старший офіцер, перекидаючи з руки в руку револьвер. У Черемошному його знали недоброю пам'яттю: уповноважений від районного МГБ, майор Дідушенко. Час від часу він налітав у село як фурія, – і разом з ним зникало кілька людей незалежно від статі, майнового стану і віку. Дехто вертався з перебитими чи поламаними пальцями або припеченою шкірою, багато – не вернулося досі. А хто вертався – йому заціплювало рот. Після Дідушенка люди ходили, як мотилишні вівці…» (Матіос, 2005; 144). Письменниця будує висловлювання майора Дідушенка так, щоб показати лицемірність та підступність його та системи, яку він представляє: «– Бачите, нарешті ми можемо говорити, що і в цьому регіоні встановилося **спокійне** життя. Останні **бандити** і їхні пособники **самі поздавалися** радянській владі. Дехто здався з людською поміччю. А хто довго думав – хай вибачає. Радянська влада любить у своїх тилах порядок і спокій. Місцеві люди нас підтримують. А хто вагається – тому ми допомагаємо **прозріти**.» (Матіос, 2005: 145). Вжиті у цьому уривку лексеми «спокійне, прозріти» мають позитивне емоційне забарвлення, але в контексті розповіді Дідушенка вживаються з насмішкою та імпліцитно вираженим глибоко негативним забарвленням. Толі як лексемою «бандити» майор називає представників національно-визвольного руху. Також прямо протилежне контекстуальне значення словосполучення «самі поздавалися», воно тут означає приблизно «загинули в нерівній боротьбі», або «зламалися в результаті нелюдських тортур».

Ще одна деталь до портрета майора Дідушенка – його перша зустріч з Дарусею, в описі якої Марія Матіос поєднує непоєднувані лексеми в одне ціле «погладив дитину револьвером» з метою підкреслити характер майора, який навіть до дитини підходить зі зброєю: «О, яке гарне дитя! – обійшов ззаду Матронку і **погладив дитину револьвером** по голові, аж вона забилася обличчям у мамину запаску…» (Матіос, 2005: 146).

Особливо моторошними в романі є описи розправи радянських вояків над повстанцями. Письменниця в цих описах паралельно використовує лексику протилежного емоційного забарвлення. Лексеми з позитивним емоційним забарвлення утворюються переважно за допомогою суфіксів пестливості **-еньк, - инк, -ячк,** а також вживається лексика на позначення символів України (наприклад, в наведеному уривку – це лексема **ружа).** Лексеми з позитивною конотацією використовуються для зображення двох страчених комуністами повстанців. Поряд із позитивно забарвленою вживається негативно забарвлена лексика, пов'язана семантично з темою смерті (лексеми мерців, простреленні, кров): « Під чорною стіною, якраз під великим вікном сиділо… двоє **мерців**: **молоденький** хлопець і зовсім юна дівчина, можна сказати, майже **дівчинка**. Вітер ворушив їм

волосся на голові – і здавалося, що вони живі, тільки бояться відкрити від сорому очі. Геть зовсім голі, як мама на світ родила, вони підпирали сільраду, одночасно підпираючи головами одне одного. У хлопця з правого, а в дівчини з лівого боку були **прострелені** скроні. І коли б не знати, що то запекла **кров**, можна було подумати, що вони собі припасували під волосся по **маленькій** засохлій **ружі**. З-поміж хлопцевих ніг стирчав обріз, ніби націлений в небо. У дівчини між широко розкинутими ногами, так що було видно велику родиму пляму на внутрішній стороні стегна, стирчала соснова шишка, прикриваючи руде **волоссячко** її срамоти... На ґанку стояв Дідушенко у довгому шкіряному пальті, курив і **мовчки** міряв людей очима» (Матіос, 2005: 146)

Жахлива сцена закатованих повстанців справляє ще більш разюче враження від присутності в ній самого ката, який мовчки спостерігав за людьми. Лексема «мовчки» підкреслює абсолютну байдужість майора до смерті цих людей. А наступне лайливе слово про померлих взагалі справляє гнітюче враження нелюдської жорстокості: « – Ну, що? – запитав Дідушенко, кинувши цигарку на трупи: – Впізнали, що за блядь носила їсти цьому бандері?» (Матіос, 2005: 148).

У творі встановлюється причина, чому так жорстоко розправилися комуністи з хлопцем – адже він був керівником повстанського загону, який вижив після війни та дошкуляв владі, до речі, повстанський загон в творі називається діалектною лексемою «боївка»: «Хлопець був черемошнянський. Юрка Огронника син. Іван, на псевдо Яструб. Коли в селі стояла іще німецька команда, Іванова **боївка** розгромила їхній обоз з провіантом… А Іван відтоді удень був господарем у лісі, а вночі – по довколишніх селах Буковини і Галичини. Нова влада добре чула на собі його роботу, щодня недораховуючись як не міліціонера, то голову колгоспу. Другі совіти, як тепер називали нову-стару владу гірські люди, обіцяли великі гроші тому, хто викаже Іванове місцеперебування або можливі його контакти. В селі знали, що Іванова **боївка** лишилася в їхній окрузі останньою: йшов 1950 рік» (Матіос, 2005: 147). Ми спостерігаємо в цьому уривку опис діяльності невідомої «боївки Івана, на псевдо Яструб». Як ми уже зазначали, в 1944 – 1945 рр. на землях довкола Черемошної, Вижниці та Путили діяли, а також проходили вишкіл значні сили національно-визвольного руху. Тому логічним (з історичної точки зору), є той факт, що останні сили УПА до останнього протрималися саме на цих землях, де їм були відомі не лише всі криївки, гірські стежки та печери, але й люди, що їх підтримували.

Та, мабуть, не менш жорстоким був вчинок, який став причиною смерті Матронки та через який Даруся захворіла.

Письменниця повільно, в найменших деталях змальовує ту спокусу, якій не змогла встояти маленька Даруся. Лексеми *півник-льодяник, півник, льодяник* передають солодкий смак і за багаторазового повторення посилюють враження солодкості. Лексеми *лизнув, насолода, лизнувши, посмокуючи, цмокання* вживаються для зображення задоволення від солодкого, яким спокушає офіцер маленьку Дарусю: «Офіцер у галіфе і собі сів на ковбчик у трьох кроках і, посміхаючись, мовчки витягнув щось із кишені гімнастерки, не спускаючи очей з господарів. То був зелений **півник-льодяник** на довгій паличці, з розкішним гребенем і видовженим, добре закрученим догори хвостом.

Офіцер підніс півника до губів і один раз повільно **лизнув** його по всій поверхні, так повільно, що стало видно товстий шар білого нальоту на його язикові. Тоді він лизнув **півника** вдруге – тепер уже довго водячи кінчиком **язика** то по хвостові, то по гребеневі. Він мовчки смакував **льодяником** з такою **насолодою**, що навіть здивований Дідушенко голосно ковтнув слину. Насолодившись, офіцер витягнув із кишені галіфе іще одного – тепер червоного – **півника** з таким же закрученим догори хвостом і розкішним гребенем і поклав його собі на коліно. Знову піднісши до губів зеленого **півника** і коротко **лизнувши**, він тепер дивився виключно на дитину. **Посмоктуючи** зеленого півника так, що стало чути голосне **цмокання** язика, вказівним пальцем лівої руки офіцер поманив дитину до себе» (Матіос, 2005: 155–156)

Та результат такої солодкої спокуси трагічний – наївне дитяче бажання скуштувати солодкого стало причиною її хоч і несвідомої, але зради. Та зрада зруйнувала все – породила спочатку ненависть матері до доньки-зрадниці. Ми бачимо вираження ставлення до дитини в лексемах *нечисть, ворог*: « –Краще би була струїла в утробі таку **нечисть** чи родила німою… – зло сказала увечері Матронка, не встаючи з постелі.» (Матіос, 2005: 159), « – Я думала, що за мої муки мій

кат давно зогнив, а він мені сьогодні з моєї дитини **ворога** зробив?» (Матіос, 2005: 160). Потім через зраду доньки Матронка повісилась, а Даруся стала хворою: «…Матронка **висіла** в дровітні, зачеплена за бантину обмотаною круг шиї косою, з чорним, **висолопленим** з рота язиком, у білій – мережаній до Великодня – сорочці на голе тіло, майже торкаючись пальцями землі, а під нею була велика калюжа. **Простоволоса, розплетена** Даруся обома ручками трималася їй за голі і босі ноги, так що спершу дитину не могли відтягнути два чоловіки – Михайло і чоловік Марії-сусідки – Дмитро. А потому, коли приїхав Дідушенко, і ще двоє чоловіків не могли зняти Матронку з бантини, аж поки Дідушенко не сказав відрізати їй косу…Відтоді Даруся втратила голос. А з часом у Черемошному її почали називати солодкою.» (Матіос, 2005: 166–167). Зображена сцена смерті як результат сцени з півником вражає глибоко і надовго. Лексеми *висіла, висолопленим, простоволоса, розплетена* вживаються з метою змалювання трагічної сцени самогубства, через яку Даруся психічно захворіла, і хай і ненавмисно, але причиною якої вона сама стала.

Висновки. Отже, в результаті проведеного дослідження ми дійшли висновків, що історична правда в романі Марії Матіос «Солодка Даруся» зображується крізь призму світогляду письменниці, в результаті чого доповнюється новими, вигаданими письменницею подіями і людьми, але в передовсім історична правда наповнюється людськими почуттями, про що свідчить проаналізована нами емоційно-забарвлена лексика. Село, описуване в романі, має реальний прототип – це село Черемошна Верховинського району Івано-Франківської області. Події, описувані в романі, охоплюють період часу 30 – 60-х рр. ХХ ст. У цей період Верховинський район був одним із центрів національно-визвольного руху, де вишкіл проходили більше десяти сотень УПА, про що свідчать проаналізовані нами джерела. Також прототипом ватажка повстанців, які прийшли до Михайла, а потім йому ж допомогли, на нашу думку, могла стати реальна історична особа – поручик Української дивізії «Галичина» Юрій Ростислав Голуб. Аналізуючи факти про діяльність національно-визвольного руху на території Гуцульщини, ми прослідкували в романі «Солодка Даруся» зображення причин виникнення цього руху, а саме яскраве змалювання дій комуністів, які запроваджували колективізацію села. Комплексний аналіз використаних письменницею мовних одиниць дає підставу засвідчити, що поряд із основною, художньою метою, Марія Матіос реалізувала ще одну – зображення емоційного, історично правдивого образу першопричин, діячів та подій національно-визвольного руху на Гуцульщині в ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Бойові дії УПА на Гуцульщині – Бойові дії УПА на Гущульщині. Путильщина – смарагд Карпат. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://putyla.org.ua/2008/10/29/bojjov-d-upa-na-guculshhin.html

Вижниця – Вижниця [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вижниця

Енциклопедія сучасної України – Енциклопедія сучасної України [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=33696

Жила, 2007 – Жила С. «Трагедія, адекватна історії»: роман Марії Матіос «Солодка Даруся» та читацька конференція за цим твором // Українська мова в загальноосвітній школі. 2007. № 3. С. 6–12.

Ільницький, 2016 – Ільницький В. До питання функціонування відділів УПА на Чернівеччині (1944 – 1945) // Східноєвропейський історичний вісник, 2016. Вип. 1. С. 60–68.

Ильницкий, 2017 – Ільницький В. Боротьба радянської адміністрації проти українського визвольного руху у Карпатському краї ОУН засобами колективізації (1945 – 1952) // Східноєвропейський історичний вісник, 2017. Вип. 5. С. 191–198.

Історія міст і сіл Української РСР (Конятин, Путильський район, Чернівецька область) [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ukrssr.com.ua/cherniv/putilskiy/konyatin-putilskiy

Конятин – Конятин (Путильський район) [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Конятин_(Путильський_район))

Матіос, 2005 – Матіос М. «Солодка Даруся». Львів, 2005.176 с.

Насмінчук, 2009 – Насмінчук І. А. Проза М. Матіос: особливості індивідуального стилю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література». Івано-Франківськ, 2009. 16 с.

Павлишин, 2012 – Павлишин Г. Я. Дискурс прози М. Матіос: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література». Чернівці, 2012. 20 с.

Римарук, 2005 – Римарук І. «Трояка ружа, або Солодка Даруся». Львів, 2005. С. 7–8.

Сеньків, 2017 – Сеньків М. Історіографія колективізації західноукраїнського села (1940 – поч. 50-х рр. ХХ ст.) // Східноєвропейський історичний вісник. 2017. Вип. 4. С. 79–87.

Тяглість українського військового – Тяглість українського військового чину [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://exo.in.ua/news/7032

Черемошна (Верховинський район) – Черемошна (Верховинський район) [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Черемошна_(Верховинський_район)

REFERENCES

Bojovi diji UPA na Huščul′ščyni. Putyl′ščyna – smarahd Karpat. [Elektronnyj resurs] [The UPA's Military Operations in the Hutsul Region. The Putyliv Land alias the emerald of the Carpathians] – Režym dostupu do resursu: https://putyla.org.ua/2008/10/29/bojjov-d-upa-na-guculshhin.html [in Ukrainian]

Vyžnycja [Elektronnyj resurs] [Vizhnitsa] – Režym dostupu do resursu: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вижниця [in Ukrainian]

Encyklopedija sučasnoji Ukrajiny [Elektronnyj resurs] [The Encyclopedia of Contemporary Ukraine] – Režym dostupu do resursu: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=33696 [in Ukrainian]

Žyla, 2007 – Žyla S. «Trahedija, adekvatna istoriji»: roman Mariji Matios «Solodka Darusja» ta čytac′ka konferencija za cym tvorom [The Tragedy, which is Adequate to the History: Maria Matios' Novel «Sweet Darusia» and the readers' conference on this literary work] Ukrajins′ka mova v zahal′noosvitnij školi. 2007. № 3. S. 6–12. [in Ukrainian]

Il′nyc′kyj, 2016 – Il′nyc′kyj V. Do pytannja funkcionuvannja viddiliv UPA na Černiveččyni (1944 – 1945) [On Functioning of the UPA's Units in the Chernivtsi Lands (1944 – 1945)] Sxidnojevropejs′kyj istoryčnyj visnyk, 2016. Vyp. 1. S. 60–68. [in Ukrainian]

Il′nyc′kyj, 2017 – Il′nic′kyj V. Borot′ba radjans′koji administraciji proty ukrajins′koho vyzvol′noho ruxu u Karpats′komu kraji OUN zasobamy kolektyvizaciji (1945 – 1952) [The Struggle of the Soviet Administration Against the Ukrainian Liberation Movement in the Carpathian Area of the OUN by Means of Collectivisation (1945 – 1952)] Sxidnojevropejs′kyj istoryčnyj visnyk, 2017. Vyp. 5. S. 191–198. [in Ukrainian]

Istorija mist i sil Ukrajins′koji RSR (Konjatyn, Putyl′s′kyj rajon, Černivec′ka oblast′) [Elektronnyj resurs] [The History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR (Koniatin, Putyliv district, Chernivtsi region); Koniatyn (Putyliv district)] – Režym dostupu do resursu: http://ukrssr.com.ua/cherniv/putilskiy/konyatin-putilskiy [in Ukrainian]

Konjatyn (Putyl′s′kyj rajon) [Elektronnyj resurs] [Konyatin]– Režym dostupu do resursu: https://uk.wikipedia.org/wiki/Конятин_(Путильський_район)) [in Ukrainian]

Nasminčuk, 2009 – Nasminčuk I. A. Proza M. Matios: osoblyvosti indyvidual′noho stylju [«Sweet Darusia»; M. Matios' Prose: The Peculiarities of Individual Style] avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. filol. nauk: spec. 10.01.01 «Ukrajins′ka literatura». Ivano-Frankivs′k, 2009. 16 s. [in Ukrainian]

Pavlyšyn, 2012 – Pavlyšyn H. Ja. Dyskurs prozy M. Matios [The Discourse of M. Matios' Prose] avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. filol. nauk: spec. 10.01.01 «Ukrajins′ka literatura». Černivci, 2012. 20 s. [in Ukrainian]

Rymaruk, 2005 – Rymaruk I. «Trojaka ruža, abo Solodka Darusja» [«The Threefold Rose, or Sweet Darusia»] L′viv, 2005. S. 7–8. [in Ukrainian]

Sen′kiv, 2017 – Sen′kiv M. Istoriohrafija kolektyvizaciji zaxidnoukrajins′koho sela (1940 – poč. 50-x rr. XX st.) [The Historiography of Collectivisation of the West Ukrainian Village (1940 – Beginning of the 50s of the XX Century)] Sxidnojevropejs′kyj istoryčnyj visnyk. 2017. Vyp. 4. S. 79–87. [in Ukrainian]

Tjahlist′ ukrajins′koho vijs′kovoho čynu [Elektronnyj resurs] [The Succession of the Ukrainian Military Organization] Režym dostupu do resursu: http://exo.in.ua/news/7032

Čeremošna (Verxovyns′kyj rajon) [Elektronnyj resurs] [Cheremoshna (Verhovyna District).] Režym dostupu do resursu: https://uk.wikipedia.org/wiki/Черемошна_(Верховинський_район) [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 15.03.2018 р.

УДК 94(477+438):355.3

Емілія КАЗАН,
orcid.org/0000-0002-5258-1148
кандидат історичних наук,
завідувач кабінету – лікар поліклініки,
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного
(Україна, Львів) kazan.emilia@gmail.com

СПІЛЬНІ ВІЙСЬКОВІ ФОРМУВАННЯ ПОЛЬЩІ І УКРАЇНИ ЯК ПРИКЛАД ПОРОЗУМІННЯ І МИРУ МІЖ ПОЛЬЩЕЮ І УКРАЇНОЮ

У статті висвітлюється утворення спільних українсько-польських військових формувань УкрПолбату та Литовсько-Польсько-Української бригади, проаналізовано історичні та політичні передумови українсько-польського військового співробітництва. Дана оцінка українсько-польським військовим формуванням у боротьбі з спільним ворогом у середині XX ст., а також під час миротворчих місій на початку XXI ст. та під час російської агресії на Сході України.

Метою статті є проаналізовувати історичний досвід українсько-польської військової співпраці, вивчити бойовий досвід спільного українсько-польського батальйону – УкрПолбату в миротворчій місії у Косово, обґрунтувати важливість створення і діяльності спільних військових формувань для порозуміння і добрих відносин між нашими державами.

Тезою статті є те, що український і польський народи завжди успішно долали ворожнечу та непорозуміння перед обличчям спільного для обох народів ворога і утворювали успішні військові союзи для боротьби з ними.

Доказом цього є українсько-польська співпраця в 40-і роки минулого століття, коли представниками Крайової Делегатури Уряду Польщі було підписане порозуміння з ОУН-УПА для спільної боротьби з радянськими окупантами. Подібні угоди укладалися як локальними командирами українських і польських підрозділів, так і на рівні Центрального Проводу, керівних органів повстанських армій. Угоди передбачали пакт про ненапад і спільну боротьбу проти Червоної армії. Спільні військові акції в Варежу, Хороброві, Грубешові мали переможний успіх. Однак спільні українсько-польські військові формування стали можливими тільки з появою на карті світу незалежних України і Польщі в 90-х рр. XX ст. Моїм твердженням є те, що такі формування служать прикладом організації системи безпеки в ширшому розумінні, ніж національна.

Це доводить сама ідея створення спільної литовсько-польсько-української бригади в час російської агресії на Сході для укріплення Східного кордону НАТО і гарантування безпеки у цьому регіоні, для допомоги реформуванню Збройних Сил України, згідно зі світовими стандартами, досягнення взаємосумісності українського війська з підрозділами НАТО.

Реформуванню та орієнтуванню українських збройних сил на стандарти НАТО допомагали спільні миротворчі дії та гуманітарні акції, які виконувалися УкрПолбатом під час миротворчих місій. Спільні військові навчання дозволяють досягти взвємосумісності та бойового залагодження українських, польських та литовських підрозділів, дають змогу обмінюватись бойовим досвідом АТО і досвідом побудови Збройних сил світового зразка.

У висновках статті стверджено, що народи України і Польщі в минулому столітті, в непрості 40-ві рр., долали ворожнечу і утворили успішні військові союзи в боротьбі зі спільним ворогом – більшовицькою Росією. У час незалежності обох держав стали можливими спільні військові формування, які сприяли і сприяють зміцненню взаємної довіри, будівництву дружніх контактів, а в час агресії Росії щодо України є гарантією безпеки на східному кордоні НАТО. Спільні українсько-польські формування дають колосальний обмін досвідом обом арміям, сприяють їх взаємосумісності та бойовому злагодженню, а також реформуванню Збройних сил України відповідно до світових стандартів. І, зрештою, спільні бойові, гуманітарні, медичні акції, навчання, участь в миротворчих місіях, тісна військова співпраця є базою для налагодження добрих взаємовідносин, взаємної довіри та подолання негативних наслідків історичного минулого України та Польщі.

Ключові слова *Українсько-польський батальйон, Литовсько-польсько-українська бригада, Антитерористична операція, Армія Крайова, Українська Повстанська Армія.*

Emilya KAZAN,
Ph D (History), Head office: Doctor of Polyclinic of
Petro Sagaidachnyi National Academy of Land Forces
(Ukraine, Lviv) kazan.emilia@gmail.com

THE COMMON MILITARY FORMATIONS OF POLAND AND UKRAINE AS AN EXAMPLE OF UNDERSTANDING AND PEACE BETWEEN POLAND AND UKRAINE

In this article the creation of common Ukrainian-Polish military formations of the UkrPolbat (Ukrainian Polish batallion) and the Lithuanian-Polish-Ukrainian brigade are revealed, the analysis of historical and political Ukraino-Polish military cooperation have been made. The evaluation of the Ukrainian Polish military formations in the struggle with the common enemy in the middle of the 20th century Giving has been done, as well as during the time of the peacemaking mission in the beginning of the 21st century and during the time of the Russian aggression in the Eastern Ukraine.

The aim of the article is to go over historical experience in the Ukrainian-Polish military cooperation, acquiring the common fighting experience. The participation o the Ukrainian-Polish fighter group of the UkrPolbatallion in the peace-making mission in Kossovo justified the most important creation of general military activities formed for the understanding and good relationships between these countries.

The thesis of this article is that the Ukrainian and Polish people always successfully overcame the enemy and misunderstanding in face of their national enemy and created a successful military union in order to fight against those enemies.The proof of this fact is the Ukrainian-Polish cooperation in the late 1940s, when the country representatives delegation of the Poland's government signed a compromise with the OUN – UPA for the common battle against the Soviet occupant. Such agreement were contracted by both local Ukrainian commanders and Polish subdivisions, as also at the central level by governing bodies of the rebels army. The agreement included a pact of non aggression and fighting against the Red army.

The common military event in Varezh, Khorobriv, and Hribeshiv had a victorious success. However, the common Ukrainian-Polish military formations became possible only with the creation of on the world map of the independent Ukrainiand Polish states in the 1990s. My convictions are that such formations serve an example of the organization of a security system wider than one in the national sense. This obviously brings the idea of creating a common Lithuanian-Polish-Ukrainian brigade during the time of the Russian aggression in the eastern part of Ukraine in order to reinforce the eastern border by means of the NATO and to guarantee the security in this region in order to help the reforming Ukraine's armed forces. According to the world standard, the achieving of the interoperability of the Ukrainian military with the NATO's subdivisions. The reforming and monitoring of the Ukrainian armed force according to the NATO's standard to help the common peacemaking actions and humanitarian that were carried out by the UkrPolbattalion at the time of peacemaking mission. The common military training helps the achievement of interoperability anf improving the fighting spirit for the Ukrainian, Polish and Lithuanian subdivisions, giving an opportunity of exchanging fighting experience, antiterror operations and building of the armed forces according to the world's standards.

In this article it is concluded that the Ukrainian and Polish people in the previous century, during the difficult 40 years, overcame the enemy and created a successful military union in the battle against the common enemy, i. e., the Bolshevik Russia. During the time of the two countries' independence it became possible to interchange their reciprocal trust, strenghning friendly contacts, and during the time of the Russia aggression Ukraine is a keeper of security in the NATO's eastern border. The common Ukrainian-Polish formations gives huge exchange of experience between the two armies, contributing to their interconnectivity and fighting reconcialation also reforming Ukrainian armed force according to the world standard .And, finally, the common fighting, humanitarian, and medical actions, training, taking part in the peacemaker mission, close military cooperation is the foundation of setting up a good relationship, reciprocal trust, and an overcoming negative consequences of the past of Ukraine and Poland.

Key words: *Ukrainian-Polish battalion, a Lithuanian-Polish-Ukrainian brigade, anti-terror operation, Polish Home Army, Ukrainian Insurgent Army (UPA).*

Постановка проблеми. Упродовж багатьох століть між Польщею і Україною були непрості як дружні так і ворожі стосунки. У різні часи наші армії протистояли одна одній або, навпаки, творили спільні військові союзи, як союз С. Петлюри та Ю. Пілсудського, спільні військові акції Армії Крайової та Української повстанської армії проти російського більшовизму чи створення спільних військових формувань на кшталт УкрПолБату чи ЛитПолУкрБригу,

метою останніх є участь у миротворчих міжнародних місіях. Важливість україно-польських військових союзів добре розуміли військові провідники України і Польщі. Так, хорунжий УНР Олександр Бойко виступав з ідеєю утворення першого українсько-польського дивізіону особливого призначення ще у 1920 р. (Парнікоза, 2013). А стратегія Ю. Пілсудського, військового очільника Польщі, мала на меті створення військового союзу Польщі з країнами Чорноморського басейну, зокрема Україною для відбиття агресії з боку більшовицької Росії. Тому для офіцерів-іноземців, особливо українців, було забезпечено доступ до польської військової освіти, їх приймали на контрактну службу, школи в польських навчальних центрах (Руккас, 2013: 97). Це давало змогу підготувати кваліфіковані військові кадри, які мали б очолити свої національні збройні сили і спільно з Річчю Посполитою боротися із зовнішнім ворогом, зокрема з більшовицькою Росією.

Із здобуттям Україною незалежності (1991) її військова співпраця з Польщею виходить на новий етап, зростає зацікавленість Україною з боку НАТО, адже безпека України, її послідовна оборонна політика і сильна армія – це запорука миру і безпеки Європи. На тлі співпраці Україна-НАТО виникає україно-польський військовий підрозділ УкрПолбат для участі в миротворчих місіях під егідою міжнародних організацій. У 2010 р. УкрПолбат було розформовано, а плановану спільну УкрПолЛитбригаду було утворено тільки в 2014 р. в час війни на Сході України.

Анексія Криму та розгортання українсько-російської війни оголили весь спектр проблем в українському війську, його недостатню бойову підготовку, невідповідність світовим військовим стандартам, прогалини в медичному та технічному забезпеченні, засвідчили відсутність практичного бойового досвіду в офіцерів-командників та в офіцерів низової військової ланки. Одночасно з військовими проблемами назрівають і політичні, зокрема загострюються взаємовідносини з Польщею на ґрунті неоднозначного трактування спільного історичного минулого. На тлі цих подій виникає необхідність аналізу столітніх змагань наших народів до військового співробітництва, вивчення бойового досвіду УкрПолбату, який став вершиною українсько-польської військової співпраці в кінці XX і на початку XXI ст. та обґрунтувати важливість появи спільної УкрПолЛитбригади перед обличчям спільної загрози для Європи з боку Росії.

Мета – проаналізувати історичний досвід українсько-польської військової співпраці, вивчити бойовий досвід спільного українсько-польського батальйону – УкрПолбату в миротворчій місії в Косово, обґрунтувати важливість створення і діяльності спільних військових формувань для порозуміння і налагодження добрих відносин між нашими державами.

Виклад матеріалу. Ідея утворення спільних українсько-польських військових формувань та військових союзів виникала ще 100 років тому. Згідно з концепцією Ю. Пілсудського, військового міністра другої Речі Посполитої, тільки союз Польщі з незалежними державами Чорноморського басейну (Україна, Грузія, Азербайджан, народи Кавказу) може протистояти російському більшовизму. Ю. Пілсудський вважав, що Польща має сприяти появі нових незалежних від Росії держав і їх національно-визвольним рухам. Варто згадати про спільні воєнні дії армії УНР і армії Польщі, а також про контрактну службу українсько-військових старшин армії УНР у польській армії, які в лютому 1928 р. уклали перші контракти з військовим міністерством Польщі. Контрактні офіцери навчалися у військових центрах і на спеціалізованих курсах. Черговим етапом військової освіти навчання було у Вищій військовій школі – прототипі Академії Генерального штабу передвоєнної Польщі. Метою навчання було здобути військову освіту, і в разі розв'язання війни з СРСР освічені офіцери мали стати на чолі своїх національних військ. Усіх контрактних офіцерів-українців приймали поза конкурсом, за згодою військових Міністерств України та Польщі (Руккас, 2013: 97). Павло Шандрук – офіцер УНР, який навчався у Вищій начальній школі, у своїх спогадах відзначав, що серед учнів не було дискримінації, всі були вірними друзями (Шандрук, 2008).

Станом на 1 серпня 1990 р. у польській армії було 38 українських офіцерів-контрактників (Руккас, 2013: 97). Усі випускники-українці Вищої військової школи у вересні 1939 р. оборонялі Річ Посполиту від німецьких загарбників, хоча як іноземці могли цього не робити (Руккас, 2002: 90), а підполковник Павло Шандрук був нагороджений сріблим хрестом Віртуті Мілітарі за проявлену доблесть у війні.

Слід зазначити, що українсько-польська військова співпраця мала місце і в буремні 40-ві рр. минулого століття (Grzegorz Motyka). У березні 1944 р. представники Крайової Делегатури Уряду Польщі підписали порозуміння з ОУН-УПА. Після вводу Радянських військ переговорили активізувалися, адже знищення польського підпілля покладалося на 64 дивізію НКВД. З польської сторони на переговори прибув інспектор інспекторіату Замость А.К. – Делегатури Збройних Сил капітан Мар'ян Голембйовський «Ster», який так згадував подію в «Тигодніку Повшегному»: «У вересні 1944 року я скликав 23 командири Армії Крайової з Холмщини, Замойщини і Грубешева, оголосив, що замість боротьби з українцями шукати можливості порозуміння і співпраці. І хоч було там багато тих, хто у битвах з українцями втратив сім'ю, проте ніхто не перечив. 5–6 лютого 1945 р. в околицях Бережан відбулася нарада Центрального проводу, яка затвердила «Інструкцію до виконання №1», що передбачала необхідність перемовин з польськими партизанами. В березні-квітні 1945 р. на Закерзоння приїжджає поручик, представник УГВР Богдан Гвоздецький, і 10 квітня 1945 р. Крайовий Провід ОУН на Закерзонні приймає Інструкцію №2/45, яка забороняє всі акції проти поляків. Угоди про співпрацю укладали і локальні керівники УПА і АК. Перші угоди відбулись 29 квітня 1945 р. в с. Седліска коло Динова над Сяном Ряшівського воєводства. Порозуміння на Ряшівщині та Перемишлі тривало до осені 1945 р.

21 травня 1945 р. в Ружі-Руженецькій відбулася зустріч представників АКА і УПА (Парнікоза, 2013). Польську делегацію представляв М. Голембйовський, його заступник «Вирва» (Станіслав Ксьонжик), комендант обводу Томашев, Рубельський, Ян Туровський «Норбект» і командир відділу Лісового-Народного Військового Союзу Франсішек Присіжняк «Отець Ян». З української сторони були уповноважені УГВР Ю. Лопатинський «Шейк», С. Мартинюк «Граб» і референт 2-го округу ОУН Корнійчук «Вир». Українськими представниками було запропоновано створити українсько-польський союз, що передбачав пакт про ненапад, який мав утвердити командування у Польщі і польський уряд у Лондоні. Згідно з договором, все мало залишитися у межах лінії Керзону, заборонялося виселення поляків чи українців. Військові мали підтримувати тісні зв'язки, обмінюватись даними розвідки, паролями, спільно боротися проти Червоної армії. Стерджувалося бажання будувати атмосферу дружби і співпраці у війську і серед цивільного населення. На думку М. Голембйовського «Стера» (Grzegorz Motyka), остаточною була б держава україно-польська. Обидва народи мали б вести спільну закордонну політику, оборону, економіку і освіту. На змішаних територіях мала б бути змішана влада. Під час зустрічі Ю. Лопатинський «Шейк» інформував, що ОУН в Галичині дало заборону проводити будь-які військові дії проти поляків (Grzegorz Motyka).

27 травня 1945 р. дійшло до першої спільної акції відділів АКА і УПА проти постів радянської міліції в Варежу Хороброві, під час яких роздавалися листівки про порозуміння. Восени 1945 р. договір про порозуміння поширився на Холмщину і Підляшшя. З документів виникало, що співпраця УПА-АКА що тривала до початку 1947 р. (Grzegorz Motyka). 06 квітня 1946 р. відбулася спільна акція АКА і УПА зі спільного захоплення залізничної станції «Вербковичі», під час якої було взято в полон комісара Міністерства закордонних справ УСРС. А 27–28 травня 1946 р. в Грубешеві відбулася спільна акція польських антикомуністичних повстанців армії Крайової (командувач Генрик Левчук «Млот») разом з українськими повстанцями (командувач Є. Шендера).

Та повертаючись до формування спільного українсько-польського військового підрозділу, слід згадати, що така пропозиція лунала з уст хорунжого УНР О. Бойка до генерала З. Зелінського у 1920 р. з метою утворити спільний перший українсько-польський дивізіон спеціального призначення. Документи щодо цього були віднайдені в Києві Б. Гудзем зі Львова, коли той збирав матеріали до фільму «Трудне Братерство». Однак у 1920 р. ця ідея не була реалізована (Polukrbat-polsko-ukrainski batalion).

Реалізація цього задуму відбулася при появі на карті Світу держав Україна і Польща. Історію УкрПолбату можна розділити на кілька періодів. Перший з них 1992 – 1995 рр., це час передумов до створення батальйону. 18 травня 1992 р. Польща і Україна підписали Трактат про добросусідство, дружні стосунки і взаємну співпрацю, що став ґрунтом для добрих відносин

між країнами. Слід зазначити, що з цього моменту, починається перший підготовчий етап до створення УкрПолбату: 1992 – 1995 рр. У цей час відбувалися взаємні візити міністрів оборони обох країн. Співпраця пожвавішала, коли 3 лютого 1993 р. було укладено Порозуміння між міністерствами Оборони України та Польщі про співпрацю в військовій сфері. Але особливого розмаху набула після підписання обома державами документа «Партнерство заради миру». Україна однією з перших приєдналася до Рамкового документу програми НАТО «Партнерство заради миру» 8 лютого 1994 р. Цей документ і став підставою для спільних українсько-польських навчань і дав змогу розробити концепцію створення спільного військового формування для миротворчих операцій. Після трьох років співпраці України і Польщі 4–5 жовтня 1995 р. в Соліні відбулася зустріч Міністра Оборони України В. Шмарова і Міністра Оборони Польщі З. Оконського, які визначили, що це буде батальйон механізованої піхоти з тактичних підрозділів 24-ї дивізії (м. Львів) і 14-ї бригади (м. Перемишль).

Другий етап УкрПолбату: формування його законодавчої бази. Починається з підписання грунтовних документів. З боку Польщі це рішення Міністра Оборони RP №119 /MON 230796 і Наказ начальника Генштабу WP №289 від 9 грудня 1996 р. щодо приготування формування УкрПолбату. Згідно з цими наказами, готовність до спільних навчань мала б бути здійснена до 1 січня 1997 р., а діяльність батальйону – розпочата до 30 червня 1997 р.

З української сторони підставою до утворення УкрПолбату був наказ МОУ №159 від 31 травня 1996 р. «Про утворення спільного україно-польського батальйону миротворчих сил». Це стало підставою для формування української частини батальйону (Polukrbat-polsko-ukrainski batalion).

3 червня 1996 р. відбулася зустріч представників Штабу ПрикВО і Краківського ВО, які узгодили організаційно-штатну структуру батальйону, терміни навчання, участь у спільних навчаннях. Першими успішними навчаннями батальйону стали «Татри-96», які 18 вересня 1996 р. відбувалися в Польщі на полігоні Нова Демба. Політичний батальйон, як його спочатку називали, довів, що він – бойовий. Міністр оборони Польщі С. Добжанські назвав це історичним моментом. Він сказав: «Навчання показали, що є злагодженість бойових дій, підрозділ є бойовим, сильним і добре вишколеним». Міністр оборони України О. Кузьмук, який був одним з ініціаторів створення УкрПолбату, високо оцінив навчання «Татри-96» (Polukrbat-polsko-ukrainski batalion).

Указ Президента України від 17 вересня 1996 р. №1-14 – 618 щодо українсько-польської співпраці був скерований до міністрів оборони і закордонних справ і вимагав від них до 1 жовтня 1996 р. подати юридичні пропозиції, що дають підставу для формування об'єднаного міжнародного батальйону, українсько-польсько-балтійського формування, для участі в миротворчих операціях. Тобто вже планувалася майбутня участь у цьому батальйоні держав Балтики. Цьому Указу Президента України передувало підписання Декларації «Про стратегічне партнерство України і Польщі» президентами цих держав (25 червня 1996 р.) Сторони зобов'язувалися виконувати завдання програми «Партнерство заради миру» та створити спільне військове формування УкрПолбат, сформувати його до 31 березня 1998 р. Умова про створення УкрПолбату між Польщею Україною була підписана 26 листопада 1997 року, а під кінець 1999 р. батальйон отримав повну бойову готовність (Drzewicki, 2011: 159). 2 грудня 1996 р. юридичний відділ МОУ приготував і передав вступний проект угоди між урядами Польщі та України у справі утворення спільного військового підрозділу для підтримання і забезпечення міжнародного миру і безпеки. 17 грудня проект був поданий на затвердження Прем'єр-міністру України. 4–5 грудня 1996 р. відбувся візит Делегації Краківського ВО до ПрикВО, у ході якого був узгоджений план українсько-польської співпраці на 1997 р., а на 1998 р. була спланована участь новоутвореного УкрПолбату в «Щиті Миру-98» і навчаннях «Татра-98». 1 вересня 1997 р., відповідно до директив Міністра оборони України та командувача ПрикВО, сформовано 208-й Окремий спеціальний батальйон ПрикВО і за наказом №1 командира 208 ОСБ оголосили спеціальний список особового складу частини. Цей день став днем батальйону, який отримав ім'я гетьмана Петра Сагайдачного та Яна-Кароля Ходкевича в пам'ять про підтримку Сагайдачним Польської армії, очолюваної Ходкевичем. Батальйон було сформовано для миротворчих операцій, його штат був

наближений до структур НАТО і включав 51 офіцера, 26 прапорщиків, 51 сержанта і 235 солдатів-строковиків, загалом 363 військовослужбовців. Батальйон мав командування, управління, забезпечення (штабну роту, роту тилового забезпечення, медичний взвод), військову поліцію, клуб. З 1995 р. батальйон почали комплектувати тільки військовослужбовці за контрактом. Батальйон мав на озброєнні бойові розвідувальні машини, броньовані автомобілі «Хаммер», протитанкові засоби.

26 листопада 1996 р. у Варшаві між Україною і Польщею була підписана Угода про створення сумісного батальйону для миротворчих операцій під егідою міжнародних організацій, що була ратифікована Верховною Радою у 1997 р. Зі сторони Польщі це був підрозділ 14 бронетанкової бригади, зі сторони України – 1-й ОСБ імені гетьмана Сагайдачного і гетьмана Ходкевича, сформований з військовослужбовців 24-ї окремої механізованої бригади Сухопутних військ, у складі якого був підрозділ військової поліції. У ході ротацій в УкрПолбаті служили військовослужбовці й інших підрозділів.

Згідно з декларацією, підписаною президентами України і Польщі, УкрПолбат сформовано 21 березня 1998 р., а 14 серпня 1998 р., згідно з директивою Міністра оборони України, 208-й окремий спеціальний батальйон перейменований в 1-й окремий спеціальний батальйон Західного оперативного командування. З кінця 1999 р. батальйон було приведено до оперативної готовності.

12 червня 1999 р. НАТО прийняло рішення про створення стабілізаційних сил у Косово, з 1 вересня 1999 р. почалася підготовка батальйону до миротворчої місії. З 2000 р. починається третій миротворчий період діяльності УкрПолбату, його перша миротворча місія. 7–8 березня 2000 р. в Кракові представники українсько-польського міністра оборони провели робочу зустріч щодо участі батальйону в складі KFOR. 7 червня 2000 р. генерали Шуляк і Залевський підписали технічну угоду як додаток до головного документа «Про утворення і функціонування миротворчого батальйону». Було встановлено, що ротація офіцерів відбуватиметься раз на рік, а солдатів – раз на півроку, визначили сфери відповідних контингентів, склад батальйону тощо. 6–9 червня 2000 р. на базі 232-го загальновійськового центру відбулася сертифікація українського контингенту УкрПолбату, а 10 липня 2000 р. батальйон проводжали на місію в Кракові генерал Кузьмук генерал Чернілевський, президент О. Квасьневський. Міністр оборони Польщі Б. Комаровський, зокрема сказав, що «Утворення і відправка на місію спільного батальйону то великий успіх України і Польщі, то черговий доказ, що ми здатні до співпраці, зламання бар'єрів і упереджень з минулого, до тісної співпраці». 15 липня 2000 р. 104 військовослужбовці і командувач української частини батальйону Сергій Поляков, вилетіли до Приштіни, щоб потім доїхати до польського табору в Качаніку. Український контингент становив 250 осіб, група забезпечення – 17 осіб, 31 машина автомобільної техніки і 26 бойових машин. Військовослужбовці-українці отримали сектор відповідальності, де проживали серби, польські – де жили албанці. Командування і штаб батальйону були розташовані в Качаніку, український контингент – в Штрпце, а польський – в Качаніку. Кінцевим пунктом зони відповідальності українців був прикордонний пункт пропуску на кордоні Косово-Македонія і дорога «Ховр», що єднає Косово з Сербією. Район, що контролював УкрПолбат, був одним із найважливіших в американському секторі.

За першу місію УкрПолбат провів 128 медичних конвоїв, ескортував 922 конвоїв сербів, виконав 495 піших патрулювань і 1183 автомобільних, конфіскував 2519 шт. зброї і 153000 шт. боєприпасів. Міністр оборони Польщі Б. Комаровський, вітаючи ротацію в Перемишлі, сказав: «Своє завдання виконали добре. Ваша практична співпраця з військовослужбовцями стала важливим елементом в побудові взаємної довіри між нашими народами» (Polukrbat-polsko-ukrainski batalion).

16 грудня 2000 р. під час перебування в Косові Міністр оборони Комаровський, підкреслював «УкрПолбат – це приклад країни члена НАТО і країни не члена НАТО – держав які донедавна мали не найкращі відносини між собою. Тут в Косові здатність перемагати болісне минуле і здатність співпраці заради майбутнього є оцінена дуже високо».

На початку січня 2001 р. до Косово приїхали президенти Квасьневський і Кучма. Квасьневський звернувся до військовослужбовців: «Спільний українсько-польський батальйон, що недавно створений, здає екзамен в Косово у важких умовах мужньо і результативно, співпрацюючи між собою і даючи приклад майбутнім молодим поколінням, даючи приклад народам Польщі і України, як будувати нинішній день і майбутнє. Всього найкращого! Слава Україні! Хай живе Польща і Україна!» (Polukrbat-polsko-ukrainski batalion).

У 2005 р. УкрПолбат супроводив близько 16,5 тис. одиниць автомобільної техніки з гуманітарним вантажем і майже 100 тис. місцевого населення, здійснив 27 тис. патрулювань. Крім того, у зоні відповідальності українських військових медичну і гуманітарну допомогу отримали 30 тис. мешканців. Українці надавали допомогу в Косово місцевим жителям в облаштуванні лікарень та шкіл. В червні 2005 р. міністри оборони Польщі і України підписали Лист намірів про формування спільного українсько-польського миротворчого батальйону в складі багатонаціональної дивізії миротворчих сил в Косово (KFOR). Обговорювалось створення багатонаціонального формування на рівні з'єднання, у зв'язку з реформуванням міжнародних миротворчих сил (Robert Rochowicz).

Згідно з Аналітичною довідкою щодо виконання цільового Плану Україна-НАТО на 2006 р. в рамках плану дій Україна-НАТО, питання українсько-польсько-литовського батальйону розглядалось на зустрічах міністрів оборони цих країн (30 литовців були включені в 2000 р. на час місії в Косово до складу УкрПолбату). Новий штат української частини батальйону на 2006 р. з серпня 2006 р. передбачав, що ротації відбуватимуться уже не раз, а двічі на рік. В 2007 р. відбулися 2 ротації українських військових. Українці провели 2327 самостійних і 45 спільних патрулювань, виставили 548 спостережних постів, перевірили 11757 автомобілів, 30,9 тис. людей, надавали медичну допомогу 7 разів на виїздах (Біла книга 2007, 2008: 84).

У 2008 р. морпіхів ВМС вперше залучили до участі в місії у Косово в складі УкрПолбату (Військо-України, 2017: 4). Це стало їх першим досвідом участі в миротворчій місії. У 2008 р. українські військові провели 1016 самостійних і 88 спільних патрулювань у гірських районах, перевірили 9156 автомобілів і 24 тис. осіб (Біла книга 2008, 2009: 69). Слід відзначити благодійні медичні акції УкрПолбату. Військові медики української складової батальйону спільно з польськими колегами надавали безоплатну медичну допомогу жителям албанського села Горанча. Це високогірне село на кордоні з Македонією на висоті 800 метрів над рівнем моря, віддалене від центральних шляхів, у ньому повністю відсутні заклади охорони здоров'я. Протягом шести годин в приміщенні місцевої школи медики вели прийом. Вони прийняли 120 пацієнтів, роздали ліки на курс лікування і окуляри для корекції зору (Україна-НАТО, 2009). Участь українських військових в УкрПолбаті надавала можливість адаптувати військовослужбовців та органи управління до сучасних умов виконання завдань під час спільних операцій, сприяла досягненню взаємосумісності зі структурами НАТО, відігравала роль у процесі вдосконалення організаційно-штатної структури та адаптацію органів управління ЗСУ до стандартів НАТО, а штатні підрозділи Сухопутних військ після отримання бойового досвіду в місіях і повернення до України мали, за рішенням міністра оборони, складати основу збройних сил (Голопатюк, 2004: 92).

Згідно з Указом Президента №116/2009 від 2 березня 2009 р., Додаток «Цільовий план Україна-НАТО на 2009 р. в рамках Плану дій НАТО», протягом 2009 р. вимагалось забезпечувати подальшу ефективну діяльність українського миротворчого контингенту в складі українсько-польської оперативної групи військ Укрполбату міжнародної безпеки в Косово. Та вже в жовтні 2009 р. Міністерство оборони України приймає рішення з серпня 2010 р. скоротити чисельність українського контингенту до 125 осіб. На початку березня відбулась реорганізація в силах KFOR. Український склад був виведений з Укрполбату і став окремим підрозділом. В серпні український контингент переформували і назвали «національним контингентом» в Косово. 1 травня 2011 р. втратила чинність українсько-польська угода 1997 р. про утворення спільного батальйону, хоча спочатку вона мала бути безстроковою.

Ще 14 червня 2007 р. в Брюсселі міністри оборони України, Польщі і Литви підписали Лист намірів щодо створення спільного українсько-польсько-литовського батальйону. Згодом, восе-

ни 2008 р., в ході перемовин щодо посилення міжнародної військової співпраці було вирішено зміцнити бойовий потенціал батальйону шляхом створення на його основі спільної бригади. Лист намірів щодо створення такої бригади був підписаний міністрами оборони країн-учасниць 16 листопада 2009 р. (Robert Rochowicz). Бригада мала досягти оперативної готовності восени 2011 р. У цей час в Польщі на базі військ третьої механізованої бригади було сформовано польський контингент бригади зі стаціонуванням у Любліні. Тоді це було 350 військових. Як згадував полковник Я. Крашевскі, ця бригада для Польщі дуже важлива, для неї підготували відповідні приміщення в Любліні, однак брак законодавчих документів в Україні не дозволив сформувати український контингент бригади. Польські експерти стверджуть, що на це не було політичної волі українських очільників влади (Polsko-litewsko-ukraicska brygada). Тодішній Міністр оборони України М. Єжель 13 травня 2011 р. зустрівся зі своїми колегами з Словаччини, Польщі, Угорщини і заявив, що створення спільної бригади ще раніше обговорили президенти України і Польщі, і вона може бути сформована вже восени 2011 р. На зустрічі М. Єжель сказав, що міністри обговорили питання створення бригади і мають поставити завдання керівникам Генеральних штабів, щоб ті до липня–серпня підготували свої пропозиції щодо організаційної структури бригади і до жовтня–листопада 2011 р. вона буде створена. Однак в січні 2012 р. це питання було відкладене до 2013 р.

АТО стало каталізатором для утворення бригади. 17 березня 2014 р. The Daily Telegraph (онлайн-видання) інформувало, що Міністерство оборони Польщі оголосило про відновлення планів створення спільної українсько-польсько-литовської бригади. Міністерство заявляло, що міністри оборони країн-учасниць зустрінуться, щоб обговорити сформування бригади, яка б укріпила східний кордон НАТО і допомогла привести українські Збройні сили до стандартів НАТО. Було відзначено, що ще в 2009 р. були плани щодо створення цієї бригади, однак, внаслідок дій попереднього українського уряду, не були реалізовані. Занепокоєння щодо російських імперських задумів, добру в минулому військову співпрацю з Україною, небезпеку виникнення війни у східному сусідстві змусило Польщу зміцнювати та реорганізовувати свої збройні сили і національну оборону (Poland plans to reform military brigade).

19 вересня 2014 р. у Варшаві міністри трьох країн підписали договір про утворення бригади. Технічна угода була підписана міністрами у Львові в кінці липня 2015 р. Полковник Я. Крашевскі підкреслював, що ця бригада є свідчення того, як організувати систему безпеки в понятті ширшому, ніж національна. Зустрічі і співпраця військових сприяють обміну досвідом, будівництву міцних зв'язків і контактів, що залишаються назавжди (Polsko-litewsko-ukraicska brygada). 20 лютого 2015 р. Президент Порошенко підписав закон «Про ратифікацію угоди між Кабінетом міністрів України та урядами Литовської республіки та Республіки Польщі про утворення спільної військової частини». ЛитУкрПолбриг має 4500 військовослужбовців – 3,5 тис. поляків, 545 українців, 350 литовців і стаціонує в Любліні. Одне з основних її завдань – підвищення рівня взаємної довіри і співпраці між країнами, зміцнення безпеки в регіоні, посилення військової співпраці та досягнення рівня оперативної взаємосумісності. У лютому 2016 р. бригада брала участь у навчальній програмі «Brave Band» (Spilne-navchannya-brave-band). Це навчання з організації управління і взаємодії підрозділів у кризових ситуаціях, розмежування завдань, що їх виконує кожна одиниця, вміння працювати злагоджено. Це перші навчання для досягнення оперативної готовності. Вони показали, що бригада здатна реагувати на зовнішні загрози. У грудні 2016 р. бригада пройшла сертифікаційні випробування і досягла повної оперативної готовності. У січні 2017 р. відбулися командно-штабні навчання у навчальному центрі полігону сухопутних військ Демба. Там міністри підписали Сертифікат про повну відповідність стандартам НАТО до участі в миротворчих місіях та підтвердили бойову готовність бригади до виконання завдань. Спільна українсько-польсько-литовська бригада успішно виконує свої завдання і сьогодні.

Висновки:

1. Український і польський народи завжди долали ворожнечу та непорозуміння перед обличчям спільного ворога, утворювали успішні військові союзи для боротьби із ним.

2. Тільки незалежні Україна і Польща можуть утворювати спільні військові формування, які мають на меті зміцнення взаємної довіри, будівництво тісних контактів і є гарантією безпеки в Європі та свідченням того, як можна організувати систему безпеки в понятті ширшому, ніж національна.

3. Спільні українсько-польські формування на кшталт УкрПолбату чи УкрПолЛитбригу дають колосальний обмін досвідом обом арміям: Українська передає бойовий досвід АТО, а польська – досвід реформування збройних сил відповідно до стандартів НАТО.

4. Спільні військові операції і навчання сприяють досягненню взаємосумісності між українськими підрозділами та підрозділами НАТО.

5. Спільні дії у миротворчих місіях, обмін бойовим досвідом, спільні гуманітарні та медичні акції доводять, що військова співпраця є базовою для налагодження добрих взаємовідносин, взаємної довіри, дружніх тісних контактів та подолання негативних наслідків історичного минулого України і Польщі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Військовослужбовці ЛИТПОЛУКРБРИГ у Любліні розпочали перше спільне навчання «Brave Band» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/news/2016/02/01/vijskovosluzhbovczi-litpolukrbrig-u-lyublini-rozpochali-pershe-spilne-navchannya-brave-band.

Голопатюк, 2004 – Голопатюк Л.С. «Вплив миротворчої діяльності на процес адаптації Збройних Сил України до умов сучасності» Реформування сектору безпеки України: Матеріали міжнародної конференції (Київ, 27–28 травня 2004 р.). Національний інститут проблем міжнародної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України, 2004; Женевський центр демократичного контролю над збройними силами, 2004. С. 92.

Журнал Військо-України. У Єдності – Сила! «16 листопада – День Морської піхоти». 2017. №11. С. 4.

Парнікоза, 2013 – Парнікоза І. Грубешівська атака 1946 р. чи руйнування двобічного стереотипу! – 2013. – Хай Вей. Тобі є що сказати світові http://h.ua/story/375535/

Руккас, 2013 – Руккас А. «Українські старшини в польській вищій військовій школі» / Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2013. Випуск 23–24. С. 97–107.

Руккас, 2002 – Руккас А. Участь українців-контрактних офіцерів польської армії у вересневій кампанії 1939 р. Київська старовина. 2002. № 3. С. 90–102.

Україна-НАТО Національний центр з питань Євроатлантичної інтеграції України – Щотижневий бюлетень. 2009. № 30 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.adm-pl.gov.ua/old/data/upload/publication/main/ua/3508/nato30-3107-09.doc.

Шандрук, 2008 – Шандрук П. Сила доблесті. Івано-Франківськ: 2008. 240 с.

Щорічник «Біла книга 2007: оборонна політика України», підготовлений авторським колективом Міністерства оборони та Генерального штабу Збройних сил України. Київ, 2008. 84 с.

Щорічник «Біла книга 2008: оборонна політика України», підготовлений авторським колективом Міністерства оборони та Генерального штабу Збройних сил України. Київ, 2009. 69 с.

Drzewicki, 2011 – Artur Drzewicki Stosunki z Ukrainą w sferze bezpieczeństwa: polski punkt widzenia Журнал «Bezpieczenstwo narodowe». 2011. № 17. С. 159–161.

Grzegorz Motyka, Rafał Wnuk «Proby Porozumenia Polsko – Ukrainskiego wobec zagrozenia sovieckiego w Latach 1944 – 1947. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ipn.gov.pl/pl/publikacje/biuletyn-ipn/9583, nr-82001.pdf.

LITPOLUKRBRIG «w gotowości do działań» [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.defence24.pl/litpolukrbrig-w-gotowosci-do-dzialan.

Poland plans to reform military brigade with Ukraine and Lithuania [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/ukraine/10703016/Poland-plans-to-reform-military-brigade-with-Ukraine-and-Lithuania.html.

Polsko-litewsko-ukraińska brygada. Międzynarodowa jednostka LITPOLUKBRIG to doskonały przykład, że system bezpieczeństwa może wyjść ponad ramy narodowe.

Polukrbat-polsko-ukrainski batalion sil-pokojowych [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://stosunki-miedzynarodowe.pl/polityka-zagraniczna/890-polukrbat-polsko-ukrainski-batalion-sil-pokojowych.

Robert Rochowicz: List intencyjny w sprawie LITPOLUKRBRIG podpisany. wp.mil.pl, 16 listopada 2009. [dostęp 20 września 2014].

REFERENCES

Viiskovosluzhbovtsi LYTPOLUKRBRYH u Liublini rozpochaly pershe spilne navchannia «Brave Band» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.mil.gov.ua/news/2016/02/01/vijskovosluzhbovczi-litpolukrbrig-u-lyublini-rozpochali-pershe-spilne-navchannya-brave-band [in Ukrainian]

Holopatiuk, 2004 – Holopatiuk L.S. «Vplyv myrotvorchoi diialnosti na protses adaptatsii Zbroinykh Syl Ukrainy do umov suchasnosti» Reformuvannia sektoru bezpeky Ukrainy: Materialy mizhnarodnoi konferentsii (Kyiv, 27-28 travnia 2004 r.). Natsionalnyi instytut problem mizhnarodnoi bezpeky pry Radi natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy, 2004; Zhenevskyi tsentr demokratychnoho kontroliu nad zbroinymy sylamy, 2004. S. 92 [in Ukrainian]

Zhurnal Viisko-Ukrainy. U Yednosti – Syla! «16 lystopada – Den Morskoi pikhoty». 2017. №11. S. 4 [in Ukrainian]

Parnikoza, 2013 – Parnikoza I. Hrubeshivska ataka 1946 r. chy ruinuvannia dvobichnoho stereotypu! 2013. Khai Vei. Tobi ye shcho skazaty svitovi http://h.ua/story/375535/ [in Ukrainian]

Rukkas, 2013 – Rukkas A. «Ukrainski starshyny v polskii vyshchii viiskovii shkoli». Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriia. 2013. Vypusk 23–24. S. 97–107 [in Ukrainian]

Rukkas, 2002 – Rukkas A. Uchast ukraintsiv-kontraktnykh ofitseriv polskoi armii u veresnevii kampanii 1939 r. Kyivska starovyna. 2002. № 3. S. 90–102 [in Ukrainian]

Ukraina-NATO Natsionalnyi tsentr z pytan Yevroatlantychnoi intehratsii Ukrainy – Shchotyzhnevyi biuleten. – 2009. – № 30 [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu:http://www.adm-pl.gov.ua/old/data/upload/publication/main/ua /3508/nato30-3107-09.doc [in Ukrainian]

Shandruk, 2008 – Shandruk P. Syla doblesti. – Ivano-Frankivsk: 2008. 240 s. [in Ukrainian]

Shchorichnyk «Bila knyha 2007: oboronna polityka Ukrainy», pidhotovlenyi avtorskym kolektyvom Ministerstva oborony ta Heneralnoho shtabu Zbroinykh syl Ukrainy. – Kyiv, 2008. 84 s. [in Ukrainian]

Shchorichnyk «Bila knyha 2008: oboronna polityka Ukrainy», pidhotovlenyi avtorskym kolektyvom Ministerstva oborony ta Heneralnoho shtabu Zbroinykh syl Ukrainy. – Kyiv, 2009. 69 s. [in Ukrainian]

Drzewicki, 2011 – Artur Drzewicki Stosunki z Ukrainą w sferze bezpieczeństwa: polski punkt widzenia Журнал «Bezpieczenstwo narodowe». 2011. № 17. С. 159–161.

Grzegorz Motyka, Rafał Wnuk «Proby Porozumenia Polsko – Ukrainskiego wobec zagrozenia sovieckiego w Latach 1944 – 1947. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ipn.gov.pl/pl/publikacje/biuletyn-ipn/9583, nr-82001.pdf.

LITPOLUKRBRIG «w gotowości do działań» [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.defence24.pl/litpolukrbrig-w-gotowosci-do-dzialan.

Poland plans to reform military brigade with Ukraine and Lithuania [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/ukraine/10703016/Poland-plans-to-reform-military-brigade-with-Ukraine-and-Lithuania.html.

Polsko-litewsko-ukraińska brygada. Międzynarodowa jednostka LITPOLUKBRIG to doskonały przykład, że system bezpieczeństwa może wyjść ponad ramy narodowe.

Polukrbat-polsko-ukrainski batalion sil-pokojowych [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://stosunki-miedzynarodowe.pl/polityka-zagraniczna/890-polukrbat-polsko-ukrainski-batalion-sil-pokojowych.

Robert Rochowicz: List intencyjny w sprawie LITPOLUKRBRIG podpisany. wp.mil.pl, 16 listopada 2009. [dostęp 20 września 2014].

Стаття надійшла до редакції 02.03.2018 р.

УДК 351.862.2 (091)(477)

Світлана ГОРДЕНКО,
orcid.org/0000-0003-3581-8630
кандидат історичних наук, доцент кафедри медико-біологічних дисциплін і валеології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (Україна, Переяслав-Хмельницький) svetagordenko@ukr.net

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ І СТАНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

У статті проведений аналіз історичних фактів становлення та розвитку цивільного захисту в Україні, а саме сучасний стан. Розглянута розширена модель управління безпекою, принципи та завдання цивільного захисту. Доведено, що створення єдиної державної системи цивільного захисту є складовою національної безпеки, а виконання її завдань – важливим обов'язком органів виконавчої влади всіх рівнів. З'ясовано, що на сучасному етапі основною метою державної політики у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій є забезпечення гарантованого рівня безпеки особистості, суспільства і держави в межах науково обґрунтованих критеріїв прийнятного ризику.

Ключові слова: *історія розвитку, цивільний захист, завдання, законодавство, безпека.*

Svitlana HORDENKO,
Ph D (History) Asssistant Professor of Department of Medico-Biological Disciplines and Valeology, SHEE «Hryhoriy Skovoroda Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University» (Ukraine, Pereyaslav-Khmelnytskyi) svetagordenko@ukr.net

THE HISTORY OF DEVELOPMENT AND FORMATION OF CIVIL PROTECTION IN UKRAINE

The article treats of an analysis of historic facts of formation and developments of civil protection in Ukraine, namely, its contemporary station. An expanded model of safety management, the principles and a problem of civil protection are considered. It has been proved that the creation of a uniform state system of civil protection is a compound of national safety, whereas the performance of its problems is an important duty of enforcement authorities of all levels. It has been found out that at the present stage the state policy main objective in the sphere of protection of the population and territories from emergency situations is the maintenance of the guaranteed level of safety of every person, the whole society and the state within the borders of a scientifically founded criteria of a acceptable risk.

Key words*: development history, civil protection, task, legislation, safety.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток Української держави характеризується переломним моментом у пріоритетах безпеки особистості і держави загалом, а розв'язання проблем цивільного захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру на сучасному етапі є однією з найважливіших функцій держави.

Будь-який напрям державної політики, в тому числі й у сфері цивільного захисту, формується під впливом певних історичних умов, що дає змогу простежити процес її становлення, визначити позитивні і негативні тенденції розвитку, стати ключем до розв'язання завдань, які постають перед державою.

Аналіз досліджень. Наукові праці вітчизняних учених складають публікації з питань становлення і управління у сфері цивільного захисту. До них можна зарахувати роботи таких науковців, як О. Альбощій, С. Андреєв, М. Андрієнко, В. Антонець, В. Доманський, Л. Жукова, Н. Клименко, О. Мельниченко, Р. Приходько, О. Труш, В. Тищенко, А. Чубенко, І. Шпильовий. Наукові студії цих авторів спрямовані на дослідження проблем державного управління у сфері цивільного захисту, у них запропоновано різні методи та напрями оптимізації і модернізації державного управління у зазначеній сфері.

Метою написання статті є здійснення аналізу історичного шляху розвитку і становлення цивільного захисту України на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Сучасна історія цивільного захисту України веде свій початок від 1991 р., коли Україна набула статусу самостійної, незалежної держави. У ст. 3 Конституції України зазначено, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» (КУ, 1997).

Уроки Чорнобиля та інші надзвичайні ситуації вказали на необхідність проведення цілого комплексу організаційних заходів та прийняття управлінських рішень з метою приведення системи цивільної оборони у відповідність до соціально-економічних перетворень, які проводилися на той час у державі, та наявних загроз. З набуттям Україною незалежності, враховуючи накопичений досвід, з метою удосконалення роботи щодо захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, надання їй загальнонаціонального характеру, виведення її на рівень державної політики було розпочато інституційне будівництво цивільного захисту України, у тому числі через законодавче оформлення цивільної оборони як державної системи органів управління та сил для організації і здійснення заходів щодо захисту населення від впливу наслідків надзвичайних ситуацій. Необхідність інституційних перетворень у системі цивільної оборони було продиктоване, передусім логікою загальнодержавного будівництва з використанням успадкованих від СРСР органів державного управління та наявних сил і засобів.

У 1992 р. систему цивільної оборони було виведено із сфери військової організації і передано у підпорядкування Кабінету Міністрів України. Верховною Радою України було схвалено Концепцію цивільної оборони України (ПВРУ, 1992), а у 1993 році прийнято Закон України «Про цивільну оборону» (ЗУ, 1993), який став одним із інструментів реалізації вищезгаданої концепції та юридичною основою для діяльності в державі системи, що спрямована на захист населення від наслідків надзвичайних ситуацій. Законом першочергово закріплено права кожного громадянина стосовно захисту від наслідків надзвичайних ситуацій. Підкреслено, що громадяни України мають права на захист свого життя і здоров'я від наслідків аварій, катастроф, значних пожеж, стихійного лиха і вимагати від уряду України, інших органів державної виконавчої влади, адміністрації підприємств, установ і організацій, незалежно від форм власності і господарювання, гарантій щодо забезпечення його реалізації.

У червені 1996 р. на базі штабу цивільної оборони України і Мінчорнобиля було створено Міністерство з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи. З цього часу Міністерство надзвичайних ситуацій стає головним (провідним) органом у системі центральних органів виконавчої влади щодо забезпечення реалізації державної політики у сфері цивільної оборони, рятувальної справи, створення і функціонування страхового фонду документації, поводження з радіоактивними відходами, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, запобігання цим ситуаціям та реагуванням на них, ліквідації їх наслідків та наслідків Чорнобильської катастрофи, здійснює керівництво дорученою йому сферою управління та несе відповідальність за її стан і розвиток (УПУ, 1996).

За ініціативою Міністерства надзвичайних ситуацій в Україні розробляється і приймається ціла низка законодавчих актів, указів та розпоряджень Президента України, рішень Кабінету Міністрів України в сфері захисту населення від надзвичайних ситуацій. Особливого значення набуває затверджене Кабінетом Міністрів України «Положення про єдину державну систему запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру», яке детально розкривало сутність цієї системи, визначало її склад, основні завдання та порядок створення і функціонування (ПКМУ, 1998), а також закон «Про аварійно-рятувальні служби» (ЗУ, 1999), який сприяв активному процесу формування аварійно-рятувальних служб.

Важливим кроком ву становленні системи ЦЗ стає прийняття у 2000 р. Закону України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» (ЗУ, 2000), який визначив організаційні та правові основи захисту громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України, захисту об'єктів виробничого і соціального призначення, довкілля від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. На рівні законодавства затверджений статус Єдиної державної системи запобігання надзвичайним ситуаціям техногенного та природного характеру і реагування на них. На цьому практично і завершується перший етап процесу становлення цивільного захисту України.

Другий етап процесу становлення цивільного захисту (2003 – 2007) під час якого було здійснено низку інституційних перетворень, спрямованих як на реорганізацію Міністерства надзвичайних ситуацій так і на перебудову організаційної структури цивільної оборони. Саме на цьому етапі відбулася демілітаризація цивільної оборони, а також поступовий перехід від використання терміна «цивільна оборона» на термін «цивільний захист», оскільки поняття «захисту», на думку багатьох фахівців, є більш розширеним у порівнянні з «обороною», тобто вважається, що захист включає в себе і оборону та може використовуватися як для мирного так і для воєнного часу. Реформи другого етапу передбачали наближення системи цивільного захисту України до європейських норм і стосувалися радше загальної структури сектору безпеки України, ніж функціонування системи цивільного захисту. Водночас йшли процеси демілітаризації інших силових структур. Демілітаризація військ цивільної оборони пояснювалася тим, що в європейських країнах захист населення від надзвичайних ситуацій здійснюється, як правило, невоєнізованими формуваннями. Найбільш системні зміни у сфері цивільного захисту почали відбуватися з 2003 року після Указу Президента України «Про заходи щодо удосконалення системи державного управління у сфері пожежної безпеки, захисту населення та територій від наслідків надзвичайних ситуацій» (УПУ, 2003), та прийняття державної програми перетворення військ цивільної оборони України, органів і підрозділів державної пожежної охорони на оперативно-рятувальну службу цивільного захисту (УПУ, 2003) з покладенням на неї завдань з реагування на усі види загроз.

У 2004 р. був прийнятий Закон України «Про правові засади цивільного захисту» (ЗУ, 2004), який визначав правові та організаційні засади у сфері цивільного захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного, природного та військового характеру, повноваження органів виконавчої та інших органів управління, порядок створення і застосування сил, їх комплектування, проходження служби, а також гарантії соціального і правового захисту особового складу органів та підрозділів цивільного захисту.

Сам термін «цивільний захист» визначався як система організаційних, інженерно-технічних, санітарно-гігієнічних, протиепідемічних та інших заходів, які здійснюються центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підпорядкованими їм силами і засобами, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, добровільними рятувальними формуваннями, що забезпечують виконання цих заходів, з метою запобігання надзвичайним ситуаціям, які загрожують життю та здоров'ю людей, завдають матеріальних збитків у мирний час і в особливий період, та їх ліквідації (Стеблюк, 2006: 19).

До основних завдань цивільного захисту віднесено:

- розвиток національної економіки у напрямах, які виключають можливість виникнення надзвичайних ситуацій;
- збирання та аналітичне опрацювання інформації про надзвичайні ситуації;
- прогнозування та оцінка соціально-економічних наслідків надзвичайних ситуацій, визначення на основі прогнозу потреби в силах і засобах, необхідних для запобігання їм та ліквідації їх;
- здійснення нагляду і контролю у сфері цивільного захисту;
- розроблення і виконання законодавчих та інших нормативно-правових актів, дотримання норм і стандартів у сфері цивільного захисту;
- розроблення і здійснення запобіжних заходів у сфері цивільного захисту;
- створення, збереження і раціональне використання матеріальних ресурсів, необхідних для запобігання надзвичайним ситуаціям;
- розроблення та виконання науково-технічних програм, спрямованих на запобігання надзвичайним ситуаціям;
- оперативне оповіщення населення про виникнення або загрозу виникнення надзвичайної ситуації, своєчасне та достовірне інформування про обстановку, яка складається, і вжиті заходи для запобігання надзвичайним ситуаціям;
- організація захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, надання невідкладної психологічної, іншої допомоги потерпілим;
- проведення невідкладних робіт із ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та організація життєзабезпечення постраждалого населення;

- забезпечення постійної готовності сил і засобів цивільного захисту до запобігання надзвичайним ситуаціям та ліквідації їх наслідків;

- надання з використанням засобів цивільного захисту оперативної допомоги населенню ув разі виникнення несприятливих побутових або нестандартних ситуацій;

- навчання населення способів захисту в разі виникнення надзвичайних, несприятливих побутових або нестандартних ситуацій та організація тренувань;

- міжнародне співробітництво у сфері цивільного захисту (Васійчук, 2010: 44).

Законом була утворена Єдина державна система цивільного захисту населення територій, структуру якої становлять центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування і створювані ними функціональні та територіальні підсистеми єдиної системи цивільного захисту. Саме на них покладалася реалізація державної політики у сфері цивільного захисту. Загальне керівництво єдиною системою цивільного захисту покладено на Кабінет Міністрів України. Начальником цивільного захисту України визначено Прем'єр-міністра. Безпосереднє керівництво діяльністю Єдиної державної системи цивільного захисту покладено на спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань цивільного захисту, яким стало Міністерство надзвичайних ситуацій України.

Визначений склад сил цивільного до яких віднесені:

- оперативно-рятувальна служба цивільного захисту;

- спеціальні (воєнізовані) і спеціалізовані аварійно-рятувальні формування та їх підрозділи;

- аварійно-відновлювані формування, спеціальні служби центральних та інших органів виконавчої влади, на які покладено завдання цивільного захисту;

- формування особливого періоду;

- авіаційні та піротехнічні підрозділи;

- технічні служби та їх підрозділи;

- підрозділи забезпечення та матеріальних резервів.

Третій етап історичного розвитку системи цивільного захисту в Україні розпочався у 2008 р., коли рішенням Ради національної безпеки і оборони України (РР НБОУ, 2008) стан системи цивільного захисту був визнаний неадекватним сучасним реаліям, а діяльність органів державної влади у цій сфері недостатньою. Водночас знадобилося ще п'ять років, щоб на законодавчому рівні сформувалося оновлене обличчя цивільного захисту, хоча протягом цього часу були спроби наведення ладу у системі управління цивільного захисту зокрема, з упорядкування функцій і повноважень органів управління територіальних підсистем Єдиної державної системи цивільного захисту та підвищення рівня захищеності населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру а також пожеж. Було прийнято низку державних програм серед яких: «Загальнодержавна цільова програма розвитку цивільного захисту на 2009 – 2013 роки»; (ПКМУ, 2009) «Державна цільова соціальна програма забезпечення пожежної безпеки на 2012 – 2015 роки», (ПКМУ, 2012). На жаль, дуже багато заходів цих програм з причин неналежного (недостатнього) фінансування залишилися невиконаними, і як наслідок – суттєвих змін, які б наблизили систему цивільного захисту України до аналогічних систем європейських країн, не відбулося.

2 жовтня 2012 р. Верховна Рада України ухвалила Кодекс цивільного захисту України, він забезпечить належне функціонування цілісної системи цивільного захисту в Україні, усуває суперечності та дублювання законодавства, розмежовує повноваження і функції центральних і місцевих органів виконавчої влади, суб'єктів господарювання, визначить у єдиному законодавчому акті засади державної політики у сфері цивільного захисту (УПУ, 2011).

Кодекс цивільного захисту України вступив у дію з 1 липня 2013 р. внаслідок чого втратили чинності сім законів України: «Про правові засади цивільного захисту», «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру», «Про пожежну безпеку», «Про аварійно-рятувальні служби», «Про війська Цивільної оборони України», «Про Цивільну оборону», «Про загальну структуру і чисельність військ Цивільної оборони».

Одним з найважливіших досягнень Кодексу цивільного захисту України є впровадження заходів для зменшення наглядових і контрольних функцій у сфері техногенної та пожежної безпеки. Також передбачається скасування процедури отримання дозволів органів пожежної безпеки на

початок робіт, встановлення виключно судового порядку зупинення роботи суб'єктів господарювання і лише за наявності порушень, що створюють загрозу життю або здоров'ю людей.

Висновки. Отже, проведений аналіз історичного розвитку і становлення цивільного захисту в Україні показав, що система забезпечення національної безпеки України, а також основні чинники, що впливають на стан цивільного захисту в сучасних умовах, займає одне з провідних місць у системі забезпечення національної безпеки держави.

Для підвищення ефективності системи управління процесами у сфері цивільного захисту і подолання негативних тенденцій слід забезпечити реалізацію цілеспрямованої державної політики у сфері цивільного захисту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Васійчук, 2010 – Васійчук В. О., Гончарук В. Є., Качан С. І., Мохняк С. М. Основи цивільного захисту: навч. посібник., Львів, видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010. 417 с.

ЗУ, 2000 – Закон України 8.06.2000 р. № 1809-III м. Київ «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру». [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://earch.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/TM009983.html

ЗУ, 1993 – Закон України від 03.02.1993 р. № 2974–XII м. Київ «Про цивільну оборону України». [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/2974-12

ЗУ, 1999 – Закон України від 14.12.1999 р. № 1281–XIV м. Київ «Про аварійно-рятувальні служби». [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.interbuh.com.ua/ua/view/oneregulations/7348

ЗУ, 2004 – Закон України від 24.06.2004 р. № 1859–IV м. Київ, «Про правові засади цивільного захисту». [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/1859-15

КУ, 1997 – Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28. 06. 1996 р. К.: Парламентське вид-во, 1997. 98 с.

ПВРУ, 1992 – Постанова Верховної Ради України від 28.10.1992 р. № 2746-XII, м. Київ «Про Концепцію Цивільної оборони України». [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/2746-12

ПКМУ, 1998 – Постанова Кабінету Міністрів України від 3.08.1998 р. № 1198. «Про єдину державну систему запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру». [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1198-98-п

ПКМУ, 2009 – Постанова Кабінету Міністрів України від 25.02.2009 р. № 156. «Про затвердження загальнодержавної цільової програми розвитку цивільного захисту» на 2009 – 2013 роки. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/4909-17

ПКМУ, 2012 – Постанова КМУ від 27 червня 2012 р. № 590 Київ. «Про затвердження Державної цільової програми забезпечення пожежної безпеки на 2012–2015 роки». [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/870-2002-п

РР НБОУ, 2008 – Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про стан функціонування єдиної державної системи запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру» від 16.05.2008р. (введене в дію Указом Президента № 590/2008 від 26.06.2008р.[Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0019525-08

Стеблюк, 2006 – Стеблюк М. І. Цивільна оборона: Підручник. Київ: Знання, 2006. 487 с.

УПУ, 1996 – Указ Президента України від 28.10.1996 № 1005/96 «Про Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи». [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1005/96

УПУ, 2003 – Указ Президента України від 27.01.2003 р. № 47/2003 «Про заходи щодо удосконалення системи Державного управління у сфері пожежної безпеки, захисту населення та територій від наслідків надзвичайних ситуацій». [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/20/2013

УПУ, 2003 – Указ Президента України від 19.12.2003 р. № 1467/2003 «Про Державну програму перетворення військ Цивільної оборони України, органів і підрозділів державної пожежної охорони в Оперативно-рятувальну службу цивільного захисту на період до 2005 року» [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/1467/2003

УПУ, 2011 – Указ Президента України від 6.04.2011 року № 392 «Питання Державної інспекції техногенної безпеки України». [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/392/2011

REFERENCES

Vasiychuk, 2010 – Vasiychuk V. O., Goncharuk V. Є., Kachan S. I., Mokhnyak S. M. Osnovi tsivilnogo zakhistu: navch. posibnik [Fundamentals of Civil Protection: A Training Manual]. Lviv, vidavnitstvo Natsionalnogo universitetu «Lvivska politekhnika», 2010. 417 s. [in Ukrainian]

ZU, 1993 – Zakon Ukraini vid 03.02.1993 r. № 2974-XII m. Kiiv «Pro tsivilnu oboronu Ukraini». [Law of Ukraine of 03.02.1993. № 2974-XII m. Kiev «On the Civil Defense of Ukraine».]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/2974-12[in Ukrainian]

ZU, 1999 – Zakon Ukraini vid 14.12.1999 r. № 1281-XIV m. Kiiv «Pro avariyno-ryatuvalni sluzhbi». [The Law of Ukraine of 14.12.1999 № 1281-chiv m. Kiev «On the emergency rescue services»]. URL: http://www.interbuh.com.ua/ua/view/oneregulations/7348[in Ukrainian]

ZU, 2000 – Zakon Ukraini 8.06. 2000 r. № 1809-III m. Kiiv «Pro zakhist naselennya i teritoriy vid nadzvichaynikh situatsiy tekhnogennogo ta prirodnogo kharakteru». [The Law of Ukraine 8.06.2000 № 1809-III m. Kiev «On the Protection of the Population and Territories from Emergencies of Technogenic and Natural Character»]. URL: http://earch.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/TM009983.html[in Ukrainian]

ZU, 2004 – Zakon Ukraini vid 24.06. 2004 r. № 1859-IV m. Kiiv, «Pro pravovi zasadi tsivilnogo zakhistu». [The Law of Ukraine of 24.06.2004 No. 1859-IV m. Kiev, «On the Legal Basis of Civil Protection»]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/1859-15 [in Ukrainian]

KU, 1997 – Konstitutsiya Ukraini: Priynyata na p'yatiy sesii Verkhovnoi Radi Ukraini 28.06.1996 r. [The Constitution of Ukraine: Adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996]. – K.: Parlamentske vid-vo, 1997. 98 s. [in Ukrainian]

PVRU, 1992 – Postanova Verkhovnoi Radi Ukraini vid 28.10.1992 r. № 2746-XII, m. Kiiv «Pro Kontseptsiyu Tsivilnoi oboroni Ukraini». [Decree of the Verkhovna Rada of Ukraine of 28.10.1992. № 2746-XII, Kiev. On the Concept of the Civil Defense of Ukraine]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/2746-12 [in Ukrainian]

PKMU, 1998 – Postanova Kabinetu Ministriv Ukraini vid 3. 08. 1998 r. № 1198. «Pro єdinu derzhavnu sistemu zapobigannya i reaguvannya na nadzvichayni situatsii tekhnogennogo ta prirodnogo kharakteru». [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 3.08.1998 № 1198. «On a Unified State System for the Prevention and Response to Emergencies of Technogenic and Natural Character»]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1198-98-p [in Ukrainian]

PKMU, 2009 – Postanova Kabinetu Ministriv Ukraini vid 25.02.2009 r. № 156. «Pro zatverdzhennya zagalnoderzhavnoi tsilovoi programi rozvitku tsivilnogo zakhistu» na 2009 – 2013 roki. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 25. 02. 2009 № 156. «On the approval of the national target program for the development of civil protection» for 2009-2013.]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/4909-17 [in Ukrainian]

PKMU, 2012 – Postanova KMU vid 27 chervnya 2012 r. № 590 Kiiv. «Pro zatverdzhennya Derzhavnoi tsilovoi programi zabezpechennya pozhezhnoi bezpeki na 2012 – 2015 roki». [Resolution of Cabinet of Ministers on June 27, 2012. № 590 Kiev. «On approval of the State Target Program for Fire Safety for 2012 – 2015»]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/870-2002-p [in Ukrainian]

RR NBOU, 2008 – Rishennya Radi natsionalnoi bezpeki i oboroni Ukraini «Pro stan funktsionuvannya єdinoi derzhavnoi sistemi zapobigannya i reaguvannya na nadzvichayni situatsii tekhnogennogo ta prirodnogo kharakteru» vid 16.05.2008r. (vvedene v diyu Ukazom Prezidenta № 590/2008 vid 26. 06. 2008 r. [Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine «On the state of functioning of a unified state system for the prevention and response to emergencies of anthropogenic and natural character» dated 16. 05. 2008. (Enacted by the Decree of the President № 590/2008 of 26.06.2008]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0019525-08 [in Ukrainian]

Steblyuk, 2006 – Steblyuk M. I. Tsivilna oborona: Pidruchnik.[Civil defense: Textbook] Kiiv: Znannya, 2006. 487 s. [in Ukrainian]

UPU, 1996 – Ukaz Prezidenta Ukraini vid 28.10.1996 № 1005/96 «Pro Ministerstvo Ukraini z pitan nadzvichaynikh situatsiy ta u spravakh zakhistu naselennya vid naslidkiv Chornobilskoi katastrofi». [Decree of the President of Ukraine № 1005/96 of 28.10.1996 «On the Ministry of Ukraine for Emergencies and for Protection of Population from the Consequences of the Chornobyl Catastrophe»]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1005/96 [in Ukrainian]

UPU, 2003 – Ukaz Prezidenta Ukraini vid 27.01.2003 r. № 47/2003 «Pro zakhodi shchodo udoskonalennya sistemi Derzhavnogo upravlinnya u sferi pozhezhnoi bezpeki, zakhistu naselennya ta teritoriy vid naslidkiv nadzvichaynikh situatsiy». [Yelektronniy resurs]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/20/2013 [in Ukrainian]

UPU, 2003 – Ukaz Prezidenta Ukraini vid 19.12.2003 r. № 1467/2003 «Pro Derzhavnu programu peretvorennya viysk Tsivilnoi oboroni Ukraini, organiv i pidrozdiliv derzhavnoi pozhezhnoi okhoroni v Operativno-ryatuvalnu sluzhbu tsivilnogo zakhistu na period do 2005 roku» [Decree of the President of Ukraine of 19.12.2003 № 1467/2003 «On the State Program for Transformation of the Civil Defense Forces of Ukraine, State Fire Protection Bodies and Units in the Operational and Rescue Service of Civil Protection for the Period Until 2005»]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/1467/2003 [in Ukrainian]

UPU, 2011 – Ukaz Prezidenta Ukraini vid 6.04.2011 roku № 392 «Pitannya Derzhavnoi inspektsii tekhnogennoi bezpeki Ukraini». [Decree of the President of Ukraine from 6. 04. 2011 № 392 «Issues of the State Inspection of Technogenic Security of Ukraine»]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/392/2011 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 8.03.2018 р.

Матеріали наукової конференції «Українсько-польсько-єврейські взаємини у Східній Галичині (перша половина XX ст.): історичний досвід, уроки для сучасності»

УДК 94(477.8)

Володимир СТУДІНСЬКИЙ,
orcid.org/0000-0002-6513-8612
доктор історичних наук, професор кафедри політичної економії
Київського національного економічного
університету імені В. Гетьмана (Україна, Київ)
studzinskiw@bigmir.net

ВИСВІТЛЕННЯ ПИТАНЬ ЕКОНОМІЧНИХ ЕТНІЧНИХ ВЗАЄМИН В ГАЛИЧИНІ У ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА

У статті розглядаються окремі аспекти висвітлення питань міжетнічних стосунків в Галичині другої половини XIX – на початку XX ст. у творчості Івана Франка. Зокрема, розкриваються питання соціально-економічних суперечностей, які виникали між домінуючими етносами, що у визначений історичний період населяли край, а саме – українці, поляки та євреї. Зазначено, що Іван Франко основні суперечності між поляками і українцями вбачав у культурно-політичній сфері і частково в економічній. Водночас суперечності між євреями і українцями містилися саме в системі економічних відносин. Власне аналіз останнього дав можливість Іванові Франку зробити припущення про переростання суто економічних суперечностей у міжнаціональний конфлікт, наслідки якого можуть стати непередбачуваними і катастрофічними. Незважаючи на те, що творчість Івана Франка доволі глибоко досліджується, цей аспект поки залишається маловивченим.

Ключові слова. *Іван Франко, Галичина, українці, поляки, євреї, етнос, економічні відносини, суперечності.*

Volodymyr STUDISKI,
Ph D (History), Professor of Department of Political Economy,
V. Hetman Kyiv National Economic
University (Ukraine, Kyiv)
studzinskiw@bigmir.net

THE ELUCIDATION OF QUESTIONS OF ECONOMIC ETHNIC INTERRELATIONS IN GALICIA IN IVAN FRANKO'S CREATIVITY

In the article separate aspects of questions concerning ethnic interrelations in Halychyna in the second half of the XIX – beginning of the XX century in Ivan Franko's works are examined. In particular, the questions of socio-economic contradictions, that arose among the dominant ethnic groups, that in the specified historical period inhabited this land, namely, - the Ukrainians, Poles and Jews, are considered. It is noted, that Ivan Franko saw the basic contradictions between the Poles and Ukrainians mainly in the field of culture and politics, and partly in economics. An the same time, the contradictions between the Jews and Ukrainians were exactly in the system of economic relations. In fact, the analysis of that latter allowed Ivan Franko to make suppositions about outgrowing of pure economic contradictions into international conflicts, the consequences of which could become unforeseeable and catastrophic. Ivan Franko was among the first mind in Ukrainian economic and historical science to pay attention to social and ethnic relations in Galicia in the system of economic relations. In the artistic Franko's works are demonstrated to present a vivid approach of the problem's solving. In his scientific works Ivan Franko supplies serious analytical material, particularly, statistical. However, this aspect of Ivan Franko's work remains yet little studied.

Key words: *Ivan Franko, Galicia, Ukrainians, Poles, Jews, ethnic groups, economic relations, contradictions.*

Постановка проблеми. У творчості І. Я. Франка широко і доволі фундаментально досліджуються питання розвитку Галичини в різні історичні періоди. Найбільш детально розглядається тематика соціально-економічних відносин саме в другій половині XIX – на початку XX ст. Це цілком логічно, оскільки саме в цей період жив і творив Великий Каменяр.

Іван Франко одним із перших в українській економічній та історичній думці звернув увагу на соціальні та міжетнічні стосунки на галицьких теренах у системі економічних відносин. Варто зазначити, що означена проблема розглядалася в наукових працях Івана Франка, зокрема таких,

як «Про працю», «Злидні в Галичині в цифрах», «Галицька промисловість», «Загроза еміграції», «Нафтова монополія» та інших. Окрім цього, питання етнічних взаємовідносин у господарській сфері заторкуються у низці художніх творів. Насамперед це стосується таких творів, як «Борислав сміється» та «Boa constrictor». Особливої уваги заслуговують дослідження, присвячені так званому «єврейському питанню» в краї. Ці дослідження І. Франка не увійшли до 50-томного видання, а були перекладені з німецької мови та видані окремою книгою в Києві у 2007 р. під назвою «Zur judenfrage (до юдейського питання)». У контексті цієї збірки варто виокремити такі публікації, як «Семітизм і антисемітизм у Галичині», «Жидівська держава», «Мої знайомі жиди». В принципі, Іван Франко висвітлив питання соціальних та міжетнічних стосунків у краї, які формувалися у системі економічних відносин.

Аналіз досліджень. Творчість Івана Франка у різноманітних аспектах, зокрема, в економічному плані доволі глибоко вивчалася відомим українським вченим-економістом С. М. Злупком. Найбільш вагомими у його численних публікаціях, що присвячені творчості І. Франка, є монографічні дослідження «Іван Франко – економіст» (1992) та «Іван Франко і економічна думка світу» (2006). Крім того, варто зазначити, що економічний аспект творчості І. Я. Франка вивчали доволі активно ще у 50 – 60-і рр. ХХ ст. такі вчені: І. І. Басс, А. А. Каспрук, Д. Ф. Вірник, Є. А. Голубовська та інші. Доволі цікаві дослідження творчості Івана Франка в історико-філософському аспекті здійснили І. Я. Білоус та Л. І. Луців.

Із сучасних досліджень економічної та етнологічної спадщини Івана Франка варто виділити праці В. А. Студінського, О. Я. Гримака, М. Ю. Кутецького, Л. В. Січевлюка та М. О. Гофмана. Зокрема останні двоє авторів у книзі «Нарис історії економічної думки України кінця XIX – початку XX ст. в особистостях» (2018) зазначають: «Для Франка національний інтерес завжди відігравав визначну роль. Саме з національних позицій він оцінював економічний розвиток України, постаті науковців та наукові теорії. Національна ідея була для нього тим основним підґрунтям, на якому повинна сформуватися незалежна Українська держава. У цьому зв'язку актуальним для сучасних досліджень є можливість є можливість скористатися спадщиною І. Франка, зокрема, його методологією врахування національного, етнологічного, ментального чинника в процесі аналізу економічного розвитку» (Січевлюк, Гофман, 2018: 91–92).

Водночас зазначимо, що саме етнічний аспект у системі економічних відносин в Галичині у XIX – на початку XX ст., якому Іван Франко у своїх творах надав чимало уваги, на сьогодні мало вивчений вітчизняними дослідниками творчості письменника. Очевидно, що це пов'язано із тим, що довгий час у вітчизняній науці не надавалося відповідної уваги таким складним і неоднозначним проблемам, як взаємостосунки етносів у системі господарювання, оскільки вони більше вивчалися з позицій класовості і партійності.

Мета статті. У пропонованій розвідці автор ставить за мету розкрити актуальні питання міжетнічних взаємостосунків в економічній сфері Галичини у XIX – на початку XX ст., які у своїй науковій, літературній та публіцистичній творчості висвітлював Іван Франко.

Виклад основного матеріалу. Питання міжетнічних відносин практично в усіх сферах життєдіяльності, зокрема економічній, в Галичині у другій половині XIX – на початку XX ст. мали одне з важливих значень, оскільки на території краю, зокрема і в його східній частині, мешкали представники різних етносів. Домінуючими складовими у цьому різноманітті етнічного населення були українці (русини), поляки та євреї. Так, І. Франко у своїй публікації «Число русинів в Австрії», базуючись на статистичних даних, результатів перепису населення здійсненого у 1894 – 1897 рр., зазначав, що загальна кількість представників українського населення («з руською товариською мовою») в Австрії становила 3105221 особу. З наведеної кількості населення у Галичині мешкали 2835674 особи, на Буковині – 268367 осіб та «в інших австрійських краях» – 1180 осіб. Також Іван Франко зазначає, що в Галичині проживали 43279 протестантів, 772213 євреїв і 3016 осіб інших національностей та народностей. При цьому він зазначив, що з «товариською» німецькою мовою мешкали 227600 осіб, з чеською – 5827 осіб та іншими мовами 531 особа. Щодо польського населення краю, то він подає цифру 3509183 особи, зауваживши при цьому, що за статистичними даними представників римсько-католицького віросповідання було 2997430 осіб. Це і викликало у автора певні сумніви щодо об'єктивності даних перепису у відношенні до українців, оскільки

різниця складала 611753 особи (Франко, 1985a: 519). Та навіть і ці дещо спотворені дані дають чітку картину багатобарвності етнічного населення Галичини та домінування у ній трьох націй – українців, поляків та євреїв.

Тому цілком логічним було те, що І. Франко у своїх працях чимало уваги приділив саме українсько-польському аспекту. Поляків він вважав братнім щодо українців народом. Водночас у праці «Поляки і русини» він пише, що «не лишнє нагадати, що поляки і русини, незважаючи на близьке етнографічне свояцтво і територіальне сусідство, ніколи не були добрими братами. Зараз у початку свого історичного життя попали обі нації в супротивні культурні й релігійні круги, бо русини одержали християнство і найважніші церковні інституції з Візантії, початки письменності від південних слов'ян, що теж були під впливом Візантії, тимчасом як поляки через християнство по латинському обряду були прилучені до культурних вимірів Римської держави» (Франко, 1986: 317–318). Та не лише у культурно-релігійній сфері існувала суперечності українців та поляків, а й у політиці та економіці. Однак, історична динаміка довела, що поляки як державотворча нація, що в певний проміжок часу втратила свою державність і прагнула до її відродження, залежить від свого найближчого кровного етнічного сусіда – українців. Зокрема, І. Франко у продовження теми пише: «Значить нема самостійної Польщі без провінції, без Литви й Южної Русі!»» (Франко, 1986: 323). У сучасному розумінні та інтерпретації ці слова не лише не втратили актуальності, а й набули особливого звучання, особливо на тлі гібридної війни Росії проти України та в контексті стримування наступу «русского міра» на Західну цивілізацію.

В аспекті співпраці між польським та українськими народами Іван Франко особливу увагу звертав на рівноправну, партнерську, компромісну спрямованість спільних зусиль як у політиці, так і в економіці. Зокрема, у публікації «Давні матеріали до оцінення нових заходів около польсько-руської угоди» він зазначає: «Угода може заключатися тільки між рівноправними, а не між поваленими на землю одної, а сидячими йому на грудях з другої сторони. Вже з тої самої очевидної правди очевидно випливає, що результатом такої угоди не можуть бути які-небудь ближче або дальше сягаючі уступки та ласкаві датки, але признання повної рівноправності обох народів в школі, уряді і парламенті, та й то не признання на папері, але за поручення її на ділі. Доперва на тій необходимій підставі можуть показатися овочі угоди – згідне ділання обох народів в справах економічних, політичних і культурних. Доки поляки вповні і одверто не стануть на тій підставі, доти – се ж прешся для кожного ясне і конечне – русини не можуть успокоїтися мусять уважати себе покривдженими і упослідженими»» (Франко, 1985b: 324). Наведена цитата й сьогодні не втрачає своєї актуальності. Особливо це стосується аспекту консолідації сил навколо досягнення спільної мети і перемоги над спільними ворогами. Сила поляків і українців полягає в консолідації сил та рівності співпраці.

Також Іван Франко, незважаючи на всі складнощі та суперечності, які існували у відносинах польського та українського етносів у Галичині в другій половині XIX – на початку XX ст., бажає полякам лише гараздів та розуміння. У аналітичній праці «Польське повстання в Галичині 1846 р. (історична розвідка)» він зазначає: «…звісна річ, не бажаємо і не бажали ніколи нашим братам-полякам ніякого лиха. Бажаємо їм тільки znania I upamietania, говорячи словами їх власної молитви» (Франко, 1985b: 416).

Якщо суперечності українського і польського етносів концентрувалися переважно в історично-культурній сферах, то відносини українців та євреїв насамперед мали найбільше суперечностей та незгод, а часто і протистоянь саме в сфері економічній. Загалом, у творчості І. Франка взаємостосунки між українцями і євреями в Галичині у сучасний йому історичний період простежується практично скрізь – і в художніх, і в науково-публіцистичних творах.

Наприклад, у хрестоматійному творі «Boa constrictor» Іван Франко вдається до опису цікавих побутових картинок із буденного життя галицьких українців та євреїв. Особливо це характерно, коли мова йде про певні грошові чи обмінно-речові відносини. Показовим у цьому плані в згаданому творі є опис процесу, коли євреї збирають ганчіря в українських селян і обмінюють на різні дрібнички, які з точки зору селян є корисними і можуть їм знадобитися у майбутньому. Євреї ж, зібране ганчіря потім перепродають для повторної переробки на якомусь підприємстві, можливо, навіть і на Черлянській паперовій фабриці. Іван Франко пише: «Аж ось по хатах, по оборах

ворушня, гамір, крик, біганина… Баби, хлопці, діти – все біжить навпроцапи на вулицю, доганяє міняйла. Але міняйло не бачить їх, немов не чує, як кричать: «Жиде, жиде, а зажди-но!» Він бачить, що їх ще мало, їде далі, де на містках та по оборах піджимають другі, і ще раз затягає своє протяжне: «Міняй онуці, міняй!» Аж тепер він зупиняє конину, кидає їй кулак сіна і обертається назад, щоби видобути скриньку з усіляким добром, за котре проміняють селяни онучі. От тут і заченається життя, рухливе, говірке, веселе! Тут і для Германа робота. Охочих до мінянки купа велика: одні відходять, другі надбігають, – Іцкові годі всіх заспокоїти. Герман і воза пильнує, і сам дещо торгує, – на нього Іцик здав сільських дітей, корих найтяжче обігнатися, як то він шпарко увивався межи сільськими хлоп'ятами, як швидко відправляв їх, як зручно умів підсунути каждому то, чого той хотів брав від нього онуч узатроє більше, як варт товар…» (Франко, 1961: 20–21). Та не завжди такі ідилістичні відносини були між цими двома етносами.

Так, уже в романі «Борислав сміється» Іван Франко описує зовсім інші картини, набагато жорстокіші, що пов'язані насамперед із заволодіннями земельними ділянками та використання їх з метою видобутку нафти. Коли на кону стоять великі прибутки, то вже ніщо і нікого не зупиняє мораль, а з'являється бажання лише наживи і людське життя втрачає цінність. У цьому сенсі можна навести таку цитату із роману «Борислав сміється»: «Тоді жиди, що робити, підпалили нас. Ледве ми з душею повихапувалися, – все згоріло. Отець наш був сильний, твердий, чоловік, – тілько нещастя не зламало його. Він кинувся сюди-туди, до пана, до сусідів, – запомогли його, почав він знов ставати на ноги. Тоді жиди підловили кількох пияків, давніх панських льокав, щоби забили батька. Вони напали на батька вночі серед дороги, але батько виправився з ними, і одного заголомшеного приволік додому. До всього, признався, хто його намовив і що дав. Батько до суду, –пішли два жиди сидіти. Тоді другі взяли і строїли батька. Закликали його немов на перепросини, дали щось, – як прийшов, так зараз і ляг, мов підкошений, а до тижня і вмер. Пан, що дуже любив батька, спровадив комісію, комісія викрила отруту, – але не було кому настояти і справа зам'ялася. Ще й матері жиди пригрозили, щоб і писнути не сміла, бо інакше нещасна буде. Мати злякалася і дала спокій. Але недовго жиди дали нам спокій. Вони очевидно завзялися зовсім зруйнувати нас. Мати наша вмерла в холеру, лишилися ми з Сенем, сироти-підростки. Замісць нашого батька взяв уже був пропінацію жид, – отже то, він тепер присікався до нас. Сюди-туди він вкрутився за опікуна над нами і взяв наш грунт в управління…» (Франко, 1961: 310). Таким чином, гостре протистояння між представниками єврейства і українства в Галичині виникло саме в сфері перерозподілу земельної власності. Такі конфлікти часто призводили до трагічних наслідків.

У роботі «Семітизм і антисемітизм у Галичині» І. Франко констатує, що євреї практично стали монополістами у сфері торгівлі – і не лише у цій сфері. Така монополізація призводила до гострого незадоволення представників інших етносів краю і могла вкрай негативно відбитися на самих євреях. Зокрема він пише: «Майже вся торгівля в Галичині і весь краєвий промисел держиться в руках жидів. Шляхетська інституція, звана пропінацією, їм завдячує свій розквіт і своє таке тривке існування, бо жиди як орендарі держать в руках вишинк гарячих напоїв і стараються якнайшвидше «пропагувати» їх консумцію. Велика частина більшої земельної власності також у їх руках, але й тут велика часть жидів замість «управи» вносить тільки визиск і руїну… Такі факти, як нечесна конкуренція індивідуальна, не перебирання в способах, аби лише вони вели до цілі і скарите, але сильне ділання організацій, що лучать економічні інтереси з віросповідними, ті факти занадто відомі всім і зробилися джерелом незадоволення нежидівської людності, а в разі дальшого їх зросту грозять необмеженими небезпеками для краю і для самих жидів» (Франко, 2002: 9–10). Як показав дальший історичний перебіг, в Європі, особливо у 1930 – 1940-і рр., збулися найгірші передбачення Великого Каменяра.

В інших публіцистичних працях Іван Франко поділяє за їх родом зайнятості на три групи. Такий поділ викликаний радше власними спогадами, але все ж цікавий, оскільки побудований на юнацьких асоціаціях від спілкування з євреями. Так, у публікації «Мої знайомі жиди» він пише про знайомих євреїв-шинкарів, водночас відзначаючи, що «там, де нема шинку, отже й нема ніяких жидів». Другий образ єврея у нього асоціювався з євреєм-міняйлом. Зокрема, письменник зазначав, що «образ іншого жида-торговця, що на малому однокінному возі їздить по селах і голосним криком: «Міняй онучі, міняй» приваблює селян і селянок, дівчат, дітей і дорослих на

гідну увагу вимінну торгівлю. Він збирає полотняні лахи (вовна і бавовна виключені), що вживаються на фабрикацію паперу; в заміну за це дає він малі ножі, голки, нитки, пацьорки, наперстки, стьожки тощо». І третій образ, який виникав у І. Франка, стосувався єврея-кредитора. Зокрема, він писав так: «І ще одна жидівська фігура виникає в моїй пам'яті з моїх гімназійних часів – малий, заможний, завжди всміхнений і завжди готовий кредитувати студентський кравець» (Франко, 2002: 31–36). В принципі всі ці три образи євреїв є типовими не лише для Галичини, а й для інших українських земель. При цьому також додамо, що в результаті їхньої жвавої посередницької діяльності вони спонукали до розвитку місцеве дрібне виробництво і давали можливість селян вести доволі жвавий товарообмін.

Висновки. У період другої половини XIX – на початку XX ст. в Галичині проживали представників різних етносів. Іван Франко доволі глибоко висвітлював різні міжетнічні стосунки в краї, здійснював статистичний, економічний, політичний, культурний аналіз цих стосунків. Найбільшу увагу він приділяв саме стосункам українців, поляків та євреїв. Це було цілком логічним, оскільки саме представники саме цих етносів домінували за кількістю мешканців у краї. Якщо основні суперечності між українцями і поляками лежали у культурно-політичній сфері і частково економічній, то між українцями і євреями це стосувалося сфери господарської діяльності та майнових прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Січевлюк, Гофман, 2018 – Січевлюк Л. В., Гофман М. О. Нарис історії економічної думки України кінця XIX – початку XX ст. в особистостях: навчальний посібник. К.: Університет економіки та права «КРОК», 2018. 256 с.

Франко, 1961 – Франко І. Boa constrictor. Борислав сміється. К.: Художня література, 1961. 320 с.

Франко, 1985a – Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 44. Кн. 2. К.: Наукова думка, 1985. 768 с.

Франко, 1985b – Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 46. Кн. 1. К.: Наукова думка, 1985. 672 с.

Франко, 1986 – Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 46. Кн. 2. К.: Наукова думка, 1986. 439 с.

Франко, 2002 – Франко І. Zur judenfrage (до юдейського питання). К.: МАУП, 2002. 40 с.

REFERENCES

Sichevlyuk, Hofman, 2018 – Sichevlyuk L. V., Hofman M. O. Narys istoriyi ekonomichnoyi dumky Ukrayiny kintsya XIX – pochatku XX st. v osobystostyakh: navchal′nyy posibnyk [Essay of history of economic opinion of Ukraine of end of XIX – to beginning of XX of century in personalities]. K.: Universytet ekonomiky ta prava «KROK», 2018. 256 s. [in Ukrainian]

Franko, 1961 – Franko I. Boa constrictor. Boryslav smiyet′sya [Boa of constrictor. Borislav laughs]. K.: Khudozhnya literatura, 1961. 320 s. [in Ukrainian]

Franko, 1985a – Zibrannya tvoriv u 50-ty tomakh [The collected works are in 50 volumes]. T. 44. Kn. 2. K.: Naukova dumka, 1985. 768 s. [in Ukrainian]

Franko, 1985b – Zibrannya tvoriv u 50-ty tomakh [The collected works are in 50 volumes]. T. 46. Kn. 1. K.: Naukova dumka, 1985. 672 s. [in Ukrainian]

Franko, 1986 – Zibrannya tvoriv u 50-ty tomakh [The collected works are in 50 volumes]. T. 46. Kn. 2. K.: Naukova dumka, 1986. 439 s. [in Ukrainian]

Franko, 2002 – Franko I. Zur judenfrage (do yudeys′koho pytannya) [Zur judenfrage(to the Jewish question)]. K.: MAUP, 2002. 40 s. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 10.04.2018 р.

УДК 94 (477.83)

Віталій ТЕЛЬВАК,
orcid.org/0000-0002-2445-968X
доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету (Україна, Дрогобич)
telvak1@yahoo.com
Микола ПАНТЮК,
orcid.org/0000-0002-4969-052X
доктор педагогічних наук, професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, проректор з наукової роботи Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, (Україна, Дрогобич) pantyuk.m@bigmir.net

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ТА БОРОТЬБА ЗА УКРАЇНСЬКІ КАФЕДРИ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ[1]

Стаття присвячена всебічному аналізу ініціатив М. Грушевського з утворення у Львівському університеті українських кафедр. З'ясовано, що вже з перших днів перебування у Галичині вчений постійну увагу присвячував питанню розширення українського впливу в університеті. Зустрівшись із нерозумінням колег, М. Грушевський перевів обговорення проблеми у публічну площину. Саме історик став одним із ініціаторів підтриманого громадою руху за створення українського університету.

Ключові слова: *М. Грушевський, українські кафедри, Львівський університет, боротьба, публіцистика.*

Vitalii TELVAK,
Ph D hab. (History), Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines in Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine)
telvak1@yahoo.com
Mykola PANTIUK,
Ph D hab. (Education), Professor of Department of General Pedagogy and Preschool Education, Prorector for Research of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, (Ukraine, Drohobych) pantyuk.m@bigmir.net

MYKHAILO HRUSHEVSKYI AND THE STRUGGLE FOR THE UKRAINIAN CHAIRS IN LVIV UNIVERSITY

The article deals with the all-round analysis of M. Hrushevskyi's initiatives in the formation of the Ukrainian chairs at Lviv university. It has been found out that from the very first days of his stay in Galicia the scientist devoted constant attention to the question of increasing of the Ukrainian influence at the university. At the sessions of the Council of professors of the philosophical faculty he raised the question of the expansion of the Ukrainian students' rights: he emphasized the requirement of conducting of the education business in the Ukrainian language, initiated the introduction into the curriculum of new subjects in Ukrainian, and suggested the creation of the Ukrainian chairs. However, Polish professors not only escaped from the direction of their Ukrainian colleague, but, contrarily, headed on the further polonization of Lviv university.

It has been proved, that M. Hrushevskyi, seeing no possibility to convince the Polish university administration in the justice of his requirements at faculty meetings, decided to transfer the discussion of the problem of formation of new Ukrainian chairs into the public plane. On the pages of the «Literaturno-naukovyi vistnyk», the journal that he edited, the scientist appealed to a wide circle of the population by disclosing the facts of the uttermost lawlessness of Ukrainians in the capital city of Eastern Galicia wherein they formed the majority of the population. The way out of this situation the historian saw in the formation of an independent Ukrainian institution of higher education in Galicia's metropolis. The scientist devoted numerous publications to this question in which he in detail explained the importance of the higher education in the native tongue to a wide circle of readers. It was M. Hrushevskyi who worked out the basic memorial in the matter of the establishment of the Ukrainian university in Lviv, which was presented to the Austrian governmental in 1907 by a special delegation of Shevchenko Scientific Society (NTSH).

[1] Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Держаного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом договір Ф77/80-2018.

The article specifies that not all Galician public figures supported M. Hrushevskyi in his intention to construct a national equal in rights dialogue within the premiss of Lviv university. As has been cleared out, the historian's university competitions were openly censured by his political opponent O. Barvinskyi, who considered the actions of the NTSh chairman as destructive.

In the article the conclusion has been drawn that M. Hrushevskyi's efforts to expand the rights of Ukrainians at Lviv university and, also, his initiatives in the creation of new chairs were doomed for defeat. After all, the Ukrainian population of Easter Galicia, destined by the Viennese government for the uncontrolled management of the Polish nobility, in all sites of public life felt a total domination of the country's masters. The issue of higher education became an original mirror of the situation: the Polish administration of Lviv university did not consider it necessary to respond to the uniform wishes of the Ukrainians, even to the least ones. Furthermore, the voices of indignation on behalf of the Ukrainian students and professors caused a return reaction, id est, the Polish teaching corporation openly demonstrated that the efforts of their opponents are but feeble and useless. Notwithstanding that, such a situation called to life the movement for the creation of the Ukrainian university, actively supported by the community. Hence, from beginning of the XX century the idea of the national higher educational establishment in the Galician metropolis became a constant uniting and mobilizing factor for the divided by political sympathies Ukrainians. The aforementioned competitions came to be realized already in the interwar period, when M. Hrushevskyi's colleagues and pupils managed to create the Ukrainian secret university.

***Key words**: M. Hrushevskyi, the Ukrainian university chairs, Lviv university, struggle, publicism.*

Постановка проблеми. В історіографічній літературі утвердилася теза про Михайла Грушевського як авторитетного теоретика та практика рідномовної вищої школи. При цьому слушно вказується, що своєрідним поштовхом для вченого при зверненні до згаданої проблеми стала його праця у Львівському університеті. Йдеться про те, що реалії міжнаціональних відносин головної вищої школи Східної Галичини, з якими одразу по приїзді зіштовхнувся молодий професор, разюче суперечили романтизованим уявленням його наставників – київських старогромадівців, творців чергової спроби польсько-українського порозуміння («нової ери»). Поляки не тільки не бажали надати реального змісту гарантованій державою утраквістичній засаді викладання у Львівському університеті, але й використовували будь-яку нагоду для укріплення свого «stanu posiadania». Вираженням цього стала ремарка віце-президента Краєвої Шкільної Ради М. Бобжинського на висловлене новопризначеним професором бачення важливості опанування польськими професорами українською: полякам, мовляв, це не потрібно, адже вони є домінуючою нацією в краї. Вважаючи таку ситуацію несправедливою для корінного населення Східної Галичини, М. Грушевський розгорнув складну боротьбу за право української молоді здобувати вищу освіту рідною мовою. Її ключовою складовою стали ініціативи вченого з утворення українських кафедр у Львівському університеті. На сьогодні ця проблема реконструйована практично за публіцистичними виступами М. Грушевського. Натомість опрацювання матеріалів університетського архіву дає змогу значно нюансувати та збагатити знану картину національних змагань історика в стінах найстаршого на українських землях університету.

Аналіз досліджень. До проблеми викладацької діяльності М. Грушевського у Львівському університеті неодноразово зверталися дослідники його життя та творчості (Пиріг, Тельвак, 2016: 100–116; Тельвак, Педич, 2016: 54–194). Згадується також у сучасній літературі і про боротьбу історика за національні права української молоді в провідному навчальному закладі краю (Тельвак, 2017). Натомість, заходи вченого з творення українських кафедр наразі не досліджувалися як самостійна проблема. Цим і зумовлено актуальність нашої розвідки.

Метою статті є всебічно, на підставі різнопланових джерел, проаналізувати ініціативи М. Грушевського з утворення у Львівському університеті українських кафедр.

Виклад основного матеріалу. З моменту свого номінування на посаду професора Львівського університету цісарським рескриптом у квітні 1894 р., М. Грушевський все більше уваги присвячував питанню розширення українського впливу у його стінах. У листах ще тоді київського магістранта до свого галицького опікуна Олександра Барвінського неодноразово піднімається згадана тема. Сприйнявши власне призначення на університетську кафедру в такому молодому віці та без необхідної у таких випадках габілітації за належне, молодий учений повірив у щирість галицьких поляків налагодити партнерські взаємини з українською громадою, про що постійно писала народовська періодика та твердили його київські опікуни В. Антонович і О. Кониський.

Старші колеги по обидва боки Збруча свідомо не посвячували ідеалістично налаштованого юнака в хитросплетіння галицької політики, тож він і гадки не мав про ті значні кількарічні зусилля, що були докладені для реалізації задуму відкриття першої в анналах української науки університетської кафедри всесвітньої історії.

Дійсна ж картина становища українських студій у Львівському університеті стала зрозумілою М. Грушевському практично одразу по приїзду до столиці галицького краю. Спостережливий учений виразно відчув польське домінування у навчальному закладі, створеному державою для задоволення освітніх потреб місцевого, тобто, передовсім українського населення. Водночас сповнений надій на порозуміння з польськими колегами, молодий професор охоче налагоджує з ними приятельські взаємини. В листах до київської знайомої Анни Ямпольської він зізнається: «Утрімую [стосунки] з поляками, русинами ріжних сторонництв, оглядаючись на всі боки […]. За обідом маю компанію польську, правда проф[есорську] і досить приємну…» (ЦДІАУК. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 273. Арк. 95–96). Виразним приятельським жестом з боку польських колег слід розглядати обрання 28-річного українського вченого членом-кореспондентом польської Академії Знань у Кракові. Про дружнє ставлення польських професорів до М. Грушевського у перші місяці його перебування у Львові свідчать і численні запрошення на колежанські зібрання, що відклалися в київському архіві вченого.

Першим випробуванням щирості демонстрованої представниками польської професорської корпорації приязні до М. Грушевського стала справа із запровадженням на його кафедрі наукового семінару класичного типу. Український учений одразу не зрозумів суті цієї проблеми, що полягала у неможливості запровадження наукового семінару на другій, за статусом – додатковій, кафедрі всесвітньої історії, підозрюючи польських колег у непоступливості. Втім, продемонстрована ними одностайна підтримка на раді факультету подання М. Грушевського до віденського освітнього міністерства в цій справі засвідчила товариську атмосферу, що панувала на філософському факультеті (Тельвак, 2016). Щоправда, це так і не допомогло позитивно вирішити справу – практичні заняття М. Грушевського надалі залишилися у статусі «історичних вправ».

Утім, такі гармонійні відносини протрималися недовго. Вже за кілька місяців після свого приїзду до Львова М. Грушевський почав ініціювати створення українських кафедр в університеті, маючи ідеалізоване переконання, що йдеться лише про наявність кваліфікованих кандидатів. Цим він наразився на цілковите нерозуміння, ба – навіть приховане кепкування, з боку освітньої влади краю в особі згадуваного М. Бобжинського. Цікаво, що українському історику йшлося про те, щоб «посунути справу обсаження медичних катедр» («Не маю іншого, більшого інтересу», 1996: 82–83), адже в сукупності з уже філологічними, історичними, правничими та теологічними кафедрами, вони у майбутньому могли би стати основою повноцінного українського університету. Таку ініціативу польський політик зустрів доволі характеристично, порадивши шукати кандидатів для обсадження мовознавчих кафедр.

Цю, по суті відмовну, відповідь, М. Грушевський сприйняв дуже болісно, в листі до О. Барвінського точно схопивши суть справи: «Знову мене зразив Бобжинський – […] він виразно сказав, що руські медичні катедри не на часі, що тра обсаджувати гуманистичні (напр[иклад] филологиї клясичної); себто як ми маємо людей, вони не на часі, а коли не маємо, то нам цвіркають – nie macie ludzi» («Не маю іншого, більшого інтересу», 1996: 81–82). При цьому з іще не втраченою наївністю кореспондент просить галицького політика вплинути на ситуацію, використовуючи близьке знайомство з тогочасним міністром освіти – поляком за походженням: «Чи не могли б Ви на Мадейського в тій справі вплинути?» («Не маю іншого, більшого інтересу», 1996: 81–82). У своїй відповіді О. Барвінський дав зрозуміти колезі, що шлях до утворення українських кафедр є більш тернистим, аніж йому видається: «[…] Мушу сказати і про заходи Ваші в справі катедр – такі речи треба клепати 20 разів, а може 21-ий стануть слухати уважно і признають, що так треба» (ЦДІАУК. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 335. Арк. 60).

Згадаємо, що подібною була реакція польських очільників краю і на задум М. Грушевського обсадити українським кандидатом математичну кафедру у Львівському університеті. Демонстративне небажання поляків йти назустріч українським побажанням настільки емоційно виснажило молодого професора, що в листі від 10 лютого 1895 р. він зізнається О. Барвінському: «[…] Але

як се тяжко все – битися з такими обставинами! Громада колись повинна буде зарахувати мині місяць за рік у сему вовчому гнізді, як на війні» (ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 1026. Арк. 47–48).

Остаточно ілюзії М. Грушевського на можливість гармонійного співжиття представників двох народів у Львівському університеті поховала невдала спроба українського юриста Михайла Зобкова (1864 – 1928) габілітуватися та здобути кафедру австрійського приватного права з українською викладовою мовою, що звільнилася після смерті Олександра Огоновського. Факультет права Львівського університету за надуманими причинами та з багатьма процедурними порушеннями визнав запропоновану М. Зобковим габілітаційну працю такою, що не відповідає кваліфікаційним вимогам. Втім, цю ж працю український юрист невдовзі успішно захистив як габілітацію у Загребському університеті та був іменований в 1897 р. доцентом австрійського цивільного права, багато років викладаючи цей предмет хорватською мовою. Реагуючи на цю скандальну ситуацію, М. Грушевський емоційно закликав О. Барвінського використати свої впливи у Відні та якось допомогти М. Зобкову, твердив, що «сього чоловіка тра піддержати якось і Ляхам на поталу не давати» (ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 1026. Арк. 62).

Та польська адміністрація Львівського університету пішла далі у своєму бажанні обмежити українські впливи у його стінах – цілковито всупереч академічній етиці та прийнятим звичаям, було здійснено гвалтовну спробу обсадити українську кафедру польським правником, що ледь володів українською. Йдеться про поляка А. Долінського, який на той час щойно проходив габілітацію по залишеній О. Огоновським кафедрі. Голосні протести у парламенті, пресі та студентський бойкот змусили його відмовитися від посади професора україномовної кафедри. Зрештою, й міністерство освіти не затвердило його габілітацію і рекомендувало віддати кафедру українцеві. Рішення польських професорів Львівського університету висвітлювалося в тогочасній пресі як прояв небаченого упослідження українців у його стінах. Вражений безтактністю польських колег, М. Грушевський писав О. Барвінському: «Треба порушити все, щоб дати по носі шовіністам, що тепер кермують цілковито міністерством» (ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 1026. Арк. 63).

Згадана ситуація показала М. Грушевському становище українців у столичному університеті в дійсному світлі. Роблячи висновки зі справи М. Зобкова, історик вирішив, що слід докорінно міняти тактику спілкування з колегами. В листі до О. Барвінського він так змалював свій настрій: «Але коли показується, що полякам не треба ніяких русинів, ні гладких, ні гострих, а поляків – нема й охоти з ними бути гладким. Який я маю по тому гумор і охоту до університету, самі зрозумієте» (ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 1026. Арк. 63).

Саме від того часу протоколи ради професорів філософського факультету віднотовують наростання конфліктності у взаєминах М. Грушевського з польськими колегами. Найчастіше такі конфлікти відбувалися на ґрунті принципового спілкування історика на факультетських засіданнях винятково українською мовою, чим він на практиці доводив власне переконання про утраквістичний характер університету. Як відомо, викликані цим суперечки в короткому часі стали надбанням львівських газет і галицької публіки, тим самим поглиблюючи непорозуміння між сторонами (Тельвак, 2017).

Не менше конфліктів викликали й численні проекти М. Грушевського, покликані посилити українські позиції у стінах університету. Наприклад, на засіданні ради факультету 3 червня 1899 р. учений запропонував колегам звернутися до освітнього міністерства у справі відкриття нових кафедр з українською викладовою мовою. У протоколі з цього приводу йдеться: «Професор Грушевський ставить внесок того змісту, аби звернути увагу ц.-к. Міністерства на потребу інших кафедр з руською викладовою мовою, насамперед, кафедр класичної філології, математики та природничих наук […]» (ДАЛО. Ф. 26. Оп. 7. Спр. 420. Арк. 55 зв.). Відзначимо, що жоден із присутніх не підтримав ініціатора, втім, і українські професори І. Шараневич та О. Колесса. Це змусило М. Грушевського скласти votum separatum.

Укотре ситуація повторилася на жовтневому засіданні того ж року: звертаючи увагу на потребу розширення прав українських студентів в університеті, М. Грушевський запропонував надати їм можливість писати семінарські праці і українською мовою. І цього разу ніхто ані з польських,

ані з українських професорів не підтримав колегу, що змусило його знову заявити votum separatum (ДАЛО. Ф. 26. Оп. 7. Спр. 434. Арк. 3 зв.).

Подібні спроби посилити українські позиції у Львівському університеті шляхом утворення нових кафедр М. Грушевський невтомно робив і в наступні роки, правда, з тим же одностайно негативним результатом. Усе це зрештою переконало вченого, що польська професорська колегія Львівського університету, позірно залишаючись прихильною українцям, всіма силами стримує поширення української присутності в університеті. В «Автобіографії» М. Грушевський із прикрістю відзначав, «що ті надії на прихильні обставини для українського культурного і спеціально наукового розвою, на прихильність до національної української ідеї зі сторони правительства й поляків, з якими я йшов до Галичини, покладаючися на запевненнє ліпше обізнаних з галицькими обставинами киян старшої генерації, – опираються на фальшивих запевненнях зі сторони поляків, які дорогою «угоди», ціною деяких подачок на культурно-національнім полі хотіли задавити всякий опозиційний, свободолюбивий рух серед галицьких русинів. Скоро прийшлося переконатися, що мої київські приятелі глибоко помилялися в своїх симпатіях до «угоди» й «угодовців», що поляки нічим не хочуть поступитися в своїм пануванню й не розуміють інших відносин до русинів як відносин пануючої народності до служебної. […] З другого боку, відносини до польської університетської колегії, які хотіли мати в мені покірного сателіта польського панування, скоро зіпсувалися вповні й давали чимало прикростей» (Грушевський, 1992: 201).

Не бачачи можливості переконати польських колег у справедливості своїх вимог на факультетських зібраннях, М. Грушевський вирішив перевести обговорення проблеми утворення нових українських кафедр у публічну площину. На шпальтах редагованого ним «Літературно-наукового вістника» вчений звертався до широких кіл громадськості, оприявнюючи факти цілковитої безправності українців у столиці Східної Галичини, де вони становили більшість населення. На переконання історика, саме «ріжні махінації з українськими катедрами» (Грушевський, 2005b: 80) у Львівському університеті поставили на порядок денний вимогу утворення окремої української вищої школи у столиці галицького краю.

Саме М. Грушевський опрацював основний меморіал у справі заснування українського університету у Львові, що його презентувала спеціальна делегація НТШ австрійському урядові в 1907 р. У цьому документі стисло йшлося про всі ті надужиття, що їх чинить польська професорська колегія Львівського університету з метою обмеження законних прав українців на вищу освіту рідною мовою. Вихід з цієї вкрай небезпечної для молоді обох народів ситуації М. Грушевський убачав лише у заснуванні окремого українського університету у столиці галицьких українців – Львові. У меморіалі наголошувалося: «Наукове Товариство ім. Шевченка позволяє собі з притиском піднести, що тільки безпроволочне заснування самостійного руського університету може бути виходом з теперішнього, крайно небезпечного положення і запорукою успішного наукового розвою руського народу та вдоволення його культурних потреб» (Грушевський, 2005a: 21). При цьому в документі окремо відзначалося, що бурхливий культурний поступ українства на зламі століть цілком здатний забезпечити висококваліфікованими науково-педагогічними кадрами новостворений навчальний заклад: «[…] Наукове товариство ім. Шевченка може з усякою рішучістю заявити, що при заснуванні самостійного українсько-руського університету переважна більшість катедр його вже тепер може бути обсаджена науково кваліфікованими руськими силами краю й заграниці […]» (Грушевський, 2005a: 22).

Згадаємо, що, закликаючи уряд забезпечити законні права українців на вищі рідномовні студії, М. Грушевський водночас намагався творити їх зусиллями очолюваного ним НТШ. Прикладом може слугувати ініціатива вченого з організації у Львові всеукраїнських літніх курсів, що розглядалися як модель популярного тоді типу вільних («народних») університетів. Уперше такі курси, покликані дати українській молоді базові знання з українознавства в умовах відсутності національної вищої школи, відбулися в галицькій столиці в червні–липні 1904 р.

Відзначимо, що не всі галицькі політики підтримували М. Грушевського у його намаганні налагодити рівноправний національний діалог у стінах Львівського університету. Так, відверто змагання історика засуджував його політичний опонент О. Барвінський, вважаючи поставу голови НТШ деструктивною. Наприклад, у статті «В справі українсько-руського університету» він

так оцінював зусилля українського професора: «Але при всім поважаню для науки, ревности, невсипучости і продуктивности на полі наукової роботи проф. Грушівского, мусимо висловити щиру правду, що він не вспів довершити сеї задачі, для якої єго вислала сюди київська громада […]. Задля своїх особистих прикмет і автократичности […] не вспів на університеті витворити условин для помноженя руских катедр […]» (Барвінський, 1906: 2). Подальший розвиток подій довів слушність обраної М. Грушевським тактики у боротьбі за рідномовну вищу школу, адже уряд зрештою визнав слушність українських вимог і взяв зобов'язання заснувати окремий університет у Львові. Втім, вибух Першої світової війни і розпад Дунайської монархії не дали цим планам втілитися в життя.

Висновки. Підсумовуючи зусилля М. Грушевського з розширення прав українців у Львівському університеті, зокрема, його ініціативи зі створення нових кафедр, вкажемо на їхню запрограмовану поразку. Віддане віденським урядом у безконтрольне управління польській шляхті, українське населення Східної Галичини у всіх ділянках громадського життя відчувало тотальну домінацію господарів краю. Своєрідним дзеркалом тут стала і вища школа: польська адміністрація університету не вважала за потрібне відгукуватися на жодні побажання українців, навіть найелементарніші. Більше того, голоси обурення українських студентів і професорів викликали зворотну реакцію – польська викладацька корпорація демонстративно підкреслювала безпорадність зусиль опонентів. Водночас така ситуація покликала до життя активно підтриманий громадою рух за створення українського університету. Тож від початку XX ст. саме ідея національної вищої школи в галицькій столиці стала об'єднувальним та мобілізуючим фактором для поділених політичними симпатіями українців. Згадані змагання, як відомо, вдалося реалізувати вже у міжвоєнний час, коли колеги та учні М. Грушевського створили Український таємний університет.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Барвінський, 1906 – Барвінський О. В справі українсько-руського університету // Руслан. 1906. Ч. 278. С. 2.

Грушевський, 2005a – Грушевський М. Меморіал Товариства до міністра просвіти в справі утворення самостійного українського університету у Львові // Грушевський М. С. Твори: У 50 т. Львів: Світ, 2005. Т. 3: Серія «Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1917)». С. 20–22.

Грушевський, 2005b – Грушевський М. Невідклична справа // Грушевський М. С. Твори: У 50 т. Львів: Світ, 2005. Т. 3: Серія «Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1917)». С. 80–82.

Грушевський, 1992 – Грушевський М. С. Автобіографія, 1906 // Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. К.: Веселка, 1992. С. 197–213.

ДАЛО – Державний архів Львівської області.

ЛННБ України ім. В. Стефаника – Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника.

«Не маю іншого, більшого інтересу», 1996 – «Не маю іншого, більшого інтересу ніж добро свого народу» // Пам'ять століть. – 1996. – № 2. – С. 71–87.

Пиріг, Тельвак, 2016 – Пиріг Р. Я., Тельвак В. В. Михайло Грушевський: біографічний нарис. К.: Либідь, 2016. 576 с.

Тельвак, 2016 – Тельвак В. «Історичні вправи» Михайла Грушевського у Львівському університеті: спроба реконструкції // Український археографічний щорічник. Нова серія. К., 2016. Випуск 19/20. С. 313–322.

Тельвак, 2017 – Тельвак В. Михайло Грушевський та польсько-український конфлікт у Львівському університеті: спроба реконструкції // Східноєвропейський історичний вісник. Дрогобич: Посвіт, 2017. Вип. 4. С. 28–35.

Тельвак, Педич, 2016 – Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. Львів, 2016. 440 с.

ЦДІАУК – Центральний державний історичний архів України у Києві.

REFERENCES

Barvinskyi, 1906 – Barvinskyi O. V spravi ukrainsko-ruskoho universytetu [In the case of the Ukrainian-Russian university] // Ruslan. 1906. Part. 278. S. 2. [in Ukrainian]

Hrushevskyi, 2005a – Hrushevskyi M. Memorial Tovarystva do ministra prosvity v spravi utvorennia samostiinoho ukrainskoho universytetu u Lvovi [Memorial of the Society to the minister of education in the case of an independent Ukrainian university in Lviv] // Hrushevskyi M. S. Tvory: U 50 t. Lviv: Svit, 2005. T. 3: Seriia

«Suspilno-politychni tvory (1907 – berezen 1917)» [Hrushevsky M.S. Works: 50 vol. Lviv: Svit, 2005. Vol. 3: Series «Socio-Political Works (1907 – March 1917)»]. S. 20–22. [in Ukrainian]

Hrushevskyi, 2005b – Hrushevskyi M. Nevidklychna sprava [An urgent matter] // Hrushevskyi M. S. Tvory: U 50 t. Lviv: Svit, 2005. T. 3: Seriia «Suspilno-politychni tvory (1907 – berezen 1917)» [Hrushevsky M.S. Works: 50 vol. Lviv: Svit, 2005. Vol. 3: Series «Socio-Political Works (1907 – March 1917)»]. S. 80–82. [in Ukrainian]

Hrushevskyi, 1992 – Hrushevskyi M. S. Avtobiohrafiia, 1906 [Autobiography, 1906] // Velykyi Ukrainets: Materialy z zhyttia ta diialnosti M. S. Hrushevskoho [Great Ukrainian: Materials from the life and work of M.S. Hrushevsky]. K.: Veselka, 1992. S. 197–213. [in Ukrainian]

DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archives of Lviv Region].

LNNB Ukrainy im. V. Stefanyka. Viddil rukopysiv – Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy im. V. Stefanyka. Viddil rukopysiv [The Lviv National Vasyl Stefanyk Scientific Library of Ukraine. Manuscripts department].

«Ne maiu inshoho, bilshoho interesu», 1996 – «Ne maiu inshoho, bilshoho interesu nizh dobro svoho narodu» [«I have no other, more interest than the good of my people»] // The memory of centuries. 1996. № 2. S. 71–87. [in Ukrainian]

Pyrih, Telvak, 2016 – Pyrih R. Ia., Telvak V. V. Mykhailo Hrushevskyi: biohrafichnyi narys [Mykhailo Hrushevsky: biographical essay]. K.: Lybid, 2016. 576 s. [in Ukrainian]

Telvak, 2016 – Telvak V. «Istorychni vpravy» Mykhaila Hrushevskoho u Lvivskomu universyteti: sproba rekonstruktsii [«Historical lectures» of Mykhailo Hrushevskyi in Lviv University. The attempt to reconstruct] // Ukrainian Archeographic year book. New series. K., 2016. Issue 19/20. S. 313–322. [in Ukrainian]

Telvak, 2017 – Telvak V. Mykhailo Hrushevskyi ta polsko-ukrainskyi konflikt u Lvivskomu universyteti: sproba rekonstruktsii [Mykhaylo Hrushevsky and the polish-ukrainian conflict in the Lviv university: reconstruction] // East European Historical Bulletin. Drohobych: «Posvit», 2017. Issue 4. S. 28–35. [in Ukrainian]

TsDIAUK – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Kyievi [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]

Telvak, Pedych, 2016 – Telvak V., Pedych V. Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho [Lviv historical school of Mykhailo Hrushevsky]. Lviv, 2016. 440 s. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 10.04.2018 р.

УДК 172.4-058.237 “18/.19”

Наталія МИСАК,
orcid.org/0000-0002-8685-9566
кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії,
Львівського національного аграрного університету (Україна, Львів)
natalia_mysak@ukr.net

МІЖНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ І ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СЕРЕДОВИЩІ ГАЛИЦЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НА РУБЕЖІ XIX – XX СТ.: СПІВПРАЦЯ ЧИ КОНФРОНТАЦІЯ

У статті досліджено вплив національного питання на професійну діяльність різних фахових груп інтелігенції (юристи, педагоги, представники творчих професій) як політичної і культурної еліти у поліетнічній Галичині на рубежі XIX–XX ст. Визначено фактори, які сприяли співпраці інтелектуалів різного етнічного походження, або навпаки загостювали конфронтацію між ними, породжували прояви національної нетерпимості, упередженості, шовінізму й ксенофобії. Акцентовано увагу на ставленні влади до міжнаціональних конфліктів і протистояння у фаховій діяльності інтелектуальної еліти. Проаналізовано характер і форми співпраці у професійній сфері між польською, українською та єврейською інтелігенцією.

Ключові слова: *міжнаціональні відносини, професійна діяльність, національний антагонізм, шовінізм, ксенофобія, інтелігенція, Галичина.*

Nataliia MYSAK,
Ph D (History), Associate Professor of Department of Philosophy,
Lviv National Agrarian University (Ukraine, Lviv)
natalia_mysak@ukr.net

INTERNATIONAL RELATIONS AND PROFESSIONAL ACTIVITY OF GALICIAN INTELLIGENTSIA IN THE LATE XIX – EARLY XX CENTURY: COOPERATION OR CONFRONTATION

International relations in such a multiethnic area as Galicia were the factor of determination of the region’s historical development. This issue is quite thoroughly covered in the historical literature. The subject of most researches concern the nature of international relations in the political and cultural spheres. Instead, the influence of the national question on the professional activity of different social groups, especially intelligentsia as a political and cultural elite of the region, is practically undiscovered.

This study is an attempt to determine the relation between the national ambitions and professional activity among various professional groups of intelligentsia.

The most active group of intellectuals in socio-political life of Galicia was the jurists (lawyers, judges, notaries). Among the Galician lawyers, there is a clear trend of differentiation between vocational interests, social activity, political views and national position. National ambitions have never been an obstacle to professional activity. Cooperation between lawyers of different nationalities in solving professional issues was commonplace. There are many forms of such cooperation: an internship in the chancelleries of lawyers of other nationalities, professional consultations between human rights activists, and functioning of joint chancelleries.

Judges and notaries as civil servants not so actively declared their national identity. After all, a clear national position, more so participation in public and political life of the region could be a reason for pressure and even discrimination by government institutions.

Among the pedagogical intelligentsia, the national question in professional activity was more controversial. Teachers of higher and secondary educational institutions as civil servants distanced themselves from active participation in the national movements. In the system of primary education examples of national antagonism, chauvinism, xenophobia, and persecution for a clear national position were more frequent. This explains with the defects of pedagogical education and using the one as a tool for struggle in the regional Polish-Ukrainian confrontation, the low professional level of national schools teachers, the poor conditions of their work and the school administration’s constant pressure. In the educational environment tolerance of power, distancing from the

questions of national struggle and cooperation of Polish and Ukrainian teachers in solving professional problems were common phenomena.

A close cooperation of Polish and Ukrainian creative intelligentsia was especially observed in the visual, musical and theatrical art. Until the beginning of the World War I national contradictions practically did not manifested themselves in the professional activity of artists.

Therefore, patriotism and a distinct civil position were the integral characteristics of the vast majority of that time intelligentsia. However, these features were not dominant in the professional activity of the intellectuals. When professionalism and the reputation of specialists were discussed, national ambitions, usually, moved to the background.

Key words: *international relations, professional activity, national antagonism, chauvinism, xenophobia, intelligentsia, Galicia.*

Постановка проблеми. Міжнаціональні відносини у такому поліетнічному регіоні, як Галичина, на зламі XIX – XX ст. були визначальним чинником історичного розвитку краю. Їх характер суттєво впливав на перебіг політичних процесів, економічну ситуацію, культурний розвиток етнічних груп. Важливою сферою вияву міжнаціональних взаємин також є фахова діяльність інтелігенції як тогочасної суспільної еліти. З одного боку, українсько-польсько-єврейські відносини позначалися на характері професійних контактів між інтелектуалами різного етнічного походження. А з іншого – часто фахові взаємини сприяли толеруванню чи загостренню міжнаціональних відносин у краї.

Аналіз досліджень. Проблема українсько-польсько-єврейських відносин у Галичині на рубежі XIX – XX ст. доволі актуальна у сучасній історіографії. Донедавна предметом більшості досліджень був характер міжнаціональних взаємин у політичній і культурній сферах. Натомість вплив національного питання на фахову діяльність різних соціальних груп інтелігенції як політичної і культурної еліти краю, залишався поза увагою істориків. Лише упродовж останнього п'ятиліття з'явилися публікації, автори яких через призму мікроісторії (Вараниця, 2017; Тельвак, Педич, 2015; Тельвак, Педич, 2016) чи характеристики такої соціальної групи, як педагоги (Varanytsya, 2015; Japot, 2016; Галів, Хомич, 2017) спробували визначити роль національного питання у професійній діяльності інтелектуальної еліти. Втім, дослідження, у якому комплексно розглянуто проблему міжетнічних відносини у фаховій сфері інтелігенції немає.

Мета статті – визначити вплив національного питання на професійну діяльність різних фахових груп світської інтелігенції (юристи, педагоги, представники творчих професій) у Галичині на рубежі XIX – XX ст., а також фактори, що сприяли співпраці інтелектуалів різного етнічного походження, або навпаки загостювали конфронтацію між ними, породжували прояви національної нетерпимості, упередженості, шовінізму й ксенофобії.

Виклад основного матеріалу. Галицька інтелігенція на рубежі XIX – XX ст. – дуже неоднорідний за етнічним, соціальним походженням, релігійною приналежністю прошарок суспільства. Становлення його відбувалося під впливом складних соціально-політичних обставин. Співіснування у краї кількох національностей і зумовлених цим конфліктів позначилось на характері галицької інтелігенції. До цього слід додати високі соціальні очікування (сприйняття її як політичної та національної еліти, вимога жертовної праці на благо рідного народу, відповідальність за його майбутнє тощо) і нещадну критику з боку влади і самого ж суспільства.

Найактивнішою у громадському й політичному житті краю групою інтелектуалів були юристи. В умовах лібералізації суспільно-політичного життя в Австро-Угорщині і активізації національних рухів у Галичині саме вони поступово перебрали на себе лідируючі позиції у національній боротьбі. Це зумовлено особливістю їх професійного становища – насамперед фінансовою й особистісною свободою, порівняно низьким рівнем контролю й тиску, або й узагалі їх відсутністю, з боку урядових інституцій. Завдяки цьому юристи на початку XX ст. зайняли провідні позиції у середовищі політичної еліти краю. Більше того, спостерігалася динаміка їх чисельного зростання. Так, у складі української депутації Галицького сейму представники юридичних спеціальностей та урядовці становили: під час каденції 1901/08 рр. – 41 %, каденції 1908/13 рр. – 52 %, 1913/14 рр. – 62,5 % (Чорновол, 2010: 83).

Серед представників юридичних спеціальностей найактивнішими в громадському житті краю були адвокати. На відміну від суддів і нотаріусів, які належали до числа державних службовців, адвокати, позбавлені тиску з боку влади, мали більше можливостей займатися законотворчою діяльністю, брати участь у суспільно-політичних та культурних процесах. Самостійна адвокатська практика гарантувала юристам фінансову і соціально-правову незалежність. А правозахисна діяльність була дуже близькою до сфери політики й захисту громадянських і національних свобод. Та й сам фах правника користувався значною популярністю у тогочасному суспільстві. Все це зумовило чисельне зростання адвокатів у краї. На початку XX ст. Галичина посідала перше місце з-поміж усіх австрійських провінцій за кількістю правозахисників (Руслан, 1912: 3; Діло, 1902: 3). У 1906 р. в краї налічувалося аж 1270 адвокатів (Варфоломеєва та ін., 1992: 84, 87).

Про доволі вагому роль правозахисників у тогочасному суспільстві свідчить і їхня чисельність у законодавчих інституціях регіонального і федерального рівнів. У Галицькому сеймі частка адвокатів серед українських депутатів з 1901 до 1913 р. зросла з 17,6 до 46,8 % (Чорновол, 2010: 83). Та й у складі українського парламентського представництва у Відні кількість адвокатів була значно більшою, ніж у представників інших національних груп Австро-Угорщини (Binder , 2005: 532–533).

Діяльність правників чи не найкраще з усіх професійних груп інтелігенції висвітлена у тогочасних джерелах – архівних матеріалах, пресі, епістолярній спадщині, мемуарах. Завдяки цьому можна визначити співвідношення національних і фахових пріоритетів у їхньому житті.

На рубежі XIX – XX ст. у середовищі галицьких адвокатів простежується чітка тенденція розмежування професійних інтересів, громадської активності, політичних поглядів і національної позиції. Національні амбіції ніколи не були перешкодою для фахової діяльності. Адже вона була шляхом набуття необхідних професійних умінь і навиків, просування по соціальній драбині та, безумовно, джерелом отримання прибутків, можливістю матеріально забезпечити родину, дати належну освіту дітям. Адвокати, на відміну від інших представників юридичних спеціальностей (суддів, нотаріусів), в Австро-Угорській імперії не належали до числа державних службовців, а, отже, і не претендували на державне пенсійне забезпечення. За таких умов адвокатська канцелярія часто була єдиним джерелом прибутків цієї категорії правників (Radcy sądowi, 1907: 2). Більшість правників усвідомлювали переваги своєї професії і вважали за доцільне у політичній і фінансовій площинах підтримувати розвиток національних рухів у краї.

Галицькі адвокати не лише захищали права представників різних національностей, а й доволі тісно контактували між собою упродовж всієї кар'єри, незважаючи на власну національну приналежність і політичні уподобання. Співпраця українських, польських та єврейських юристів розпочиналася одразу після завершення навчання в університеті. Чимало молодих українських правників проходили обов'язкову 6-річну адвокатську практику в канцеляріях іменитих польських та єврейських адвокатів і навпаки. Наприклад, Іван Макух стажувався спочатку у львівських адвокатів Горецьких, а згодом (у 1906 – 1907 рр.) – в канцелярії адвоката Цедербаума (ім'я не встановлене – Н. М.) в м. Більшівці поблизу Галича (Макух, 2001: 38, 46). Володимир Старосольський був конципієнтом[1*] у шести львівських правозахисників: поляків Казимира Чарніка, Міхала Грека, Яна Каспарка, Алоїза Крауса та українців Костя Левицького й Миколи Шухевича (ЦДІАЛ. Ф. 360. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 27–29, 37, 44–45). Український адвокат, письменник і активний учасник національного руху Андрій Чайковський після закінчення юридичних студій стажувався у Львові у відомого тоді кримінального оборонця Фелікса Яцковського (Чайковський, 2002: 60). Згодом А. Чайковський переїхав до Бережан, де продовжив практику в канцелярії польського адвоката І. Маєвського (Нечиталюк, 2002: 222; Тищик, 2011: 82). Українець Теофіл Окуневський був практикантом у стрийського правозахисника, поляка за національністю, Квятковського (ім'я не встановлене – Н. М.) (Петрів, 2014: 270). До нього у цій же канцелярії проходив практику ще один українець – Мелітон Бучинський (Мельник, 2011: 130). Осип Назарук у 1909 – 1910 рр. стажувався в канцелярії адвоката, єврея

[1] Так за Австрії називалися адвокатські практиканти.

за походженням, Ансельма Мослєра[2*] (ЦДІАЛ. Ф. 359. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 11, 14). Також були випадки, коли в українських адвокатів працювали представники інших національностей. Наприклад, в канцелярії І. Макуха це були поляки І. Біна, П. Брилинський, єврей Г. Гартенштайн (Кульчицький, 2009: 88). І це не поодинокі випадки.

Міжнаціональна співпраця продовжувалася і в подальшій професійній діяльності. Дуже часто адвокати захищали в судах інтереси представників інших національностей. Особливо це стосувалося майнових спорів, оскільки саме такі справи становили левову частку заробітків правозахисників. Іноді адвокати представляли клієнтів інших національностей і у «політичних процесах» (за антидержавні виступи – промови, заворушення, страйки, непослух жандармерії тощо). Наприклад, польський адвокат Люка (ім'я не встановлене – Н. М.) спільно з українцем Лонгином Рожанківським у 1897 р. в Золочівському окружному суді у післявиборчому процесі захищав чотирьох українських селян з с. Желехова Каменецького повіту (ВРЛНБ. Ф. 167. Оп. ІІ. Спр. 2716/п. 80. Арк. 6–6 зв.). У 1903 р. адвокати Дверницький (ім'я не встановлене – Н. М.) і Я. Горовіц, поляк і єврей за походженням, спільно з українськими правниками К. Левицьким та О. Лисяком представляли інтереси чотирьох українців, звинувачених у сприянні шпигунству на користь Росії (Діло, 1903: 3). Український адвокат А. Чайковський у 1908 р. захищав у Бережанському суді 50 польських робітників («барабів»), звинувачених в участі у бунтах під час будівництва залізничної гілки Тернопіль – Галич (Нечиталюк, 2002: 223). Слід зауважити, що політичні процеси широко висвітлювалися на сторінках преси і були свого роду рекламою для правозахисників. Тому чимало галицьких адвокатів охоче брали участь у політичних справах і захищали клієнтів безкоштовно.

На вибір клієнтом правозахисника національні мотиви майже не вливали. Значно більшу роль у цьому відігравали професіоналізм адвоката, його популярність, реноме, особисте знайомство з клієнтом тощо. Наприклад, Іван Франко упродовж 1887 – 1904 рр. неодноразово для розв'язання особистих і родинних юридичних проблем (питання спадщини, купівлі земельної ділянки та ін.) звертався за допомогою до адвокатів єврейського походження Ісаака Тіґермана та Ізидора Ляутербаха. Вибір саме цих правозахисників був зумовлений особистим знайомством з ними. Зокрема, з І. Тіґерманом І. Франко навчався нормальній школі та Дрогобицькій гімназії (Галик, 2017: 31–34).

Звичним явищем у галицькому суспільстві була співпраця адвокатів різних національностей у розв'язанні фахових питань. Найпоширеніша форма такого співробітництва – практика заступництва клієнтів одних правників іншими[3*]. Правозахисники-українці часто користувалися послугами польських та єврейських оборонців з інших міст і навпаки. Наприклад, В. Старосольський підтримував професійні контакти з адвокатами-євреями Самуелем Бергером з Рави-Руської та Давидом Тоном з Жовкви, польськими адвокатами Феліксом Вархаловським з Ясла, Генріком Сталем з Болехова, Зигмундом Партачем з Перемишлян, Станіславом Унгером зі Львова тощо (ЦДІАЛ. Ф. 360 Оп. 1. Спр. 463. Арк. 8–25; Спр. 468. Арк. 35, 69; Спр. 464. Арк. 28–48; Спр. 467. Арк. 138–139; Спр. 472. Арк. 19).

Інша форма співпраці адвокатів різних національностей – консультації з приводу якнайуспішнішого провадження справи або перевірки достовірності наданих клієнтами відомостей.

[2] Мослер Ансельм (1872 – 1917) – адвокат, громадсько-політичний діяч, член Польської партії соціал-демократичної (ППСД), Бунду (єврейська соціалістична організація). Солідаризувався з багатьма українськими соціал-демократами, особливо під час селянських страйків 1902 р. у Галичині. Брав активну участь як промовець на селянських вічах. Причетний до утечі з в'язниці М. Січинського.

[3] Суть такої співпраці полягла в тому, що часто слухання різних судових справ, насамперед майнових позовів або апеляційних подань, відбувалося в повітовому чи крайовому судах у Львові. Інтереси ж позивачів або відповідачів представляли адвокати з провінції. Іноді з тих чи інших причин (перевантаженість роботою чи просто через фінансові витрати – зазвичай оплатити послуги місцевого адвоката було дешевше, аніж власну подорож і перебування в столиці краю) правозахисники не могли приїхати на слухання справи, а тому зверталися до львівських адвокатів з проханням у визначений час у суді представляти інтереси своїх клієнтів. Згодом поштовим переказом адвокати з провінції оплачували послуги колег зі Львова. Подібна співпраця відбувалася і в зворотному напрямі. Якщо слухання справи проходило в повітовому або окружному суді, місцеві правозахисники могли представляти інтереси клієнтів столичних адвокатів.

Яскравим прикладом такої співпраці є контакти В. Старосольського з краківськими юристами, поляками за національністю, Зиґмундом Мареком та Владиславом Бартманським (ЦДІАЛ. Ф. 360 Оп. 1. Спр. 266. Арк. 20–23, 60–61).

Ще одна форма співпраці, що чи не найяскравіше свідчить про розмежування професійної діяльності і національного питання у взаєминах між українськими і польськими адвокатами у Галичині, – спільні канцелярії. Одна із найвідоміших таких установ – канцелярія українця Миколи Шухевича та відомого польського адвоката, голови Львівської палати адвокатів Міхала Грека (ВРЛНБ. Ф. 167. Оп. ІІ. Спр. 3472/ п.102. Арк. 10).

Судді й нотаріуси, як державні службовці, не надто активно декларували свою національну приналежність. Адже чітка національна позиція, а тим більше участь у громадсько-політичному житті, краю могли стати приводом для переведення у віддалені округи, відмови у призначенні на посаду, чи посадовому підвищенні тощо (Діло, 1904: 2; Діло, 1890: 3).

Аналізуючи діяльність суддів, так само, як і інших категорій державних службовців, слід враховувати чинник польсько-українського протистояння в краї, загострення міжнаціональних відносини на початку ХХ ст. Під його впливом кожна зі сторін вважала себе дискримінованою в певному плані. Тому більшість тверджень про утиски в професійній діяльності треба сприймати дуже обережно і детально аналізувати. Як приклад, хочемо навести ставлення поляків до роботи українських суддів Косівського повітового суду, викладене на шпальтах газети «Siowo Polskie». Діяльність українських суддів стосовно польського та єврейського населення трактувалася як упереджена. На сторінках газети зазначалося, що судді-українці здійснюють правосуддя за принципом «ворогів руського народу»: якщо судиться українець з поляком або євреєм, перший завжди виграє справу. Дискримінаційним, по відношенню до польського населення, вважався і факт, що абсолютна більшість суддівського персоналу в Косівському повітовому суді – українці (Słowo Polskie, 1912: 1). Водночас аналогічна політика до українського населення з боку польських суддів в інших місцевостях сприймалася як належне.

У середовищі педагогічної інтелігенції національне питання у професійній діяльності було більш контраверсійним. Це можна пояснити значною роллю освіти у суспільному житті Галичини. Питання розбудови національної школи, особливо в українському середовищі, на зламі XIX – XX ст. з культурної площини змістилось у політичну. Боротьба за створення середніх і професійних навчальних закладів, а також відкриття українського університету стали ключовими гаслами деяких політиків, партій та громадських організацій, а також предметом загострення міжнаціонального протистояння у краї.

Погіршувала становище й політика Відня. Керівництво держави усвідомлювало усю важливість місії педагога – виховувати толерантних до монархії громадян, для яких інтереси держави домінуватимуть над національними. Тому всіляко намагалося впливати на діяльність освітян, заздалегідь програмувати її. Хоча характер впливів на педагогічну інтелігенцію вищої, середньої і народної школи суттєво відрізнявся – від толерування, надання можливостей розвитку до цілковитого контролю, дискримінації, соціально-правових і матеріальних утисків.

Найбільш юридично й матеріально захищеними були викладачі вищих навчальних закладів, а їх професійна діяльність характеризувалася відносною свободою. Така увага до представників цієї професійної групи з боку держави пояснювалася тим, що, працюючи з молоддю, вони безпосередньо впливали на формування майбутньої інтелектуальної еліти, зокрема брали активну участь у її вихованні, прищеплюючи лояльність і повагу до тодішньої влади.

Негативний аспект міжнаціональних взаємин проявлявся у допуску до викладацької діяльності. Вищі школи, а особливо Львівський університет, у польському середовищі сприймались як оплот національної культури[4*] (Грицак, 2006: 156). Тому керівництво навчального закладу

[4] З кінця 1870-х рр. Львівський університет перетворився на один із форпостів польської культури в Галичині. Він навіть претендував на роль найбільшого польського університету на теренах колишньої Речі Посполитої. Таку роль Львівський університет перебрав на себе внаслідок низки подій у Російській імперії, яка проводила активну політику асиміляції польського населення. У 1831 р. був закритий Віленський університет. Новостворені у 1834 і 1882 рр. Київський та Варшавський університети стали інструментами русифікації населення західних територій Російської імперії, зокрема і поляків.

на надто схвалювало допуск до викладацької роботи професорів-українців, особливо тих, що відкрито декларували свої національно-патріотичні погляди. На рубежі XIX – XX ст. майже усі українці, що намагались пройти процедуру габілітації у Львівському університеті, стикались із проблемами. Це юристи Петро Стебельський, Кость Левицький, Михайло Зобків, філологи Кирило Студинський, Іван Франко, математик Володимир Левицький, історик Степан Томашівський (Мисак, 2016: 10). Надання права на викладання залежало від факультету. Оскільки університетська влада негативно ставилася до українських претендентів на роботу, то чимало з них, побоюючись негативних результатів, відмовлялися від габілітації. Як зазначав М. Грушевський, «права викладання у Львівському університеті зазвичай шукали лише особи, впевнені у вдалому для себе розташуванні зірок. Решта йшли до інших університетів – чеських, хорватських, німецьких» (Грушевський, 2002: 499).

Узагалі питання призначення на посаду надавало негативного забарвлення не лише польсько-українським, а й польсько-єврейським взаєминам. Курйозний випадок з цього приводу описав у щоденнику М. Грушевський. На засіданні ради професорів філософського факультету він був свідком перепалок з негативним національним підтекстом між прихильниками двох кандидатів на посаду професора кафедри всесвітньої історії нового часу – поляка Станіслава Закшевського та єврея Шимона Аскеназі. Після цього М. Грушевський занотував свої неприємні враження від пережитого: «Було засідання факультету преінтересне – в справі обсади катедри польської історії (хибні цитати, метода і помпа, конфесати[5**], сіонізм – Войцеховський); втік зараз по сій точці» (Тельвак, Педич, 2015: 67).

Переважна більшість викладачів галицьких вищих шкіл дистанціювались від міжетнічних суперечностей, або не допускали їх прояву у професійній діяльності. Якщо вони й мали чітку національну позицію, декларували її у громадському, культурному чи рідше політичному житті краю. Викладачі вищих навчальних закладів вважали наукову працю своїм вкладом у національну справу. Ще одна сфера, де вони могли реалізувати національні амбіції, – меценатство. Доволі непогане матеріальне становище давало можливість викладачам фінансово сприяти діяльності культурних, освітніх та інших громадських організацій.

Хоча в середовищі педагогічної еліти були й такі, які відверто декларували свою національно свідому позицію. Наприклад, професор філософського факультету Львівського університету Михайло Грушевський за період педагогічної кар'єри прославився як активний поборник української мови. Нею він спілкувався не лише зі студентами, а й з керівництвом навчального закладу. Відстоюючи правовий статус української мови в університеті, професор аж ніяк не намагався нагнітати конфронтацію з польськими педагогічними колами. Хоча саме вони трактували використання М. Грушевським української мови під час занять і у діловодстві як прояв шовінізму (Тельвак, Педич, 2015: 63). Національні упередження щодо молодого професора-наддніпрянця у польських викладачів та адміністрації факультету з'явилися одразу ж після його приїзду до Львова. Ще більшими були побоювання політичної агітації серед університетської молоді з боку педагога. Це навіть послужило приводом для відвідування у 1895 р. деканом К. Войцєховським занять молодого професора і не надто позитивної рецензії на них (Тельвак, Педич, 2016: 56).

Використання М. Грушевським української мови в діловодстві й офіційному спілкування часто було причиною його конфліктів з деканатом філософського факультету. Останній неодноразово наголошував, що діловою мовою університету є польська, і саме нею повинен спілкуватися педагогічний колектив як між собою, так і з керівництвом факультетів. Однак М. Грушевський наполегливо ігнорував ці зауваження. Наприклад, у липні 1901 р. через відмову послуговуватися польською мовою його було усунуто від участі в нарадах викладацького складу філософського факультету (Листування, 1997: 196–198). В березні 1905 р. М. Грушевський надіслав до деканату листа українською мовою. У відповідь декан вкотре нагадав про приписи щодо мови діловодства і залишив звернення без розгляду (ДАЛО. Ф. 26. Оп. 5. Спр. 510. Арк. 72).

Варто зауважити, що завдяки такій позиції у польських колах безпідставно утвердилося реноме М. Грушевського як ініціатора та організатора студентського руху за створення україн-

[5] Допит, дізнання.

ського університету. Постійний психологічний тиск з боку деяких польських викладачів (особливо під час студентських акцій 1901 р.) негативно позначився на роботі професора: він майже півтора року не відвідував збори ради факультету і припинив усі стосунки з польськими науковими інституціями (Тельвак, Педич, 2015: 65).

Національність не була перешкодою для тісної співпраці між професором і його студентами. Звичним явищем у тогочасній вищій школі було відвідування студентами-українцями викладів польських професорів, а польськими – занять українських професорів. Втім, цю ідилію у стосунках між педагогами та їх учнями порушили загострення міжнаціональних відносин та політизація національних рухів на початку XX ст. Боротьба українських студентів за відкриття національного університету у Львові, що супроводжувалася бойкотами навчального процесу, молодіжними заворушеннями, арештами, польсько-українські перепалки на шпальтах періодики сприяли тому, що дедалі частіше домінуючим критерієм при виборі навчальної дисципліни студентами був не професіоналізм педагога, а його етнічна приналежність («свій» чи «чужий» професор).

Викладачі сприяли студентам інших національностей у їх подальшій науковій чи професійній діяльності. Наприклад, чимало українських студентів відвідували заняття польського[6*] професора Львівського університету Освальда Бальцера (Руда, 2012: 40). Одним із них був майбутній історик права Микола Чубатий. О. Бальцер відіграв не останню роль у наукових починаннях українського студента. Саме під впливом занять професора М. Чубатий вирішив спеціалізуватися в галузі історії українського права. Готуючись до габілітації на посаду доцента, за порадою О. Бальцера молодий науковець обрав тему дослідження («Державно-правне становище українських земель Литовської держави від кінця 14 ст.») (Григорук, 2004: 254).

Ще один приклад – відомий архітектор, професор Львівської політехнічної школи (далі – ЛПШ) Юліан Захарієвич[7*]. Паралельно із викладанням він займався архітектурним проектуванням і будівництвом. У цій сфері активно співпрацював із колишніми студентами, і українцями, і поляками, багатьом із них сприяв у працевлаштуванні. Окрема сторінка у біографії Ю. Захарієвича – спільні проекти з колишнім студентом, українцем Іваном Левинським. Разом вони заснували дві фабрики з виготовлення будматеріалів. Наприкінці 1880-х рр. Ю. Захарієвич та І. Левинський придбали у Львові велику земельну ділянку у віддаленому від центра міста районі Кастелівки і почали забудовувати її. Там спроектовано і на початок XX ст. споруджено близько 60 вілл (Кос, Онищенко, 2009: 15–17).

Професор Львівської політехніки Іван Левинський, як і його учитель Ю. Захарієвич, також чітко розмежовував професійну діяльність і національні амбіції. Щирий патріот української справи, він не любив гучної слави і патетики. Своєю працею і свідомою позицією служив на благо національної справи. Як педагог, ніколи не зважав на соціальні, національні чи релігійні відмінності між учнями. Для нього найголовнішим був професіоналізм і талант вихованців. Нерідко студенти старших курсів проходили навчальну практику в його фірмі, а згодом там же набували першого професійного досвіду (Жук, 1996: 263). Можливо, завдяки цьому професор зумів виховати цілу плеяду відомих українських і польських архітекторів та будівничих (Іван Левинський, 1934: 12–13).

Підприємницька діяльність давала І. Левинському можливість займатися меценатством. Він активно підтримував різні мистецькі проекти, українські громадські організації, українську школу (Кос, Онищенко, 2009: 48–49).

У досліджуваний період міжнаціональні взаємини у вищій школі розвивалися не лише у площині «викладач – студент», а й «викладач – викладач». Звичним явищем була співпраця професорів різних національностей у фахових питаннях (участь у засіданнях факультету, розв'язання поточних питань навчальної і наукової роботи, призначення стипендій, допуску до складення докторських іспитів тощо). При цьому національні суперечностей, як правило, поступа-

[6] Освальд Бальцер походив з родини німців, яким не чужою була польська культура.

[7] Син львівського міщанина, вірменина за походженням, Георгія Захарієвича та Юзефи з родини Ґросманів (національність не відома).

лися професіоналізму. Наприклад, М. Грушевський співпрацював із польськими викладачами. Контакти стосувались складення його студентами докторських іспитів, а також проходження процедури габілітації. При цьому польські професори досить високо оцінювали рівень знань учнів М. Грушевського (Тельвак, Педич, 2015: 67).

Іноді професійні контакти викладачів переростали у приятельські стосунки. Зокрема, тісні взаємини склались між М. Грушевським і професором університету Броніславом Дембінським (Тельвак, Педич, 2015: 66).

У системі середньої і початкової освіти частіше, ніж у вищій школі, зустрічались приклади дискримінації за національною ознакою, і навіть шовінізму, ксенофобії. Це можна пояснити недоліками педагогічної освіти, використанням її як інструменту для боротьби в умовах польсько-українського протистояння в край, практикою призначення у середні і народні школи не дійсних учителів, а заступників учителів з нижчим кваліфікаційним рівнем і платнею. Також слід назвати недостатній фаховий рівень значної частини педагогів у системі початкової освіти, важкі умови їх праці та постійний тиск з боку шкільної адміністрації. Влада намагалася у зародку знищити будь-які прояви громадянської, політичної активності освітян, унеможливити їх участь у національних рухах, які сприймала як потенційну загрозу федеративному устрою Австро-Угорської імперії.

З-поміж педагогічних працівників середньої школи найбільше від такої політики освітньої адміністрації потерпали супленти-українці (заступники вчителів). Активна громадська діяльність чи участь у політичній організації одразу ж ставали приводом до безпідставного переведення українського вчителя на інше місце праці. Такі ротації могли здійснюватись щороку і навіть кілька разів на рік[8*]. Ще один спосіб впливу на національно-свідомого педагога – відтермінування його призначення на постійну посаду. Свого часу така доля спіткала етнографа Володимира Шухевича, який працював суплентом в Академічній та IV гімназіях Львова. Причиною постійних відмов у призначенні гімназійним професором стала особиста неприязнь до В. Шухевича віце-президента Крайової шкільної ради (далі – КШР) М. Бобжинського (свого часу як редактор гумористичного часопису «Зеркало» українець опублікував критичний допис про польського чиновника) (Шухевич, 1991: 86).

Подібною була ситуація із народними вчителями. Переважна більшість педагогів працювали у сільських місцевостях і мали можливість безпосередньо впливати на рівень політичної й національної свідомості селян. Щоб унеможливити такий вплив, влада постійно контролювала діяльність освітян, насамперед українських. Тогочасна періодика містить чимало інформації про різноманітні дисциплінарні покарання і звільнення з роботи політично активних учителів (Мисак, 2005: 197–199).

В умовах соціально-правової незахищеності, постійного психологічного тиску, розпалювання міжнаціонального протистояння у пресі, деякі освітяни, нехтуючи усіма педагогічними принципами, своєю працею сприяли укоріненню негативних етнічних стереотипів у свідомості молоді, а подекуди й шовінізму та ксенофобії. Причини таких явищ – незнання мови, культури й ментальності, особливостей віровизнання інших етнічних груп у Галичині; подолання вчителем власних психологічних комплексів через маніпуляції національними почуттями учнів; неправильна кадрова політика КШР в поліетнічних навчальних закладах.

Яскравий приклад зангажованості за національною ознакою – дисциплінарна справа вчителя історії, географії та польської мови у Коломийській гімназії Генріка Махніцького. Його звинувачено у систематичній зневазі, приниженні й дискримінації учнів українського та єврейського походження, кепкуваннях щодо їх віровизнання. Під час дисциплінарного слідства у навчальному закладі виявлено й інші випадки утиску вчителями національних прав української та єврейської молоді, підтримувані директором гімназії (Japot, 2016: 84–89).

[8] Жертвою такої політики був відомий український громадський діяч Володимир Гнатюк. Після закінчення університету у березні 1898 р. його призначено суплентом у Львівську академічну гімназію. А вже у вересні того ж року рішенням Крайової шкільної ради переведено до Самбора. Приводом стала активна громадська діяльність як голови Крайового комітету, що займався організацією святкування 25-літнього ювілею літературної творчості І. Франка.

Іноді конфронтація на ґрунті міжетнічних непорозумінь у педагогічному середовищі була доволі масштабною й виходила за межі навчального закладу. У 1909 – 1910 рр. через римо-католицького катехита о. Т. Остромирського спалахнув польсько-єврейський конфлікт з приводу здійснення релігійних практик у п'ятикласних чоловічій і жіночій школах Борислава. Невдовзі конфлікт знайшов відображення у львівській і краківській пресі. Виступ Т. Остромирського проти вчителів-євреїв ледь не переріс у міжнаціональне протистояння польського та єврейського населення міста, показавши увесь комплекс етнічних проблем, що існують у галицькому суспільстві (Галів, Хомич, 2017: 48–53).

Попри такі негативні прояви етнічної упередженості у фаховій діяльності галицьких педагогів, є й чимало прикладів міжнаціонального толерування і співпраці учителів у подоланні професійних проблем. Зокрема, слід згадати про консолідацію освітян у боротьбі за поліпшення власного соціально-правового й фінансового становища на початку XX ст. (Діло, 1906: 2).

Взагалі вибір життєвої позиції педагога – орієнтація на національні чи загальнолюдські пріоритети й цінності – у кожному конкретному випадку є унікальним. Він залежав від середовища, у якому формувалась особистість, її світоглядних позицій, поведінкових мотивів, ідеалів, розуміння усіх аспектів освітянського фаху тощо. Педагоги, що мали позитивний або негативний досвід міжнаціональних відносин, зазнавали дискримінації за етнічною ознакою поступово аполітизувались і дистанціювались від питань національної боротьби (Вараниця, 2017: 14–17; Varanytsya, 2015: 239–240).

Найменше драматизм міжетнічних відносин позначився на діяльності творчої інтелігенції. Оскільки на рубежі XIX – XX ст. ця фахова група лише формувалась і була порівняно нечисельною, для її представників характерний більший ступінь професійної консолідації і відсутність міжнаціональних конфліктів. Чимало українців навчалися в іменитих польських митців, причому питання національної приналежності учня взагалі не було актуальним. Єдине, на що звертали увагу педагоги, – талант вихованця. Наприклад, відомий піаніст, композитор, директор Польського музичного товариства Владислав Вшелячинський, зважаючи на здібності і скрутне матеріальне становище свого учня, українця Дениса Січинського, займався з ним безкоштовно, а згодом всіляко сприяв у його професійній кар'єрі (Людкевич, 1999: 336–338).

Доволі тісна співпраця польської та української інтелігенції спостерігалася у сфері театрального та музичного мистецтва. Польські гурти й виконавці брали участь у заходах, організованих українською громадою і навпаки. У репертуарі сольних виконавців і хорів значною мірою були представлені були народні й авторські твори інших національностей. Підтримувалися фахові контакти між педагогами Консерваторії Галицького музичного товариства та Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка. Українські виконавці і композитори брали активну участь у діяльності польських співочих товариств, польські виконавці співали в українських хорах тощо. Свідченням своєрідної ідилії у професійній співпраці музикантів і співаків різних національностей була діяльність співочого товариства «Лютня» (Мазепа, Мазепа, 2003: 42–43, 64–68).

Напередодні Першої світової війни під впливом розгортання національних рухів, політизації боротьби за національні права активні контакти між польською й українською творчою інтелігенцією поступово припиняються. Цьому сприяло й створення українських мистецьких товариств і організацій, метою діяльності яких був розвиток національної культури.

Висновки. Таким чином, патріотизм, чітка громадянська позиція були невід'ємними рисами переважної більшості тогочасної інтелігенції. Однак ці риси аж ніяк не домінували у фаховій діяльності інтелектуалів. Коли мова йшла про професіоналізм, про реноме як фахівця, національні амбіції зазвичай відсувались на задній план. Розмежування національного питання і професійної діяльності залежало від соціально-правової, матеріальної захищеності та ступеня особистісної свободи інтелігента. Переважна більшість інтелектуалів (адвокати, педагоги вищих шкіл, творча інтелігенція) не допускали проявів міжетнічної конфронтації у професійній сфері, навпаки – підтримували й розвивали різні форми співпраці з представниками інших національностей. Факторами, що стимулювали появу деструктивних форм етноцентризму (ксенофобії та

шовінізму) у фаховій діяльності інтелігенції, були соціально-правова незахищеність, постійний психологічний тиск і контроль з боку влади. Негативний вплив на характер міжетнічних відносини в інтелектуальному середовищі на початку XX ст. мали політизація національного життя, виникнення національних освітніх, культурних та інших соціальних інституцій, що гуртували довкола себе етнічно однорідне населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Вараниця, 2017 – Вараниця А. О. «Я – вчитель, і мої учні – це лише діти»: життєва історія Віктора Баліцького на тлі польсько-українських відносин у Галичині кінця XIX – початку XX століття // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. Київ: «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 125 (10). С. 13–17.

Варфоломеєва та ін., 1992 – Варфоломеєва Т. В., Святоцький О. Д., Кульчицький В. С. та ін. Історія адвокатури України. Київ: Либідь, 1992. 120 с.

ВРЛНБ – Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника.

Галик, 2017 – Галик В. Участь дрогобицьких юристів єврейського походження у розв'язанні особистих та юридичному врегулюванні родинних проблем Івана Франка (за матеріалами листів Сальо Ґайнсберґа, Ісаака Тігермана та Ізидора Ляутербаха до українського вченого) // Східноєвропейський історичний вісник. Дрогобич: Посвіт, 2017. Вип. 5. С. 29–36.

Галів, Хомич, 2017 – Галів М., Хомич Л. Етнорелігійний конфлікт у школах Бориславa 1909 – 1910 рр.: витоки і наслідки // Східноєвропейський історичний вісник. Дрогобич: Посвіт, 2017. Вип. 5. С. 46–55.

Григорук, 2004 – Григорук Н. Микола Чубатий як особистість, науковець і громадсько-політичний діяч // Збірник праць ТО НТШ. Тернопіль: Рада, 2004. Том 1. С. 252–266.

Грицак, 2006 – Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856 – 1886). Київ: Критика, 2006. 631 с.

Грушевський, 2002 – Грушевський М.С. Із польсько-українських стосунків Галичини (Кілька ілюстрацій до питання: автономія обласна чи національно-територіальна) // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. Львів: Світ, 2002. Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». С. 485–527.

ДАЛО – Державний архів Львівської області.

Діло, 1890 – Діло (Львів). 1890. Ч. 102.

Діло, 1902 – Діло. 1902. Ч. 193.

Діло, 1903 – Діло. 1903. Ч. 19.

Діло, 1904 – Діло. 1904. Ч. 38.

Діло, 1906 – Діло. 1906. Ч. 271.

Жук, 1996 – Жук І. Архітектура Львова кінця XIX – початку XX століть: спадщина Івана Левинського та його фірми // Львів: Історичні нариси. – Львів: Інститут українознавства НАН України, 1996. С. 255–266.

Іван Левинський, 1934 – Іван Левинський: його життя та праця. Львів, 1934. 52 с.

Кос, Онищенко, 2009 – Кос А., Онищенко Л. Спадщина великого будівничого. Професор Львівської політехніки Іван Левинський (1851 – 1919). Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. 68 с.

Кульчицький, 2009. – Кульчицький Р. Політико-правова діяльність Івана Макуха // Наукові записки Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2009. Вип. 3. С. 87–94.

Листування, 1997 – Листування Михайла Грушевського / Упорядник Г. Бурлака; редактор Л. Винар. Київ – Нью-Йорк – Париж – Львів – Торонто, 1997. 399 с.

Людкевич, 1999 – Людкевич С. Д. Січинський. У двадцятиліття його смерти // Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи / Упорядкування, вступна стаття і примітки З. Штундер. Львів: Дивосвіт, 1999. Т. 1. С. 336–340.

Мазепа, Мазепа, 2003 – Мазепа Л., Мазепа Т. Шлях до музичної академії у Львові: У 2-х т. Т. 1. Львів: Сполом, 2003. 287 с.

Макух, 2001 – Макух І. На народній службі: Спогади. Київ: Основні цінності, 2001. 572 с.

Мельник, 2011 – Мельник В. Теофіл Окуневський та його юридична практика // Схід. 2011. № 7 (114). С. 129–132.

Мисак, 2005 – Мисак Н. Українські народні вчителі в Галичині на рубежі XIX – XX ст.: правове становище та національна дискримінація (за матеріалами періодичних видань) // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Збірник наукових праць. Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2005. Вип. 7. С. 191–200.

Мисак, 2016 – Мисак Н. Роль вищих навчальних закладів Галичини у процесі становлення української інтелігенції наприкінці XIX – на початку XX століття // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Львів, 2016. Вип. 9. С. 5–16.

Нечиталюк, 2002 – Нечиталюк М. Цінний документ до біографії Андрія Чайковського // Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. Львів, 2002. Т. 3. С. 211–236.

Петрів, 2014 – Петрів М.Й. Українські адвокати: державні, громадські, політичні та культурно-освітні діячі кінця XIX – першої половини XX ст. Кн. 1 Київ: ЮСТІНІАН, 2014. 544 с.

Руда, 2012 – Руда О. Освальд Бальцер (1858 – 1933): наукова та громадська діяльність. Львів, 2012. 132 с.

Руслан, 1912 – Руслан (Львів). 1912. Ч. 11.

Тельвак, Педич, 2015 – Тельвак В., Педич В. Михайло Грушевський та польська професорська корпорація Львівського університету: між співпрацею та конфліктами // Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність (до 75-ліття створення історичного факультету). Львів: ПАІС, 2015. С. 62–69.

Тельвак, Педич, 2016 – Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. Львів: Світ, 2016. 440 с.

Тищик, 2011 – Тищик Б. Андрій Чайковський – відомий випускник юридичного факультету Львівського університету // Вісник Львівського університету. Серія юридична. Львів, 2011. Вип. 53. С. 80–92.

ЦДІАУЛ – Центральний державний історичний архів України у Львові.

Чайковський, 2002 – Чайковський А. Мій життєпис // Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. Львів, 2002. Т. 1. С. 274–279.

Чорновол, 2010 – Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів: Тріада плюс, 2010. 228 с.

Шухевич, 1991 – Шухевич С. Моє життя. Спогади. Лондон, 1991. 619 с.

Binder, 2005 – Binder H. Galizien in Wien: Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005. 741 s.

Łapot, 2016 – Łapot M. Sprawa dyscyplinarna Henryka Machnickiego, nauczyciela Gimnazjum w Kołomyi – karta z dziejów szkolnictwa w Galicji w drugiej połowie XIX w. // Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Rocznik Polsko-Ukraiński. T. 18. Częstochowa; Kijów; Lwów, 2016. S. 79–93.

Radcy sądowi, 1907 – Radcy sądowi a adwokatura // Przegląd urzędniczy (Lwów). 1907 (Rok I). Nr. 6.

Słowo Polskie, 1912 – Słowo Polskie (Lwów). 1912. № 5.

Varanytsya, 2015 – Varanytsya A. «Jaka szkoła, taki nauczyciel», czyli narodowościowe konteksty pracy nauczyciela ludowego w Galicji drugiej połowy XIX i początku XX wieku // Ogrody Nauk i Sztuk. Wrocław, 2015. T. 5. S. 235–244.

REFERENCES

Varanytsia, 2017 – Varanytsia A. O. «Ia – vchytel, i moi uchni – tse lyshe dity»: zhyttieva istoriia Viktora Balitskoho na tli polsko-ukrainskykh vidnosyn u Halychyni kintsia XIX – pochatku XX stolittia [«I am a teacher and my pupils are only children»: Life history of Wiktor Balicki on the background of Polish–Ukrainian relations in Galicia of the end of the XIXth and the beginning of the XXth century] // Hileia: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats. Kyiv: «Vydavnytstvo «Hileia», 2017. Vyp. 125 (10). S. 13–17. [in Ukrainian]

Varfolomeieva ta in., 1992 – Varfolomeieva T. V., Sviatotskyi O. D., Kulchytskyi V. S. ta in. Istoriia advokatury Ukrainy [History of advocacy of Ukraine]. Kyiv: Lybid, 1992. 120 s. [in Ukrainian]

VRLNB – Viddil rukopysiv Lvivskoi natsionalnoi naukovoi biblioteky im. V. Stefanyka [Department of Manuscripts of Lviv National Vasyl Stefanyk Scientific Library of Ukraine].

Halyk, 2017 – Halyk V. Uchast drohobytskykh yurystiv yevreiskoho pokhodzhennia u rozviazanni osobystykh ta yurydychnomu vrehuliuvanni rodynnykh problem Ivana Franka (za materialamy lystiv Salo Gainsberga, Isaaka Tigermana ta Izydora Liauterbakha do ukrainskoho vchenoho) [Participation of Drohobych lawyers of Jewish origin in the solution of Ivan Franko's personal and juridical regulation of his relatives' problems (according to the materials of the letters from Salio Gainsberg, Isaac Tigermann, and Isidor Lauterbach to the Ukrainian scholar)] // Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk. Drohobych: Posvit, 2017. Vyp. 5. S. 29–36. [in Ukrainian]

Haliv, Khomych, 2017 – L. Haliv M., Khomych L. Etnorelihiinyi konflikt u shkolakh Boryslava 1909 – 1910 rr.: vytoky i naslidky [Ethno-religious conflict in Boryslav's schools (1909 – 1910): cumuls and consequences] // Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk. Drohobych: Posvit, 2017. Vyp. 5. S. 46–55. [in Ukrainian]

Hryhoruk, 2004 – Hryhoruk N. Mykola Chubatyi yak osobystist, naukovets i hromadsko-politychnyi diiach [Mykola Chubaty as a person, a scientist and a public-political figure] // Zbirnyk prats TO NTSh. Ternopil: Rada, 2004. Tom 1. S. 252–266. [in Ukrainian]

Hrytsak, 2006 – Hrytsak Ya. Prorok u svoii Vitchyzni. Franko ta yoho spilnota (1856 – 1886) [A Prophet in His Country. Franko and the Community (1856 – 1886)]. Kyiv: Krytyka, 2006. 631 s. [in Ukrainian]

Hrushevskyi, 2002 – Hrushevskyi M. S. Iz polsko-ukrainskykh stosunkiv Halychyny (Kilka iliustratsii do pytannia: avtonomiia oblasna chy natsionalno-terytorialna) [From the Polish-Ukrainian relations of Galicia (Several illustrations to the question: autonomy of the regional or national-territorial)] // Hrushevsky M. S. Works: In 50 t. Lviv: World, 2002. T. 1: Series «Socio-Political Works (1894 – 1907)». P. 485–527. [in Ukrainian]

DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archives of Lviv Region].

Dilo, 1890 – Dilo (Lviv) [Work]. 1890. Ch. 102. [in Ukrainian]

Dilo, 1902 – Dilo [Work]. 1902. Ch. 193. [in Ukrainian]

Dilo, 1903 – Dilo [Work]. 1903. Ch. 19. [in Ukrainian]

Dilo, 1904 – Dilo [Work]. 1904. Ch. 38. [in Ukrainian]

Dilo, 1906 – Dilo [Work]. 1906. Ch. 271. [in Ukrainian]

Zhuk, 1996 – Zhuk I. Arkhitektura Lvova kintsia XIX – pochatku XX stolit: spadshchyna Ivana Levynskoho ta yoho firmy [Architecture of Lviv of the late XIXth – early XXth centuries: the legacy of Ivan Levynsky and his company] // Lviv: Istorychni narysy. – Lviv: Instytut ukrainoznavstva NAN Ukrainy, 1996. S. 255–266. [in Ukrainian]

Ivan Levynskyi, 1934 – Ivan Levynskyi: yoho zhyttia ta pratsia [Ivan Levynsky: his life and work]. Lviv, 1934. 52 s. [in Ukrainian]

Kos, Onyshchenko, 2009 – Kos A., Onyshchenko L. Spadshchyna velykoho budivnychoho. Profesor Lvivskoi politekhniky Ivan Levynskyi (1851 – 1919) [The legacy of a great builder. Professor of Lviv Polytechnic Ivan Levynsky (1851 – 1919)]. Lviv: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika», 2009. 68 s. [in Ukrainian]

Kulchytskyi, 2009. – Kulchytskyi R. Polityko-pravova diialnist Ivana Makukha [Political and legal activities of Ivan Makuh] // Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Istoriia. Ternopil, 2009. Vyp. 3. S. 87–94. [in Ukrainian]

Lystuvannia, 1997 – Lystuvannia Mykhaila Hrushevskoho[The correspondence of Mykhailo Hrushevskyj] / Uporiadnyk H. Burlaka; redaktor L. Vynar. Kyiv – Niu-York – Paryzh – Lviv – Toronto, 1997. 399 s. [in Ukrainian]

Liudkevych, 1999 – Liudkevych S. D. Sichynskyi. u dvadtsiatylittia yoho smerty [D. Sichinsky. On the twentieth anniversary of his death] // Liudkevych S. Doslidzhennia, statti, retsenzii, vystupy / Uporiadkuvannia, vstupna stattia i prymitky Z.Shtunder. Lviv: Dyvosvit, 1999. T. 1. S. 336–340. [in Ukrainian]

Mazepa, Mazepa, 2003 – Mazepa L., Mazepa T. Shliakh do muzychnoi akademii u Lvovi [The Way to the Music Academy in Lviv]. U 2-kh t. T. 1. Lviv: Spolom, 2003. 287 s. [in Ukrainian]

Makukh, 2001 – Makukh I. Na narodnii sluzhbi: Spohady [On folk service: memories]. Kyiv: Osnovni tsinnosti, 2001. 572 s. [in Ukrainian]

Melnyk, 2011 – Melnyk V. Teofil Okunevskyi ta yoho yurydychna praktyka [Theophile Okunewski and his legal practice] // Skhid. 2011. № 7 (114). S. 129–132. [in Ukrainian]

Mysak, 2005 – Mysak N. Ukrainski narodni vchyteli v Halychyni na rubezhi XIX – XX st.: pravove stanovyshche ta natsionalna dyskryminatsiia (za materialamy periodychnykh vydan) [Ukrainian national teachers in Galicia at the end of XIXth and et beginning of XXth centuries: the legal status and national discrimination (due to the materials of periodicals)] // Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka. Zbirnyk naukovykh prats. Lviv: LNU im. I. Franka, 2005. Vyp. 7. S. 191–200. [in Ukrainian]

Mysak, 2016 – Mysak N. Rol vyshchykh navchalnykh zakladiv Halychyny u protsesi stanovlennia ukrainskoi intelihentsii naprykintsi XIX – na pochatku XX stolittia [Galician high schools' role in the formation of Ukrainian intelligentsia in the late XIXth – early XXth century] // Ukraina – Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist. Lviv, 2016. Vyp. 9. S. 5–16. [in Ukrainian]

Nechytaliuk, 2002 – Nechytaliuk M. Tsinnyi dokument do biohrafii Andriia Chaikovskoho [A valuable document to Andrei Tchaikovsky's biography] // Andrii Chaikovskyi. Spohady. Lysty. Doslidzhennia: U 3 t. Lviv, 2002. T. 3. S. 211–236. [in Ukrainian]

Petriv, 2014 – Petriv M.I. Ukrainski advokaty: derzhavni, hromadski, politychni ta kulturno-osvitni diiachi kintsia XIX – pershoi polovyny XX st. [Ukrainian advocates: state, public, political, cultural and educational figures of the late XIXth and first half of the XXth century]. Kn. 1 Kyiv: YuSTINIAN, 2014. 544 s. [in Ukrainian].

Ruda, 2012 – Ruda O. Osvald Baltser (1858 – 1933): naukova ta hromadska diialnist [Oswald Ballzer (1858 – 1933): scientific and civic activities]. Lviv, 2012. 132 s.

Ruslan, 1912 – Ruslan (Lviv) [Ruslan]. 1912. Ch. 11. [in Ukrainian]

Telvak, Pedych, 2015 – Telvak V., Pedych V. Mykhailo Hrushevskyi ta polska profesorska korporatsiia Lvivskoho universytetu: mizh spivpratseiu ta konfliktamy [Mykhailo Hrushevskyj and Polish Professorial

Corporation of Lviv University: Between Cooperation and Conflicts] // History and historians at Lviv University: traditions and the modernity (to the 75th anniversary of the creation of the historical faculty). Lviv: PAIS, 2015. P. 62–69. [in Ukrainian]

Telvak, Pedych, 2016 – Telvak V., Pedych V. Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho [Lviv Historical Shool of Mykhailo Hrushevskyj]. Lviv: Svit, 2016. 440 s. [in Ukrainian]

Tyshchyk, 2011 – Tyshchyk B. Andrii Chaikovskyi – vidomyi vypusknyk yurydychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu [Andriy Tchaikovsky is a well-known graduate of the Law Faculty of Lviv University] // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia yurydychna. Lviv, 2011. Vyp. 53. S. 80–92. [in Ukrainian]

TsDIAUL – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv].

Chaikovskyi, 2002 – Chaikovskyi A. Mii zhyttiepys [My biography] // Andrii Chaikovskyi. Spohady. Lysty. Doslidzhennia: U 3 t. Lviv, 2002. T. 1. S. 274–279. [in Ukrainian]

Chornovol, 2010 – Chornovol I. 199 deputativ Halytskoho seimu [199 deputies of the Sejm of Galicia]. Lviv: Triada plius, 2010. 228 s. [in Ukrainian]

Shukhevych, 1991 – Shukhevych S. Moie zhyttia. Spohady [My life. Memoirs]. London, 1991. 619 s. [in Ukrainian]

Binder, 2005 – Binder H. Galizien in Wien: Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik [Galicia in Vienna: parties, elections, political groups and parliamentarians in the transition to mass politics]. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005. 741 s. [in German]

Łapot, 2016 – Łapot M. Sprawa dyscyplinarna Henryka Machnickiego, nauczyciela Gimnazjum w Kołomyi – karta z dziejów szkolnictwa w Galicji w drugiej połowie XIX w. [The disciplinary case of Henryk Machnicki, a teacher in the middle school in Kolomyia – one page of the history of education in Galicia in the second half of XIXth century] // Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Rocznik Polsko-Ukraiński. T. 18. Częstochowa; Kijów; Lwów, 2016. S. 79–93. [in Polish]

Radcy sądowi, 1907 – Radcy sądowi a adwokatura [Court advisers and lawyers] // Przegląd urzędniczy (Lwów). 1907 (Rok I). Nr. 6. [in Polish]

Słowo Polskie, 1912 – Słowo Polskie (Lwów) [Polish word]. 1912. № 5. [in Polish]

Varanytsya, 2015 – Varanytsya A. «Jaka szkoła, taki nauczyciel», czyli narodowościowe konteksty pracy nauczyciela ludowego w Galicji drugiej połowy XIX i początku XX wieku [«As the school, so the teacher». The ethnic context of the working environment of country teachers in Galicia in the second half of the XIXth century and the beginning of the XXth century // Ogrody Nauk i Sztuk. Wrocław, 2015. T. 5. S. 235–244. [in Polish]

Стаття надійшла до редакції 01.03.2018 р.

УДК 94(477.83/.86):323.1:316.47(=161.2:411.16)|«191/193»

Назар ВАСЬКІВ,
orcid.org/0000-0002-8140-0166
кандидат історичних наук, доцент кафедри нової
та новітньої історії зарубіжних країн
Львівський національний університет імені Івана Франка
(Україна, Львів) nazik_man@yahoo.com

ВІД ПОРОЗУМІННЯ ДО СПІВПРАЦІ: ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР УКРАЇНСЬКО-ЄВРЕЙСЬКИХ ВІДНОСИН В ГАЛИЧИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті розглянуто головні етапи розвитку українсько-єврейських відносин в Галичині на початку ХХ ст. На основі аналізу програм та діяльності частини українських політичних партій встановлено передумови і причини міжнаціонального порозуміння. З'ясовано, що останньому сприяла поява у середовищі єврейської громади низки ідейно-політичних течій та рухів, що засвідчило перспективу зміни формату взаємин з українцями. Політична співпраця під час виборчих кампаній до представницьких органів влади продемонструвала відсутність міжетнічних суперечностей на шляху до розбудови паритетних можливостей співжиття на галицьких землях.

***Ключові слова**: українсько-єврейські відносини, політичний вимір, виборчі кампанії, міжнаціональне порозуміння, українські політичні партії, євреї, Галичина.*

Nazar VASKIV,
Ph D (History) Associate Professor, Department of New and Recent History
of Foreign Countries of Ivan Franko Lviv National University
(Ukraine, Lviv) nazik_man@yahoo.com

FROM UNDERSTANDING TO COOPERATION: POLITICAL DIMENSION OF UKRAINIAN-JEWISH RELATIONS IN GALICIA IN THE EARLY 20TH CENTURY

The Jewish issue was one of the most important issues in the social-political life of the Austro-Hungarian monarchy in the beginning of the 20th century. Ukrainian political parties played a special role in its solution. One of the reasons for such an interest was the fact that the Jewish community in Galicia was the third largest ethnic group behind the Ukrainians and Poles. Through the cooperation with the Jews, the radicals, social democrats, and national democrats tried to diminish the influence of Polish political forces and to facilitate in solving of the Jewish issue in Galicia. Only the Moskvophiles and Christian socialists were strongly against such a cooperation.

The favorable changes in the formation of the Ukrainian-Jewish relations were influenced by centrifugal tendencies among the Galician Jews. The emergence among them of a number of ideological political trends and movements showed the prospect of such an international rapprochement. The Zionists and Social-Democrats, who reached the common political denominator with the progressively-minded part of the Ukrainian political environments, showed a particular activity in this direction.

At the same time, the leaders of the Rus-Ukrainian Radical party (RURP) mentioned the principles of the community autonomy in their program which were supposed to facilitate equal rights for the Jewish community not only on paper, but in practice as well. The support of the Jews by the Ukrainian radicals also aimed to relieve a stress in the international relationships and to make the outbreak of any resistance display impossible in the future. The RURP politics in the solution of the Jewish issue laid the foundation for the further development of the Ukrainian-Jewish relations.

The Ukrainian social democrats were also tolerant and respective towards the Galician Jewish community. They elucidated to their supporters that the violent way of solving of the Jewish question was wrong. At the same time, the Ukrainian social democrats rebuked Jewish massacres in the Galician lands and moved constructive proposals for the achievement of the international mutual understanding and cooperation.

The Ukrainian National Democratic Party (UNDP) was putting the ideas of the Ukrainian-Jewish political cooperation and understanding into practice one after another. The consequence of such politics was the cooperative actions of the Ukrainians and Jews in the elections to the representative authorities. Such an international consensus on the basis of a political cooperation between the Ukrainians and Jews in Galicia at the beginning of the 20th century testified to an absence of interethnic or racial contradictions that could have occured at its hindrance.

***Key words**: Ukrainian-Jewish relationships, political dimension, election campaigns, interethnic understanding, Ukrainian political parties, Jews, Galicia.*

Постановка проблеми. Суспільно-політичний розвиток Галичини кінця XIX – початку XX ст. зумовив зміну формату міжнаціональних взаємин. Польсько-єврейське співробітництво дедалі менше влаштовувало національно-орієнтовані кола галицьких іудеїв, котрі вбачали потенційних союзників серед українських партійних середовищ. Останні ж, намагаючись послабити політичний вплив поляків, створили передумови для міжнаціонального порозуміння. Потенційна українсько-єврейська співпраця була реалізована та отримала продовження через відсутність міжетнічних суперечностей між обома народами.

Аналіз досліджень. Українсько-єврейські відносини на початку XX ст. не були предметом усебічного наукового аналізу єврейських, польських та українських науковців. Це стосувалося як політичної складової, що безпосередньо впливала на їхнє співжиття, так і передумов та причин порозуміння між українцями та євреями на платформі українських партійних середовищ. Натомість переважна більшість дослідників зосередили увагу на міжнаціональній співпраці під час виборчих кампаній до представницьких органів влади. Так, опосередковано у своїх дослідженнях на співпрацю між українцями та євреями під час виборів до Австрійського парламенту 1907 р. звернули увагу Яків Хоніґсман і Александр Найман (Хоніґсман, Найман, 1992). До вказаних робіт варто додати дослідження болгарського історика Бьоріса Куцмані (Куцмани, 2002: 187). Він проаналізував діяльність галицьких єврейських політичних партій і рухів, виборчу кампанію 1907 р. і українсько-єврейську співпрацю під час виборів до Державної Ради.

Питання зародження і розвитку сіоністського руху в Галичині на зламі XIX–XX ст. піднімав львівський дослідник Ігор Смольський (Смольський, 2004: 404–410). Зокрема, він звертав увагу на спільні дії сіоністів і українських політичних партій під час виборчої кампанії до Австрійського парламенту 1907 р. На переконання автора, українсько-єврейський союз мав тимчасовий характер. На важливість українсько-єврейської співпраці у цьому контексті звертав увагу і дослідник Тарас Андрусяк (Андрусяк, 1996: 59). Він прагнув з'ясувати спонукальні фактори утворення українсько-єврейського передвиборчого блоку та наслідки його парламентської діяльності.

Відчутний поступ у питанні міжнаціонального політичного співробітництва здійснила зарубіжна історіографія. Зокрема, у дослідженнях Джошуа Шейнса (Shanes, 2012) та Йоханана Петровського-Штерна (Petrovsky-Shtern, Shanes, 2009: 483–505) розглянуто передумови політичного союзу та його вплив на розвиток українсько-єврейських відносин у цілому. Крім того, дослідники зосередили увагу на витоках міжнаціонального порозуміння між українцями та євреями у контексті політичного співжиття на галицьких землях.

Мета статті – на основі аналізу програм та діяльності українських політичних партій Галичини початку XX ст. з'ясувати спонукальні фактори українсько-єврейського порозуміння, що знайшли вияв і продовження як у виборчих кампаніях, так і під час Першої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XIX – початку XX ст. єврейське питання займало чільне місце у суспільно-політичному житті Галичини. Це зумовлювалося політико-економічним становищем євреїв в Австро-Угорській імперії. У 60-х рр. XIX ст. єврейська спільнота стала повноцінним суб'єктом у правовому полі Австрійської монархії. Як наслідок, ліквідовано усі обмеження щодо євреїв терезіано-йосифінської епохи, і вони отримали громадянські права нарівні з іншими народами держави.

Інтеграція іудеїв до суспільного життя зробила їх політичним об'єктом серед національних середовищ у краї. Оскільки станом на 1900 р. у Галичині проживав 811 371 єврей, то заручитись їхньою підтримкою у політичних цілях означало посилення власних позицій у представницьких органах влади (Podrkcznik, 1908: 3). Першими це усвідомили поляки, котрі розпочали процеси зближення з єврейською політичною елітою. Як приклад можна навести успішний польсько-єврейський тандем у Галицькому Крайовому сеймі упродовж 1861 – 1914 рр. Обидві сторони активно підтримували законопроекти одна одної. Також поляки намагалися відстоювати інтереси єврейського населення. Так, ще у 1867 – 1868 рр. таку тенденцію започаткував відомий політичний діяч – Францішек Смолька. Своїми пропозиціями він намагався домогтися для євреїв Галичини

не тільки рівних громадянських прав, але й суспільного визнання. Крім цього, поглибленню таких цілей мала сприяти асиміляція євреїв з поляками (Mowy, 1868: 1–8).

Важливість політичного порозуміння з євреями усвідомлювали і представники українських політичних партій. На цьому наголошували Іван Франко (Васьків, 2014: 187–194), Михайло Павлик (Васьків, 2011: 199–202.), Юліан Романчук, Семен Вітик (Вітик, 1906: 10), Микола Ганкевич, Володимир Левинський та інші провідні представники галицького політикуму. З боку єврейських кіл, передовсім сіоністського крила, активно підтримував ідею міжнаціональної співпраці філософ та громадський діяч Натан Бірнбаум, котрий відкрито виступав проти єврейської асиміляції. Він уважав, що єврейська громада Галичини має прагнути до взаємодії з українцями, які не брали активної участі в антисемітизмі та не вимагали єврейської асиміляції (Дашкевич, 1990: 69–70).

Однак на заваді такому зближенню стояла активна протидія з боку поляків, а також частини москвофілів та галицьких консерваторів. Через засоби масової інформації вони намагалися не допустити українсько-єврейського порозуміння на політичній платформі, спекулюючи на переважно релігійних відмінностях та єврейському «економічному засиллю». З огляду на це лідери частини українських політичних партій опублікували низку звернень до єврейської спільноти з пропозиціями нормалізації українсько-єврейських взаємин. Вони наголошували на фактах використання поляками євреїв як знаряддя політичної боротьби у власних цілях. При аналізі програм та діяльності українських політичних партій Галичини яскраво простежується намагання їхніх лідерів нейтралізувати деструктивні кроки опонентів щодо недопущення міжнаціонального порозуміння.

На сприятливі зміни щодо формату українсько-єврейських взаємин вплинули відцентрові тенденції у середовищі галицьких іудеїв. Поява серед них низки ідейно-політичних течій та рухів засвідчила перспективу такого міжнаціонального зближення. Особливу активність у цьому напрямі виявили сіоністи та соціал-демократи, які дійшли до спільного політичного знаменника з прогресивно налаштованою частиною українських політичних середовищ. Так, на початку XX ст. в умовах швидкого зростання національної свідомості народів Австро-Угорщини і загострення міжнаціональних суперечностей роль «поляків мойсеєвого віросповідання» дедалі менше влаштовувала галицьке єврейство. Нового союзника євреї відшукали в українцях. Так, у віденському єврейському журналі «Judisches Volksblat» («Єврейський народний листок») аналізувалося внутрішньополітичне становище євреїв і, на думку автора статті, єдиним виходом з кризи «[…] є ліквідація дуалізму […] свідомі ж євреї повинні в своїй політичній діяльності йти рука в руку з партіями, які поділяють такі погляди, тобто – з русинами» (Жидівський голос, 1902: 1).

Політичний вимір від порозуміння до співпраці з євреями полягав у тому, що це знайшло відображення у програмах та діяльності українських політичних партій Галичини: Русько-української радикальної партії (далі – РУРП), Української національно-демократичної партії (далі – УНДП) та Української соціал-демократичної партії Галичини і Буковини (далі – УСДП). Рішуче проти такої співпраці виступили москвофіли та християнські суспільники.

Однією з перших українських політичних сил, що задекларувала ідеї міжнаціональної співпраці та порозуміння була РУРП. З часу існування (1890) радикали на шпальтах друкованих органів постійно публікували статті на єврейську тематику. Серед них чимале місце займали дописи про становище євреїв не тільки в Галичині, а й поза її межами. Зазвичай це була інформація про єврейські погроми або ж сіоністські з'їзди. Однак траплялися й аналітичні розвідки, як-от у «Громадському голосі» за 1904 р., де в достатньо гострій формі було відреаговано на публікації, присвячені єврейській громаді. Так, за повідомленням часопису, новий міністр внутрішніх справ Росії, князь Святополк Мірський в інтерв'ю газеті «Echo de Paris» заявляв, що, попри намагання вести політику в дусі лібералізму, щодо євреїв будуть вживатися певні обмеження з метою недопущення їх «переваги над православними» (Непоправні раби, 1904: 127). На слова міністра в радикалів знайшлася така відповідь: «Коли російський міністр гадає, що пара мільйонів жидів може взяти за чуб декілька десятків мільйонів православних, то хіба ті православні повні нездари» (Непоправні раби, 1904: 127).

У підході до розгляду єврейського питання вагомого значення набуло ставлення радикалів до духовенства. Зрештою, відносини радикалів і церкви можуть бути предметом окремого до-

слідження. Тим не менше, згідно з даними радикальної преси, священики сприяли матеріальному збагаченню поляків та євреїв (Попи, 1905; 257–258). Натомість представники духовенства критично висловлювалися щодо українсько-єврейського порозуміння на політичній платформі, зазначивши, що: «[…] радикали і соціалісти – то безбожники, вони в бога не вірують. Разом з жидами – бо де ж без них обійшлося би, де ходить о знищення святої віри – хочуть вони перевернути християнство з гори корінем […]» (Попи а Жиди, 1906: 1).

Напередодні виборів до Австрійського парламенту (1907) радикали і сіоністи Галичини дійшли спільного політичного знаменника. Це стало підсумком програмних напрацювань РУРП ще з кінця XIX ст., які передбачалося зреалізувати під час виборчої кампанії. Унаслідок політичних домовленостей 1907 р. до Австрійського парламенту за допомогою радикалів було обрано двох єврейських депутатів: львівського адвоката Генріха Габеля та доцента Празького університету Артура Малера (Dubanowicz, 1907: 20). Як зазначали самі радикали, причиною спільного українсько-єврейського голосування було «[...] через вибір сіоністів не допустити на послів двох вшехполяків та помогти жидам усвідомити і цілому світу, що жиди це не поляки, а окремий нарід» (По виборах, 1907: 1). Показовою також є позиція радикалів щодо збільшення кількості єврейських голосів, «[...] бо се вказує, що жиди щораз більше опускають польську-панську клямку і що колись можуть її цілком опустити, а тоді прийде час поділитися нам з жидами – міськими мандатами» (По других виборах, 1911: 1). Троє єврейських депутатів від Галичини – А. Малер, Г. Габель та Адольф Штанд – спільно з представником сіоністів із Буковини Бено Штравхером (Безаров, 1994: 23) утворили першу в європейському парламенті єврейську фракцію. За підтримку у виборчій кампанії єврейські депутати Державної Ради у більшості загальних питань виступали спільно з українськими (Погребинська, Гон, 1997: 23).

Таке співробітництво відверто занепокоїло польську сторону, яка приділяла єврейському питанню значну увагу. На це звертав увагу Владислав Яворський, котрий, аналізуючи виборчу кампанію 1907 р., висловив побоювання щодо втрати польського впливу на єврейську спільноту Галичини, наслідком чого могло стати поширення сепаратизму й крах польської політики в міжнаціональних відносинах (Jaworski, 1907: 10–11).

Напередодні Першої світової війни діяльність РУРП у єврейському питанні була менш активною, на чому акцентував увагу Роман Заклинський (Заклинський, 1914: 9). На його думку, при реалізації плану РУРП у питанні поділу Галичини вагому роль відіграватиме голос єврейської громади, а значить – взаємна допомога і співпраця на політичному ґрунті сприятиме втіленню її у життя (Заклинський, 1914: 9). «Також в інших справах попирали би нас жидівські посли, які знали би, що ввійшли до сойму внаслідок того, що ми помагали їх народові дістати політичні права» – зазначав Р. Заклинський (Заклинський, 1914: 9).

Українсько-єврейське зближення на соціал-демократичній платформі найкраще простежується на прикладі співпраці між УСДП та Єврейською соціал-демократичною партією Галичини (далі – ЄСДП). Її чітка організаційна структура і прагнення реалізувати програмні положення отримали схвальні відгуки у радикалів (В. Л., 1911: 2). «Поки в нас нема навіть стільки робітників освічених і свідомих, скільки є в жидів організацій», – писав Осип Назарук, аналізуючи діяльність єврейських соціал-демократів (Назарук, 1906: 2).

У 1900 р. УСДП, незважаючи на організаційні труднощі, домагалася прийняття окремого закону, який би гарантував права національним меншинам (В справі національній, 1901: 4). Також соціал-демократи запевняли, що політичну боротьбу необхідно вести на ґрунті міжнаціонального порозуміння і робітничої солідарності (На склонї, 1900: 2). З огляду на це вони перейшли від пасивних до активних дій у розв'язанні єврейського питання. Зважаючи на відсутність у таборі українських політичних партій союзників, керманичі УСДП взяли курс на зближення з єврейськими соціал-демократами (Левинський, 1911: 1–16).

Розглядаючи взаємини українських соціал-демократів з єврейським населенням Галичини на зламі століть, варто зупинитись на позиції партії щодо єврейських погромів, зокрема в Кишиневі та Румунії (Білостоцькі погроми, 1906: 1–2; З-за кордону, 1906: 1; Кішенєвскі морди, 1903: 8; Мужицькі розрухи, 1907: 3; Погром в Сєдльцах, 1906: 2-3; Чи се заповіт, 1903: 11; Що діє се в Россії?, 1906: 2–3). Так, газета "Воля" намагалася донести до читачів причини погромів, а також під-

дала осуду дії російського царату (Антисеміцкі розрухи, 1903: 3–4). Реакція УСДП на єврейські погроми набула негативнрго емоційного забарвлення (В. Л., 1906: 2). УСДП засуджувала будь-які прояви антисемітизму, наголошуючи на штучному розпалюванні міжнаціональної ворожнечі, спричиненої економічною конкуренцією між християнами та євреями (Антісемітизм, 1907: 3).

Попри те певний час позиція УСДП у єврейському питанні була доволі суперечливою. Так, українські соціал-демократи не підтримали ідею утворення самостійної ЄСДП. Очевидно, що пропольськи налаштована частина УСДП у цьому сенсі перебувала у фарватері ППСД. За це її різко критикував відомий галицький політик М. Лозинський. Одну з ключових проблем УСДП він вбачав у підтримці передусім польських рішень, у тому числі і тих, які стосувалися єврейського питання (Лозинський, 1904: 188–189). На думку автора розвідки, головною причиною невизнання ППСД самостійницьких ідей єврейських соціал-демократів стало побоювання втрати поляками політичного впливу (Лозинський, 1904: 188).

Упродовж 1905 – 1914 рр. позиція УСДП у єврейському питанні набула більш виразного характеру. Водночас все активніше проявлялися самостійницькі тенденції єврейських соціал-демократів, які вимагали відокремлення від ППСД. Як наслідок, 1905 р. у Львові була створена ЄСДП (Погребинська, 1997: 27; Schall, 1934: 290). Її засновниками стали Генріх Гроссман та Анзельм Мозлер (Friedman, 1933: 400). За короткий час ЄСДП набула доволі великого впливу, яка, за приблизними підрахунками Я. Хоніґсмана та А. Наймана, станом на 1906 р. налічувала майже 4000 членів (Хоніґсман, Найман, 1992: 91). На думку В. Найдус, зростання впливу УСДП та організаційне становлення ЄСДП стало каталізатором втрати ППСД вирішальної ролі як єдиної політичної партії в системі австрійської соціал-демократії (Najdus, 1983: 468).

Незважаючи на доволі складну внутрішньопартійну ситуацію, УСДП все ж взяла участь у виборах до Австрійського парламенту 1907 р. та без погодження з ППСД висунула своїх кандидатів, що було, без сумніву, позитивним кроком на шляху до ведення самостійної діяльності. На вказаних виборах до австрійського парламенту депутатами від УСДП обрано С. Вітика і Яцка Остапчука (Левицький, 1937: 79). Депутатські мандати також отримали єврейські кандидати від ППСД – Герман Діаманд та Герман Ліберман (Dubanowicz, 1907: 20).

З 1908 р. українські соціал-демократи почали активніше розвивати відносини з євреїством. Так, у промові М. Ганкевича, виголошеній 24 серпня, йшлося про необхідність спільної боротьби на соціал-демократичній платформі (Промова, 1908: 2). Очевидно, що така позиція передбачала водночас і пошуки шляхів до продовження міжнаціональної консолідації й співробітництва. Про схожі наміри заявляли і самі євреї. Так, один із лідерів сіоністів Буковини Б. Штраухер зазначав, що «[...] Жиди і Русини не мають у політиці ніяких спірних точок, що-до яких мусіли би поборювати себе. Ми ж не загрожуємо нічим національному розвиткові Русинів, не перешкоджаємо їм в здобуванню національних прав» (У буковинських політиків, 1911: 1).

Переломним моментом у діяльності УСДП стали вибори до Австрійського парламенту 1911 р. Незважаючи на підтримку українських соціал-демократів з боку поляків і євреїв, результати виборів були рівнозначні поразці (З виборчого руху, 1911: 2). Причини виборчого провалу О. Безпалко вбачав у «[…] малій організаційній праці і слабкій пресі. Не обставини загально суспільні, але внутріпартійні були причиною невдачі при послїдніх виборах», – наголошував він (IV Конгрес, 1911: 2). Серед інших причин була недостатньо проведена агітаційна робота, оскільки демонстрації та віча у Львові та інших містах не дали бажаного результату (ЦДІАЛ України Ф. 387. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 1).

Українські та єврейські соціал-демократи активно співпрацювали під час різноманітних політичних акцій. Зокрема, яскравим прикладом таких злагоджених дій була організована соціал-демократами восени 1911 р. у Відні акція протесту проти високих цін на продукти харчування. На знак підтримки австрійських робітників демонстрації та мітинги пройшли у Львові, Тернополі, Перемишлі, Коломиї та інших містах. Характерно, що вони були організовані спільними зусиллями українських, єврейських і польських соціал-демократів (Жерноклеєв, Райківський, 2004: 23).

Доволі активною була підтримка УСДП єврейських соціал-демократів на місцевому рівні. Так, 11 січня 1912 р. у Львові за участю ППСД, УСДП та ЄСДП проходило віче у справі виборчої реформи до Галицького сейму. Під час виступу представника ППСД Г. Діаманда єврейські

соціал-демократи почали демонстративно залишати засідання, оскільки доповідач звернувся до учасників польською, тоді як у ході виборчої кампанії до Австрійського парламенту виголошував свої промови «жидівською» мовою. Їх підтримала частина українських робітників. Лояльна ж частина УСДП продовжувала підтримувати ППСД (Сумне віче, 1912: 4). Також, УСДП спільно з лівим крилом російських партій 1913 р. взяла активну участь у акціях протесту щодо «процесу Бейліса» (ЦДІАЛ. Ф. 701. Оп. 3. Спр. 250. 13 арк; ЦДІАК. Ф. 274. Оп. 4. Спр. 77. Арк. 60).

На противагу радикалам та соціал-демократам діяльність УНДП у розв'язанні єврейського питання у міжнаціональному контексті не була такою однозначною. Саме на її прикладі можна простежити еволюцію від неприйняття до порозуміння та співпраці. УНДП була першою політичною силою, у програмі якої від 1899 р. було положення, що безпосередньо стосувалося єврейської громади Галичини. У ньому, зокрема, зазначалося: «Будемо поборювати жидів, оскільки вони визискуючи наш нарід, роблять шкоду нашим економічним і моральним інтересам, або підтримуючи наших політичних противників, шкодять нашій національній справі» (Народна тактика, 1900: 1–2; Народна тактика, 1900: 1). Її лідери доволі категорично висловлювались щодо частини єврейського населення, наголошуючи на негативних наслідках їхньої економічної діяльності (Павлович, 1902: 2–3). Як один зі способів протидії такій ситуації УНДП вбачала бойкот єврейських закладів, що у перспективі мало сприяти еміграції єврейського населення з галицьких земель (Борба зъ жидами, 1898: 202). Крім цього, націонал-демократи вкрай негативно оцінювали позицію євреїв під час виборчих кампаній, оскільки, на їхнє переконання, вони тісно співпрацювали з поляками на противагу українському населенню (Жиди в Галичині, 1902: 1).

Утім, антиєврейська позиція націонал-демократів позбавляла конструктиву у розв'язанні дражливих питань в українсько-єврейських відносинах. Розуміючи важливість міжнаціонального порозуміння, а також відстежуючи зближення сіоністів та радикалів, УНДП стала на шлях налагодження політичного діалогу. Так, у контексті поширення антисемітських віянь вона активно застерігала своїх прихильників від вчинення насильницьких дій супроти єврейського населення та провокацій щодо цього з боку поляків (Сьмерць, 1903: 3; У. Н., 1905: 1–2).

Незважаючи на окремі критичні висловлювання на адресу євреїв, національно-демократичні лідери усвідомлювали їхню політичну вагу в краї. Логіка подій підказувала, що за сприятливих обставин єврейське представництво від Галичини в Австрійському парламенті могло зрости до десяти депутатських мандатів. Крім цього, вони взяли курс на політичне зближення з іудеями, наголошуючи на необхідності припинення «служби» євреями польським середовищам (Обчисленє силы, 1900: 1). Поряд з цим УНДП активно закликала єврейське населення розвивати власну національну ідею, союзниками якої у перспективі мало стати українське населення (Жиди в Галичині, 1902: 1).

Декларації націонал-демократів про співпрацю із сіоністами згодом почали втілюватися у практичну площину (З'їзд сіоністів у Львові, 1903: 1). У квітні 1905 р. Ю. Романчук, складаючи депутатський звіт, висунув пропозицію, щоб українські посли Австрійського парламенту домагалися визнання євреїв окремим народом Австрії. Він, зокрема, зазначив: «Коли б Жиди уважали ся за окремий нарід, то не тримали майже так все з Поляками, як тепер. Жиди повинні бути також узнані за окрему національність і вилучені з округів виборчих инших національностей» (О Виборчу реформу, 1905: 1). Ідея лідера національних демократів зустріла широку підтримку не тільки сіоністів, але й політичних сил, критично налаштованих щодо єврейства. Мало того, на додаткових виборах 1906 р. до Австрійського парламенту, замість покійного Еміля Бика, УНДП підтримала кандидатуру сіоніста А. Штандта (Х., 1906: 1–2). Свої дії націонал-демократи аргументували тим, що серед єврейського населення є значна його національно-зорієнтована частина, що у своїй діяльності зацікавлена у співпраці з українським населенням (Х., 1906: 2). Підтвердженням такого підходу стали міркування Ю. Романчука про те, що націонал-демократи, попри негативне ставлення до євреїв з боку українського селянина, повинні співпрацювати зі сіоністами, які вигідно вирізняються серед усіх єврейських національних рухів.

Визначальним моментом у відносинах між націонал-демократами та сіоністами стали вибори до Австрійського парламенту 1907 р. Кампанія, що їм передувала, засвідчила їхнє намагання позбутися політичної опіки поляків. Мало того, націонал-демократи висловлювали переконання,

що дотеперішній союз із поляками не приніс євреям бажаних результатів (Жиди і вибори, 1907: 1). Лідери УНДП були переконані, що політична співпраця українців та євреїв на виборах до Державної Ради матиме позитивні наслідки для обох народів (Округи міські, 1907: 7). Як наслідок, націонал-демократи закликали виборців підтримати кандидатуру сіоніста Г. Габеля (Нова побіда, 1907: 1). Крім цього, вони звертали увагу на погрози поляків, що у випадку підтримки українських кандидатів у депутати на євреїв чекатиме погром (Вшехполяки провокують, 1907: 1). З огляду на це УНДП заявляла: «І так, одиноким розвязанєм українсько-жидівського питаня в Галичинї буде, коли Жиди перестануть служити вшехпольсько-шляхотським цїлям, перестануть бути орудєм для угнетаня українського народу, а стануть самостійним національно-полїтичним елементом у полїтичнім житю нашого краю» (Вшехполяки провокують, 1907: 1).

Зі свого боку, лідери галицьких сіоністів підтримували пропозиції УНДП щодо політичної співпраці. Ще напередодні виборів вони запевняли, що у випадку проходження до парламенту сіоністи створять власний клуб і не будуть об'єднуватися з поляками. Таку позицію оприлюднив Д. Мальц у листі до редакції «Діла» (Мальц, 1907: 2). За підтримку на виборах він обіцяв сприяти політичним домаганням українців, а також проводити просвітну роботу з асимільованими євреями, щоб послабити політичний вплив поляків (Мальц, 1907: 2). Тим не менше, до парламенту обрано трьох галицьких сіоністів – А. Малера, Г. Габеля і А. Штандта (Вибори, 1907: 2; Парляментарна репрезентация Галичини, 1907: 2). «Ми вибирали їх (А. Малера і Г. Габеля – *Н.В.*) не для їх гарних очий ані навіть не в надії якоісь помочи від сіоністів в інших виборчих округах, але передовсім для того, бо так казала руська політична рація, яка каже нам на кожнім кроці ослаблювати силу «Польського Кола», – зазначала націонал-демократична преса (Повиборчі уваги, 1907: 2).

Після завершення виборчої кампанії 1907 р. УНДП і сіоністи висловлювали готовність до подальшої політичної співпраці. На цьому наголосили Г. Габель та А. Штандт. Зокрема останній наголошував (1908), що сіоністи, підтримуючи українців, перебуватимуть в опозиції до уряду та польської влади в Галичині (З державної ради, 1908: 1). Такі декларації викликали адекватну реакцію з боку УНДП. Її преса почала надавати посилену увагу сіонізмові загалом і життю єврейської громади зокрема. Так, на шпальтах націонал-демократичних газет вміщено інформацію про заходи сіоністів щодо створення єврейської держави в Уганді (Нова жидівська держава, 1909: 3), становище євреїв у Російській імперії (Чи вже починаєть ся?, 1909: 1–2)., єврейську еміграцію (Еміграция Жидів з Галичини, 1909: 3), виселення євреїв з Києва (Свобода, 1910: 6), подано характеристику окремих рабинів, проаналізовано ставлення єврейської громади до знакових подій у житті галицьких українців, у тому числі до справи М. Січинського (Жидівський голос, 1909: 3) тощо.

Підсумком українсько-єврейського порозуміння станом на 1907 р. можна вважати спільний протест супроти відмови парламенту визнати факти зловживань під час виборчої кампанії в Галичині. За його наслідком, українські та єврейські депутати спонтанно піднялись зі своїх місць та виконали «Не пора, не пора» та «Ще не вмерла Україна» (Petrovsky-Shtern, Shanes, 2009: 498).

Напередодні парламентських виборів 1911 р. лідери УНДП покладали значні сподівання на співпрацю з євреями (Рептильник і вибори, 1911: 2). За кілька днів до виборів Народний Комітет УНДП звернувся до населення Галичини із закликом: «Хто тілько чесний чоловік в краю, чи Русин чи Поляк чи Нїмець чи Жид, ставайте разом з нами за правду, за волю, за добро всїх!» (До всїх чесних виборців Галичини, 1911: 2). Крім цього, національні демократи проводили серед виборців значну роз'яснювальну роботу щодо доцільності українсько-єврейської політичної співпраці. Зокрема, вони наголошували, що в результаті порозуміння з євреями українці можуть здобути більше депутатських мандатів, а відповідно – отримають можливість впливати на розподіл урядових субвенцій, на заснування нових народних шкіл, гімназій та інших народних інституцій (З ким повинні, 1911: 2).

Дотримуючись виробленої тактики, УНДП під час виборів виступила на підтримку сіоністів А. Штандта (Броди–Тернопіль), М. Рінгеля (Бучач), Г. Ціппера (Дрогобич), Л. Райха (Стрий–Калуш). Найбільш активно націонал-демократи підтримували кандидатуру А. Штанда, оскільки той постійно виявляв прихильне ставлення до національних прагнень українців та міжнаціонального порозуміння загалом. Попри те українсько-єврейська співпраця на результати виборів значного

впливу не справила, хоча сіоністів підтримала більша кількість виборців, ніж у 1907 р. (З жидівських таборів, 1911: 4). Як наслідок, сіоністи втратили своє парламентське представництво. На переконання часопису «Діло», це сталося через тиск на виборців та їхній підкуп провладними кандидатами. Крім цього, польська влада вдалася до фальсифікації результатів волевиявлення. Аналізуючи результати виборів 1911 р., національні демократи звертали увагу на відсутність злагоджених дій між українцями та євреями. Так, у 51 виборчому окрузі (Сянок–Риманів) євреї та частина українців підтримали кандидатуру поляка С. Старовейського, що спричинило поразку кандидата від УНДП Р. Залозецького (Виборчі прорахунки, 1911: 2) За схожим сценарієм розгорталися події у 28 окрузі (Стрий–Калуш), де сіоніст Л. Райх поступився депутатським мандатом полякові А. Морачевському (По виборах, 1911: 2–3). У 32 виборчому окрузі (Бучач-Снятин–Заліщики–Борщів–Тлумач–Богородчани–Цигани–Тарновиця Пільна) сіоніст М. Рінгель зазнав поразки від кандидата А. Штерна. Виборчої поразки у 15 міському окрузі (м. Тернопіль) зазнав А. Штандт, котрий поступився незначною кількістю голосів уже згадуваному польському кандидатові єврейського походження Р. Галю (Вибори у Східній Галичині, 1911: 3). Що стосується націонал-демократів, то вони разом із радикалами вибороли 27 депутатських мандатів. Інша справа, що вибори 1911 р. проходили під акомпанемент кривавої розправи над виборцями у Дрогобичі, де було вбито і померло від ран 31 чол. та приблизно 100 осіб отримали поранення (Кровавi вибори в Дрогобичі, 1911: 4–5).

Висновки. Таким чином, міжнаціональна погодженість на ґрунті політичної співпраці між українським та єврейським населення Галичини на початку ХХ ст. засвідчила відсутність міжетнічних протиріч, що могли стати на її перешкоді. Історичний досвід українсько-єврейського співжиття отримав своє продовження як у виборчих кампаніях до представницьких органів влади, так і в часі Першої світової війни. Водночас такі дії заклали фундамент для порозуміння між українцями та євреями, що у підсумку мало сприяти забезпеченню громадянських прав національним меншинам Галичини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Андрусяк, 1996 – Андрусяк Т. Українсько-жидівська передвиборна коаліція 1907 року // «Ї» – Незалежний культурологічний часопис. 1996. № 8. С. 57–59.

Антисеміцкі розрухи, 1903 – Антисеміцкі розрухи в Кишиневі // Воля. 1903. Ч. 10. С. 3–4.

Антісемітизм, 1907 – Антісемітизм // Земля і воля. 1907. Ч. 12. С. 3.

Безаров А., 1994 – Безаров А. Из истории евреев на Буковине (XIX – начало XX вв.) // Єврейська історія та культура в Україні: матеріали конф. (Київ, 22–23 листопада 1993 р.). 1994. С. 20–25.

Білостоцькі погроми, 1906 – Білостоцькі погроми // Воля. 1906. Ч. 13. С. 1–2.

Борба зъ жидами, 1898 – Борба зъ жидами // Свобода. 1898. Ч. 26. С. 201–202.

В справі національній, 1901 – В справі національній // Воля. 1901. Ч. 21 і 22. С. 4.

В. Л., 1906 – В. Л. «На землї мир!...» // Воля. 1906. Ч. 1. С. 2.

В. Л., 1911 – В. Л. Жидівська соціялдемократична партія і її конгрес // Земля і воля. 1911. Ч. 34. С. 2.

Васьків, 2014 – Васьків Н. Публіцистична спадщина Івана Франка як джерело до вивчення єврейського питання у Східній Галичині наприкінці XIX – початку XX ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2014. Вип. 2. Ч. 1. С. 187–194.

Васьків, 2011 – Васьків Н. Українсько-єврейські відносини в публіцистиці М. Павлика (на матеріалах ЦДІАЛ України) // Історичні пам'ятки Галичини. Матеріали п'ятої наукової краєзнавчої конференції (12 листопада 2010 р.). 2011. С. 199–202.

Вибори, 1907 – Вибори // Діло. 1907. Ч. 108. С. 2.

Вибори у Східній Галичинї, 1911 – Вибори у Східній Галичинї // Діло. 1911. Ч. 134. С. 3.

Виборчі прорахунки, 1911 – Виборчі прорахунки // Свобода. 1911. Ч. 44. С. 2.

Вітик, 1906 – Вітик С. Під теперішню пору. Львів, 1906. 15 с.

Вшехполяки провокують, 1907 – Вшехполяки провокують противжидівський погром // Діло. 1907. Ч. 65. С. 1.

Дашкевич, 1990 – Дашкевич Я. Взаємовідносини між українським та єврейським населенням у Східній Галичині (кінець XIX – поч. XX ст.) // Український історичний журнал. 1990. № 10. С. 63–73.

До всїх чесних виборців Галичини, 1911 – До всїх чесних виборців Галичини – Русинів, Поляків, Німців і Жидів! // Діло. 1911. Ч. 130. С. 2.

Еміграция Жидів з Галичини, 1909 – Еміграция Жидів з Галичини // Діло. 1909. Ч. 79. С. 3.

Жерноклеєв, Райківський, 2004 – Жерноклеєв О. Райківський І. Лідери західноукраїнської соціал-демократії: політичні біографії. Київ, Основні цінності, 2004. 279 с.

Жиди в Галичинї, 1902 – Жиди в Галичинї // Діло. 1902. Ч. 200. С. 1.

Жиди і вибори, 1907 – Жиди і вибори // Діло.1907. Ч. 72. С. 1.

Жидівський голос о національной автономії, 1902 – Жидівський голос о національной автономії // Діло. 1902. № 197. С. 1.

Жидівський голос про процес Сїчинського, 1909 – Жидівський голос про процес Сїчинського // Діло. 1909. Ч. 88. С. 3.

З виборчого руху, 1911 – З виборчого руху // Земля і воля. 1911. Ч. 23. С. 2.

З державної ради, 1908 – З державної ради // Свобода. 1908. – 18 червня. Ч. 29. С. 1.

З жидівських таборів, 1911 – З жидівських таборів // Діло. 1911. Ч. 164. С. 4.

З ким повинні тримати Жиди, з Поляками чи з Русинами?, 1911 – З ким повинні тримати Жиди, з Поляками чи з Русинами? // Свобода. 1911. Ч. 24. С. 2–3.

З'їзд сіоністів у Львові, 1903 – З'їзд сіоністів у Львові // Діло. 1903. Додаток Ч. 254 і 255. С. 1.

Заклинський, 1914 – Заклинський Р. Жидівска справа при реформі соймовій виборчого права в Галичині // Громадський голос. 1914. Ч. 7. С. 9.

З-за кордону, 1906 – З-за кордону // Червоний прапор. 1906. Ч. 6. С. 1.

Кішенєвскі морди перед судом, 1903 – Кішенєвскі морди перед судом // Воля. 1903. Ч. 24. С. 8.

Кровавi вибори в Дрогобичі, 1911 – Кровавi вибори в Дрогобичі // Діло. 1911. Ч. 134. С. 4–5.

Куцмани, 2002 – Куцмани Б. Духовная, культурная и политическая жизнь евреев Галиции при австрийской власти (1772 – 1918) // Материалы Девятой Международной Междисциплинарной конференции по иудаике. Москва, 2002. Вип. 10. Ч. 1. С. 177–191.

Левинський, 1911 – Левинський В. Хто такі українські націоналдемократи?. Львів: Накладом закордонних товаришів, 1911. 16 с.

Левицький, 1937 – Левицький К. Українські політики: сильвети наших давніх посліві політичних діячів 1907–1914. Львів: Накладом видавничої спілки «Діло», 1937. Ч. 2. 108 с.

Лозинський, 1904 – Лозинський М. З сучасного робітницького руху // Літературно-науковий вістник. Львів, 1904. Т. XXVIII. С. 73–100; 169–197.

Мальц, 1907 – Мальц Д. В справі руcько-жидівській // Діло. 1907. Ч. 71. С. 2.

Мужицькі розрухи в Румунії, 1907 – Мужицькі розрухи в Румунії // Воля. 1907. Ч. 12. С. 3.

На склонї столїтя, 1900 – На склонї столїтя // Воля. 1900. Ч. 1. С. 2.

Назарук, 1906 – Назарук О. Як працюють Жиди // Громадський голос. 1906. Ч. 39. С. 2.

Народна тактика, 1900 – Народна тактика // Свобода. 1900. Ч. 3. С. 1–2.

Наша народна тактика, 1900 – Наша народна тактика // Діло. 1900. Ч. 13. С. 1.

Непоправні раби, 1904 – Непоправні раби // Новий громадський голос. 1904. Ч. 16. С. 127.

Нова жидівська держава, 1909 – Нова жидівська держава // Діло. 1909. Ч. 143. С. 3

Нова побіда, 1907 – Нова побіда // Свобода. 1907. Ч. 21. С. 1.

О Виборчу реформу, 1905 – О Виборчу реформу // Свобода. 1905. Ч. 48. С. 1.

Обчисленє силы, 1900 – Обчисленє силы галицкихъ жидôвъ // Діло. 1900. Ч. 231 и 232. С. 1.

Округи міські, 1907 – Округи міські // Свобода. 1907. Ч. 6. С. 7.

Павлович, 1902 – Павлович. За страйком бойкот // Свобода. 1902. Ч. 33. С. 2–3.

Парляментарна репрезентация Галичини, 1907 – Парляментарна репрезентация Галичини // Діло. 1907. Ч. 113. С. 2.

По виборах, 1907 – По виборах // Громадський голос. 1907. Ч. 48. С. 1.

По виборах, 1911 – По виборах // Діло. 1911. Ч. 160. С. 2–3.

По других виборах, 1911 – По других виборах // Громадський голос. 1911. Ч. 35. С. 1.

Повиборчі уваги, 1907 – Повиборчі уваги // Діло. 1907. Ч. 117. С. 2.

Погребинська, 1997 – Погребинська І., Гон М. Євреї в Західноукраїнській народній республіці: (до проблеми українсько-єврейських взаємин). Київ, 1997. 84 с.: іл..

Погром в Сєдльцах, 1906 – Погром в Сєдльцах // Воля. 1906. Ч. 18. С. 2–3.

Попи, 1905 – Попи // Громадський голос. 1905. Ч. 32. С. 257–258

Попи а Жиди, 1906 – Попи а Жиди (кінець) // Громадський голос. 1906. Ч. 53. С. 1.

Промова, 1908 – Промова тов. Миколи Ганкевича // Земля і воля. 1908. Ч. 36. С. 2.

Рептильник і вибори, 1911 – Рептильник і вибори // Діло. 1911. Ч. 78. С. 2.

Свобода, 1910 – Свобода. 1910. Ч. 18. С. 6.

Смольский, 2004 – Смольский И. Зарождение и развитие сионизма в Галиции в конце XIX – начале XX вв. // Материалы одиннадцатой ежегодной междунар. междисциплинарной конфер. по иудаике. М., 2004. Ч. 1. С. 404–410.

Сумне віче, 1912 – Сумне віче // Вперед. 1912. Ч. 5. С. 4.

Сьмерць, 1903 – Сьмерць жидом! преч з жидамі! // Діло. 1903. Ч. 150. С. 3.

У буковинських політиків, 1911 – У буковинських полїтиків // Діло. 1911.Ч. 104. С. 1.

У. Н., 1905 – У. Н. Осторога // Свобода. 1905. Ч. 49. С. 1–2.

Х., 1906 – Х. Поучаючий вибір зщ міст Броди=Золочів. // Свобода. 1906. Ч. 37. С. 1–2.

Хонігсман, Найман 1992 – Хонігсман Я. Найман А. Евреи Украины: краткий очерк истории / под общей ред. Ф. Я. Горовского. Київ, 1992. Часть 1. 158 с.

ЦДІАК – Центральний державний історичний архів України, м. Київ.

ЦДІАЛ – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.

Чи вже починаєть ся?, 1909 – Чи вже починаєть ся? // Діло.1909. Ч. 98. С. 1–2.

Чи се заповіт, 1903 – Чи се заповіт розрухів против Жидів? // Воля. 1903. Ч. 12. С. 11.

Що дїє се в Россиї?, 1906 – Що дїє се в Россиї? // Червоний прапор. 1906. Ч. 7. С. 2–3.

Dubanowicz, 1907 – Dubanowicz E. Stanowisko ludności żydowskiej w Galicyi wobec wyborów do Parlamentu Wiedeńskiego w r. 1907. Lwów: Z drukarni «Polonia», 1907. – 40 s.

Friedman, 1933 – Friedman F. Dzieje Żydów w Galicji (1772–1914) // Żydzi w Polsce odrodzonej / Pod. red. I. Schipera, A. Tartakowera i A. Hafftki. Warzawa, 1933. T. 1. S. 377–412.

IV Конгрес У.С.Д.П., 1911 – IV Конгрес У.С.Д.П. // Вперед. 1911.Ч. 1. С. 2.

Jaworski, 1907 – Jaworski W. Po wyborach / Stronnictwo prawicy narodowej. – Kraków: Nakł. autora, 1907. 28 s.

Mowy, 1868 – Mowy posła Franciszka Smolki wygłoszone na posiedzeniach galic. Sejmu dnia 30. września i 8. Października 1868 r. w kwestyi żydowskiej. Lwów, 1868. 8 s.

Najdus, 1983 – Najdus W. Polska Partia Socjalno-Democratyczna Galicji i Śląske 1890 – 1918. Warszawa: PWN, 1983. 719 s.

Petrovsky-Shtern, Shanes, 2009 – Petrovsky-Shtern Y, Shanes J. An unlikely alliance: the 1907 Ukrainian–Jewish electoral coalition // Nations and Nationalism. 15 (3). 2009. S. 483–505.

Podręcznik, 1908 – Podręcznik statystyki Galicyi wydany przez Krajowe biuro statystyczne pod redakcyą dr. Tadeusza Pilata. T. VIII, część pierwsza. Lwów, 1908. 184 s.

Schall, 1934 – Schall J. Historja żydów w Polsce, na Litwie i Rusi. Lwów, 1934. – 320 s.

Shanes, 2012 – Shanes J. Diaspora Nationalism and Jewish Identity in Habsburg Galicia. New York: Cambridge University Press. 2012. Pp. XIV, 320 p.

REFERENCES

Andrusiak, 1996 – Andrusiak T. Ukrainsko-zhydivska peredvyborna koalitsiia 1907 roku [Ukrainian-Jewish Election Coalition in 1907]. «Ї» – Nezalezhnyi kulturolohichnyi chasopys. 1996. № 8. S. 57–59. [in Ukrainian]

Antysemitski rozrukhy, 1903 – Antysemitski rozrukhy v Kyshynevi [Antisemitsky devastation in Chisinau] // Volia. 1903. Ch. 10. S. 3–4. [in Ukrainian]

Antisemityzm, 1907 – Antisemityzm [Antisemitism] // Zemlia i volia. 1907. Ch. 12. S. 3. [in Ukrainian]

Bezarov A., 1994 – Bezarov A. Iz ystoryy evreev na Bukovyne (XIX – nachalo XX vv.) [From the history of Jews in Bukovina (XIX – early XX centuries)] // Yevreiska istoriia ta kultura v Ukraini: materialy konf. (Kyiv, 22–23 lystopada 1993 r.). 1994. S. 20–25.[in Russian]

Bilostotski pohromy, 1906 – Bilostotski pohromy [Bialystok pogroms] // Volia. 1906. Ch. 13. S. 1–2. [in Ukrainian]

Borba zъ zhydamy, 1898 – Borba zъ zhydamy [Fighting the Jews] // Svoboda. 1898. Ch. 26. S. 201–202. [in Ukrainian]

V spravi natsionalnii, 1901 – V spravi natsionalnii [In the national affair]// Volia. 1901. Ch. 21 i 22. S. 4. [in Ukrainian]

V. L., 1906 – V. L. « Na zemli myr!...» [Peace on earth...!] // Volia. 1906. Ch. 1. S. 2. [in Ukrainian]

V. L., 1911 – V. L. Zhydivska sotsiialdemokratychna partiia i yii konhres [Jewish Social Democratic Party and its congress] // Zemlia i volia. 1911. Ch. 34. S. 2. [in Ukrainian]

Vaskiv, 2014 – Vaskiv N. Publitsystychna spadshchyna Ivana Franka yak dzherelo do vyvchennia yevreiskoho pytannia u Skhidnii Halychyni naprykintsi XIX – pochatku XX st. [The publicistic heritage of Ivan Franko as a source for the study of the Jewish question in Eastern Galicia at the end of the nineteenth and early twentieth centuries.] // Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Istoriia. 2014. Vyp. 2. Ch. 1. S. 187–194. [in Ukrainian]

Vaskiv, 2011 – Vaskiv N. Ukrainsko-yevreiski vidnosyny v publitsystytsi M. Pavlyka (na materialakh TsDIAL Ukrainy) [Ukrainian-Jewish relations in journalism M. Pavlik (on the materials of the TsDIAL)] // Istorychni pamiatky Halychyny. Materialy piatoi naukovoi kraieznavchoi konferentsii (12 lystopada 2010 r.). 2011. S. 199–202. [in Ukrainian]

Vybory, 1907 – Vybory [Elections] // Dilo. 1907. Ch. 108. S. 2. [in Ukrainian]

Vybory u Skhidnii Halychyni, 1911 – Vybory u Skhidnii Halychyni [Elections in the Eastern Galicia] // Dilo. 1911. Ch. 134. S. 3. [in Ukrainian]

Vyborchi prorakhunky, 1911 – Vyborchi prorakhunky [Elective miscalculations] // Svoboda. 1911. Ch. 44. S. 2. [in Ukrainian]

Vityk, 1906 – Vityk S. Pid teperishniu poru [Under this time]. Lviv, 1906. 15 s. [in Ukrainian]

Vshekhpoliaky provokuiut, 1907 – Vshekhpoliaky provokuiut protyvzhydivskyi pohrom [Vshehpolyaky provoke Jewish pogrom] // Dilo. 1907. Ch. 65. S. 1. [in Ukrainian]

Dashkevych, 1990 – Dashkevych Y. Vzaiemovidnosyny mizh ukrainskym ta yevreiskym naselenniam u Skhidnii Halychyni (kinets XIX – poch. XX st.) [Relationship between Ukrainian and Jewish population in Eastern Galicia (end of the nineteenth and early twentieth centuries)] // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 1990. № 10. S. 63–73. [in Ukrainian]

Do vsikh chesnykh vybortsiv Halychyny, 1911 – Do vsikh chesnykh vybortsiv Halychyny – Rusyniv, Poliakiv, Nimtsiv i Zhydiv! [To all honest voters of Galicia-Rusyns, Poles, Germans, Jews!] // Dilo. 1911. Ch. 130. S. 2. [in Ukrainian]

Emigratsyia Zhydiv z Halychyny, 1909 – Emigratsyia Zhydiv z Halychyny [Emigration of the Jews from Galicia] // Dilo. 1909. Ch. 79. S. 3. [in Ukrainian]

Zhernokleiev, Raikivskyi, 2004 – Zhernokleiev O. Raikivskyi I. Lidery zakhidnoukrainskoi sotsial-demokratii: politychni biohrafii [Leaders of Western Ukrainian Social Democracy: political biographies]. Kyiv, Osnovni tsinnosti, 2004. 279 s. [in Ukrainian]

Zhydy v Halychyni, 1902 – Zhydy v Halychyni [Jews in Galicia] // Dilo. 1902. Ch. 200. S. 1. [in Ukrainian]

Zhydy i vybory, 1907 – Zhydy i vybory [Jews and elections] // Dilo. 1907. Ch. 72. S. 1. [in Ukrainian]

Zhydivskyi holos o natsionalnoi avtonomii, 1902 – Zhydivskyi holos o natsionalnoi avtonomii [Jewish voice on national autonomy] // Dilo. 1902. № 197. S. 1. [in Ukrainian]

Zhydivskyi holos pro protses Sichynskoho, 1909 – Zhydivskyi holos pro protses Sichynskoho [Jewish voice on the Sichinsky process] // Dilo. 1909. Ch. 88. S. 3. [in Ukrainian].

Z vyborchoho rukhu, 1911 – Z vyborchoho rukhu [From the electoral movement] // Zemlia i volia. 1911. Ch. 23. S. 2. [in Ukrainian]

Z derzhavnoi rady, 1908 – Z derzhavnoi rady [from the State Council] // Svoboda. 1908. – 18 chervnia. Ch. 29. S. 1. [in Ukrainian]

Z zhydivskykh taboriv, 1911 – Z zhydivskykh taboriv [From the Jewish camps] // Dilo. 1911. Ch. 164. S. 4. [in Ukrainian]

Z kym povynni trymaty Zhydy, z Poliakamy chy z Rusynamy?, 1911 – Z kym povynni trymaty Zhydy, z Poliakamy chy z Rusynamy? [Who should keep Jews, Poles or Ruthenians?] // Svoboda. 1911. Ch. 24. S. 2–3. [in Ukrainian]

Zizd sionistiv u Lvovi, 1903 – Zizd sionistiv u Lvovi [Congress of Zionists in Lviv] // Dilo. 1903. Dodatok Ch. 254 i 255. S. 1. [in Ukrainian]

Zaklynskyi, 1914 – Zaklynskyi R. Zhydivska sprava pry reformi soimovii vyborchoho prava v Halychyni [Jewish affair with the reform of the lawmaking electoral law in Galicia] // Hromadskyi holos. 1914. Ch. 7. S. 9. [in Ukrainian]

Z-za kordonu, 1906 – Z-za kordonu [From abroad] // Chervonyi prapor. 1906. Ch. 6. S. 1. [in Ukrainian]

Kishenievski mordy pered sudom, 1903 – Kishenievski mordy pered sudom [Kishenev's muzzles before the court] // Volia. 1903. Ch. 24. S. 8. [in Ukrainian]

Krovavi vybory v Drohobychi, 1911 – Krovavi vybory v Drohobychi [Bloody elections in Drohobych] // Dilo. 1911. Ch. 134. S. 4–5. [in Ukrainian]

Kutsmany, 2002 – Kutsmany B. Dukhovnaia, kulturnaia y polytycheskaia zhyzn evreev Halytsyy pry avstryiskoi vlasty (1772 – 1918) [The spiritual, cultural and political life of the Jews of Galicia under Austrian rule (1772 – 1918)] // Materyaly Deviatoi Mezhdunarodnoi Mezhdystsyplynarnoi konferentsyy po yudayke. Moskva, 2002. Vyp. 10. Ch. 1. S. 177–191. [in Russian]

Levynskyi, 1911 – Levynskyi V. Khto taki ukrainski natsionaldemokraty? [Who are the Ukrainian National Democrats?]. Lviv: Nakladom zakordonnykh tovaryshiv, 1911. 16 s. [in Ukrainian]

Levytskyi, 1937 – Levytskyi K. Ukrainski polityky: cylvety nashykh davnikh poslivi politychnykh diiachiv 1907 – 1914 [Ukrainian politicians: Sylves of our longtime ambassadors of political leaders from 1907 – 1914.]. Lviv: Nakladom vydavnychoi spilky «Dilo», 1937. Ch. 2. 108 s. [in Ukrainian]

Lozynskyi, 1904 – Lozynskyi M. Z suchasnoho robitnytskoho rukhu [From the modern working-class movement] // Literaturno-naukovyi vistnyk. Lviv, 1904. T. XXVIII. S. 73–100; 169–197. [in Ukrainian]

Malts, 1907 – Malts D. V spravi rusko-zhydivskii [In the Ukrainian-Jewish case] // Dilo. 1907. Ch. 71. S. 2. [in Ukrainian]

Muzhytski rozrukhy v Rumunii, 1907 – Muzhytski rozrukhy v Rumunii [Peasant pogroms in Romania] // Volia. 1907. Ch. 12. S. 3. [in Ukrainian]

Na skloni stolitia, 1900 – Na skloni stolitia [On the slope of the century] // Volia. 1900. Ch. 1. S. 2. [in Ukrainian]

Nazaruk, 1906 – Nazaruk O. Yak pratsiuiut Zhydy [How do the Jews work] // Hromadskyi holos. 1906. Ch. 39. S. 2. [in Ukrainian]

Narodna taktyka, 1900 – Narodna taktyka [People's tactics] // Svoboda. 1900. Ch. 3. S. 1–2. [in Ukrainian]

Nasha narodna taktyka, 1900 – Nasha narodna taktyka [Our national tactics] // Dilo. 1900. Ch. 13. S. 1. [in Ukrainian]

Nepopravni raby, 1904 – Nepopravni raby [Irreparable slaves] // Novyi hromadskyi holos. 1904. Ch. 16. S. 127. [in Ukrainian]

Nova zhydivska derzhava, 1909 – Nova zhydivska derzhava [New Jewish state] // Dilo. 1909. Ch. 143. S. 3. [in Ukrainian]

Nova pobida, 1907 – Nova pobida [New victory] // Svoboda. 1907. Ch. 21. S. 1. [in Ukrainian]

O Vyborchu reformu, 1905 – O Vyborchu reformu [About electoral reform] // Svoboda. 1905. Ch. 48. S. 1. [in Ukrainian]

Obchyslenie syli, 1900 – Obchyslenie syli halytskykh zhydôvъ [Counting the power of the Galician Jews] // Dilo. 1900. Ch. 231 y 232. S. 1. [in Ukrainian]

Okruhy miski, 1907 – Okruhy miski [City districts] // Svoboda. 1907. Ch. 6. S. 7. [in Ukrainian]

Pavlovych, 1902 – Pavlovych. Za straikom boikot [According strike boycott] // Svoboda. 1902. Ch. 33. S. 2–3. [in Ukrainian]

Parliamentarna reprezentatsyia Halychyny, 1907 – Parliamentarna reprezentatsyia Halychyny [Parliamentary Representation of Galicia] // Dilo. 1907. Ch. 113. S. 2. [in Ukrainian]

Po vyborakh, 1907 – Po vyborakh [After the election] // Hromadskyi holos. 1907. Ch. 48. S. 1. [in Ukrainian]

Po vyborakh, 1911 – Po vyborakh [After the election] // Dilo. 1911. Ch. 160. S. 2–3. [in Ukrainian]

Po druhykh vyborakh, 1911 – Po druhykh vyborakh [After other election] // Hromadskyi holos. 1911. Ch. 35. S. 1. [in Ukrainian]

Povyborchi uvahy, 1907 – Povyborchi uvahy [After the election decision] // Dilo. 1907. Ch. 117. S. 2. [in Ukrainian]

Pohrebynska, 1997 – Pohrebynska I., Hon M. Yevrei v Zakhidnoukrainskii narodnii respublitsi: (do problemy ukrainsko-yevreiskykh vzaiemyn) [Jews in the Western Ukrainian People's Republic: (to the problem of Ukrainian-Jewish relations)]. Kyiv, 1997. 84 s.: il.. [in Ukrainian]

Pohrom v Siedltsakh, 1906 – Pohrom v Siedltsakh [The siege in Siedlce] // Volia. 1906. Ch. 18. S. 2–3. [in Ukrainian]

Popy, 1905 – Popy [Priests] // Hromadskyi holos. 1905. Ch. 32. S. 257–258. [in Ukrainian]

Popy a Zhydy, 1906 – Popy a Zhydy (kinets) [Priests and Jews (the end)] // Hromadskyi holos. 1906. Ch. 53. S. 1. [in Ukrainian]

Promova, 1908 – Promova tov. Mykoly Hankevycha [Mykola Hankevich's speech] // Zemlia i volia. 1908. Ch. 36. S. 2. [in Ukrainian]

Reptylnyk i vybory, 1911 – Reptylnyk i vybory [Reptile and elections] // Dilo. 1911. Ch. 78. S. 2. [in Ukrainian]

Svoboda, 1910 – Svoboda [Freedom]. 1910. Ch. 18. S. 6. [in Ukrainian]

Smolskyi, 2004 – Smolskyi Y. Zarozhdenye y razvytye syonyzma v Halytsyy v kontse XIX – nachale XX vv. [Origin and development of Zionism in Galicia in the late nineteenth and early twentieth centuries] // Materyaly odynnadtsatoi ezhehodnoi mezhdunar. mezhdystsyplynarnoi konfer. po yudayke. M., 2004. Ch. 1. S. 404–410. [in Russian]

Sumne viche, 1912 – Sumne viche [sad fees] // Vpered. 1912. Ch. 5. S. 4. [in Ukrainian]

Smerts, 1903 – Smerts zhydom! prech z zhydami! [Death to the Jews! away with the Jews!] // Dilo. 1903. Ch. 150. S. 3. [in Ukrainian]

U bukovynskykh politykiv, 1911 – U bukovynskykh politykiv [In Bukovinian politicians] // Dilo. 1911. Ch. 104. S. 1. [in Ukrainian]

U. N., 1905 – U. N. Ostoroha [Warning] // Svoboda. 1905. Ch. 49. S. 1–2. [in Ukrainian]

Kh., 1906 – Kh. Pouchaiuchyi vybir zshch mist Brody=Zolochiv [Educational choice of the cities of Brody = Zolochiv]. // Svoboda. 1906. Ch. 37. S. 1–2. [in Ukrainian]

Khonigsman, Naiman 1992 – Khonigsman Ya. Naiman A. Evrey Ukrayni: kratkyi ocherk ystoryy [Jews in Ukraine: a brief outline of history] / pod obshchei red. F. Ya. Horovskoho. Kyiv, 1992. Chast 1. 158 s. [in Russian]

TsDIAK – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv. [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv].

TsDIAL – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv. [Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv].

Chy vzhe pochynaiet sia?, 1909 – Chy vzhe pochynaiet sia? [Does it begin?] // Dilo.1909. Ch. 98. S. 1–2. [in Ukrainian].

Chy se zapovit, 1903 – Chy se zapovit rozrukhiv protyv Zhydiv? [Is this a testament of pogroms against the Jews?] // Volia. 1903. Ch. 12. S. 11. [in Ukrainian].

Shcho diie se v Rossyi?, 1906 – Shcho diie se v Rossyi? [What is happening in Russia?] // Chervonyi prapor. 1906. Ch. 7. S. 2–3. [in Ukrainian].

Dubanowicz, 1907 – Dubanowicz E. Stanowisko ludności żydowskiej w Galicyi wobec wyborów do Parlamentu Wiedeńskiego w r. 1907. Lwów: Z drukarni «Polonia», 1907. – 40 s. [in Polish]

Friedman, 1933 – Friedman F. Dzieje Żydów w Galicji (1772 – 1914) // Żydzi w Polsce odrodzonej / Pod. red. I. Schipera, A. Tartakowera i A. Hafftki. Warzawa, 1933. T. 1. S. 377–412. [in Polish]

IV Конгрес У.С.Д.П., 1911 – IV Конгрес У.С.Д.П. [IV Konhres U.S.D.P.] // Вперед. 1911. Ч. 1. С. 2. [in Ukrainian]

Jaworski, 1907 – Jaworski W. Po wyborach [After the election] / Stronnictwo prawicy narodowej. Kraków: Nakł. autora, 1907. 28 s. [in Polish]

Mowy, 1868 – Mowy posła Franciszka Smolki wygłoszone na posiedzeniach galic. Sejmu dnia 30. września i 8. Października 1868 r. w kwestyi żydowskiej [Speech by Deputy Franciszek Smolka delivered at meetings of Galic. Seym on October 30. October and October 8, 1868 on Jewish question]. Lwów, 1868. 8 s. [in Polish]

Najdus, 1983 – Najdus W. Polska Partia Socjalno-Democratyczna Galicji i Śląske 1890 – 1918 [Polish Social Democratic Party of Galicia and Silesia 1890 – 1918]. Warszawa: PWN, 1983. 719 s. [in Polish]

Petrovsky-Shtern, Shanes, 2009 – Petrovsky-Shtern Y, Shanes J. An unlikely alliance: the 1907 Ukrainian–Jewish electoral coalition // Nations and Nationalism. 15 (3). 2009. S. 483–505.

Podręcznik, 1908 – Podręcznik statystyki Galicyi wydany przez Krajowe biuro statystyczne pod redakcyą dr. Tadeusza Pilata [The Galicyi statistics manual issued by the National Statistical Office, edited by dr. Tadeusz Pilat]. T. VIII, część pierwsza. Lwów, 1908. 184 s. [in Polish]

Schall, 1934 – Schall J. Historja żydów w Polsce, na Litwie i Rusi [The history of Jews in Poland, Lithuania and Rus]. Lwów, 1934. – 320 s. [in Polish]

Shanes, 2012 – Shanes J. Diaspora Nationalism and Jewish Identity in Habsburg Galicia. New York: Cambridge University Press. 2012. Pp. XIV, 320 p.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2018 р.

УДК: 930.1 (430) «XX»

Лідія ЛАЗУРКО,
orcid 0000-0002-9748-9249
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) lazurkol@gmail.com

ВИХІД УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ У ПУБЛІЧНИЙ ПРОСТІР ВУЛИЦЬ НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Пропонована стаття присвячена темі святкових маніфестацій українців Галичини на початку XX ст. На той час в Європі стрімко активізувалися націєтворчі процеси, виразним елементом яких стало публічне демонстрування приналежності до певного народу та його історії. Головною ідеєю дослідження є показати як відбувалися масові святкування у середовищі українців у Галичині. Вибір тематики зумовлений виразним браком студій про «вихід» українців Галичини на початку XX ст. у публічний простір вулиць, де відбувалися святкові маніфестації, а також про їхню роль у суспільному житті того часу.

Для того, щоб охарактеризувати роль, яку відіграли урочистості в національному і суспільному житті українського населення Галичини було з'ясовано типологію тодішніх галицьких свят, реконструйовано зміст політичних і суспільних гасел, що їх супроводжували, виявлено спільні та відмінні риси провадження різних свят, їхню генезу та ідеологічні настанови. Також визначено роль у організації святкувань політичних сил, культурно-освітніх об'єднань та окремих приватних осіб.

Встановлено, що на початку XX ст. зросла кількість свят та кількість їхніх учасників. Ширші верстви українського населення, що перебували поза тими нечисленними святкуваннями в середовищі інтелігенції, що їх відзначали в Галичині XIX ст., тепер стали тією масою, заради якої і для якої влаштовуються національні обходи. Участь українських селян та робітників не лише в проведенні ювілеїв, а й у їхній організації стає звичним явищем.

На початку XX ст. до традиційних персональних ювілеїв додалися Січові свята, котрі стали наступним етапом у розвитку традиції національних маніфестацій у Галичині. Зібрання січовиків, об'єднаних патріотичними гаслами, вбраних у національний одяг, зі своєю символікою – створювали атмосферу, в якій можна було голосно заявити про себе, демонструючи свою відмінність та стверджуючи себе як окрему національну групу. Провадження Січових свят стало важливим консолідуючим фактором в українському національному русі Галичини.

За розмахом святкових заходів, кількістю задіяних у їх підготовці та проведенні організацій і людей, широтою їхнього відзначення у провінції – ювілеї початку XX ст. стали кульмінацією національних святкувань і водночас засобом консолідації за національною ознакою. «Вихід» українців Галичини на початку XX ст. у публічний простір вулиць став своєрідним свідченням їхнього «національного завоювання» Галичини.

Ключові слова: *національні ювілеї, масові святкування, українці, Галичина, історична свідомість.*

Lidiya LAZURKO,
Ph D (History), docent, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) lazurkol@gmail.com

THE EXIT OF GAALICIAN UKRAINIANS IN THE PUBLIC SPACE OF STREETS IN THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

The given research is devoted to the theme of celebratory demonstrations of the Ukrainians of Galicia in the beginning of the XX century. By then in Europe nation-building processes promptly became more active, which expressive elements were public demonstration of belonging a certain people and its history. The main idea of research is to show the way these mass celebration took place among the Ukrainians in Galicia. The choice of the subjects research was caused by a manifest lack of studies on the «exit» of Galician Ukrainians into the public space of streets in the beginning of the XX century, where celebratory demonstrations took place, and, also, on their role in the public life of that time.

In order to characterise the role which the aforementioned demonstrations in played in the national and public life of the Ukrainian population of Galicia, the typology of that time Galician holidays has been clarified, the content of political and public slogans which accompanied them has been reconstructed, the common and distinctive

features of carrying out of different holidays, their origin and ideological directives have been disclosed. Also, the role of political forces, cultural-educational associations, and separate private persons in the organisation of celebratory events have been defined.

It is established that in the beginning of the XX century the quantity of holidays and number of their participants increased. Then wider strata of the Ukrainian population, which were beyond those not numerous festivals which were celebrated in Galicia in the XIX century, and belonged to the environment of intelligencia, now became that mass for the sake of which and for whom national processions are arranged. The participation of Ukrainian peasants and workers not only in carrying out of anniversaries, but also in their organisation, becomes an everyday event.

In the beginning of the XX century to traditional personal anniversaries the Sich holidays were added, which became the next stage in the development of a tradition of national demonstrations in Galicia. The meetings of Sich Riflemen, united by patriotic slogans, dressed up in national clothes, and with their symbolics, - all that created a special atmosphere in which it was possible to declare oneself in full voice, showing one's difference and confirming oneself as a separate national group. The introduction and celebration of the Sich Riflemen holidays became an important consolidating factor in the Ukrainian national movement of Galicia.

By the scope of celebratory actions, quantity of organisations and people involved in their preparation and carrying out, and the scale of their celebration in provinces, jubilees at the beginning of the century became the culmination of the national celebrations and, at the same time, means of consolidation by the national feature. The «exit» of Ukrainians of Galicia in the beginning of the XX century into the public space of streets became their special manifestation of their «national» gain of Galicia.

***Key words**: national anniversaries, mass celebrations, Ukrainians, Galicia, historical consciousness.*

Постановка проблеми. Ювілейні маніфестації та святкові обходи з нагоди резонансних історичних подій чи вшанування окремих значимих в минулому персон поширилося в охопленій націєтворчими процесами Європі у XIX ст. Їхня масштабність навіть дає підстави сучасним дослідниками називати цей період «віком ювілеїв» (Чорновол, 2005 a: 9) та спричинює появу порівняльних студій про функції і вплив на суспільне життя публічних святкувань. Самі ж ювілеї розглядають як засоби «швидкої» інтеграції різних за соціально-економічним і освітнім рівнем спільнот та утвердження специфічної самоідентифікації їхніх членів.

На думку польського дослідника П. Сєрженги, свята є доволі показовими у пізнанні минулого і дають доволі вартісний історичний матеріал. Попри те, що обходи, особливо зорганізовані до знаменних дат, роблять надто яскравий і, вочевидь, фальшивий образ прозаїчної щоденності, вони дають можливість обсервації перетину історії, традиції і повсякдення. Водночас свята добре ілюструють актуальні суспільні цінності та їхню ієрархію (Sierżęga, 2002: 8).

Аналіз останніх досліджень. Специфічний досвід ювілейних святкувань у другій пол. XIX – на початку XX ст. дає нам Галичина – східна провінція Австро-Угорської імперії, на теренах якої в цей час наростала боротьба за національні права між поляками та українцями. Відтак маємо і дослідження цієї тематики в літературі. Однією з перших спроб характеристики і окреслення ролі, яку відіграли національні урочистості в суспільному житті Галичини, була праця П. Серженґи «Обходи 200-ліття річниці Віденської битви в Галичині» (1883) (Sierżęga, 2002). П. Дабровські, дослідниця із США, зверталася до аналізу ролі ювілеїв історичних осіб та подій у XIX ст. (з особливою увагою до Галичини), як засобу формування модерної польської нації (Dabrowski, 2005). Знайомлячи ширший читацький загал з означеними працями, львівський дослідник І. Чорновол у своєму огляді вказував на необхідність вивчення традиції українських святкувань (Чорновол, 2005 b: 30–31). Вочевидь тому, що назагал, сучасні українські дослідники не виявляють особливого інтересу до історії свят і ювілеїв, все ще воліючи занурюватися у мартирологічні традиції прочитання історії. Проте повільні зрушення таки відбуваються. Так, у 2002 р. на сторінках Українського історичного журналу з'явилася стаття М. Дмитрієнка та Я. Солонської, у якій автори зверталися до питань розробки теорії геортології – спеціальної історичної дисципліни з проблематики свят і святкувань (Дмитрієнко, Солонська, 2002: 34–46). Ще однією «ластівкою» стало дослідження Я. Ісаєвича, присвячене ювілеям міст (Львова та Києва), опубліковане у 2007 р. (Ісаєвич, 2007: 75–87). До згадок же про різноманітні вшанування спричиняються переважно «круглі» дати в історії, як, наприклад це відбувається з річницями ювілеїв Т. Шевченка та М. Шашкевича (Голдак, 2012: 244–249). До цього кола зацікавлень

поволі залучаються і матеріали радянської епохи, з її специфічною любов'ю до масових заходів (Христан, 2016: 122–128).

Мета статті. Таким чином, вибір теми статті був зумовлений виразним браком студій про «вихід» українців Галичини на початку XX ст. у публічний простір: святкові маніфестації і їхню роль у суспільному житті українського населення Галичини в часи стрімкої активізації націєтворчих процесів. Для того, щоб охарактеризувати і окреслити те значення, яке відіграли урочистості в національному і суспільному житті українського населення Галичини та реконструювати образ історичної свідомості, політичні вміння і силу національної віри, що нею намагалися поєднати тодішнє русинське галицьке суспільство, нам видається важливим з'ясувати типологію тодішніх галицьких свят, реконструювати зміст політичних і суспільних гасел, що їх супроводжували, виявити спільні та відмінні риси провадження різних свят, їхню ґенезу та ідеологічні настанови. Цікавим є й питання про роль в організації святкувань політичних сил, культурно-освітніх об'єднань та окремих приватних осіб (Sierżęga, 2002: 8).

Представлення основних ідей. Початок XX ст. ознаменувався появою свят абсолютно відмінних за характером від усього того, що і як відзначалося в попередньому столітті. Причиною цього стала різка радикалізація громадського життя галицького селянства. Одним із найхарактерніших проявів національного життя на Україні стало пробудження соціальної активності українського селянства. У 1902 р. Східна Галичина була охоплена сільськогосподарським страйком, який мав водночас соціальний та національний характер і в якому взяли участь близько 200 тис. селян. На думку Я. Грицака: «Політична мобілізація галицького селянства стала великим здобутком українського національного руху. За два передвоєнні десятиліття на місці пригнобленої і безправної селянської маси виросла свідома своїх політичних інтересів українська нація» (Грицак, 1998: 64).

Неабияку роль у цьому процесі відіграло й сходження у 1900 р. на галицький митрополичий престол Андрея Шептицького. Завдяки його реформам для греко-католицьких священиків участь у громадському житті українського селянства, зацікавленість їх соціальними, політичними, економічними та культурними потребами стала еквівалентом дотримання принципів християнської моралі. Зрештою, в результаті діяльності А. Шептицького греко-католицька церква перейшла на українські національні позиції і також стала потужним чинником селянського національного руху.

Вияви національної активності спостерігаємо у появі і швидкому поширенні у селянському середовищі так званих «Січових свят», що збирали тисячі людей. Містерії усіх попередніх національних урочистостей розвивалися довкола культу певної історичної особистості, що їй приписувався пророчий дар і чия діяльність чи творча спадщина визначались як надбання народу. Натомість «Січові свята» стали публічним виявом громадсько-політичної та культурно-освітньої діяльності українських спортивно-пожежних товариств «Сокіл» (1893 р.) і «Січ» (1900 р.). Створені за зразком чеського парамілітарного руху, вони стали зародком майбутнього українського війська. Упродовж 1900 – 1914 рр. відбулося шість загальнокрайових січових свят у Галичині та два на Буковині, що залишили помітний слід у громадському житті галицьких і буковинських українців.

Про потребу створення українського товариства «Сокіл» голосно заговорили у Львові на зборах у Народному домі 17 липня 1892 р., після святкування 25-ліття діяльності польських «соколів». На зібранні ухвалили статут, який підготував В. Лаврівський, та затвердили назву «Сокіл» для майбутнього руханкового товариства. Статут затвердило Міністерство внутрішніх справ у Відні 26 липня 1893 р. (ухвала № 18026) і Галицьке намісництво 3 серпня 1893 р. (ухвала № 62583) (ЦДІАУ м. Львів. Ф. 312. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1.). Першим головою українських «Соколів» обрали Василя Нагірного.

А перша «Січ» була заснована Кирилом Трильовським у с. Завалля Снятинського повіту у 1900 р. Організаційною надбудовою «Січей» були повітові «Січі», а з 1908 р. – централя, заснована у Станіславові (Головний Січовий Комітет – голова К. Трильовський, заступник І. Сандуляк-Лукини, секретар І. Чупрей, скарбник М. Лагодинський) і перейменована 1912 року у Львові на Український Січовий Союз. Станом на 1913 р. було створено уже понад 900 осередків, що об'єднували близько 80 тисяч «січовиків».

На початку XX ст. український «Сокіл» став потужною організацією Східної Галичини, з поділом регіону на 13 січово-сокільських областей «Сокола-Батька» та 54 округи і став значною потугою для поширення української національної ідеї (ЦДІАУ м. Львів. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 201. Арк. 2–4). Станом на початок 1913 р. нараховувалось 880 філій організації, у червні того ж року, разом з львівською централею, було вже 887 осередків (ЦДІАУ м. Львів. Ф. 410. Оп. 1. Спр. 111. Арк. 68). Свідченням зростання потуги товариства стали сокільські здвиги (зльоти): в Стрию (1909), в Тернополі (1910), у Станіславові (1911), у Львові та Бережанах (1911), у Калуші, Жовкві, Підгайцях, Роздолі, та Снятині (1912), у Львові, в Рава-Руській, Олеську та Білім Камені (1913). У 2-му Крайовому Шевченківському здвигу у Львові в червні 1914 р. взяли участь близько 12 тис. осіб, серед яких були і члени «Січі» та «Пласту». Ці здвиги мали значення не тільки для розвитку фізкультури і спорту, але й для національної консолідації та піднесення рівня національної свідомості. Як зазначає А. Сова: «Товариства «Сокіл» стали національними ідеологічно-виховними об'єднаннями, здатні формувати ідейну молоду генерацію, готову до жертовної боротьби українського народу» (Сова, 2005: 356).

Не менш масового характеру набув і січовий рух (Гуйванюк, 2009). Вже перші роки діяльності «Січей» засвідчили, що народ охоче брав участь у діяльності цих товариств. «Січі» були майже в кожному повіті Галичини, а також у тих повітах Буковини, де переважали українці. І, на взірець польських і чеських «соколів», головний Січовий Комітет також почав проводити огляди своїх сил, але не у формі здвигів, а у вигляді народних свят.

Саме з цією мето було зорганізовано перше Січове свято, яке відбулося 6 червня 1902 р. в Коломиї. Кілька сотень січовиків: хлопці – з топірцями і списами, а дівчата – зі стрічками та вінками, в святковій одежі пройшли маршем, співаючи національних пісень, із міського парку на майдан над Прутом, де провели показові виступи та продемонстрували уміння гасити пожежі. Потім були танці в супроводі коломийок та народних пісень, що виконували учасники хору із с. Печеніжин (Грабовецький, 1995: 28–32). Друге Січове свято відбулося через рік – 28 червня 1903 р. також у Коломиї. Його програму складали: віче, демонстраційний похід і народні забави. Третє крайове січове свято Головний Січовий Комітет організував вже в Станіславові (1904) і у ньому взяли участь делегати більшості галицьких та буковинських організацій. Прикметною ознакою цього свята стала участь у ньому польських робітників, які виступили зі своїм хором.

Масштабне Січове свято відбулося в 1909 р. у Коломиї на згадку про битву під Полтавою та на честь Івана Мазепи, що його зображення прикрашало прапор коломийської повітової січової організації. З цієї нагоди в українській періодиці з'явилася низка статей про героїчні сторінки історії народу в часи гетьманування І. Мазепи. До цього свята В. Пачовський написав патріотичну пісню «Гей, там на горі Січ іде», у якій йшлося про невмирущий дух Полтави та готовність народу до боротьби, і яка одразу ж набула великої популярності. У святі, на яке зійшлося понад 6 тисяч осіб, брали участь і відомі українські політичні й культурні діячі: Михайло Павлик, Лев Бачинський, Микола Лагодинський, Іван Макух, гість з Наддніпрянщини письменник Михайло Коцюбинський, меценат Лукіян Бруннер.

У Січовому святі в Станіславові (1910) взяли участь парламентські та сеймові посли соціал-демократичного спрямування й закордонні гості: голова хорватських «Соколів» Лазар Цар із Загреба, голова словенських «Соколів», посол до парламенту в Трієсті Оттокар Рибарж та справознавець технічного виділу Союзу чеських соколів Фердинанд Котровш з Праги. Свято тривало два дні, протягом яких відбувся парад кінних чет, урочиста академія в театрі, показові спортивні виступи, концерт (Січове свято в Станіславові, 1910: 22).

Останнє шосте Січове свято відбулося в Снятині в липні 1912 р. Традиційним став похід через все місто до міського магістрату, де відбувся велелюдний дев'ятитисячний мітинг, на якому рефреном звучали заклики готуватись до грядущої боротьби за власну державність. Світлина Хоми Сторубля з Січового свята обійшла всі галицькі часописи як підтвердження прагнення галичан до єдності України (Трильовський, 1999: 49).

Організовувалися Січові свята і поза межами Станіславівщини. У Тернополі велелюдним було свято 26 червня 1910 р. На майдані «На бараках» відбувся окружний здвиг пожарно-руханкових товариств «Сокіл» і «Січ». Похід вулицями міста очолював учитель Іван Дигдалевич на білому

коні. У зльоті взяли участь Іван Боберський – організатор сокільсько-січового руху та тілесного виховання в Західній Україні, голова «Сокола-Батька», і композитор Остап Ніжанківський (Дуда, 2010: 260). Фактично, через неповних два десятки років від часу першої української маніфестації в Галичині (1893) національне життя активізувалося настільки, що заговорили про українське завоювання провінції.

Наступний етап у відзначенні національних свят у Східній Галичині розпочинається в другому десятилітті ХХ ст. У 1911 р. галицькі українці почали святкувати так званий «довгий ювілей». В українському національному житті цей рік розпочався з відзначення 50-х роковин смерті Т. Шевченка. Допіру з цієї нагоди спостерігаємо тут справді масові «шевченківські» заходи, організатори яких мали на меті залучити до обходів якомога більше учасників. У відозві від 7 березня 1911 р. редакція газети «Діло» зверталась до своїх читачів з закликом: «Українці! Відсвяткуймо достойно Великі Поминки! ….Великі Поминки нехай будуть днем поглиблення і поширення культу Тараса Шевченка… Святкуйте в кожній місцевости, де живуть українці, в кожнім українськім товаристві Тарасову пам'ять збірно і торжественно. ...Пошануйте його пам'ять в кожній українській хаті, окрашаючи вікна Ваших домівок портретом Шевченка» (Перед шевченківським ювілеєм у Львові, 1911: 51). Також на честь цієї дати товариство «Просвіта» видало книжечку популярного характеру на півсотні сторінок з біографією Шевченка «змальованою з теплом і чуттям, що має робити на читача сильне враження» (Про житє велкого поета Тараса Шевченка, 1911: 54) з великою кількістю ілюстрацій. Це було перше в Галичині ювілейне шевченківське видання.

Вшанування пам'яті поета у Галичині розглядалося ще й як особлива місія через заборону відзначення 50-х роковин на підросійських теренах. З цього приводу К. Левицький писав: «Та коли не судилось як слід відбути сего празднику народного серцю України: княжому Київу, то на нас Галицьких Українців припав сей почесний обов'язок: стати заборолом ідей великого духа Тарасового» (Левицький, 1926: 570).

На урочистостях 10 березня 1911 р. у Львові було зафіксовано 2 тисячі учасників святкувань і з цього приводу у газеті «Діло» писали: «Ростемо! Се перше вражінє, яке викликає в нашій свідомости вчорашній день – перший день Шевченкового свята у Львові. Щоби провірити правдивість того вражіня, стоїть перенестися думкою на 30–50 літ назад, в часи перших обходів Шевченкових роковин у Львові. Читаючи описи тих обходів, маєть ся вражінь, що се було щось в роді зборів перших християн: невеличкі гуртки вірних сходилися на національну молитву…» (Шевченкове свято у Львові, 1911: 55)

У провінції шевченкові роковини відзначалися переважно у мережі просвітянських читалень. Так, газета «Діло» повідомляла про Шевченкові свята на окраїнах: «Заходом читальні «Просвіти» в Новім Санчи в суботу 11 березня відбудеться святковий вечір в пам'ять 50-х роковин смерти Шевченка – концерт чоловічий та змішаний хори, декламації поезій, сольні виступи», «У Дрогобичі в пам'ять 50-х роковин Львівський руський театр під керівництвом Йосифа Стадника представить 9 березня 1911 р. виставу «Назар Стодоля» (образ драматичний зі співами і танцями в 3-х діях)» (Шевченкове свято на окраїнах, 1911: 50). До відзначення цих роковин по провінції також почала докладати зусиль і «Січ». Зокрема К. Трильовський закликав регіональні осередки гідно відзначити цю дату та пропонував січовикам купувати портрети Т. Шевченка та його «Кобзар», видні з цієї нагоди в НТШ (ЦДІАУ у м. Львові. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 184. Арк. 14).

Проте вшанування Т. Шевченка в Галичині і далі поступалися за своїм розмахом вшануванням М. Шашкевича. Свого часу М. Євшан у статті «Свято Маркіяна Шашкевича» (1911 р.) писав: «Був культ Шевченка у нас давно, але він став зовсім мертвий і офіціальний. Загал галицької української інтелігенції (та й не лише галицької) прийняв від Шевченка самі майже «общіє мєста», все найголосніше, що можна би уживати як цитати до патріотичних промов, але поза тим майже весь зміст його поезії для загалу лежить нероз'яснений, невідомий» (Євшан, 1998: 33–36).

Реально всенародними у Галичині в 1911 р. стали обходи на честь столітнього ювілею від дня народження М. Шашкевича – апогей становлення культу цього поета на цих теренах. Готувалися заздалегідь: було створено організаційний крайовий Комітет під проводом о. Теодозія Лежогубського, що розташовувався на пл. Ринок, 10. Спеціально до цієї події вперше було виготовлено і святкову атрибутику: шпильки до краваток і брошки з погруддям Маркіяна вартістю 60 сот., ре-

продукції портрета поета роботи І. Труша по 1 кр., альбоми Шашкевича в твердій оправі по 1,50 кр. та відзнаки для учасників торжества з білого металу з погруддям по 20 сот. (Маркіянове свято у Львові, 1911: 243) Окрім того, на прохання організаційного комітету Крайова шкільна рада рескриптом від 20 жовтня 1911 р. № 13316 та від 30 жовтня 1911 р. № 17095 звільнила молодь народних і виділових шкіл від шкільної науки в день Шашкевичових роковин (Маркіянове свято у Львові, 1911: 247).

Газета «Діло» напередодні урочистостей оприлюднила програму триденного (5–7 листопада) святкування (Маркіянове свято у Львові, 1911: 243), а номер від 4 листопада 1911 р. – із зображенням М. Шашкевича на титульній сторінці повністю був присвячений поетові (В столітє уродин Маркіяна Шашкевича, 1911: 246). Цими діями, за словами К. Левицького: «Галицька Україна відозвалась до своїх братів і сестер на всіх землях, де лиш українське слово гомонить, де лиш рідне свідоме серце б'ється – з привітом і поклоном, щоби запросити на велике свято століття уродин Маркіяна Шашкевича, століття відродин українського життя в Галичині».

29 жовтня 1911 р. було встановлено і освячено пам'ятник – символічний хрест на Підлисецькій горі авторства Олександра Лушпинського. Це стало початком традиції паломництва на Білу Гору. Знову ж таки, за аналогією з Чернечою горою у Каневі. 5–6 листопада вшанування 100-ліття поета відбувалися у Львові та по провінціях. Всенародне свято на Святоюрській площі розпочалося з богослужіння в Архикатедральному соборі та відкриття таблиці: «Пам'яти Маркіяна Шашкевича – поета, подвижника, вісника відродження Австрійської Руси». Ось що писали у репортажі «Діла» на наступний день: «Ні не столиця Галицької Руси, – се ціла Галицька Русь зібралася своїми делегаціями до своєї столиці щоб віддати низький поклін Відновителеві рідного слова в соті роковини його уродин… Площу під самою церквою забила битком львівська інтелігенція, міщанство і робітництво. Вулицю вздовж мурів, що окружує митрополичий город, вкрили лавою селяни з усіх майже повітів нашого краю… чудова картина 20-ти тисячної юрби народу, 365 вінків від різних організацій, сіл і міст» (Маркіянове свято у Львові, 1911: 247).

Далі ця велелюдна процесія пройшла через усе місто на Личаківське кладовище, де над могилою поета митрополит Андрей Шептицький виголосив промову, у якій зазначав, що: «В руському патріотизмі Галичини – мало історичних традицій, мало державної політичної гадки, але за те на цілій лінії визначне і характеристичне: елементарне стремліннє в народ! Всі маємо се поняттє, що люд се наша сила; що праця для нього – наше завданнє; що його добро – наша будучність... Нам днесь легко зрозуміти, що віддаляти ся від люду, се значить сказувати себе на смерть... Що сей, котрий в Галичині перший до люду звернув ся, був священиком – се наша слава і тою ми днесь священики гордимо ся...» (Левицький, 1926: 587–588).

Щодо перебігу локальних святкувань, то відбувалися вони переважно під егідою «Просвіти». Так, у газеті «Діло» анонсувалося, що читальні просвіт жовківського передмістя Львова разом із сусідніми читальнями з Клепарова, Замарстинова, Знесіня та Голоски мали взяли участь у заупокійній службі та організовано прибути до собору св. Юра; а комітет з обходу Маркіянового свята в Премишлі призначив торжества на 5 листопада, коли мала відбутися заупокійна служба, освячення пам'ятної таблиці, відкриття вулиці ім. М. Шашкевича, похід містом на Замкову гору та концерт (Маркіянове свято у Львові, 1911: 243).

Зустрічаємо у провідній тодішній галицькій газеті інформацію й про інші маркіянові свята по краю. Так, повідомлялося, що «у Ярославі друге національне свято вийшло якнайкраще. Заходами трудящих народних робітників та о. К. Хотинецького й о. Е. Погорецького відправлено 5 богослужінь, уладжено великий концерт, на який явилась інтелігенція, міщани та багато селян; у Збаражі вшанування відбулися 1 листопада: відправа, урочистий 3-х тисячний похід «Соколів» (під час якого всі склепи були замкнені) та концерт. Навіть Русини робітники обходили сей день святочно» (Маркіянові свята по краю, 1911: 248).

Ця остання фраза, що виглядає дивною та має явно іронічне звучання, оприявнює свій справжній смисл в контексті вшанування ювілею Шашкевича у промислових і, тому доволі пролетаризованих, Дрогобичі та Бориславі. Протягом 1911 – 1912 рр. тут виходив суспільно-політичний тижневик «Голос Підкарпаття», редактором і видавцем якого був місцевий адвокат, українець за походженням Рудольф Скибінський. На сторінках цієї газети зустрічаємо виклад доволі гострої

щодо святкування позиції, яку зайняв дрогобицький робітничий оргкомітет у складі представників Хлопського комітету, Повітової Січі, Союзу робітників і Радикальної партії. Під заголовком «Позір Дрогобиччино!» 20 жовтня 1911 р. було опубліковано їхній заклик відсвяткувати столітній ювілей Шашкевича. «Звертаємо увагу, – говорилось у зверненні, – що попи та їх прихвостні хотіли б це свято використати для себе і тому будуть взивати людей до обходу, який вони устроять. В кого однак хлопа є крихітка чести і пошанування себе самого той стане на нашім святі… На святі тім буде промовляти товариш посол Семен Вітик. Покажіть панам і попам, що ви самі лутше спом'янете Шашкевича чим они» (Позір Дрогобиччино!, 1911: 5).

Намагаючись розібратися, чому саме Маркіян Шашкевич – за життя маловідомий літератор, автор «тонесенького томика добрих, але зовсім не геніальних праць», стає культовим національним героєм, Ігор Чорновол припускає, що в 1890-х рр. галичани дозріли настільки, що їхня національна свідомість потребувала власних героїв. На підтвердження цієї думки дослідник цитує Я. Грицака, який у праці «Чиїх то князів…» писав: «Українська свідомість у Галичині, принаймні, в одному своєму важливому компоненті – стосовно «героїчного минулого, великих людей, слави…. тобто соціального капіталу, на основі якого будується національна ідея» (Ернест Ренан) – була результатом свідомої і цілеспрямованої діяльності декількох поколінь національних діячів. «Уявлення» цієї свідомости не мало характеру простого собі «пригадування» давноминулих історичних подій. Навпаки, ці події насамперед мали бути вибрані й укладені у певну схему залежно від того, яку національну орієнтацію – українську, польську, російську, чи просто «руську» – ця схема покликана була підтвердити» (Чорновол, 2005b).

Суголосними цьому видаються й погляди М. Мудрогого, який наголошує, що у Галичині не всі погоджувалися з безмірним звеличенням Шашкевича, особливо зважаючи на його скромну літературну спадщину, «революційність» якої полягала не так у змісті чи ідейному наповненні, як у формі писань — використанні народної мови. На його думку, М. Євшан ще на поч. ХХ ст. намагався стримати формування культу Шашкевича, переводячи осмислення його творчості та суспільної ролі в раціональну площину. У згадуваній статті «Свято Маркіяна Шашкевича» він заперечував ідейне новаторство Шашкевича, називаючи його поетику сліпою копією європейського романтизму. Однак голос Миколи Євшана швидко загубився у загальному потоці політично доцільного міфотворення навколо постаті Шашкевича (Мудрий, 2011).

Останнім національним обходом у Галичині окресленого періоду став столітній ювілей від дня народження Т. Шевченка, який припадав на 1914 р. Для відзначення цього свята в Галичині було утворено львівський крайовий комітет, що діяв під проводом тодішнього голови «Просвіти» Івана Кивелюка. Як і у 1911 р. особливої гостроти події з відзначення шевченківського ювілею в Галичині набирали через заборону публічних обходів в Російській імперії.

За свідченнями очевидців березневі ювілейні обходи у Львові відвідали 4 тисячі осіб. «Просвіта» закликала українські організації Львова використати національну символіку для прикрашання своїх будівель. Святкування розпочалися 9 березня із зібрання членів Наукового Товариства імені Шевченка у Львові, що відбулися під головуванням С. Томашівського. А ввечері цього ж дня в спортивній палаті у Львові пройшов ювілейний концерт на честь Т. Шевченка. З вітальною промовою виступив Є. Олесницький, який назвав цей обхід «святом епохи, що розпочалася для України з хвилею, коли побачив світ Тарас Шевченко, та замикається сотими роковинами цієї хвилі» (Левицький, 1926: 698). У концертній програмі виступив всесвітньо відомий український оперний співак О. Мишуга, що з приводу цієї події спеціально приїхав до Львова з Європи.

Номер газети «Діло» за 10 березня було присвячено шевченківському ювілею. Передовицю прикрашав великий «класично селянський» портрет поета. У цьому номері під промовистою назвою «Свято епохи» опублікували промову Євгена Олесницького, виголошену ним напередодні на ювілейному Шевченківському вечорі. Опріч цього, на шпальтах газети зустрічаємо статті «Національне значення культу Шевченка» Д. Лукіяновича, «Шевченко і Галичина» В. Щурата та репортаж «Німий ювілей» – про заборону святкування у підросійській Україні (Німий ювілей, 1914: 599).

Соті роковини з дня народження Т. Шевченка широко відзначалися навесні 1914 р. по усіх теренах Галичини та на Буковині. Організаторами масових святкових заходів виступали товариства

«Просвіта», «Січ», а подекуди й «Сокіл». У всіх народно-просвітних організаціях відбувалися виклади про Шевченка. У селах Снятинського, Коломийського та Косівського повітів Шевченківські свята відбувалися за участю В. Стефаника та М. Черемшини. Прикметним ритуальним дійством цього свята стало насипання майже в кожному селі високої могили.

Окрему увагу варто присвятити темі святкування ювілею Шевченка, організованого Іваном Боберським, Омеляном Гузаром і Йосифом Домаником, що відбулося 28 червня 1914 р. і увійшло в історію під назвою Шевченківський здвиг (відомий також як Великий здвиг) за участю українських парамілітарних організацій «Сокіл-Батько», «Український Січовий Союз», спортивного товариства «Україна» та пластунів Ці організації, що активно демонстрували власну діяльність на січових святах, у 1911 р. уже долучались до локальних святкувань 50-ліття смерті Шевченка. Та у 1914 р., за означенням К. Левицького, їхнє свято стало найвизначнішою масовою українською маніфестацією у низці ювілейних Шевченківських обходів: у ній взяли участь близько 20 тисяч осіб (за іншими даними від 12 до 23 тисяч осіб) з Галичини та Буковини) (Левицький, 1926: 698).

В анонсі газети «Діло» від 15 червня 1914 р. здвиг прирівнювався до античних спортивних ігор, а сама подія мала стати свідченням сили українського руху, його готовністю до боротьби і перемоги (Анонси та перебіг святкувань шевченківського ювілею, 1914). Фактично ця подія мала стати свідченням організаційної і фізичної готовності українців у Галичині до майбутньої війни на тлі зростання україно-польського протистояння. Організаційний комітет також закликав українців Львова прикрасити вікна своїх помешкань синьо-жовтими стрічками та портретами Тараса Шевченка, оскільки під час святкувань у місті мали бути присутні не лише делегати українських товариств краю, але й представники Буковини, Наддніпрянської України, а також національних чеських і хорватських товариств імперії, і слід було довести всім, що українці у Львові не є незначною колонією, а займають поважне становище (ЦДІАУ у м. Львів. Ф. 312. Оп. 1. Спр. 63. Арк. 19).

Висновки. Початок XX ст. ознаменувався появою дещо відмінних за характером святкувань, найяскравішою рисою яких була масштабність. Якщо у 70–80 рр. XIX ст., ширші верстви українського населення перебували поза тими нечисленними святкуваннями, що їх відзначали в Галичині, то на поч. XX ст. вони стають тією фігурою, заради якої і для якої влаштовуються національні обходи. Участь українських селян та робітників не лише у проведенні ювілеїв, а й у їхній організації стає звичним явищем. А на початку XX ст. народні організації «Січ» та «Сокіл» ініціювали Січові свята, котрі стали наступним етапом у розвитку традиції національних обходів у Галичині. Зібрання січовиків, об'єднаних патріотичними гаслами, вбраних у національний одяг, зі своєю символікою – створювали атмосферу, в якій можна було голосно заявити про себе, демонструючи свою відмінність та стверджуючи себе як окрему національну групу. Провадження Січових свят стало важливим консолідуючим фактором в українському національному русі Галичини й Буковини.

Завершальним у добу галицької автономії національним українським святкуванням став так званий «довгий» ювілей, що розпочався у 1911 р. з відзначення 50-ліття смерті Т. Шевченка та століття від дня народження М. Шашкевича, а закінчився у 1914 р. вшануванням століття від дня народження Кобзаря. За розмахом святкових заходів, кількістю задіяних у їх підготовці та проведенні організацій і людей, широтою відзначення їх у провінції, ці ювілеї стали кульмінацією національних обходів і своєрідним свідченням «українського завоювання» Галичини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ЦДІАУ у м. Львів – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.

Анонси та перебіг святкувань шевченківського ювілею // Діло. – 1914 (Ч. 130, 135, 136, 138,139, 140, 141, 142).

Дмитрієнко, Солонська, 2002 – Дмитрієнко М. Ф., Солонська Я. А. Геортологія в системі спеціальних історичних дисциплін: теорія, джерела та методи досліджень // УІЖ. 2002. № 3. С. 34–46.

В столітє уродин Маркіяна Шашкевича // Діло. 1911. Ч. 246.

Голдак, 2012 – Голдак Т. Проведення Шевченкових вечорниць у Перемишлі другої половини XIX – початку XX ст. // Spheres of culture. 2012. Volume III. С. 338–345.

Горинь, 2012 – Горинь В. Віра серця його не померкне // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2012. Вип. 21. С. 244–249.

Грабовецький, 1995 – Грабовецький В. Коломия – колиска легендарних Покутських «Січей» // Завальська «Січ» – початок масового руху національно-патріотичних сил за відродження української державності. Матеріали науково-теоретичної конференції 25 березня 1995 р. с. Завалля Снятинського району Івано-Франківської області. – Снятин: Над Прутом, 1995. С. 28–32.

Гуйванюк, 2009 – Гуйванюк М. Р. Січовий рух у Галичині й на Буковині (1900 – 1914 рр.). Вид.: Зелена Буковина, 2009. 254 с.

Дуда, 2010 – Дуда І. Тернопіль 1540 – 1944. Історико-краєзнавча хроніка. Частина І. Тернопіль, в-во: Навчальна книга – Богдан, 2010. 290 с.

Євшан, 1998 – Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / Упор. Наталя Шумило. К.: Основи, 1998. 658 с.

Ісаєвич, 2007 – Ісаєвич Я. Ювілеї міст: Львів, Київ і знову Львів // Пробл. історії України: факти, судження, пошуки: міжвід. зб. наук. пр. 2007. Вип. 16. Ч. 1. С. 75–87.

Левицький, 1926 – Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848 – 1919. На підставі споминів. Друкарня оо. Василіян у Жовкві. Львів, 1926. 738 с.

Маркіянове свято у Львові // Діло. 1911. Ч. 243.

Маркіянове свято у Львові // Діло. 1911. Ч. 247.

Маркіянові свята по краю // Діло. 1911. Ч. 248.

Мудрий, 2011 – Мудрий М. Про нестачу і надлишок історичної пам'яті. URL: http://balzatul.livejournal.com/472354.html

Німий ювілей // Діло. 1914. Ч. 599.

Перед шевченківським ювілеєм у Львові // Діло. 1911. Ч. 51.

Позір Дрогобиччино! // Голос Підкарпаття. 1911. Ч. 5

Про житє велкого поета Тараса Шевченка // Діло. 1911. Ч. 54

Січове свято в Станіславові // Громадський голос. 1910. Ч. 22.

Сова, 2005 – Сова А. Діяльність українських товариств «Сокіл» на Дрогобиччині // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2005. Вип. IX. С. 356–371.

Трильовський, 1993 – Трильовський К. З мого життя. Гей, там на горі «Січ» іде! ред. П.Трильовський. К.: ВІПОЛ, 1999. 302 с.

Христан, 2016 – Христан Н. Міста України та їх ювілеї в радянській історичній думці // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія. 2016. № 2. С. 122–128.

Чорновол, 2005 a – Чорновол І. Націоналізм і ювілеї // Критика. 2005. № 10. С. 18–19.

Чорновол, 2005 b – Чорновол Ігор. Маркіян Шашкевич: механізми культу // Критика. 2005. № 1–2. С. 30–31.

Шевченкове свято на окраїнах // Діло. 1911. Ч. 50.

Шевченкове свято у Львові // Діло. 1911. Ч. 55.

Dabrowski, 2014 – Dabrowski P. Commemorations and the Shaping of Modern Poland. Bloomington and Indianopolis, 2004. 313 s.

Sierżęga, 2002 – Sierżęga P. Obchody 200 rocznicy odsieczy wiedeńskiej w Galicji (1883 r.) // Galicja i jej Dziedzictwo. T. 17. Rzeszów: Wydaw. Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2002. 157 s.

REFERENCES

TsDIAU u m. Lviv – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lviv [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]

Anonsy ta perebih sviatkuvan shevchenkivskoho yuvileiu // Dilo. 1914 (Ch. 130, 135, 136, 138,139, 140, 141, 142). [Announcements and the course of celebrations of the Shevchenko anniversary] [in Ukrainian]

Dmytriienko, Solonska, 2002 – Dmytriienko M. F., Solonska Ya. A. Heortolohiia v systemi spetsialnykh istorychnykh dystsyplin: teoriia, dzherela ta metody doslidzhen [The Heartology in the system of special historical disciplines: theory, sources and methods of research] // UIZh. 2002. № 3. S. 34–46 [in Ukrainian]

V stolitie urodyn Markiiana Shashkevycha [In the age of birth of Markian Shashkevich] // Dilo. 1911. Ch. 246 [in Ukrainian]

Holdak, 2012 – Holdak T. Provedennia Shevchenkovykh vechornyts u Peremyshli druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [Conducting Shevchenko Evenings in Przemysl in the second half of the XIX – early XX centuries.]// Spheres of culture. 2012. Volume III. C. 338–345 [in Ukrainian]

Horyn, 2012 – Horyn V. Vira sertsia yoho ne pomerkne [The faith of his heart will not fade away] // Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. 2012. Vyp. 21. S. 244–249 [in Ukrainian]

Hrabovetskyi, 1995 – Hrabovetskyi V. Kolomyia – kolyska lehendarnykh Pokutskykh «Sichei» [Kolomiya – the cradle of the legendary «Sich» in Pokuttia] // Zavalska «Sich» – pochatok masovoho rukhu natsionalno-patriotychnykh syl za vidrodzhennia ukrainskoi derzhavnosti. Materialy naukovo-teoretychnoi konferentsii 25 bereznia 1995 r. s. Zavallia Sniatynskoho raionu Ivano-Frankivskoi oblasti. Sniatyn: Nad Prutom, 1995. S. 28–32 [in Ukrainian]

Huivaniuk, 2009 – Huivaniuk M. R. Sichovyi rukh u Halychyni y na Bukovyni (1900 – 1914 rr.) [The Sich movement in Galicia and in Bukovina (1900 – 1914)]. Vyd.: Zelena Bukovyna, 2009. 254 s. [in Ukrainian]

Duda, 2010 – Duda I. Ternopil 1540 – 1944. Istoryko-kraieznavcha khronika. Chastyna I. [Ternopil 1540–1944. Local history chronicle]. Ternopil, v-vo: Navchalna knyha – Bohdan, 2010. 290 s. [in Ukrainian]

Yevshan, 1998 – Yevshan M. Krytyka. Literaturoznavstvo. Estetyka [Critics. Literary studies. Aesthetics] / Upor. Natalia Shumylo. K.: Osnovy, 1998. 658 s. [in Ukrainian]

Isaievych, 2007 – Isaievych Ya. Yuvilei mist: Lviv, Kyiv i znovu Lviv [Anniversaries of the cities: Lviv, Kiev and again Lviv] // Probl. istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky: mizhvid. zb. nauk. pr. 2007. Vyp. 16. Ch. 1. S. 75–87. [in Ukrainian]

Levytskyi, 1926 – Levytskyi K. Istoriia politychnoi dumky halytskykh ukraintsiv 1848 – 1919. Na pidstavi spomyniv [The history of political thought of the Galician Ukrainians from 1848 to 1919. Based on memories.] Drukarnia oo. Vasyliaian u Zhovkvi. Lviv, 1926. 738 s. [in Ukrainian]

Markiianove sviato u Lvovi [Markian's holiday in Lviv] // Dilo. 1911. Ch. 243 [in Ukrainian]

Markiianove sviato u Lvovi [Markian's holiday in Lviv] // Dilo. 1911. Ch. 247 [in Ukrainian]

Markiianovi sviata po kraiu [Markian's holidays in the region] // Dilo. 1911. Ch. 248 [in Ukrainian]

Mudryi - Mudryi M. Pro nestachu i nadlyshok istorychnoi pamiati [About lack and excess of historical memory]. URL: http://balzatul.livejournal.com/472354.html [in Ukrainian]

Nimyi yuvilei [Dumb anniversary] // Dilo. 1914. Ch. 599. [in Ukrainian]

Pered shevchenkivskym yuvileiem u Lvovi [Before the Shevchenko anniversary in Lviv] // Dilo. 1911. Ch. 51 [in Ukrainian]

Pozir Drohobychchyno! [Disgrace Drohobychyna!] // Holos Pidkarpattia. 1911. Ch. 5 [in Ukrainian]

Pro zhytie velkoho poeta Tarasa Shevchenka [About the life of the great poet Taras Shevchenko] // Dilo. 1911. Ch. 54. [in Ukrainian]

Sichove sviato v Stanislavovi [The Sich holidays in Stanislavov] // Hromadskyi holos. 1910. Ch. 22 [in Ukrainian]

Sova, 2005 – Sova A. Diialnist ukrainskykh tovarystv «Sokil» na Drohobychchyni [The activity of Ukrainian companies «Falcon» in Drohobych] // Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk. Drohobych, 2005. Vyp. IX. S. 356–371 [in Ukrainian]

Trylovskyi, 1993 – Trylovskyi K. Z moho zhyttia. Hei, tam na hori «Sich» ide! red. P.Trylovskyi [From my life. Hey, there on the mountain «Sich» goes!]. K.: VIPOL, 1999. 302 s. [in Ukrainian]

Khrystan, 2016 – Khrystan N. Mista Ukrainy ta yikh yuvilei v radianskii istorychnii dumtsi [Cities of Ukraine and their anniversaries in Soviet historical thought] // Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu imeni Yuriia Fedkovycha. Istoriia. 2016. № 2. S. 122–128 [in Ukrainian]

Chornovol, 2005 a – Chornovol I. Natsionalizm i yuvilei [Nationalism and anniversaries] // Krytyka. 2005, № 10. – S. 18–19 [in Ukrainian]

Chornovol, 2005 b – Chornovol Ihor. Markiian Shashkevych: mekhanizmy kultu [Markian Shashkevich: the mechanisms of cult of the personality] // Krytyka. 2005. № 1–2. C. 30–31 [in Ukrainian]

Shevchenkove sviato na okrainakh [Shevchenko holiday on the periphery] // Dilo. 1911. Ch. 50. [in Ukrainian]

Shevchenkove sviato u Lvovi [Shevchenko holiday in Lviv] // Dilo. 1911. Ch. 55 [in Ukrainian]

Dabrowski, 2014 – Dabrowski P. Commemorations and the Shaping of Modern Poland. Bloomington and Indianopolis, 2004. 313 s. [in English]

Sierżęga, 2002 – Sierżęga P. Obchody 200 rocznicy odsieczy wiedeńskiej w Galicji (1883 r.) // Galicja i jej Dziedzictwo. T. 17. Rzeszów: Wydaw. Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2002. 157 s. [in Polish]

Статтю надійшла до редакції 13.03.2018 р.

УДК 304.4:323(477:4)

Іван ХОМА,
orcid.org/0000-0003-4607-7065
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини
Національного університету «Львівська політехніка»
(Україна, Львів) khomaivan@ukr.net

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВГЕНА КОНОВАЛЬЦЯ НА ТЛІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розкрито громадську діяльність Євгена Коновальця під час навчання в університеті. А саме, діяльність у пожежному товаристві «Сокіл» та читальні «Просвіти» в Зашкові, філії «Просвіти» імені Маркіяна Шашкевича у Львові, а також «Українському студентському союзі». Встановлено, що в кожній із цих організацій Коновалець поступово займав місце одного із тих, хто брав участь в організації управління та розвитку цих структур українського молодіжного громадянського суспільства напередодні Першої світової війни. Оскільки ці організації фактично створювались як опора для українського громадського-політичного руху на тлі складних відносин з поляками, то відповідно в такому ж напрямку спостерігається діяльність Коновальця.

Ключові слова: *Євген Коновалець, «Просвіта», «Сокіл», «Український студентський союз».*

Ivan KHOMA,
Ph D (History), Associate Professor of Department
History, Museology and Cultural Heritage,
Lviv Polytechnic National University (Ukraine, Lviv) khomaivan@ukr.net

THE PUBLIC ACTIVITY OF YEVHEN KONOVALETS ON THE BACKGROUND OF UKRAINIAN-POLISH RELATIONS ON THE EVE OF THE FIRST WORLD WAR

The article concerns Yevhen Konovalets, a key figure of the Ukrainian national-liberation competitions. The way of his integration into the Ukrainian public life of Galicia in 1909 – 1913, which content was defined by international relations with Poles, is investigated. The disclosed problem allows the readers to understand the phenomenon of Konovalets within the national liberation competitions of the XX century.

The research covers the university years of Konovalets' activity. It is shown that by the time of his entrance of the university he already was a participant of the public life in his native village of Zashkiv wherein he joined in the activity and development of the Ukrainian physical culture society «Sokil» («Falcon») and Prosvita Society reading room. In particular, a very important fact was that Konovalets often reads his scientific reports with quotations and references befo the library's visitors. In the result, Konovalets together with the socially active village-mates organised a centre of Ukrainian national life there which – by the time of 1912 – was among the best in Lviv region. In Zashkiv the reading activity of the Prosvita Society library was restored, the organization «Sokil» was created, «Silskyi hospodar» society was founded and a credit society was formed.

Having well mastered the work of a primary link of the national life, Konovalets in the end of 1912 was elected to the administrative bode of the Ukrainian student's union, and in the beginning of 1913 he was elected to the main leadership of a branch of Shashkevych Prosvita Society. Besides, in the structure of Ukrainian student's union Konovalets was a member, an assistant, and – from April, 1913 – the chairman of the IV section which united students who were adherents of the Ukrainian national-democratic party. The basic themes which he develops in his public work are connected with the organisation of educational work among the Ukrainian population of Lviv region and, also, the struggle for the Ukrainian university. In Konovaleys' activity a desire and an ability to analyze the situation and then to publicly represent before listeners are his eminent features, which he demonstrated in his reports at different levels of the Ukrainian national life.

In general, all the above said allowed Konovalets in his student years to occupy the key positions in the educational and political life Galicia's youth. From the view of Konovalets' further activity, it gives the chance to understand that he was not a casual figure in the Ukrainian national-liberation competitions, beginning from the end of 1917 in Kiev and to his murder in Rotterdam in 1938.

Key words*: Yevhen Konovalets, Prosvita Society, «Sokil», Ukrainian Students Union.*

Постановка проблеми. Кожна нація, яка в своїй історії змушена була за допомогою культурної, громадської, політичної та збройної діяльності або боротьби доводити право на свою державу, має перелік осіб, що виступали ініціаторами, організаторами та брали на себе основну відповідальність за реалізації цього завдання. Осмислення умов, обставин за яких ці особи прийшли до цієї діяльності або боротьби є необхідним з позиції як розуміння якісного складу, масштабу та результату, так і виховання сучасного громадянського суспільства. У цьому контексті, досліджуючи постать Євгена Коновальця, виникла необхідність розібратись з його громадською діяльністю в студентські роки. Це значно поглибить розуміння, чому саме він, для прикладу, в грудні 1917 р. у Києві, очолив військове формування Січових стрільців або в травні 1918 р. очолив Головну раду галицьких, буковинських та угорських українців тощо.

Аналіз дослідження. Стан дослідженості означеної проблеми визначають статті О. Ісаюк та І. Хоми (Ісаюк, 2011; Хома, 2017). У публіцистичній статті І. Хома спробував розібратись, де, окрім сім'ї, перед тим, як потрапити в громадсько-політичний простір, виховувались загальнолюдські цінності, вміння та навички підданого Австро-Угорської імперії, а що ще й формувало національну ідентичність. О. Ісаюк розкрила окремі фрагменти університетської освіти Є. Коновальця.

Мета статті. Дослідити участь Є. Коновальця в українському громадському житті у студентські роки.

Виклад основного матеріалу. За час навчання у гімназії Коновалець добре пізнав громадське життя українського студентства Львова. У червні 1909 р., завершивши навчання, вступає на факультет права і політичних знань Львівського університету. На цей час Коновалець вже активно займався громадською роботою у рідному селі Зашків.

Зі спогадів, зафіксованих О. Грицаєм, випливає, що метою громадської роботи Коновальця в Зашкові «… була абсолютна організація як Зашкова, так і довколишніх сіл Львівського повіту – і в напрямі посилення просвіти села, і з погляду закріплювання економічно-господарських основ нашого життя, як от заснування селянських спілок для ощадностей та позик на лад Райфайзена». Він був одним із тих, хто долучився до розвитку вже діючої читальні «Просвіта», заснування тіловиховного і руханкового товариства «Сокіл» (Грицай, 1974: 24).

Фактично, це була боротьба за національну свідомість і організованість українців навколишніх сіл Львова, проти чого активно працював польський громадсько-політичний актив.

Відомий лист, якого Євген від свого імені надіслав 14 червня 1909 р. із Зашкова старшині товариства «Сокіл» у Львові: «Високоповажний Пане! Прошу тому чоловікові, котрий принесе сей лист видати ленти. Заразом просив бим дуже передати через него брошуру «Пожарництво»… Загальні збори відбудуться в неділю. Прошу отже конче прислати відпоручників, котрі б перевели в неділю пожарний курс ... Близших інформаций можете дістати у сего чоловіка, котрого як раз хочемо зробити головою «Сокола», а котрий є вже головою читальні» (Сова А., 2006: 7; ЦДІА. Ф. 312. Оп. 1. Спр. 337. Арк. 3).

З листа випливає, що Коновалець, мав безпосереднє відношення до товариства «Сокіл» та читальні «Просвіти» у Зашкові.

Щодо участі Коновальця в діяльності зашківської «Просвіти», то зі звіту за 1 січня 1909 – 15 квітня 1910 р. випливає, що він не був членом управи читальні. Фігурує серед доповідачів рефератів у читальні. Загалом за звітний період було організовано приблизно 15 заходів, на п'яти з яких реферати виголошував Коновалець: «Про значення товариства «Сокіл»», «Профспілковий рух взагалі і про значення спілки кредитової», «Про значення спілкового склепу», «Т. Шевченко і його значення для селянства», «Історія України-Руси (найдавніші часи)». Загалом, зашківська читальня мала 149 членів (ЦДІА. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2618. Арк. 1–2).

З інформації, що безпосередньо свідчить про участь Коновальця в українських студентських товариствах Львова у перший рік навчання в університеті, є запис у «Журналі обліку книжкового фонду і грошового обороту у зв'язку з продажом книг» Українського студентського союзу (далі – УСС) про купівлю ним книг. 5 квітня 1910 р. Євген придбав книги, які потім передав УСС: «Велика селянська війна» (М. Залізняк, 1908), «Звідки взялась і що значить назва «Русь» і «Україна» (Л. Цегельський, 1907) та «Цар голод» (О. Бах, 1883), «Король та народ» (М. Залізняк,

1908), «Начерк історії української літератури» (Б. Лепкий, 1909 р.) (ЦДІА. Ф. 400. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 7, 19, 25, 76).

Станом на 1909 р. українське студентське середовище Львова було добре структуроване. Діяло 7 українських студентських товариств: «Академічна громада» – об'єднувала студентів львівського університету, «Бандурист» – товариство студентів музичних навчальних закладів, «Медична громада» – студентів медиків, «Основа» – студентів політехніки, «Руська академічна поміч» – кредитне товариство, «Україна» – спортивне товариство та «Кружок правників» – товариство юристів (Ковалюк, 2001).

Українські студенти були активними діячами та членами товариств «Просвіта», «Січ», «Сокіл-Батько», «Боян», «Рідна школа», «Українське педагогічне товариство», «Драматичне товариства імені Івана Котляревського, «Відродження» – протиалкогольне та інших.

Фактично в липні 1909 р. завершилися дискусії щодо створення загальної всеукраїнської студентської організації. Зокрема, 11–14 липня 1909 р. за результатами І-го Всеукраїнського студентського з'їзду створено «Український студентський союз». 7 листопада 1909 р. на установчих зборах було вибрано Головну раду Українського студентського союзу (Кузьмин, 2016).

О. Зінкевич пише, що Є. Коновалець брав участь у І-му Всеукраїнському студентському з'їзді (Зінкевич, 1974: 93).

На час заснування у другій половині 1909 р. консолідуючої української студентської організації, гуртувала, мобілізовувала та актуалізувала діяльність студентства проблема полонізації Львівського університету та вимога відкрити український університет у Львові. Тому значною мірою вся робота організованого українського студентства була спрямована на доведення права на власний університет.

Після створення УСС розгортається нова хвиля активної діяльність за український університет.

28 червня вперше у верхній палаті Австрійського парламенту (Палаті панів) з приводу українського національного життя в імперії виступав Андрей Шептицький. У промові митрополит наголосив, що одним з ключових питань, яке потребує розв'язання, є відкриття українського університету. А. Шептицький наголосив, що українці доросли до права мати свою вищу освіту та науку (Промова митрополита, 1910).

Першого липня 1910 р., це була п'ятниця, з самого ранку в залі товариства «Сокіл» зібрались 327 українських студентів. Серед них Є. Коновальця не було (ЦДІА. Ф. 400. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 5–7). Згодом студенти перейшли до головного корпусу університету, де розпочалось заплановане віче в третьому залі головного корпусу Львівського університету. Ректорат дозволу на українське студентське віче не дав. Після початку віча, польські студенти заблокували вихід із університету. Це переросло у сутички, залунали постріли. У результаті поранення отримали 10 українських студентів, з них студент факультету права та політичних знань Адам Коцко, не приходячи до пам'яті, помер на місці. Поранення зазнали і польські студенти. Поліція заарештувала всіх українських студентів. Газета «Діло» опублікувала прізвища більше 300 заарештованих. Серед них був і Євген Коновалець (Празник польської, 1910).

За результатами попереднього слідства 127 студентів були переведені до в'язниці. Пізніше 101 український студент постав перед судом (Качмар, 2002). У цьому переліку Коновальця немає. У грудні 1910 р. справу на 101 українського студента було передано до суду (Новинки, 1910).

Під час судових засідань Є. Коновалець проходив як свідок. 20 травня 1911 р. його було заслухано в суді у справі обвинувачення студента П. Решетила (Українські студенти, 1911).

4 липня 1911 р., рівно через рік після поховання А. Коцка, суд виніс вирок у цій справі. У результаті винними були визнані 99 українців, з різною мірою покарання (ЛОДА. Ф. 350. Оп. 1. Т. 4. Спр. 3182. Арк. 67–67 зв.).

Повертаючись до липня 1910 р., зауважимо, що після цієї трагедії Є. Коновальцю вдалось продовжити навчання, хоча він, як і інші студенти, проходив по дисциплінарній справі в університеті.

Особливою активністю Коновалець продовжує відзначатися у громадській діяльності, яка була спрямована на розвиток «Просвіти», «Сокола» та інших організацій у Зашкові.

Зокрема, він учасник відкриття оновленого приміщення читальні «Просвіти» в Зашкові, яку було засновано ще в 1900 р. Про це свідчить лист до головного відділу «Сокола», надісланий

2 листопада 1910 р. із Зашкова за підписом голови Г. Клюка та «справника» Є. Коновальця, де йдеться про відкриття нової читальні (Сова, 2006, С. 7–8; ЦДІА. Ф. 312. Оп. 1. Спр. 337. Арк. 8).

22 січня 1911 р. Є. Коновалець повідомляв товариство «Сокіл» у Львові, що філія в Зашкові 29 січня проводитиме загальні збори і просив прислати делегата. Керівником зашківського «Сокола» залишався Г. Клюк, а секретарем Є. Коновалець (Сова, 2006: 7–8; ЦДІА. Ф. 312. Оп. 1. Спр. 337. Арк. 10).

У 1911 р., ще однією помітною подією у зашківському «Соколі» за безпосередньої участі Є. Коновальця, стала посвята 3 вересня прапора. У листі до «Сокола» у Львові запрошували приїхати представників. В анонсі, уміщеному в газеті «Діло», повідомлялось, що посвята супроводжуватиметься фестинами, де буде презентуватися пісня «Ой не ходи Грицю», запрошували свідомих українців з навколишніх сіл та інтелігенцію зі Львова. У листі та газетному повідомленні Є. Коновалець підписаний як Старшина «Сокола» в Зашкові (Сова, 2006: 8–9; ЦДІА. Ф. 312. Оп. 1. Спр. 337. Арк. 12).

Останній раз у матеріалах товариства «Сокіл» у Зашкові Є. Коновалець згадується 7 березня 1912 р. Йдеться про його лист до головного відділу «Сокола» у Львові, де він просить запровадити в зашківському осередку пожарні руханкові курси (Сова, 2006: 10; ЦДІА. Ф. 312. Оп. 1. Спр. 337. Арк. 13).

Щодо діяльності в читальні «Просвіти», то на той час Коновалець був членом управи, займаючи посаду писаря. У звіті станом на 18 листопада 1911 р. записано, що читальня мала вже 166 членів. Як і в попередньому звіті, Коновалець записаний доповідачем рефератів. За звітний період ним було виголошено доповіді на такі теми: «Значення організації для нашого народу», «Кооперація», «Розвиток шкільництва приватного і його значення для нашого народу». Читальня провела захід до 100-ї річниці народження Маркіяна Шашкевича. Доповідачами, окрім Коновальця, був журналіст, поет і драматург Михайло Курцеба, а також представник від «Академічної громади», прізвище не вказано.

У звіті наведена статистична інформація, яка демонструє, що читальня добре розвинена, щонеділі проводить зустрічі, має фінансові заощадження, члени сплачують внески, діють «Сокіл», «Сільський господар», господарсько-кредитна спілка, «Народний дім». Також зазначено, що поляки та євреї негативно ставляться до активності українців. Звіт написаний Коновальцям (ЦДІА. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2618. Арк. 3–4).

У списку читальнь «Просвіти» від 27 квітня 1912 р., що належали до філії «Просвіти» імені М. Шашкевича у Львові, де подано інформацію про наявність інших українських товариств та організацій, зазначено, що в Зашкові є читальня, «Сокіл», «Сільський господар» та господарсько-кредитна спілка (ЦДІА. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 241а. Арк. 32 зв., 35).

Станом на квітень 1912 р., на тлі 61 читальні філії «Просвіти» імені М. Шашкевича у Львові, зашківський осередок поступався тільки Винникам. В осередках Львів – Підзамче, Гаї, Рясне, Скнилів, при читальні «Просвіти» діяли такі ж організації, що і в Зашкові (ЦДІА. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 241а. Арк. 32–39 зв., 35; ЦДІА. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 3568. Арк. 31 зв.).

У звіті читальні «Просвіти» Зашкова за 4 березня – 16 травня 1912 р. Коновальця серед членів управи немає, а також поміж тих, хто виголошував реферати. Серед записів про доповідачів рефератів немає жодної згадки. Посаду писаря займав Дмитро Вусович (ЦДІА. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2618. Арк. 5).

У звіті, що був підготовлений 6 січня 1913 р., Коновалець зазначений писарем. Однак у кінці звіту є підпис голови читальні отця Єліяшевського, а Коновальця відсутній. Немає його і серед доповідачів рефератів.

Натомість, починаючи з 1912 р., Коновалець є помітним у роботі філії «Просвіти» імені М. Шашкевича м. Львова. Зокрема, 5 березня 1912 р. Євген як представник читальні із Зашкова був учасником звичайних зборів «Просвіти» імені М. Шашкевича. У протоколі засідання записано, що збори відкрив голова філії Є. Озаркевич, який звернув увагу на значення і розвиток філії, з огляду на інтенсивну працю поляків у селах навколо Львова. Продовжив розмову в цьому напрямі секретар Г. Микитей. Наступним виступив Коновалець, який звернуся з прохання до секретаря, щоб той не витрачав часу на звіт про діяльність філії, з огляду на те, що звіт є надрукований і всі

можуть прочитати. Започатковану дискусію підтримав В. Шухевич (дідо Р. Шухевича), у своєму виступі наголосив на бездіяльності української інтелігенції. Особливо було відзначено пасивність вчителів і необхідність запрошувати їх на засідання «Просвіти».

Після цього, слово знову взяв Коновалець, запропонувавши, щоб загальні збори доручили керівництву філії звернутися до всіх українських партій і товариств, що працюють у Львівському повіті, для здійснення системної просвітньої діяльності в Львівському повіті. Коновалець запропонував, щоб керівництво провело аналіз, де було б визначено села з незадовільною просвітньою роботою, а тоді зорганізуватися для пошуку шляхів урегулювання складної ситуації. Запропонував і поступові кроки: 1) навести порядок із членськими внесками; 2) зробити точні статистичні дані; 3) організовувати частіше планові курси в різних місцевостях, з урахуванням місцевих потреб. Ця пропозиція була прийнята зборами (ЦДІА. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 3565. Арк. 45–50 зв.).

Запис у протоколі свідчить, що Коновалець був вже добре інтегрований в організаційне середовище філії «Просвіти», вільно володів ситуацією про стан справ та мав розуміння, як слід поліпшити роботу товариства в повіті.

Приблизно на початку 1913 р. Коновальця було включено до складу управління філії «Просвіти» імені М. Шашкевича. Під час звіту керівництва філії, що проходили 11 лютого 1913 р., Коновалець з П. Бубелою представляли канцелярію (ЦДІА. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 3568. Арк. 50).

19 березня, це була середа, відбулися загальні збори філії, на яких зібралися понад 200 членів. Збори відкрив голова Є. Озаркевич, який запросив у президію голову зашківської читальні отця Б. Єльяшевського, а секретарями також двох представників читальні в Зашкові – Г. Хомина і М. Гавронського. Звіт філії представив секретар П. Бубела. Після чого з рефератом на тему «Про просвітню акцію в місті Львові і повіті» виступив Коновалець, а П. Бубела з рефератом на тему «Стан повіту і план дальшої акції» (Філія Просвіти, 1913). Ці збори також обрали делегатів на звичайні загальні збори товариства «Просвіти», що були заплановані на 8 квітня 1913 р. Серед 13 делегатів, був і Коновалець (Вісти з Просвіти, 1913).

О. Грицай пише, що «від 1911 р. – він (Коновалець – І. Х.) разом з Романом Дашкевичем засновує при львівській філії «Просвіти» студентський просвітній гурток, який нараховував 70 членів. Головою тут був Дашкевич, а Коновалець виконував обов'язки відпоручника "Просвіти"» (Грицай, 1974: 30).

Найімовірніше, цей напрям їхньої спільної роботи розпочався у 1912 р. та був пов'язаний з просвітньою комісією УСС та читальнями «Просвіти». Членом цієї комісії станом на лютий 1912 р. був Р. Дашкевич, на той час студент першого курсу. У звіті роботи комісії станом на 9 квітня 1912 р. йдеться про дуже слабку організацію просвітньої роботи (ЦДІА. Ф. 400. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 3–4). Окрім того, Р. Дашкевич був членом і видавничої комісії студентського союзу (ЦДІА. Ф. 400. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 2). 28 квітня 1912 р. Р. Дашкевич був обраний до головної ради УСС на посаду бібліотекара (З Укр.Студ.Союза, 1912).

О. Грицай, посилаючись на слова Коновальця, пише: «Ми, – оповідав мені Полковник, – розпоряджали відповідними фондами й підготовляли нашу працю так, що щонеділі виїздило з нашого доручення 50–60 референтів, студенти й студентки, на просвітню роботу, здебільшого з рефератами й доповідями, на села. Тоді на такі реферати був між нашими селянами й робітниками просто голод, і скільки доповідачів ми не висилали б, усе було замало» (Грицай, 1974: 30).

Коновалець обраний до головної ради УСС 15 грудня 1912 р. Керівником обрали студента Осипа Когута, заступником – студента Антіна Жилу, Р. Дашкевича – архіваріусом, а Є. Коновальця – касиром (ЦДІА. Ф. 400. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 1).

4 лютому 1913 р. газета «Діло» опублікувала звернення від лідерів українського студентського руху під назвою «За український університет. Голос академічної молоді». У зверненні йшлося про те, щоб українське суспільство підтримувало боротьбу за український університет як справу першочергової культурної потреби. Під зверненням підписались: О. Когут, Ю. Полянський, О. Гамораківна, О. Степанівна, А. Жила, Г. Ничка, В. Котецький, В. Мельник, В. Пежанський, Є. Коновалець, Д. Попович, Ю. Чайківський, Ф. Федорців, Ф. Гула, П. Лещій, В. Целевич, В. Білозор, Л. Генкевич, В. Бандрівський, Д. Бурко, А. Зелений, В. Косаревич (За український університет, 1913).

3 квітня головна рада УСС скликала збори, на які запросила всіх українських студентів, що навчалися у Львові. Зібралось близько 130 осіб. Голова УСС О. Когут повідомив, що причиною зборів є представлення перед студентством директив для подальшої успішної діяльності. П. Дідушок виступив з рефератом на тему «Про потребу об'єднання нашої організації», Ю. Охримович представив доповідь «Про значення і завдання студентського союзу», Є. Коновалець виголосив доповідь «Про стан університетської справи». Власне, актуальність доповіді про університет була пов'язана з тим, що ця тема відійшла на другий план через виборчу реформу. Акцентувалося на тому, що після того, як виборчу реформу буде реалізовано, відкриття українського університету має стати першочерговим завданням. Останнім з доповіддю виступив І. Чмола, який вказав на потребу підготовки національної самооборони через заснування стрілецьких дружин та поширення серед українців самостійницьких гасел. Це для того, щоб гасло «Самостійна Україна» набуло реального змісту та бути готовим до міжнародних конфліктів (Збори львівського, 1913).

До обрання в склад головної ради УСС, Коновалець свою діяльність зосереджував у IV секції союзу, яка об'єднувала студентів – прихильників Української національно-демократичної партії. Загалом у союзі налічувалося чотири секції: І – студенток, ІІ – імені М. Драгоманова, ІІІ – просвітній гурток, IV – націонал-демократична. У другій секції були прихильники Української радикальної партії (Кузьмин, 2016: 48).

Секцію було відкрито 26 травня 1911 р., першим керівником став Семен Магаляс (Кузьмин, 2016: 48), наступним – Володимир Пежанський, а його заступником Тарас Франко. 11 грудня 1912 р. на зборах IV секції В. Пежанського переобрали головою секції, а заступником обрали Коновальця (Шах, 1974: 65).

Приблизно у квітні 1913 р. Коновальця обрали головою IV національно-демократичної секції, а секретарем – Ю. Чайківського (На довірочну нараду, 1913).

На цей час УСС активно працював над проведення 2–4 липня 1913 р. ІІ Всеукраїнського студентського з'їзду та ювілею 40-річчя творчої діяльності Івана Франка. У комісії з організації з'їзду був присутній і Коновалець.

Цікавим нюансом є те, що план виступів на з'їзді було опубліковано 1 червня 1913 р. у газеті УСС «Шляхи». Вказано 6 доповідей, на такі теми: «Українська молодь в останні часи», «Політичне положення української нації», «Українська молодь та духовна культура», «Молодь російської України, її конструкція та завдання», «Народне виховання і шкільництво (народні школи, середні школи, університет)», «Участь молоді в просвітній і політичній праці» (Із Українського студентського союзу, 1913). Натомість оголошення від 26 червня місить сьому доповідь, на тему «Університетська справа», яку на з'їзді виголосить Коновалець (ІІ Всеукраїнський, 1913).

ІІ Всеукраїнський студентський з'їзд урочисто розпочав роботу в середу 2 липня об 11 годині у великій залі Народного дому у Львові. Зібралися до 500 студентів, що приїхали з Відня, Чернівців, Грацу, Кракова, Праги. Відкриття з'їзду відвідав голова українського парламентського клубу К. Левицький, професори Томашівський, Станіслав Дністрянський, Грушевський, Кирило Студинтський та інші. Відсутність представників політичних партій можна пояснити тим, що відбулись вибори до Галицького сейму і тривали підрахунки голосів.

Збори відкрив П. Дідушок. Головою з'їзду обрали В. Левицького. Було виголошено привітання від різних українських молодіжних та студентських товариств, серед них були з Санкт-Петербурга, Києва, Харкова, Одеси. Вітання надіслав Іван Пулюй та багато інших.

Після обіду слово для виступу надали К. Заклинському з доповіддю «Українська молодь в Австрійській Україні за останні 40 років на тлі діяльності Івана Франка». Відзначив, що молодь підняла університетську справу на рівень Віденського парламенту. У доповіді «Молодь російської України, її завдання і конструкція» Володимир Котецький торкнувся активності українського студентства в Росії за останні 10 років. Р. Секела запропонував, щоб конгрес відправив до Івана Франка делегацію з привітанням від усього українського студентства соборної України.

У четвер 3 липня роботу з'їзду відкрив Дмитро Донцов (1883 – 1973) доповіддю «Українська молодь і теперішнє положення нації». Головні тези доповіді полягали у такому: старі політичні програми які використовували українці, а часто і ще продовжує використовувати (Драгоманів-

ський автономізм) втрачають свою раціональність; новою програмою має стати програма політичного сепаратизму від Росії; сучасна міждержавна ситуація сприяє здійсненню сепаратистської ідеї. Насамкінець зазначив, що слід підготовляти революцію в «умах», щоб пізніше вона перетворилась у «революцію чину» (дії).

Іван Чмола підняв питання про військову підготовку, яку з'їзд зустрів бурхливими оплесками.

Після обіду виступив Коновалець з доповіддю «Університетська справа», у якій згадав про події липня 1910 р., а також відзначив, що боротьбу за створення українського університету слід вивести на рівень найважливішої справи національного громадсько-політичного руху.

Виступ Коновальця викликав жваву дискусію, в якій взяли участь проф. О. Колесса, Р. Секела, П. Дідушок, Ю. Чайківський, проф. С. Дністрянський, проф. С. Рудницький, К. Заклинський, Р. Заклинський, В. Сабат та інші. Р. Заклинський зауважив, що в розмові про український університет повинно йтися про «огнище культури, а не про фабрику дипломів». У відповідь Рудницький зазначив, що «Ми хочемо університету, а не чогось вроді університету. Університет здобудемо політичною і науковою працею. Наш університет при інтенсивній праці може стати огнищем культури, важним не лише для Славянщини, а й для всесвітньої культури».

Коновалець, не брав участі в дискусії, але в підсумку сказав, що «Для університетської боротьби потрібно нам карної, справної і сильної праці організації. На кожний виступ поляків у Львові повинна послідувати реакція на провінції де ми є в більшості».

Після обіду з'їзд відвідав Іван Франко, якого довший час вітали учасники. Його промову на з'їзді зустріли гучними оплесками.

З'їзд завершив свою роботу в обід 4 липня піснею на слова Івана Франка «Не пора, не пора москалеві й ляхові служить». Присутні домовились зустрітись о 14.30 на могилі А. Коцка. Над могилою виступили Грушевський і студент Степан Біляк (Хома, 2016).

Загалом 1913 р. став важливим етапом у житті Коновальця, коли він у віці 22 років дійшов до вершин у студентському громадському житті, повною мірою активізувавши університетське питання, мобілізуючи для цієї цілі студентство, інтелігенцію й широкий загал українського суспільства.

Отже, проведене дослідження дає підставу зробити наступні **висновки**:

- По-перше, громадську діяльність Коновалець розпочав з первинної ланки, а саме з діяльності в товаристві «Сокіл» та читальні «Просвіти» в селі Зашків. На цьому рівні він став одним з тих, хто забезпечив розвиток діючих осередків українського національного життя та створення нових.
- По-друге, досвід здобутий у громадському житті Зашкова, дав змогу продовжити діяльність у Львові в Українському студентському союзу та філії товариства «Просвіта» імені М. Шашкевича. Вміння забезпечувати зміни, розвиток забезпечило послужило підставою до управлінського складу цих організацій.
- По-третє, у діяльності Коновальця вирізняється бажання та вміння аналізувати ситуацію, що продемонстровано в доповідях, які він періодично репрезентував на різних рівнях українського національного життя.

Все це, дало змогу Коновальцю у студентські роки зайняти ключові позиції в просвітньому та політичному молодіжному житті Галичини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Вісти з Просвіти, 1913 – Вісти з Просвіти // Письмо з Просвіти. Львів, 1913. Ч. 6. Рік VII. С. 175–176.

Грицай, 1974 – Грицай О. Життя і діяльність Є. Коновальця до 1917 року // Євген Коновалець та його доба. Мюнхен 1974. 1021 с.

Із Українського студентського союзу, 1913 – Із Українського студентського союзу // Шляхи. 1 червня 1913. С. 62.

Ісаюк, 2011 – Ісаюк О. Євген Коновалець – студент Львівського університету // Українські визвольні змагання. Львів, 2011. Збірник 16: До 120-ліття з дня народження Євгена Коновальця. С. 48–59.

З Укр. Студ. Союза, 1912 – З Укр. Студ. Союза // Діло. 2 н.ст. (19 квітня ст.ст.) травня 1912 р. С. 6–7.

За український університет, 1913 – За український університет. Голос академічної молоді // Діло. 4 н.ст. (23 січня ст.ст.) лютого 1913. С. 4.

Збори львівського, 1913 – Збори львівського університетського студентства // Шляхи. – 15 квітня 1913 р. – С. 31–32.

Зінкевич, 1974 – Зінкевич О. Студентські роки Є. Коновальця // Євген Коновалець та його доба. Мюнхен 1974. 1021 с.

Качмар, 2002 – Качмар Л. Галичина в політичному житті Наддніпрянських емігрантів на початку XX ст. Львів, 2002. С. 69.

Ковалюк, 2001 – Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях. XIX – XX ст. Львів, 2001. С. 155.

Кузьмин, 2016 – Кузьмин Р. Український студентський союз: центральний координаційний орган студентських товариств Галичини в 1909 – 1914 роки // Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник». Випуск 110. С. 46–51.

ДАЛО – Державний архів Львівської області.

На довірочну нараду, 1913 – На довірочну нараду // Діло. 6 н.ст. (23 ст.ст. квітня) травня. 1913. С. 5.

Новинки, 1910 – Новинки // Діло. 21 н.ст. (8 ст.ст.) грудня 1910. С. 5.

Празник польської, 1910 – Празник польської чорної сотні // Діло. 2 н.ст. (19 ст.ст.) липня 1910. С. 3–5.

Промова митрополита, 1910 – Промова митрополита Андрія Шептицького // Діло. 29 н.ст. (16 ст.ст.) червня 1910. С. 3.

Сова, 2006 – Сова А. Листування Євгена Коновальця зі старшиною товариства «Сокіл-Батько» // Український визвольний рух. Львів, 2006. Збірник 8. С. 5–10.

Українські студенти, 1911 – Українські студенти перед польським судом // Діло. 22 н.ст. (9 ст.ст.) травня 1911. С. 5.

Філія Просвіти, 1913 – Філія Просвіти у Львові // Діло. 19 н.ст. (6 ст.ст.) березня. 1913.

Хома, 2017 – Хома І. Я. Освітній портрет організатора українського націоналізму // dyvys.info/2017/10/02/istoriya-z-ivanom-homoyu-osvitnij-portret-organizatora-ukrayinskogo-natsionalizmu/

Хома, 2016 – Хома І. Я. Євген Коновалець. Історія нескорених. Харків, 2016. С. 18–22.

Шах, 1974 – Шах С. Молодість Є. Коновальця // Євген Коновалець та його доба. Мюнхен 1974. 1021 с.

ЦДІАЛ – Центральний державний історичний архів у м. Львові.

ІІ Всеукраїнський, 1913 – ІІ Всеукраїнський студентський з'їзд // Діло. 26 н.ст. (13 ст.ст. червня) червня. 1913. С. 4.

REFERENCES

Visty z Prosvity, 1913 – Visty z Prosvity [The news from the Prosvita Society] // Pysmo z Prosvity. Lviv, 1913. Ch. 6. Rik VII. S. 175–176. [in Ukrainian]

Hrytsai, 1974 – Hrytsai O. Zhyttia i diialnist Ye. Konovaltsia do 1917 roku [Ye. Konovalets' life and activity till 1917] // Yevhen Konovalets ta yoho doba. Miunkhen 1974. 1021 s. [in Ukrainian]

Iz Ukrainskoho studentskoho soiuzu, 1913 – Iz Ukrainskoho studentskoho soiuzu [From the Ukrainian students' union] // Shliakhy. 1 chervnia 1913. S. 62. [in Ukrainian]

Isaiuk, 2011 – Isaiuk O. Yevhen Konovalets – student Lvivskoho universytetu [Yevhen Konovalets as the student of Lviv university] // Ukrainski vyzvolni zmahannia. Lviv, 2011. Zbirnyk 16: Do 120-littia z dnia narodzhennia Yevhena Konovaltsia. S. 48–59. [in Ukrainian]

Z Ukr. Stud. Soiuza, 1912 – Z Ukr. Stud. Soiuza [From the Ukrainian students' Union] // Dilo. 2 n.st. (19 kvitnia st.st.) travnia 1912 r. S. 6–7. [in Ukrainian]

Za ukrainskyi universytet, 1913 – Za ukrainskyi universytet. Holos akademichnoi molodi [For the Ukrainian university. The voice of the academic youth] // Dilo. 4 n.st. (23 sichnia st.st.) liutoho 1913. S. 4. [in Ukrainian]

Zbory lvivskoho, 1913 – Zbory lvivskoho universytetskoho studentstva [A meeting of Lviv university students] // Shliakhy. – 15 kvitnia 1913 r. – S. 31–32. [in Ukrainian]

Zinkevych, 1974 – Zinkevych O. Studentski roky Ye. Konovaltsia [The student's years of Ye. Konovalets] // Yevhen Konovalets ta yoho doba. Miunkhen 1974. 1021 s. [in Ukrainian]

Kachmar, 2002 – Kachmar L. Halychyna v politychnomu zhytti Naddnipriankskykh emihrantiv na pochatku XX st. [Galicia in the political life of the emigrants from Naddnipriankshchyna in the beginning of the XX c.]. Lviv, 2002. S. 69. [in Ukrainian]

Kovaliuk, 2001 – Kovaliuk R. Ukrainskyi studentskyi rukh na zakhidnykh zemliakh. XIX – XX st. [Ukrainian students' movement in the western lands. the XIX – XX cc.] Lviv, 2001. S. 155. [in Ukrainian]

Kuzmyn, 2016 – Kuzmyn R. Ukrainskyi studentskyi soiuz: tsentralnyi koordynatsiinyi orhan studentskykh tovarystv Halychyny v 1909 – 1914 roky [The Ukrainian students' union: the central coordinative organ of Galician students' societies in 1909 – 1914] // Zbirnyk naukovykh prats «Hileia: naukovyi visnyk». Vypusk 110. S. 46–51. [in Ukrainian]

DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [The State archive of Lviv region].

Na dovirochnu naradu, 1913 – Na dovirochnu naradu [To a consultation meeting] // Dilo. 6 n.st. (23 st.st. kvitnia) travnia. 1913. S. 5. [in Ukrainian]

Novynky, 1910 – Novynky [News] // Dilo. 21 n.st. (8 st.st.) hrudnia 1910. S. 5. [in Ukrainian]

Praznyk polskoi, 1910 – Praznyk polskoi chornoi sotni [The feast of the Polish «black» company] // Dilo. 2 n.st. (19 st.st.) lypnia 1910. S. 3–5. [in Ukrainian]

Promova mytropolyta, 1910 – Promova mytropolyta Andriia Sheptytskoho [Metropolitan Andrey Sheptytskyi's speech] // Dilo. 29 n.st. (16 st.st.) chervnia 1910. S. 3. [in Ukrainian]

Sova, 2006 – Sova A. Lystuvannia Yevhena Konovaltsia zi starshynoiu tovarystva «Sokil-Batko» [The correspondence of Yevhen Konovalets with the foreman of the society «Sokil Bat'ko» («Falcon-Father»)] // Ukrainskyi vyzvolnyi rukh. Lviv, 2006. Zbirnyk 8. S. 5–10. [in Ukrainian]

Ukrainski studenty, 1911 – Ukrainski studenty pered polskym sudom [The Ukrainian students before the Polish court] // Dilo. 22 n.st. (9 st.st.) travnia 1911. S. 5. [in Ukrainian]

Filiia Prosvity, 1913 – Filiia Prosvity u Lvovi [Lviv branch of the Prosvita Society] // Dilo. 19 n.st. (6 st.st.) bereznia. 1913. [in Ukrainian]

Khoma, 2017 – Khoma I.Ia. Osvitnii portret orhanizatora ukrainskoho natsionalizmu [The Educational portrait of the organizer of the Ukrainian nationalism] // URL: dyvys.info/2017/10/02/istoriya-z-ivanom-homoyu-osvitnij-portret-organizatora-ukrayinskogo-natsionalizmu/ [in Ukrainian]

Khoma, 2016 – Khoma I. Ya. Yevhen Konovalets. Istoriia neskorenykh [Yevhen Konovalets. The History of the unsubdued]. Kharkiv, 2016. S. 18–22. [in Ukrainian]

Shakh, 1974 – Shakh S. Molodist Ye. Konovaltsia [Ye. Konovalets' youth] // Yevhen Konovalets ta yoho doba. Miunkhen 1974. 1021 s. [in Ukrainian]

TsDIAL – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv u m. Lvovi [The Central State Historical Archive in Lviv].

II Vseukrainskyi, 1913 – II Vseukrainskyi studentskyi zizd [The Second All-Ukrainian Students' Congress] // Dilo.1 26 n.st. (13 st.st. chervnia) chervnia. 1913. S. 4. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 8.04.2018 р.

УДК 93/94: 336.71 (477) «1914-1918»

Світлана ОРЛИК,
orcid.org/ 0000-0002-6280-9273
кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна, Київ)
svitlana.orlik@gmail.com

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА ГАЛИЧИНИ Й БУКОВИНИ В ПЕРІОД РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена аналізу функціонування банківської системи на території Галичини й Буковини в період російської окупації, в роки Першої світової війни. На основі аналізу архівних документів, переважна більшість з яких вперше вводяться до наукового обігу, показано, що відсутність повноцінної банківської системи через її руйнацію на окупованих територіях зумовила те, що російські постійні польові казначейства виконували універсальні фінансові функції – надавали банківські послуги та послуги ощадної каси, а також одночасно виконували й контрольні функції за надходженням та витрачанням бюджетних коштів на військові потреби. Незадовільний стан справ у грошовому обігу та повна руйнація банківської системи на окупованих територіях призводили до порушення товарообмінних операцій, ускладнень грошових розрахунків, росту цін та інфляції, поширенню спекуляції та іншим негативних соціально-економічних наслідків.

Ключові слова: *Галичина, Буковина, Російська імперія, Перша світова війна, банківська система, гроші, банки, фінансова політика, фінансово-кредитні установи, польові казначейства, російська окупація.*

Svitlana ORLYK,
Ph D (Economics), Associate Professor, Doctoral candidate at the Ethnology and Regional Study Department Taras Shevchenko Kyiv National University (Ukraine, Kyiv) svitlana.orlik@gmail.com

BANKING SYSTEM OF GALICIA AND BUKOVINA IN THE PERIOD OF RUSSIAN OCCUPATION DURING THE FIRST WORLD WAR

The article discloses the analysis of functioning of the banking system on the territory of Galicia and Bukovina in the period of Russian occupation, during the First World War. Before the beginning of the war Galicia and Bukovina enumerated a widespread network of state-owned and joint-stock banks and other financial and credit institutions. With the arrival of the Russian troops in Galicia and Bukovina, most banks, especially those based on the Austrian state capital were removed to the territory of the Austro-Hungarian Empire, or to those countries where main banking institutions were located. Most of the property, cash resources and documentation were also removed. The property left unattended and the values that were not refined into the proceeds of their own treasury by the new occupation power because of the lack of time were plundered. The Russian authorities did not have a possibility either to prevent or to oppose the widespread robberies that took place during the occupation of Galicia.

The financial and credit institutions and banking institutions that remained in the occupied territories were partially carrying out their activities. Therefore, they performed only some banking transactions or waited for a better time to fully restore their work. The activities of local banks were regulated by the Russian legal acts. Particularly, the Decree «On Measures Caused by the Military Time» of November 15, 1914, No. 2923. The Act prohibited making payments, sending or transferring money, securities, precious metals and stones outside the Russian Empire and the conquered regions of Austria-Hungary. In addition, the military administration issued its resolutions and orders, provided clarification on the appeal of the banks, coordinating them with the higher authorities of the Russian Empire such as the Council of Ministers, the Ministry of Finance and the imperial State Bank. The article proves that mortgage banks suffered significant losses in pre-war (or pre-occupation) lending operations when borrowers were provided with mortgages in Austrian currency, including gold coins, and then had to get a repayment of the loan with paper rubles at an inflated rate.

For borrowers, this situation was profitable and the refusal from Russian rubles by banking workers when repaying loans, gave rise to complaints from bank clients to the occupation authorities. On the other hand, the appeal to the occupation authorities of the Galician banking institutions clearly showed that local banks had not recognized the Russian ruble as a worthy currency and the banks had doubts concerning its real value. The Russian authorities did not place any hopes on local banks in the issue of the spread of the Russian imperial monetary system and the strengthening of the Russian ruble in the occupied territories. In this regard, the Russian Ministry of Finance had

to open field Treasuries which had to implement the Russian government financial policy in the occupied territories under the hegemony of the Russian State Bank and the imperial Ministry of Finance.

Therefore, the lack of a full-scale banking system in the occupied territories led to the fact that the permanent field treasuries carried out entire financial functions. They provided banking and saving services. Field Treasuries simultaneously carried out control functions for the receipt and spending of budget funds for military needs. The unfortunate state of affairs in money circulation and the complete destruction of the banking system in the occupied territories led to a breach of commodity exchange operations, complications of monetary payments, rising prices and inflation, the spread of speculation and other negative social and economic consequences.

Key words: *Galicia, Bukovina, the Russian empire, World War I, banking system, money, banks, financial policy, financial and credit institutions, field treasuries, Russian occupation.*

Постановка проблеми. Як відомо, гроші люблять тишу, але війна – це кризове явище яке випробовує фінансові системи країн на міцність з першого пострілу. Банківська система є важливою складовою загальної фінансової системи країни, оскільки саме через фінансово-кредитні установи забезпечується формування, використання і рух значної частини фінансових ресурсів не лише держави, а й приватного грошового капіталу – які прямо чи опосередковано беруть участь у фінансуванні війни. Небезпека існування на окупованих територіях банків (особливо держаних банків) ворожої держави завжди полягала в тому, що через них могло здійснюватися фінансування різного роду підривної діяльності окупаційної влади. Крім того, країна окупант завжди приходить зі своєю грошовою валютою, яка має безперешкодно просуватися на захоплених територіях і витісняти грошову одиницю ворожої держави – цього не може забезпечити банківська система окупованої ворожої держави. Конфлікт інтересів – очевидний. Тож історичний досвід Першої світової війни свідчить, що всі ці ризики необхідно враховувати в сучасному житті.

Аналіз досліджень. Проблеми історії фінансової політики в Україні, у тому числі й банківських та фінансово-кредитних установ досліджували О. Бурунова (Бурунова, 2011), З. Комаринська (Комаринська, 2000; Комаринська, 2006), І. Крип'якевич (Петрович, 1915), Б. Лазорак (Лазорак, 2016), С. Мошенський (Мошенський, 2014), В. Орлик (Орлик, 2007), С. Орлик (Орлик, 2017), І. Скоморович (Скоморович та ін., 2004), В. Швець (Shvets, 2007) та ін. У той же час діяльність банківської системи Галичини й Буковини в період російської окупації в роки Першої світової війни є малодослідженою.

Мета статті. Дослідити проблеми у сфері банківської діяльності та території Галичини й Буковини під час російської окупації в роки Першої світової війни, розглянути їхні соціально-економічні наслідки та способи вирішення, проаналізувати ефективність та результативність деяких антикризових заходів, які вживалися окупаційним урядом.

Виклад основного матеріалу. До початку війни в Галичині й Буковині діяла розгалужена мережа державних, акціонерних банків та інших фінансово-кредитних установ. Найбільшими банками, які функціонували на цій території, були: Австро-Угорський банк (мав 12 філій), Галицький акціонерний іпотечний банк, Галицький земельний іпотечний банк, Крайовий банк у Львові та Буковинський Крайовий банк, Галицький Промисловий банк, Рустикальний банк, Галицький народний банк, Галицька ощадна каса, віденський Unionbank, Буковинська земельно-кредитна установа, Буковинське банківське об'єднання торгівлі і ремесла, Буковинський торгівельно-ремісничий банк, філії чеських та польських банків: Живностенска банка, Устшедни банка, Богемія, Варшавського торгівельного та Лодзинського депозитного банків та інші фінансово-кредитні установи, у т.ч. банкірські доми. За деякими підрахунками, лише на Буковині станом на 1902 рік налічувалося 217 одиниць різноманітних державних, акціонерних та інших фінансово-кредитних закладів (Скоморович та ін., 2004: 187). Майже всі вони припинили свою діяльність перед вступом російських військ в Галичину та Буковину.

З приходом російських військ в Галичину й Буковину, більшість банків, особливо ті, що були засновані на австрійському державному капіталі, були вивезені на територію Австро-Угорської імперії, або до тих країн, де розміщувалися головні банківські установи. Значна частина майна, грошові ресурси, документація були вивезені. Те майно, яке залишилося без нагляду, і цінності, які не встигала реквізувати в дохід власної казни нова влада, були розграбовані. Масовим грабежам, які відбувалися під час окупації Галичини, владні структури не мали змоги ні запобігти, ні

протидіяти. На фоні такого безладу у місцевого населення небезпідставно з'являлися побоювання з приводу того, що російська окупаційна влада може конфіскувати вклади, котрі належали приватним особам і зберігалися у банках Галичини й Буковини. На такі панічні настрої Військовий генерал-губернатор Галичини Г. Бобринський відреагував спеціальним оголошенням від 23 жовтня 1914 р., у якому повідомлялося, що «всі такі вклади конфісковуватися російською владою не будуть, за винятком тих осіб, які виявляли або виявлятимуть ворожі дії до російської армії і російського уряду і майно котрих буде піддане конфіскації» (ДАІФО. Ф. 636. Оп. 1. Арк. 17). Але дотримуватися таких обіцянок російська влада, практично, не могла, адже пограбувати покинутий австрійський банк було справою «честі» для російського офіцера.

Значного резонансу набуло порушення кримінальної справи щодо несанкціонованого відкриття 6-10 червня 1915 р. російськими військовими комори австро-угорського Празького кредитного банку у місті Бродах. Так, зокрема, під час відкриття банку не було складено відповідного акту та не забезпечено належного збереження майна для його подальшої передачі представникам окупаційної влади, що й призвело до неконтрольованого пограбування (ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 5. Спр. 4. Арк. 193. Арк. 1, 345). За цією кримінальною справою було передано до суду колишнього Бродівського етапного коменданта, князя Черкаського. З даного приводу завідувач військово-судової частини при Головному начальнику постачання армій Південно-Західного фронту у своєму листі до Головного начальника постачання армій Південно-Західного фронту доповідав, що «необхідно було не лише його притягнути до відповідальності, але й всіх офіцерів його Управління, особливо командира 22 етапної роти Кастальського й діловода Іванова, які награбували багато грошей з банку, по декілька тисяч, а речей, то й не злічить. Командир 114 етапної роти при обшуку нижчих чинів знайшов багато золотих речей <…>. Князь із цього банку прихопив не менше двох мільйонів ……, виніс два маленьких ящики з діамантами й золотом» (ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 5. Спр. 4. Арк. 193). Те цінне майно австро-угорського Празького кредитного банку, яке залишилося після розкрадання військовими російської армії, було спаковане у 28 ящиків та відправлене на етап. Цей вантаж було доставлено у м. Київ, безпосередньо до Київської контори Державного Банку на ім'я Військового Генерал-Губернатора Галичини, про що свідчать протоколи огляду «на предмет встановлення кількості й характеру цінностей, вивезених з австро-угорського Празького банку у Бродах» (ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 5. Спр.4. Арк. 1, 246–248, 263–268, 272–280). Здебільшого це були складені у корзини чи коробки дорогоцінності та столові прибори із золота, з позолотою та срібла, скарбовані срібні та золоті монети, що належали громадянам, які тримали це майно у коморі схову банку на збереженні.

У м. Бродах, крім вищезгаданого Празького кредитного банку, до війни функціонували відділення Австро-Угорського банку, Крайового банку, повітова ощадна каса, громадські залікові каси «Самопоміч» і «Руська», каса Дирекції скарбової (казначейство – С. О.) та біля 10 приватних залікових кас. Російська окупаційна влада, станом на 30 березня 1915 р., всіх їх облікувала, описала і констатувала припинення їхньої діяльності (ДАЛО. Ф. 905. Оп. 1. Спр.83. Арк. 1–4зв., 6; Спр. 38. Арк. 1–1зв.; Спр. 85. Арк. 1–2зв.).

Дещо меншою була отримана «військова здобич» у філії Австро-Угорського банку в м. Чернівцях. У жовтні 1914 р. при обшуку цього банку було знайдено замуровані у стіні 2 ящики з 12 287 коронами, векселів приватних осіб на суму 643 650 кор. і 3 гел., столовими приборами, годинниками і ланцюжками до них із золота, револьвер, різні папери та ін. (ДАЧО. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 1, 4). Виявлене майно було описане та передане за належністю: кошти здано в польове казначейство, векселі – у депозит губернатора, а майно по акту передано в канцелярію Військового генерал-губернатора Галичини (ДАЧО. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 7–10).

Деякі місцеві банки також виїжджали, боячись непередбачуваності російської окупаційної влади. Так, центральне бюро банку Крайового тимчасово було перенесено зі Львова до підконтрольного Австро-Угорщині міста Нового Сонча (нині м. Нови-Сонч, знаходиться у Польщі) (Blura centrall, 1914), але представництво цього банку залишалося працювати у м. Львові (Из львовских банков, 1914; ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 588. Арк. 57). Часопис «Gazeta Lwowska» за 10 вересня 1914 р. повідомляла, що банк Крайовий отримав від Галіційської ощадної каси право на видачу позичок на ощадні книжки вкладників, а від Галіційського Кредитного земського товариства право отримувати іпотечні внески (Blura centrall, 1914).

Каси ощадності (ощадні каси) продовжували свою діяльність на окупованих територіях завдяки своїй згуртованості у Спілку ощадних кас та підтримці Крайового банку (Скоморович та ін., 2004). Газета «Дїло» у січні 1915 р. повідомляла про продовження діяльності кас ощадності у містах Дрогобичі, Самборі, Снятині, Ярославі, Коломиї (Східно-галицькі, 1915). У складних умовах окупації названі ощадні каси продовжували видавати кошти з судових депозитів по «справах пупілярних і курателярних (опікунських справах – С. О.)» (Східно-галицькі, 1915), які часто стосувалися малолітніх дітей та людей похилого віку, котрі утримувалися за рахунок цих виплат.

Дирекція і частина персоналу Земельного іпотечного банку з початком вторгнення російських військ у Галичину, забравши з собою готівку, цінні папери, депозити і ділові книги, виїхала до Відня. Із листа заступника директора банку від 5 липня 1915 р. до поліції м Львова відомо, що Земельний іпотечний банк у м. Львові не припиняв свою діяльність до 11 березня 1915 р. – до часу, коли «російські власті замкнули банк цілковито й опечатали. Сума готівки в касі під час опечатування банку була мінімальна і не доходила до К 10.000. У кінці червня 1915 р. російські жандарми повернули ключі від кас і льокалю, і банк знову розпочав свою діяльність» (ЦДІАЛ України. Ф. 350. Оп. 1. Спр. 3964. Арк. 5), обслуговував депозити, приймав і виплачував кошти у певних обмеженнях через відсутність достатньої кількості обігових коштів.

Фінансово-кредитні товариства та банківські установи, які залишилися на окупованих територіях, здійснювали свою діяльність частково, тобто проводили лише деякі банківські операції, або ж очікували слушного часу для повноцінного відновлення своєї роботи. Так, у м. Львові продовжував діяльність Промисловий банк, який надавав послуги ломбарду та здійснював депозитні операції з ощадними книжками, Іпотечний банк здійснював депозитні операції з ощадними книжками фізичних осіб (Из львовских банков, 1914; ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 588. Арк. 44; ЦДІАЛ України. Ф. 350. Оп. 1. Спр. 3964. Арк. 10–10зв.). До кінця вересня 1914 р. відновили свою роботу фінансово-кредитне товариство Земельне кредитне товариство та Банк заліковий (Из львовских банков, 1914). У Львові мав відкрити свою філію Варшавський комерційний банк (Петрович, 1915: 45).

На початку окупації м. Тернополя всі банки були закриті, окрім Банку Ради-Повітової, який приймав лише борги (ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 588. Арк. 3). Більшість місцевих банківських установ, оцінивши ситуацію, активізувалися у напрямку відновлення своєї роботи лише з січня 1915 р. Так, правління Галицького акціонерного Іпотечного банку у м. Львові після подання клопотання про відкриття своєї філії у м. Тернополі у квітні 1915 р. отримало відповідний дозвіл (ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 588. Арк. 3, 46, 47). У лютому 1915 р. просило дозволу відкрити свою філію правління Празького банку взаємного страхування «Славія», а в березні отримало відповідний дозвіл (ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 588. Арк. 7–7зв, 41, 43). У лютому 1915 р. правління Галицького Промислового банку клопотало про відкриття в м. Дрогобичі свого відділення і отримало дозвіл Військового генерал-губернатора Галичини (ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 588. Арк. 44, 45).

Діяльність місцевих банків урегульовувалася імперськими нормативно-правовими актами такими, як згаданий вище Указ «Про заходи, зумовлені військовим часом» від 15 листопада 1914 р. за №2923, яким було заборонено здійснювати платежі, пересилати чи переводити грошові суми, цінні папери, дорогоцінні метали і каміння за межі завойованих областей Австро-Угорщини і Російської імперії, безпосередньо чи через посередників, ворожих країн підданим, установам, організаціям і товариствам. Крім того, військова адміністрація видавала свої постанови і розпорядження, надавала роз'яснення на звернення банків, узгоджуючи їх з вищими імперськими органами такими як Рада Міністрів та Міністерство Фінансів, імперський Державний банк. Так, розпорядженням Військового генерал-губернатора Галичини роз'яснено дирекції Галицького Крайового банку те, що отримані банком грошові перекази з території Австро-Угорщини можуть бути виплачені у сумі, не більшій однієї тисячі корон, а «перекази більші цієї суми можуть бути виплачені лише з особливого дозволу Генерал-Губернатора» (ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 588. Арк. 57). Цим же розпорядженням банкам було заборонено видавати на руки перекази, що надійшли з Австро-Угорщини за реквізовані австрійським урядом коні (ЦДІАК України.

Ф. 361. Оп. 1. Спр. 588. Арк. 57). У січні 1915 р. іпотечні банки міста Львова звернулися листом до Військового генерал-губернатора Г. А. Бобринського щодо надання їм права: «1) приймати термінові платежі за позиками тільки австрійською монетою, 2) якщо платежі проведено в рублях, то платежі зараховувати після завершення війни, коли встановиться нормальний курс», 3) дозволити банкам не застосовувати встановлений російською владою курс валюти до розрахунків по зобов'язаннях, які були укладені раніше (ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 588. Арк. 44, 66–68). Звичайно, іпотечні банки зазнавали значних збитків по довоєнних (чи доокупаційних) кредитних операціях, коли позичальникам надавалися під іпотеку кошти в австрійській валюті, у т.ч. золотою монетою, а потім доводилося отримувати на погашення позики паперові рублі по завищеному курсу. Для позичальників така ситуація була вигідною, а відмова банківськими працівниками від російських рублів, при погашенні позик, породжувала скарги клієнтів банків до окупаційної влади. З іншого боку, подібне звернення до окупаційної влади галицьких банківських установ явно свідчило про невизнання місцевими банками російського рубля гідною валютою і про те, що вони ставлять під сумнів його реальну вартість. Зазначене питання розглядалося Радою Міністрів і Міністром Фінансів. Відповідь була очевидною, «Верховний Головнокомандувач … не визнав можливим задовольнити клопотання представників іпотечних банків щодо обмеження права їх позичальників здійснювати платежі російськими грошима по встановленому паритету» (ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 588. Арк. 67зв.), адже на території Галичини діяла обов'язкова постанова для всіх без винятку, яка встановлювала курс валют і сувору заборону щодо відмови у прийняті російських грошей при розрахунках. Це роз'яснення стосувалося не тільки іпотечних банків, а всіх банків, які діяли на території Галичини й Буковини та раніше здійснили кредитування (надали позики) під заставу, або без неї австрійською валютою. Як наслідок, для того, щоб місцевим банкам не випадало сумніватися у російських грошах, «Великий Князь Микола Миколайович вирішив за необхідне, щоб діяльність кредитних установ Галичини була піддана всебічному контролю» (ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 588. Арк. 67зв.) з боку уповноважених органів Міністерства Фінансів.

Російська влада не покладала жодних надій на місцеві банки у питанні поширення російської грошової системи та укріплення російського рубля на окупованих територіях. У зв'язку з цим перед російським міністерством фінансів виникла потреба терміново відкривати польові казначейства, які мали реалізовувати на окупованих територіях необхідну російському урядові фінансову політику під гегемонією російського Державного Банку та імперського Міністерства фінансів. Саме польові казначейства мали здійснювати хоча б частину функцій банків та ощадних кас. Затягування з відкриттям польових кріпосних та фортечних казначейств та недостатня їхня кількість (у вересні 1914 р. відкрито у м. Львові, у січні 1915 р. у м. Тернополі, у жовтні 1916 р. у Чернівцях та ряд корпусних казначейств при військових корпусах) згубно впливали на розвиток товарно-грошових відносин та відновлення економіки на цій території. У свою чергу, імперські комерційні банки не поспішали відкривати власні філії на окупованих територіях – занадто високими були ризики. З метою ознайомлення з фінансово-економічною ситуацією на окупованих територіях Галичини у грудні 1914 р. Міністерство фінансів направило у відрядження у м. Львів групу спеціалістів: дійсного статського радника Джунковського, урядників канцелярії кредитного відділу міністерства статського радника Вороновича і колезького радника Кульжинського, представника Селянського банку Худвинського. Поряд з іншими відомостями комісією Міністерства фінансів досліджувалося й питання доцільності відкриття філій Селянського банку на даній території (ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 89. Арк. 19). На цей банк покладалися значні надії у справі налагодження очікуваної торгівлі землею, «бо багато дідичів (з політичних чи економічних причин) приступить до ліквідації своїх маєтків, а селянська маса дасть контингент купців на цю землю» (Петрович, 1915: 34). Крім того, російський Державний Банк також розглядав перспективи відкриття своїх філій у Галичині, а за ним попрямувало б багато приватних торгівельних банків з Петербурга, які вичікували слушної нагоди.

Окремою групою «банківських розвідників», що відвідали Галичину, були представники Російсько-Азіатського банку, які встановили, що «для діяльності відділів російських банків тут буде

дуже гарне поле, бо звичайний дисконтований і позичковий процент у Галичині тепер 10–12%. Відділи рос. банків могли б дати колосальну підтримку зростаючій торгівлі між Галичиною і полуднево-західним краєм; особливо бажана участь у нафтових і лісових підприємствах» (Петрович, 1915: 44). У лютому 1915 р. правління Російсько-Азіатського банку прийняло сміливе рішення відкрити у м. Львові власну філію (ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 592. Арк. 3, 9зв.). Проте діяльність цього банку обмежувалася лише комісіонерством. Тобто, з самого початку планувалося проводити лише посередницькі операції у торгівельних операціях, а не здійснювати весь спектр банківських послуг. Рішення російської окупаційної військової-цивільної адміністрації про відкриття комісіонерства Російсько-Азіатського банку було надано у квітні 1915 р., але активні банківські операції цей банк розпочав лише 18 травня 1915 р. (ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 592. Арк. 16, 18). Проблеми виникли у питаннях про отримання дозволів на використання відповідних шифрів, якими кодувалися підписи на платіжних документах для пересилання їх телеграфом. З невідомих причин на клопотання Російсько-Азіатського банку «відносно використання необхідного шифру, телеграфної адреси «Сінорусь», посвідчення підписів на телеграф і передачі кореспонденції замовним порядком, Головним начальником постачання було відмовлено», «а без такого дозволу діяльність банку була не можливою» взагалі (ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 592. Арк. 15–15зв.). Після певної переписки з військовою адміністрацією краю та клопотань правління Російсько-Азіатського банку, яке розміщувалося у Петрограді, необхідний дозвіл було отримано.

У свою чергу, імператорська місія у Швейцарії рекомендувала Львівському Генерал-Губернатору Федеральний банк у Цюріху: «банк цей – один із найповажніших і солідних у Швейцарії» (ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 588. Арк. 72).

У складній ситуації опинилися кредитні товариства, до складу яких входили здебільшого дрібні та середні сільськогосподарські товаровиробники. Раніше вони отримували кредити у великих банках під невеликі відсотки. Найдешевші кредити були в Австро-Угорському банку і складали 4 % у мирний час і 6 % у час політичних ускладнень; в банку Крайовому кредити були на 0,5 % – 1 % вищі ніж у Австро-Угорському банку, а в інших польських, чеських і німецьких банках у мирний час ставка по кредитах становила 5,5 %, а у військовий час сягала 9% і вище (ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 588. Арк. 140–141). Під час окупації російськими військами Галичини й Буковини, навіть коли окремі банки відновили тут свою діяльність, довгострокові кредити (позики) були максимально обмеженими.

З приходом російських військ активізувалася діяльність русофільських кредитних установ у Львові, які були об'єднані в «Російський Народний Совєт». Крім того, російські фінансові та господарчі товариства, що діяли в Галичині, утворили відповідну організацію – «Російський Ревізійний Союз», до складу якого входило 130 товариств, які здійснювали свою діяльність у 43 галицьких повітах. Подібні товариства існували й на Буковині. У листі від 12 лютого 1915 р. до Військового генерал-губернатора Галичини «Російський Народний Совєт» з подробицями повідомляв про складнощі життя та утиски, що їх зазнавало російське населення від попередньої, австрійської, влади.

Користуючись нагодою, ще на початку жовтня 1914 р. «Російський Ревізійний Союз» звертався до Державного Банку з проханням виділити йому кредит на суму 10 мільйонів рублів, на що надійшла відмова у вигляді відтермінування питання з вердиктом, що «клопотання «Російського Ревізійного Союзу» про надання коштів Державним Банком російським кооперативним товариствам Червоної Русі кредиту на десять мільйонів рублів є передчасним» (ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 588. Арк. 85). Восени 1914 р. відповідне кредитування не відбулося, але ж весна 1915 р. була не за горами, необхідно було готуватися до сівби, «особливо бідному російському селянину». Члени громадського товариства «Російського Народного Совєта» вперто не вірили, що росіяни, які прийшли рятувати своїх же «одноплемінників-росіян» від австрійського ярма, відмовлять у допомозі російському бідному населенню Галичини. У своєму листі вони наївно пропонували Військовому генерал-губернаторові Галичини виділити необхідні кошти зі спеціального Військового фонду. «Російський Народний Совєт» у своїй записці пояснював, що зазначені кошти будуть спрямовані виключно на допомогу російським кредитним товариствам,

які, в свою чергу, нададуть своїм членам поворотні позики у вигляді кредитів «для відновлення нормального життя, для обробітку і засіву полів, для придбання робочої і молочної худоби, для відбудови зруйнованого житла й господарчих будівель» (ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 588. Арк. 85 зв.). Наголошувалося, що без наявності обігових коштів діяльність кредитних товариств неможлива і буде припинена. Незважаючи на всі переконливі аргументи, російська окупаційна влада так і не надала грошової допомоги, у вигляді поворотної позики, російським кредитним установам Галичини.

Тієї ж пори, коли російська окупаційна влада керувалася принципом «ні копійки для кредитування окупованих територій», газета «Дїло», котра з часу російської окупації друкувалася у м. Відні, повідомляла про те, що австрійська влада готувала відкриття воєнного Банку кредитового для Галичини з метою «оживлення господарського обороту на селах та в містах. <…> Банк буде опертий на капіталах, які дасть правительство, а в части фінансові інституції. З кредиту будуть могти користати лише ті, що в караю на місци стало перебувають» (Воєнний Банк, 1914).

Висновки. Отже, зруйнування банківської системи австро-угорської влади та неспроможність російської окупаційної влади запропонувати альтернативне банківське представництво, стало важливим фактором, який унеможливлював стабілізацію грошового ринку на окупованих Російською імперією територіях Західної України. Відсутність повноцінної банківської системи на окупованих територіях зумовила те, що банківські послуги та послуги ощадної каси надавали постійні польові казначейства російської окупаційної влади, які виконували в Галичині та Буковині універсальні фінансові функції. Незадовільний стан справ у грошовому обігу та повна руйнація банківської системи на окупованих територіях призводили до порушення товарообмінних операцій, ускладнень грошових розрахунків, росту цін та інфляції, поширенню спекуляції та іншим негативних соціально-економічних наслідків. Піднята нами у статті проблема є складною та багатогранною і потребує подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Білан та ін., 2016 – Білан Б., Комаринська З., Смовженко Т. Львів Банківський / [та ін.]. Львів. Апріорі. 2016. 76 с.

Бурунова, 2011 – Бурунова О.А. Банківський сектор Західного регіону України: історія та сучасні тенденції розвитку. // Теоретичні та прикладні проблеми економіки. 2011. Вип. 26. С. 242–248.

Воєнний Банк, 1914 – Воєнний Банк кредитовий для Галичини // Дїло. 1915. №219 (11). С. 5–6.

ДАІФО – Державний архів Івано-Франківської області

ДАЛО – Державний архів Львівської області

ДАЧО – Державний архів Чернівецької області

Из львовских банков, 1914 – Из львовских банков. Прикарпатская Русь. 1914 (30 сентября). № 1429. С. 4.

Комаринська, 2000 – Комаринська З. Банки та банківська справа в Західній Україні // Вісник НБУ. 2000. № 11. С. 58–61.

Комаринська, 2006 – Комаринська З. Українські банки та їх сподвижники (кінець XIX ст. – 1939 р.). Львів. ЛБІ НБУ. 2006. 159 с.

Лазорак, 2016 – Лазорак Б. Філія Австро-Угорського банку в Дрогобичі (1902 – 1913 рр.) // Східноєвропейський історичний вісник. 2016. Вип. 1. С. 47–53.

Мошенський, 2014 – Мошенський С. З. Фінансові центри України та ринок цінних паперів індустріальної епохи. London, Xlibris, 2014. 453 с.

Орлик, 2007 – Орлик В. Селянство України в фіскальній політиці імперій Романових і Габсбургів // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. 2007. Вип. 13. С. 83–86.

Орлик, 2017 – Орлик С. Організація фінансового управління російською окупаційною владою на теренах Галичини і Буковини в період Першої світової війни // Карпатський край. 2017. Вип. 1(9). С. 5–21.

Петрович, 1915 – Петрович І. (Крип'якевич І.). Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915. Б.м. (Відень). В-во «Політична бібліотека», 1915. 116 с.

Скоморович та ін., 2004 – Скоморович І. Г., Реверчук С. К., Малик Я. Й. та ін. Історія грошей і банківництва: Підручник / За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. С. К. Реверчука. К. Атіка. 2004. 340 с.

Східно-галицькі, 1915 – Східно-галицькі судові депозити // Дїло. 1915. (23 січня). № 211 (3). С. 6.

ЦДІАК України – Центральний державний історичний архів України (м. Київ).

ЦДІАЛ України – Центральний державний історичний архів України (м. Львів).

Biura centrall, 1914 – Biura centrall Banku krajowego // Gazeta Lwowska. 1914. №198 (1), (10 wrzesnia).

Shvets, 2007 – Shvets V. Rozwyj bankowoњsi hipotecznej na Ukrainie // System bankowy a gospodarka: perspektywy Polski, Biaiorusi i Ukrainy. Kielce. WSU. 2007. S. 157–176.

REFERENCES

Bilan, Komarinska, Smovzhenko, 2016 – Bilan B., Komarinska Z., Smovzhenko T. Lviv Bankivskiy [Banking of Lniv]. Lviv. Apriori. 2016. 76 s. [in Ukrainian]

Burunova, 2011 – Burunova O. A. Bankivskiy sektor Zakhidnogo regionu Ukraini: istoriya ta suchasni tendentsii rozvitku [Banking sector Western region of Ukraine: history and modern development trends]. Theoretical and applied problems of the economy. 2011. Vip 26. pp. 242–248. [in Ukrainian]

Voєnniy Bank, 1914 – Voєnniy Bank kreditoviy dlya Galichini [Military Loan Bank for Galicia]. Dilo. 1915. №. 219 (11). Pp. 5–6. [in Ukrainian]

DAIFO – Derzhavniy arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti [State Archives of Ivano-Frankivsk region].

DALO – Derzhavniy arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archives of Lviv region].

DAChO – Derzhavniy arkhiv Chernivetskoi oblasti [State Archives of Chernivtsi region].

Iz lvovskikh bankov, 1914 – Iz lvovskikh bankov [From Lviv banks]. Prikarpatskaya Rus. 1914. № 1429. P. 4. [in Ukrainian]

Komarinska, 2000 – Komarinska Z. Banki ta bankivska sprava v Zakhidniy Ukraini [Banks and Banking in Western Ukraine]. Visnyk of the National Bank. 2000. № 11. Pp. 58–61.

Komarynska, 2006 – Komarynska Z. Ukrainski banky ta yikh spodvyzhnyky (kinets XIX st. – 1939 r.) [Ukrainian banks and their associates (the end of the 19th century – 1939).]. Lviv, LBI NBU. 2006. 159 s. [in Ukrainian]

Lasorak, 2016 – Lasorak B. Filiya Avstro-Uhors′koho banku v Drohobychi (1902 – 1913 rr.) [The branch of the Austro-Hungarian bank in Drohobych (1902 – 1913)]. East European Historical Bulletin. 2016. Nr.1. Pp. 47–53. [in Ukrainian].

Moshenskiy, 2014 – Moshenskiy S. Z. Finansovi tsentry Ukrainy ta rynok tsinnykh paperiv industrialnoi epokhy [Financial centers of Ukraine and the market of securities of the industrial age]. London, Xlibris. 2014. 453 s. [in Ukrainian]

Orlyk, 2007 – Orlyk V. Selianstvo Ukrainy v fiskalnii polityтsi imperii Romanovykh i Habsburhiv [Peasantry of Ukraine in the fiscal policy of the empires of the Romanovs and the Habsburgs]. Problems of the history of Ukraine of the XIX – early XX centuries, 2007. Vyp. 13. Pp. 83–86. [in Ukrainian]

Orlyk, 2017 – Orlyk S. Orhanizatsiia finansovoho upravlinnia rosiiskoiu okupatsiinoiu vladoiu na terenakh Halychyny i Bukovyny v period Pershoi svitovoi viiny [Organization of financial control by Russian occupying authorities in the territories of Galicia and Bukovina during the First World War**]**. Carpathian region. 2017. Vyp. 1(9), Pp. 5–21. [in Ukrainian]

Petrovych, 1915 – Petrovych I. (Krypiakevych I.). Halychyna pid chas rosiiskoi okupatsii. Serpen 1914 – cherven 1915. [Galicia during the Russian occupation. August 1914 – June 1915]. B.m.(Viden). V-vo «Politychna biblioteka», 1915. 116 s. [in Ukrainian]

Skomorovych ta in., 2004 – Skomorovych I. H., Reverchuk S. K., Malyk Ya. Y. ta in. Istoriia hroshei i bankivnytstva: Pidruchnyk [The history of money and banking]. Za zah. red. d-ra ekon. nauk, prof. S. K. Reverchuka. K. Atika, 2004. 340 s. [in Ukrainian]

Skhidno-halytski, 1915 – Skhidno-halytski sudovi depozyty [Eastern Galician court deposits]. Dilo. 1915. № 211 (3). P. 6. [in Ukrainian]

TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy (m. Kyiv) [Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv**].**

TsDIAL Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy (m. Lviv) [Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv].

Biura centrall, 1914 – Biura centrall Banku krajowego [The central office of the Craiova Bank]. Gazeta Lwowska. 1914. №198 (1). (10 wrzesnia). [in Polish]

Shvets, 2007 – Shvets V. Rozwyj bankowoњsi hipotecznej na Ukrainie [The development of mortgage banking in Ukraine]. System bankowy a gospodarka: perspektywy Polski, Biaiorusi i Ukrainy. Kielce, WSU. 2007, Pp. 157–176. [in Polish]

Стаття надійшла до редакції 06.04.2018 р.

УДК 929:323.283 «25 вересня 1921»

Богдан САВЧУК,
orcid.org/0000-0002-6175-0724
аспірант кафедри історії України
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ), bohgdan.s.3693@gmail.com

ТЕРОРИСТИЧНИЙ АКТ 25 ВЕРЕСНЯ 1921 Р. І СТЕПАН ФЕДАК-СТАРШИЙ

У статті на основі архівних матеріалів і спогадів сучасників розкриваються обставини участі українського громадського діяча Степана Федака в інциденті, пов'язаному із замахом на життя Ю. Пілсудського і К. Грабовського, який виконав його син Степан-Ярослав Федак 25 вересня 1921 р. у Львові. Основну увагу присвячено життю і діяльності батька напередодні вказаних подій, безпосередньо у день атентату, а також наслідки, які відбувалися після вчиненого акту.

Ключові слова: *Степан Федак, Львів, замах, Юзеф Пілсудський, Казимир Грабовський.*

Bohdan SAVCHUK,
Postgraduate student of Department of Ukraine's History
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ukraine, Ivano-Frankivsk), bohgdan.s.3693@gmail.com

STEPAN FEDAK-SENIOR AND THE TERRORIST ACT OF SEPTEMBER 25, 1921

The article is based on archival materials and memories of the contemporaries and reveals the circumstances of the participation of Ukrainian social activist Stepan Fedak in the incident associated with an attempted murder of Y. Pilsudski and K. Hrabowski. This event took place on September 25, 1921 in Lviv, and its executor was his son Stepan-Yaroslav Fedak. This terrorist act was directed against representatives of the Polish central and local administrations, and it became the first loud action of the clandestine Ukrainian military organization. The main goal of the article is to reveal the circumstances of the participation of Stepan Fedak Sr. in the events related to the assassination of his son, which took place in September-December 1921 in Lviv.

Stepan Fedak, a Ukrainian lawyer, and at that time the head of the Ukrainian Civil Committee, heard information about the incident while returning from Lviv railway station. Two hours after an unsuccessful attempt to kill Y. Pilsudski and K. Hrabowski, he was met near his home by the unknown people and told that his son was involved in it. Later, this information was confirmed by his acquaintances. One month before the terrorist act, the father was preparing the documents and money necessary for the travel and study abroad for his son. He was supposed to leave for Berlin that evening. However, the son did not come in time for the train.

Since the summer of 1920 S. Fedak Sr. told the representatives of the Polish government the information about a discontent among the Ukrainian population of Eastern Galicia, especially students. In addition, on the eve of the assassination, he met with Y. Pilsudski and K. Hrabowski and asked to change the attitude of the Ukrainian minority in Poland. However, the Polish government ignored the interests of the Ukrainians.

Several hours after the assassination attempt the house where lived S. Fedak Sr. was searched. He was arrested not immediately, but three weeks after. Investigators accused the S. Fedak Sr. for treason, but they couldn't confirm it. His lawyer successfully appealed the arrest and in mid-December 1921 the accusation was dismissed. Investigators failed to prove that the father knew or helped in the attempt of execution. S. Fedak-the senior negatively reacted to an act of the son, however actively challenged the judgment on this case.

As a result, the assassination attempt on September 25, 1921 was one of the first manifestations of the «conflict of generations» in the Ukrainian socio-political movement of the interwar period.

Key words: *Stepan Fedak, Lviv, assassination, Josef Pilsudski, Kazimierz Hrabovsky.*

Постановка проблеми. Ситуація, що склалася на території Східної Галичини після встановлення польської влади влітку 1919 р., характеризувалася особливою напруженістю. Дуже влучно події 1919 – 1921 рр. охарактеризував один з їх сучасників Степан Шухевич. «Східна Галичина, – писав відомий адвокат, – не була ще прилучена до Польщі. Українські кола намагалися перешкодити цьому прилученню і виявили тоді на закордонному форумі навіть дуже пожвавлену діяльність». Водночас, С. Шухевич наголошував: «З другої сторони, Польща хотіла викликати стан

доконаних фактів, з яких самозрозуміло виходила б інкорпорація Східної Галичини. Таких фактів було багато, а найважливіші між ними були впровадження воєводського устрою, […] а дальше майбутнє розписання виборів до польського сейму також у Східній Галичині. Нічого дивного, що свідомі українці – а тоді свідомість українського загалу сягала задивляючо високо – всякими способами старалася запротестувати проти зазіхань Польщі; запротестувати голосно, запротестувати так, щоб про це все дізнався світ і аби витягнув з того бажаний результат» (Шухевич, 1991: 260). Однією з форм українського протесту і став замах (атентат) Степана-Ярослава Федака 25 вересня 1921 р. на польських високопосадовців у Львові.

Аналіз досліджень. Обставини досліджуваних подій 25 вересня 1921 р. і подальший хід судового процесу в історичній науці висвітлено недостатньо добре. Комплексне вивчення усіх аспектів атентату, особливо його передумов і наслідків, на сьогодні відсутнє, хіба що заслуговує уваги стаття сучасного польського дослідника Гжегожа Мазура (Mazur, 2005). В українській діаспорній літературі на проблему атентату на Ю. Пілсудського і К. Грабовського звертав увагу Зіновій Книш (Книш, 1963). Його збірник статей складений на основі спогадів учасників подій, а також з використанням української преси. Цікаві відомості про перебіг судового процесу подав у спогадах Степан Шухевич (Шухевич, 1991), а власне ставлення до подій розкривають спогади очевидців (Навроцький, 1963; Кузьмович, 2000, 2003). У статтях сучасних дослідників, обставини подій 25 вересня 1921 р. розкриваються в окремих контекстах: як один із судових процесів протягом 1920 – 1930-х рр. (Галайко, 2012), або як один із епізодів під час організаційного оформлення Української Військової Організації (далі УВО – Авт.) (Дарованець, 2007) та ін. Відомою дослідницею життя і діяльності С. Федака є Зоя Баран (Баран, 1999). Однак розгляд обставин замаху з позиції батька виконавця, відомого українського громадського діяча Східної Галичини, запропоновано вперше.

Мета статті полягає у розкритті обставин участі Степана Федака-старшого у подіях, пов'язаних із терористичним актом його сина С. Федака-молодшого, що відбувалися у вересні–грудні 1921 р. у Львові.

Виклад основного матеріалу. Близько 11 год. вечора 25 вересня 1921 р. до помешкання відомого львівського адвоката С. Федака у Львові (Сикстутська 48, тепер вул. Дорошенка – Авт.), на той час голови виконавчого відділу Українського горожанського комітету (далі УГК – Авт.), підійшли невідомі особи. Діяч саме повернувся із залізничного вокзалу, де разом з Ярославом Чижем, особистим помічником, супроводжував дочку на поїзд до Відня. Невідомі запитали, чи це він С. Федак, а після ствердної відповіді повідомили, що його син вчинив замах на польських високопосадовців перед міською ратушою.

Кілька годин перед цією розмовою, старший син діяча – Степан-Ярослав Федак тричі вистрілив у автомобіль, у який сідали Юзеф Пілсудський і Казимир Грабовський. Замах на життя начальника польської держави і львівського воєводи, на думку згаданого вище С. Шухевича, справило сильніше враження, ніж схожий вчинок Мирослава Січинського в 1908 р. (Шухевич, 1991: 260). На лаві підсудних після року слідства в жовтні–листопаді 1922 р. опинилися тринадцять осіб: власне С. Федак-молодший, Ф. Штик, Д. Паліїв, О. Коберський, В. Кучабський, М. Матчак, Є. Зиблікевич та ін. (Галайко, 2012: 169–170). Атентат 25 вересня 1921 р. став першим гучним замахом, здійсненим членами УВО, а постріли С. Федака відкрили шлях тривалому збройному протистоянню українських націоналістів проти польської влади (Липовецький, 2009).

Після несподіваної зустрічі С. Федак ненадовго зайшов до помешкання, повідомив дружину Марію про те, що сталося, й вирушив до центру міста, щоб отримати більше інформації. Вістки про події біля ратуші він почув ще, коли повертався з вокзалу, однак не здогадувався про те, що до цього міг бути причетний син (ЦДІАУЛ. Ф. 373. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 162).

Про серйозне невдоволення польською адміністрацією у середовищі українців Львова, особливо серед студентської молоді, С. Федаку було відомо уже раніше. Фактично, студенти-українці були позбавлені можливості здобувати вищу освіту в навчальних закладах Львова. Через це діяч побоювався якогось відчайдушного кроку з їх боку (ЦДІАУЛ. Ф. 360. Оп. 1. Спр. 370. Арк. 31).

Інформацію С. Федак про невдоволення серед українського громадянства повідомляв польським правлячим колам, зокрема на зустрічі з міністром освіти Мацеєм Ратаєм 3 вересня 1920 р.,

на якій з українського боку були присутні, крім С. Федака, ще Василь Щурат і Кирило Студинський. Предметом обговорення стали перспективи українських вищих студій у Східній Галичині, а також «що думає зробити польський уряд з академічною молоддю української народності, яку вже від двох повних літ поляки відсунули від студій» (ЗУНР, 2005: 325–327). Міністр зазначив, що доки проблема приналежності Східної Галичини в міжнародно-правовому аспекті не вирішена, то справа Львівського університету перебувала під знаком питання. Натомість польський уряд допускав можливість відкриття для українців університетських курсів або окремого університету в Станіславові (тепер Івано-Франківськ – Авт.). Окремо М. Ратай наголосив, що не допустить українських студентів до навчального процесу у львівських університетах (ЗУНР, 2005: 327).

Під час цієї зустрічі С. Федак заявив, що українська молодь шостий рік «поневіряється на війні, а протягом двох років не сміє користати з львівського університету і політехніки. Вона нічого не робить і думає, чи не тріснути б в лоб котрому з міністрів, або Казимиру Ґалецькому…». «Ми відмовляємо від цього кроку молодь, бо знаємо, що він приніс би нові репресії, одначе польський уряд повинен би також над цією справою подумати», – передавав його слова К. Студинський (ЗУНР, 2005: 326).

Однак українська сторона ці пропозиції відхилила, оскільки вони фіксували винятково польський характер Львова. Крім цього, аргументом проти був факт, що у Станиславові чи інших містах Галичини, крім Львова, відсутні архівні й музейні збірники, бібліотеки, необхідні для нормального функціонування університету (Мудрий, 1923: 85–86; Виздрик, 2014: 18–19).

Востаннє С. Федак бачився з сином уранці 25 вересня 1921 р. Той сказав, що збирається до церкви святого Юра висповідатися перед від'їздом (ЦДІАУЛ. Ф. 371. Оп. 1. спр. 14. Арк. 162). Ще з початку вересня С. Федак-старший готував необхідні документи для поїздки сина до Берліна, де той планував навчатися на технічних курсах. Складнощі полягали в отриманні німецької візи з консульства в Лодзі. Попередньо від'їзд сина планувався на 10 вересня, однак на цей час візи ще не було. Необхідні для виїзду документи доставили до канцелярії С. Федака (вул. Руська 20) 24 вересня. Цього ж дня, за день до замаху, син придбав квитки на поїзд (ЦДІАУЛ. Ф. 360. Оп. 1. Спр. 370. Арк. 28). Також завчасно С. Федак подбав про отримання іноземної валюти для подорожі сина і на перший час побуту в Німеччині (ЦДІАУЛ. Ф. 360. Оп. 1. Спр. 370. Арк. 31).

Увесь день 25 вересня батько з сином не зустрічалися. Оскільки від'їзд планувався на вечір, а професійних справ С. Федак того дня не мав, факт відсутності сина увесь день його не здивував. Про відсутність сина в обід, батько припускав, що той поїхав попрощатися з дідом о. Лукіяном Січинським, котрий мешкав у с. Мшана (тепер Городоцький район, Львівської області – Авт.). Поїзд з села повертався близько 6-ї год. вечора. Коли син і на сьому год. не прийшов додому, батько вирішив, що той відвідує бабусю на вул. Чарнецького 36 (тепер вул. Винниченка – Авт.) у Львові. Однак після того, як С. Федак навідався до будинку матері, то дізнався що сина там також не було. Оскільки на навчання до Відня мала вирушати й дочка, С. Федак відправився на вокзал разом з нею (ЦДІАУЛ. Ф. 373. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 162).

Польська газета «Ilustrowany Kurjer Codzienny» 5 листопада 1921 р. у короткому дописі зазначила, що три години перед замахом 25 вересня С. Федак розмовляв з місцевим польським кореспондентом (Wywiad z ojcem Fedaka przed zamachem. IKC. 1921. S. 3). В інтерв'ю він відзначив потребу мирного співіснування між поляками й українцями незалежно від політичного статусу Східної Галини. «Поляки й українці – люди, а люди можуть взаємно порозумітися», – зазначив С. Федак. Однак, далі він заявив, що українська сторона виступає проти включення цієї території до польського перепису населення і підтримав протест українців до ради Ліги Націй (Баран, 1999: 557).

Пізно ввечері 25 вересня С. Федак вирушив до центру Львова, де сподівався отримати більше відомостей про останні події. Зайшовши до «Народної Гостинниці» (тепер вул. Дорошенка 20 – Авт.), в якій часто збиралася українська інтелігенція міста, він зустрів Степана Чарнецького, кореспондента газети «Діло». Дещо схвильований С. Федак поцікавився про недавні події, однак бесідник відповів, що не знає нічого достеменно. За інформації, якою володів С. Чарнецький, виконавцем атентату був син адвоката невідомого Даниловича (ЦДІАУЛ. Ф. 373. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 73). Про цю версію журналіст С. Федаку не сказав, але після докорів останнього, вони ви-

рушили до найближчої поліційної інспекції. Знервований С. Федак все ще не вірив у причетність свого сина до виконання замаху. У розмові з С. Чарнецьким, дорогою до поліційної інспекції, адвокат ділився враженням від недавньої поїздки до Варшави й аудієнції у Ю. Пілсудського. Він запевняв журналіста, що начальник держави, то єдина людина в Польщі з котрим можна розмовляти, й про це він часто говорив у сімейному колі. Водночас у цій же розмові С. Федак журився, що син мав прийти на вокзал і з придбаним квитком вирушити на навчання (ЦДІАУЛ. Ф. 373. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 73).

Поїздка С. Федака до польської столиці й низка зустрічей з варшавськими чиновниками (Яном Стечковським, Станіславом Царем та ін.) відбулися орієнтовно в кінці серпня – на початку вересня 1921 р. Зі спогадів С. Федака відомо, що в ході розмови Ю. Пілсудський цікавився діяльністю українських організацій, «при чому сам багато говорив і виявив куди більшу знайомість наших відносин, ніж це здебільшого буває серед чільних польських громадян». Йшла мова й про політичні справи, зокрема Симона Петлюру, «при чому я зауважив, – згадував адвокат, – що мій син служив у армії УНР та був приділений до охорони Головного Отамана» (Розмова з маршалом. Діло. 22 червня. 1935. С. 4). Безпосереднім результатом аудієнції стало отримання офіційних дозволів від військового відомства Польщі на відвідання інтернованих українських солдат у Вадовичах і Домбю й арештованих у в'язниці Віснича (Розмова з маршалом. Діло. 22 червня. 1935. С. 4).

Контакти С. Федака з представниками польської влади цим не обмежилися. Після повернення з Варшави, за тиждень до атентату сина, він провів неофіційну зустріч з К. Грабовським. С. Федак прийшов до львівського воєводи з переліком прохань у господарських і культурних справах. Знаючи про вплив адвоката в середовищі української громадськості Східної Галичини, К. Грабовський торкнувся й проблем польсько-українських стосунків, зокрема справ університету й призову до польського війська. У ході зустрічі воєвода «не лише не дав йому [С. Федаку] підстав для якого-небуть незадоволення, але навпаки натякав на можливість порозуміння українців з польським народом». «Ні моє минуле, ні моя діяльність на посаді воєводи не могли дати жодного приводу для замаху», – свідчив К. Грабовський (ЦДІАУЛ. Ф. 373. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 30).

Інформацію про те, що виконавцем нападу на Ю. Пілсудського й К. Грабовського був справді С. Федак-молодший, його батько та С. Чернявський довідалися від поліцейського на вул. Яховича (тепер – акад. Р. Кучера). Це повідомлення остаточно засмутило С. Федака, всю дорогу додому він мовчав (ЦДІАУЛ. Ф. 373. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 73). Згодом цю інформацію підтвердив С. Федаку також Я. Чиж (ЦДІАУЛ. Ф. 373. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 162).

Пізно вночі й до світанку 26 вересня 1921 р. у помешканні С. Федака проводилися обшуки. Про атмосферу, що панувала в домі того ранку, пригадувала його внучка Ольга Кузьмович. Тоді, поряд з бабусею Марією, вона пережила першу «зустріч» з поліцією. «Я кричала з переляку і злості, але поліціянтів це не зворушило, і вони далі методично перевертали все верх дном» у пошуках секретних документів (Кузьмович, 2000: 13). «Але бабуня гостро забороняла мені плакати, бо завжди говорила: "У нас не плачуть…"» (Кузьмович, 2003: 17). «Може саме вже тоді зродилася гордість роду і бажання бути співучасницею "підпільної праці", що дозволила мені кілька років пізніше, без найменшого страху, з повною свідомістю перевозити через границю в зеленому плащику зашиті сотки долярів з Німеччини до Львова, які були призначені американськими українцями на діяльність УВО» (Кузьмович, 2000: 13).

Після обшуків у помешканні С. Федак не був арештований. На той час свідчень того, що він долучився до атестату, в поліції не було. Реакція самого С. Федака на вчинок сина була більш стриманою. У спогадах про неї згадував Осип Навроцький, на той час член УВО і працівник УГК. «Коли ми обидва з Володимиром Целевичем (секретарем УГК – Авт.) прийшли до нього в понеділок вранці, на другий день по атентаті, до його бюра (канцелярії – Авт.) в «Дністрі» (вул. Руська 20) – а ми робили це кожного дня для обговорення біжучої роботи в УГК – то він зустрів нас такими словами: "Не маю до вас, хлопці жалю, що ви призначили мого сина. Але кому прийшло до голови вибрати саме сина Федака, що як Голова УГК репрезентує тепер українців? Не ждучи відповіді, казав нам сідати і реферувати справи"» (Навроцький, 1963).

Однак уникнути арешту С. Федак не зміг, хоча очікував його одразу після проведеного обшуку. Батька арештували після трьох тижнів після вчинення замаху, приблизно 16 жовтня 1921 р.

Перший протокол його допиту датований полуднем 19 жовтня. С. Федак розповів, що провини у скоєному злочині сина не відчуває, оскільки «у жодний спосіб не причинився до виконання цього атентату … [ані] через пораду, ані похвалу, ані взагалі через достачання середників (надання коштів – Авт.)… Зазначаю вже нині, що моя сорокалітня публічна діяльність спрямована виключно до влагодження усіляких острострей і непорозумінь народних і партійних» (ЦДІАУЛ. Ф. 360. Оп. 1. Спр. 370. Арк. 31). Під час наступного допиту, 5 листопада, слідчого цікавили факти отримання С. Федаком-молодшим закордонного паспорту й іноземної валюти. «Щодо допомоги в отриманні синові паспорта поступав цілком легально … поза тим дата паспорту вказує відколи я робив старання щодо узискання (здобуття – Авт.) паспорту. То саме відноситься також до купівлі закордонних грошей, потрібних синові для поїздки […], бо вивіз цих грошей дозволила польська каса позичкова» (ЦДІАУЛ. Ф. 360. Оп. 1. Спр. 370. Арк. 31).

Інші питання, які цікавили слідчих, стосувалися діяльності УГК, окремих секцій та працівників організації. Під час допиту 5 листопада С. Федак запевняв, що не знає про жодні таємні молодіжні організації (КУМ[1], «Воля»[2]).

Діяч особливо наголошував, що кошти з бюджету УГК видавалися винятково з благодійною метою. «Горожанський комітет не давав ніяких субвенцій тим організаціям. Секція УГК давала лиш підмогу на навчання й проживання поодиноким бідним академікам і то у формі позички. Та секція, до якої входили репрезентанти молоді, урядувала цілком автономно», – запевняв слідчого керівник УГК.

С. Федак визнав, що Я. Чиж (член УВО, однак поліції не вдалося довести його причетність до атентату), був його особистим секретарем, робота якого полягала в тому, щоб «…допускати до мене лиш тих, котрі конечно повинні зі мною говорити». Щодо Д Палієва, В. Кучабського, О. Коберського і М. Матчака, то жодного з них С. Федак особисто не знав. Пригадував, що один з них перекладав на англійську мову меморіали для американського Червоного Хреста (ЦДІАУЛ. Ф. 360. Оп. 1. Спр. 370. Арк. 31–32). Під час цього допиту С. Федаку висунули підозру за статтею про державну зраду (§ 58) й оголосили арешт. Однак адвокат Філіп Євин успішно оскаржив рішення слідчого в апеляційному суді. 13 грудня 1921 р. С. Федака було звільнено (ЦДІАУЛ. Ф. 360. Оп. 1. Спр. 370. Арк. 32).

Схоже слідство велося проти інших представників української львівської інтелігенції, зокрема голови товариства «Просвіта» М. Галущинського, В. Щурата, Лева Ганкевича та ін. (Галайко, 2012: 170). Безпосереднім наслідком атентату стала і заборона діяльності УГК, керівником якої був С. Федак з грудня 1918 р. 19 жовтня 1921 р. на руки о. прелата Леонтія Куницького (виконував обов'язки очільника) надходить розпорядження дирекції львівської поліції про закриття діяльності товариства за звинуваченням у антидержавній діяльності (ЦДІАУЛ. Ф. 462. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 1). Скарга до львівського воєводства, надіслана 27 жовтня, конкретно розкривала безпідставність звинувачення, відсутність фактів, які б демонстрували антидержавну діяльність комітету, та містилося прохання про скасування рішення поліції, однак документ залишився не розглянутим (ЦДІАУЛ. Ф. 462. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 5–6). Подальші апеляції до воєводства справи не змінили (ЦДІАУЛ. Ф. 462. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 9, 13–13зв.). Дирекція поліції закрила і приміщення, в яких функціонував комітет, конфіскувавши всю документацію.

Висновки. У підсумку варто наголосити, що атентат 25 вересня 1921 р. і ставлення до цього вчинку батька виконавця Степана Федака, стало одним із перших проявів нової тенденції в середовищі українського суспільства Східної Галичини. Мова йде про так званий «конфлікт поколінь», що яскраво проявився наприкінці 1920-х рр. Це час, коли на політичній арені дебютувало молоде покоління «синів» галицьких українців. Його представники засуджували своїх «батьків», громадських діячів довоєнного періоду, за демократичну м'якотілість, що стала причиною національної поразки і національного приниження (Грицак, 2000: 198). Атентат С. Федака-молодшого засвідчував лише початок цих змін.

[1] Комітет української молоді (КУМ) – організаційний осередок українських студентів у Львові, що виник на початку липня 1921 р. з метою боротьби за український університет.

[2] «Воля» – у документах польських органів безпеки в 1921 р. назва УВО. Про неї згадував З. Книш, інформація про неї містилася у свідченнях Ф. Штика, С. Федака.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Баран, 1999 – Баран З. Степан Федак: штрихи до образу львівського «неполітика» // Львів: місто – суспільство – культура. Т. 3. Львів, 1999. С. 553–561.

Виздрик, 2014 – Виздрик В. Українсько-польські протиріччя в контексті суспільно-політичних взаємин на початку 20-х років XX ст. у Східній Галичині // Військово-науковий вісник. 2014. Вип. 22. С. 16–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2014_22_4 (дата звернення: 16.04.2018)

Галайко, 2012 – Галайко Б. Судові процеси над членами Української військової організації та їх суспільний резонанс // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2012. №724: Держава та армія. С. 169–173. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/14049/1/27_169-173_Vis724_Armiya.pdf (дата звернення: 16.04.2018)

Грицак, 2000 – Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. К.: Генеза, 2000. 360 с.

Дарованець, 2007 – Дарованець О. Організаційні початки УВО та формування їх структури (1920 – 1922) // Український визвольний рух. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Центр дослідження визвольного руху, 2007. Збірник 11. С. 5–60. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/65372/02-Darovanets.pdf?sequence=1 (дата звернення 16.04.2018)

ЗУНР, 2005 – Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923: Док. і мат.: у 5 т. Івано-Франківськ, 2005. Т. 3. Кн. 1: Соціально-економічні відносини і визвольні змагання. 644 с.

Книш, 1963 – Книш З. Атентат С. Федака у Львові // Початки УВО в Галичині. Статті й матеріали до діяння Української військової організації. Збірник ч. 2 / зібрав і зредагував З. Книш. Торонто: Срібна сурма, 1963. URL: http://knysh.national.org.ua/uvo-2/r04.html (дата звернення: 16.04.2018)

Кузьмович, 2003 – Кузьмович О. Про вчора і сьогодні. Львів–Нью-Йорк, 2003. 310 с.

Кузьмович, 2000 – Кузьмович О. Про це і те. Нью-Йорк, 2000. 287 с.

Липовецький, 2009 – Липовецький С. Політичне «батярство» // Україна молода. URL: http://www.umoloda.kiev.ua/number/1484/222/52205/ (дата звернення: 15.04.2018).

Мудрий, 1923 – Мудрий В. Боротьба за огнище української культури в західних землях України. Львів, 1923. 174 с.

Навроцький, 1963 – Навроцький О. Початки УВО у Львові // Початки УВО в Галичині. Статті й матеріали до діяння Української військової організації. Збірник ч. 2 / зібрав і зредагував З. Книш. Торонто: Срібна сурма, 1963. URL: http://knysh.national.org.ua/uvo-2/r02.html (дата звернення: 16.04.2018)

Розмова з маршалом. Діло. 22 червня. 1935. С. 4

ЦДІАУЛ – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.

Шухевич, 1991 – Шухевич С. Моє життя. Спогади. Лондон: Українська видавнича спілка, 1991. 619 с.

Mazur, 2005 – Mazur Gr. Zamach na marszałka Józefa Piłsudskiego // Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio F-Historia. LX-2005: Losy Polaków pośród swoich i obcych. S. 407–417.

Wywiad z ojcem Fedaka przed zamachem. IKC. 1921. S. 3. – Wywiad z ojcem Fedaka przed zamachem // Ilustrowany Kuryer Codzienny. 1921, nr. 270 (5). S. 3.

REFERENCES

Baran, 1999 – Baran Z. Stepan Fedak: shtrykhy do obrazu lvivskoho «nepolityka» [Stepan Fedak: strokes to the image of Lviv «non-politician»] // Lviv: misto – suspilstvo – kultura. T. 3. Lviv, 1999. S. 553–561. [in Ukrainian]

Vyzdryk, 2014 – Vyzdryk V. Ukrainsko-polski protyrichchia v konteksti suspilno-politychnykh vzaiemyn na pochatku 20-kh rokiv XX st. u Skhidnii Halychyni [Ukrainian-polish contradiction in the context of social-political relations in the early 20-ies of XX century in Eastern Galicia] // Viiskovo-naukovyi visnyk. 2014. Vyp. 22. S. 16–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2014_22_4 (data zvernennia: 16.04.2018). [in Ukrainian]

Halaiko, 2012 – Halaiko B. Sudovi protsesy nad chlenamy Ukrainskoi viiskovoi orhanizatsii ta yikh suspilnyi rezonans [Litigation over members of the Ukrainian military organization and their public response] // Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». 2012. №724: Derzhava ta armiia. S. 169–173. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/14049/1/27_169-173_Vis724_Armiya.pdf (data zvernennia: 16.04.2018). [in Ukrainian]

Hrytsak, 2000 – Hrytsak Ya. Narys istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX – XX st. [An Outline of Ukrainian History: The Formation of the Modern Ukrainian Nation of the XIX and XX Century]. K.: Heneza, 2000. 360 s. [in Ukrainian]

Darovanets, 2007 – Darovanets O. Orhanizatsiini pochatky UVO ta formuvannia yikh struktury (1920 – 1922) [Organizational beginnings of the UVO and the formation of their structure (1920 – 1922)] // Ukrainskyi vyzvolnyi rukh. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha, Tsentr doslidzhennia vyzvolnoho rukhu, 2007. Zbirnyk

11. S. 5–60. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/65372/02-Darovanets.pdf?sequence=1 (data zvernennia 16.04.2018). [in Ukrainian]

ZUNR, 2005 – Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918 – 1923: Dok. i mat.: u 5 t. [Western Ukrainian People's Republic 1918 – 1923. Documents and materials in 5 volumes] Ivano-Frankivsk, 2005. T. 3. Kn. 1: Sotsialno-ekonomichni vidnosyny i vyzvolni zmahannia. 644 s. [in Ukrainian]

Knysh, 1963 – Knysh Z. Atentat S. Fedaka u Lvovi [The attempt of S. Fedak in Lviv] // Pochatky UVO v Halychyni. Statti y materialy do diiannia Ukrainskoi viiskovoi orhanizatsii. Zbirnyk ch. 2 / zibrav i zredahuvav Z. Knysh. Toronto: Sribna surma, 1963. URL: http://knysh.national.org.ua/uvo-2/r04.html (data zvernennia: 16.04.2018). [in Ukrainian]

Kuzmovych, 2003 – Kuzmovych O. Pro vchora i sohodni [Yesterday and today]. Lviv–Niu-York, 2003. 310 s. [in Ukrainian]

Kuzmovych, 2000 – Kuzmovych O. Pro tse i te [This and that]. Niu-York, 2000. 287 s. [in Ukrainian]

Lypovetskyi, 2009 – Lypovetskyi S. Politychne «batiarstvo» [Political «batiars»] // Ukraina moloda. URL: http://www.umoloda.kiev.ua/number/1484/222/52205/ (data zvernennia: 15.04.2018). [in Ukrainian]

Mudryi, 1923 – Mudryi V. Borotba za ohnyshche ukrainskoi kultury v zakhidnykh zemliakh Ukrainy [The struggle for the center of Ukrainian culture in the western lands of Ukraine]. Lviv, 1923. 174 s. [in Ukrainian]

Navrotskyi, 1963 – Navrotskyi O. Pochatky UVO u Lvovi [The beginning of the UVO in Lviv] // Pochatky UVO v Halychyni. Statti y materialy do diiannia Ukrainskoi viiskovoi orhanizatsii. Zbirnyk ch. 2 / zibrav i zredahuvav Z. Knysh. Toronto: Sribna surma, 1963. URL: http://knysh.national.org.ua/uvo-2/r02.html (data zvernennia: 16.04.2018). [in Ukrainian]

Rozmova z marshalom [Conversation with marshal]. Dilo. 22 chervnia. 1935. S. 4. [in Ukrainian]

TsDIAUL – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]

Shukhevych, 1991 – Shukhevych S. Moie zhyttia. Spohady [My Life. Memoirs]. London: Ukrainska vydavnycha spilka, 1991. 619 s. [in Ukrainian]

Mazur, 2005 – Mazur Gr. Zamach na marszałka Józefa Piłsudskiego [Assassination of Marshal Jozef Pilsudski] // Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio F-Historia. LX-2005: Losy Polaków pośród swoich i obcych. S. 407–417. [in Polish]

Wywiad z ojcem Fedaka przed zamachem. IKC. 1921. S. 3. – Wywiad z ojcem Fedaka przed zamachem [Interview with Fedak's father before the attack] // Ilustrowany Kuryer Codzienny. 1921, nr. 270 (5). S. 3. [in Polish]

Стаття надійшла до редакції 15.04.2018 р.

УДК 94 (477 + 438) «1920/1939»

Василь ФУТАЛА,
orcid.org/ 0000-0003-2521-4710
доктор історичних наук, професор кафедри історії України
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобич) vfutala@ukr.net

ПОЛІТИКА ПОЛЬСЬКИХ УРЯДІВ ЩОДО УКРАЇНЦІВ У 20 – 30-х рр. ХХ ст.: ВІЗІЯ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ[1]

У статті проаналізовано історіографічні джерела, що створені польськими дослідниками і відбивають політику урядів Другої Речі Посполитої щодо українців Галичини, Західної Волині, Холмщини і Підляшшя протягом 1920 – 1930-х рр. Визначено етапи та особливості розвитку теми в різних соціокультурних умовах, розкрито концептуальні основи і фактологічну наповненість конкретно-історичних досліджень, підбито підсумок пошукової роботи польських учених, окреслено коло недостатньо вивчених питань і перспективні напрями подальших наукових досліджень.

Ключові слова: *польська історіографія, історіографічне джерело, українсько-польські відносини, Друга Річ Посполита, Галичина, Західна Волинь, Холмщина, Підляшшя.*

Vasyl' FUTALA,
Ph D hab. (History), Professor of the Department of History of Ukraine,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.
(Ukraine, Drohobych) vfutala@ukr.net

THE POLICY OF POLISH GOVERNMENTS CONCERNING UKRAINIANS IN THE 20s – 30s OF THE XX CENTURY: THE VISION OF POLISH HISTORIANS

In the context of the official policy of the national memory which is carried out in Ukraine and Poland today, the problem of unbiased interpretation of the nonsimple relations of the Ukrainians and Poles in the first half of the XX century, particularly, in the interwar period of the twentieth century, is very topical. The topicality of this problem has sharply grown up in connection with the complication of the political relations between the two neighbouring states after the acceptance of the resonant law on the Institution of national memory by the Polish parliament on February 1st, 2018. The basic idea of the article is to find out the condition, completeness and reliability of the study by the Polish historians of the national policy of Polish governments concerning the Ukrainians in the interwar period of the XX century.

The author defines the stages and features of development of the theme in different socio-cultural conditions, opens the conceptual bases and factological fullness of concrete historical researches, summarizes the results of search work of the Polish scientists, and points out a circle of insufficiently studied questions and perspective directions of further scientific researches in the field.

The author argues that, in general, Polish historians have well investigated such questions, as economic and social situation of the Ukrainians of Galicia, Western Volhynia, the Holm Land and Southern Pidlashia, the Ukrainian-Polish dialogue of the 1930s, the ideology of the educational policy of Polish governments, the condition of Ukrainian schooling, the Volhynian experiment of voivode H. Yuzevsky, the policy of the governments of the Second Rzeczpospolita Polska concerning the Orthodox Church, etc.

However, the Polish historians should impartially and in a complex way consider the reasons (political, social, economic, cultural, religious, etc.) which led to a tension in the Ukrainian-Polish mutual relations in the interwar period of the twentieth century. It will help the Polish ruling elite and to better understand the sources of the Volhynian tragedy of 1943, which, after all, has today become a problem of the highest degree of politicisation in Poland.

There remains an absolute must to strengthen the terminology. For example, while the national Polish historians once defined the emancipating competitions of the western Ukrainians headed by a legal political group by the term «the Ukrainian national movement» («ukraiński ruch narodowy»), now – along with it – they use (honestly speaking, such other definitions are infrequent) the term «national separatism» or «ruch narodowo-nacjonalistyczny». He ques-

[1] Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Держаного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом Ф77/80-2018.

tions of culture, religion, and formation of the national consciousness of the Ukrainians can become a wide field for further scientific researches important for the understanding of the Ukrainian-Polish mutual relations.

Key words: *Polish historiography, historiographic source, Ukrainian-Polish relations, the Second Rzeczpospolita Polska, Galicia, Western Volhynia, the Holm Land, Pidlashia.*

Постановка проблеми. У контексті офіційної політики національної пам'яті, що здійснюється сьогодні в Україні та Польщі, злободенною є проблема об'єктивного висвітлення непростих стосунків українців і поляків у першій половині XX ст., зокрема у міжвоєнне двадцятиліття. Це сприятиме виробленню правильних уявлень про тогочасні події у громадській думці обох країн, формуванню належних висновків, щоб позбутися образ і звинувачень, а відтак, гармонізації сучасних українсько-польських взаємин. Актуальність цієї проблеми різко зросла у зв'язку з ускладненням політичних відносин між двома сусідніми державами після ухвалення польським парламентом 1 лютого 2018 р. резонансного закону «Про внесення змін у Закон про Інститут національної пам'яті».

Аналіз досліджень. Задекларована нами тема майже не вивчена в історіографічному аспекті. У нашому розпорядженні є лише декілька статей, в яких узагальнено досягнення польської історичної науки від середини XX до початку XXI ст. у дослідженні польсько-українських стосунків міжвоєнного періоду XX ст. (Torzecki, 1998; Koko, 2000; Линкевич, 2008). Так, відзначено, що історики народної Польщі в основному звертали увагу на такі питання, як політико-правове становище українців у Другій Речі Посполитій, політика польських урядів щодо національних меншин, ліворадикальний рух тощо. Після 1989 р. у поле зору дослідників потрапили різні аспекти української суспільно-політичної думки, становище українців на Лемківщині, Надсянні, Холмщині та Підляшші. Отже, представники польської історіографії визначили тільки загальні контури аналізу наукової проблеми, причому, нерідко залишаючи поза увагою провідні ідеї історичних творів.

Мета статті – з'ясувати стан, повноту і достовірність вивчення польськими істориками національної політики польських урядів щодо українців у міжвоєнний період XX ст.

Виклад основного матеріалу. Перші кроки у дослідженні аналізованої проблеми були зроблені вже у 1920 – 1930-х рр. Українське питання перебувало у полі зору польських публіцистів, праці яких були забарвлені виразними політичними тенденціями. Представники ендецького напрямку С. Ґрабський, Р. Дмовський, Є. Ґертих та ін., окреслюючи візію національної держави, пропонували – і як політичні діячі прагнули реалізувати – політику інкорпорації, відкритої полонізації й колонізації захоплених українських земель (Grabski, 1923; Grabski, 1925; Dmowski, 1925; Gertych, 1932). Натомість діячі пілсудського табору – Т. Голувко, Л. Василевський та ін. – бачили можливість асиміляції українців й залучення їх до співпраці з Польською державою шляхом надання їм певних прав у рамках автономії в Східній Галичині і самоврядування на Волині (Hołówko, 1922; Hołówko, 1924; Hołówko, 1926; Wasilewski, 1934). Найбільш відомий представник «українофілів» Т. Голувко, без сумніву, лукавив, висунувши тезу про неможливість утвердження української державності у цьому краї з огляду на чисельну меншість українців (Hołówko, 1922: 27).

Привертає увагу доробок публіцистів, які входили до групи часопису «Польсько-український бюлетень» (виходив з 1932 р. під патронатом II Відділу (контррозвідки) Генерального штабу Польщі і пропагував потребу позитивної політики в українському питанні й ідею українсько-польської співпраці). Наприклад, О. Бохенський засуджував політику асиміляції українців, прихильно ставився до поміркованого курсу Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), намагався представити збірний підхід польських неоконсерваторів до розв'язання українського питання у Другій Речі Посполитій (Bocheński et al., 1938: 17–23). Необхідною передумовою мирного польсько-українського співжиття він уважав відмову від стереотипу про штучність і політичну незрілість українського національного руху та визнання його вагомою політичною силою, здатною спрямувати потенціал українського суспільства у річище польсько-української співпраці (Bocheński et al., 1938: 30).

Інший відомий представник польських консерваторів граф С. Лось, також прагнув збагнути польсько-українські взаємини. 1931 р. вийшла його брошура «За конструктивну політику на Червоній Русі», яка невдовзі була перекладена українською мовою і видана у Львові (Лось, 1932а). У праці автор закликав польський уряд піти на поступки українському населенню Галичини, дати йому змогу розвиватися, спираючись на досягнення європейської культури та християнські цінно-

сті. Водночас він апелював до українців визнати Польську державу і розвивати національне життя для майбутньої незалежної України, оскільки в даний час, на його погляд, не було сприятливих умов для реалізації національної ідеї. Ці думки були далі розвинуті в іншій брошурі: 1) Польща не винна у тому, що у 1918 – 1920 рр. не постала незалежна Україна; 2) всяка зміна нинішнього статус-кво Польщі буде для українців «лиховісною»; 3) у разі поразки Польщі «до більшовицького котла влетить та єдина гілка українського народу, яка може вважати, що збудує майбутнє своєму народові на засадах європейської і християнської цивілізації»; 4) українці в будь-якому випадку зобов'язані підтримувати зовнішню політику Польщі; 5) якщо українці не можуть мати своєї держави, то чи не краще, щоб у Польщі їх було якнайбільше та ін. (Лось, 1932b: 32–49).

У Польській Народній Республіці від середини 1940-х до кінця 1960-х рр. україністика перебувала у стані стагнації. Очевидно, однією з причин цього було те, що у пам'яті тодішнього покоління свіжими ще були події українсько-польського протистояння на Волині й Галичині 1940-х рр. Потрібна була певна історична дистанція, щоб осмислити їх, з одного боку, на рівні наукової аргументованості, а з іншого – задля історичної легітимізації комуністичного режиму. Якісні зміни наступили у 70 – 80-х рр. XX ст., коли у польській історіографії відбулася переоцінка національної політики Другої Речі Посполитої. Примітно, що праці польських учених, на відміну від досліджень їхніх радянських колег, відзначилися багатшою джерельною базою та нестандартними оцінками-висновками. Наприклад, твердження А. Хойновського, що «в національній політиці СРСР від 1929 р. запанував централістський курс» (Chojnowski, 1979: 173) було немислиме в радянській історичній науці. Оригінальною є й інша теза автора: більшість українців опинилися у складі відродженої Польської держави всупереч своїй волі (Chojnowski, 1979: 5). Історики менш-більш зважено, без зайвих емоцій, не забуваючи при цьому про класово-партійні та національні інтереси, аналізували політику Польщі щодо українців, процес становлення і розвитку українських політичних середовищ.

Такого роду праці вийшли з-під пера М. Папежинської-Турек. У монографії 1979 р. вона акцентувала увагу на чинники, що висунули українське питання на перше місце у національній політиці урядів Другої Речі Посполитої (чисельність українського населення, рівень його національної свідомості, схрещення різних рацій щодо розв'язання питання приналежності Східної Галичини і Західної Волині, наростання в українському суспільстві політичних, господарських і навіть релігійних суперечностей) (Papierzyńska-Turek, 1979: 5).

В іншій монографії предметом дослідження М. Папежинської-Турек стала політика урядів Другої Речі Посполитої щодо Православної церкви. Авторка переконливо довела, що у ревіндекаційній акції на Волині і Холмщині виразно простежувалася ідея полонізації (Papierzyńska-Turek, 1989: 260–273). Політиці навернення місцевого населення до католицизму чинили активний опір українські духовні та світські діячі, зокрема депутати польського парламенту. Іншим напрямом політики Варшави щодо Православної церкви була неоунійна акція, яка мала більший успіх на Волині і менший на Холмщині. Дослідниця звернула увагу на те, що назагал результати були неспівмірно малими у порівнянні із зусиллями її організаторів та резонансом, який вона викликала у суспільстві. Так, у кульмінаційний її період (1934) було створено 45 парафій із 59-ти представниками духовенства і близько 18-ти тис. парафіян (Papierzyńska-Turek, 1989: 415). Щоправда, ця статистика не подає відомостей про число українців, навернених в унію. Значне місце у монографії відведено показу змагань українців за надання Православній церкві національного характеру. Український релігійний рух, як правильно зауважила дослідниця, виріс на ґрунті історичної практики та у зв'язку із розвитком суспільної свідомості й потреби пошуку національної самоідентичності. Проте М. Папежинська-Турек не завжди була послідовною у своїх міркуваннях. Віддавши належне потужному українському національному рухові, історик водночас зазначила, що, з точки зору тогочасної польської влади, він містив у собі небезпечні «сепаратистські тенденції». Тому, на її думку, з метою інтеграції східних земель найменш небезпечним було збереження російського характеру церкви, адаптованої до нових політичних реалій. Адже російськість в умовах незалежної Польської держави і політичних змін у Росії (для якої православ'я в Польщі втратило колишнє значення) не становила жодної загрози. Утримуючи свій колишній характер, церква не мала шансу стати політичною силою з широкими впливами (Papierzyńska-Turek, 1989: 304). Як бачимо, об'єктивність авторки у висвітленні українського питання закінчилася там, де справа дійшла до польських національно-державних інтересів.

У полі зору А. Хойновського перебувало питання українського університету. Згідно з його спостереженнями, польські урядові кола не мали наміру реалізовувати закон про воєводське самоврядування у частині створення автономного українського вищого навчального закладу. Не було в уряду й великого бажання протистояти шовіністичним настроям поляків, особливо польських мешканців Львова, Станіславова й Перемишля. «Його політиці у питанні українського університету, – писав автор, – притаманна скоріше турбота представити справу у спосіб корисний для пропагандистських цілей і без обмеження польського стану володіння на сході країни, ніж бажання заспокоїти українські прагнення» (Chojnowski, 1979: 62–63).

Крім того, А. Хойновський слушно потрактував справу українського університету у 1920-х рр. як символ неможливості польсько-українського порозуміння. Але викликає подив авторська теза, що на позицію польського уряду, окрім іншого, вплинула «відсутність доброї волі українських політичних кіл» (Chojnowski, 1979: 67). Хіба можна говорити про якусь «добру волю», якщо польська влада прагнула з самого початку (уряд В. Вітоса) створити щось подібне на український вищий навчальний заклад у складі Варшавського, а невдовзі (уряд В. Ґрабського) – Ягеллонського (Краків) університетах. Навіть тоді відомий польський політик і публіцист Т. Голувко висловився за створення українського університету у Львові. До того ж, польська влада вдалася до тактики систематичних переслідувань викладачів і студентів Українського таємного університету та Української політехнічної школи, що призвело в кінцевому підсумку до їх заборони.

Одне з пріоритетних місць у науковому доробку А. Хойновського посів українсько-польський діалог. Як правильно зауважив історик, еволюцію політичного курсу українського політикуму започаткував 1930 рік. Однак для порозуміння у 1931 р. ще бракувало «сприятливого клімату» (Chojnowski, 1979: 173–176). Лише після чергового загострення українсько-польських стосунків у 1934 р. УНДО активізувало нормалізаційну політику. Цьому сприяли також вихід із партії групи Д. Паліїва і прагнення Об'єднання виступати у ролі єдиного представника українського народу (Chojnowski, 1979: 203–204). Не втратили свого значення зроблені Хойновським оцінки волинського експерименту воєводи Г. Юзевського, а відтак і діяльності Волинського українського об'єднання (ВУО). На переконання дослідника, партія не зуміла охопити своїми впливами широкі верстви населення через сильний вплив інших політичних сил («Сельроб»), малу популярність керівників ВУО, важке економічне становище селянства краю і незначні успіхи на ниві боротьби за українське шкільництво. «Окрім видимості пружності й активності, – резюмував Хойновський, – ВУО залишалося організацією у значенні радше моральному, ніж реальному» (Chojnowski, 1979: 178–179).

Велику фактографічну цінність має праця С. Мауерсберга, у якій зроблено детальний аналіз стану українського шкільництва в міжвоєнній Польщі (Mauersberg, 1968). За підрахунками автора, лише в 1925/26 навчальному році кількість українських шкіл зменшилася на 1253, натомість зросло число т. зв. утраквістичних на 1359 (від 103 до 1462). Польські учні у двомовних школах становили 9,5 %, а українські – 88,2 % (Mauersberg, 1968: 78). Праця Мауерсберга показує важкий шлях українських дітей до народної школи. На перешкоді стояли різні адміністративні утиски – складання батьками декларацій щодо мови викладання, непедагогічний підхід в утраквізації, непропорційне співвідношення навчальних годин польської і української мов тощо (Mauersberg, 1968: 74, 76). Полонізація шкільництва сильно вдарила і по Волині, де, згідно із шкільним законом від 1924 р., мало бути (враховуючи чисельність українців) 783 українські школи замість 7, утраквістичних 253 замість 517, а польських шкіл 337 замість 849 (Mauersberg, 1968: 81). Автор також звернув увагу на те, що в Краківському і Люблінському воєводствах, де не діяв Lex Grabski, шкільництво не зазнало змін, тобто українці були позбавлені можливості навчати своїх дітей рідною мовою.

М. Папежинська-Турек констатувала, що в міру ліквідації державних шкіл з українською мовою викладання активізувалися різні українські культурні організації, які мали на меті пробуджувати національну свідомість корінного населення краю, поширювати історичні і географічні знання, прищеплювати любов до читання книг, підносити фаховий рівень, аграрну культуру тощо (Papierzyńska-Turek, 1979: 88).

Предметом дослідження П. Ставецького стало питання про роль війська у політичному житті Польщі після смерті Ю. Пілсудського. Автор довів, що увага військових кіл була зосереджена на відродженні у південно-східних воєводствах маломаєтної шляхти. Ця акція називалася «кампанією

повернення втраченої власності». Другий район, який став об'єктом насильницьких дій центральної влади, – Холмщина. Тут намагалися схилити православне населення до переходу в католицьке віросповідання (Stawecki, 1969: 160–210).

Підсумком вивчення українського питання у Польщі 1923 – 1929 рр. можна вважати монографію Р. Тожецького, що побачила світ наприкінці 1980-х рр. Історик узагальнив доробок своїх попередників, опрацював багато архівних фондів, використав праці дослідників української діаспори. Книга приваблює не тільки нововіднайденими історичними фактами, а й авторськими розмірковуваннями. Щоправда, Р. Тожецький (так само, як і М. Папєжинська-Турек) навіював читачеві думку, що українське питання у міжвоєнній Польщі не мало шансів бути розв'язаним у формі територіальної автономії через те, що не було умов для федералізації країни. Крім того, на заваді стояли менталітет поляків та історична традиція (Torzecki, 1989: 49).

Предметом великої уваги вчених стала проблема наростання напруженості в польсько-українських взаєминах на зламі 20 – 30-х рр. XX ст. До найбільш резонансних антипольських виступів віднесено саботажницьку акцію 1930 р., організовану Українською військовою організацією (УВО) та Організацією українських націоналістів (ОУН). Масові хвилювання західних українців розглядалися у площині господарської кризи того часу і стверджувалося, що важким економічним становищем скористалася ОУН «для проби сил».

Польські історики засудили не тільки терористичну діяльність УВО та ОУН, а й каральну акцію силових структур держави проти українського населення. Зокрема, Р. Юрись і Т. Шафар правильно зазначили, що дії ОУН були лише приводом до пацифікації. «Насправді, – писали історики, – йшлося про ліквідацію українського визвольного руху, легального і нелегального» (Juryś, Szafar, 1971: 307). Подібну думку висловив А. Хойновський: пацифікація Галичини була своєрідною формою передвиборчої кампанії уряду. Оцінюючи політику «втихомирення» під кутом зору – хто виграв і хто програв від подій 1930 р., дослідник дійшов висновку, що політичну перемогу здобула УВО-ОУН. «Були досягнуті, – писав Хойновський, – дві принципові мети цієї організації у вигляді зросту напруження і зміцнення настроїв ненависті щодо держави, а також надання українському питанню широкого міжнародного розголосу» (Chojnowski, 1979: 159). Дослідник життя і діяльності Ю. Пілсудського А. Ґарліцький, погодившись з висновком Хойновського, додав: «зламавши опір українців, уряд досяг піррової перемоги» (Garlicki, 1989: 590).

Ще один напрям досліджень – політика польських урядів щодо розвитку української кооперації. Окремих аспектів цієї проблеми торкнулася М. Папежинська-Турек, яка цілком слушно розглядала кооперацію як основну форму організації господарського життя українців. На її думку, головною метою українського кооперативного руху було економічне піднесення земель, заселених українцями, а згодом і «політичне посилення» (Papierzyńska-Turek, 1979: 80). Р. Тожецький поряд із діяльністю кооперативів, що належали до Ревізійного союзу українських кооперативів (РСУК), детальніше висвітлив діяльність товариства «Сільський господар». Автор вказав на нерівномірність розвитку української кооперації: у Галичині цей рух був активніший, ніж на Волині. Такий стан він пояснював тим, що адміністрація Волинського і Поліського воєводств намагалася ізолювати місцевих кооператорів від впливу РСУК, чинила різні адміністративні утиски. За даними історика, у Польщі 1929 р. на 10 тис. жителів припадало тільки 3,6 кооперативу, тоді як у трьох південно-східних воєводствах (у РСУК) – аж 7,3 кооперативу (Torzecki, 1989: 280). Вказуючи на труднощі в їх діяльності, автор підкреслив насамперед брак власних коштів. Що стосується допомоги з боку уряду, то, на думку Р. Тожецького, вона була надто скромною, і на підтримку держави могли розраховувати лише ті українські кооперативи, які не загрожували польським національним інтересам (Torzecki, 1989: 284).

Про дискримінаційну політику польської влади щодо української кооперації писали також В. Русінський, З. Ландау і Є. Томашевський. Щоправда, автори, так само, як М. Папежинська-Турек чи Р. Тожецький, в основному висвітлювали розвиток українських кооперативних організацій Галичини, а Волинь згадували епізодично. Цю прогалину дещо заповнила монографія В. Менджецького (Mędrzecki, 1988), в якій у загальних рисах охарактеризовано господарський стан Волинського воєводства, проаналізовано розвиток окремих галузей промисловості, сільського господарства, зроблено висновок щодо місця і значення кооперації в соціально-економічному, суспільно-політичному і

культурному житті. За спостереженнями автора, після позбавлення волинських кооперативів організаційної опіки РСУК, українська кооперація в краю почала занепадати.

Після 1989 р. польська історіографія не зазнала таких глибоких змін, як, скажімо, в Україні. В інтелектуальному плані в Польщі збереглася наступність поколінь. Реальний методологічний плюралізм, який вже існував, був підтверджений скасуванням партійного диктату і цензури. Порівняно з попереднім історіографічним періодом значно розширилася українська проблематика, збагачується джерельна база досліджень, у т. ч. завдяки поступу у справі публікації документів. Характерно, що коло науковців, які беруть участь у процесі формування знань про Україну, розширилося за рахунок представників молодшої генерації істориків.

Задекларована нами проблема частково знайшла відображення в синтетичних працях Т. Ольшанського, А. Хойновського, В. Серчика з історії України та К. Ґринберга й Б. Шпренґеля з українсько-польських взаємин протягом Х – ХХ ст. Проте найбільш характерною рисою сучасної польської україністики є розвиток фахових досліджень.

До провідних фахівців польського соціалістичного руху належить Е. Коко. У монографії 1991 р. (Koko, 1991) і наступних публікаціях він намагався довести конструктивізм концепції територіальної автономії українських земель у складі Польщі, яку пропагувала Польська соціалістична партія (ППС). Однак на перешкоді реалізації цієї ідеї, на його думку, стояли не тільки урядові кола Польщі, а й більшість українських політичних сил. Ігнорування останніми пепеесівської програми – це результат молодості українського національного руху, характерними рисами якого були «максималізм програмних цілей і брак схильності до компромісу» (Koko, 1991: 60).

Дискусії з приводу трагічних подій на Волині влітку 1943 р. змусили окремих істориків звернути погляд на суспільно-політичну ситуацію в краї у міжвоєнний період. Так, В. Філяр слушно зауважив, що національна політика Польщі здійснювалася за старою формулою ягеллонської ідеї без врахування умов, що склалися після Першої світової війни (Filar, 2005: 248). Водночас дослідник, як й інші історики (А. Айненкель, З. Запоровський, К. Ґринберг, Б. Шпренґель), намагається виправдати політику польських урядів на Волині. Наприклад, примітивним є таке твердження: «Українське населення одержало можливість суспільного, політичного, господарського і культурного розвитку, що в кінцевому підсумку спричинилося до пробудження серед українців Волині національного почуття, а відтак розвитку націоналістичного руху» (Filar, 2005: 256).

Чи не першим спробував реабілітувати політику Другої Речі Посполитої щодо західних українців А. Айненкель (Інститут історії Польської академії наук). На ІІ Міжнародному історичному семінарі «Українсько-польські взаємини у 1918 – 1947 рр.» (Варшава, 1997) він заявив: у світлі подій, що мали місце на цих теренах під час Другої світової війни, варто називати дії польської влади не пацифікацією, а репресивно-відплатною акцією (Ajnenkiel, 1998: 24). Подібної думки дотримуються й інші польські дослідники (Mazur, 2001: 7).

Дальшого розвитку набула проблема ставлення польської влади до українського кооперативного руху. Так, М. Сич навів низку аргументів, які засвідчують соціальну та націєтворчу функції української кооперації (Sycz, 1992). Тому, ствердив автор, польська влада, – як центральна, так і на місцях, із самого початку старалася підпорядкувати її своєму впливу. Цій меті слугували затверджені польським парламентом у 1934 р. зміни до закону про кооперацію. У результаті РСУК утратив 423 кооперативи, у т. ч. у Волинському воєводстві – 308, Люблінському – 69, Поліському – 25 і Краківському – 21. Проте набагато більшими були втрати політичні: у 1934 р. польська влада «знищила єдиний український інституційний міст, який з'єднував українців Східної Галичини з рештою українських етнічних земель у Польщі, серед яких ключове місце посідала Волинь». Тільки українська кооперація, продовжує розмірковування дослідник, через свій ревізійний зв'язок єднала практично ціле українське суспільство в Другій Речі Посполитій. Зміни до закону про кооперацію яскраво продемонстрували справжню мету «волинської програми» воєводи Г. Юзевського (Sycz, 1992: 43–44).

До питання дискримінаційної політики польської влади в освітній сфері та правового статусу українських шкіл звернулися Є. Дорошевський, Г. Купріянович, Й. Майхжик-Мікула, М. Сирник, З. Трацевич, Т. Броварек і Г. Халупчак та ін. Наприклад, Є. Дорошевський показав, що, згідно із шкільним законом 1924 р., Люблінщина, на відміну від української Галичини й Західної Волині, була позбавлена можливості створювати навіть утраквістичні (двомовні) школи. Через це діти укра-

їнських родин не могли отримати бодай мінімальних знань з мови, якою послуговувалися вдома. За цих умов велику роль відігравала позашкільна освіта, яка знайшла втілення у діяльності громадського товариства «Рідна хата» (Doroszewski, 2000: 178).

Виділимо ще один напрям історичних студій – політика Польщі щодо Східної Галичини аж до рішення Ради послів держав Антанти. Наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр. ця тема стала предметом вивчення З. Закс, а сьогодні Л. Мрочки, Я. Пісулінського та ін. Автори відзначають конструктивізм програми Ю. Пілсудського щодо українського питання, яка через низку причин не була реалізована. Та все ж тоді у східній політиці Другої Речі Посполитої реалістичніше виглядала платформа Народно-демократичної партії. Проте, як справедливо зауважив Я. Пісулінський, територіальні надбання ендеків позначилися «фатально на майбутніх польсько-українських взаєминах, про що переконливо свідчать трагічні події ІІ світової війни» (Pisuliński, 2004: 397).

Висновки. Отже, аналізована проблема пройшла у своєму розвитку три етапи. У 20 – 30-х рр. ХХ ст. відбувався процес нагромадження первинних знань про політику урядів Другої Речі Посполитої щодо українців. У період існування народної Польщі означена проблема стала в епіцентрі уваги фахових істориків. Наукові роботи, що з'явилися у 1970 – 1980-х рр., відзначилися багатством фактологічного матеріалу, значним рівнем аналітики й об'єктивності, але водночас написані з виразним ухилом у бік «полоноцентризму». Ці традиції наукового пошуку не втратили свого значення і на сучасному етапі (від 1989 р. дотепер) розвитку польської україністики.

Наявні історіографічні джерела засвідчують, що польські історики в основному задовільно дослідили такі питання, як соціально-економічне становище українців Галичини, Західної Волині, Холмщини і Південного Підляшшя, українсько-польський діалог 1930-х рр., ідеологія освітньої політики польських урядів, стан українського шкільництва, волинський експеримент воєводи Г. Юзевського, політика урядів Другої Речі Посполитої щодо Православної церкви тощо. Однак польським історикам варто комплексно й неупереджено розглянути причини (політичні, соціальні, економічні, культурні, релігійні та ін.), які призвели до напруження українсько-польських взаємин у міжвоєнне двадцятиліття. Це допоможе правлячій польській еліті та пересічним полякам краще зрозуміти витоки Волинської трагедії 1943 р., адже ця проблема сьогодні (головне – в умовах війни українського народу проти російської агресії) досягла найвищого ступеня політизації в Польщі.

Існує нагальна потреба усталити термінологію. Наприклад, якщо визвольні змагання західних українців, очолювані легальним політичним табором, історики народної Польщі окреслювали терміном «український національний рух» («ukraiński ruch narodowy»), то тепер поряд з ним уживаються (щоправда, рідше) інші дефініції, як от: «національний сепаратизм» чи «ruch narodowo-nacjonalistyczny». Широким полем подальших наукових пошуків, важливих для розуміння українсько-польських взаємин, можуть стати питання культури, релігії, формування національної свідомості українців. Причому, вагомих результатів тут можна досягти лише за умови здійснення міждисциплінарних досліджень проблеми та врахування досягнень українських гуманітаріїв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Линкевич, 2008 – Линкевич О. Польско-украинские отношения межвоенного периода в современной польской историографии // Белоруссия и Украина: История и культура. Ежегодник 2005/2006. Москва, 2008. С. 360–386.

Лось, 1932a – Лось С. За конструктивну політику на Червоній Русі. Львів, 1932. 84 с.

Лось, 1932b – Лось Ст. Міжнародне положення Польщі та Галицькі українці. Львів, 1932. 72 с.

Ajnenkiel, 1998 – Ajnenkiel A. Polityka Polski w stosunku do Ukraińców w okresie międzywojennym. Wybrany problemy // Polska – Ukraina: trudne pytania. Materiały II międzynarodowego seminarium historycznego «Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1918 – 1947», Warszawa, 22–24 maja 1997. Warszawa KARTA, 1998. T. 1–2. S. 11–28.

Bocheński et al., 1938 – Bocheński A., Łoś S., Bączkowski W. Problem polsko-ukraiński w ziemi czerwieńskiej. Warszawa, 1938. 243 s.

Chojnowski, 1979 – Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921 – 1939. Wrocław, 1979. 262 s.

Dmowski, 1925 – Dmowski R. Polityka polska i odbudowanie państwa. Warszawa, 1925. 533 s.

Doroszewski, 2000 – Doroszewski J. Oświata i życie kulturalne społeczności ukraińskiej na Lubelszczyźnie w latach 1918 – 1939. Lublin, 2000. 338 s.

Filar, 2005 – Filar W. Kwestia ukraińska w okresie międzywojennym (1918 – 1939) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 13: Україна у Другій світовій війні: українсько-польські стосунки. Львів, 2005. С. 245–259.

Garlicki, 1989 – Garlicki A. Józef Piłsudski. 1867 – 1935. Warszawa, 1989. 721 s.

Gertych, 1932 – Gertych J. O program polityki kresowej. Warszawa, 1932. 145 s.

Grabski, 1923 – Grabski S. Uwagi o bieżącej historycznej chwili Polski. Warszawa, 1923. 160 s.

Grabski, 1925 – Grabski S. Z zagadnień polityki narodowo-państwowej. Warszawa, 1925. 132 s.

Hołówko, 1922 – Hołówko T. Kwestia narodowościowa w Polsce. Warszawa, 1922. 38 s.

Hołówko, 1926 – Hołówko T. Metody i drogi sanacji stosunków we Wschodniej Galicji i województwach wschodnich // Droga. 1926. № 6–7. S. 46–55.

Hołówko, 1924 – Hołówko T. Minimalny program polityki polskiej we wschodniej Galicji i na tzw. «kresach» // Droga. 1924. № 10. S. 4–17.

Juryś, Szafar, 1971 – Juryś R., Szafar T. Pitaval polityczny. 1918 – 1939. Warszawa, 1971. 548 s.

Koko, 2000 – Koko E. Polska historiografia po 1989 roku o relacjach polsko-ukraińskich w latach 1918 – 1939 // Historycy Polscy i Ukraińcsy wobec problemów XX wieku. Kraków, 2000. S. 132–145.

Koko, 1991 – Koko E. Wolni z wolnymi. PPS wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918–1925. Gdańsk, 1991. 234 s.

Mauersberg, 1968 – Mauersberg S. Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918 – 1939. Wrocław, 1968. 230 s.

Mazur, 2001 – Mazur G. Problem pacyfikacji Małopolski Wschodniej w 1930 r. // Zeszyty Historyczne. Paryż, 2001. Z. 135. S. 3–39.

Mędrzecki, 1988 – Mędrzecki W. Województwo wołyńskie 1921 – 1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1988. 203 s.

Papierzyńska-Turek, 1989 – Papierzyńska-Turek M. Między tradycią a rzeczywistoscią. Państwo wobec prawosławia. 1918–1939. Warszawa, 1989. 484 s.

Papierzyńska-Turek, 1979 – Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922 – 1926. Kraków, 1979. 391 s.

Pisuliński, 2004 – Pisuliński J. Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918 – 1923. Wrocław, 2004. 444 s.

Stawecki, 1969 – Stawecki P. Następcy Komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935 – 1939. Warszawa. 1969. 322 s.

Sycz, 1992 – Sycz M. Spółdzelczość ukraińska w II Rzeczypospolitej a nowelizacja ustawy o spółdzelniach (1934 r) // Dzieje Najnowsze. 1992. № 4. S. 37–44.

Torzecki, 1989 – Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. Kraków, 1989. 468 s.

Torzecki, 1998 – Torzecki R. Na temat historiografii stosunków polsko-ukraińskich w latach 1918 – 1956 // Dzieje Najnowsze. 1998. № 3. S. 103–111.

Wasilewski, 1934 – Wasilewski L. Kwestia ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe. Warszawa, 1934. 146 s.

REFERENCES

Linkevich, 2008 – Linkevich O. Polsko-ukrainskie otnosheniya mezhvoennogo perioda v sovremennoy polskoy istoriografii [Polish-Ukrainian relations of the interwar period in modern Polish historiography] // Belorussiya i Ukraina: Istoriya i kultura. Yezhegodnik 2005/2006. – Moskva, 2008. – S. 360–386 [in Russian]

Los, 1932a – Los S. Za konstruktyvnu polityku na Chervonii Rusi [For a constructive policy in the Red Rus]. Lviv, 1932. 84 s. [in Ukrainian]

Los, 1932b – Los St. Mizhnarodne polozhennia Polshchi ta Halytski ukraintsi [The international position of Poland and the Ukrainian Galicians]. Lviv, 1932. 72 s. [in Ukrainian]

Ajnenkiel, 1998 – Ajnenkiel A. Polityka Polski w stosunku do Ukraińców w okresie międzywojennym. Wybrany problem [Polish policy towards the Ukrainians in the interwar period. Selected problems] // Polska – Ukraina: trudnepytania. Materiały II międzynarodowego seminarium historycznego «Stosunkipolsko-ukraińskie w latach 1918 – 1947», Warszawa, 22–24 maja 1997. Warszawa KARTA, 1998. T. 1–2. S. 11–28 [in Polish]

Bocheński et al., 1938 – Bocheński A., Łoś S., Bączkowski W. Problem polsko-ukraiński w ziemi czerwieńskiej [The Polish-Ukrainian problem in the Red Rus lands]. Warszawa, 1938. 243 s. [in Polish]

Chojnowski, 1979 – Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921 – 1939 [The concept of national policy of Polish governments in 1921 – 1939]. Wrocław, 1979. 262 s. [in Polish]

Dmowski, 1925 – Dmowski R. Polityka polska i odbudowanie państwa [Polish policy and the rebuilding of the state]. Warszawa, 1925. 533 s. [in Polish]

Doroszewski, 2000 – Doroszewski J. Oświata i życie kulturalne społeczności ukraińskiej na Lubelszczyźnie w latach 1918 – 1939 [Education and cultural life of the Ukrainian community in the Lublin land in the years 1918 – 1939]. Lublin, 2000. 338 s. [in Polish]

Filar, 2005 – Filar W. Kwestia ukraińska w okresie międzywojennym (1918 – 1939) [Ukrainian question in the interwar period (1918–1939)] // Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Vyp. 13: Ukraina u Druhii svitovii viini: ukrainsko-polski stosunky. Lviv, 2005. S. 245–259 [in Polish]

Garlicki, 1989 – Garlicki A. Józef Piłsudski. 1867 – 1935 [Jozef Pilsudski. 1867 – 1935]. Warszawa, 1989. 721 s. [in Polish]

Gertych, 1932 – Gertych J. O program polityki kresowej [On the policy of the borderland program]. Warszawa, 1932. 145 s. [in Polish]

Grabski, 1923 – Grabski S. Uwagi o bieżącej historycznej chwili Polski [Remarks on the current historical moment of Poland]. Warszawa, 1923. 160 s. [in Polish]

Grabski, 1925 – Grabski S. Z zagadnień polityki narodowo-państwowej [The issues of national and state policy]. Warszawa, 1925. 132 s. [in Polish]

Hołówko, 1922 – Hołówko T. Kwestia narodowościowa w Polsce [The nationality question in Poland]. Warszawa, 1922. 38 s. [in Polish]

Hołówko, 1926 – Hołówko T. Metody i drogi sanacji stosunków we Wschodniej Galicji i województwach wschodnich [Methods and ways of sanation of the relations in eastern Galicia and eastern provinces] // Droga. 1926. № 6–7. S. 46–55 [in Polish]

Hołówko, 1924 – Hołówko T. Minimalny program politykipolskiej we wschodniej Galicji i na tzw. «kresach» [The minimum program of Polish policy in eastern Galicia and the so-called «borderland»] // Droga. 1924. № 10. S. 4–17 [in Polish]

Juryś, Szafar, 1971 – Juryś R., Szafar T. Pitaval polityczny [A political chronicle]. 1918 – 1939. Warszawa, 1971. 548 s. [in Polish]

Koko, 2000 – Koko E. Polska historiografia po 1989 roku o relacjach polsko-ukraińskich w latach 1918 – 1939 [Polish historiography after 1989 about Polish-Ukrainian relations in the years 1918 – 1939] // Historycy Polscy i Ukraińcsy wobec problemów XX wieku. Kraków, 2000. S. 132–145 [in Polish]

Koko, 1991 – Koko E. Wolni z wolnymi. PPS wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918 – 1925 [The free with the free. PPS towards the Ukrainian question in the years 1918 – 1925]. Gdańsk, 1991. 234 s. [in Polish]

Mauersberg, 1968 – Mauersberg S. Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918 – 1939 [General education for national minorities in Poland in the years 1918 – 1939]. Wrocław, 1968. 230 s. [in Polish].

Mazur, 2001 – Mazur G. Problem pacyfikacji Małopolski Wschodniej w 1930 r. [The problem of the pacification of Eastern Małopolska in 1930] // Zeszyty Historyczne. Paryż, 2001. Z. 135. S. 3–39 [in Polish]

Mędrzecki, 1988 – Mędrzecki W. Województwo wołyńskie 1921 – 1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych [Volhynia voivodeship in 1921 – 1939. Elements of civilization change, social and political]. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1988. 203 s. [in Polish]

Papierzyńska-Turek, 1989 – Papierzyńska-Turek M. Między tradycią a rzeczywistoscią. Państwo wobec prawosławia. 1918 – 1939 [Between tradition and reality. State to Orthodoxy. 1918 – 1939]. Warszawa, 1989. 484 s. [in Polish]

Papierzyńska-Turek, 1979 – Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922 – 1926 [The Ukrainian issue in the Second Polish Republic 1922 – 1926]. Kraków, 1979. 391 s. [in Polish]

Pisuliński, 2004 – Pisuliński J. Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918 – 1923 [Not only Petlura. The Ukrainian question in Polish foreign policy in the years 1918 – 1923]. Wrocław, 2004. 444 s. [in Polish]

Stawecki, 1969 – Stawecki P. Następcy Komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935 – 1939 [The successors of the commandant. The army and the internal policy of the Second Polish Republic in the years 1935 – 1939]. Warszawa. 1969. 322 s. [in Polish]

Sycz, 1992 – Sycz M. Spółdzelczość ukraińska w II Rzeczypospolitej a nowelizacja ustawy o spółdzelniach (1934 r) [Ukrainian cooperation in the Second Polish Republic and the amendment of the law on cooperation (1934)] // Dzieje Najnowsze. 1992. № 4. S. 37–44. [in Polish]

Torzecki, 1989 – Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923 – 1929 [Ukrainian question in Poland in the years 1923 – 1929]. Kraków, 1989. 468 s. [in Polish]

Torzecki, 1998 – Torzecki R. Na temat historiografii stosunków polsko-ukraińskich w latach 1918 – 1956 [On the historiography of Polish-Ukrainian relations in the years 1918 – 1956] // DziejeNajnowsze. 1998. № 3. S. 103–111. [in Polish]

Wasilewski, 1934 – Wasilewski L. Kwestia ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe [The Ukrainian question as an international issue]. Warszawa, 1934. 146 s. [in Polish]

Стаття надійшла до редакції 8.04.2018 р.

УДК 94(477.83/.86):351.075/.077]«1921/1928»

Зіновій МАЛАНІЙ,
orcid.org/0000-0003-4404-2168
аспірант кафедри історії Центральної та Східної Європи Львівського національного університету імені Івана Франка (Україна, Львів) zinowii_malanii@meta.ua

РОЛЬ ГАБСБУРЗЬКОЇ МОДЕЛІ ВЛАДИ У СПІЛКУВАННІ ВОЄВОДИ ІЗ НАСЕЛЕННЯМ У ПІВДЕННО-СХІДНИХ ВОЄВОДСТВАХ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (1921 – 1928)

У статті розглядається роль габсбурзької системи влади у формах спілкування воєводи із населенням південно-східних воєводств Польської Республіки у 1921 – 1928 рр. Автор порівнює компетенції та суспільний образ воєводи на цих територіях із відповідним становищем галицького намісника. Головна увага спрямована на послуговування обома можновладцями «персональним» стилем управління, орієнтованим на політику «сильної руки» імператора Франца Йозефа. З цієї точки зору проаналізовано листування місцевих мешканців із воєводами та виокремлено імперські «сліди» у публічній поведінці керівників національної адміністрації. Також охарактеризовано перебіг інспекційних поїздок місцевих воєвод, досліджено важливість усталеного ритуалу цих візитів у репрезентації влади серед населення.

Ключові слова: *воєвода, галицький намісник, адміністрація, Польська Республіка, форми комунікації, інспекційні поїздки, габсбурзька спадщина.*

Zinovii MALANII,
PhD-Student, Department of History of Central and Eastern Europe, Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine, Lviv) zinowii_malanii@meta.ua

THE ROLE OF THE HABSBURG POLICY MODEL IN THE COMMUNICATION BETWEEN THE VOIVODE AND POPULATION IN THE SOUTHEASTERN PROVINCES OF THE POLISH STATE (1921 – 1928)

The article deals with the problem of the Habsburg heritage in the Second Polish Republic in the sphere of communication of the political administration with the State's inhabitants. Generally, the scholars interpret the history of the interwar Galicia as a «nationalization» of a post-imperial public space, particularly, in the field of policy. Thus, this article is an attempt to discover the motives and explain the significance of the imperial heritage that was present in the behaviour pattern of the head o the local administration («voivode») of four provinces – «voivodeships», that existed in the territory of the former Habsburg province of Galicia – the voivodeships of Krakow, Lviv, Stanyslaviv, and Ternopil. The main concern of the article is to focus on the analysis of the structure of the Habsburg power models in the forms of the communication of local inhabitants with voivodes between 1921 and 1928.

The author compares power competencies, the perception by the civilians of the interwar voivode and of the Galician governor. The forms of communication of the voivode with the Polish and Ukrainian population are analyzed in two points: the first one is the analysis of the written correspondence between voivodes and local inhabitants, and the second is the significance and course of the ritual of the voivode inspection visits in southeastern provinces.

The deportment of the Galician governor and Polish voivode on this territory were based on a common model, the main components of which can be expressed in Habsburg politics of a «strong hand». Administration and local populace were actually interested for this imperial concept to be kept used in the interwar Polish national state.

The analyzed correspondence proves that the letters were formulated mostly in the same «imperial» way and using the same «imperial language». The study of the inspection visits of voivodes allows us to analyze them as a sort kind of ritual that was based on the tradition of similar visits that were made by the Emperor Franz Joseph and demonstrated the legitimacy of his power in the form of a paternalistic scheme of «ruler-homagers».

In conclusion, the analysis of the relations between the voivode and the local population in the southeastern provinces of the Second Polish Republic convincingly provides the material and patterns that have their roots in the Habsburg management practice. This fact questions the traditional historiographical concepts of the unconditional «nationalization» of the public space of Galicia after 1918.

Key words*: voivode, Galician governor, administration, the Second Polish Republic, forms of communication, inspection trips, the Habsburg heritage.*

Постановка проблеми. Випускник Бережанської гімназії Альфред Білик, серед численних привітань з нагоди обіймання посади львівського воєводи, отримав незвичайного листа, підписаного 20 квітням 1937 р. У тому повідомленні, давній шкільний приятель, «пройнятий великою радістю», зичив усіляких гараздів, між іншим виразно наголосивши на відтепер особливому статусі адресата: «в давньому палаці намісника на вул. Чарнецького [нині вул. Винниченка у Львові], де знаходилися графи і благородні австрійські генерали – тут засідає як Володар Воєводства мій Товариш, який лише завдяки Своїм здібностям, заслугам і особистим достоїнствам досяг такого високого становища» (ДАЛО. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 2076. Арк. 9–10). Як варто розуміти прихильне апелювання до імперського минулого на дев'ятнадцятому році (sic!) існування незалежної Польської Республіки? Відповідь А. Білика невідома, проте звернення на десять-п'ятнадцять років раніше, до часу між впровадженням воєводських урядів в колишній провінції Галичина (1921) та вступом у дію Розпорядження Президента Польської Республіки за 19 січня 1928 р. про організацію єдиної адміністрації на всій території держави (Rozporządzenie Prezydenta, 1928: 155–168), дає змогу з'ясувати позицію воєводи у системі координат «національна приналежність» – «імперський досвід».

Мета статті. У цій статті головна увага буде зосереджена на послуговування очільниками Краківського, Львівського, Станиславівського й Тарнопольського воєводств (тобто території колишньої провінції Галичина) і місцевим населенням складових габсбурзької моделі управління, зокрема наслідування та підтримування стратегій поведінки і комунікацій галицького намісника.

Аналіз досліджень. Відповідно до поширених тверджень в історіографії, саме органам державної влади, передовсім на місцевому рівні, відводилося головне завдання «націоналізації» пост-імперського простору після 1918 р. (Brubaker, 1996: 79–106). З цієї точки зору, на нашу думку, варто звернутися до двох важливих виявів влади – форм спілкування населення із воєводою та ритуалу його інспекційних поїздок, в яких брали участь, взаємодіяли одна з одною і з владою водночас дві найбільші національні групи регіону – поляки й українці. Така постановка проблеми дає змогу дещо переоцінити висновки дослідників, насамперед польських та українських, про успішні процеси становлення єдиної системи адміністрації у міжвоєнній Польській Республіці та безпосередньо переглянути «націоналізуючу» роль воєводи у південно-східних воєводствах (Gałędek, 2011: 95–123; Рубльов, 2009: 9–32).

Габсбурзька модель влади: взаємодія намісника із населенням

З 1853 р. вищою політичною й адміністративною владою в габсбурзькій провінції Галичина було Намісництво, яке складалося з фахових департаментів, комісій та рад, а підпорядковувалося намісникові, особистому представникові імператора і виконавцю розпоряджень центрального уряду у Відні. Така модель крайової влади базувалася на «персональному» стилі управління верховного правителя – імператора Франца Йозефа (1848 – 1916). Серед складових такої політики можна виокремити особисту відповідальність керівника за безпеку та добробут кожного громадянина, патерналістську опіку над державними та громадськими інституціями, посередництво у відносинах між різними національними та етноконфесійними спільнотами, панівне становище адміністрації стосовно представницьких органів влади, що сформувало так звану «цісарську» політику «сильної руки», популярну серед мешканців імперії.

«Персональний» стиль намісника особливо виявлявся у спілкуванні із населенням, яке в цьому вбачало найнадійніший інструмент розв'язання будь-якої проблеми – приватної чи публічної. В уяві молодого Казімєжа Хлєндовського, пізнішого імперського міністра у справах Галичини, особиста симпатія «Ексцеленції» намісника Аґенора Ґолуховського була ключовою для кар'єри провінційного службовця (Chłędowski, 1951: 137). У спогадах українського політика Олександра Барвінського саме намісник, Філіп Залєський, «впевнився вже був про безосновність роблених мені закидів і тим способом несправедливо мені заподіяної кривди, довів до користного рішеня моєї справи...» (Барвінський, 2004: 396). У пресі нерідко закликали можновладця, щоб він звернув увагу на ту чи іншу проблему та забезпечив її полагодження (Мудрий, 1998: 91–101). Натомість інспекційні поїздки намісника загалом відтворювали оригінальну церемонію Франца Йозефа і тлумачилися як сучасні засоби легітимації влади серед населення (Unowsky, 2005). Ритуал був унормований і розпочинався із урочистої зустрічі намісника на залізничній станції населеного пункту, де задля цього споруджували тріумфальну арку, а святкова делегація із представників міс-

цевої влади, духовенства, шляхти та селян вітала гостя. Після відпочинку можновладець відвідував літургію, побіжно перевіряв діяльність повітової адміністрації, а найголовніше, заслуховував скарги мешканців без різниці національності і конфесії, приймав петиції від депутацій та громад, так що його приїзд супроводжувався значним суспільним пожвавленням (Зъ подорожи, 1883).

Засади публічного статусу воєводи

1 вересня 1921 р. Намісництво скасували, а владу перейняли воєводські уряди Польської Республіки. В офіційній інструкції було зазначено, що кардинальних змін не планується, а тільки «єдиний досі адміністративний простір Малопольщі розпадається на чотири окремі одиниці» (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 69. Спр. 5. Арк. 26).

Воєводська адміністрація поділялася на фахові виділи («wydziły») та відділи («oddziły»), що підпорядковувалися воєводі. Впродовж міжвоєнного часу, зокрема і проміжку 1921 – 1928 рр., у Польській Республіці постійно приймали розпорядження й ухвали стосовно укріплення єдиних правових засад діяльності адміністрації на всій території держави, однак повністю усунути законодавчу спадщину трьох імперій так і не вдалося (Hausner, 1939: S. 78–79, 89, Slapnicka, 1973: 38–41, 57–60).

У суспільній свідомості мешканців південно-східних воєводств Польської Республіки статус воєводи вимагав дотримання певних офіційних та неформальних принципів. Виразно їх сформулював у листі до Міністерства Внутрішніх Справ тарнопольський воєвода Люциян Завістовський (на посаді у 1923 – 1927), наголошуючи на існуванні особливих відносин між очільником адміністрації і населенням: «Життя вчить, що і нині також, незважаючи на зміну ситуації [sic!], населення з найбільшою довірою і майже у всіх справах шукає допомоги у воєвод чи старост, і неодноразово не може збагнути, щоб її [допомоги] там не знайшла. Нездатність полагодити представлену ним [населенням] справу вважає за неприязнь або слабкість влади, а тому немає потреби нагадувати, що наслідки утвердження такої думки дуже шкідливі» (ДАІФО. Ф. 2/1с. Оп. 2. Спр. 95. Арк. 59). Інші воєводи у листуванні з центральним урядом у Варшаві також наполягали на зміцненні їхнього впливового становища (ДАІФО. Ф. 2/1с. Оп. 2. Спр. 95. Арк. 10, 31–34, 59–63). З цієї точки зору необхідно сприймати однотипні, але важливі, проголошення власних завдань воєводами, як наприклад, керівником львівського воєводства Павелом Ґарапіхом (1924 – 1927): «Завжди керуватися неупередженістю і справедливістю і, що, всі жителі, без огляду на національність, можуть розраховувати на мою доброзичливість, якщо будуть лояльно виконувати свої обов'язки супроти Держави» (Echa pobytu, 1925, Spiss, 1936: 190–191). Іншого управлінця, краківського воєводу Людвика Даровського (1926 – 1928) вихваляли за його політику опіки над місцевими службовцями, співзвучну суспільним очікуванням: «Пан Даровський не є мальованим [тут у значенні – несправжнім] воєводою» (Pierwsze kroki, 1926). У протилежному випадку могли виникнути непорозуміння між високопосадовцем і громадськістю. У польській щоденній газеті «Kurier Lwowski» львівського воєводу Казімєжа Ґрабовського (1921 – 1924) звинуватили у нехтуванні ключовими засадами культури управління і схилянні до партійності, «замість сильної руки» до немочі, дріб'язковості, шкоди державним інтересам. «Заслужений некролог за життя», – таку безжальну оцінку отримала діяльність К. Ґрабовського (Zasluzony nekrolog, 1922, «Ukrzepiamy wladze panstwowa», 1922).

Не важко помітити, що утверджувана модель поведінки воєводи у південно-східних воєводствах суттєво нагадувала політику «сильної руки» галицького намісника. Як іронічно відзначили в українському тижневику «Воля Народа» з приводу утворення воєводств на цих територіях: «Смирно та тихо вступивъ на престолъ «воевода». Здаеся сталося щось, або ничого. Одинъ выѣхавъ зъ намѣсництва, – а другій пріѣхавъ. Кавки якъ сѣдали на ганку надъ орломъ, – такъ и дальше сѣдають» (Воевудзтва або, 1921). Більшість польських та українських авторів не намагалися приховати від власних читачів наявність такої габсбурзької спадщини, хоча й по-різному оцінювали її. Протилежні судження стосовно користі від вступу у дію Розпорядження Президента Польської Республіки за 19 січня 1928 р. висловили українське видання «Громадський Голос» й польське – «Ziemia Stanisławowska», однак усі погодилися, що «будуть то [воєводи] справжні володарі на визначених їм для управління територіях» (Скріплення влади, 1928, Wzmocnenie wladzy, 1928). Група юристів, а серед них і Роман Гауснер, львівський правник, що тривалий час працював у

Міністерстві внутрішніх справ Польської Республіки, констатувала, що воєводський уряд продовжував наслідувати політичну адміністрацію імперського намісництва (Hilarowicz, 1924: 148, Hausner, 1928: 1, 3–4, 6, Czuma, 1928: 14).

Форми комунікації воєводи із населенням

Вивчення форм спілкування воєводи з населенням дає можливість перевірити, наскільки обидві сторони продовжували послуговуватися імперськими моделлями. За спогадами українського політика та журналіста Івана Кедрина, воєводство місцеві жителі сприймали як авторитетний орган «до правовости якого можна було б відкликатися» (Кедрин, 1976: 278). У фондах Державного архіву Львівської області (ДАЛО) містяться окремі справи, у яких зосереджено численні клопотання мешканців до влади, так що, здебільшого, на цих матеріалах і ґрунтуватимуться наші спостереження. Проаналізовані звернення переважно написані польською мовою, сформульовані однотипно, з помітним структурно-змістовим поділом та лексичним запасом, що, за окремими винятками, дає підставу стверджувати про єдиний усталений взірець для наслідування.

Кожне звернення починається вказуванням адресата (інскрипцією). Перелік інскрипцій виразно обмежений певними зворотами. «Wasza Ekscelencjo!», – йменував К. Ґрабовського невстановлений автор (ДАЛО. Ф. 1. Оп. 11. Спр. 163. Арк. 4). Управління греко-католицької церкви в Перемишлі (єпископський ординаріат) привітало П. Ґарапіха із обійманням посади львівського воєводи фразою: «Ваша Ексцеленціє!» (ДАЛО. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 161. Арк. 32). Часто у листах застосовувалась також формула «Jasnie Wielmozny Panie Wojewodo!» (ДАЛО. Ф. 1. Оп. 11. Спр. 163. Арк. 4; Спр. 1703. Арк. 43, 51, 142; Спр. 1983. Арк. 63). «Laskawy Panie Wojewodo!», – так означив львівського воєводу Станіслава Зімнего (1924) невідомий автор (ДАЛО. Ф. 1. Оп. 11. Спр. 1703. Арк. 76). У «Swietniego» воєводства просив дозволу орендувати кінотеатр у Дрогобичі Юзеф Артимовіч, а до «Світлого» та «Високого» – адресували власні повідомлення греко-католицькі парохіальні уряди (ДАЛО. Ф. 1. Оп. 11. Спр. 163. Арк. 11, ДАЛО. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 95. Арк. 43, ДАЛО. Ф. 7. Оп. 1. Спр. 593. Арк. 28, 34). Цікаво, що форми звертання до воєвод опиралися на габсбурзькі інструкції титулування влади – «Przeswietny/ hochlöblich», «Swietny/ löblich», «Wielmozny/ Wohlgeboren» чи «Przewielebny/ Hochwürden» (Verordnung der Minister, 1856: 188).

Наступна структурно-змістова частина звернення полягала у шанобливому покликанні на значущість компетенцій воєводи у вирішенні конкретної справи, що нерідко перетворювалося на возвеличення його становища як володаря, правителя регіону. «Бачачи, що усякі старання і вмовляння не приведуть до результату, як останній аргумент, звернутися прямо до В.Ш. («J.W.») [Вельмишановного] Пана Воєводи у сподіванні, що, можливо, Його безпосереднє втручання сприятиме справі...», – пояснив свій запит Павел Сапєга із ґміни Сєдліска Равського повіту (ДАЛО. Ф. 1. Оп. 11. Спр. 163. Арк. 23). Інша прохачка виправдовувалася перед С. Зімнем: «Можна бути певним, що ніколи не посміла би забрати часу у Пана Воєводи, якби знала до Кого насправді ті справи належать» (ДАЛО. Ф. 1. Оп. 11. Спр. 1703. Арк. 143). П. Ґарапіха перепросили з приводу клопотання: «Прошу вибачити мені, що насмілився зловживати доброзичливістю Вашої Ексцеленції і просити про заступництво» (ДАЛО. Ф. 1. Оп. 11. Спр. 1983. Арк. 32). Невстановлений автор із містечка Ряшів «звернувся з люб'язним проханням до Вашої Ексцеленції [К. Ґрабовського] про доброзичливий розгляд» цілої низки справ (ДАЛО. Ф. 1. Оп. 11. Спр. 163. Арк. 4). В свою чергу хвилювання за долю сина змусили адресанта вдатися до надзвичайних компліментів на адресу високопосадовця: «Тисячекратно... перепрошую за сміливість завдати клопотів В. Шановному Пану Воєводі читанням моїх листів, але бачачи В.Ш. Пана як володаря, який вирішує долі і життя мільйонів осіб [sic!], і може інколи забути прохання свого...слуги, насмілюсь пригадати моєму Благодійнику і милосердному Панові (ДАЛО. Ф. 1. Оп. 11. Спр. 1983. Арк. 63).

Після викладу конкретної проблеми автори демонстративно підкреслювали повагу до воєводи та сподівання на його прихильне втручання. «Вірю у зичливу підтримку Вельмишановного Пана Воєводи», – наприкінці листа зізнався невстановлений «найнижчий слуга» (ДАЛО. Ф. 1. Оп. 11. Спр. 1983. Арк. 63). Українською мовою зверталося управління греко-католицької церкви в Перемишлі: «Зволять Ваша Ексцелєнція приняти вислови мого високого поважання і пошани» (ДАЛО. Ф. 1. Оп. 11. Спр. 161. Арк. 32). «З глибокою шанобою», «з високою повагою», – зазвичай такими зворотами завершувалися листи (ДАЛО. Ф. 1. Оп. 11. Спр. 163. Арк. 5, 23).

Інший вид комунікації воєводи із населенням полягав у використанні преси. На сторінках як польських, так і українських періодичних видань висловлювали сподівання на заступництво воєводи. Польська громада містечка Стрий апелювала до станиславівського воєводи Владислава Корсака (1926 – 1927) з вимогами розслідувати зловживання юдейського похоронного товариства, а українські громади з Печеніжинського та Коломийського повітів скаржилися на сваволю місцевих старост й війтів (A moze, 1927; Як Печеніжинський, 1926; Не-війт, 1927). До станиславівського воєводи Едмунда Юристовського (1921 – 1925) українська громада містечка Богородчани взагалі вислала делегацію, якій доручили домагатися національної «автономії» (Макух, 1958: 289–290).

Інспекційні поїздки воєводи

Інспекційні поїздки являли собою спосіб географічного та символічного позначення певної території, вказували на моменти максимального поєднання висопосадовця із населенням та одночасно його чіткого відмежування від решти присутніх, тобто утвердження влади у вигляді патерналістської схеми «правитель–піддані». Не дивно, що як і в габсбурзькій Галичині, службові поїздки продовжували відігравати істотне значення саме для очільників південно-східних воєводств Польської Республіки (Kozyra, 2009: 331).

Хід службових переміщень керівника воєводства докладно висвітлювався у пресі, а зіставлення уміщених описів вказує на існування усталеного ритуалу їх проведення (Гуцул, 1923; Echa pobytu Wojewody, 1925; Dostojny Gosc, 1927; Podroz inspekcyjna, 1928; Sniatyn. Echa, 1928; Kossow. Echa, 1928). Умовно можна виділити кілька характерних стадій: 1) прибуття воєводи до населеного пункту, передовсім, залізницею; 2) вітання гостя святковою делегацією у складі представників тамтешньої влади та різних соціальних, національних і конфесійних груп, біля облаштованої тріумфальної арки за участі галасливого натовпу; 3) відвідини воєводою літургії та перевірка місцевої адміністрації; 4) зустрічі із промовцями від національностей, конфесій, спільнот, установ і товариств, заслуховування скарг і петицій; 5) проведення урочистого бенкету на честь гостя; 6) прощання воєводи із громадою на залізничній станції і його від'їзд.

Для наочного прикладу звернемось до інспекційної поїздки станиславівського воєводи Александера Моравського (1927 – 1928) до містечка Снятин. 22 лютого 1928 р. о 13:30 воєвода саньми дістався обраного пункту. У містечку спорудили тріумфальну браму, біля якої бургомістр Міхал Нємчевський на чолі великого натовпу привітав гостя. Відразу, у приміщенні Староства, воєвода влаштував прийом делегацій із міста і повіту, представникам численних урядових й суспільних товариств та організацій. О 17:30 А. Моравський прибув до ратуші, де уже зібралася Міська рада у повному складі. Від імені польської громади гостя привітав райця Юзеф Скіба, наголосивши на тому, що поїздка посприяє зближенню влади й населення і їхньому взаєморозумінню. Інтереси української громади представив віце-бургомістр Александр Бордун, який попросив, щоб «Пан Воєвода розпростер свої плечі над містом» і допоміг врегулювати труднощі прикордонного руху із Румунським Королівством, а «наприкінці промовець запевнив лояльність українського населення до Пана Воєводи і Високого Уряду». Асесор Юзеф Маслєр виразив сподівання юдейської громади, що «під доброзичливою опікою Пана Воєводи» тільки укріпиться мирне співжиття трьох національних груп. Високопосадовець висловив вдячність за побажання та запевнив присутніх у своєму піклуванні про місто. Увечері він відвідав повітового маршалка Міколая Кжиштофовіча, а наступного дня у супроводі бургомістра оглянув шпиталь, сиротинці, польське парамілітарне товариство «Стрілець». На сніданку у бургомістра, де були присутні і окремі члени Міської ради, обговорено найзначущіші проблеми Снятина. Протягом дня керівник воєводства побував на кількох нарадах. Зранку, 24 лютого, А. Моравський, попрощавшись із урочистою делегацією, попрямував залізницею до містечка Заболотів, де тамтешній бургомістр Владислав Бушинський привітав гостя, «на тлі зібраного натовпу, який багатократно, з ентузіазмом, підносив привітальні вигуки Панові Воєводі». Звідти високопосадовець автомобілем поїхав у Косівський повіт. Автор опису в «Ziemia Stanisławowska» підкреслив, що ціль мандрівки полягала в ознайомленні з тамтешніми мешканцями, а в підсумку «перебування Пана Воєводи у Снятині залишило у населення незабутній приємний спогад, бо це перший Воєвода, якому вдалося так щиро зблизитися із населенням, що тим самим відразу здобуло усі їхні серця» (Sniatyn. Echa, 1928).

Висновки. Аналіз публічного статусу воєводи дає підставу констатувати, що населення південно-східних воєводств продовжувало вимагати від нього слідування поведінці галицького

намісника, а тому дотримуватися політики «сильної руки», безсторонньої позиції у відносинах між різними національними та етноконфесійними спільнотами, патерналістської опіки над місцевими жителями й суспільними групами. Вивчення форм спілкування високопосадовця із мешканцями та його інспекційних поїздок тільки підтверджує послуговування імперськими практиками у 1921 – 1928 рр. Відтак воєвода на території колишньої Галичини опинився в непростій ситуації: з одного боку, тамтешнє населення вимагало від нього діяти в усталених рамках (на що він часто відповідав взаємністю), а з іншого, утвердження Польської Республіки як національної держави самих поляків схиляло до неоднозначного розуміння його публічного статусу, що в будь-якому разі лише додавало перешкод львівському воєводі Альфреду Білику чітко відповісти на «імперське» порівняння свого приятеля у 1937 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Барвінський, 2004 – Барвінський О. Г. Спомини з мого життя. Київ, 2004. 528 с.

Воевудзтва або, 1921 – Воевудзтва або «сякій зъ воза – такій на возъ» // Воля Народа: независима газета для трудового народа. 1921. 24 вересня.

Гуцул, 1923 – Гуцул. З Гуцульщини // Громадський Голос: радикальний, політичний і економічний часопис. 1923. 21 липня.

ДАІФО – Державний архів Івано-Франківської області.

ДАЛО – Державний архів Львівської області.

Зъ подорожи, 1883 – Зъ подорожи п. Намѣстника // Дѣло, 1883. 17 листопада.

Кедрин, 1976 – Кедрин І. І. Життя-події-люди. спомини і коментарі. Нью-Йорк, 1976. 724 с.

Макух, 1958 – Макух І. На народній службі. Дітройт, 1958. 628 с.

Мудрий, 1998 – Мудрий М. М. Галицькі намісники в системі українсько-польських взаємин (1849 – 1914) // Вісник Львівського університету. Серія історична. 1998. Вип. 33. С. 91–101.

Не-війт, 1927 – Не-війт. Автономія чи гвалтономія? // Покутське слово: політична, культурно-освітня і господарська часопись Покуття. Коломия. 1927. 9 січня.

Рубльов, 2009 – Рубльов О. С. Організація управління в українських землях II Речі Посполитої // Історія державної служби в Україні. Т. Мотренко, В. Смолій [ред]. Київ, 2009. Т. 2. С. 9–32.

Скріплення влади, 1928 – Скріплення влади воєводів // Громадський Голос: радикальний, політичний і економічний часопис. 1928. 20 січня.

ЦДІАЛ – Центральний державний історичний архів у Львові.

Як Печеніжинський, 1926 – Як Печеніжинський староста урядує. (В Мишині не вільно вчитися!) // Покутське слово: політична, культурно-освітня і господарська часопись Покуття. 1926. 15 жовтня.

A moze, 1927 – A moze p. Wojewoda? // Echo Karpackie: tygodnik ilustrowany. 1927. 23 stycznia.

Brubaker, 1996 – Brubaker R. Nationalizing states in the old «New Europe» – and the new// Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe. Cambridge, 1996. P. 79–106.

Chłedowski, 1951 – Chledowski K. Pamietniki. Galicja 1843 – 1880. Wrocław, 1951. T. 1. 299 s.

Czuma, 1928 – Czuma I. Terminologiczne uwagi o «administracji» w związku z Rozporządzeniem Prezydenta Rzplitej z 19 stycznia 1928 r. Warszawa, 1928. 21 s.

Dostojny Gosc, 1927 – Dostojny Gosc // Tygodnik Jaroslawski poswiecony sprawom miasta i powiatu. 1927. 16 pazdziernika.

Echa pobytu, 1925 – Echa pobytu Wojewody lwowskiego w Przemyslu // Ziemia Przemyska. 1925. 11 kwietnia.

Gałędek, 2011 – Gałędek M. Rozporządzenie Prezydenta RP z 19 stycznia 1928 r. o organizacji i zakresie działania władz administracji ogylnej – przełom w budowie ustroju administracyjnego państwa polskiego doby międzywojennej // Zeszyty Prawnicze UKSW. 2011. № 11.3. S. 95–123.

Hausner, 1928 – Hausner R. Organizacja i zakres dzialania wladz administracji ogolnej // Gazeta Administracji i Policji Państwowej: miesięcznik wydawany przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. 1928. Luty. S. 1–10.

Hausner, 1939 – Hausner R. Pierwsze dwudziestolecie administracji spraw wewnętrznych. Warszawa, 1939. 269 s.

Hilarowicz, 1924 – Hilarowicz T. W kwestji «zespolenia» organow administracji panstwowej // Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne: organ Wydziału Prawa i Administracyi Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Towarzystwa Prawniczego i Ekonomicznego w Krakowie. 1924. S. 145–150.

Kossow. Echa, 1928 – Kossow. Echa pobytu Wojewody Morawskiego // Ziemia Stanisławowska: polski tygodnik demokratyczny. 1928. 4 marca.

Kozyra, 2009 – Kozyra W. Polityka administracyjna Ministrow Spraw Wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918 – 1939. Lublin, 2009. 680 c.

Pierwsze kroki, 1926 – Pierwsze kroki Pana Wojewody Darowskiego// Urzędnik Państwowy: niezależny organ urzędniczy. 1926. Październik.

Podroz inspekcyjna, 1928 – Podroz inspekcyjna Wojewody Morawskiego. W Kolomji, Horodence Sniatynie i Kosowie// Ziemia Stanisławowska: polski tygodnik demokratyczny. 1928. 26 lutego.

Rozporządzenie Prezydenta, 1928 – Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 stycznia 1928 r. o organizacji i zakresie działania władz administracji ogylnej// Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. 1928. Vol. 11. S. 155–168.

Slapnicka, 1973 – Slapnicka H. Oesterreichs Recht ausserhalb Oesterreichs. Der Untergang des oesterreichischen Rechtsraum. München, 1973. 106 s.

Sniatyn. Echa, 1928 – Sniatyn. Echa podrozy pana Wojewody// Ziemia Stanisławowska: polski tygodnik demokratyczny. 1928. 4 marca.

Spiss, 1936 – Spiss T. Ze wspomnień c.k. urzednika politycznego. Rzeszyw, 1936. 194 s.

«Ukrzepiamy wladze panstwowa», 1922 – «Ukrzepiamy wladze panstwowa» // Gazeta Lwowska. 1922. 21 lutego.

Unowsky, 2005 – Unowsky D. The Pomp and Politics of Patriotism: Imperial Celebrations in Habsburg Austria, 1848 – 1916. West Lafayette, Ind., 2005. 263 p.

Verordnung der Minister, 1856 – Verordnung der Minister des Innern und der Justiz vom 17. Maerz 1855, womit die Amtsinstitution fuer die rein politischen und fuer die gemischten Bezirks-und Stuhlrichteraemter erlassen wird// Landes-Regierungs-Blatt fuer das Verwaltungs-Gebiet der Statthalterei in Lemberg. 1856. Abt. 1. S. 157–205.

Wzmocnenie wladzy, 1928 – Wzmocnenie wladzy wykonawczej// Ziemia Stanisławowska: polski tygodnik demokratyczny. 1928. 21 stycznia.

Zasluzony nekrolog, 1922 – Zasluzony nekrolog za zycia. Dzialalnosc p. wojewody Grabowskiego // Kurier Lwowski. 1922. 26 stycznia.

REFERENCES

Barvinskyi, 2004 – Barvinskyi O. H. Spomyny z moho zhyttia [Reminiscence from my life]. Kyiv, 2004. 528 p. [in Ukrainian]

Voevudztva abo, 1921 – Voevudztva abo «siakii z' voza - takii na voz'» [Voivodeships or a «man of the cart – another into the cart»] // Volia Naroda: nezavysyma hazeta dlia trudovoho naroda. 1921. 24 veresnia. [in Ukrainian]

Hutsul, 1923 – Hutsul. Z Hutsulshchyny [From Hutsulshchyna]// Hromadskyi Holos: radykalnyi, politychnyi i ekonomichnyi chasopys. 1923. 21 lypnia. [in Ukrainian]

DAIFO – Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti [State Archive of Ivano-Frankivsk Oblast]. [in Ukrainian]

DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archive of Lviv Oblast]. [in Ukrainian]

Z' podorozhy, 1883 – Z' podorozhy p. Namistnyka [From the trip of Mr. Governor] // Dilo, 1883. 17 lystopada. [in Ukrainian]

Kedryn, 1976 – Kedryn I.I. Zhyttia-podii-liudy. Spomyny i komentari [Life-events-people. Memories and comments]. New York, 1976. 724 p. [in Ukrainian]

Makukh, 1958 – Makukh I. Na narodnii sluzhbi [At the People's Service]. Detroit, 1958. 628 p. [in Ukrainian]

Mudryi, 1998 – Mudryi M.M. Halytski namisnyky v systemi ukrainsko-polskykh vzaiemyn (1849 – 1914) [Galician governors in the system of Ukrainian-Polish relations (1849 – 1914)] // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia istorychna. 1998. Vol. 33. P. 91–101. [in Ukrainian]

Ne-viit, 1927 – Ne-viit. Avtonomiia chy gvaltonomiia? [No Vogt. Autonomy or violence-nomy]// Pokutske slovo: politychna, kulturno-osvitnia i hospodarska chasopys Pokuttia. Kolomyia. 1927. 9 sichnia. [in Ukrainian]

Rublov, 2009 – Rublov O.C. Orhanizatsiia upravlinnia v ukrainskykh zemliakh II Rechi Pospolytoi [Organization of management in the Ukrainian lands of the interwar Polish Republic] // Istoriia derzhavnoi sluzhby v Ukraini. T. Motrenko, V. Smolii [ed.]. Kyiv, 2009. Part 2. P. 9–32. [in Ukrainian]

Skriplennia vlady, 1928 – Skriplennia vlady voievodiv [The consolidation powers of the voivods] // Hromadskyi Holos: radykalnyi, politychnyi i ekonomichnyi chasopys. 1928. 20 cichnia. [in Ukrainian]

TsDIAL – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv u Lvovi [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv].

Iak Pechenizhynskyi, 1926 – Iak Pechenizhynskyi starosta uriaduie. (V Myshyni ne vilno vchytysia!) [As Pechenezhynsky governor rules. (In Myszyn is not free to learn!)] // Pokutske slovo: politychna, kulturno-osvitnia i hospodarska chasopys Pokuttia. 1926. 15 zhovtnia. [in Ukrainian]

A moze, 1927 – A moze p. Wojewoda? [Or maybe Mr. Voivode?] // Echo Karpackie: tygodnik ilustrowany. 1927. 23 stycznia. [in Polish]

Brubaker, 1996 – Brubaker R. Nationalizing states in the old «New Europe» – and the new// Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe. Cambridge, 1996. P. 79–106. [in Polish]

Chłędowski, 1951 – Chłedowski K. Pamietniki. Galicja 1843 – 1880 [Memoirs. Galicia 1843 – 1880]. Wrocław, 1951. T. 1. 299 s. [in Polish]

Czuma, 1928 – Czuma I. Terminologiczne uwagi o «administracji» w związku z Rozporządzeniem Prezydenta Rzplitej z 19 stycznia 1928 r. [Terminological remarks on «administration» in connection with the Ordinance of the President of the Polish Republic of 19. January 1928]. Warszawa, 1928. 21 s. [in Polish]

Dostojny Gosc, 1927 – Dostojny Gosc [Dear Guest] // Tygodnik Jaroslawski poswiecony sprawom miasta i powiatu. 1927. 16 pazdziernika. [in Polish]

Echa pobytu, 1925 – Echa pobytu Wojewody lwowskiego w Przemyslu [Echoes of the stay of the Voivode of Lviv in Przemysl] // Ziemia Przemyska. 1925. 11 kwietnia. [in Polish]

Gałędek, 2011 – Gałędek M. Rozporządzenie Prezydenta RP z 19 stycznia 1928 r. o organizacji i zakresie działania władz administracji ogylnej – przełom w budowie ustroju administracyjnego Państwa Polskiego doby międzywojennej [Ordinance of the President of the Polish Republic of 19. January 1928 on the organization and scope of the general administration – a breakthrough in the construction of the administrative system of the Polish State of the interwar period] // Zeszyty Prawnicze UKSW. 2011. № 11.3. S. 95–123. [in Polish]

Hausner, 1928 – Hausner R. Organizacja i zakres dzialania wladz administracji ogolnej [Organization and scope of the general administration] // Gazeta Administracji i Policji Państwowej: miesięcznik wydawany przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. 1928. Luty. S. 1–10. [in Polish]

Hausner, 1939 – Hausner R. Pierwsze dwudziestolecie administracji spraw wewnętrznych [The first twenty years of administration of internal affairs]. Warszawa, 1939. 269 s. [in Polish]

Hilarowicz, 1924 – Hilarowicz T. W kwestji «zespolenia» organow administracji panstwowej [Regarding the «merger» of state administration] // Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne: organ Wydziału Prawa i Administracyi Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Towarzystwa Prawniczego i Ekonomicznego w Krakowie. 1924. S. 145–150. [in Polish]

Kossow. Echa, 1928 – Kossow. Echa pobytu Wojewody Morawskiego [Kossyw. Echoes of the stay of the Voivode Morawski] // Ziemia Stanisławowska: polski tygodnik demokratyczny. 1928. 4 marca. [in Polish]

Kozyra, 2009 – Kozyra W. Polityka administracyjna Ministrow Spraw Wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918 – 1939 [Administrative policy of the Ministers of Internal Affairs of the Polish Republic in 1918 – 1939]. Lublin, 2009. 680 s. [in Polish]

Pierwsze kroki, 1926 – Pierwsze kroki Pana Wojewody Darowskiego [The first steps of Mr. Voivode Darowski] // Urzędnik Państwowy: niezależny organ urzędniczy. 1926. Październik. [in Polish]

Podroz inspekcyjna, 1928 – Podroz inspekcyjna Wojewody Morawskiego. W Kolomji, Horodence Sniatynie i Kosowie [Inspection of the Voivode Morawski. In Kolomyia, Horodenka Sniatyn and Kosiv] // Ziemia Stanisławowska: polski tygodnik demokratyczny. 1928. 26 lutego. [in Polish]

Rozporządzenie Prezydenta, 1928 – Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 stycznia 1928 r. o organizacji i zakresie działania władz administracji ogylnej [Ordinance of the President of the Polish Republic of 19. January 1928 on the organization and scope of the general administration] // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. 1928. Vol. 11. S. 155–168. [in Polish]

Slapnicka, 1973 – Slapnicka H. Oesterreichs Recht ausserhalb Oesterreichs. Der Untergang des oesterreichischen Rechtsraum [Austria's law outside of Austria. The downfall of the Austrian legal area]. München, 1973. 106 s. [in Polish]

Sniatyn. Echa, 1928 – Sniatyn. Echa podrozy pana Wojewody [Sniatyn. Echoes of the journey of Mr. Voivode] // Ziemia Stanisławowska: polski tygodnik demokratyczny. 1928. 4 marca. [in Polish]

Spiss, 1936 - Spiss T. Ze wspomnień c.k. urzednika politycznego [From memories k.k. political bureaucrat]. Rzeszyw, 1936. 194 s. [in Polish]

«Ukrzepiamy wladze panstwowa», 1922 – «Ukrzepiamy wladze panstwowa» [«We are consolidating the state authorities»] // Gazeta Lwowska. 1922. 21 lutego. [in Polish]

Unowsky, 2005 – Unowsky D. The Pomp and Politics of Patriotism: Imperial Celebrations in Habsburg Austria, 1848 – 1916. West Lafayette, Ind., 2005. 263 p. [in Polish]

Verordnung der Minister, 1856 – Verordnung der Minister des Innern und der Justiz vom 17. Maerz 1855, womit die Amtsinstitution fűr die rein politischen und für die gemischten Bezirks-und Stuhlrichteraemter erlassen wird [Order of the Ministers of the Interior and of the Justice of 17 March 1855, for the official institutions for the purely political and for the mixed district and chair judges is issued.] // Landes-Regierungs-Blatt fűr das Verwaltungs-Gebiet der Statthalterei in Lemberg. 1856. Abt. 1. S. 157–205. [in Polish]

Wzmocnenie wladzy, 1928 – Wzmocnenie wladzy wykonawczej [Strengthening the executive power] // Ziemia Stanisławowska: polski tygodnik demokratyczny. 1928. 21 stycznia. [in Polish]

Zasluzony nekrolog, 1922 – Zasluzony nekrolog za zycia. Dzialalnosc p. wojewody Grabowskiego [A deserving obituary for life. Activities of the voivode Grabowski] // Kurier Lwowski. 1922. 26 stycznia. [in Polish]

Стаття надійшла до редакції 01.03.2018 р.

УДК 801.8:398.2[(=411.16-027.563:477.83)»192/193»]

Євген ЛУНЬО,
orcid.org/0000-0002-1543-7008
кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу фольклористики Інституту народознавства НАН України (Україна, Львів) lunyoe@gmail.com

ЄВРЕЇ-ТОРГІВЦІ 1920 – 1930-х рр. В ОПОВІДНІЙ ТРАДИЦІЇ ЯВОРІВЩИНИ

У статті автор із власного об'ємного фольклорного польового дослідження оповідної традиції Яворівщини першої половини XX ст. виокремив і різнобічно проаналізував тематичну групу розповідей про єврейських комерсантів 1920 – 1930-х рр. Це понад півсотні фольклорних текстів, які відображають реальну дійсність в художній образній формі, і які містять логічно-смислову й емоційну оцінку оповідача. Вказується, що загалом єврейські комерсанти і їхні стосунки з українцями представлені різнобічно й адекватно, з їхніми в основному позитивними, а також і негативними проявами, як це й відбувалося у реальному житті з його базовими вимогами з одного боку – вижити, а з іншого – залишитись моральними людьми.

Ключові слова: *Євреї-торгівці, єврейсько-українські стосунки, оповідна традиція, Яворівщина.*

Evhen LUNIO,
Ph D (Philology), Researcher of Department of Folklore of Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine, Lviv)lunyoe@gmail.com

JEWISH TRADERS 1920 – 1930-x IN THE NARRATIVE TRADITION OF THE YAVORIV LAND

In the article, the author singled out and in a versatile manner analysed the from his voluminous folklore field study of the narrative tradition in Yavoriv district of the first half of the twentieth century. This means over fifty folk texts, that reflect the reality in an artistic figurative form, and contain a logical-semantic and emotional assessment of the narrator.

The narrative tradition indicates that it was precisely trade and commerce that was the main occupation of the Jewish population. Jewish trade was concentrated mainly in towns, these main places of the residence of Jews. Most of the houses on the market square were owned or leased by the Jews and were placed under the store. Urban Jewish traders did not want to create one other competition and tried to have a specialization, food or industrial groups.The latter was divided into even more narrow segments. In each of the villages where there were at least a few families of Jews, even if one of them had a shop. Usually such rural shops traded at the same time the goods of the first necessity of the food and industrial group. Some even performed the function of snag, there were selling alcoholic beverages.

It was Ukrainian local people who were the main clientele in the commercial affairs of the Jews.From them they bought agricultural and craft products, sold everything they needed, provided consulting and intermediary services. Many Ukrainians received jobs from Jewish merchants, primarily transported goods, also guarded stores, processed fields, and carried out domestic work.

On the one hand, Ukrainians were positively evaluated by Jewish traders, highly evaluated by the tightness of their stores with various goods, friendly and respectful attitude towards customers, their prompt service, sale at a discount or in debt, festive gifts and so on.At the same time, they also noted the negative features. They were rebuked for dishonesty in conducting trading operations, weaving and scratching of buyers, buying stolen, delaying debts and bringing to complete bankruptcy of entire farms. At the same time, Jewish merchants as wealthy individuals, as well as the negative reputation of dishonest and euphoric people, sometimes suffered various denials from Ukrainians. There were isolated cases that they were cheated, robbed, burned up property. The competition between Jewish and Ukrainian traders is shown. In some cases, for Ukrainians, it was successful, in others it was not. It also speaks of mutual understanding, cases of mutually beneficial cooperation between one and the other.

In general, Jewish merchants and their relations with Ukrainians are presented in various ways and in adequate manner, with their positive and negative manifestations, as was the case in real life with its basic requirements on the one hand – to survive, and on the other – to remain moral people.

Key words: *Jewish traders, Jewish-Ukrainian relations, narrative tradition, Yavorivshchyna.*

Постановка проблеми. Для українців у різні історичні епохи одним з вагомих питань їхнього буття були культурні, економічні, політичні стосунки з різними етнічними групами, у тому числі й з євреями, що проживали на їхній етнічній території. Тим паче актуальне це питання для України у сьогоднішній час реальних і потенційних міжетнічних непорозумінь, конфронтації і збройних конфліктів. Для його успішного вирішення цінним є історичний досвід, що його досліджують передовсім історики. Водночас вагомий потенціал у вивченні міжетнічних стосунків має фольклористика. Адженародна оповідна традиція, маючи інтенсивну й екстенсивну, тобто доволі активну й широку форму функціонування (до неї більшою чи меншою мірою залучена кожна особа), охоплює, має своїм об'єктом найрізноманітніші, оригінальні сторони і нюанси суспільного буття, навіть і ті, які не можуть бути відображені в історичних документах. Звідси сподіваємося, що фольклористичний аспект дослідження дозволить відкрити у стосунках євреїв-торгівців і української людності певні нові і цікаві особливості.

Аналіз досліджень.Що стосується вивчення оповідної традиції про єврейських комерсантів 1920 – 1930-х рр. та їхні взаємостосунки з українцями, то цією темою до цього часу фактично ніхто спеціально не займався. Лише О. Стоколос-Ворончук частково торкалася образу євреїв, у тому числі крамарів і корчмарів, досліджуючи етнотипи та їх художні стереотипи в українському анекдоті XIX ст. (Стоколос-Ворончук, 2003ab).

Мета статті. Із наявного у насширокого контексту оповідної традиції звести в одну групу розповіді зазначеної тематики, відповідно їх структуралізувати й проаналізувати. Тоді на цій основі простежити, що і якою мірою епічна пам'ять українського середовища кінця XX – початку XXI ст. зберегла про життя й діяльність євреїв-торгівців а також єврейсько-українських комерційних стосунків 1920 –1930-хрр. на Яворівщині, а також узагальнено й у Галичині.

Виклад основного матеріалу. У першій половині XX ст. на Яворівщині, як і в усій Галичині, значну частину населення становили євреї. Так, згідно статистичних даних, на 1.01.1939 р. у Яворівському повіті проживало 5185 євреїв (Кубійович, 2007: 32). Це була друга за чисельністю етнічна група, переважну більшість становило корінне українське населення – 73945 осіб (Кубійович, 2007: 32), на третьому місці – поляки, 6545 осіб (Кубійович, 2007: 32). Щодо розселення євреїв, то воно було дисперсне, хоча при цьому більшість з них проживала у Яворові та інших містечках, та майже в кожному селі поживало від кількох до кількох десятків. Отож для оповідної традиції українців Яворівщини місцеве єврейське населення вже в кількісному вимірі становило доволі чисельний, а отже й динамічний об'єкт відображення й осмислення.

У свідомості українського середовища Галичини кінця XIX – першої половини XX століття, як це виразно простежується в оповідній традиції, торгівля, комерція були основним стійким стереотипом стосовно роду занять місцевих євреїв. Окреслювалося це словом «гендляр», що походить від німецького «гандель» – торгівля. Очевидно, є це слово й у мові ідиш, оскільки вона виникла на основі одного з південно-німецьких діалектів.

У тогочасному галицькому середовищі на означення роду занять євреїв також вживалося слово «ґешефтман», за походженням імовірно з івриту «ґєшефт» і його лексичне значення можна окреслити як підприємливість, сучасне – бізнес, у польські мові – інтерес. Оскільки торгівля й комерція вважалися основним заняттям євреїв, то його лексичне значення ще було й торгівець.

Єврейський гандель українці адекватно розуміли як перекупництво, що фактично мається на увазі торгівля в її чистому, виокремленому вигляді, як купувати в одних, в товаровиробників чи гуртовиків, і продавати іншим – товароспоживачам. Тут торгівля береться як послуга.

Українці, будучи головним чином рільниками й ремісниками, були передовсім виробниками продукції, певна частина якої ставала товаром, ішла на продаж. Тому то до торгівлі вони були задіяні в тому вузькому сегменті, що продавали власно вироблений товар, чи купували товар для власних потреб. Такі форми товарно-грошових стосунків українці вважали чесними й протиставляли їх на їхню, почерпнуту з попередніх негативних стереотипів, думку, нечесному, непорядному єврейському гандлю, коли купували товар спеціально для продажу.

Та все ж у стосунках між українцями і євреями торговцями більшою мірою, ніж культурно-історичні стереотипи, позначилися тогочасні господарсько-економічні реалії, передовсім то-

варообмінні й торговельні. Адже у ХХ ст. у натуральне господарство українського галицького селянства все більше вклинювалося продовольче, а навіть і промислове товарне виробництво. І робилося це через торгівельні стосунки, основними виразниками яких були євреї.

Отже у своєму господарсько-економічному житті українці не могли не йти в ногу з часом і чим раз більше включатися у торговельно-грошові відносини. А тому чим раз тісніше спілкувалися з торгівцями євреями, бо саме в єврейських руках була майже вся тогочасна торгівля.

В оригінальний спосіб відображає факт і специфіку товарного виробництва товарної сільськогосподарської продукції в українському галицькому середовищі, народна приказка: «Господи, зароди на злодії тай на Жиди! Буде злодіям і Жидам, то ще сі лишит і нам» (Приповідки, Т. 1.: 610). Вона заслуговує на ширший аналіз. Отже, у ній в прямому значенні констатується відчуження певної, можливо, навіть більшої частини майбутнього врожаю. Про характер і специфіку цього відчуження вказано лише те, що пов'язане воно із злодіями й євреями. У першому випадку однозначно усвідомлюється, що якась кількість врожаю буде вкрадена. У випадку ж з євреями, то це відчуження, очевидно, сприймається у різному значенні. При цьому передовсім вказується, що це товарне виробництво і воноє пріорітетніше, ніж власне споживання. Адже образ єврея через художній прийом метонімії – як частини, що представляє ціле, одиниці – узагальнення, представляє торгівлю як суспільне явище, а також вказує на її етнічну приналежність, узагальнено пов'язуючи її суто з єврейською людністю. При цьому вираз «на жиди» має дещо ширше значення. Це, очевидно, потрібно розуміти передовсім їм на продаж, аби виручити гроші для оплати податків і купівлі необхідних промислових і продовольчих товарів. Водночас, виходячи із поширення в ті часи купівлі у борг, також лихварства, що його теж пов'язували з євреями, цей урожай також призначався на віддавання боргів. А ще із експресивного тону висловлювання, його дещо приховано-іронічного звучання можна припускати, що також йдеться про бачення й розуміння українцями їхніх комерційних стосунків з євреями як нерівноправних, несправедливих, лихварських. Якщо селяни розраховують мати для особистого споживання лише лишки врожаю, то євреям призначено непомірно багато, а ще, очевидно, й на лихварських умовах. Тим паче, що приказка єврея ставить в один змістовно-смисловий і оціночний ряд із злодієм.

Найперше, що кидається у вічі – оповідна традиція констатує майже тотальну монополію на торгівлю саме євреїв. «За Польщі основне заняття жидів була торгівля, гиндель. Казали батьки, що не уявляли собі, шо колись українець буде сидіти в магазині і продавати. Ну та бо то всьо в склепах були жиди» (Сарабай, арх.).

Коли говорити про містечка, то оповідна традиція констатує, що у них весь центр, передовсім ринкова площа була облаштована єврейськими магазинами. «Жиди в Немирові купували землю і селилися. Але вже в часи перед Першою світовою війною і в міжвоєнний час вони зайняли повністю ринок, центр міста і переважно всі жили в ринку й там тримали свої крамниці. А на площі Ринок завжди кожного четверга був базар, а торговиця була на Східних Валах. І жиди скупляли місця, де йшла, як то кажуть, трафіка, де йшов рух, де більше людей» (Сарабай, арх.). Так само стверджується й про містечка Яворів, Краківець, Янів.

У селах теж були лише магазини, склепи євреїв. Тільки у 1930-х рр. там поступово почали з'являтися крамниці української кооперативної торгівлі. Також зазначається, що переважна більшість чи навіть усі сільські євреї заробляли на прожиття різними формами торгівельної діяльності. Це від володіння магазином, корчмою, до скуповуванням від місцевих селян усього, що вони можуть продати, й пропонуванням їм усього, що вони потребують і можуть купити. Йдеться про стаціонарну торгівлю, а також мандрівну дрібну і крупну – з мішком і на возі.

Оповідна традиція також відзначає наповненість єврейських магазинів товаром, його різноманіття. «Жиди в своїх магазинах мали всьо, шо людина потребувала чи й не потребувала. І хліб, і булки всякі, і крупи які йно були, і цукір. Тай не йно різні цукерки, андрути, але й помаранчі, цитрини, родзинки, і фіги – такі солодкі як родзинки, йно шо грубші. То з цілого світа їм доставляли товари. А якшо на ту хвилю жид в своїм магазині міг того не мати, шо хтось хотів купити, то він тобі за день-два чи за скілько там то доставив. Каже: «Чуєш, ти ся не гризи, не шукай того ніде, а прийди знову тоди а тоди, і вже буде на тебе воно чекати, я тобі доставлю» (Луньо, арх.).

Примітно, що своє узагальнене твердження оповідачка ілюструє покликанням лише на товари продовольчої групи. Це висвітлює нам закономірності формування й функціонування оповідної традиції осіб за їх статевою диференціацією. Адже передовсім жінки переймаються питанням харчування, і власне тому його відображення займає чільне місце в їхній епічній пам'яті, швидше актуалізується. А найбільш об'ємно різноманітність представлена у переліку ласощів тому, що дитяча, ще не переповнена й активна пам'ять інтенсивно засвоює приємні враження й міркування та зберігає їх тривалий час. Звідси напрошується висновок, що коли єврейські крамарі наповнювали крамниці так щільно й різноманітно ласощами, то тим більше це вони робили із товарами першої необхідності, а також і з усіма іншими, що їх не вказано у розповіді. І це потверджує узагальнення оповідачки. Також зауважимо, на формування такого дещо ідеалізованого образу наповнених товарами єврейських крамниць виник до певної міри й унаслідок контрастної опозиції респондентки до доволі непривабливого стану пострадянської торгівлі на час запису розповіді – середини 1990-х років. Ще одна оповідачка стверджує: «Ту така була жидівка Шарова [...] Вона торгувала будівельними матеріалами. Хотіли ви цеглу – до неї, вапно – до неї, і вона всім забезпечувала моментально» (Стецик, арх.). Як бачимо, єврейські комерсанти внаслідок тривалого й масового, у попередні часи фактично монопольного заняття торгівлею виробили собі в українському середовищі позитивну репутацію і повагу вже самою здатністю оперативно забезпечувати найрізноманітнішими товарами на всі потреби і смаки. Не кажучи, що були спроможними ставити дещо нижчі ціни й відпускати товар у борг. А отже мали українців своїми частими й постійними клієнтами.

Єврейські склепи в селах у більшості випадків були так би мовити універсальними, продавали товари передовсім першої необхідності як продовольчої, так і промислової групи. У містах же євреї комерсанти старалися мати певну спеціалізацію. Найперше був розподіл на промислову й продовольчу групу. Водночас остання поділялося на ще вужчі сегменти. Це тому, аби один одному не робити конкуренції.

Слід підмітити, оповідна традиція засвідчує, що комерційна спеціалізація євреїв відображалася навіть у номінативно-дистинктивній, тобто називно-розрізнювальній функції. Їх вид торговельного заняття поряд з іменами чи прізвищами був ще одним чинником для їх персональної ідентифікації. «За німців в лісі десь там коло нас переховувалися два молоді жиди. Іден писався Ліхт, він був горбатого Волька син, що гендлював коровами, а другий – забув-ім, як ся писав, його тато гендлював кіньми. Там в лісі мали якусь буду чи там шо і сиділи так там. Вони приходили до нас і до інших господарів, і їм помагали, давали їм їсти» (Яворівщина, Т. 2: 591).

Оповідна традиція доволі вичерпно представляє різноманітні форми комерційної діяльності євреїв. Виділяється велика окрема група крамарів, власників магазинів. Здебільшого магазини розміщені в осібній кімнаті будинку. В окремих випадках кімната переділялася ширмою чи дерев'яною перегородкою, що розділяла сам магазин і житлове приміщення. Також подаються відомості, що бідніші євреї, передовсім у селах, для яких торгівля не була єдиним родом занять, тримали свій, зазвичай дрібний крам безпосередньо у житловій кімнаті. «Ми там ходили якісь нитки купувати. [...] Ті жиди таке во шось продавали, скуповували. [...] Не мали там ні господарки, ні ніц, во трошки якоїсь халупини. Пам'ятаю, там такої капку кімнати. Я ходила нераз до них, мама висилала за нитками вишивати. Во так на купці були поскладані, а ту звітий з того боку – ліжко» (Чепіль, арх.).

Розповідається про євреїв комерсантів, що не мали магазинів у звичному розумінні цього слова, а займалися торгівлею так би мовити на винос. Цим здебільшого займалися бідніші євреї, які у звичайному мішку носили свій крам, заходили до українських осель і пропонували його купити. Ось як говориться про бідного єврея-торгівця: «А той третий жид зовсім такий бідний, бідно так жив. А во так во ходив по селі, взяв деяких булок, яку конфету і там дітям поділив, а той господар дешо дав йому. І так жив той бідний» (Лазар, арх.).

Дещо багатші євреї свій товар возили по сусідніх ближчих чи дальших селах на власній підводі чи наймали українця з підводою.

В окрему групу можна виділити євреїв продавців, що поєднували ремісничу діяльність з продажем. Вони ходили по людях й реалізовували власноруч виготовлену продукцію. Переваж-

но йшлося про пекарів, що пропонували дітям різного виду булочні вироби. «В жидів не було якоїсь такої товаристськості щирої з українцями чи поляками. Там спосіб життя – то інтерес. От розказував ше вуйко – мамин брат. «От, – каже, – якісь там наші свята скінчилися, ми вже всьо своє солодке поїли, шо там якісь пляцки пекли. А ту рано, мише в ліжках – приходить жид, приносить такі булки кайзерівки. – Каже, – а тато: «Та шо Ви то принесли, та шо Ви то приинесли. Та во наші свята скінчилися, та вони вже того солодкого наїлися». Він каже: «Та чуєш, Василю, та чи я тебе прошу платити. Та я даю твоїм дітям». Вуйко каже – а ми так дуже хочемо. Ну а тато подивився, та булочка приблизно там коштує в склепі стільки-то, а гроші то так нема. Пішов якоїсь там горнець насипав фасолі і: «На тобі там за тиї булки». І жид вже: «О, о, видиш, Василю, я тобі навіть не казав гроші платити, видиш». Влізливо запхав жид ті булки і всьо, бо шо йому мало в хаті там черствіти. І він вже собі поніс фасолю, а фасоля не черствіє (Сарабай, арх.). У цій розповіді влучно підмічено, з якою винахідливістю, як наполегливо й одночасно ввічливо єврейські торгівці уміли реалізувати свій товар.

Деякі з єврейських торговців, що доставляли товар до покупця, перед тим ходили по людях, зазвичай це були їхні постійні клієнти, брали у них замовлення. Якщо йшлося про одяг, взуття, нотували собі потрібний розмір, узгоджували якісь цінові параметри й у домовлений час приносили потрібний товар.

Оповідна традиція вказує, що євреї торгівці старалися знайти і мати постійних клієнтів. Це досягалося на основі якнайкращого, якісного і надійного обслуговування покупців, заслуговування в них довіри, продаж у борг, кредит, спускання ціни. Також постійна клієнтура встановлювалася на основі певного соціального паритету, багатші євреї торгівці з багатшими покупцями українцями, бідніші – з біднішими. Інституція постійного клієнта була обопільно вигідною, відзначалася більшою прогнозованістю, надійністю й довірливістю у товарно-грошових стосунках.

В оповідній традиції також зустрічаємо ще одну групу євреїв торгівців, яких в народному середовищі називали факторами. Вони факторували, тобто, як випливає із змісту розповідей, надавали українцям консультації та інші послуги у їхніх торгових операціях продажу чи купівлі. Це полягало у пошуку клієнтів, пошук і оцінка товару, торгування та ін. «А ті жиди, шо лишилися, вони з українцями жили нормально, навіть помагали деколи. Я пам'ятаю, татові треба було купити швейну машину, «Кайзер» називалася та машина, то тато їздив за нею десь чи до Ярослава, чи до Кракова, то жид, такий Іцко, їздив з ним факторувати, помагав татові ту машину придбати» (Вушко, арх.).

Найбільше такого роду послугами факторів українці користувалися під час продажі худоби. В певних випадках українці самі запрошували цих євреїв факторів. А також є розповіді, що фактори самі приходили на торговицю й пропонували українцям свої послуги. У кожному випадку їм належалася певна винагорода. Ці свого роду маклерські послуги багатьом українцям були конче необхідними, оскільки не часто продаючи чи купуючи такий товар як худобу, коні та ін., усвідомлювали, що не мають належної практики і досвіду для ведення торгових операцій, який був у професійних єврейських торгівців.

Правда, маємо розповіді, в яких послуги євреїв-факторів оцінюються негативно. «Корови ви би не продали без жида і не купили. Но ті місцеві не дуже ся пхали, бо їх ту так... А ту жидів було, в Раві, я знаю, я вже си троха запам'ятала, так іде, та червона божичка висит. І ходят, і ходят, паличка на руці, якась трошка торебка. Там було повно їх. Вони на торговици, тепер кажут базар. На торговицю зайшли, а як ти хочеш продати: «Ти за тілько продаш?» – «Нє». Всьо, то жид вже взяв в руки і в зуби і вже до того другого господаря. І так тими господарями волочили, а сами і того доїли, і того доїли. То в Раві, а в Немирові шо там – було тих пару хат» (Єсип, арх.).

Доволі об'ємно оповідна традиція змальовує, як єврейські крамарі надавали українським дітям перший купівельний досвід. У цьому плані яскравою і колоритною є розповідь із Середкевич про безплатні цукерки. «Ті жидівки продавали за прилавком, то я вже навіть в них була. Я ходила татови за дзиґарами, а вона мені дала десь пару цукерків, ше були такі подушечки, такі з ризинками. Но тай нічо. Я прийшла, показую, а Вони кажут: «Во шо ти купила? Та ти не мала грошей». Я кажу: «Вона мені так дала, я не платила». – «Ага».

А я, видно, теж була безсовісна. Мале, думаю, вона мені дала, піду, як вона має такі цукерки, най вона мені ше даст. Я пішла: «В вас ше є ті цукерки?» Пам'ятаю, я ше до школи не ходила. «В вас ше є ті цукерки задурно?» А вона каже: «А я не знаю». Шукала, зігнулася там поза том лядом, то тепер прилавок, колись була ляда, схилилася, там лазила, йно трошка побула, ше десь витягнула три чи штири, каже: «Вже нема, вже всі» А, но та як знаю, шо вже всі, то вже більше не йшла. Але дала ше ми ше той другий раз, «всі» дала, «решту» (Єсип, арх.).

Вона вартує дещо глибшого аналізу для розкриття усіх педагогічних, психологічних, соціальних, маркетингових нюансів єврейсько-українських торгівельних стосунків взагалі. На особливу увагу заслуговує педагогічно-виховне вміння єврейки крамарки перші узагальнено ілюзорні прийняття дитиною торгівлі перевести у реальні. Про те, що вони були цілком правильними з навчально-виховної точки зору говорить той факт, що цю подію оповідачка пронесла у своїй пам'яті крізь усе тривале життя і розповіла її досить детально у позитивному психоемоційному супроводі.

Немало наявних у нас розповідей за своєю специфікою є дитячими. Бо ж майже усі наші оповідачі безпосередньо контактували з євреями, будучи дітьми. Та розповідали нам вже у зрілому і поважному віці. Звідси у їхніх розповідях значною мірою відбилися й ширші узагальнення й навіть стереотипи тодішнього часу, почерпнутих від старшого покоління, а також здобутих у пізніші роки життя. Отже дитячими ми називаємо ті розповіді, у яких передовсім йдеться про безпосередні дитячі враження й міркування.

Оці безпосередні, основані передовсім на емоційних враженнях дитячі розповіді цінні тим, що часто звертають свою увагу на такі нові для них тогочасні явища, прояви і нюанси, які для старших осіб були звичними і тому й залишалися поза увагою, а отже й епічною пам'яттю. Скажімо, в окремих розповідях саме діти у своїй необізнаності й наївності звернули увагу, що в деяких випадках євреї свої торгівельні справи ставили вище від релігійних почуттів і обов'язків, могли порушувати їх заради комерційної вигоди. Ось як про це йдеться у розповіді О. Шумиловича. «Наприклад, в жидів в п'ятницю ввечір то вже був шабас, в суботу – свято, вони не робили. Шабас то означало кінець робочого дня, і ви вже ввечір приходіть – він вам нічо не дасть. Вже нічо не продасть і нічо з хати не дасть. Але жиди давали, в суботу, наприклад. Прийшовісь на другі двері, там зайшов до нього – і продавав жид. Багато таких жидів було, що спочатку трималися, а потім вже побачили, що кооператив перемагає, тай торгували. Бо в суботу нема жида, то мусять іти до кооперативи. В неділю вони би відкривали, але знов держава забороняла відкривати магазини. Всьо мусіло бути закрите: і жидівське, і наше, але задними дверима всьо можна було купити в жида» (Яворівщина, Т. 2: 499–500).

Подібне питання порушується у розповіді з Середкевич. «Раз мене тато післали до того жида, до Ґрінфля, Ґрінфель він ся називав. Дали гроші: «Іди ми купи дзиґарів». Я пішла. А він так, знаєте, наложив собі таке десь з тхора, таку шапку не шапку, але но такий гнет. Але то було зо скіри, і так против вікна молився. Я прийшла стала і стою. А то була субота – а то не можна, вони не продают. Я так стою, стою, а вони, ті всі жиди, там були в другій хаті. І тоди він шось там по-жидівськи сказав – вийшла та жидівка. Погадали і тоди прийшла та жидівка до мене, питаєся: «Шо ти хочеш?» Я кажу: «Тато казали дзиґарів продати». – «Ага. А нам не можна дзісь продавати, – каже, – бо то субота, але я татови продам». І мені ті дзиґари продали. Я прийшла і так говору татови. Тато: «Гі! Та я, – каже, – запімнув, – шо вони жиди, шо дзісь субота». Запімнули, а жид вважав тата і дав. Він так ся перед вікном молив. Така книжка груба була, велика» (Василишин, арх.).

Якщо у першому випадку порушення євреєм крамарем релігійних регламентацій представлені як свідомі й типові, то в іншій дитячій розповіді крамар єврей продає в суботу дитині цигарки для батька як окремий виняток, порушуючи релігійний закон з поваги до покупця як до людини, яка очевидно забула про особливості святкування євреями суботи. Ну і, можливо, також з поваги до покупця як до клієнта, заради прибутку.

Виходячи з оповідної традиції, єврейські крамарі ставилися до українців покупців, у тому числі і дітей, з повагою і пошаною. Це з одного боку, на нашу думку, випливало із звичайної моралі євреїв як порядних людей. Водночас зустрічається й інше пояснення цього – більш ути-

літарне й практичне. Одна з оповідачок стверджує: «Жиди мусілися добре обходити з українцями, бо вони з них жили, від них залежали» (Бутрій, арх.).Вислів «вони з них жили» тут має, очевидно, дещо ширше, принаймні двояке значення. З одного боку – українці були основним об'єктом, клієнтами єврейських крамарів і взагалі комерсантів. А друге – саме місцеву українську, економічно слабку й незахищену, політично малосвідому й слабо організовану людність євреї найбільше експлуатували, наживалися з неї.

Про різні маркетингові преференції для українців, що їх у процесі конкурентної боротьби в середині єврейських торговців так і між українськими і польськими крамарями за клієнта, як ввічливе обходження, цінові знижки, додавання товару, давання у борг, пригощання дітей ласощами та ін. йдеться у цілій низці розповідей, окремі з яких вже згадувалися вище. Цікавим і оригінальним видається і такий ось спосіб принаджування покупців: «Перед нами жив жид, мав хлопця такого, я ходив до нього додому, то я по-жидівськи говорив. А він по-українськи говорив зі мною весь час. А ходив я в магазин, такий Лайзор мав магазин коло читальні збоку, то я як ходив купувати зернята лускати, я йому давав п'ять ґрош, а він мені давав на сім ґрошів. Каже: «То за то, шо ти по-жидівськи говориш». Я теж хитрий був. Бо що мені шкодить два слова сказати, але я заробив» (Яворівщина, Т. 2: 498).

До цих преференцій, що у тодішніх економічних обставинах становили двосторонню вигоду, поряд з товарно-грошовою широко застосовувалася й бартерна форма торгівлі. Не маючи грошей, українці могли придбати товар в обмін за сільськогосподарські продукти: яйця, зерно, птицю, лляне волокно тощо. Одна оповідачка повідомила розповіла, як обмінювала у сільського єврея крамаря на цукерки старі газети, очевидно, для пакування товару.

Єврейські торгівці попри те, що забезпечували українців необхідними товарами і скуповували від них все, що ті мали на продаж, також наймали їх для послуг у забезпеченні торгового процесу. Для українського люду на ті часи це була одна з небагатьох слушних нагод заробити якісь певні гроші. Також розповідають, що для декого з бідних міщан чи селян праця у багатих єврейських торгівців була основним, хоча й не єдиним, джерелом заробітку на утримання сім'ї. Найчастіше йшлося про транспортування різних товарів. Українські селяни власними підводами їздили у Дрогобич по нафту, тобто гас. Також перевозили зерно, борошно, сіль, дрова, діловий ліс та всякі інші товари. Ще одна група українських зарібників пригонила євреям додому куплену в інших селах чи містечках худобу. Також гонили відгодованих биків, що їх євреї купували у панських фільварках, до Львова на бойню.. Є розповідь, що сільський єврей-крамар наймав українця сторожувати вночі крамницю. Євреї-торгівці, що володіли полем, зазвичай не мали часу чи бажання його обробляти і наймали для цього українців. Також багатші єврейські комерсанти наймали українок для хатньої роботи: носити воду, прати, прибирати чи взагалі служницями.

Про позитивні стосунки євреїв комерсантів й українців в оповідній традиції йдеться дещо менше, оскільки це було звичайним, нормальним явищем. А все, що нормальне, усіма сприймається як самозрозуміле й не потребує звертання на нього особливої уваги, хіба що у представленні як доброго прикладу. Проте явища незвичні, екстремальні, що порушують усталений порядок, ведуть до втрат, до зла, значно більше привертають увагу оповідної традиції. При цьому вона через відображення й осмислення негативних, деструктивних явищ вказує на вихід із подібної критичної ситуації, остерігає від них у майбутньому. Тому незвичні, екстремальні явища на підсвідомому рівні цікавлять і приваблюють людей, що й виражається в оповідній традиції, і взагалі у науці, літературі й мистецтві.

Поряд з переважно доброзичливим, ввічливим трактуванням єврейськими крамарями українців зафіксований також прояв стосовно них аморальності. «За Польщі в одного сернівського жида була корчма, в селі стояла.[...] Не пам'ятаю, як його прізвище, Тато мої так розказували. Одного разу прийшли, кажут: «Такі булки, такі булки, ой, а зима страшна. – Каже, – я на ногах мав такі, шось на ногах таке». Десь приблизно мали тато може вісімнайцять років. «Ну такий, – каже, – я був вже файний парубок. Таким, ше-м ся дуже не парубкував, але вже-м ся, – каже, чув, шо я вже не малий. І прийшов там до того жида. А в нього, – каже, – купа горців, повно сметани, люди носили, повно горців стояло, повно сметани і такі булки, – каже, – а мені так слина

тече. А жид каже: «Петре, Петре, як ти босий по тім снігу залетиш на Гори, – ліс до Мельників там з півтора кілометрів, може два – на Гори і з Горів босий, я ти дам булку.» Тато каже: «Шо я знаю, чи я залечу. Може залечу. – Каже, – я, – там, де тепер ферма стоїть, – до того хреста». Бо хрест переставлений, колись інакше він стояв. На тому хресті одна рука є так відбита, москаль вистрілив Христові в руку розіп'ятому на хресті і так є. І каже тато: «Добіг до хреста, а далі таке зимно. – Каже, – я став, ноги снігом понатирав і вйо на Гори і з Гір. Вже як з Гір, – каже, – пер, вже не чув, чи зимно». І дав жид. Одну булку тато так заробив в жида. Я кажу: Тату, тату». – Шо, тату, тату, як я хтів булку». Во таке» (Бордун, арх.).

Такий поступок єврейського крамаря, очевидно, був спричинений потребою свого особистісного, соціального й можливо етнічного самовираження, утвердження власної вищості й значимості шляхом приниження іншої особи. Зазначимо, що такі хворобливо аморальні прояви особистісного самовираження того часу в оповідній традиції засвідчені й усередині української спільноти. Проте більш кількісно й виразно вони проявлялися саме на міжетнічному рівні, оскільки до цього більше спонукає механізм «свій – чужий». А в зазначених конкретно-історичних умовах, коли українська людність на своїй землі перебувала у підневільному й упослідженому становищі, то саме й тому була ще об'єктом аморального самовираження з боку політично й економічно вивищених етносів. В одній розповіді йдеться, як до такого соціального й національного самовираження вдається полька інтелігенція, зокрема учителька.

Доволі широко українська оповідна традиція дорікає єврейським крамарям і комерсантам, що вони без осторог і докорів сумління скуповували від людей крадене. Уцілій низці розповідей зазначається, що євреї крамарі не вважали своїм моральним чи правовим обов'язком цікавитися у клієнта продавця, звідки у нього цей товар.

У більшості випадків оповідачі стверджують узагальнено, що євреї торговці без найменших докорів сумління скуповують у злодіїв крадене. Правда, таке узагальнення засвідчує, що воно в українському народному середовищі вже набрало форми стереотипу, сприймалося апріорі як таке, що не потребувало підтвердження на основі якогось конкретного прикладу. Вважалося, що таких прикладів є багато, і вони доволі відомі.

Аналізуючи це твердження, при цьому також слід зазначити, що єврейські крамарі і комерсанти не стільки на основі їхнього етнічного менталітету, а можливо, на основі їхньої соціально-професійної приналежності, тому що у ті часи передовсім євреї були крамарями. А якщо б ними були українці, то і вони теж могли скуповували крадене. Тим більше, що у цій ситуації саме українці були злодіями і спродували крадене.

Водночас оповідна традиція представляє чимало прикладів, конкретних відомостей, що саме з краденого і від кого скуповували євреї. Чи не найбільше йдеться про так званих домашніх злодіїв, які без відома інших членів сім'ї таємно брали з дому, а отже крали в сім'ї якусь сільгосппродукцію і несли до корчмаря чи крамаря, щоб виручити якісь гроші. Самі господарі – на горілку або цигарки. Також ще не одружені сини й дочки крализ дому зерно, квасолю, біб, волокно та ін., здобуваючи таким чином гроші на розваги, якийсь одяг чи прикраси. Коли говорити про домашніх злодіїв, то купуючи у них товар, єврейські торгівці в значній мірі могли й не здогадуватися, що йдеться про крадене.

Також говорить оповідна традиція, що до євреїв приносили крадене слуги, наймити, зарібники, які мали можливості вкрасти дещо у своїх господарів, панів-працедавців. У цьому випадку крамар теж не міг однозначно визначити, купує він у цієї соціальної категорії осіб крадене а чи зароблене. Хоча при бажанні міг би це дізнатися, але не поспішав це робити, бо ж це не сприяло його комерційним інтересам.

Маємо цікаву розповідь, з якої випливає висновок, що окремі євреї в селімали налагоджений процес скуповування краденого збіжжя. Пізно ввечері, а можливо і вночі приходила особа до єврейської хати, застукала у вікно, єврейка без зайвого зацікавлення відчиняла вікно, простягала надвір руку, забирала мішечок із збіжжям і виплачувала гроші. Те, що єврейка не побачила й не ідентифікувала свого кривдника, очевидно засвідчує, що цей механізм купівлі був спеціально відлагоджений таким чином, що покупцеві не розходилося, аби ідентифікувати продавця. Це якоюсь мірою давало запевнення злодієві,, що не буде викритий, а звідси заохочувало до

подальших крадіжок. Для покупця вигода полягала у більшій кількості клієнтів, а також за крадене платилося зазвичай нижчу ціну.

Також ми записали окремі розповіді, з яких випливало, що євреї скуповували товар явно кримінального походження. В народному середовищі одними з найшкідливіших і найстрашніших злодіїв вважалися ті, які жеребним кобилам перед народженням лошати розрізали живіт, витягали лоша, щоб зняти з нього шкуру. Кобила ж стікала кров'ю і гинула. А такі шкури з ще ненароджених лошат скуповували євреї і дуже дорого за них платили. Для єврейських комерсантів не могло бути незнаним, що ці шкури могли продавати лише злодії-шкідники, бо жодний господар собі такого не дозволив би.

Маємо й розповідь, що єврей крамар, купивши в челядника крадене збіжжя, повідомив про це обкраденого господаря і повернув йому збіжжя за ті самі гроші, за які купив. «А той жид ся з татом добре знав, бо то ми були великі господарі. І раз каже він до тата: «Чуєте, пане Британ, ходіт сюда, я хочу вам шось сказати. Подивіться, мені ту принесли насінну пшеницю, чи то не є від Вас». Тато ся подивив, каже: «Та подібна, як би моя, але я не знаю, треба ся подивити вдома». Жид до тата ся звернув, бо, видно, добре знав, шо то його челядник приніс, але відкрито не сказав, йно так боком, здалека. [...] Тато вдома ся подивили – та дійсно було з міхів понадбирано. То, видно, котройсь з тих челядників, шо в тата шевцювали, в кишені все си понадбирав з міхів, так си наносив і заніс до жида. Пішли тато до того жида й кажут: «Та то як би моя, бо мені дійсно понадбирано з міхів». – «Ну то, пане Британ, беріт ту пшеницю, але верніт ми, шо я за ню заплатив. Але чуєте, йно не кажіт нікому, шо я Вам вернув, бо то, знаєте...». Тай тато заплатили за свою пшеницю, десь її було трохи більше як чвертку, і забрали додом. А тим челядникам нічого не казав, не сварився, бо нікого за руку не злапив. Йно сказали мамі ліпше пільнувати комору, бо то нераз там челядники заходили по яку шкіру чи там шо» (Луньо, арх.).

Очевидно, цей єврейський корчмар так поступив, що був певною мірою порядною, моральною людиною. Та водночас можна припускати, що цей його вчинок також був мотивований і його комерційними інтересами. Він пожертвував своїм дрібним і так би мовити нелегальним клієнтом заради більш фінансово спроможного клієнта, з яким провадив більш об'ємні і чесні торгові інтереси.

Також наші матеріали оповідної традиції представляють окремі випадки, коли єврейський комерсант дозволяв собі обдурювати українців, вважаючи їх неграмотними, свідомо зумисне недоплачував при купівлі у них товару. Ось як про це йдеться в одній розповіді. «І ше розказували, шо їздили до Перемишля на базар, ота моя прабаба Ганя огірки їздила продавати. Бо в Любинях то вже від дев'ятнайцятого століття огірки вирощували. Завжди сіяли огірки і возили продавати. І возили в Перемишль кіньми. І таку історію в родині розказували. Казали, шо прабаба Ганя була теж грамотна, бо як огірки продавали, то завжди купували в них жиди, євреї. А жиди любили українців надурювати, обманювати, бо українці не всі вміли читати і писати, будемо так казати. Продавали огірки, баба розказувала, на копи. Копа стільки коштує чи стільки. І один раз був такий випадок, шо прийшов жид забирати в них ті огірки, порахував, порахував і каже, шо во даю ти стільки. А прабаба Ганя каже: «Як стільки, як то має бути стільки і стільки». А той жид тоді сказав так: «О дивися, якоє воно мудроє». Він не сказав ні «вона», ні «він», йно «воно», йно сказав: «Во дивися, якоє воно мудроє, міє, – каже, – рахувати». А прабаба каже: «Я вмію рахувати, читати і писати». О такий був випадок. То в Перемишль возили огірки, і то я дуже добре запам'ятала ту історію» (Саракула, арх.).

Коли глибше проаналізувати цю розповідь, то бачимо, що головною її ідеєю є гордість за свою прабабцю – у ті давні часи – грамотну українську селянку, в якої був розум і гідність не датисебе обдурити покупцеві євреєві. Саме в такій основній функції цей родинний переказ передався аж до четвертого покоління, продовжуючи в ньому активно побутувати. У стосунку єврея покупця і української селянки продавчині важливим є не стільки факт спроби обдурити при розрахунку, очевидно, це було явищем нерідкісним взагалі у торгівлі. Оповідачка негативно вражена, що єврей без найменших не те причин зневажив її прабабцю. І в цьому ракурсі єврей представлений більш негативно, ніж через спробу її обдурити. Він змальований як пихатий, зарозумілий, мстивий за свою невдачу обдурити іншого, нахабний у звичці сприймати інші

особистості як менш вартісні й неповноцінні. При цьому знову ж таки застерігаємо від вузького й тенденційного сприйняття цього явища як лише міжетнічного. Бо ж подібні стосунки у цілковитій повноті могли мати місце й середовищі самих українців.

Із розповіді, а саме із речення «А жиди любили українців надурювати, обманювати, бо українці не всі вміли читати і писати, будемо так казати» також бачимо, що оповідачка традиційно перебуває під впливом стереотипу, теж дотримується традиційної думки, що взагалі євреї обманювали українців. При цьому, очевидно, теж традиційно-узагальнено сприймаючи євреїв передовсім як комерсантів, торгівців. Водночас при цьому твердження, що причиною обдурювання українців була їхня неграмотність, на нашу думку, вже більшою мірою випливає із конкретного контексту. В такий спосіб оповідачка на сонові художнього прийому контрастного протиставлення виражає гордість за свою грамотну прабабцю. Звісно, не можна категорично стверджувати, що колективна народна думка не могла вважати неграмотність українців причиною їхнього обману євреями, та все ж міркуємо, що винними в очах українців були не самі вони, а в першу чергу євреї з їхньою надмірною жадобою до наживи будь яким, навіть і аморальним чином.

Водночас оповідна традиція вказує, що обдурювати в процесі торгівлі не було монополією євреїв комерсантів. Розповідається також і протилежне, цього не цуралися й українці стосовно євреїв. Як приклад, подамо хоча б одну ось таку розповідь. «Колись пити горівку так не було за шо, не мали люди гроші, навіть ґосподарі. То шо-небудь брав з дому і ніс до жида. Шо до него заніс, то він купляв, не питався, де ти то взяв. Деколи то навіть троха жида піддурували. Соломи околотів нанесли до шопи, а зара за дверима поставили стіну, а там порожньо. Во таке во було. Жид купував як би цілу шопу околотів, він ся не подивив, шо там порожньо, а тілько ту за дверима поставили повно. То каваліри таке виробляли, там ґосподар такого не робив. Бо ґосподар розраховував, шо ага, худоба є, коні є, треба січку різати. А раз каваліри злапили якось бузька і продали жидови за гуску вночи. А жид був десь вже, но може молодший був, як я тепер, десь так во сімдесять мав. Вони ввечір вночи на руках му продали того бузька, то ж не то шо світло було. Лямпа в хаті, а ту коло дверей коло шопи йому продали. Жид «гуску» тую кинув до шопи, рано відкриває – а там бузьок. То потім розказували, шо він тих хлопців питав, а вони кажут: «То тобі хтось заміняв», – хлопці так. Во то я пам'ятаю, шо розказували» (Свалеба, арх.).

Що ж до негативного представлення в оповідній традиції єврея комерсанта,маємо одну розповідь про крадіжку з його сторони. «А якшо хтось шось в когось вкрав, заніс до жида, то жид все то купив. Тай вони, жиди, навіть і самі крали. Бо я знаю. На мою прабабуню по маминій лінії казали Пасалиха, і на бабуню мою казали Пасалиха. І на мене кажуть ше, дехто зі старих людей кажуть Пасалова Ганя, але рідко вже. [...]

Ну і бабуня моя, то мама вже розказували, начесали льону, ті кльобики такі, казали на них, то був вже чесаний льон, готовий до прядіння, готовісінький. Воно було так одвоє складено, а внизу так було гарно закручено, такий вузлик зроблений. В них то так гарно то було поскладано і якоюсь лляною тканиною накрито. І десь на лавці в хаті к кутику то лежало. Прийшов жид з Краківця, такий Пінцьо з Краківця. Прийшов – і вкрав то. В мої баби вкрав то, в тої Пасалихи Катерини, а дівоче її прізвище було Сабат. Той Пінцьо ходив по селі і так дешо в кого купив там, ішов до Краківця, там мав свій склеп і там продавав. Колись в Краківці, де та пошта, і де та школа допоміжна, то всьо жиди мали магазини. І бабуня то десь запримітили. А несли кацюбу, бо, певно, мали в п'єцу хліб пекти. Як за тим жидом вскочили, вже так буду казала, як вибігли та до жида. Та давай призовати жида та тою кацюбою. Тай до нього і відібрали йому той льон. Жид пішов і став скаржитися, розказувати людям: «Ой я тій Пасалисі нагадав, але я їй дав, але я їй нагадав». – «А як віс їй нагадав? Шо ти їй казав?» – «Ти Пасалиха! Ти Пасалиха! Ти Пасалиха! Ти Пасалиха!» – «Но а, Пінцьо, а ше-с шо казав?» – «Во я їй казав: «Ти Пасалиха!». І так во довго в селі, тепер вже ні, бо вже ті старші люди вмирають, казали: «Так наказав, як Пінцьо Пасалисі». Така приказка ходила в селі. Так казав, шо нічо не сказав. Во таке» (Бордун, арх.).

Аналіз розповіді говорить нам, що оцей аморальний проступок, очевидно, небагатого містечкового єврея, що дрібною торгівлею якось заробляє на життя, сприймається більше у комічному, ніж у викривально-негативному значенні. Люди з розумінням і навіть дещо поблажливо

сприйняли, що бідний єврей не міг встояти перед спокусою прихопити при слушній нагоді чужу річ. Звісно, що таке явище не було чужим й у чисто українському середовищі. Тим паче, що він, робив це невміло й безуспішно. А його безпорадність і навіть кумедність у сварці з господинею, що його впіймала і відібрала своє, сприймається з теплим гумором і навіть якоюсь симпатією.

Зазначимо, що із усіх зафіксованих розповідей про євреїв, це фактично один випадок про скоєну євреєм крадіжку. Як ми вже вказували вище, самі українці відзначають несхильність євреїв до крадежі як такої, оскільки це забороняють Заповіді Божі. Чого українці не можуть сказати самі про себе, хоча як християни, теж зобов'язані дотримуватися тих самих Заповідей Божих, зокрема сьомої, що забороняє красти.

Та й народна моральна традиція українців осуджує злодійство. Та в життєвих реаліях, особливо в середовищі бідніших верств населення, злодійство, як говорить оповідна традиція, було досить непоодинокими випадками. Скажімо, ми не зустрічали села, в якому не розповідалося б про місцевих крадіїв. Деякі оповідачі їх навіть бачили, на нашу думку, у гіперболізованій кількості.

Виходячи з наявності у тогочасному українському середовищі різних видів, починаючи з сімейного й кінчаючи коморниками й конокрадами, злодійства, зрозуміло, що жертвами українських крадіїв були й євреї комерсанти – зазвичай люди заможні. Народна приказка зазначає: «Злодій краде в того, в кого є шо вкрасти». Ото ж власність євреїв торговців не могла не спокушати злодіїв. Тим паче при цьому євреї також сприймалися як чужі етнічно й релігійно, а ще при цьому міг братися до уваги їхній стереотип здирників, шахраїв і визискувачів.

Так в одній з розповідей говориться про те, що в одному селі підлітки українці вночі ловили рибу в ставку місцевого єврея, а пізніше йому ж її продавали. Той її випускав у свій ставок. Так тривало певний час, а тоді єврей, очевидно щось запідозрив. Кожній рибині, що купував у хлопців, випускаючи у ставок, надривав частинку хвостового плавця. І коли йому вже принесли таким чином позначену рибу, він насварив хлопців, що продають йому у нього ж вкрадену. І після цього хлопці більше не крали риби з його ставку.

Також записали ми цікаву розповідь, як злодій українець обкрадав єврейські крамниці. «Той Кравець Стефан, він постійно крав. Крав постійно і так пропав десь в криміналах. То вже як іно прийшли рускі, він пропав. Він перший раз в нас вкрав, то був сусід наш. Він в нас вчився красти. На сам Великдень вкрав в нас всьо, шо на Великдень було готове, паска печена, яйця і таке всьо. [...] І потім він казав, каже до мами: «Каська, то я ся в тебе вчив красти. Но і мені ся вдало, – каже, – і я дальше пішов». А як поїхав до Немирова до магазинів красти, то він розказував: «Так во за дня, над вечером, – каже, – я заліз до жида, він торгує, а я заліз до него до халупи і, – каже, – під ліжко, сидів, поки він не заспав. А як заспав, – каже, – жид з жидівком сплят, а я краду». То він всьо розказував мамі. То сміху було, як нераз мама стала розказувати, як ми вже великі були, най тебе біда взяла» (Чала, арх.).

У цій розповіді вже йдеться не про дрібну побутову крадіжку, а роботу, так би мовити, професійного, з певним «виробничим» досвідом злодія. З розповіді дізнаємося, що він також обкрадав і комори заможних українців. А за єврейські крамниці брався передовсім тому, бо там було багато що красти. Важливо й те, що вкрадені в українських селян одяг, взуття, знаряддя праці чи інструмент були зазвичай індивідуальними виробами, і власникам не важко було їх впізнати. Ото ж злодій не міг їх безпечно використовувати для власного вжитку, і їх потрібно було таємно і дешево продавати. Товари з крамниці як продовольчі, так і промислові були уніфіковані. і їх для злодія було безпечніше споживати чи користуватися ними.

Можна припускати й те, що українському злодієві було, так би мовити, з більш спокійним сумлінням обкрадати єврея як етнічно й релігійно чужого, а ще опираючись на його негативний стереотип обдурювача й визискувача українців.

Крадії, що їх народна термінологія позначає як злодії «правдиві», «вроджені», «по крові», «заводові» – з польської професійні, тобто такі, для яких обкрадання було якщо не основним, то постійним заняттям для свого життєзабезпечення, були досить важливим і цікавим об'єктом оповідної традиції. Це значною мірою діялося для того, аби таких осіб остерігатися й пиль-

нувати від низ свою власність. Єврейські торговці хоча й не цуралися, як вже йшлося вище, скуповувати крадене, водночас також, очевидно були обізнані з народними розповідями про осіб з репутацією злодія, й намагалися їх остерігатися. І коли такий чоловік заходив до їхнього магазину, пильно за ним стежили, а якщо він нічого не купував, а лише стояв і роздивлявся, то навіть випрошували, щоб ішов собі геть.

Багато розповідається про конкуренцію, що її українці намагалися робити єврейським комерсантам, засновуючи власну кооперативну торгівлю.«Але люди відчували засилля жидів. Засилля жидів особливо перед війною відчувалося дуже сильно. Наша селянка не могла нічого продати сама, тільки через жида. А як ішли на Греблі селянки з Вільшаниці, з Чолинь, з других сіл, то тут во була заслона, стояла жидівка коло жидівки, взяла ту курку, так її м'яла, казала мама, поки їй всі кишки не вим'яла і мусіла купити.Кооперація з тим боролася. Кооперація, безумовно, відіграла велику роль. В селах жидівські крамниці занепадали, не могли конкурувати з кооперативами. Хоча де не де корчми існували. Наше населення не було настроєне так, щоб бити чи нищити жидів, але ту несправедливість відчували. Жиди фактично паразитували на праці селян, і від того нікуди не дінешся» (Яворівщина, Т. 2: 370). Примітно, що оповідач цілі української торгівлі бачить не стільки в отриманні прибутку, як у захисті господарсько-економічних інтересів українських народних мас, зокрема селян.

Де українська громада була національно свідома й організована, там вдавалося здолати єврейських торговців, навіть довести їх до банкрутства й таким чином змусити покинути село. «Стояла в нас в селі жидівська корчма. Був такий клич нашої кооперативи: «Свій до свого по своє». І навіть наші люди того дотримувались, які жили дуже бідно, і товари були дорожчі в кооперативі, ніж в жида, бо жид ще й давав на борг, на книжку – прошу, я тобі запишу, не плати. А потім хату його забирав, як той не міг заплатити. Був такий один випадок, що одного чоловіка жиди послали з торбою. Але як стала акція «свій до свого по своє», то тоді той жид мусів забиратися. Він десь в трийцять четвертому чи в трийцять п'ятому році закрив корчму і десь виїхав зі села» (Вушко, арх.).

Проте у багатьох випадках євреї, як фінансово сильніші а також з більшим маркетинговим досвідом, українську конкуренцію витримували. «А ше за Польщі Шопський в нас в селі організував кооператив. В нас жив жид в селі якраз зараз за ставками, і ми так напроти того жида жили. [...] Вони мали магазин, таким во всім ся займали. А наші люди ходили туди, знаєте, вони там давали на борг, таке. І наші люди більше туди. Але наші ті свідомі, ті організатори такі були трохи недобрі на тих, шо до жида ходили. В нас був свій український магазин туди. як на Діл, філія української кооперативи. То казали, шоби люди туди ходили, а вони всьо одно до жида ходили. Та люди так привикли і ходили. Але то ся трохи наші люди бурили на таких. Шопський виступав трохи, чо то не йдут до українського магазину, але шо він міг з ними зробити» (Паперняк, арх.).

Маємо навіть розповідь, що у селі Заїзд, не змігши переконати селян, щоб не ходили до єврейської крамниці, українець-лісничий намовив хлопців- гімназистів спалити євреєві крамареві усе господарство.

Так само записали ми розповіді про нечесну конкуренцію з боку єврейських комерсантів. Зокрема вони підступно довели до банкрутства і до самогубства заможного яворівського торгівця і великого доброчинця Онуфрія Якубовича. Замовили у нього дуже велику партію товару доставити до Відня, і там від нього відмовилися.

Правда, маємо й одну цікаву розповідь про чесну й взаємовигідну співпрацю єврейських і українських торгівельних підприємств. «В Бучачі, де тато працював, там були жидівські підприємства великі, і тато казав, що вони дуже добре з ними співпрацювали. І татови жиди довіряли. Каже: «Вони мені довіряли. Навіть як мені треба було позичити Союзови кілько там тисяч гроші, – каже, – навіть від мене не хотіли підпису». [...] Бо спочатку, як тато прийшов працювати, то думали, шо а може жиди будут від них відбирати торгівлю якусь. Але казав, шо Союз і ті підприємства жидівські, то вони різними товарами чи торгували, чи експортували. Каже, спокій був, було порозуміння і не було жодних тоді проблем. Казав тато, як є добрий жид, то він буде добрий і до всіх, а як ні, то ні. Каже, але то в кожній нації так. Тато казав: «Ті, з якими я мав до діла, як мені казали слово, то я їм вірив, і вони мені»(Ващук, арх.).

Висновки. Таким чином у висновках констатуємо, що оповідна традиція українського населення Яворівщини кінця ХХ – початку ХХІ ст. все ще доволі об'ємно змальовує й осмислює євреїв-торгівців першої половини ХХ ст. Вказується, що саме торгівля, комерція були основним і найбільш поширеним видом зайнятості й професійної діяльності єврейського населення, навіть говориться про його монополію на комерцію. Єврейська торгівля зосереджувалася головним чином у містечках – основному місці їхнього проживання. Більшість будинків на ринковій площі перебували у власності а чи оренді євреїв й були відведені під крамниці. Міські єврейські торгівці з метою не створювати одні другим конкуренції старалися мати окрему спеціалізацію, продовольчу чи промислову групи. Остання поділялася на ще вужчі сегменти. У кожному з сіл, де проживало хоча б кілька сімей євреїв, бодай одна з них мала крамницю. Зазвичай такі сільські магазини торгували водночас товарами першої необхідності продовольчої і промислової групи. Деякі навіть виконували функцію корчем, там продавали спиртні напої.

Саме українська місцева людність була основною клієнтурою у комерційних справах євреїв. Від них скуповували сільськогосподарську і ремісничу продукцію, продавали усе необхідне, надавали консультативно-посередницькі послуги. Чимало українців одержували у євреїв-комерсантів працю, передовсім транспортували товари, також сторожували магазини, обробляли поля, виконували хатню роботу.

З одного боку українцідо євреїв-торгівців ставилися позитивно, високо оцінювали щільну наповненість їхніх крамниць різноманітними товарами, привітне і шанобливе ставлення до клієнтів, оперативне їх обслуговування, продаж зі знижкою чи у борг, святкові обдаровування та ін. Водночас у них відзначали й негативні риси. Їм докоряли за нечесність у веденні торгових операцій, обважування й обраховування покупців, скуповування краденого, затягування у борги й доведення до банкротства цілих господарств. При цьому єврейські комерсанти як заможні особи, а також через негативну репутацію нечесних і здирників, інколи зазнавали від українців різних ущемлень. Були окремі випадки, що їх обдурювали, обкрадали, підпалювали майно. Відображено конкуренцію єврейських і українських торгівців. В одних випадках для українців вона була успішна, в інших – ні. Також говориться про порозуміння, випадки взаємовигідної співпраці між одними й другими.

Загалом єврейські комерсанти і їхні стосунки з українцями представлені різнобічно й адекватно, з їхніми позитивними й негативними проявами,як це й відбувалося у реальному житті з його базовими вимогами з одного боку – вижити, а з іншого – залишитись моральними людьми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Бордун, арх. – Записав Є. Луньо 11.08.2016 р. у с. Сарни Яворівського р-ну Львівської обл. від Бордун Ганни, 1949 р. н., о. вища – Домашній архів Є. Луня.

Бутрій, арх. – Записав Є. Луньо 26.07.2016 р. у м. Мостиська Львівської обл. від Бутрій Ярослави, 1924 р. н., о. вища, уродженка м. Яворів. – Домашній архів Є. Луня.

Василишин, арх. – Записав Є. Луньо 16.07.2014 р. у с. Середкевичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Василишин Стефанії, 1925 р. н., – Домашній архів Є. Луня.

Ващук, арх. – Записав Є. Луньо 23.05.2016 р. у м. Львів від Ващук Марти, 1936 р. н., о. вища, уродженка м. Бучач, проживала у Яворові, емігрувала з батьками в Канаду. – Домашній архів Є. Луня.

Вушко, арх. – Записав Є. Луньо 9.10.2001 р. у м. Яворів Львівської обл. від Вушка Петра, 1926 р. н., о. вища, уродженця с. Кобильниця Волоська кол. Яворівського пов. тапер територія Польщі – Домашній архів Є. Луня.

Єсип, арх. – Записав Є. Луньо 26.08.2014 р. у с. Середкевичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Єсип Анни, 1930 р. н., – Домашній архів Є. Луня.

Кубійович, 2007 – Кубійович В. Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1.1.1939. Національна статистика Галичини. Репринт. – Львів: Видавничий Дім «НАУТІЛУС», 2007. 172 с.

Лазар, арх. – Записав Є. Луньо 19.09.2014 р. у с. Висіч Яворівського р-ну Львівської обл. від Лазар Ганни, 1921 р. н., – Домашній архів Є. Луня.

Луньо, арх. – Записав Є. Луньо 12.06.1995 р. у м. Яворів, Львівської обл. від Луньо Стефанії, 1922 р. н. 7 кл. – Домашній архів Є. Луня.

Паперняк, арх. – Записав Є. Луньо 29.05.2016 р. у с-щі Шкло Яворівського р-ну Львівської обл. від Паперняк Параскевії, 1928 р. н., уродженки с. Старий Яр Яворівського р-ну – Домашній архів Є. Луня.

Приповідки, Т. 1 – Галицько-руські народні приповідки: У 3-х т. / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко: 2-е вид. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006, Т. 1. 832 с.

Сарабай, арх. – Записав Є. Луньо 11.10.2016 р. у м. Львів від Сарабая Мар'яна, 1956 р. н., о. вища, уродженця с-ща Немирів. – Домашній архів Є. Луня.

Саракула, арх. – Записав Є. Луньо 7.07.2017 р. у с. Любині Яворівського р-ну Львівської обл. від Саракули Світлани, 1971 р. н., ос. вища. – Домашній архів Є. Луня.

Свалеба, арх. – Записав Є. Луньо 19.04.2013 р. у с-щі Немирів Яворівського р-ну Львівської обл. від Свалеби Адама, 1932 р. н. – Домашній архів Є. Луня.

Стецик, арх. – Записав Є. Луньо 5.04.2016 р. у м. Яворів Львівської обл. від Стецик Ірини, 1930 р. н., о. вища – Домашній архів Є. Луня.

Стоколос-Ворончук, 2003a – Стоколос-Ворончук О. Євреї у рецепції української гумористичної традиції: проблема уснопоетичних джерел // STUDIAMETODOLOGIKA Тернопіль, 2003. № 13. С. 146–150.

Стоколос-Ворончук, 2003b – Стоколос-Ворончук О. Християни і євреї у світлі уснословесної традиції // Народознавчі зошити, 2003. № 1-2. С. 55-70.

Чала, арх. – Записав Є. Луньо 29.05.2013 р. у с. Грушів Яворівського р-ну Львівської обл. від Чалої Ганни, 1928 р. н. – Домашній архів Є. Луня.

Чепіль, арх. – Записав Є. Луньо 30.10.2014 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Чепіль Катерини, 1935 р. н., – Домашній архів Є. Луня.

Яворівщина, Т. 2 – Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців / записав і упорядкував Євген Луньо. Т. 2: Яворів, Львів: Растр-7, 2015. 1080 с.

REFERENSES

Bordun, arkh. – Zapysav Ye. Luno 11.08.2016 r. u s. Sarny Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Bordun Hanny, 1949 r. n., o. vyshcha [Bordun, arch. – Writing down by E. Lunyo on August 11, 2016 in the village Sarny, Yavoriv district, Lviv region from Bordun Anna, born in 1949, has a higher education] . Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Butrii, arkh. – Zapysav Ye. Luno 26.07.2016 r. u m. Mostyska Lvivskoi obl. vid Butrii Yaroslavy, 1924 r. n., o. vyshcha, urodzhenka m. Yavoriv [Butry, arch. – Writing down by E. Lunyo on July 26, 2016 in Mostyska, Lviv region from Butry Yaroslavy, born in 1924, Fr. has a higher education, native of Yavoriv city.]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Vasylyshyn, arkh. – Zapysav Ye. Luno 16.07.2014 r. u s. Seredkevychi Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Vasylyshyn Stefanii, 1925 r. n. [Vasylyshyn, arch. - Writing down by E. Lunyo on July 16, 2014 in the village Seredkevychi, Yavoriv district, Lviv region from Vasylyshyn Stephania, born in 1925]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Vashchuk, arkh. – Zapysav Ye. Luno 23.05.2016 r. u m. Lviv vid Vashchuk Marty, 1936 r. n., o. vyshcha, urodzhenka m. Buchach, prozhyvala u Yavorovi, emihruvala z batkamy v Kanadu [Vashchuk, arch. – Writing down by E. Lunyo on May 23, 2016 in Lviv from Vaschuk Marty, born in 1936, has a higher education, native of Buchach city, lived in Yavoriv city, emigrated with his parents to Canada.]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Vushko, arkh. – Zapysav Ye. Luno 9.10.2001 r. u m. Yavoriv Lvivskoi obl. vid Vushka Petra, 1926 r. n., o. vyshcha, urodzhentsia s. Kobylnytsia Voloska kol. Yavorivskoho pov. taper terytoriia Polshchi [Vushko, arch. – Writing down by E. Lunyo on October 9, 2001 in the city Yavoriv, Lviv region, from Vushko Peter, born in 1926, has a higher education, native of willage Kobylnitsa Voloska count Yavorivsky, now the territory of Poland]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Yesyp, arkh. – Zapysav Ye. Luno 26.08.2014 r. u s. Seredkevychi Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Yesyp Anny, 1930 r. n. [Yesyp, arch. – Writing down by E. Lunyo on August 26, 2014 in the village Seredkevychi, Yavoriv district, Lviv region, from Yesyp Anne, born in 1930]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Kubiiovych, 2007 – Kubiiovych V. Etnichni hrupy pivdennozakhidnoi Ukrainy (Halychyny) na 1.1.1939. Natsionalna statystyka Halychyny [Kubiyovych, 2007 – Kubiyovych V. Ethnic groups of southwestern Ukraine (Galicia) as of 1.1.1939. National Statistics of Galicia]. Reprynt. Lviv: Vydavnychyi Dim «NAUTILUS», 2007. 172 s.

Lazar, arkh. – Zapysav Ye. Luno 19.09.2014 r. u s. Vysich Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Lazar Hanny, 1921 r. n. [Lazar, arch. – Writing down by E. Lunyo on October 19, 2014 in the village Vysich, Yavoriv district, Lviv region, from Lazar Hanna, born in 1921]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Luno, arkh. – Zapysav Ye. Luno 12.06.1995 r. u m. Yavoriv, Lvivskoi obl. vid Luno Stefanii, 1922 r. n. 7 kl. [Lunyo, arch – Writing down by E. Lunyo on June 12, 1995 in the city Yavoriv, Lviv region, from Lunyo Stefania, born in 1922, education 7 cl.]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Paperniak, arkh. – Zapysav Ye. Luno 29.05.2016 r. u s-shchi Shklo Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Paperniak Paraskevii, 1928 r. n., urodzhenky s. Staryi Yar Yavorivskoho r-nu [Papernyak, arch. – Writing down by E. Lunyo on May 29, 2016 in the village Shklo Yavoriv district, Lviv region, from Papernyak Paraskevia, born in 1928, native of village Old Yar, Yavoriv district]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Prypovidky, T. 1 – Halytsko-ruski narodni prypovidky: U 3-kh t. [Sayings, T. 1 – Galician-Russian folk sayings: In the 3rd t.] / zibrav, uporiadkuvav i poiasnyv Dr. Ivan Franko: 2-e vyd. Lviv: Vydavnychyi tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2006, T. 1. 832 s.

Sarabai, arkh. – Zapysav Ye. Luno 11.10.2016 r. u m. Lviv vid Sarabaia Mariana, 1956 r. n., o. vyshcha, urodzhentsia s-shcha Nemyriv [Sarabai, arch. – Writing down by E. Lunyo on October 11, 2016 in the city Lviv from Sarabai Maryan, born in 1956, has a higher education, native of village Nemyriv]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Sarakula, arkh. – Zapysav Ye. Luno 7.07.2017 r. u s. Liubyni Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Sarakuly Svitlany, 1971 r. n., os. Vyshcha [Saracula, arch. – Writing down by E. Lunyo on July 07, 2017 in the village Lubyni Yavoriv district, Lviv region from Svitlana Sarakula, born in 1971, has a higher education]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Svaleba, arkh. – Zapysav Ye. Luno 19.04.2013 r. u s-shchi Nemyriv Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Svaleby Adama, 1932 r. n. [Svalba, arch. – Writing down by E. Lunyo on April 19, 2013 in the village Nemirov, Yavoriv district, Lviv region, from Svaleba Adam, born in 1932]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Stetsyk, arkh. – Zapysav Ye. Luno 5.04.2016 r. u m. Yavoriv Lvivskoi obl. vid Stetsyk Iryny, 1930 r. n., o. vyshcha [Stesyk, arch. – Writing down by E. Lunyo on April 5, 2016 in the city Yavoriv, Lviv region, from Stetsyk Iryna, born in 1930, has a higher education]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Stokolos-Voronchuk, 2003a – Stokolos-Voronchuk O. Yevrei u retseptsii ukrainskoi humorystychnoi tradytsii: problema usnopoetychnykh dzherel [Stokolos-Voronchuk, 2003a – Stokolos-Voronchuk O. Jews at the reception of Ukrainian humorous tradition: the problem of ethnopoetic sources]. // STUDIA METODOLOGIKA. Ternopil, 2003. № 13. S. 146–150.

Stokolos-Voronchuk, 2003b – Stokolos-Voronchuk O. Khrystyiany i yevrei u svitli usnoslovesnoi tradytsii [Stokolos-Voronchuk, 2003b – Stokolos-Voronchuk O. Christians and Jews in the light of the verbal tradition]. // Narodoznavchi zoshyty, 2003. № 1–2. S. 55–70.

Chala, arkh. – Zapysav Ye. Luno 29.05.2013 r. u s. Hrushiv Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Chaloi Hanny, 1928 r. n. [Chala, Arch. – Writing down by E. Lunyo on May 29, 2013 in the village Grushiv Yavoriv district, Lviv region, from Chala Anna, born in 1928]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Chepil, arkh. – Zapysav Ye. Luno 30.10.2014 r. u s. Prylbychi Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Chepil Kateryny, 1935 r. n. [Chepil, Arch. – Writing down by E. Lunyo on October 30, 2014 in the village Prylbychi, Yavoriv district, Lviv region from Chepil Catherine, born in 1935]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Yavorivshchyna, T. 2 – Yavorivshchyna u povstanskii borotbi. Rozpovidi uchasnykiv ta ochevydtsiv [Yavorivshchyna, T. 2 – Yavorivshchyna district in the rebellious struggle. Stories of participants and eyewitnesses]. / zapysav i uporiadkuvav Yevhen Luno. T. 2: Yavoriv, Lviv: Rastr-7, 2015. 1080 s.

Стаття надійшла до редакції 13.03.2018 р.

УДК 271.4-9-726.1-67А.Шептицький:2-774(477.83/.86=411.16)]«190/193»

Юрій СКІРА,
orcid.org/0000–0002–05553–5843
аспірант кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини
Національного університету «Львівська політехніка»
(Україна, Львів) y_skira@ukr.net

ВІДНОСИНИ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО З ЄВРЕЯМИ ГАЛИЧИНИ ДО ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглядається питання взаємовідносин глави Греко-Католицької Церкви митрополита Андреєм Шептицьким (1865 – 1944) з галицькими євреями у період 1900 – 1939 рр. Вказана проблематика залишається малодослідженою в українській історіографії. Варто зазначити, що немає жодних серйозних напрацювань у цій ділянці не тільки стосовно постаті Андрея Шептицького, але і його попередників чи єпископів, які здійснювали своє служіння в один час з ним у межах Галицької митрополії. Користуючись творами предстоятеля Греко-Католицької Церкви, а також спогадами його сучасників, автор розкриває поставлене у назві статті завдання. Метою дослідження є показати причини, через які митрополит Андрей Шептицький підтримував тісні контакти з представниками єврейської громади. Спростувати низку міфів, які витворилися. Автор наголошує, що справжньою причиною таких тривалих контактів між сторонами було бажання митрополита прихилити євреїв до християнства. Про це вказує сам глава Греко-Католицької Церкви у пастирських посланнях. Вершиною цього задуму стало створення юдео-християнської спільноти у Львові, якою опікувався особистий секретар митрополита о. Іван Котів. З іншого боку автор підкреслює, що такий підхід був притаманний митрополиту лише до початку Другої світової війни. Під час Голокосту глава Греко-Католицької Церкви, рятуючи євреїв, не проводив жодних заходів, як і його оточення, які мали б на меті схилити євреїв, які опинилися у безвихідній ситуації, до християнства. Тому у висновку, увага акцентується на тому, що постать митрополита Андрея Шептицького у питанні взаємин з євреями ватро розглядати крізь призму бачення у ньому свідомого душпастиря, який відчував час і простір, можливості і моральну лінію, переступити, яку він не мав права з точки зору розуміння віри.

Ключові слова. *Митрополит, Церква, єврей, взаємовідносини, рабин, пастирські послання.*

Yuriy SKIRA,
Post-graduate student of Department of History,
Museum Study and Cultural Heritage of National University «Lviv Politechnika»
(Ukraine, Lviv) y_skira@ukr.net

METROPOLITAN ANDREI SHEPTYTSKYI'S RELATIONS WITH THE JEWS OF GALICIA BEFORE THE SECOND WORLD WAR

In the article the question of interrelations between the leader of the Ukrainian Greek-Catholic church Metropolitan Andrei Sheptytskyi (1865 – 1944) and Galician Jews in 1900 – 1939 is considered. The aforementioned topic remains problematic and has been insufficiently studied in Ukrainian historiography. It is noteworthy that no serious researches have ever been conducted in this domain not only in concern with Andrei Sheptytskyi, but on any of his predecessors or the bishops who carried out the church service at the same time with him in the Galician metropolitanate. On the basis of the works of the leader of the Ukrainian Greek-Catholic church and, also, the memoirs of his contemporaries, the author of the article explicates its entitled problem. The research aims to show the reasons through which Metropolitan Andrei Sheptytskyi maintained close contacts with the representatives of the Jewish community. Also – to refute a chain of the myths created in this concern. The author underlines that it was the Metropolitan's intention to endear the Jews to Christianity that was the veritable reason of such long contacts between the parties. The leader of Greek-Catholic Church himself points this out in his ministerial messages. He is particularly frank on the subject in his writings of the first years of his service as the Lviv archbishop, in which time such a position of the leader of Church already caused misunderstandings in his environment and the charges, concerning his excessive sympathy to Jews, received wide coverage in the press. This, in its turn, led to a gradual increase of the Metropolitan's popularity among the Jewish population in Galicia which was manifested by perpetual cases of their solemn greetings of the Metropolitan in whose honour the Jews would bring out the Torah when he made his visitations of towns. In the interwar period the leader of the Greek-Catholic became the only member

of Polish diocese who had such a high level of respect among Galician Jews and who showed interest to their life in the II Rzecz Pospolita. In the press he openly declared his favourable attitude to the idea of creation of the Jewish state in Palestine and supported Zionism as a political trend. On the other hand, his intention to endear the Jews to Christianity caused no indignation among the Jewish intelligencia and their spiritual leadership. Quite on the contrary, they expressed their respect to him and were interested in the deepening of the dialogue with him. His idea of bringing about a rapprochement between the Jews and Christianity was crowned by the creation of a Judeo-Christian community in Lviv which was under supervision of the Metropolitan's private secretary Father Ivan Kotiv. On the other hand, however, the author underlines that the Metropolitan had such an inherent approach only up to the beginning of the Word War II. During the Holocaust the leader of the Greek-Catholic Church was rescuing Jews, but neither he nor his environment made no respective actions which would purpose to incline the Jews, who appeared then in a stalemate, to Christianity. Therefore, in his conclusion, the author draws attention to the fact that the figure of Metropolitan Andrei Sheptytskyi in the question of his interrelations with the Jews should be viewed through a prism of his being a conscious pastor vulnerable to time and space, his possibilities and responsible for a moral line to cross which he felt he had no right from the standpoint of understanding of faith.

***Key words**: metropolitan, Church, Jews, interrelations, rabbi, ministerial messages.*

Постановка проблеми. У 1942 – 1944 рр. заходами глави Греко-Католицької Церкви було врятовано близько двохсот євреїв. Досліджуючи цю акцію порятунку, потрібно ставити особливий акцент на тому, що митрополит Андрей Шептицький підтримував активні контакти з представниками єврейського народу протягом усього свого служіння як львівський архієпископ. Тому ця допомога не була спонтанною. Митрополит орієнтувався у тих процесах, крізь які проходило життя євреїв у Галичині. Йому були знайомі єврейські культурні, громадські та релігійні діячі. Часто до нього у потребі зверталися пересічні євреї, яким він допомагав. Його ж постать була пошанована серед єврейської інтелігенції. Через ці контакти, досвід спілкування, у нього формувалося бачення єврейства. Перелічені фактори у поєднанні з християнським обов'язком допомоги ближньому стали тими речами, які спровокували митрополита Андрея Шептицького до позиції опору нацистському режимові та порятунку приречених євреїв. У цьому ключі важливо відобразити взаємовідносини між сторонами у міжвоєнний період. Тільки за допомогою цього буде можливо зрозуміти практичний вибір предстоятеля Церкви під час Голокосту.

Аналіз досліджень. Тема відносин митрополита Андрея Шептицького з галицьким єврейством у період 1900 – 1939 рр. залишається неопрацьованою в українській історіографії. Донедавна не було навіть сучасної, написаної на основі великої кількості архівних матеріалів, біографії глави Церкви. Були діаспорні видання (Баран, 1947; Лаба, 1990), які мали більше науково-публіцистичний вимір і характеризувалися однобокістю. Вона полягала у певною мірою надмірній героїзації постаті і замовчуванні окремих фактів, які б порушували ілюзію монолітності Галицької митрополії та думки єпископату у міжвоєнному періоді. Винятком у цих публікаціях становить праці о. Поля Франсуа Шаронгреко (Кирила Королевського) (Королевський, 2014) та кардинала Любомира Гузара (Гузар, 2015), які нещодавно були перевидані. Однак темі відносин з євреями уваги вони не приділяли. Авторів більше цікавила церковна діяльність глави Греко-Католицької Церкви.

Монографії української дослідниці Ліліани Гентош (Гентош, 2006; Гентош, 2015) презентують сучасний стан розробки біографії митрополита Андрея Шептицького. Питання стосунків з євреями авторка опрацьовує у праці «Митрополит Шептицький 1923 – 1939: випробовування ідеалів». Зокрема, вона ґрунтовно дає відповідь на ставлення глави Церкви до антисемітизму (Гентош, 2015: 424–426). Про зазначений у темі статті період писали також Володимир Сергійчук (Сергійчук, 2015: 396–400) та Шимон Редліх (Редлих, 2009: 195–202). Обидва розглядали окремі сюжети із контактів євреїв з митрополитом. Їхнім завданням було підготувати читача до сприйняття подій Другої світової війни. Проте досі ніхто з дослідників ґрунтовно не зупинявся на вказаній проблематиці.

Мета статті. Дослідити питання про взаємовідносини між главою Греко-Католицької Церкви митрополитом Андреєм Шептицьким та галицькими євреями у період 1900 – 1939 рр.

Виклад основного матеріалу. 1958 р. у Римі розпочався процес беатифікації митрополита Андрея Шептицького. Початок цієї довгої процедури, яка мала завершитися визнанням глави Гре-

ко-Католицької Церкви спочатку блаженним, а згодом святим, ознаменувався новим поштовхом для ґрунтовних досліджень постаті митрополита. Потрібно було вивчити різні сторони його життя, довести, що вони не суперечать вченню Католицької Церкви. Почали виходити у світ зібрані твори Андрея Шептицького (Твори, 1965; Письма-послання, 1961; Письма-послання, 1969) та обговорюватися у часописах напрями церковної політики (Кривченюк, 1965: 15–20). Дедалі більша увага громадськості приділялася його взаєминам з євреями, оскільки були ще живі люди, яким він допомагав під час Голокосту (Левін, 1960: 482–486). Постулятори митрополита взяли до уваги це і прописали окремо у справі. Зокрема, у 59 артикулі для започаткування процесу беатифікації й канонізації слуги Божого Андрея Шептицького сказано: «Багато разів показував свою прихильність жидам, що жили у великому числі у Львові; в 1903 р. вислав управі жидівської громади у Львові значну милостиню, разом з письмом повним висловів християнської любови і то написанім власноручно в єврейській мові» (Римська, 1958: 47).

Наведений вище уривок вимагає пояснення окремо заявлених тез, передовсім аспекту листа. Митрополит Андрей Шептицький, ще будучи молодим студентом, почав вчити мову іврит (Редлих, 2009: 198). Вже у старшому віці він продовжив це і, очевидно, досяг помітного успіху. Стосовно пожертви, про яку згадується у документі, мова йшла про єврейський шпиталь на вул. Я. Раппопорта у Львові (Ленцик, 2001: 217). Цей крок митрополита потрібно висвітлювати і розуміти крізь призму загальної благодійної діяльності. Вона не виключала євреїв, а навпаки – вони були одним з напрямів, куди спрямовувалися кошти. Це мало регулярний характер, про що свідчать часті пожертви Андрея Шептицького для найбідніших євреїв напередодні Песаха (Редлих, 2009: 198). Співпраця у цьому була двосторонньою. Євреї знали, що можуть просити про допомогу і робили це при потребі як колективно (Сергійчук, 2015: 397), так й індивідуально, про що свідчить випадок з художником та скульптором Леопольдом Крецом (Сусак, 1997: 14–15; *Про Леопольда Креца див.:* Пінчевська, 2013: 32, 97, 102).

Причиною такої уваги з боку глави Греко-Католицької Церкви до євреїв було бажання схилити їх до віри в Ісуса Христа. Про це митрополит чітко пише 26 липня 1902 р. у пастирському посланні до духовенства «О канонічній візитації». У ньому він зазначає, що коли здійснює канонічну візитацію, до нього часто виходять євреї з Торою (Пастирське послання, 1998: 125; *про подібні випадки:* Ленцик, 2001: 218). Він зазвичай відповідає на їх привітання короткою проповіддю на івриті. Це пояснює своїм обов'язком проповідувати Євангеліє тим, хто готовий його вислухати. Івритом митрополит прагне доторкнутися до релігійних почуттів євреїв, підштовхнути їх до «очікування, любови, шукання Месії». Водночас митрополит Андрей Шептицький не очікує великих результатів від цієї роботи (Пастирське послання, 1998: 125). Але вірить, що «кожна нитка християнської любови ближнього, нав'язана поміж вірними і невірними, може стати за ласкою Всевишнього нагодою до зближення їх до Христової науки» (Пастирське послання, 1998: 126). Наслідок такої діяльності проявився через декілька десятиліть. У 1937 р. митрополит Андрей Шептицький прихильно поставився до ідеї створення юдеохристиянської спільноти у Львові, яку виношували деякі представники єврейської інтелігенції. Для потреб цієї спільноти ним було призначено каплицю на Святоюрській горі, а духовну опіку мав здійснювати о. Іван Котів, який добре володів мовою ідиш. Були розроблені статути, які передбачали, що після прийняття християнства, євреї зберігатимуть національну ідентичність, звичаї. Її члени мали послуговуватися західно-сирійським обрядом Мельхітської Греко-Католицької Церкви, літургічні тексти якої найбільше підходили на цьому початковому етапі розвитку. Однак Друга світова війна перешкодила повноцінному втіленню цього проекту (Ленцик, 2001: 218). Під час Голокосту митрополит Андрей Шептицький не практикував, як і його оточення, розмов та дій, спрямованих до підштовхування перехованих ним євреїв до християнства. Це вважалося справою майбутнього, коли люди будуть мати свобідний вибір, а не страх та безвихідну ситуацію.

Вказані внутрішні переконання митрополита, очевидно, не впливали на ставлення до нього з боку провідних єврейських релігійних та громадських діячів. Це підтверджує ситуація, яка склалася у 1935 р., коли у митрополита був ювілей. Римо-католицьке духовенство проігнорувало цю подію, натомість рабин прогресивної синагоги «Темпль» д-р Єзикиїл Левін та представники єврейської громадськості прийшли у митрополичі палати і привітали ювіляра від імені єврейської

спільноти Львова. Курт Левін зазначає у спогадах, що це був «знак поваги, а також форма протесту проти нетерпимості і ворожості, що їх римо-католицьке духівництво виявляло щодо євреїв і греко-католиків» (Левін, 2007: 31). Слова привітання з цієї нагоди були також надруковані у єврейській газеті «Хвиля» (Jubileusz metropolity, 1935: 2). Наступного 1936 р. подібна делегація приходила вітати митрополита вже з річницею його на інтронізації (Рабіни, 1936: 3).

На той час митрополит Андрей Шептицький був єдиним членом польського єпископату, який мав такий високий рівень поваги серед галицьких євреїв та проявляв інтерес до їхнього життя у II Речі Посполитій (Jubileusz metropolity, 1935: 2). Хронологічно коріння цієї популярності мають свої ознаки та вияви вже у перших роках єпископського служіння владики. Зафіксованою у джерелах точкою відліку може на сьогодні слугувати 20 травня 1902 р. Тоді митрополит здійснював візитацію Рогатина. Коли він приїхав до центру містечка, там його вже очікувала єврейська делегація з Торою (Сергійчук, 2015: 396). Коли вона підійшла ближче, глава Греко-Католицької Церкви «підніс руку, приложив пальці до уст, а потім доторкнувся ними Тори» (Сергійчук, 2015: 396). Подібний випадок можна зустріти у спогадах Михайла Хамули про відвідини митрополитом Глинян (1913) (Хамула, 1969: 95). Візит же до Рогатина завершився тим, що наступного дня після описаної події, євреї після завершення Архієрейської Божественної Літургії заполонили церковне подвір'я, у момент, коли Андрей Шептицький виходив з церкви Різдва Пресвятої Богородиці (Сергійчук, 2015: 396). А коли він від'їжджав з вокзалу, його проводжав великий натовп євреїв (Сергійчук, 2015: 396). Відвідини Рогатина, очевидно, запам'яталися на все життя митрополиту і відгукнулися згодом. Канадський історик українського походження Андрій Кравчук зазначає, що, можливо, саме рогатинський погром у 1942 р. став приводом до безпрецедентного акту в історії Третього Рейху – написання главою Церкви листа-протесту Г. Гіммлеру стосовно винищення євреїв та задіяння у цьому української поліції (Кравчук, 2003: 251).

Подібний цікавий випадок відбувся з Андреєм Шептицьким у 1909 р. Під час перебування митрополита в резиденції галицьких митрополитів в Уневі (*Про Унівську Святоуспенську Лавру Студійського Уставу див.:* Мицько, 1998; Лаба, 1997), до нього напередодні свята Успіння Пресвятої Богородиці під вікно келії прийшов єврейський хор (Сергійчук, 2015: 397). Вони співали єврейські та українські пісні, а після цього владика пригостив їх вином (Сергійчук, 2015: 397).

З іншого боку, можна зробити припущення, що вітальні зустрічі євреїв греко-католицьких архієреїв на території Львівської архієпархії ввійшли у певну традицію в міжвоєнний час. Цьому є підтвердження, що подібні випадки відбувалися як з митрополитом Андреєм Шептицьким, так і з його єпископом-помічником Іваном Бучком (1891 – 1974) (*Про архієпископа Івана Бучка див.:* Марусин, 2008; Гентош, 2015: 96–98). Він, зокрема, у газеті «Діло» за 18 вересня 1936 р. твердить, що є надзвичайно зворушеним, коли його вітають євреї мовою іврит з нагоди його візитацій (Єпископ І. Бучко, 1936: 5).

Таким чином, єврейська сторона висловлювала прагнення до поглиблення діалогу і згодом прохала єпископат окреслити своє ставлення до сіонізму та ідеї відновлення єврейської державності у Палестині. Першим виступив у пресі згаданий владика Іван Бучко. В інтерв'ю, яке опублікувало «Діло» він надзвичайно різко висловився проти всіляких виявів антисемітизму, зокрема побиття студентів-євреїв та людей, які відвідують єврейські крамниці в рамках кампанії бойкоту їхніх товарів (Єпископ І. Бучко, 1936: 5). Підтвердив, що солідарний із заявами німецьких та австрійських кардиналів, які стоять в обороні гідності євреїв (Єпископ І. Бучко, 1936: 6). Засудив нацизм, зокрема вказуючи на такі його складові, як неопоганство та палення книг (Єпископ І. Бучко, 1936: 5). Ствердив, що євреям належить мати свою державу, і вони її обов'язково здобудуть у результаті боротьби (Єпископ І. Бучко, 1936: 6).

У подібному дусі висловився і митрополит Андрей Шептицький в липні 1939 р. На розмові з представником єврейської преси він заявив: «Завжди був прихильником ідеї відродження жидівського народу і реституції жидівської держави в Палестині. Сіонізм вважаю за народний рух – натуральний і здоровий» (ЦДІАЛ. Ф. 408. Оп. 1. Спр. 626. Арк. 1). Наприкінці митрополит додав: «Тяжкі є ваші визвольні змагання і багато перешкод знаходиться на вашій дорозі. Будьте витривалі і вірте в перемогу ваших ідеалів. Народ, який стільки дав людській культурі, освітить світ прекрасним видовищем воскресіння з руїн своєї Вітчизни вступлення до родини вільних на-

родів. Моя симпатія є на вашій стороні. З задоволенням констатую розвиток і сукцеси сіонізму. З правдивою сатисфакцією довідуюся про поступи в працях по відбудові Палестини, розквіту краю і формування нового типу жида. Вірю, що всі спроби будуть укороновані повною перемогою» (ЦДІАЛ. Ф. 408. Оп. 1. Спр. 626. Арк. 1).

Варто також зазначити, що для митрополита Андрея Шептицького Палестина не була невідомою землею. У серпні 1905 та у вересні 1906 р. він разом з паломниками із Галичини побував там особисто (Редлих, 2009: 198). У нього навіть виникла ідея заснування паломницького центру на Святій Землі (Редлих, 2009: 198), однак втілити цей задум до кінця так і не вдалося.

З початком Другої світової війни ставлення митрополита до євреїв залишилося незмінним. Воно лише набуло нового розуміння їхнього становище у рамках тих геополітичних змін. Це засвідчують спогади о. Володимира Пелеха, наукового секретаря глави Греко-Католицької Церкви, про події вересня 1939 р. Він пише: «Я з цікавости збіг вулицею Петра Скарги вниз до вулиці Городецької, щоб побачити «визволителів». На хіднику вже чекали групи людей. За короткий час зі сторони костела св. Анни почувся гуркіт танків, а відтак появилися самі танки, з яких визирали совєтські вояки. Один з перших танків зупинився недалеко мене, тому що побачив жінку з семітськими рисами лиця, яка піднесла китицю квітів, поцілувавши запорошену бляху машини. Коли танкіст, усміхаючись, подякував, вона з іншими її собратами-одноплемінниками вигукнула: «Да здраствует красная армія», під поблажливий погляд подібних інших мовчазних присутніх. Повернувшись до палати, я розказав Митрополитові про цей випадок, а він сказав, що не всі «вони» (тобто жиди) були багачами, а вітають москалів тому, що це вже є в їхній природі бути опортуністами, тим більше, що в теперішній Німеччині вони вже зазнали багато лиха і кривди» (Пелех, 1989: 119).

У цьому ключі також цікавими будуть думки іншого представника єпископату Львівської архієпархії владики Івана Бучка. Він ще у 1936 р. не погоджувався із закидами щодо масової участі євреїв у комуністичному русі через особливості індивідуалістичної ментальності останніх і подекуди навіть виправдовував євреїв-комуністів історичними та суспільно-економічними моментами (Єпископ І. Бучко, 1936: 5). Наголошував, що вподобання та дії одиниць не можна приписувати загалу (Єпископ І. Бучко, 1936: 5).

Митрополит у часи першої радянської окупації продовжував підтримувати контакти з представниками єврейського духовенства. Курт Левін, згадуючи про цей період, пише, що до його батька, рабина Єзикіїла Левіна, почали приходити «таємні відвідувачі». Ними були люди від митрополита Андрея Шептицького (Левін, 2007: 42). Справа полягає у тому, що події ювілею глави Греко-Католицької Церкви у 1935 р., започаткували дружбу між ним і рабином (Левін, 2007: 30). «Митрополит і мій батько обмінювалися думками, радилися, що робити у цій складній ситуації. Батькові було надто небезпечно показуватися в соборі Юра, а тому розмови провадилися через посланців. Згодом я довідався, що говорили вони головним чином про те, як давати собі раду з непосильними податками, накладеними на релігійні установи, і як розуміти офіційну політику совітів стосовно релігії. Ці перемовини відбувалися в цілковитій таємниці, тому що становище Митрополита Андрея в ті дні також було загрозливим» (Левін, 2007: 42).

Висновки. Початок німецько-радянської війни і наступні події геноциду проти євреїв стали завершальним етапом у відносинах між митрополитом і представниками єврейського народу. На момент початку німецької окупації у глави Греко-Католицької Церкви був сорокарічний досвід тісних контактів з галицьким єврейством, який у другій половині 1930-х рр. перейшов у співпрацю. Ця співпраця полягала у створенні юдеохристиянської спільноти у Львові. Вона мала стати виразником бажань митрополита щодо євреїв Галичини. Адже його протягом усього цього періоду цікавило навернення їх до християнства, а проповідування їм Євангелія він уважав своїм обов'язком душпастиря. Хибним є бачення особи митрополита Андрея Шептицького винятково у світлі доби після ІІ Ватиканського собору. Він, хоча за влучним виразом кардинала Любомира Гузара і був «провісником екуменізму», залишався однак людиною своєї епохи. Епохи сотеріологічного інклюзивізму, який стверджував, що спасіння є лише у рамках Католицької Церкви. Проте йому була притаманна гнучкість і дипломатичність, що унеможливлювали конфлікти у питаннях віри з людьми інших релігій та

конфесій. А переконання, що вибір християнства повинен мати у собі свобідну волю, спричинив до того, що під час Голокосту він не практикував розмов про навернення чи проповідування Євангелія людям, що опинилися без свободи.

У міжвоєнний період митрополит Андрей Шептицький не уникав гострих політичних запитань, що у той час суспільних настроїв, могли йому нашкодити. Він, зокрема, відкрито підтримував сіонізм, ідею створення єврейської держави у Палестині. Намагався перешкодити розвитку антисемітизму серед української громадськості. Під час першої радянської окупації глава Греко-Католицької Церкви продовжував перемовини з окремими єврейськими релігійними діячами. Цей безперервний контакт з єврейською стороною спричинив до витворення послідовної поведінки опору митрополита нацистам у роки Голокосту, переходу до крайніх заходів, які полягали у порятунку всіх можливих євреїв, котрі зверталися до нього по допомогу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Баран, 1947 – Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Мюнхен, 1947. 151 с.

Гентош, 2006 – Гентош Л. Ватикан і виклики модерності: Східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914 – 1923). Львів, 2006. 456 с.

Гентош, 2015 – Гентош Л. Митрополит Шептицький 1923 – 1939. Випробування ідеалів. Львів, 2015. 586 с.

Гузар, 2015 – Гузар Л. Андрей Шептицький, Митрополит Галицький, (1901 – 1944) – провісник екуменізму. Львів, 2015. 495 с.

Єпископ І. Бучко, 1936 – Єпископ І. Бучко протии антисемітизму. Діло. 1936 р. № 210. 18 вересня. С. 5–6.

Королевський, 2014 – Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865 – 1944). Львів, 2014. 490 с.

Кравчук, 2003 – Кравчук А. Соціальне вчення та діяльність Митрополита Андрея Шептицького під час німецької окупації // Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1941 – 1944. Київ, 2003. С. 248–281.

Кривченюк, 1965 – Кривченюк О. З нової літератури про слугу Божого митрополита Андрея Шептицького // Християнський Голос. 1965. № 50. С. 15–20.

Лаба, 1990. – Лаба В. Митрополит Андрей Шептицький: його життя і заслуги. Люблін, 1990. 63 с.

Лаба, 1997 – Лаба В. Нарис історії села Унів та Унівського монастиря від найдавніших часів до 1939 р. Львів, 1997. 30 с.

Левін, 2007 – Левін К. Мандрівка крізь ілюзії. Львів, 2007. 478 с.

Левін, 1960 – Левін К. Митрополит Андрей Шептицький і жидівське суспільство // Світло. 1960. № 11. С. 482–486.

Ленцик, 2001 – Ленцик К. Визначні постаті Української Церкви: митрополит Андрей Шептицький і Патріярх Йосиф Сліпий. Львів, 2001. 608 с.

Марусин, 2008 – Марусин М. Архіпастир скитальців архієпископ Іван Бучко. Львів, 2008. 359 с.

Мицько, 1998 – Мицько І. Святоуспенська Лавра в Уневі (кінець XIII ст. – кінець XX ст.). Львів, 1998. 319 с.

Пастирське послання, 1998 – Пастирське послання митрополита Андрея Шептицького до духовенства «О канонічній візитації», 26 липня 1902 р. // Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944 / ред. А. Кравчука. Львів, 1998. Т. II, кн. I. С. 117–136.

Пелех, 1989 – Пелех В. Мій святий працедавець // Альманах УНС. 1989. № 79. С. 89–126.

Письма-послання, 1961 – Письма-послання Митрополита Андрея з часів большевицької окупації. Йорктон, 1961. 80 с.

Письма-послання, 1969 – Письма-послання Митрополита Андрея Шептицького, ЧСВВ з часів німецької окупації. Йорктон, 1969. 454 с.

Пінчевська, 2013 – Пінчевська Б. Творчість єврейських художників Східної Галичини 1900 – 1939 роках: монографія. Корсунь-Шевченківський, 2013. 220 с.

Рабіни, 1936 – Рабіни м. Львова у митрополита Шептицького // Діло. 1936. № 16. 23 січня. С. 3.

Редлих, 2009 – Редлих Ш. Моральные принципы в повседневной действительности: Митрополит Андрей Шептицкий и евреи в период Холокоста и Второй мировой войны // Єгупець. 2009. № 16. С. 195–202.

Римська, 1958 – Римська або Львівська єпархія: для інформативного процесу беатифікації й канонізації слуги божого Андрея Шептицького, Архієпископа Львівського українців, Митрополита Галицького, Єпископа Камянця-Подільського: артикули для започаткування процесу. Рим, 1958. 71 с.

Сергійчук, 2015 – Сергійчук В. Українські державники: Андрей Шептицький. Вишгород, 2015. 440 с.

Сусак, 1997 – Сусак В. Леопольд Крец – стипендіат митрополита Шептицького // Галицька Брама. 1997. № 31. С. 14–15.

Твори, 1965 – Твори Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи. Торонто, 1965. 277 с.

Хамула, 1969 – Хамула М. Глиняни – місто моїх килимів. Спогади українського промисловця – організатора килимарства в Західній Україні. Нью-Йорк, 1969. 139 с.

ЦДІАЛ – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.

Jubileusz metropolity, 1935 – Jubileusz metropolity // Chwila. 1935. 29 lipca. S. 2.

REFERENCES

Baran, 1947 – Baran S. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi: zhyttia i diialnist [Metropolitan Andrei Sheptytskyi: life and work]. Miunkhen, 1947. 151 s. [in Ukrainian]

Hentosh, 2006 – Hentosh L. Vatykan i vyklyky modernosti: Skhidnoievropeiska polityka papy Benedykta XV ta ukrainsko-polskyi konflikt u Halychyni (1914 – 1923) [The Vatican and the challenges of modernity. Eastern European politics of Pope Benedict XV and Ukrainian–Polish conflict in Galicia (1914 – 1923]. Lviv, 2006. 456 s. [in Ukrainian]

Hentosh, 2015 – Hentosh L. Mytropolyt Sheptytskyi 1923 – 1939. Vyprobuvannia idealiv [Metropolitan Andrei Sheptytskyi (1923–1939). A trial of ideals]. Lviv, 2015. 586 s. [in Ukrainian]

Huzar, 2015 – Huzar L. Andrei Sheptytskyi, Mytropolyt Halytskyi, (1901 – 1944) – provisnyk ekumenizmu [Andrei Sheptytskyi, Metropolitan of Halych, (1901 – 1944) – a pioner of ecumenism]. Lviv, 2015. 495 s. [in Ukrainian]

Iepyskop I. Buchko, 1936 – Yepyskop I. Buchko protyy antysemityzmu [Bishop I. Buchko against antisemitism] // Dilo. 1936. № 210. 18 veresnia. S. 5–6. [in Ukrainian]

Korolevskyi, 2014 – Korolevskyi K. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi (1865 – 1944) [Metropolitan Andrei Sheptytskyi (1865 – 1944)]. Lviv, 2014. 490 s. [in Ukrainian]

Kravchuk, 2003 – Kravchuk A. Sotsialne vchennia ta diialnist Mytropolyta Andreia Sheptytskoho pid chas nimetskoi okupatsii [The Social Teaching and Activity of Metropolitan Andrei Sheptytskyi during the German Occupation] // Mytropolyt Andrei Sheptytskyi. Dokumenty i materialy 1941 – 1944. Kyiv, 2003. S. 248–281. [in Ukrainian]

Kryvcheniuk, 1965 – Kryvcheniuk O. Z novoi literatury pro sluhu Bozhoho mytropolyta Andreia Sheptytskoho [From new literature about the servant of God Metropolitan Andrei Sheptytskyi] // Khrystyianskyi Holos. 1965. № 50. S. 15–20. [in Ukrainian]

Laba, 1990. – Laba V. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi: yoho zhyttia i zasluhy [Metropolitan Andrei Sheptytskyi: his life and achievements]. Liublin, 1990. 63 s. [in Ukrainian]

Laba, 1997 – Laba V. Narys istorii sela Univ ta Univskoho monastyria vid naidavnishykh chasiv do 1939 r. [Essay of the history of the village Univ and Univ monastery from the earliest times to 1939]. Lviv, 1997. 30 s. [in Ukrainian]

Levin, 2007 – Levin K. Mandrivka kriz iliuzii [A journey through illusions]. Lviv, 2007. 478 s. [in Ukrainian]

Levin, 1960 – Levin K. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi i zhydivske suspilstvo [Metropolitan Andrei Sheptytskyi and Jew society] // Svitlo. 1960. № 11. S. 482–486. [in Ukrainian]

Lentsyk, 2001 – Lentsyk K. Vyznachni postati Ukrainskoi Tserkvy: mytropolyt Andrei Sheptytskyi i Patriiarkh Yosyf Slipyi [Outstanding figures of the Ukrainian Church: Metropolitan Andrei Sheptytskyi and Patriarch Joseph Slipyi]. Lviv, 2001. 608 s. [in Ukrainian]

Marusyn, 2008 – Marusyn M. Arkhipastyr skytaltsiv arkhiiepyskop Ivan Buchko [Archbishop of refugees Archbishop Ivan Buchko]. Lviv, 2008. 359 s. [in Ukrainian]

Mytsko, 1998 – Mytsko I. Sviatouspenska Lavra v Unevi (kinets XIII st. – kinets XX st.) [Holy Dormition Lavra in Univ (end of the XIII century – the end of the XX century)]. Lviv, 1998. 319 s. [in Ukrainian]

Pastyrske poslannia, 1998 – Pastyrske poslannia mytropolyta Andreia Sheptytskoho do dukhovenstva «O kanonichnii vizytatsii», 26 lypnia 1902 r. [Pastoral letter of Metropolitan Andrei Sheptytskyi to the clergy «About the canonical visit», 26 July 1902] // Mytropolyt Andrei Sheptytskyi: zhyttia i diialnist. Dokumenty i materialy 1899 – 1944 / red. A. Kravchuka. Lviv, 1998. T. II, kn. I. S. 117–136. [in Ukrainian]

Pelekh, 1989 – Pelekh V. Mii sviatyi pratsedavets [My Holy employer] // Almanakh UNS. 1989. № 79. S. 89–126. [in Ukrainian]

Pysma-poslannia, 1961 – Pysma-poslannia Mytropolyta Andreia z chasiv bolshevytskoi okupatsii [Letters–messages of Metropolitan Andrei since the Bolshevik occupation]. Yorkton, 1961. 80 s. [in Ukrainian]

Pysma-poslannia, 1969 – Pysma-poslannia Mytropolyta Andreia Sheptytskoho, ChSVV z chasiv nimetskoi okupatsii [Letters–messages of Metropolitan Andrei Sheptytskyi, OSBM from the German occupation]. Yorkton, 1969. 454 s. [in Ukrainian]

Pinchevska, 2013 – Pinchevska B. Tvorchist yevreiskykh khudozhnykiv Skhidnoi Halychyny 1900 – 1939 rokakh: monohrafiia [The creativity of Jewish artists of Eastern Galicia (1900 – 1939): monograph]. Korsun-Shevchenkivskyi, 2013. 220 s. [in Ukrainian]

Rabiny, 1936 – Rabiny m. Lvova u mytropolyta Sheptytskoho [Rabbis of Lviv visits Metropolitan Sheptytskyi] // Dilo. 1936. № 16. 23 sichnia. S. 3. [in Ukrainian]

Redlykh, 2009 – Redlykh Sh. Moralnыe pryntsypы v povsednevnoi deistvytelnosty: Mytropolyt Andrei Sheptytskyi y evrey v peryod Kholokosta y Vtoroi myrovoi voinы [Moral principles in everyday reality: Metropolitan Andrei Sheptytskyi and the Jews during the Holocaust and World War II] // Yehupets. 2009. № 16. S. 195–202. [in Russian]

Rymska, 1958 – Rymska abo Lvivska yeparkhiia: dlia informatyvnoho protsesu beatyfikatsii y kanonizatsii sluhy bozhoho Andreia Sheptytskoho, Arkhiiepyskopa Lvivskoho ukraintsiv, Mytropolyta Halytskoho, Yepyskopa Kamiantsia-Podilskoho: artykuly dlia zapochatkuvannia protsesu [Roman or Lviv diocese: for the informative process for the beatification and canonization of servant of God Andrei Sheptytskyi, Archbishop of Lviv of the Ukrainians, Metropolitan of Halych, and Bishop of Kamianets-Podilskyi: articles to begin the process]. Rym, 1958. 71 s. [in Ukrainian]

Serhiichuk, 2015 – Serhiichuk V. Ukrainski derzhavnyky: Andrei Sheptytskyi [Ukrainian statesmen: Andrei Sheptytskyi]. Vyshhorod, 2015. 440 s. [in Ukrainian]

Susak, 1997 – Susak V. Leopold Krets – stypendiat mytropolyta Sheptytskoho [Leopold Krets – grant holder of Metropolitan Sheptytskyi] // Halytska Brama. 1997. № 31. S. 14–15. [in Ukrainian]

Tvory, 1965 – Tvory Sluhy Bozhoho Mytropolyta Andreia Sheptytskoho. Pastyrski lysty [Works of Servant of God Metropolitan Andrei Sheptytskyi. Pastoral letters]. Toronto, 1965. 277 s. [in Ukrainian]

Khamula, 1969 – Khamula M. Hlyniany – misto moikh kylymiv. Spohady ukrainskoho promyslovtsia – orhanizatora kylymarstva v Zakhidnii Ukraini [Clyniane – the city of my carpets. Memories of Ukrainian industrialist, organizer of carpet weaving in Western Ukraine]. Niu-York, 1969. 139 s. [in Ukrainian]

TsDIAL – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv [Central state historical archive of Ukraine, Lviv].

Jubileusz metropolity, 1935 – Jubileusz metropolity [Anniversary of Metropolitan] // Chwila. 1935. 29 lipca. S. 2. [in Polish]

Стаття надійшла до редакції 02.02.2018 р.

УДК 39 (477.87) (437.6) (438)

Володимир НАКОНЕЧНИЙ,
orcid.org/0000-0002-0386-2162
кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв (Україна, Київ) nakonechniy.ua@gmail.com

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВЗАЄМИНИ 1930-х РОКІВ У ДЗЕРКАЛІ «НАШОГО ЛЕМКА»

Стаття присвячена дослідженню становища лемків у польській державі за публікаціями «Нашого лемка». З'ясовано найбільш складні проблеми українсько-польських взаємин в другій половині 1930-х рр. Підсумовано, що видавці газети провадили важливу працю над плеканням в русинському середовищі почуття етнічної самобутності та загальноукраїнської єдності.

Ключові слова: *польсько-українські відносини, «Наш лемко», редакційна політика, національний тиск, Друга Річ Посполита.*

Volodymyr NAKONECHNYJ,
Ph D (History), Associate Professor at the Department of International Relationships of Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine, Kyiv) nakonechniy.ua@gmail.com

UKRAINIAN-POLISH RELATIONS IN 1930s IN THE MIRROR OF «NASH LEMKO»

The article is devoted to the clarification of the situation of the Lemkos in the Polish state in the notes of «Nash Lemko». It has been investigated that today's studies of the subject have almost entirely disappeared from the viewpoint of historians, the policy of the Polish state regarding the inhabitants of the Lemko territories, which, due to a certain distance from the ethnic center and mountain specificity, underwent a much more brutal denationalization of the local population and undeniably violated its natural rights to choose its own cultural identity.

The most complex problems of the Ukrainian-Polish relations in the second half of the 1930s have been revealed. The articles of «Nash Lemko» testified that the specific «ward» of the Polish state was felt in all areas of life of the Ukrainian population of the mountainous territories. A special attention has been paid to the sphere of self-organization of the public space. The particular victims of the repressive policy of the Polish administration in the the Lemko Region were the «Prosvita» reading rooms, as they were the leaders of the national education and culture. The Polish Government's actions in the educational sphere were marked by the specific cruelty: despite the international commitments undertaken, the Polish began the destruction and de-Ukraineization of the Lemko school. The attention was paid to the historical memory of the Lemkos. Officials made considerable efforts to reduce the Ukrainian influence on the processes of forming the national identity of the Rusyns. Polish authorities used different means in this struggle - they tolerated the propaganda of the Muscophile vision of the past of the Rusyns or tried to display them as citizens of Poland. Therefore, officials were generally expected to repress i publications that shaped the Ukrainian optics of Lemkos past and future. A vivid example was «Nash Lemko», on epy pages of which we can observe the biggest quantity of censorial excerpts specifically in the historical rubrics. Along with repressive actions regarding Lemko group public initiatives of a pro-Ukrainian nature, the Polish administration brazenly interfered even in the private life of the Rusyns (Ruthenians), trying, for example, to regulate the style of their clothes.

Consequently, it has been stated that the messages of «Nash Lemko» allow us to draw conclusions about the brutal and illegal treatment of the Polish administration towards the Ukrainian minority of the Lemko Region. Therefore, the publications of the «Nash Lemko» are sincerely respected, despite the censorship and authority attacks, they carried out their important work on cultivating of the feeling of an ethnic identity and a national unity in the Rusyns' (Ruthenian) environment.

Key words: *Polish-Ukrainian relations, «Nash Lemko», editorial policy, national pressure, Second Commonwealth.*

Постановка проблеми. Питання українсько-польських взаємин на західноукраїнських землях у міжвоєнне двадцятиліття давно стало популярним сюжетом сучасних історіографічних студій. Пояснюється це тим, що українські дослідники вповні виправдано саме в тому часі шукають корені подальших трагічних подій міжнаціонального протистояння. При цьому увага зазвичай фокусується на галицьких теренах, де опір ґвалтовній полонізації набув масовості та політичної організованості. Водночас надалі практично цілковито з поля зору істориків випадає політика польської держави стосовно заселених українцями лемківських теренів, що, внаслідок певної віддаленості від етнічного центру та гірської специфіки, зазнавали значно брутальнішої денаціоналізації місцевого населення та безапеляційного ущемлення природних прав на обрання власної національно-культурної ідентифікації.

Найбільш інформативним джерелом у висвітленні цієї проблеми є матеріали лемківської періодики, котра невтомно фіксувала такі прояви національного безправ'я. Як відомо, єдиною русинською газетою проукраїнської орієнтації того часу був «Наш лемко», котрий виходив в другій половині 1930-х рр. Саме з його шпальт ми дізнаємося про сплановане та послідовно реалізоване численними представниками польської адміністрації багатолітнє насилля над національним вибором лемків. Незважаючи на постійні конфіскації чи то окремих дописів, чи то навіть цілих чисел газети, редаговане Юліаном Тарновичем видання вело героїчну, хоча й нерівну боротьбу за право лемків бути українцями, інформуючи своїх читачів про форми та методи винародовлення найбільш західної етнічної групи нашого народу.

Аналіз досліджень. З огляду на унікальність «Нашого лемка» як історичного джерела, про нього неодноразово згадується в історіографії лемкознавства (Наконечний, 2017a; Наконечний, 2017b). Натомість, наразі відсутні самостійні студії, де би з'ясовувалася евристична цінність матеріалів часопису для реконструкції специфіки польсько-українських відносин на Лемківщині в останні передвоєнні роки. Цим і зумовлена актуальність нашої розвідки.

Мета статті полягає у з'ясуванні специфіки відображення на шпальтах «Нашого лемка» українсько-польських взаємин в другій половині 1930-х рр.

Виклад основного матеріалу. Як свідчать дописи «Нашого лемка», специфічна «опіка» польської держави відчувалася абсолютно у всіх галузях життя українського населення гірських теренів. Та найбільш дошкульною така увага була до сфери самоорганізації громадського простору. Представники польської адміністрації всіх рівнів – від солтиса до поліцейського та представника фіскальної служби – особливо уважно приглядалися до тих русинів, котрі сповідували українську національну орієнтацію. При цьому маркером останньої в очах чиновників був факт передплати селянами «Нашого лемка». Хоча газета виходила вповні легально і перед тим, як потрапити до рук до читача переходила прискіпливе цензурування, передплатники видання автоматично потрапляли до списку неблагонадійних. До таких лемків під різними приводами навідувалися урядники та карали за найдрібніші, нерідко цілковито надумані правопорушення. Жалі про такі відвідини доволі часто потрапляли до колонки редакційної пошти, хоча й здебільшого у скороченому цензурованому вигляді. Оскільки підшивка «Нашого лемка» в бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка містить примірники з цензурного комітету, ми подекуди маємо нагоду отримати дійсну картину звернень лемків до своєї газети. Так, зі згаданого приводу анонімний дописувач скаржився: «Від часу, як я запренумерував «Нашого лемка», посипалися на мене кара за карою. Поліція спеціально опікується мною. […] Всіх тих, що почувають себе українцями, поліція переслідує, а староство казало мені, абим не бавився в політику, бо у нас читати газету «Наш лемко» то велика політика […]. Гірко нам тут живеться, доноси, клевети та хліб насущний, але ми віримо в кращу будучність» (Гарні слова, 1934). Відзначимо, що, переслідуючи передплатників «Нашого лемка», польська адміністрація водночас всіляко заохочувала русинів читати москвофільську альтернативу видання – газету «Лемко», що видавалася у Криниці.

Спеціальними об'єктами репресивної політики польської адміністрації на Лемківщині стали читальні «Просвіти» як провідники національної освіти та культури. Державні чиновники намагалися за будь-яку ціну віднайти причини, котрі б уможливили закриття цих осередків української духовності. На людей, котрі під читальні давали власні оселі, зводи-

лися численні наклепи у правопорушеннях, а коли такі годі було віднайти – не зупинялися перед фальшуванням «доказів» небезпечної громадської поведінки (Читальня загрожує, 1936).

Такі репресивні заходи посилювалися ще й цілеспрямованою акцією одурманення лемків польською та москвофільською пропагандою, підсолодженою різними матеріальними заохоченнями. Як приклад, наведемо допис мешканця села Ропиця руська Горлицького повіту про заснування читальні «Просвіти», що, за його словами, була «темним духам сіллю в оці». Після цієї події місцева вчителька з учителем-поляком згуртували національно інертних представників лемківської громади і наперекір українцям заснували «Kyiko miodzierzy rusko-polskiej». До того осередку денаціоналізації пристали й кілька «газдів, як зачувати, приманених ковбасою, цукерками, папіросками». «Худібка повелася на чуже сіно», – дотепно зауважив очевидець події. Тавруючи таких нерозбірливих односельчан як національних перевертнів, дописувач наголосив на небезпеці подібної громадської поведінки, що закріплює у свідомості поневолювачів образ лемка, котрий несвідомий власного «Я». «Ропичани, Лемки, – емоційно звертається до русинської громади свідок тих подій, – хто продає свою народність, віру свою, це або зрадник Юда або безумна риба, що йде на панській гачок. Схаменіться, пізнавайте, хто вам брат, а хто враг. Не ласіться на чужі охлапи, на що навіть порядна собака не піде. Гуртуйтесь до братів своїх рідних. Не треба вам чужих богів. Гляньте на інші народи, усі гуртуються, усі обєднані в собі, а ви?» (Село Ропиця, 1934). Звісно, як свідчить цензорський примірник «Нашого лемка», згадана цитата була вирізана.

Поряд із такими фактами національної нерозбірливості у русинському середовищі, «Наш лемко» з особливою повагою відгукувався про тих громадян, котрі не зрадили власному національному сумлінню та не піддалися ані на погрози польської адміністрації, ані на ласі пропозиції москвофільських агітаторів. Важливо, що шпальти газети завжди були сповнені національним оптимізмом, котрий мав мобілізувати проукраїнські настрої серед русинів: «Одначе українці на Лемківщині не падуть духом, а працюють дальше над собою, бо вірять незломно в кращі дні – Честь їм за це!» (Замикають читальні, 1935).

Прикметно, що безоглядно нападаючи на читальні «Просвіти», польські чиновники всіляко намагалися протиставити їм, як своєрідну ідейну альтернативу, москвофільські заклади подібного ґатунку, а саме – читальні Товариства ім. Качковського (Як творяться читальні, 1934). На численних прикладах дописувачі «Нашого лемка» доводили, що поляки всіляко сприяють москвофільській пропаганді в русинських містах і селах та завжди допомагають їхній боротьбі з українцями.

Та найбільшою ґвалтовністю були позначені дії польської адміністрації в освітній сфері. Нагадаємо, що за міжнародними зобов'язаннями, польська держава гарантувала культурну автономію своїм національним меншостям, передовсім, найбільш чисельній – українцям. Але в короткому часі чиновникам стало зрозуміло, що без тотального впливу на школу буде неможливо реалізувати плани з денаціоналізації, а згодом, і полонізації русинського населення. Тож всупереч взятим на себе міжнародним зобов'язанням, поляки розпочали ґвалтовну деукраїнізацію лемківської школи. Передовсім здійснювалися спроби замінити українські впливи в школі на москвофільські. Як свідчать дописи «Нашого лемка», українські букварі повсюдно замінялися на москвофільський підручник. Мова йде про буквар, написаний москвофілом Мефодієм Трохановським, що його видало у Львові в 1933 р. польське «Державне видавництво шкільних книг». Цей буквар було складено так званою «лемківською бесідою» – москвофільським говором лемківської говірки. Такій, за словами кореспондента «Нашого лемка», «юдиній роботі криницьких божків» гаряче сприяла Львівська шкільна кураторія, зобов'язана пильнувати національних прав русинських дітей. Втім, лемки виявилися свідомими небезпеки такої заміни в початковій школі української літературної мови москвофільським «язичієм». Один із дописувачів газети відзначив: «Днесь знає кожний лемко, що його говіркою може послуговуватися біля своєї хати, одначе в школі мусить панувати спільна українська літературна мова. […] [Лемки] домагаються в школі української літературної мови – такої, якою навчають у всіх українських школах, бо вони діти одної Матері! Це не є обяв одиниць, це воля всіх лемків» («Ми не хочемо

букварів», 1934). Звісно, і цей допис зазнав репресії – його було суттєво пошматовано цензорською рукою.

Тимчасово програвши боротьбу за мову початкового навчання, польська шкільна адміністрація взялася за самовільне переформатування навчального плану лемківської школи. Розуміючи значущість релігійного виховання для збереження національної ідентичності русинів, чиновники від освіти взялися за різке скорочення годин навчання греко-католицького катехизму. З'ясовуючи мотивацію шкільних інспекторів, дописувач «Нашого лемка» вказав: «Це є на руку різним перевертням, москвофільським божникам та кацапським учителям, які останніми роками сіяли чорні зерна безбожництва та недовірства між населенням, нарочно спроваджували з різних чужинецьких видавництв большевицькі брошури та давали читати шкільній молоді» (Що далі, 1934). І цю цитату не пошкодувала рука цензора.

Іншою загрозою для національного шкільництва лемків стала насильна заміна вчителів-українців на поляків. Перших засилали до шкіл з переважальним польським контингентом, натомість другими обсаджували русинські навчальні заклади, розраховуючи на потрібний денаціоналізуючий ефект. Ці вчителі, не знаючи рідної мови місцевого населення, навчали лемківських дітей у школі польською, попри закон, що забезпечував право науки рідною мовою (Біда з лемками, 1936). І ця ситуація стала темою багатьох дописів на сторінках «Нашого лемка», де відверто було вказано, що «поляк-учитель нічим не відріжняється від поляка-поліціянта» (Дитина, 1935).

Не залишилася поза увагою польської адміністрації і сфера церковно-релігійного життя лемківської громади, котра специфікою своєї традиції завжди була надійним заборолом проти ополячення лемків. Релігійна політика польської держави була спрямована на те, щоби засобами пропаганди довести лемкам, що вони є «поляками-уніатами». Особливо безапеляційною така пропаганда стала навесні 1934 р., коли в Римі призначили папського адміністратора для Лемківщини. Редакція «Нашого лемка» постійно наголошувала своїм читачам, що русини є греко-католиками і цим принципово відрізняються від окупантів: «Як бачимо, Лемківщина все мала живі зв'язки тільки із сходом. Твердження, що всі лемківські церкви побудували польські панове-шляхта також неправдиві. В церковних хроніках виразно записано, що лемки самі собі спільно церкви будували, а деякі церкви будували лемки-солтиси» (Лемко, 1934).

Бачачи, що затуманити релігійну свідомість лемків неможливо, польські чиновники всіляко пильнували, щоб русинські парафії посідали лояльні до влади священики. В іншому випадку, національно свідомого душпастиря очікувало примусове перенесення до сіл, де переважало польську населення. На шпальтах газети знаходимо неодноразові скарги лемків, що польська адміністрація безправно усуває громадсько-активних парохів-українців з парафії. Натомість, на їхнє місце владою призначалися москвофіли, котрі намагалися перевести свою паству на російське православ'я. Такі священики, разом із місцевими чиновниками, забороняли населенню читати українську релігійну літературу та молитися рідною мовою. Змальовуючи цю ситуацію, дописувачі газети скрушно вказували: «Гляньмо браття, як гарно на Лемківщині; хто зробить крок до світла до науки, то це вже крок до тюрми…» (Лемко, 1936а).

Прискіпливою з боку польської адміністрації була й увага до історичної пам'яті лемків. Державні чиновники докладали чималих зусиль, щоб зменшити українські впливи на процеси формування національної самосвідомості русинів. Засобів у цій боротьбі польська влада не добирала – толерувала пропаганду москвофільського бачення минулого русинів чи намагалася показати їх як зденаціоналізованих поляків. Тож вповні очікуваними були репресії чиновників стосовно видань, котрі формували в лемків українську оптику їхнього минулого та майбутнього. Промовистою ілюстрацію тут став «Наш лемко», на чиїх шпальтах подибуємо найбільше цензорських викреслень саме в історичних рубриках. Особливо польських чиновників турбувало плекання пам'яті про короткочасну державність західних українців і героїчний захист ними Західноукраїнської народної республіки. Щорічні дописи у «Нашому лемку» з приводу проголошення соборності 22 січня 1919 р. постійно зазнавали цензорської конфіскації. Так, в одному зі сконфіскованих текстів так висвітлювалася цей героїчний для зазбручанських українців день: «В тому пропам'ятному історичному дні, наперекір усім

злобним твердженням, Український Нарід засвідчив свою духовну єдність і нерозлучність. У тому дні сказали світові, що ми – Кубанці й Придніпрянці, Волиняки й Поліщуки й ті з далекого Підляшшя й Холмщини, Гуцули, Бойки, Лемки, Закарпатці, Буковинці й Бесарабці – є дітьми одної спільної Матері-України, об'єднані одним бажанням, одною вірою, одною ідеєю» (Галич, 1936).

Польські цензори намагалися також коригувати вироблений на сторінках «Нашого лемка» канон національних героїв. Особливо прискіпливою їхня увага була до вшанування на шпальтах газети наддніпрянських діячів. Так, коли в листопаді 1934 р. помер Михайло Грушевський, і вся західноукраїнська преса відгукнулася на цю болючу для нації подію (Тельвак, 2008: 358–377), цензор знайшов потрібним втрутитися навіть у зміст некрологічної згадки, що була опублікована в газеті.

Попри репресивну політику польської адміністрації стосовно «Нашого лемка», вплив газети на формування історичної пам'яті лемків-українців виявився неабияким. Для прикладу наведемо цензурований лист лемка-американця до редакції своєї газети, котрий висловив своє захоплення «Нашим лемком» та його україноцентричною політикою пам'яті. Просякнувши духом історичних дописів улюбленого видання, читач відзначив: «[…] Завдяки світовій війні та великій Українській Революції, слова «Україна», «Українська Держава», «Український народ» потрясли мною до живого – я став свобідний та свідомий того, хто я є; хто нас шарпає на всі боки, хто робив з нас рабів, які хилили свою спину перед всілякими зайдами. Ми мусимо пам'ятати, що ми – сини Неньки України, браття по крові і кости тих, що живуть на Великій Україні, Буковині, Бесарабії, Галичині та Підкарпатській Україні! Ми, той великий Народ, якого ніхто знищити не потрафить! Кацапня згине не задовго, бо мусять вигинути всі такі, що пруть брата на брата! Історія нас навчає, що ми всі жили в давнині разом, мали свою державу та ми лемки творили зі всіми українськими землями від Карпат аж по Зелений Клин могучу державу – Україну» (Лист з Америки, 1934).

Не менше нарікання на сторінках «Нашого лемка» викликала економічна політика польської держави стосовно лемківських теренів. Численні автори газети звертали увагу на варварський підхід чиновників до експлуатації природних багатств регіону, їхнє небажання інвестувати у відновлювані проекти. Особливо загрозливого становища набула справа неконтрольованої вирубки лісів, що загрожувало стихійними лихами місцевому населенню. Наприклад, в одному зі сконфіскованих дописів так змальовувалася ця проблема: «Галицьким Сибіром Тебе звали, Рідна Лемківщино. […] Водами цілющих жерел Твоїх лікуються чужі, Твої власні діти вмирають в нужді, Зникають ліси з Твоїх чудових верхів, будуються мости із них на битих шляхах далеких, а для Тебе дорогами остають все далі потоки і дебри» (Костаревич, 1934).

Поряд із репресивними акціями стосовно лемківських громадських ініціатив проукраїнського характеру, польська адміністрація нахабно втручалася навіть у приватне життя русинів, намагаючись, приміром, регламентувати стиль їхнього одягу. Дописувачі видання неодноразово висловлювали жалі на цілком безправні вчинки польських урядовців, котрі агресивно ставилися до лемківської моди прикрашати свої строї національними барвами. Так, один із авторів газети оповів про самоуправство польських поліцаїв, котрі не дозволяють лемкам ходити в шапках з синьо-жовтими китицями. Таку поведінку він виправдано кваліфікував дикунством, порівнявши зі ставленням африканських колонізаторів до мешканців джунглів (Лемко, 1936b). Своєрідним продовженням цієї теми стала нашуміла в місцевій польській пресі історія про небезпеку запозичення лемками наддніпрянської техніки вишивки, адже це свідчило про зрілість національного вибору русинів (Державна рація, 1938).

Висвітлюючи впертий опір українців-лемків політиці національного гноблення з боку польської адміністрації, редакція «Нашого лемка» пропонувала й вихід з такої небезпечної для громадського спокою ситуації. На думку лемківських інтелектуалів, об'єднаних довкола свого часопису, таким виходом могло б стати надання краю національно-культурної автономії. Зрештою, це зобов'язувалася зробити молода польська держава, отримавши у своє підпорядкування українські терени Австро-Угорської імперії. Утім, будь-яка згадка про автономію на шпальтах газети наражалася на безоглядне цензурування. Так було навіть тоді, коли «Наш лемко» опубліко-

кував допис про домагання словаків мати автономію у складі Чехословаччини. У ньому цензори небезпідставно побачили паралелі з польською ситуацією гноблення національних меншин.

Висновки. Проаналізовані дописи «Нашого лемка» дають нам можливість скласти доволі повну картину ставлення польської адміністрації до українського населення Лемківщини. Ця картина вражає своєю брутальністю та беззаконням – незважаючи на взяті на себе міжнародні зобов'язання та просто загальнолюдську етику співжиття, чиновники молодої держави продемонстрували цілковиту зневагу до культурних і громадських прав русинів. З іншого боку, викликає щиру повагу громадський чин колективу «Нашого лемка» та насамперед його головного редактора Юліана Тарновича, що попри цензурні утиски та поліційні атаки, провадили свою важливу працю над плеканням у русинському середовищі почуття етнічної самобутності і загальноукраїнської єдності. Саме завдячуючи їм, і до сьогодні лемки, незважаючи на розділеність кордонами багатьох центрально-східноєвропейських країн та розсіяність світом, є однією з найбільш патріотичних етнографічних груп українського народу. Перспективним напрямом подальшого дослідження теми вважаємо створення узагальнювального дослідження про лемківську періодику міжвоєнної доби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Біда з лемками, 1936 – Біда з лемками… // Наш лемко. 1936. Ч. 14. С. 8.

Галич, 1936 – Галич Я. Сторінка нашого недавнього минулого // Наш лемко. 1936. Ч. 3. С. 3.

Гарні слова, 1934 – Гарні слова і наша дійсність // Наш лемко. 1934. Ч. 18. С. 3.

Державна рація, 1938 – Державна рація вимагає боротьби з вишивками на Лемківщині! // Наш лемко. 1938. Ч. 17. С. 3.

Дитина, 1935 – Дитина, як і життя, не дасть себе ошукати // Наш лемко. 1935. Ч. 24. С. 4.

Замикають читальні, 1935 – Замикають читальні // Наш лемко. 1935. Ч. 7. С. 6.

Костаревич, 1934 – Костаревич О. ***** // Наш лемко. 1934. Ч. 1. С. 3.

Лемко, 1934 – Лемко. В обороні історичної правди // Наш лемко. 1934. Ч. 7. С. 4.

Лемко, 1936a – Лемко. Навіть молитись не вільно // Наш лемко. 1936. Ч. 4. С. 8.

Лемко, 1936b – Лемко. Як у джунглях // Наш лемко. 1936. Ч. 4. С. 5.

Лист з Америки, 1934 – Лист з Америки // Наш лемко. 1934. Ч. 14. С. 3.

«Ми не хочемо букварів», 1934 – «Ми не хочемо букварів» // Наш лемко. 1934. Ч. 20. С. 3.

Наконечний, 2017a – Наконечний В. Русинська спільнота міжвоєнної Польщі у висвітленні «Нашого лемка» // Східноєвропейський історичний вісник. 2017. Вип. 5. С. 129-137.

Наконечний, 2017b – Наконечний В. Часопис «Наш лемко» – феномен української періодики міжвоєнного часу // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2017. Вип. 29: Ювілейний збірник на пошану Миколи Литвина. С. 520–528.

Село Ропиця, 1934 – Село Ропиця руська, пов. Горлиці // Наш лемко. 1934. Ч. 8. С. 8.

Тельвак, 2008 – Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). Київ–Дрогобич, 2008. 494 с.

Українці-Лемки, 1936 – Українці-Лемки. Нищення Українців на Лемківщині не устає! // Наш лемко. 1936. Ч. 24. С. 2.

Читальня загрожує, 1936 – Читальня загрожує публічній безпеці // Наш лемко. 1936. Ч. 22. С. 9.

Що далі, 1934 – Що далі буде? // Наш лемко. 1934. Ч. 21. С. 3.

Як творяться читальні, 1934 – Як творяться читальні Качковського на Лемківщині? // Наш лемко. 1934. Ч. 6. С. 2.

REFERENCES

Bida z lemkamy, 1936 – Bida z lemkamy… [Trouble with Lemkos …] // Our Lemko. 1936. Part. 14. S. 8. [in Ukrainian]

Halych, 1936 – Halych Ya. Storinka nashoho nedavnoho mynuloho [The page of our recent past] // Our Lemko. 1936. Part. 3. S. 3. [in Ukrainian]

Harni slova, 1934 – Harni slova i nasha diisnist [Good words and our reality] // Our Lemko. 1934. Part. 18. S. 3. [in Ukrainian]

Derzhavna ratsiia, 1938 – Derzhavna ratsiia vymahaie borotby z vyshyvkamy na Lemkivshchyni! [Public interest requires fighting embroidery in Lemkivshchyna!] // Our Lemko. 1938. Part. 17. S. 3. [in Ukrainian]

Dytyna, 1935 – Dytyna, yak i zhyttia, ne dast sebe oshukaty [The child, like life, will not be deluded] // Our Lemko. 1935. Part. 24. S. 4. [in Ukrainian]

Zamykaiut chytalni, 1935 – Zamykaiut chytalni [Closed reading rooms] // Our Lemko. 1935. Part. 7. S. 6. [in Ukrainian]

Kostarevych, 1934 – Kostarevych O. ***** // Our Lemko. 1934. Part. 1. S. 3. [in Ukrainian]

Lemko, 1934 – Lemko. V oboroni istorychnoi pravdy [In the defense of historical truth] // Our Lemko. 1934. Part. 7. S. 4. [in Ukrainian]

Lemko, 1936a – Lemko. Navit molytys ne vilno [Even praying is not free] // Our Lemko. 1936. Part. 4. S. 8. [in Ukrainian]

Lemko, 1936b – Lemko. Yak u dzhunhliakh [As in the jungle] // Our Lemko. 1936. Part. 4. S. 5. [in Ukrainian]

Lyst z Ameryky, 1934 – Lyst z Ameryky [Letter from America] // Our Lemko. 1934. Part. 14. S. 3. [in Ukrainian]

«My ne khochemo bukvariv», 1934 – «My ne khochemo bukvariv» [«We do not want the primers»] // Our Lemko. 1934. Part. 20. S. 3. [in Ukrainian]

Nakonechnyi, 2017a – Nakonechnyi V. Rusynska spilnota mizhvoiennoi Polshchi u vysvitlenni «Nashoho lemka» [Ruthenian community of inter-war poland in the view of «Nash Lemko»] // East European Historical Bulletin. 2017. Issue. 5. S. 129–137. [in Ukrainian]

Nakonechnyi, 2017b – Nakonechnyi V. Chasopys «Nash lemko» – fenomen ukrainskoi periodyky mizhvoiennoho chasu [Newspaper «Nash Lemko» is a phenomenon of Rusyn periodicals of the interwar times] // Ukraine: Cultural Heritage, National Identity, Statehood / [Ed. by Ivan Pater, editor Liubomyr Khakhula]; National Acadamy of Sciences of Ukraine, Ivan Krypiakevych Insti-tute of Ukrainian Studies. – Volume 29. Primum agere: a Collection of Studies in Honour of Mykola Lytvyn. C. 520–528. [in Ukrainian]

Selo Ropytsia, 1934 – Selo Ropytsia ruska, pov. Horlytsi [The village of Ropitsa Ruska, the county of Gorlice] // Our Lemko. 1934. Part. 8. S. 8. [in Ukrainian]

Ukraintsi-Lemky, 1936 – Ukraintsi-Lemky. Nyshchennia Ukraintsiv na Lemkivshchyni ne ustaie! [The destruction of Ukrainians in Lemkivshchyna does not stop!] // Our Lemko. 1936. Part. 24. S. 2. [in Ukrainian]

Chytalnia zahrozhuie, 1936 – Chytalnia zahrozhuie publichnii bezpetsi [Reading room threatens public safety] // Our Lemko. 1936. Part. 22. S. 9. [in Ukrainian]

Shcho dali, 1934 – Shcho dali bude? [What will happen next?] // Our Lemko. 1934. Part. 21. S. 3. [in Ukrainian]

Telvak, 2008 – Telvak V. Tvorcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykiv (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia) [Creative heritage of Mykhailo Hrushevsky in the estimations of his contemporaries (the end of the 19th and the 30th years of the 20th century)]. Kyiv–Drohobych, 2008. 494 s. [in Ukrainian]

Yak tvoriatsia chytalni, 1934 – Yak tvoriatsia chytalni Kachkovskoho na Lemkivshchyni? [How are the readers Kachkovsky in Lemkivshchyna?] // Our Lemko. 1934. Part. 6. S. 2. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 15.03.2018 р.

УДК 94 (477+438) «1930/1943»: 323.12

Володимир БАСАРАБ,
orcid.org/0000-0003-1840-0435
старший викладач кафедри політології і державного управління ДВНЗ «УжНУ»
(Україна, Ужгород) volodymyr.basarab@uzhnu.edu.ua

ПРИЧИНИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ 1930 – 1943 РОКІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛИСТІВ ТА ПАСТИРСЬКИХ ПОСЛАНЬ АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

У статті осмислюються листи та пастирські послання Андрея Шептицького, в яких Галицький митрополит аналізує причини українсько-польського протистояння, засуджує пацифікацію, руйнування православних храмів, насильне окатоличення населення Волині та Холмщини. Аналізуються чотири листи А. Шептицького до римо-католицького архієпископа Болеслава Твардовського, де описано справжні реалії протистояння українців і поляків. Відповідаючи на лист Б. Твардовського, А. Шептицький обурювався пропагуванням у польській пресі образу українця-розбійника й звинуваченням «абстрактих» українців (бо конкретних імен і прізвищ не вказано) у вбивствах поляків (теж без окреслення місць, територій, де ці злочини були скоєні).У статті також виразно окреслюється політична позиція Андрея Шептицького у справі польсько-українських стосунків на підставі аналізу пастирських послань та листів із періоду Другої світової війни.

Ключові слова: *А.Шептицький, державотворення, національна ідея, Друга світова війна, пацифікація.*

Vladimir BASARAB,
Senior Lecturer at Department of Political Science and Public Administration of State Higher Educational Establishment «Uzhgorod National University»
(Ukraine, Uzhgorod)volodymyr.basarab@uzhnu.edu.ua

THE REASONS OF UKRAINIAN-POLISH CONFRONTATION OF THE 1930s – 1943 THROUGH THE PRISM OF ANDREY SHEPTYTSKYi'S OF LETTERS AND PASTOR'S MISSIVES

In the article Andrey Sheptytskyi's letters and pastor's missives are considered. In these works the Galician metropolitan analyzes the reasons of the Ukrainian – Polish confrontation, denounces the pacification in concern of the Ukrainian people, destruction of orthodox temples, enforcement of Catholicism of the population of Volhynia and Holmshchyna.

In the article A. Sheptytskyi is described as a wise and sober-minded politician. He was eager to know who was really responsible for material and moral ruins in Holmshchyna, who was interested in the disruption of Vatican's authority. According to the archival documents, one of the metropolitan's versions is the thought of the activity of the masons and communists who wanted to create an ideological barrier between Poland and Ukraine.

Metropolitan Andrey emphasizes that with the beginning of the Second World War on the territory of Ukraine a sharp conflict between the Ukrainian and Polish peoples appeared. This conflict existed because of the chaos and uncertainty and it was difficult to understand who was a friend and who was an enemy. The situation became more complicated when the Bolsheviks began to manipulate with the Ukrainian and Polish consciousness by help of wearing the uniforms of the former or the latter army uniforms and by killing civilian population of Pidliashia, Galicia, and Volhynia. Such actions of the Red Army and NKVD agents became one of the reasons of mutual accusation between Ukraine and Poland, and provoked civilian population and military groups of both countries to a senseless bloodshed. At the same time, different criminal groups became active and they wanted to enrich themselves in the period of absence of the strong and stable power.

The dynamics of the development of these events was familiar to A. Sheptyckyi, He wrote four letters to the Roman Catholic archbishop, Boleslav Twardovskyi, where he described current reality of confrontation of Ukrainian and Polish people and disagreed with his accusation, negated the statements of the atrocities of the Ukrainian against the Poles. Answering to Twardovski's letter Sheptytskyi was outraged by the propaganda in the Polish press of the image of a Ukrainian as an outlaw and by accusations of an «abstract» Ukrainian (there is no specific names and surnames) in murders of Polish people (there is no specific places, areas, where these crimes were committed). Sheptytskyi tried to persuade Tvardovski in a necessity to have direct church and political position and to advocate

the population of Ukraine. Metropolitan Andrey appealed to the Polish archbishop to comment publically on his position and comdemned political murders and robberies, and also general hatred for Ukrainian people.

Andrey Sheptyckyi's position is most clearly described in Polish-Ukrainian relations on the basis of analysis of pastor's missives and letters during the Second World War period, they contain ambiguous condemnations of hatred, chauvinism, and fratricidal clashes.

***Key words: A**. Sheptyckyi, state creation, national idea, the Second World War, pacification.*

Постановка проблеми..Сьогодні саме завдяки переосмисленню історії України відбувається процес формування громадянського суспільства. набувають великої значущості ідеї національного державотворення, відродження духовних та культурних цінностей. У цьому ракурсі заслуговує на увагу постать митрополита Андрея Шептицького, який відстоював інтереси українського народу за різних соціально-політичних обставин, часто всупереч дискримінаційній політиці тієї чи іншої держави. Багато зусиль для утвердження прав і свобод українського народу доклав Галицький митрополит, ведучи діалог з владою Польщі в 30 – 40-х роках 20 століття. А. Шептицький добре розумів суть сепаратистських гасел і тактикрізних держав, котрі привласнювали собі українські території, знущалися над нашими національними ідеалами та нівелювали політичні права, свободу слова та совісті. Викривальним змістом наповнені пастирські послання та листи митрополита Андрея, в них з'ясовуються справжні історичні обставини й наслідки привласнення українських земель іншими державами та ставлення окупантів до населення. Воєнно-стратегічні плани та загарбницька політика Совєтської Росії, Польщі, Німеччини періоду першої половини XX століття, за спостереженням Галицького митрополита, булидуже подібними, оскільки керувалися однаковою метою – асимілювати й частково знищити українців.

Аналіз досліджень. Про роль А. Шептицького у врегулюванні українсько-польських взаємовідносин багато написано Ліліаною Гентош (Гентош, 2015a, Гентош, 2015b, Гентош, 2003), дослідниця розглянула архівні документи, що відображали політичну ситуацію в Україні 1930-х років у розрізі міжнаціонального протистояння, наголосила на діяльності Галицького митрополита у напрямку протидії пацифікації, проаналізувала дослідження про діяльність А. Шептицького вукраїнських та польських наукових виданнях останнього десятиріччя. Однак політичні дії та написані Галицьким митрополитом листи та посланняу період 1940-х роківзалишилася поза увагою Л. Гентош, тому тема статті актуальна. Напружений діалог між владою Польщі та А. Шептицькимчастково вивчали також Л. Рощина (Рощина, 2012) та Я. Білас (Білас, 2002).

Мета статті. Проаналізувати пастирські послання про пацифікацію та листи Андрея Шептицького до римо-католицького архієпископа Болеслава Твардовського, де надзвичайно глибоко осмислюються історичні факти, причини конфліктів між українцями та поляками та пропонуються дипломатичні способи їх вирішення. Стаття має на меті висвітлити громадянсько-політичну позицію Галицького митрополита на основі вивчення чернеток чотирьох листів А. Шептицькогодо римо-католицького архієпископа Болеслава Твардовського: 1) з приводу ворожнечі між поляками та українцями (від 15 листопада 1941 р.); 2) про насильства поляків над українським населенням Львівської Архієпархії та осудженням національної ворожнечі (1941 р.); 3)про акти терору польських підпільних організацій проти українців (від 13 вересня 1943 р.,); 4) про акти терору польських підпільних організацій проти українців (від 13 вересня 1943 р.). Окреслити державницькі та патріотичні ідеї Андрея Шептицького на основі: 1) листа Галицького митрополита до православного митр. Діонізія у Варшаві (про ставлення до народу Холмщини, Підляшшя і Полісся (від 17 жовтня 1938 р.), 2)двох пастирських послань: a) з приводу т.зв. «пацифікації» українського народу польськими цивільними властями (від 13 жовтня 1930 р.) та b) у справі переслідування Церкви на Холмщині (від 2 серпня 1938 р.).

Виклад основного матеріалу. 13 жовтня 1930 року А. Шептицький та шість українських єпископів написали Спільне Пастирське послання з приводу т. зв. «пацифікації» українського народу польською цивільною владою. Тут чітко визначено позицію Церкви щодо будь-якого злочину проти суспільства, оскільки Церква не може підтримувати моральних переступів і загалом вчить християн жити за заповідями Божими. Водночас, як відомо, польська преса та деякі політичні діячі стверджували, що А. Шептицький та Греко-католицька церква заохочують українську мо-

лодь до терористичних дій. Тому, щоб чітко окреслити свою позицію й спростувати звинувачення польської влади і було написаневище згадане Спільне Пастирське послання. Галицький митрополит та два Перемиські, два Станиславівські, Львівський та Патарський єпископи заявили:«Ми мовчали, а якщо промовляємо нині, то робимо це для того, щоб уникнути більшого лиха. Ті, що мають в руках власть, явно твердять і підозрівають нас, що ми мовчанням солідаризуємося з підпільною акцією підпалів і т. зв. саботажів; вони накидають нам відповідальність за все, що діється в краю, та за злочини одиниць, не висліджених ще властю, масово карають наш нарід» (Шептицький, 1998a: 466).

Єпископи на чолі з А. Шептицьким характеризують підпали як моральне зло, що суперечить «Божому законові, а через це і нашому народові, у високому степені шкідливу тим більше шкідливу, що промощує дорогу комунізмові» (Шептицький, 1998a: 466). Отже, у листі чітко засуджено підпали та саботажі, скоєні українською молоддю, оскільки вони не відповідають християнській доктрині, але ні назв політичних угрупувань, ані прізвищ тут не вказано. Крім того, греко-католицькі єпископи перш за все думали про цілу українську громаду, а спланованих участь українських націоналістів у саботажних діях вважали не доведеною.

Позиція А. Шептицького стосовно «пацифікації» стала відомою Папі Пію XII, і під впливом Ватикану, з Галицького митрополита та Греко-католицької церкви було знято всі звинувачення, з'явилася версія, що саботаж здійснювали комуністи. «В Апостольській нунціятурі були обурені тим, що польські засоби масової інформації прив'язують до цих актів греко-католицький клір і навіть «високошановану особу його ексцеленції Андрея Шептицького» (Гентош, 2015b: 93).

У Посланні єпископів також засуджувалася політика Польщі, яка прагнула залякати весь український народ під приводом покарання винних у підпалах. У Посланні проти пацифікації наголошувалося на недоцільності й неприпустимості карати всіх українців за злочини, скоєні лише кількома групами осіб. А. Шептицький прагнув вберегти від польських погромів українські села і, можливо, саме тому різко розмежував радикально налаштовану українську молодь і решту краян: «Одначе, ми не можемо брати на себе відповідальности за одиниці чи революційні групи. Підпалячі й усякого рода замаховці, це люди, що слухають не голосу Христової Церкви, а тайних приказів якоїсь тайної влади. За їх діла (навіть у цих случаях, де виноватим мав би бути якраз український націоналіст, а не комуніст, реваншист, спекулянт, чи провокатор) ми не можемо відповідати, вини за них не поносимо, й за них ми не повинні бути карані» (Шептицький, 1998a: 466).

А. Шептицький усвідомлював, що польська еліта скористалася обставинами, щоб показати українцям їх беззахисність перед державною владою, залежність від політичних рішень, а, отже, нездатність заявляти про себе як про окрему націю. Галицький митрополит разом з українськими єпископами рішуче засудив дії польської поліції та війська, які розгорнули каральні експедиції проти ні в чому невинного українського населення: «З глибоким одначе жалем і болем переживаємо події, з якими з точки справедливости ніяк не можемо погодитися; за винних, ще не висліджених, розтягається вину на весь народ, на клир, на інтелігенцію, не селянство. Строго карається ціле населення побоями, контрибуціями, реквізиціями й навіть не питаючися про його вину. Карні експедиції ідуть до ряду сіл, де ані не було ніяких саботажів, ані не послуху для властей – де противно, люди зовсім спокійно і лояльно заховувалися. З глибоким сумом і жахом про будучність бачимо багато случаїв, де на превеликий жаль, безправно уживається фізичної сили на нищення культурного й господарського дорібку людей, або на знущання над безборонними і невинними людьми» (Шептицький, 1998a: 466).

Як слушно зазначила Л. Гентош, «Шептицький, доктор юриспруденції, вихований у Габсбурзькій імперії, котра попри всі недоліки таки оберігала верховенство права, не міг погодитися з методичними порушеннями права найвищими представниками уряду та з правовим нігілізмом місцевої адміністрації. Саме тому він постійно в своїх офіційних і неофіційних листах, у пресових інтерв'ю акцентує на неприпустимості застосування колективної відповідальности та неможливості в цивілізованій державі адміністрації покарання без доказу вини. Шептицького обурювало переслідування свободи слова та встановлення, як він писав, «системи терору» держави стосовно особи» (Гентош, 2015b: 109).

1938 р. на Холмщині й Південному Підляшші в рамках польської урядової акції відбулося сплановане руйнування українських православних храмів з метою радикальної та агресивної асиміляції українського населення. Передумовою такої акції було пропагування в польській громадській думці того часу стійкого стереотипу українця-бандита, «гайдамаки». А поширювати таку негативну пропаганду допомагала владі польська преса, друкуючи статті про нібито існуючу «українську небезпеку» на Холмщині. Православній церкві польська влада приписувала діяльність у напрямку русифікації населення або ж надмірної українізації. А. Шептицький відреагував на події, спрямовані на руйнування української духовності, написавши два послання: 1) «Пастирське послання в справі переслідування Церкви на Холмщині» (від 2 серпня 1938 р.), 2) «Про переслідування на Холмщині» (написане 6 серпня 1938 р., але не було опубліковане, до нас дійшла лише чернетка).

У неопублікованому зверненні «Про переслідування на Холмщині» А. Шептицький чітко виявив свою громадянську позицію патріота. У першу чергу як українець, а вже потім як греко-католицький митрополит, А. Шептицький засудив політику Польщі: «В часах, коли браття наші православні на Холмщині, Підляшші й на Волині терплять люте переслідування і видять церкви, які самі нераз ставляли, самі своїм коштом удержували і прикрашували, нищені в варварський спосіб, коли священиків карають за відправу Богослужень, а людей, що своїх церков боронять, коли б'ють, а часом виселюють, не можемо ані мовчати, ані обоятним оком дивитися на терпіння наших братів» (Шептицький, 1995b: 307).

Звертаючись до українців греко-католиків Галичини, А. Шептицький закликає їх не тільки молитися за братів, що живуть на Холмщині, Підляшші, Волині, але й виявити свою громадянську позицію, засудити дії польської влади й морально підтримати православних українців, які мають право на вільне сповідування віри. Митрополит Андрей відмежовує Греко-Католицьку Церкву від політики насильного «окатоличення» й грабунку українців і хоче, щоб про це знали православні українці. «Положення, витворене нищенням церков, накладає на нас тим більший обов'язок про ту справу прилюдно говорити, що могло б нашим браттям православним видаватися, що так немилосердно і нелюдяно поступають з ними католики та що ми, які хоч обрядами, звичаями та народністю є одним з ними – православними, одначе вірою ми є одним з католиками, тому могло б видаватися нашим браттям православним Холмщини, Підляшшя, Волині, що лучимося та солідаризуємося з тими, що їм церкви відбирають та не дають відправляти Богослуження. Могло б рівно ж видаватися нашим браттям, що лучимося з поступованням тих, що насильством наклоняють або і змушують православних покинути свою віру та перейти на латинський обряд. Тому на самому вступі мусимо рішучо заявити, що спосіб силування в якій-небудь релігійній акції уважаємо за спосіб нехристиянський, що тих, які так поступають, не уважаємо за добрих християн, їхній спосіб поступування перед Богом та людьми осуджуємо» (Шептицький, 1995b: 307). Відтак, така політична та церковна позиція А. Шептицького мала б переконати в протилежному всіх тих діячів, хто звинувачував його у надмірних симпатіях до польської влади. Зміст цього Послання переконливо доводить, що, в першу чергу, митрополит Андрей – гідний син українського народу і для нього щастя українців не вимірюється їх конфесійною приналежністю. Він рішуче засуджує «відбирання православним нашим браттям їхніх церков, нищення тих церков, нищення святих ікон та святих сосудів церковних; нищення старих пам'яток історичних, давно побудованих церков, уважаємо за вандальство і проти такого способу поступування проти наших братів якнайенергічніше протестуємо» (Шептицький, 1995b: 307).

Звертаючись до населення Галичини та греко-католицького духовенства, А. Шептицький рішучіше застерігає всіх перед сприйманням подій на Холмщині, Підляшші та Волині як позитивного явища, оскільки це оманлива акція, яка тільки «унійною називається, а на кожний спосіб видається розширюванням католицької віри, а в дійсности є лише політичною акцією обману, яка має на цілі нищити Вас яконарід і зводити Вас на бездоріжжя невіри. З такою акцією, хоч вона через когось, і унійною може бути названою, і хоч про неї дехто може твердити, що вона має на меті ширення віри католицької, або й ширення Унії, ми нічого спільного не маємо, ту акцію осуджуємо і перед тою акцією Вас перестерігаємо» (Шептицький, 1995b: 308).

«Пастирське послання в справі переслідування Церкви на Холмщині», написане А. Шептицьким 2 серпня 1938 року, стало широко відоме в Галичині й Польщі й отримало гучний резонанс. На відміну від вище проаналізованого листа тут винними у руйнуванні церков на Холмщині, Волині й Підляшші названі крім польської влади ще й таємні масонські організації, котрим могло бути вигідно зруйнувати і Католицьку, і Православну Церкви, спровокувавши між ними конфлікт. Галицький митрополит детально аналізує ситуацію з православними храмами: «Коло сто церков розібрано і розвалено. Многі замкнено. Деякі спалено рукою незнаних злочинців. У замкнених церквах і каплицях заборонені Богослуження, і в них і поза ними. Між знищеними церквами є дорогоцінні старинні пам'ятники церковної архітектури. Часто нищили і знаряддя релігійного культу. Людей змушували, іноді насильством, приймати католицьку віру в латинському обряді. Священиків … виселювали та діймаючо карали грошевими гривнами або в'язницею. Неповинних людей нераз бито та видалювано з їхніх осель. Навіть не вільно там учити катехизму і проповідувати в матерній мові людей» (Шептицький, 1995с: 304).

«Пастирське послання в справі переслідування Церкви на Холмщині» згодом було надруковане в закарпатській газеті «Нова свобода». А. Шептицькийакцентував на всіх наслідках насильного окатоличення населення й виокремлював питання мови, адже разом із забороною православ'я заборонялося проповідувати українською мовою.

Галицький митрополит з'ясовує, що передумовою такого стану речей стала пропозиція польського уряду ратифікувати справу «поунійних дібр» внаслідок домовленості між Ватиканом та Польською Державою. У такий спосіб ініціатори конфлікту між православними українцями та католиками скомпрометували Ватикан, опосередковано зробивши його відповідальним за те, що сталося. Крім цього, така ситуація сприяла зародженню ненависті та незгоди між українцями греко-католиками та православними, а це не сприяло укріпленню національної та християнської єдності: «Події на Холмщині нищать в душах православних, нез'єднених наших братів, саму гадку про можливість з'єднення, представляють Вселенську Церкву ворожою і небезпечною для православного народу. В очах кілька міліонового населення Польщі Апостольська Столиця представлена співвинною діла знищення». (Шептицький, 1995с: 304).

А. Шептицький шукає відповідей на питання, хто насправді відповідальний за матеріальні й моральні руїни на Холмщині, хто був зацікавлений у підриві авторитету Ватикану. І однією з версій митрополита є думка про діяльність масонів: «Мусимо, на жаль, уважати за тріюмф ворогів Церкви – масонів той моральний удар, завданий самій ідеї з'єднення Церков та авторитетові Вселенської Церкви й Апостольської Столиці. Мусимо запротестувати проти намагання кинути понуру тінь підозріння, що боротьбу з Православною Церквою апробує Апостольська Столиця. Мусимо також запротестувати проти того, щоб холмські події та політичну боротьбу з Українським Народом оправдувати інтересами Католицької Церкви» (Шептицький, 1995с: 305). Масони, як приховані вороги Католицької церкви та християнства, на думку А. Шептицького, розпочали знищення ілюзорних ворогів використали як прикриття необхідність знищення ворогів держави.

А. Шептицький гостро критикує виконавців проурядової акції, наголошуючи на несправедливих звинуваченнях у бік українських селян та священиків Холмщини у нелояльності до польської держави. Лицемірними, на переконання Галицького митрополита, були також псевдопатріотичні польські гасла – «вирівнювання історичних несправедливостей» і «нищення слідів неволі», якими супроводжувалася боротьба з православ'ям.

Пастирське послання-протест було конфісковане польською цензурою і поширювалося нелегально, але воно справило великий вплив і на українців, і на поляків. З приводу цього писав о. Осип Кладочний у листі до А. Шептицького 31 серпня 1938 року: «Останній пастирський лист Вашої Ексцеленції є направду дуже майстерно, геніально, чудово написаний. Викликує він серед наших правдиве захоплення, так як зі сторони поляків викликує сердечну ненависть. Попит за тим пастирським листом є так великий, що я попросту не можу собі ради дати з тими всіми знакомими, передовсім з загранiці, які хотіли б мати того листа, о. Толочко з Бильна також не має слів, якими міг би висловити свій подив, своє захоплення» (Кладочний, 1995: 312). О. Кладочний також повідомляє, що польська преса гнівно засудила послання Галицького митрополита, оскіль-

ки «той пастирський лист є неабияким ударом для поляків: вони напевно воліли б, щоб О. У. Н. видало тисячу накладів різних летючок, чим той лист Вашої Ексцеленції має тепер розійтися по світі в тисячу накладах на різних мовах» (Кладочний, 1995: 313).

Свідома громадянська позиція А. Шептицького стосовно подій на Холмщині була високо оцінена православним митрополитом Діонізієм у Варшаві. У відповідь на послання цього православного патріарха митрополит Андрей теж написав лист (17 жовтня 1938 р.), у якому ще раз наголосив на любові до рідної нації: «нарід український на Холмщині, Підляшшю і Поліссю уважаю за свій нарід у національнім значіню». (Шептицький, 1995а: 315).

З початком Другої світової війни на українських землях, коли майже у всіх сферах життя панував хаос і невизначеність та важко було зрозуміти, хто є друг, а хто ворог, виник гострий конфлікт між українцями і поляками. Ситуація ускладнилася тим, що більшовики почали маніпулювати свідомістю українців і поляків, переодягаючись у форму то однієї, то іншої армії, вбиваючи мирне населення Підляшшя, Галичини, Волині… Такі дії Червоної армії та агентів НКВД стали однією з причин взаємних звинувачень між Україною і Польщею й спровокували мирне населення й військові угрупування двох країн на безглуздe кровопролиття. Водночас активізувалися різні злочинні угрупування, які прагнули збагачення у період відсутності міцної й стабільної державної влади. Динаміка розвитку цих подій була добре відома А. Шептицькому, й у чотирьох листах до римо-католицького архієпископа Болеслава Твардовського митрополит Андрей описав справжні реалії протистояння українців і поляків, відкидаючи звинувачення високоповажного колеги й заперечуючи твердження про звірства українців проти поляків.

Відповідаючи на лист Б. Твардовського, А. Шептицький обурювався пропагуванням у польській пресі образу українця-розбійника й звинуваченням «абстрактих» українців (бо конкретних імен і прізвищ не вказано) у вбивствах поляків (теж без окреслення місць, територій, де ці злочини були скоєні). У листі від 15 листопада 1941 р. Галицький митрополит писав: «Коли Ваша Ексцеленція згадує про те, що на Волині дієть ся – масові вбивства польського елементу, – то мушу сказати, що хоча дуже вболіваю над тим фактом, все ж нагадую, що спричинили їх, на жаль, дуже численні вбивства українців і то лишень через те, що були українцями. Це відбувалося на Холмщині, в околицях Лехсайська і на Волині.

Говорячи про мій пастирський лист про V Божу заповідь, Ексцеленція приписує мені знову побоювання, що певні елементи вимикаються з-під моєї пастирської влади і впливу; з цього виходить, що я визнаю доконаним фактом теперішні вбивства, жертвою яких є поляки, – справою українців, які не хочуть слухати мого голосу. Не заперечую, що поміж греко-католиків є і такі, які не слухають голосу свого єпископа, але чи вважає Ваша Ексцеленція, що всі латинники є такими добрими, що вже не потребують публічного застереження зі сторони їх архипастиря? Чи ж так невинними й ідеально добрими мали би бути і члени революційної партії Дробнера і Василевської, або ж ті католики латинського обряду, які численно записувалися як volksdeutsche?» (Шептицький, 1998с: 957).

А. Шептицький категорично заперечує й відкидає твердження Б. Твардовського, що «вбивства поляків – це справа українців. Таке припущення є неправдивим і не слушним. Подібним було би припускати, що всі вбивства українців є справою поляків» (Шептицький, 1998с: 957).

Митрополит Андрей вважає, що причиною таких непорозумінь і підозр є суспільно-політична ситуація, викликана воєнним хаосом, адже саме за таких умов злочинні елементи поводяться особливо зухвало, відчуваючи безкарність: «У статистиці вбивств, вважаю, дуже поважне місце займають грабункові вбивства, а латинські ксьондзи в цілому мають репутацію заможних людей. Напад на плебанії для бандитів видається і кориснішим, і легшим, як на інші помешкання. Безкарно діють в краю більшовики-партизани, жидівські банди, агітатори польських революційних організацій Варшави, які в своїх органах навіть хваляться вбивствами поляків. Правдоподібно, в багатьох випадках діють особисті порахунки, найчастіше в лісничій сфері» (Шептицький, 1998с: 957). А. Шептицький акцентує на існуванні соціальної неприязні, ворожнечі, породженої образою бідних селян на багатих. Часто об'єктами знущань стають, на його думку, лісники через їх відмову допомогти біднішим селянам, відмовляючи у продажу дерева, так необхідного для опалювання осель. А «управителі ж лісів за крадіжки лісу карають, а дерева не хочуть продава-

ти» (Шептицький, 1998c: 957). Крім того, Галицький митрополит нагадує Б. Твардовському про існування банд різних дезертирів та величезну кількість морально-спустошених «звироднілих одиниць-садистів, які потребують людської крові» (Шептицький, 1998c: 957).

А. Шептицький згадує описаний Б. Твардовським понурий калейдоскоп вбивств, які нібито є справою рук українців, і дорікає архієпископу у безпідставних звинуваченнях. Митрополит звертає увагу Б. Твардовського на факти вбивств українців та ідеологію поляків, які належать до політичного угрупування volksdeutscherow і при кожній нагоді знищують українську культуру і людей. «Що сказати про таємні польські організації, які хваляться в своїх органах нищенням своїх противників всіма можливими способами» (Шептицький, 1998c: 957), – запитує А. Шептицький в римо-католицького архієпископа.

Галицький митрополит наголошує на тому, що за таких страшних, породжених війною, обставин він виконав свій обов'язок, нагадуючи християнам заповідь «Не убий» і застерігаючи їх перед політичною і національною ненавистю. Б. Твардовський теж у своєму листі запевнив А. Шептицького, що зі свого боку також робив і робить все, що потрібно, аби утвердити християнські засади в серцях вірних. Однак, на думку Галицького митрополита, необхідно було, «аби і вірних латинського обряду Костел застерігав перед нехристиянською політикою, перед національною ненавистю і проливанням крові» (Шептицький, 1998c: 958). Адже лише тоді б в душах українців і поляків «взаємна ненависть була б переможена наказом Христовим любові ближнього» (Шептицький, 1998c: 958).

У наступному листі до Б. Твардовського від 1941 р. (точна дата не вказана) Андрей Шептицький з осудом пише про насильствополяків над українським населенням Львівської Архієпархії та засуджує національну ворожнечу. Галицький митрополит із занепокоєнням говорить про симпатії поляків до революційної партії під керівництвом Дробнера і Ванди Василевської, яка «поширила свою діяльність на цілу Польщу і відкрито признається до вбивств не тільки українців, але й поляків» (Шептицький, 1998b: 960). А. Шептицький висловлює здивування пасивною позицією, яку зайняли польські римо-католицькі священики, він очікував засудження церковною владою міжнаціональної ненависті, яку пропагують прихильники революційної партії Дробнера і Ванди Василевської. «Ніде не чув про публічне осудження ненависті ворогів, не чув ніде ні слова про осудження нехристиянської політики, ані таких злочинів як пацифікація та Береза Картузька, – пише А. Шептицький. – Не чув також про осудження застосовуваних поліцією катувань, ані вбивств стрільцями українців в першому місяці війни. Ця толеранція допровадила нас до теперішнього стану. Ексцеленція не відповів мені на зроблене оскарження польських організацій в Холмщині і Підляшшю. Випадки політичних вбивств, вчинених евідентно на користь польських партій, довели до створення організацій, діючих і на території Львівської архиєпархії» (Шептицький, 1998b: 960). Аналізуючи ситуацію, що склалася, А. Шептицький просить підтримки в Б. Твардовського, закликаючи архієпископа публічнозасудити політику«ненависті проти українців і вбивств, вчинених хоча б лишень у Львівській Архиєпархії польськими гестапівцями, таємними польськими організаціями і польською революційною партією»(Шептицький, 1998b: 960).

У третьому листі до Б. Твардовського від 18 серпня 1942 р. А. Шептицький вказує на необхідність написання пастирських листів українського і польського єпископату до духовенства та вірних з закликом до порозуміння обох народів. Митрополит Андрей нагадує єпископу Болеславу про два Пастирські послання до духовенства і вірних, що були виголошені у Львові з метою консолідації українських і польських християн. «Як єпископ, займаю позицію відповідну до ситуації настроїв та подій, які свідчать про неприхильне відношення один до одного двох народів краю, – пише А. Шептицький у листі до архієпископа Твардовського. – Прошу також про кілька пастирських послань Вашої Ексцеленції або ж інших польських єпископів, які б осуджували та остерігали перед ненавистю до українського народу» (Шептицький, 1998e: 999). Отже, прагнучи захистити українців від долі жертв національної нетерпимості, митрополит Андрей намагався використати свій дипломатичний талант і вплив у церковних колах, однак, у часи війни зробити це було важко.

А. Шептицький наводить у листі жахливі факти знущань поляків над українцями перед початком Другої світової війни і під час впровадженої польським урядом акції, що мала назву паци-

фікація. Галицький митрополит нагадує Б. Твардовському 1930 р., коли життя й майно українців страждало від запровадженої урядом пацифікації, 1939 р., коли «кілька місяців перед війною, збройні відділи, може тільки перебрані в мундири польських солдатів, і може тільки перебрані в мундири польських офіцерів, грабували українські села, знущалися над людьми і не одного українця замордували, коли в хвилі початку війни польські стрільці нищили майно і вбивали українців, коли на Підляшшю і Холмщині від року не має місяця, щоби хтось з українських діячів не був вбитий діячами польських таємних організацій, коли поляки під прикриттям так званих Volksdeutschery від двох років всюди, де тільки можуть виступають вороже проти українців і шкодять їм» (Шептицький, 1998e: 1000). А. Шептицький наголошує на небезпеці, в якій опинилися греко-католикі священики та їх сім'ї, а в цілому краї відбуваються збройні напади «на греко-католицькі плебанії, а цілий ряд священиків отримує анонімні вироки смерті» (Шептицький, 1998: 1000), ініціаторами розправи й неправедними суддями стають люди, що належать до польських організацій. Жертвою таких агресивно настроєних поляків став «священик Колтунюк» (Шептицький, 1998e: 1000).

Описуючи у листі страждання українського народу, А. Шептицький намагався переконати Б. Твардовського в необхідності зайняти чітку церковну й політичну позицію й виступити на захист населення України. Митрополит Андрей знову закликає польського архієпископа публічно висловити свою позицію й засудити політичні вбивства і грабунки, а також загальну ненависть до українського народу. А. Шептицький просить Б. Твардовського надіслати йому кілька промов для того, щоб «зацитувати тексти Пастирських листів, виданих в обороні життя і майна українського народу. Надіслані Вашою Ексцеленцією тексти буду старатися опублікувати в таких тільки органах, які сьогодні маємо» (Шептицький, 1998e: 1000). Таким чином, доброзичлива позиція одного з поважних римо-католицьких архієпископів, на думку Галицького митрополита, мала вплинути на поляків і зупинити кровопролиття. Водночас А. Шептицький наголошував, що його міркування повинні знати й поляки, і тому просив Б. Твардовського посприяти, щоб «Gazeta Lwowska» його «послання видала в польському перекладі. В надії, що голос пастирів, з двох сторін перестерігаючих перед гріхом і поручаючих дотримуватись Божих законів, а передусім християнську любов, причиняться до заспокоєння настроїв і до унормування взаємних відносин» (Шептицький, 1998e: 1000).

Через рік ситуація в Західній Україні не покращилася, й 13 вересня 1943 р. митрополит Андрей Шептицький знову звертається за підтримкою до римо-католицького архієпископа Болеслава Твардовського, повідомляючи про акти терору польських підпільних організацій проти українців. «Дозволяю собі звернути увагу на цілий ряд політичних вбивств, що не без підстав громадською думкою приписуються польським підпільним організаціям, – пише Галицький митрополит. – На Холмщині і Підляшшю таких вбивств політичних начислюють вже понад 500, а жертвами їх завжди були українці, які відзначалися патріотизмом або працею для свого народу. Діячі підпільних організацій майже не таяться зі своїми намірами знищити якнайбільшу кількість українців. Згідно розповіді гідного довір'я чоловіка, якого вважали поляком, хоч був підляхом (з Підляшшя), діячі підпільних організацій не таїлися з тим, що польські організації з Варшави вислали до Львова людей з дорученням виконати цілий ряд політичних вбивств. В істоті справи цілий ряд найвидатніших українських особистостей вже отримали вирок смерті» (Шептицький, 1998e: 1000).

А. Шептицький просить поради в архієпископа Твардовського про те, як уникнути свідомим українцям смерті від рук польських політичних угрупувань, як це сталося з професором Ластовецьким. Також митрополит Андрей закликав Б. Твардовського публічно засудити політику ненависті, яка породжувала численні злочини (Шептицький, 1998d: 1001). Однак єпископ Твардовський не спішить прислухатися до звернень А. Шептицького, а, навпаки, закликає греко-католицьких єпископів звертатися із застереженням до краян, очевидно, щоб використати їх виступ «як аргумент, що українці допускаються убійств, а не поляки» (Хомишин, 1998: 1007).

Висновки. Отже, митрополит Андрей прагнув усіма силами уникнути взаємної ворожнечі українців і поляків. Найвиразніше його позиція у справі польсько-українських стосунків окреслюється на підставі аналізу пастирських послань та листів із періоду війни та окупації, оскільки

вони містять недвозначний осуд ненависті, шовінізму та братовбивчих сутичок. Діяльність Галицького митрополита була спрямована на стримування польської агресивної політики стосовно українського населення. Оприлюднюючи у пастирських посланнях інформацію про історичні факти, пов'язані з окупаційною політикою Польщі, ведучи діалог з очільниками Римо-Католицької Церкви через листування й особисті зустрічі, Андрей Шептицький прагнув послабити гніт, репресії та політичні заборони, спрямовані проти населення Західної України. Високу історичну цінність мають листи Галицького митрополита до римо-католицького архієпископа Болеслава Твардовського, оскільки вони відображають переконання й прагнення А. Шептицького як державного діяча, окреслюють його чітку національно-патріотичну позицію, висвітлюють лояльне ставлення до Української Православної Церкви. Чітко вимальовується образ митрополита Андрея в першу чергу як українця, що вболіває за долю нації й добробут співвітчизників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Білас, 2002 – Білас Я. Парламентська діяльність митрополита А. Шептицького // Українське релігієзнавство. № 23. Київ, 2002. С. 67–75.

Гентош, 2015a – Гентош Л. Митрополит Шептицький: 1923 – 1939. Випробування ідеалів. Львів: ВНТЛ – Класика, 2015. 596 с.

Гентош, 2003 – Гентош Л. Постать митрополита Шептицького в українських та польських наукових виданнях останнього десятиріччя // Україна модерна / За ред. В. Верстюка, Я. Грицака, Л. Зашкільняка, В. Кравченка, М. Крикуна. К.: Критика; Львів: Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. Ч. 8. С. 179–210.

Гентош, 2015b – Гентош Л. Ставлення митрополита Андрея Шептицького до «пацифікації» 1930 р. С. 91–112.

Кладочний, 1995 – Лист від о. Осипа Кладочного про відгуки на паст. Послання з приводу подій на Холмщині (1938 р., серпня 31, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899 – 1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том І: Церква і церковна єдність. С. 312–313.

Рощина, 2012 – Рощина, Л. О. Місце митрополита Шептицького в розбудові УГКЦ // Гуржіївські історичні читання. 2012. Вип. 5. С. 13–133.

Хомишин, 1998 – Лист Станиславівського єпископа Григорія Хомишина до митр. Андрея Шептицького про потребу Пастирського послання з осудженням підпільних терористичних організацій (1943 р., листопада 8, Станиславів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899 – 1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том ІІ: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 1007.

Шептицький, 1998a – Спільне Пастирське послання митр. А Шептицького та ін. єпископів з приводу т.зв. «пацифікації» українського народу польськими цивільними властями (1930 р., жовтня 13, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899 – 1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том ІІ: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 465–468.

Шептицький, 1998b – Фрагмент листа митр. Андрея Шептицького до римо-католицького архієп. Болеслава Твардовського про насильства поляків над українським населенням Львівської Архієпархії та осудженням національної ворожнечі (1941 р., Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899 – 1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том ІІ: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 960.

Шептицький, 1998c – Чернетка листа митр. Андрея Шептицького до римо-католицького архієпископа [Болеслава Твардовського] з приводу ворожнечі між поляками та українцями (1941 р., листопада 15, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899 – 1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том ІІ: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 956–958.

Шептицький, 1998d – Чернетка листа митр. Андрея Шептицького до римо-католицького архієпископа Болеслава Твардовського про акти терору польських підпільних організацій проти українців (1943 р., вересня 13, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899 – 1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том ІІ: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С.1001.

Шептицький, 1998e – Чернетка [2] листа митр. Андрея Шептицького до римо-католицького архієпископа Болеслава Твардовського про необхідність Пастирських листів українсько-польського єпископату до духо-

венства і вірних з закликом до порозуміння обох народів (1943 р., серпня 18, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899 – 1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том ІІ: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 999–1000.

Шептицький, 1995a – Лист митр. Шептицького до православного митр. Діонізія у Варшаві про своє відношення до народу Холмщини, Підляшшя і Полісся (1938 р., жовтня 17, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899 – 1944: У 2т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том І: Церква і церковна єдність. С. 315.

Шептицький, 1995b – Чернетка неопублікованого звернення митр. Шептицького «Про переслідування на Холмщині» (1938 р., серпня 6, Підлюте) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899 – 1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том І: Церква і церковна єдність. С. 307–308.

Шептицький, 1995c – Шептицький А. Пастирське послання в справі переслідування Церкви на Холмщині (1938 р., серпня 2, Підлюте) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899 – 1944: У 2т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том І: Церква і церковна єдність. С. 304–306.

REFERENCES

Bilas, 2002 – Bilas Y. Parlamentska dialnist mytropolyta A. Sheptyckogo [Prliamentary activities of metropolitan A. Sheptyckyy] // Ukrainian religious studies, № 23. Kyiv, 2002, pp. 67–75. [in Ukrainian]

Gentosh, 2015a – Gentosh L. Mytropolyt Sheptycky: 1923 – 1939. Vuprobuvannia idealiv [Metropolitan A. Sheptyckyy: 1923 – 1939. Ideals testing]. Lviv: VNTL-Klasyka, 2015. 596 s. [in Ukrainian]

Gentosh, 2003 – Gentosh L. Postat mytropolyta Sheptyckogo v ukraiinskyx ta polskyx naukovux vudanniax ostanniogo desiatyrichia [Personality of metropolitan Sheptycky in Ukrainian and Polish scientific publication of the last decade] // Modern Ukraine / Lviv: Institute of scientific researches of Lviv National Ivan Franko University, 2003. Ch. 8, pp. 179–210. [in Ukrainian]

Gentosh, 2015b – Gentosh L. Stavlennia mytropolyta Andreia Sheptyckogo do «pacufiracii» [The attitude of metropolitan A. Sheptyckyy to «pacufiracii» of 1930], pp. 91–112. [in Ukrainian]

Kladochny, 1995 – Lyst vid o. Osupa Kladochnogo pro vidguky na past. Poslannia z pryvodu podij na Holmshchyni (1938 r., serpnia 31, Lviv) [The letter from the priest Osyp Kladochny about comments on pastor's Missive concerning events in Holmshchyna] /Metropolitan Andrei Sheptycky. Life and work. Documents and materials. 1899 – 1944: U 2 t. Lviv: Monastery of Studijsky Ustav monks, Publishing department «Svichado», 1995. V. I: Church and church unity, pp. 312–313. [in Ukrainian]

Roshchyna, 2012 – Roshchyna L. Misce mytropolyta Sheptyckogo v rozbydovi UGKC[The place of metropolitan Sheptycky in developing of UGKC] // Gurzhiivski historical reading. 2012. Vup. 5, pp 13–133. [in Ukrainian]

Sheptycky, 1995a – Lyst mytr. Sheptyckogo do pravoslavnogo mytr. Dioniziia u Varshavi pro svoie vidnoshnnia do narodu Xolmshchyny, Pidliashshia I Polissia (1938 r., zhovtnia 17, Lviv) [The letter of metropolitan Sheptycky to orthodox metropolitan Dionizy in Warsaw about his attitude to the people of Holmshchyna, Pidliashshia and Polissia (October, 17 1938)] / Metropolitan Andrei Sheptycky. Life and work. Documents and materials. 1899 – 1944: U 2t. Lviv: Monastery of Studijsky Ustav monks, Publishing department «Svichado», 1995. V. I: Church and church unity, p. 315. [in Ukrainian]

Homyshyn, 1998 – Lyst Stanyslavivskogo iepyskopa Grugoria Xomushuna до mytr. Andreia Sheptyckogo pro potrebu Pastyrskogo poslannia z osudzhenniam pidpilnyx terorystychnyx organizacij (1943 r., lystopada 8, Stanyslaviv) [The letter of Stanyslavivsky bishop Hryhoriy Khomyshyn to metropolitan Andrey Sheptycky about the need of condemning missive concerning underground terroristic organizations (November, 8 1943, Stanislaviv) / Metropolitan Andrei Sheptycky. Life and work. Documents and materials. 1899 – 1944: U 2 t. Lviv: Publishing house of vasilian monks «Missionary», 1998. V. II: Church and social problem, Book 2: Correspondence, p. 1007. [in Ukrainian]

Sheptycky, 1998a – Spilne pastyrske poslannja mytr. A. Sheptyckogo ta in. iepyskopiv z pruvodu t.zv. «pacyfikacii» ukraiinskogo narodu polskumu cuvilnymy vlastiamy (1930 r., zhovtnia 13, Lviv) [Joint missive of metropolitan Andrey Sheptycky and bishops concerning so called «pacification» of Ukrainian people by Polish civil authorities (Jctober, 13 1930, Lviv)] / Metropolitan Andrei Sheptycky. Life and work. Documents and materials. 1899 – 1944: U 2 t. Lviv: Publishing house of vasilian monks «Missionary», 1998. V. II: Church and social problem, Book 1: Pastor's doctrine and work, pp. 465–468. [in Ukrainian]

Sheptycky, 1998b – Fragment lusta mytr. Andreia Sheptyckogo do rymo-katolyckogo arxiepyskopa Boleslava Tvardovskogo pro nasulstva polakiv nad ukrainskum naselenniam Lvivskoi Arxieparxii ta osudzhenniam nacionalnoi vorozhnechi (1941 p., Lviv) [Fragment of the letter of metropolitan Andrey Sheptycky to Roman-Catholic archbishop Boleslav Tvardovsky about violence of Polish against Ukrainian people of Lviv diocese and condemn-

ing of national violence (1941 p., Lviv)] / Metropolitan Andrei Sheptycky. Life and work. Documents and materials. 1899 – 1944: U 2 t. Lviv: Publishing house of vasilian monks «Missionary», 1998. V. II: Church and social problem, Book 2: Correspondence, p. 960. [in Ukrainian]

Sheptycky, 1998c – Chernetka lysta mytr. Andreia Sheptyckogo do rymo-katolyckogo arxiepyskopa [Boleslava Tvardovskogo] z pruvodu vorozhnechi mizh poliakamy ta ukrainciamu (1941 r., lystopada 15, Lviv) [The draft of the letter of metropolitan Andrey Sheptycky to Roman-Catholic archbishop about violence between Polish and Ukrainians (November, 15 1941, Lviv] / Metropolitan Andrei Sheptycky. Life and work. Documents and materials. 1899 – 1944: U 2t. Lviv: Publishing house of vasilian monks «Missionary», 1998. V. II: Church and social problem, Book 2: Correspondence, pp. 956–958. [in Ukrainian]

Sheptycky, 1998d – Chernetka lysta mytr. Andreia Sheptyckogo do rymo-katolyckogo arxiepyskopa Boleslava Tvardovskogo pro akty teroru polskyx pidpilnyx organizacij proty ukrainciv (1943 p., vresnia 13, Lviv) [The draft of the letter of metropolitan Andrey Sheptycky to Roman-Catholic archbishop Boleslav Tvardovsky about terroristic acts of Polish underground organization against Ukrainians (September, 13 1943, Lviv]) / Metropolitan Andrei Sheptycky. Life and work. Documents and materials. 1899 – 1944: U 2 t. Lviv: Publishing house of vasilian monks «Missionary», 1998. V. II: Church and social problem, Book 2: Correspondence, p.1001. [in Ukrainian]

Sheptycky, 1998e – Chernetka [2] lysta mytr. Andreia Sheptyckogo do rymo-katolyckogo arxiepyskopa Boleslava Tvardovskogo pro neobxidnist Pastyrskyx lystiv ukrainsko-polskogo iepyskopatu do duxovenstva I virnyx z zaklykom do porozuminnia obox narodiv (1943 r., serpnia 18, Lviv) [The draft of the letter of metropolitan Andrey Sheptycky to Roman-Catholic archbishop Boleslav Tvardovsky about the necessity of pastor's missives of Ukrainian and Polish episcopate to priesthood with message to come to understanding of two nations (August, 18 1943, Lviv)] / Metropolitan Andrei Sheptycky. Life and work. Documents and materials. 1899 – 1944: U 2 t. Lviv: Publishing house of vasilian monks «Missionary», 1998. V. II: Church and social problem, Book 2: Correspondence, pp. 999–1000. [in Ukrainian]

Sheptycky, 1995b – Chernetka neopublikovanogo zvernennia mytr. Sheptyckogo «Pro peresliduvannia na Holmshchyni» (1938 r., serpnia 6, Pidliute) [The draft of non-published message of metropolitan Sheptycky «About prosecution on Holmshchyna] / Metropolitan Andrei Sheptycky. Life and work. Documents and materials. 1899 – 1944: U 2 t. Lviv: Monastery of Studijsky Ustav monks, Publishing department «Svichado», 1995. V. I: Church and church unity, pp. 307–308. [in Ukrainian]

Sheptycky, 1995c – Sheptycky A. Pasturske poslannia v spravi peresliduvannia Cerkvy na Xolmshchyni (1938 r., serpnia 2, Pidliute) [Sheptycky A. Pastor's missive in the question of prosecution of Church on Holmshchyna (August, 2 1938, Pidliute)] / Metropolitan Andrei Sheptycky. Life and work. Documents and materials. 1899 – 1944: U 2 t. Lviv: Monastery of Studijsky Ustav monks, Publishing department «Svichado», 1995. V. I: Church and church unity, pp. 304–306. [in Ukrainian]

Статтю подано до редакції 20.04.2018

УДК 930.85

Ігор ЩУПАК,
orcid.org/0000-0002-6877-6740
кандидат історичних наук, директор Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума», Музею «Пам'ять єврейського народу та Голокост в Україні» (Дніпро), докторант Запорізького національного університету (Запоріжжя) 777shch@gmail.com

РЯТУВАННЯ УКРАЇНЦЯМИ ТА ПОЛЯКАМИ ЄВРЕЇВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ГОЛОКОСТУ

Рятування євреїв під час Другої світової війни – одна з найменш досліджених тем в історіографії Голокосту. Дистрикт «Галичина», який був одним із ареалів тотального нацистського винищення євреїв, водночас став регіоном, звідки походила значна кількість Праведників народів світу – українців та поляків.

Стаття присвячена аналізу мотивацій, які визначали рішення людей допомагати євреєм в умовах надзвичайного рівня небезпеки для себе та своїх близьких. Висвітлено реакції окупаційної влади на акції порятунку з боку неєврейського населення. Незважаючи на однозначність нацистських розпоряджень щодо максимально суворого покарання осіб, які надавали сприяння євреям, реальна практика впровадження таких санкцій варіювалася.

Проаналізовано основні детермінанти (соціального, економічного, релігійного характеру), які відігравали важливу роль у прийнятті рішень щодо долучення особи до процесу рятування.

Зроблено висновок, що жодна політична сила, яка у тій чи тій формі могла вплинути на порятунок євреїв, так і не провадила їх системного порятунку у Західній Україні, та попри це виживання переслідуваних стало можливим саме завдяки подвигу окремих представників польського та українського народів.

Ключові слова: *Праведники народів світу, рятівники євреїв, Голокост, гетто, допоміжна поліція, Андрей Шептицький.*

Igor SHCHUPAK,
Ph D (History), director of «Tkuma» Ukrainian Institute for Holocaust Studies, Museum «Jewish Memory and Holocaust in Ukraine» (Dnipro), Doctoral Candidate of Zaporizhia National University (Zaporizhia) 777shch@gmail.com

RESCUING OF THE JEWS OF WESTERN UKRAINE BY UKRAINIANS AND POLES DURING THE HOLOCAUST

Rescuing the Jews during World War II is one of the least studied topics in the Holocaust historiography. «Galicia» District, which was one of the areas of Nazi total extermination of Jews, at the same time, became a native region for a large number of Righteous among the oeoples of the world, that is, the Ukrainians and Poles.

Practices of rescuing, motivations to help the Jews, and repressive measures of the Nazi authorities in the west Ukrainian lands were compared with the peculiarities of rescueing in other occupation zones. For the first time in Ukrainian historiography, regional characteristic of the phenomenon of rescuing of the Jews during the Holocaust is presented, as well as table materials that can be used for further researches are proposed. Using a comparative approach, features of the process of rescuing the Jews, which are typical for the whole Ukraine, and their specificity in the western region, were contrasted.

Particular attention is paid to the analysis of motivations that influenced the decision of people to help the Jews with an extraordinarily hihj level of danger for themselves and their nearest and dearest ones.

The occupation power's response to rescue actions by the non-Jewish population is highlighted. Despite the clear and unambiguous orders by the Nazis regarding the severest punishment for those who helped the Jews, the real practice of introducing such sanctions varied.

The main determinants (social, economic, religious, and personal), which played an important role in making decisions to join the rescue process, are analyzed. Particular attention is drawn to the material factor in rescuing Jews. Based on the archival materials, first introduced into the scientific circulation, the typical behavioral strategies of individuals who were inclined torescue the Jews, are outlined.

The conclusion is made that it was the phenomenon of rescue, which was one of the most striking examples of positive human interaction and cooperation during the time of the total Nazi terror. It is noted, that no political force, which in one form or other could influence the rescue of Jews, carried out any systematic rescue of Jews of Western Ukraine, but, despite that, the survival of the persecuted ones became possible due to the feat of the indi-

vidual representatives of the Polish and Ukrainian peoples. It is especially emphasized, that such cases of rescuing during the Holocaust became a universal and important source for studying of a whole range of problems of the history of ethno-national, inter-religious, and social relations, which do not lose its relevance at the beginning of the twenty-first century.

***Key words**: the Righteous among world's nations, rescuers of Jews, the Holocaust, ghetto, auxiliary police, Andrei Sheptytskyi.*

Постановка проблеми.

1. «Праведники народів світу» та «рятівники євреїв»: проблеми дефініцій.

Серед різних аспектів історії Голокосту проблема рятування євреїв від знищення нацистами є найменш дослідженою. Однією з причин цього є **складність пошуків документального підтвердження** такого рятування. Ще одним свідченням недостатньої дослідженості рятування євреїв є **проблема дефініцій**. На сьогодні вживаються такі терміни, як: «Праведник народів світу» (або «Праведник світу», що є довільним скороченням офіційного звання); «Праведник України»; «Праведник Бабиного Яру».

Яд Вашем використовує вислів ***«Праведник народів світу»***: ними є неєвреї, які ризикували своїм життям, а часто – і життям своїх дітей, своїх рідних заради рятування євреїв під час Голокосту (Праведники народов мира, 2017). Відповідно до визначених критеріїв (Праведники народов мира, 2017), громадська Комісія присвоїла це високе звання представникам 44 країн світу. На сьогодні Україна займає четверте місце у світі за кількістю таких героїв (після Польщі, Голландії та Франції). На 1 січня 2017 р. наявні дані про більше, ніж **2 570** українських Праведників народів світу ((Names and Numbers of Righteous Among the Nations, 2017; Righteous Among the Nations Honored by Yad Vashem, 2018)[1].

В Україні з 1989 р. за громадською ініціативою Всеукраїнської єврейської ради, Фонду «Пам'ять жертв фашизму в Україні» було запроваджено звання ***«Праведник України»***. Це звання присуджувалися тим людям, щодо яких були відомості про рятування євреїв від нацистського геноциду в Україні, але їх було недостатньо для комісії Яд Вашем. За даними згаданої Всеукраїнської єврейської ради, «більше 3000 громадян України отримали звання «Праведник України», з них 1625 «Праведники народів Світу». Створена картотека і фототека розстріляних і врятованих євреїв, а також їх рятівників. Документи «Праведників України» направляються до інституту Яд-Вашем (Єрусалим) для присвоєння їм звання «Праведник народів світу»» (Всеукраїнська єврейська рада, 2018). Головним натхненником запровадження звання «Праведник України» був відомий громадський діяч, президент Єврейської ради України, голова фондів «Пам'ять Бабиного Яру» і «Пам'ять жертв фашизму в Україні» Ілля Михайлович Левітас (1931 – 2014). Він же ініціював запровадження звання ***«Праведник Бабиного Яру»***, затверджене у квітні 1989 р. Натомість відомий дослідник трагедії Бабиного Яру, відповідальний секретар Громадського комітету для вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру Віталій Нахманович зазначає, що «оскільки критерії надання звання «Праведник Бабиного Яру» не були визначені, а надавалося воно, фактично, одноосібним рішенням Іллі Левітаса, багато з науковців та громадських діячів навіть в Україні не визнають цього звання і заперечують проти правомірності офіційного увічнення їхніх імен» (Нахманович, 2016: 327). Так само можна сказати і про звання «Праведник України».

Варто зауважити, що серйозні дослідження феномену рятування євреїв українцями під час Голокосту почалися лише після 1991 р., коли живих свідків та самих врятованих було значно менше, ніж у повоєнні роки (Щупак, 2016: 9–11). Крім того, є категорія людей, щодо яких докази про рятування євреїв або не були прийняті через низку причин Комісією Яд Вашем, або матеріали про рятування взагалі не були передані до Яд Вашем, залишилися невідомими дослідникам.

Тому, щоб уникнути неоднозначності у дефініціях, ми вважаємо необхідним увести до наукового обігу більш широке поняття ***«український рятівник євреїв під час Голокосту»***. Під цю

[1] У статистичних даних Яд Вашем має місце певна статистична неузгодженість: за таблицею «Names and Numbers of Righteous Among the Nations – per Country & Ethnic Origin, as of January 1, 2017» (див.: https://www.yadvashem.org/righteous/statistics.html) зазначено 2573 українські «Праведники народів світу»; але за поіменною таблицею «Righteous Among the Nations Honored by Yad Vashem by 1 January 2017» (див.: http://www.yadvashem.org/yv/pdf-drupal/ukraine.pdf) нараховуємо 2574 українські «Праведники народів світу».

дефініцію підпадають як «Праведники народів світу», так і ті люди, щодо яких є ґрунтовні докази про *рятування євреїв, які можуть бути визнані історичною наукою.*

Мета статті полягає у визначенні особливостей окупаційної політики на теренах Західної України (передусім дистрикту «Галичина» Генерал-губернаторства) та умов, за яких відбувався порятунок євреїв; визначення основних форм та способів рятування та допомоги євреям на західноукраїнських теренах у порівнянні із іншими територіями, окупованими нацистами; окресленні тих мотивацій, якими керувались рятівники євреїв тощо.

Виклад основного матеріалу

2. Умови для порятунку євреїв на окупованій території України

Відмінності історичних сценаріїв Голокосту в країнах Європи обумовлювались способами дії гітлерівської «машини знищення», які значною мірою залежали від усталених там форм адміністративного управління, традицій громадського та культурного життя, рівня впливовості на суспільство єврейських общин, ставлення нацистів до населення окупованих країн, врешті, міри загрози для рятівників євреїв. Усі ці та інші чинники впливали на ставлення місцевого населення до геноциду щодо євреїв і на наявність спроб їх рятування.

Фактом є те, що умови для порятунку євреїв на території України радикально відрізнялися від західноєвропейських. У Данії, – пише дослідник Нехама Тек, – «гітлерівці проявляли до датчан терпимість навіть після того, як почалися операції з порятунку євреїв. Репресії виражалися у формі арештів і зазвичай були спрямовані лише проти організаторів масового виходу євреїв» (Праведники народов мира, 2008: 490–491). У Голландії та Франції, – вказують Ісраель Гутман та Наама Галіль, – рятівникові євреїв «загрожувала висилка в концентраційний табір, тоді як у Польщі і на окупованих територіях СРСР таку людину хапали разом із євреями, яких вона переховувавала, і неодмінно розстрілювали» (Гутман, Галіль: 237). У багатьох працях істориків проводиться думка про те, що в країнах Західної Європи «сусіди, дізнавшись про те, що хтось ховає євреїв, як правило, не доносили на нього. По-іншому було у Східній Європі» (Палдиэль, 1998).

Очевидно, що рівень демократичності суспільства, гуманістичність його базових цінностей впливає на людські стосунки, готовність до взаємодопомоги.

Українські терени перебували під владою тоталітарних режимів, ще й за умов війни. Мовчазна згода з насильством могла бути зумовленою і радянською спадщиною «одностайного» засудження «ворогів народу», «другорядності» цінності людського життя. Глибокий травматичний слід у суспільній свідомості, який залишив своїм громадянам сталінський режим, помножувався на тотальну деморалізацію від катастрофи Червоної армії на першому етапі війни та швидкого наступу гітлерівських військ і захоплення ними величезних територій.

Відомий історик Тімоті Снайдер відніс територію України до «кривавих земель» (Снайдер, 2011), де вбивство величезної кількості людей сприймалося буденно, через звичку до «банальності зла» – вислів, поширений завдяки книзі Ханни Арендт (Арендт, 2013). За таких умов людські та людяні почуття часто поступаються прагматичним міркуванням. Атмосфера насильства і заохочення до вбивств, помножена на антисемітизм частини населення та інші чинники, створили відповідні суспільні настрої сприйняття масового винищення євреїв як «норми» за умов нацистського «нового порядку». За деякими свідченнями, «якщо не брати до уваги купку шляхетних людей, християнські жителі міста з ентузіазмом брали участь у ганебних операціях полювання на євреїв, які проводилися німцями» (Спогади рабина Кахане, 2009: 200). Згодом, як слушно зауважує професор М. Коваль, настрої українців змінювалися, коли вони ставали свідками жахливих злочинів гітлерівських катів – таких, як розстріли у Бабиному Яру (1941) (Коваль, 1992: 27). Місцевих мешканців вражала нелюдська жорстокість, з якою нацисти знищували євреїв, у тому числі жінок і дітей. «Факт розстрілів був настільки жахливим, – йдеться в документі про розслідування нацистських злочинів в селі Михайлівка Запорізької області, – що населення … кварталів пересувалося до посадок, тікаючи зі своїх домівок, щоб не бачити і не чути жахливих звірств і знущань» (ДАЗО. Ф-Р. 1849. Оп. 1. Спр. 1).

Водночас, історик та свідок подій Голокосту Шимон Редліх зазначав, що «міжетнічна байдужість і відверта ворожість під час німецької окупації посилилися» (Редліх, 2007: 197–198). З початком війни атмосфера сприйняття насильства та вбивств як «норми» стала загальнопошире-

ною. «Вбивства [...] деякі поляки і євреї сприймали зі співчуттям. Для інших це був просто спектакль. Ніхто не міг зрозуміти єврейської безпорадності. Що стосується підтримки і порятунку євреїв, то це була в основному суміш жадібності і співчуття. Безпрецедентні обставини воєнного часу, жорстокість життя як під Совєтами, так і під німцями, виявило найгірше в людській натурі» (Редліх, 2007: 242). Ш. Редліх згадує, що «українці проклинали німців за вбивства невинних людей» (Редліх, 2007: 197–198), але випадки рятування євреїв не були та, мабуть, не могли бути численними. Опір загарбникам вимагає сміливості й самопожертви, межує з героїзмом протистояння силі репресивної системи. Героїзм – це непересічне явище, він не може бути «масовим».

З іншого боку, відповідно до нацистської расової політики, українців – рятівників євреїв – очікувало найжорстокіше покарання, знищення їх самих та членів їх сімей. Навіть надання притулку євреям загрожувало тут смертною карою.

Так, в оголошенні за підписами генерал-губернатора Франка та штадгауптмана Хьолера говорилось, що навіть «підбурювачі та помічники підлягають цій самій карі, що й особи, які допустилися чину. Намір буде караний як довершений чин» (Оголошення генерал-губернатора Франка, 1942). Відомі факти про розстріли українців за переховування євреїв на Вінниччині, Дніпропетровщині, Київщині, Львівщині, Харківщині (Убили односельчан, 1996: 55) – у багатьох містах та селах; особливо багато таких прикладів на території Західної України, яку низка дослідників стереотипно характеризують як вкрай «антисемітський» регіон.

Водночас вимагають додаткового вивчення обставини, за яких за переховування євреїв українці уникали страти і навіть позбавлення волі, будучи оштрафованими (наприклад – у Вінниці, Житомирі, Дніпропетровську та ін. Так, на Вінничині «за переховування» євреїв брати Пастух були оштрафовані) (ДАВО. Ф. Р. 1683. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 2; Ф. Р. 1473. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 78).

3. Особливості рятування євреїв на території Західної України та в інших регіонах України

Підрахунки кількості випадків рятування євреїв на українських теренах на сьогодні ведуться в основному за статистикою Яд Вашем щодо Праведників народів світу. Щодо інших рятівників, які не отримали статусу Праведників, зазначимо нижче.

Ми вирішили розглянути регіональний аспект рятування, визначивши розподіл українських Праведників народів світу по областях і регіонах України (відповідно до сучасного адміністративно-територіального поділу країни). Окремо виділили Вінницьку область, яка займає особливе місце в «регіональній картині» рятування.

Відповідно до наших підрахунків, нами складено таку таблицю.

Таблиця 1.

Кількість Праведників народів світу з України за регіонами та областями (підрахунки здійснено на основі офіційної статистики Яд Вашем станом на 1 січня 2017 р.) (Righteous Among the Nations Honored by Yad Vashem, 2018)

Закарпаття та Буковина	Західна Україна	Північна та Центральна Україна	Вінницька область	Південна Україна	Східна Україна	Інші території
Закарпатська: 24	Волинська: 116	Дніпропетровська: 69	504	АР Крим: 27	Донецька: 45	Білорусь: 2
Чернівецька: 9	Івано-Франківська: 75	Житомирська: 213		Запорізька: 21	Луганська: 9	Молдова: 2
	Львівська: 116	Кіровоградська: 49		Миколаїв-ська: 81	Харківська: 86	Німеччина: 2
	Рівненська: 216	Київська та м. Київ: 221		Одеська: 157		Польща: 24
	Тернопільська: 168	Полтавська: 36		Херсонська: 28		Росія: 5
	Хмельницька: 177	Сумська: 15				Україна – невизначе-ний регіон: 1

		Черкаська: 60				
		Чернігівська: 16				
Загалом						
33	868	679	504	314	140	36
Разом: 2574						

© І. Щупак

Розглядаючи цю таблицю, можемо побачити, що вагома кількість випадків рятування євреїв зареєстрована на територіях, де проживало відносно багато поляків – як на території сучасної Польщі, так і на теренах Волинської, Луцької, Хмельницької, Житомирської областей.

Також бачимо, що, незалежно від регіону, найбільше Праведників налічується у місцях, де доля євреїв у населенні була відносно великою (Вінниця та інші західноукраїнські міста, містечка й села, а також Київ, Житомир, Одеса тощо), тож допомога сусідів, які мали досвід співжиття у довоєнні часи, відіграла значну роль у рятуванні євреїв під час Голокосту.

Абсолютну першість за кількістю Праведників народів світу України посідає сучасна Вінницька область – тут їх майже п'ята частина від усіх українських Праведників (19,6 %). Це на 10 % більше, ніж кількість українських Праведників у восьми сучасних областях Південної та Східної України (включаючи Одеську область) та Криму разом. Цей факт потребує свого пояснення. Окрім наведених вище чинників, слід зауважити, що саме на Вінничині був поширений такий вид допомоги євреям, як організація їх переходу з німецької до румунської зони окупації, де було відносно більше шансів на виживання.

У ході уточнення даних Яд Вашем (місця розташування сіл та інших населених пунктів, їх адміністративно-територіального підпорядкування та ін.) має бути визначена кількість Праведників по територіях відповідно до адміністративно-територіального поділу на зони окупації, а також – що дуже важливо – у співвідношенні з питомою вагою євреїв серед місцевого населення, з урахуванням євреїв-біженців із західних територій; із зазначенням часу, протягом якого ця область чи місто перебували під окупацією тощо.

Ще ширшою є картина рятування євреїв мешканцями України, які не отримали звання «Праведник народів світу». Навіть на офіційному сайті Яд Вашем сказано: «Кількість Праведників у тій чи іншій країні не обов'язково свідчить про фактичну кількість історій рятування, а лише відображає ті випадки, про які відомо Яд Вашем» (Праведники народов мира. Статистика, 2018).

Достатня кількість таких маловідомих ізраїльським та іншим історикам випадків мали місце на Західній Україні, де існували свої особливості у «механізмі» знищення євреїв та умов і можливостей їх рятування.

Унікальні можливості для вивчення цього питання має Державний архів Львівської області, де зберігаються особливо важливі для нашої теми матеріали Спеціального суду при Німецькому суді у Львові дистрикту «Галіція» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1)[2].

Якщо на території райхскомісаріату «Україна» українських рятівників євреїв часто розстрілювали на місці, то в дистрикті «Галіція» справи про рятування розглядав вищезазначений нацистський суд.

Серед документів за 1941 – 1944 рр. ми нарахували майже 40 справ щодо звинувачення жителів регіону в «переховуванні євреїв» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 309, 366, 504, 592, 654, 661, 735, 758, 759, 791, 800 та ін.), або «у наданні притулку» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 1111), «у сприянні втечі євреїв з гетто у Львові» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 1358). Такий досить великий обсяг матеріалів щодо людей, які рятували євреїв (чи намагалися їх рятувати), але яким не присвоєно звання «Праведників народів світу» і навіть не розглядалися Комісією Яд Вашем, є черговим аргументом щодо необхідності вивчення феномену рятівників євреїв – поняття більш широкого, ніж «Праведники народів світу».

Зауважимо, що згадані архівні матеріали дають можливість відтворити певні характеристики ставлення окупаційної німецької влади не тільки до євреїв, які підлягали реєстрації, повній

[2] Документи написані польською і німецькою мовами, окремі сторінки написані українською.

ізоляції, а згодом – винищенню, але й до українців, поляків та інших представників місцевого неєврейського населення.

Красномовною ілюстрацією ставлення нацистів до поляків та українців, і навіть до симпатиків гітлерівського режиму, може бути історія поляка Яна Петришина (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 502, 574). За матеріалами судової справи, «28 травня 1943 року він з розмови трьох невідомих йому солдатів дізнався, що начебто гетто в м. Броди ліквідували та воно горить в різних місцях. Коли солдати домовились подивитись на пожежу в гетто, він до них приєднався. Коли вони прийшли в гетто, то солдати і він отримали завдання від поліцейського, який був там на службі, обшукати домівки, які не горіли, щоб знайти в них євреїв, що сховались» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 574. Арк. 1зв). В одній із квартир вони «наштовхнулись» на єврейську жінку, яка кричала від страху, і Ян Петришин вбив її кортиком (ножем), бо вважав, що «вбивство євреїв не карається» (ДАЛО. Ф. Р.-77. Оп. 1. Спр. 502. Арк. 7зв). «Через два дні обвинувачений був затриманий нарядом Вермахту» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 574. Арк. 1зв).

У документі нацистського суду відзначається, що «шляхом вбивства єврейки він начебто тільки хотів підтримати заходи влади та в інтересах їх найшвидшої реалізації вважав цей вчинок оправданим» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 574. Арк. 2); «він хотів всіма засобами завадити тому, щоб вона змогла ухилитись від єврейських акцій, які тоді проводились, тобто щоб підтримати заходи влади» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 574. Арк. 2зв). Попри ці та інші «пом'якшуючі обставини» німецький суд визначив і обтяжуючі обставини – «обвинувачений мав багато попередніх судимостей». Але особливий інтерес для нас становить такий припис суду: «…Обтяжуючими обставинами має бути те, що безпека та порядок в цій місцевості вимагають, щоб до державних заходів, як акції стосовно євреїв, не допускались самовільні втручання будь-яких приватних осіб» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 574. Арк. 3). Врешті, Ян Петришин був засуджений «до 7 років каторги за вбивство єврейки» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 574. Арк. 1).

Отже, масові вбивства євреїв нацистами визначалися як «державні заходи», до яких не допускалися «самовільні втручання» місцевих мешканців (відома практика провокацій нацистів та залучення ними місцевих мешканців до антиєврейських погромів та вбивств євреїв має розглядатись окремо).

Інтерес викликає і таке формулювання «Справи про законність утримання під вартою» щодо Яна Петришина: «Злочинець та вбивця з бажання вбити, злочинно та по-звірячому вбив людину» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 574. Арк. 1 зв).

Очевидним є лицемірство таких «моральних оцінок» нацистської влади, яка привласнила нелюдське «право» на позбавлення життя мільйонів людей, і засуджувала на свій розсуд тих, хто «втручався» до цієї «справи».

Переслідувані євреї шукали порятунку у різний спосіб. Хтось «у полі, де спав, або на будовах, які були поза містом, або навіть у старому хліві», як Макс Рінгер (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 1258. Арк. 8 зв), хтось «перебував у Львові у зруйнованих бомбою будинках на вулиці Теодора і Шпитальній, у такий спосіб укриваючись від затримання поліцією», як Едель Зигмунд (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 1227. Арк. 3 зв). Але зрозуміло, що без допомоги з боку представників місцевого неєврейського населення шансів на порятунок не було.

Про мотиви надання надзвичайно ризикованої допомоги євреям буде йтися нижче. Тут же зазначимо, що майже в кожному випадку рятування євреїв у тому чи тому вигляді поставав матеріальний чинник.

Відомо, що отримання матеріальної винагороди за рятування євреїв під час Голокосту не відповідає принципам, за якими Яд Вашем присвоює звання «Праведник народів світу». Безумовно, було чимало випадків, коли рятівники надавали допомогу переслідуваним євреям без жодної користі. Натомість важливо зауважити, що переховування людей протягом довгого періоду, багатьох місяців, а інколи й років, завжди має «економічну складову», пов'язану з необхідністю, насамперед закупівлі харчів. «Як випливає зі спогадів, – зазначав Ярослав Грицак, – вижити могли тільки євреї, які мали гроші – бо треба було втримати і самих себе, й заплатити тим, хто тебе переховував» (Грицак, 2017).

Наявні документи (тут ми розглядаємо матеріали Державного архіву Львівської області) надають відомості про дуже різні обставини матеріальних та фінансових «розрахунків» євреїв зі своїми польськими та українськими рятівниками.

«Томрук Хведь признався, що була в нього жидівка майже через цілий тиждень…, і що він давав їй їсти за це вона йому дала 2 метри [*нерозбірливо*] і пошила дві сорочки для родини Томрука Хведя» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 759. Арк. 6 зв). За матеріалами судової справи, «Томрука Хведя і 2 метри [*нерозбірливо*] забрано і разом доставлено до Німецької Жандармерії у Радехові» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 759. Арк. 6 зв).

Українці Ігнат Барабач і Микола Лутій переховували у Золочеві свого знайомого Соломона Гельфера. На слідстві М. Лутій говорив: «Гельфер вручив мені 4 метри матеріалу на пошиття одягу, 1 жіночу велику хустку, а також суму у 90 злотих. У квітні 1944 р. згаданий єврей дав мені суму у 500 злотих. Зважаючи на те, що, як вже зізнався, був дуже бідним і маю родину, яка складається з дружини і 3 дітей, у квітні 1944 р. не мав що давати їсти, ані своїй родині, ані цьому євреєві. Сказав йому, що має щось зробити. Згаданий єврей пішов до мого сусіда Барабаша Ігната з Красносельця і від нього приніс 25 кг ячменю, а також 5 кг гречки. Після цього той же єврей у червні 1944 р.: пішов до Барабаша удруге і приніс від нього 25 кг ячменя і 25 кг картоплі. Через те, що по будинках почали проводитись обшуки на предмет виявлення партизанів, я боявся, що того єврея у мене можуть знайти, тому пішов сам до гміни та зізнався, що у мене є єврей. Прийшло військо і єврея Гельфера Соломона було забрано з льоху, який знаходиться у моїй стодолі, мене ж залишили вдома. Як я пізніше довідався, єврей той звідти утік, а мене на другий день військо заарештувало та привезло до Золочева. Коли того єврея за кілька днів повторно зловили, саме тоді він зізнався, що я його переховував» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 791. Арк. 20 зв).

Ди цих красномовних матеріалов варто додати, що вони датуються 20–22 червня 1944 р. – лише за місяць до того, як німецькі війська залишили Львів (що відбулось 27 липня 1944 р.).

Мерська Міхаліна, полька, «переховувала у своїй квартирі у Львові на вулиці Падеревського № 12 2-х єврейок і 3-х євреїв з 2.6.1943 р. до 3.2.1944 р., беручи від них кошти на утримання та за переховування у сумі 3000 злотих щомісяця. Тут хочу пояснити, що цих євреїв утримувала не у квартирі, у своєму підвалі. Робила це тому, що не мала з чого жити» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 851. Арк. 26 зв).

Сурма Розалія (з села Верхоли, біля Грабової, пов. Кам'янка Струмілова), неписьменна, зізналася «в утриманні чотирьох євреїв у своєму обійсті до 23.10.1943… зізнаюсь. Ці євреї обіцяли дати мені 50 злотих, якщо їх утримуватиму протягом двох тижнів. На що я погодилася, але з таким наміром, що як прийде їх трохи більше, дам знати у відділок Української поліції у Грабові» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 735. Арк. 5 зв). Згаданий намір німецький суд визнав «сумнівним», і полька була засуджена (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 735. Арк. 6).

Єврей Зігмунд Едель (Zygmund Edel) переховувався у Львові у поляків Стефанії Ціпік (Stefania Ciepik), Станіслави Білик (Stanisława Biłyk) та Софії Пакіт (Zofia Pakiet), «за оплату 400 злотих щомісяця» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 1227. Арк. 13). – Очевидно, що ці гроші мали покривати витрати на харчування.

Часто бувало, коли рятівники не вимагали від євреїв конкретної суми грошей, а питали про їх можливості. За ці гроші господарі купували продукти харчування для себе та тих, кого переховували (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 504. Арк. 25–26).

І, нарешті, архівні матеріали містять відомості про випадки безкорисливого рятування євреїв. 16.06.1944 єврей Сафро Альтер свідчив: «Як єврей у травні місяці 1943 р. утік з єврейського гетто і до цього моменту переховувався у католиків» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 847. Арк. 14). «Я… пішов до свого знайомого Домбровського Романа [Dąbrowskiego Romana], у Львові на вулиці Личаківській, 19. Його знав з ловецьких часів з періоду спільної роботи на олійні та підтримував його під час голоду, бо був заможнішим, а він бідним. Давав йому харчі і гроші. Домбровського просив аби мене сховав, і він милосердно погодився, коли я вже не мав жодних засобів для життя, даючи мені харчі та житло» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 847. Арк. 14). Донька Сафро Альтера, Годжін Маня, яка теж знайшла притулок у Р. Домбровського, підтверджувала: «Виходячи з бункеру, не мали жодних речей та грошей. Я разом із чоловіком не платили Домбровському грошей

за наше переховування, бо той, переховуючи батька, переховував і нас (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 847. Арк. 21 зв)».

У німецьких судових матеріалах звертають на себе увагу факти, коли в ході справ поляки та українці, які звинувачувалися у переховуванні євреїв, за допомогою адвокатів домагалися свого виправдання.

Аргументами для цього могла бути їх «необізнаність» у єврейському походженні тих, кого переховували. Так, під час розгляду справи щодо єврея М. Рінгера, який перебував на квартирі у польки І. Бариляк, суд дійшов висновку, що «Бариляк Ірена насправді не знала, що познайомилась з євреєм і навіть не припускала, що Рінгер був євреєм. Рінгер навмисне ввів в оману Бариляк, представляючись їй Пьотрем Рогушем, прагнучи мати свою особисту єврейську вигоду» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 1258. Арк. 15).

В іншому випадку двірник Фінк Пьотр, затриманий 28.01.1944 р. за утримання дитини, Туртельтауба Максимілліана, – онука єврейки з Відня, свідчив, що він «був упевнений, що німецький закон не передбачає переслідування євреїв німецького походження. Якби це знав, ніколи б єврейську дитину до своєї квартири не прийняв» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 904. Арк. 8). Німецький суд все ж засудив Пьотра, але визначив щодо дружини і доньки поляка, що «проведеними слідчими діями не вдалося довести вину Фінк Катажини і Фінк Хелени, що нібито вони були співучасницями у переховуванні єврея» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 904. Арк. 18).

Деякі прохання адвокатів про помилування на перший погляд виглядають кумедно, але насправді містять досить принизливі характеристики звинувачуваних. Так, Адвокат Адольф Фіда пише 15 липня 1944 р. генерал-губернатору в м. Краків: «Від імені засуджених до страти Ганчар Марії (Ganczar Maria) та Нахач Василя (Nahatsch Wasyl). Не беручи до уваги безгрішний життєвий шлях та визнання провини з глибоким каяттям, що виказується всіма можливими засобами, я прошу врахувати дуже низький рівень освіти засуджених. Вони народились та виросли на віддаленому хуторі, не мали змоги отримати ніякої шкільної освіти. Обидва не знають грамоти, Нахач тільки но навчився підписуватись своїм ім'ям під час військової служби за часів світової війни. Обидва мають дуже примітивний світогляд та тип мислення, типові екземпляри галицьких неосвічених сільських анальфабетів, які мають обмежене духовне життя (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 366. Арк. 68). Ваша Високосте, вони не мали гадки про заборону переховувати євреїв» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 366. Арк. 68–69).

Зрозуміло, випадки виправдання українців та поляків, яких звинувачували у переховування євреїв, не були частими. За рятування євреїв платили своїм життям і безкорисливі доброчинці, і ті, хто намагався заробити на цьому гроші. Тільки в одному «Розпорядженні про боротьбу з замахами на німецьку справу відбудови у генерал-губернаторстві від 2.10.1943 р. (Вісник розпоряджень для генералгубернаторства ч. 82 С. 589)… судом поліції Безпеки і СД Галицької області» на смерть було засуджено «за переховування жидів» десять осіб: «…Крушковська Марія уроджена Бобекова з Лембергу, П'ястун Міхал з Лембергу, Скомпський Казімеж з Лембергу, Ковальчик Здіслав з Лембергу, Суш Настя уроджена Дяченко з Руданець, Іжек Юлія з Лембергу, Слядовська Галина уроджена Клименєвська з Лембергу, Малявська Вікторія уроджена Вільчинска з Лембергу, Йозефек Броніслав з Лембергу, Йозефек Марія уроджена Сльовіч з Лембергу...» (Ковба, 2009: 200–201).

Окремі історії навіть у викладі німецьких судових документів виглядають особливо трагічно. Це стосується, зокрема, Володимира Корбецького (Wladimir Korbecki), який в період з листопада 1942 до травня 1943 р. переховував «у своєму домі двох єврейок на ім'я Роза та Краус та трирічну дитину єврейки Краус. Від єврейок в перші дні після їх прийому він отримав 1700 злотих...» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 504. Арк. 16 зв). Судове рішення містить жорстоке рішення: «Обвинувачений, який не мав до цього часу судимостей, відповідно до §4 б вказаної постанови має бути покараний єдиним передбачений покаранням – стратою» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 504. Арк. 40). Вирок було виконано: «Засуджений Володимир Корбецькі був розстріляний 7 березня 1944 року...» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 504. Арк. 20).

Отже, рятування євреїв за платню (відшкодування витрат, або «для прибутку») мало декілька наслідків.

1. Інколи, коли гроші у євреїв закінчувалися, «корисливі рятівники» здавали їх нацистам або поліцаям на розправу і вірну смерть.

2. Інколи, коли «акції спасіння» розпочинались через корисливі мотиви, а у євреїв вичерпувалися матеріальні ресурси, рятівники виявляли кращі людські якості і продовжували допомогати, вже не отримуючи винагороди.

3. Навіть якщо єврея (або групу євреїв) рятували за гроші, це не означало меншого ризику для рятівників, яких нацисти карали так само, як і безкорисливих Праведників народів світу. Так, для певних людей переховування євреїв стало певним «бізнесом», на якому намагалися заробити у скрутні воєнні часи. Але ж і за виказування євреїв, за доноси на їх рятівників німці давали винагороду, і такий «спосіб заробітку» був більш безпечною справою. За умов існування цих двох протилежних «способів заробляння на євреях» свою роль відігравали, за спостереженням Я. Грицака, «людський страх і заздрість: «вона» переховує євреїв, заробляє на цьому – а «ми» через це можемо постраждати, якщо, не дай Боже, німці виявлять, що ми знали і не донесли» (Грицак, 2017).

Варто зазначити ще один момент: видання євреїв було не просто «виявом лояльності» гітлерівському режиму, але й визначалося нацистськими законами й постановами та представлялося геббельсівською пропагандою як «чеснота» для суспільства і «моральний обов'язок» його членів. За умов викривленої тоталітарними системами суспільної свідомості та сплюндрованої моралі цей чинник робив справу рятування євреїв ще більш небезпечною.

Очевидно, що при вивченні феномену рятування євреїв необхідна спільна аналітична робота істориків, психологів щодо з'ясування мотивації порятунку представниками різних верств населення, послідовників різних релігій та конфесій, прихильників різних політичних поглядів, які проживали в різних регіонах України, в різних зонах окупації. Відомі дослідники Нехама Тек, Самуель і Перл Олінер, що прийшли до різних висновків про соціальне становище і самовідчуття Праведників народів світу в суспільстві, єдині в оцінці найважливішої моральної, загальнолюдської складової подвигу людей, які надали допомогу приреченим на тотальне знищення (О Праведниках, 2018).

4. Хто й чому рятував євреїв: до питання про мотивацію

Приклади рятування євреїв на окупованій території України та на її заході потребують з'ясування мотивів людей, які ризикували не тільки власним життям, але й життям своїх рідних, своїх дітей, надаючи допомогу переслідуваним євреям.

Чимало було випадків, коли люди намагалися врятувати євреїв – членів своїх родин, чи коханих.

Так, наприклад, українська дружина єврея Ісаака Шлимовича (ім'я жінки в документі відсутнє), яка у жовтні 1941 р. зустріла німецьку окупацію в селі Михайлівка Запорізької області, поліцаям «дитя на вбивство... не віддала», і, врешті, врятувала дитину від змішаного шлюбу (ДАЗО. Ф. Р. 1849. Оп. 1. Спр. 1). Полька Антонія Хомчинська (Antonia Chomczinska) зі Львова «впродовж декількох місяців приховувала чотирьох євреїв» у квартирі, де вона жила (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 661. Арк. 3). Коли поліція у червні 1943 р. затримала трьох євреїв, «одному з цих євреїв вдалось втекти з квартири за допомоги Хомчинської. З одним з цих євреїв Хомчинська напевно мала стосунки. Це виходить з одного листа Хомчинської, який було знайдено раніше» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 661. Арк. 3). (До речі, в ході слідства не вдалось «довести провину польки Антонії Хомчинської в укритті євреїв» (ДАЛО. Ф. Р-77. Оп. 1. Спр. 661. Арк. 37).

Останнім часом стають відомими все більше прикладів про участь в порятунку не тільки одинаків-українців, але і груп людей, іноді достатньо великих. І. Альтман пише про те, як у кількох українських селах місцеві жителі зуміли укрити всіх євреїв: в селі Яруга на Поділлі вдалося заховати не лише місцевих жителів-євреїв, але й біженців; у селі Раковець Львівської області селяни переховували 33 єврейські сім'ї; в селі Благодатне Дніпропетровської області було врятовано 30 євреїв. І. Альтман підкреслює, що їх порятунок став можливим лише завдяки колективній підтримці решти жителів села (Альтман, 2002).

Слід зауважити, що подібні приклади не поодинокі. Арон Вайс у своїх спогадах розповідає, що мешканка західноукраїнського міста Борислав українка Юлія Матчишин для організації по-

рятунку сім'ї Вайсів заручилася підтримкою іншої сусідки – польки пані Потенжної (Особистий архів автора).

В окупованому Запоріжжі українка Євдокія Купа переховувала дівчинку Марію Чапату, матір якої розстріляли гітлерівці. Щоб убезпечити дитину від загрози арешту і знищення, сусіди клопотали перед німецькою владою про видачу Марії паспорта як українці; четверо людей виступили як офіційні свідки (двох із них допитували), розуміючи, чим їм загрожує обман нацистів. Загалом про єврейську дівчину, яка переховувалася від гітлерівців, знали майже всі мешканці вулиці – кілька десятків людей; ніхто з них не видав Марію, а багато хто допомагав (Щупак, 1997: 120–121).

Загалом, потребують подальшого з'ясування питання про «соціальний склад» рятівників євреїв, серед яких більшість складали люди, які не належали до верхівки українського суспільства, його інтелектуальної еліти.

Відомі випадки, коли на допомогу євреям за критичних умов приходили службовці міських управ, а також німецькі офіцери, угорські солдати і навіть німецькі солдати та місцеві поліцаї, які брали участь у розстрілах євреїв (Щупак, 1997: 15). Але, зрозуміло, такі випадки були нетиповими. Очевидно, що реалізація будь-яких наказів влади, ті чи ті вчинки здійснюються конкретними людьми зі своїм минулим і особистими симпатіями, скажімо, співробітники управ, солдати, українські поліцаї та ін. Безумовно, траплялись випадки, коли рятування євреїв було продиктовано душевним, людським поривом, прагненням надати допомогу жертвам нелюдської жорстокості нацистів. Піддавшись «першому пориву», часто надалі люди вже були змушені продовжувати смертельно небезпечну справу.

Натомість досить поширеними були випадки рятування євреїв українцями ***через релігійні переконання***, християнське ставлення до гнаних та переслідуваних. К. Беркгоф стверджує, що серед українців найбільше євреям допомогли баптисти і християни-євангелісти. «На самій тільки Волині, – пише історик, – вони, вочевидь, врятували сотні людей. Ці протестанти гадали, що їхня християнська віра не дозволяла їм чинити інакше». Крім того, використовуючи взаємні зв'язки між протестантськими громадами, вони «могли швидко переводити євреїв із однієї місцевості до наступної» (Беркгоф, 2011: 95).

Вагому кількість серед рятівників-священослужителів становлять представники Української греко-католицької церкви. Тут слід згадати і «рядових» священиків УГКЦ, серед яких Св. Омелян Ковч, котрий заплатив життям за рятування євреїв; і, звичайно, величну постать Митрополита Андрея Шептицького. Останній особисто врятував чимало євреїв, серед них – львівського рабина Давида Кахане, синів загиблого рабина Левіна Курта (Ісаака) і Натана. «Митрополит залучив до рятування євреїв деяких українських священиків, серед яких були його брат Клементій, голова ордену Студитів, а також вже згадана в даній статті ігуменя Студитського монастиря Йосефа, преподобний Марко Стек та інші». Андрей Шептицький рятував усіх, кому він міг надати допомогу, передусім – дітей. Їм давали фальшиві довідки про хрещення, українські імена, а потім розподіляли по жіночих та чоловічих монастирях та дитячих будинках. Деяким дітям студитські монахи допомагали перетинати румунський та угорський кордони. Загалом за допомогою Митрополита Андрея Шептицького були врятовані близько 200 євреїв (Щупак, 2012: 419).

Слід зазначити, що А. Шептицькому досі не надано високого звання Праведника народів світу – через його вітання гітлерівської армії у перші дні після нападу Німеччини на СРСР, контакти з нацистськими високопосадовцями тощо (цьому присвячена досить багата історична література (Bociurkiw, 1989; Митрополит Андрей Шептицький, 2003; Редлих, 2016; Маринович, 2007; Щупак, 2007; Чайка, 2007, Ковба, 2007; 2009a, 2009b). Ми вважаємо, що велич подвигу таких людей, як Митрополит Андрей Шептицький, не потребує підтвердження чи схвалення навіть самою високою та поважною інституцією. Сам факт організації цілої системи допомоги жертвам нацистського геноциду силами церковної організації, пасторська настанова до церковних ієрархів стосовно спасіння сотень приречених на загибель євреїв перетворили Митрополита Андрея Шептицького на уособлення гуманізму в протистоянні людожерській політиці нацистів. Шевах Вайс, врятований разом із родиною під час Шоа українцями та поляками, колишній спікер Кнесету

(парламенту) Ізраїлю та Посол Ізраїлю в Польщі, образно назвав А. Шептицького «українським Шиндлером» (Редлих, 2011).

Для нас очевидною є необхідність поширення знань про духовний подвиг Андрея Шептицького. Цьому слугує, зокрема, постійна музейна експозиція в музеї «Пам'ять єврейського народу та Голокост в Україні» (місто Дніпро), присвячена великому українцю. Те, що така експозиція вперше в Україні створена саме в єврейському музеї, є свідченням того високого рівня духовності та праведності, якого досяг Андрей Шептицький за свого життя, та впливу на людську, суспільну свідомість після завершення його земного шляху.

Отже, серед тих, хто надавав допомогу євреям, були **представники різних верств населення та різних спільнот**, **які керувалися різними мотивами.**

1. Було чимало випадків, коли члени подружніх національно змішаних пар, їхні рідні ***рятували євреїв як своїх родичів***. Сюди ж треба додати українців, поляків та інших, які відчували романтичні почуття, кохання до своїх обранців – представників єврейського народу.

Хоча були й такі страшні випадки, коли матері видавали на смерть своїх дітей-«полукровок», або видавали своїх єврейських чоловіків та дружин. Тож тут маємо говорити про душевні якості людей-рятівників.

2. Колишні колеги євреїв по навчанню й роботі, сусіди, яких пов'язувало з євреями життя у довоєнні часи, допомогали ***через дружні почуття, товариські відносини***. Були випадки, коли українці рятували тих євреїв, які колись їм надали допомогу у скрутні часи.

3. Українські підпільники та партизани іноли вбачали у допомозі євреям ***одну із форм Опору нацистському режиму***.

4. Окремі люди, яких можна назвати нон-конформістами, та які не могли адаптуватися в суспільстві за панування нацистського режиму, через допомогу жертвам цього режиму намагалися ***протистояти насильству та у такий спосіб психологічно самоствердждуватися***.

5. Християни, які ***рятували євреїв через свої релігійні переконання***.

6. «Випадкові рятівники» – люди, які намагалися рятувати євреїв ***через раптовий душевний порив*** прийти на допомогу перслідуваним.

7. Були й ***корисливі мотиви*** надання допомоги євреям – намагання заробити гроші, отримати матеріальну вигоду від тих, кого рятували, про що вже йшлося вище.

Висновки.

Загалом слід підкреслити, що ***на захист євреїв під час Голокосту на окупованій території України не виступила жодна українська політична сила чи воєнна організація***. Також і радянський уряд, який володів інформацією про винищення євреїв нацистами, не довів її до відома єврейського населення[3]. Не було декларацій, заяв, закликів до українського населення надати допомогу євреям ані з боку українського чи польського підпілля, ані з боку радянського уряду та підпорядкованих йому радянських партизанських загонів і радянського підпілля. Це відіграло свою трагічну роль у величезній кількості загиблих українських євреїв, яких нараховується півтора мільйони осіб з шести мільйонів усіх євреїв – жертв Голокосту.

Водночас історія Другої світової війни містить не тільки жахливі сторінки масових вбивств, але й приклади опору геноциду та рятування. Жоден із тих євреїв, яким було врятовано життя в період Голокосту, не могли сподіватися на спасіння без допомоги, яку, ризикуючи, надавали їм українці та представники інших народів нашої країни, які теж страждали від гітлерівської окупації.

Робота з дослідження феномену рятування євреїв України під час Голокосту є важливим науковим і моральним завданням, бо надає позитивні приклади людської поведінки людей за нелюдських умов війни. Це особливо актуально для України сьогодні, коли вона стала об'єктом вій-

[3] Очевидно, це було зумовлено «інтернаціоналістською» складовою комуністичної ідеології, згідно з якою в радянському суспільстві не виділялись окремі національні групи, що мали особливу долю за певних історичних умов. Водночас той же «інтернаціоналістський» підхід не завадив радянській владі організувати масову депортацію кримських татар чи німців Поволжжя, коли це виходило із рішень сталінського керівництва СРСР.

ськової та інформаційної агресії, складовою якої є використання неправдивих історичних міфів та стереотипів в антиукраїнській пропаганді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Альтман, 2002 – Альтман И. А. Холокост и еврейское Сопротивление на оккупированной территории СССР. Москва, 2002. 320 с.

Арендт, 2013 – Арендт Х. Банальність зла. Суд над Айхманом в Єрусалимі / Переклад Антона Котенка. Київ, 2013. 367 с.

Оголошення генерал-губернатора Франка, 1942. – Архів Центру «Ткума». Оголошення генерал-губернатора Франка (Варшава, 15 жовтня 1941 року) та штадгауптмана Хьолера (Львів, 10 березня 1942 року).

Беркгоф, 2011 – Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою / Переклад з англ. – Т. Цимбал. Київ, 2011. 455 с.

Всеукраїнська єврейська рада, 2018. – Всеукраїнська єврейська рада. – Режим доступу: http://jadvis.org.ua/component/k2/item/405 – Назва з екрану.

Грицак, 2017 – Грицак Я. Як українці переховували євреїв // Режим доступу: https://www.obozrevatel.com/society/15436-yak-ukraintsi-perehovuvali-evreiv.htm – Назва з екрану.

Гутман, Галіль – Гутман И. Катастрофа и память о ней / Исраэль Гутман, Наама Галиль; пер. с иврита Зоя Копельман, Яков Синичкин. – Иерусалим: Яд Вашем, [б.г.]. 292 с.

ДАВО – Державний архів Вінницької області.

ДАЗО – Державний архів Запорізької області.

ДАЛО – Державний архів Львівської області.

Коваль, 1992 – Коваль М. В. Нацистський геноцид щодо євреїв та українське населення (1941 – 1944 рр.) // Український історичний журнал. 1992. № 2. С. 25–32.

Ковба, 2007 – Ковба Ж. Вплив митрополита Шептицького на вірних у часи Голокосту // Проблеми історії Голокосту: науковий журнал. – Випуск № 4. Дніпропетровськ, 2007. С. 127–151.

Ковба, 2009a – Ковба Ж. М. Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання». – Видання третє, виправлене і доповнене. Київ, 2009. 296 с.

Ковба, 200b – Ковба Ж. М. Останній рабин Львова Єзекіїль Левін. Львів; Київ, 2009. 182 с., іл.

Маринович, 2007 – Маринович М. Постать Митрополита Шептицького у нелінійному просторі історичного часу // Проблеми історії Голокосту: науковий журнал. – Випуск № 4. Дніпропетровськ, 2007. С. 81–87.

Митрополит Андрей Шептицький, 2003 – Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали: 1941 – 1944 / упорядн. Ж. Ковба; науковий редактор А. Кравчук. Київ, 2003. 313 с.

Нахманович, 2016 – Нахманович В. Бабин Яр: місце пам'яті у пошуках майбутнього // Бабин Яр: Історія і пам'ять / За ред. Владислава Гриневича, Павла-Роберта Маґочія. Київ, 2016. – С. 313–335.

О Праведниках, 2018 – О Праведниках / Яд Вашем. – Режим доступу http://www1.yadvashem.org/yv/ru/righteous/about.asp. – Назва з екрану.

Палдиэль, 1998 – Палдиэль М. Праведники Народов Мира в годы Катастрофы. – Режим доступу: http://www1.yadvashem.org/yv/ru/education/lesson_plans/pdf/righteous1.pdf – Назва з екрану.

Праведники народов мира, 2018 – Праведники народов мира / Яд Вашем. – Режим доступу http://www.yadvashem.org/yv/ru/righteous/faqs.asp – Назва з екрану.

Праведники народов мира, 2008 – Праведники народов мира // Холокост: Энциклопедия / ред. У. Лакёр, соред. Ю. Т. Баумель; пер. с англ. Москва, 2008. – С. 490–491.

Праведники народов мира. Статистика, 2018 – Праведники народов мира. Статистика // Режим доступа: http://www.yadvashem.org/yv/ru/righteous/statistics.asp – Название с экрана.

Редлих Ш. Митрополит Андрей Шептицкий и евреи в период Холокоста и Второй мировой войны. – Режим доступа: http://www.cerkva.od.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=594&Itemid=87 – Название с экрана.

Редлих Ш. Моральные принципы в повседневной действительности: митрополит Андрей Шептицкий и евреи в период Холокоста и Второй мировой войны. – Режим доступа: http://www.jcrelations.net/%D0%A1%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0.3180.0.html?L=7 – Название с экрана.

Редліх, 2007 – Редліх Ш. Разом і нарізно в Бережанах: Поляки, євреї та українці, 1919 – 1945 /видання друге; перекл. з англ. Київ, 2007. 289 с.

Снайдер, 2011 – Снайдер Т. Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталіним: монографія. Київ, 2011. 448 с.

Спогади рабина Кахане, 2009 – Спогади рабина Давида Кахане // Щоденник Львівського гетто. Спогади рабина Давида Кахане / упорядн. Ж. Ковба. Київ, 2009. 276 с.

Убили односельчан, прятавших евреев. Акт. Харьковская область, Дергачевский р-н, с. Семеновка // Документы обвиняют. Холокост: свидетельства Красной Армии / сост. Ф. Д. Свердлов; ред. И. А. Альтман. Москва, 1996. С. 55.

Чайка, 2007. – Чайка Т. Колаборація у «просторі смерті»: до осмислення моральної колізії Митрополита Андрея Шептицького // Проблеми історії Голокосту: науковий журнал. Випуск № 4. Дніпропетровськ, 2007. С. 100–113.

Редлих, 2011. – Шимон Редлих: «Шептицкий отрицал расистское мышление»: [интервью профессора Шимона Редлиха журналу «Тыгодник Повшехны» (Tygodnik Powszechny) / перевод на русский: RISU.org.ua]. – Режим доступу: http://www.newswe.com/index.php?go=Pages&in=view&id=3690 – Назва з екрану.

Щоденник Львівського гетто, 2009. Щоденник Львівського гетто: спогади рабина Давида Кахане / упоряд. Ж. Ковба. Київ, 2009. 276 с.

Щупак, 1997. – Щупак И. Я. Отношение украинского населения Запорожья к евреям во время войны 1941 – 1945 гг. // Запорожские еврейские чтения. – Вып. 1. Запорожье: [б. и.], 1997. С. 120–121.

Щупак, 2007. – Щупак І. Митрополит Андрей Шептицький: особистість та символ в історії // Проблеми історії Голокосту: науковий журнал. Випуск № 4. Дніпропетровськ, 2007. С. 88–99.

Щупак, 2016. – Щупак І. Українські рятівники євреїв під час Голокосту // Ігор Щупак / Праведники народів світу: Довідник / За ред. Ігоря Щупака. Вступні статті – М. Ф. Маринович, І. Я. Щупак. Упорядники – Є. А. Врадій, Д. В. Шаталов. – Дніпро, 2016. 224 с.

Щупак, 2012. – Щупак І. Я. Трагедія євреїв України // Національне питання в Україні XX – початку XXI ст.: історичні нариси / [ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Даниленко та ін.; відп. ред. В. А. Смолій; авт. кол.: О. Г. Аркуша, В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський та ін.]. Київ, 2012. С. 402–424.

Names and Numbers of Righteous Among the Nations, 2017. «Names and Numbers of Righteous Among the Nations – per Country & Ethnic Origin, as of January 1, 2017» (див.: https://www.yadvashem.org/righteous/statistics.html)

Bociurkiw, 1989. – Bociurkiw B. R. Sheptyts'kyi and the Ukrainian Greek Catholic Curch Under the Soviet Occupation of 1939–1941 / Bohdan R. Bociurkiw // Morality and Reality. The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi / edit. by Paul Robert Magocsi with the assistance of Andrii Krawchuk. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies. University of Alberta, 1989. P. 101–123.

Righteous Among the Nations Honored by Yad Vashem, 2017. «Righteous Among the Nations Honored by Yad Vashem by 1 January 2017» (див.: http://www.yadvashem.org/yv/pdf-drupal/ukraine.pdf)

REFERENCES

Altman I. A. Kholokost i evreyskoe Soprotivlenie na okkupirovannoy territorii SSSR. [The Holocaust and the Jewish Resistance in the Occupied Territory of the USSR]. Moskva, 2002. 320 p. [in Russian]

Arendt Kh. Banalnist zla. Sud nad Aikhmanom v Yerusalymi [The banality of evil. The trial of Eichmann in Jerusalem]. Kyiv, 2013. 367 p. [in Ukrainian]

Berkhof K. Zhnyva rozpachu. Zhyttia i smert v Ukraini pid natsystskoiu vladoiu. [Harvest of Despair: Life and Death in Ukraine under Nazi Rule]. Kyiv, 2011. 455 p. [in Ukrainian]

Bociurkiw B. R. Sheptyts'kyi and the Ukrainian Greek Catholic Curch Under the Soviet Occupation of 1939 – 1941 // Morality and Reality. The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi / edit. by Paul Robert Magocsi with the assistance of Andrii Krawchuk. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies. University of Alberta, 1989. Pp. 101–123. [in Ukrainian]

Chaika T. Kolaboratsiia u «prostori smerti»: do osmyslennia moralnoi kolizii Mytropolyta Andreia Sheptytskoho. [Collaboration in the «space of death»: before the understanding the moral collapse of Metropolitan Andrey Sheptytsky// Problems of the Holocaust history: scientific journal. Vypusk № 4. Dnipropetrovsk, 2007]. Pp. 101–123. [in Ukrainian]

Gutman I. Katastrofa i pamyat o ney. [The Catastrophe and it's memory]. Ierusalim. 292 p. [in Russian]

Hrytsak Ya. Yak ukraintsi perekhovuvaly yevreiv. [How Ukrainians hid the Jews] // Rezhym dostupu: https://www.obozrevatel.com/society/15436-yak-ukraintsi-perehovuvali-evreiv.htm – Nazva z ekranu [in Ukrainian]

Koval M. V. Natsystskyi henotsyd shchodo yevreiv ta ukrainske naselennia (1941 – 1944 rr.) [Nazi genocide against Jews and Ukrainians (1941 – 1944)] // Ukrainian historical journal. 1992. № 2. Pp. 25–32 [in Ukrainian]

Kovba Zh. M. Liudianist u bezodni pekla. Povedinka mistsevoho naselennia Skhidnoi Halychyny v roky «ostatochnoho rozviazannia yevreiskoho pytannia». – Vydannia tretie, vypravlene i dopovnene. [Humanity in the depths of hell. Behavior of the local population of Eastern Galicia during the «final solution of the Jewish question». – Third edition, corrected and supplemented]. Kyiv, 2009. 296 p. [in Ukrainian]

Kovba Zh. M. Ostannii rabyn Lvova Yezekiil Levin. [Ezekiel Levin, the last Lviv rabbi]. Lviv; Kyiv, 2009. 184 p. [in Ukrainian]

Marynovych M. Postat Mytropolyta Sheptytskoho u neliniinomu prostori istorychnoho chasu. [The image of Metropolitan Andrey Sheptytsky in the nonlinear space of historical time] // Problems of the Holocaust history: scientific journal. – Vypusk № 4. Dnipropetrovsk, 2007. Pp. 81–87 [in Ukrainian]

Mytropolyt Andrei Sheptytskyi. Dokumenty i materialy: 1941 – 1944. [Metropolitan Andrey Sheptytsky. Documents and materials: 1941 – 1944] / uporiadn. Zh. Kovba; naukovyi redaktor A. Kravchuk. Kyiv, 2003. 313 p. [in Ukrainian].

Nakhmanovych V. Babyn Yar: mistse pamiati u poshukakh maibutnoho. [Babyn Yar: A place of memory in the search of the future] // Babyn Yar: History and Memory / Za red. Vladyslava Hrynevycha, Pavla-Roberta Magochiia. Kyiv, 2016. Pp. 313–335 [in Ukrainian]

Paldiel M. Pravedniki Narodov Mira v gody Katastrofy. [Righteous among the Nations during the Catastrophe years] – Rezhim dostupu: http://www1.yadvashem.org/yv/ru/education/lesson_plans/pdf/righteous1.pdf – Nazva z ekranu. [in Russian]

Pravedniki narodov mira. [Righteous among the Nations] // The Holocaust: Encyclopedia / red. U. Laker, sored. Yu. T. Baumel; Translated from English Moskva, 2008. Pp. 490–491 [in Russian]

Redlikh Sh. Mitropolit Andrey Sheptitskiy i evrei v period Kholokosta i Vtoroy mirovoy voyny. [Metropolitan Andrey Sheptytsky and the Jews during the Holocaust and World War II]. – Rezhim dostupa: http://www.cerkva.od.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=594&Itemid=87 – Nazvanie s ekrana. [in Russian]

Redlikh Sh. Moralnye printsipy v povsednevnoy deystvitelnosti: mitropolit Andrey Sheptitskiy i evrei v period Kholokosta i Vtoroy mirovoy voyny. [Moral principles in everyday reality: Metropolitan Andrey Sheptytsky and the Jews during the Holocaust and World War II] – Rezhim dostupa: http://www.jcrelations.net/%D0%A1%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0.3180.0.html?L=7 – Nazvanie s ekrana [in Russian]

Redlikh Sh. Razom i narizno v Berezhanakh: Poliaky, yevrei ta ukraintsi, 1919 – 1945. [Together and Apart in Brzezany: Poles, Jews, and Ukrainians, 1919 – 1945] /2nd ed.; translated from English. Kyiv, 2007. 289 p. [in Ukrainian]

Shchodennyk Lvivskoho hetto: spohady rabyna Davyda Kakhane. [Lviv Ghetto Diary: Memories of Rabbi David Kahane] / uporiad. Zh. Kovba. Kyiv, 2009. 276 p. [in Ukrainian]

Shchupak I. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi: osobystist ta symvol v istorii. [Metropolitan Andrey Sheptytsky: personality and symbol in history] // Problems of the Holocaust history: scientific journal. Vypusk № 4. Dnipropetrovsk, 2007. Pp. 88–99. [in Ukrainian]

Shchupak I. Ukrainski riativnyky yevreiv pid chas Holokostu. [Ukrainian Righteous among the Nations during the Holocaust] // The Righteous among the Nations: Reference book / Za red. Ihoria Shchupaka. Vstupni statti – M. F. Marynovych, I. Ya. Shchupak. Uporiadnyky – Ye. A. Vradii, D. V. Shatalov. Dnipro, 2016. Pp. 9–11. [in Ukrainian]

Shchupak I. Ya. Trahediia yevreiv Ukrainy // Natsionalne pytannia v Ukraini XX – pochatku XXI st.: istorychni narysy. [Tragedy of the Ukrainian Jews // National Problems in Ukraine XX – early XXI centuries: historical essays] / [ed. council: V. M. Lytvyn (holova), H. V. Boriak, V. M. Danylenko ta in.; vidp. red. V. A. Smolii; O. H. Arkusha, V. F. Verstiuk, S. V. Vidnianskyi ta in.]. Kyiv, 2012. Pp. 402–424 [in Ukrainian]

Shchupak Y. Ya. Otnoshenye ukraynskoho naselenyia Zaporozhia k evreiam vo vremia voinы 1941 – 1945 hh. [The ratio of the Ukrainian population of Zaporizhzhia to the Jews during the war 1941 – 1945] // Zaporizhzhia Jewish readings. – Vp. 1. – Zaporizhzhia: [b. y.], 1997. – Pp. 120–121. [in Russian]

Snaider T. Kryvavi zemli: Yevropa pomizh Hitlerom ta Stalinym: monohrafiia. [Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin: monograph]. Kyiv, 2011. 448 p. [in Ukrainian]

Spohady rabyna Davyda Kakhane // Shchodennyk Lvivskoho hetto. Spohady rabyna Davyda Kakhane. [Rabbi David Kahane memories // Lviv ghetto Diary. Memories of the Rabbi David Kahane] / Ed. Zh. Kovba. Kyiv, 2009. 276 p. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 16.04.2018 р.

УДК 949(477.83)«1944»:930.2

Руслана ПОПП,
orcid.org/0000-0002-5370-1770
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобич) ryslana_popp@ukr.net

ДОКУМЕНТИ ПРО РЕАГУВАННЯ ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ДРОГОБИЧЧИНИ НА ПІДПИСАННЯ УГОДИ МІЖ ПОЛЬСЬКИМ КОМІТЕТОМ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИЗВОЛЕННЯ і УРЯДОМ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ ПРО ЕВАКУАЦІЮ ПОЛЬСЬКИХ ГРОМАДЯН З ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РСР І УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ З ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ

У статті з'ясовано, що представлені радянські документи дають відомості про сприйняття польським населенням Дрогобичини Угоди від 9 вересня 1944 р. та його ставлення до переселення до Польщі. Показано, що інформація подана в джерелах є важливою для об'єктивного висвітлення становища польської громади регіону, етнонаціональної політики сталінського тоталітарного режиму в Дрогобицькій області у перші повоєнні роки.

Ключові слова: *Дрогобиччина, Дрогобицька область, Угода, переселення, польське населення. сталінський режим.*

Ruslana POPP,
Ph D (History), Associate Professor of Ukraine's History Department Ivan Franko
Drohobych State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) ryslana_popp@ukr.net

DOCUMENTS ON THE REACTION OF THE POLISH POPULATION TO THE SIGNING OF THE AGREEMENT BETWEEN POLISH NATIONAL LIBERATION COMMITTEE AND THE GOVERNMENT OF THE UKRAINIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC ABOUT THE EVACUATION OF POLISH CITIZENS FROM THE TERRITORY OF UKRAINIAN SSR AND OF THE UKRAINIAN POPULATION FROM THE TERRITORY OF POLAND

Today many scientific researches exist that treat of the Stalin totalitarian regime policy in the western regions of Ukraine in the first post-war years. Under the contemporary circumstances of sharp historical discussions on the international mutual relations in the region, it is important to turn to documentary materials. The introduction of a significant amount of sources into scientific circulation will allow researchers to objectively show the methods by which the Stalin regime solved ethno-national problems in this area.

The purpose of the article is to publish and analyze soviet documents about the reception by the Polish population of Drohobych region of the Agreement of 9 September 1944 and its attitude to its resettlement to Poland and, also, to demonstrate peculiarities of their scientific use.

The following documents are presented: «Reporting note on the mood of the Polish population of Drohobych in connection with the signing of the agreement between Polish National Liberation Committee and the Government of the Ukrainian Soviet Socialist Republic about the evacuation of Polish citizens from the territory of the Ukrainian SSR and the Ukrainian population from the territory of Poland»), two «Reports of political information», which are kept in the State archive of Lviv region, Fund P. 5001 (Drohobych regional committee of the CP(b)U, Case № 36, description 2.

The documents contain remarks, analyses and conclusions of party activists, as well as numerous quotations of concrete persons concerning the Agreement and resettlement of the Polish population. As is obvious from these documents, the source of these quotations were speeches at different meetings, conversations at personal rendezvous and talks with the representatives of power, so, it is possible to conjecture that the information was received also by help of secret agencies, through the post censorship. That's why an analysis of such types of documents it is necessary to conduct very carefully and to remember of the conditions of their creation and methods of information incoming.

The information collected in different ways about the reception by the Polish population of Drohobych region of the aforementioned Agreement allowed the Soviet party and force structures of various levels to develop a strategy of actions concerning the organization and carrying out of resettlement actions. The data which the documents contain demonstrate, that the majority of the Poles initially did not want to leave their houses, but in the conditions of totalitarianism had neither abilities, nor real levers to influence the situation. Further on, the repressive actions of the power against the Polish population much speeded up its emigration to Poland.

Key words: *Drohobych land, Drohobych region, Agreement, resettlement, Polish population, the Stalin regime.*

Постановка проблеми. Сьогодні є чимало наукових досліджень присвячених політиці сталінського тоталітарного режиму в західних областях України в перші повоєнні роки. В сучасних умовах гострих історичних дискусій щодо міжнаціональних взаємовідносин в регіоні важливим є звернення до документальних матеріалів. Залучення в науковий обіг значної кількості джерел дозволить об'єктивно показати якими методами сталінський режим вирішував етнонаціональні питання.

Аналіз досліджень. Тема про переселення польського населення із західних областей України до Польщі розкривається у багатьох наукових дослідженнях українських та зарубіжних дослідників (Буцько, 2005; Зашкільняк, 2005; Макарчук, 2003; Сергійчук, 1997; Сливка, 1998; Mazur, 2001; Serhijczuk, 2001). Останнім часом все більшої актуальності набуває регіональний аспект питання (Попп, 2016).

Мета статті – опублікувати та проаналізувати радянські документи про сприйняття польським населенням Дрогобиччини Угоди від 9 вересня 1944 р. та його ставлення до переселення в Польщу, показати особливість їх наукового використання.

Виклад основного матеріалу. У Державному архіві Львівської області, фонд П. 5001 (Дрогобицький обком КП(б)У) зберігається архівна справа № 36, опис 2, під назвою: «Інформація та доповідні записки райкомів партії про переселення поляків у Польщі» (ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 2. Спр. 36). В ній зібрані пропоновані нами документи, а саме «Доповідна записка про настрої польського населення міста Дрогобича у зв'язку з підписанням угоди між Польським Комітетом Національного Визволення і Урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки про евакуацію польських громадян з території Української РСР і українського населення з території Польщі» на ім'я завідувача оргінструкторським відділом Дрогогобицького обкому КП(б)У Штефана, від інструктора сектора інформації В. Павлінського (датована 6 жовтня 1944 р.), дві «Політформації» направлені 6 і 10 жовтня на ім'я секретаря Дрогобицького обкому партії О. Олексенка, від секретаря Самбірського райкому партії Бурушкіна (ініціали в документі відсутні) і секретаря Стрийського міському партії Орленка (ініціали в документі відсутні). Всі три документи мали гриф «зовсім таємно» (ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 2. Спр. 36. Арк. 2–7, 9–10).

9 вересня 1944 р. була підписана «Угода між Урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польським Комітетом Національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР». Особливий наголос в документі робився на те, що «Евакуація є добровільною і тому примус не може бути застосований ні прямо, ні посередньо» (Угода, 1944). Фактично, як наголошує С. Макарчук ця домовленість була здійснена «за волею Кремля в інтересах вигідного для Москви повоєнного облаштування Європи» (Макарчук, 2003: 103).

Для організації переселення радянська влада проводила облік польського населення, важливе значення надавалося пропаганді. Інформація про підписання Угоди серед польського населення Дрогобиччини поширювалася різними засобами. В містах та селах області на підприємствах, організаціях та установах проводилися збори, зустрічі, де зачитували офіційне повідомлення про Угоду, опубліковане в газеті «Правда» 14 вересня 1944 р. (ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 2. Спр. 36. Арк. 1). Важливим для партійно-радянського керівництва Дрогобицької області було не тільки довести до відома поляків зміст договору, а здобути максимальну інформацію про реагування польського населення на заходи влади. Можна припустити, що саме після таких зібрань були складені ці документи.

З документів видно, що основна інформація була зібрана у Бориславі, Самборі, Стрию, Дрогобичі, це ще раз підтверджує, що після винищення німцями єврейського населення, поляки ста-

новили левову частку жителів цих населених пунктів (Попп, 2016: 71) Реагування поляків на заходи радянської влади збиралися по окремих районах, пізніше ці дані надходили в Дрогобицький обком партії, а потім до ЦК компартій республіки, про це говорить напис чорнильної ручкою, зроблений на «Доповідній записці» (ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 2. Спр. 36. Арк. 2). Розуміння настроїв населення давало можливість сталінському режиму не тільки виявити ворожо настроєні елементи, але й виробити стратегію дій. Аналіз усіх джерел доводить, що більшість польського населення не «бажало зоставляти своїх хатів на Україні» і переселятись. Проблема була не тільки в тому, що потрібно було докорінно змінювати побут, заняття, середовище спілкування. Більшість поляків тут народилися, виросли, працювали, вважали цей край своєю батьківщиною, а також «польською землею» (ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 2. Спр. 36. Арк. 3, 6, 9, 10). Розуміння такої ситуації і стало поштовхом до репресивних акцій влади щодо польського населення, що значно пришвидшили переселенський процес (Попп, 2016: 71–72).

В документах є зауваги, аналіз та висновки партійних функціонерів, а також наводяться численні висловлювання конкретних людей, що мало підсилити доказовість викладеного. З документів видно, що джерелами надходження цих висловлювань були виступи на різних зборах, розмови під час особистих зустрічей та бесід з представниками влади, можемо припустити, що інформація отримувалася і агентурним чином, через поштову цензуру. Тому до аналізу документів такого типу необхідно відноситись обережно, пам'ятати про умови їх укладання та методи надходження інформації. Зокрема, бачимо, що певна частина польського населення висловлювалася позитивно, схвалювала виїзд до Польщі (ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 2. Спр. 36. Арк. 5, 6, 9). Важко сказати наскільки це правдиві думки людей. Навіть у наведених аргументах проти переселення, звучить якесь вихваляння нової влади її переваг (ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 2. Спр. 36. Арк. 6). Польське населення піддавалося також пропаганді польського еміграційного уряду в Лондоні та польського підпілля, які переконували, що після розгрому коаліцією фашистської Німеччини, Польська держава буде відновлена в довоєнних кордонах (Макарчук, 2003: 105). Багато хто сподівався, що із закінченням бойових дій ситуація зміниться, тому просто ухилявся від питання про переселення (ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 2. Спр. 36. Арк. 3). Польську громаду турбували не тільки питання переселення, а й освіти, релігії, це теж були визначальні чинники її становища та важливими у прийнятті рішення щодо виїзду (ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 2. Спр. 36. Арк. 4).

Думки про переселення радянські органи збирали у різних соціальних груп тодішнього польського населення, обов'язково вказувалося місце праці, але чітко прослідковується класовий підхід. Бачимо, що у документах поляки поділяються на робітників і «аристократію», «більш бідніше», «більш заможніше населення», «бідніші прошарки» (ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 2. Спр. 36. Арк. 2). Теза розділяй і протиставляй була актуальною для системи, як інструмент втілення своєї політики.

Дані, які містяться в документах свідчать, що і за політичними поглядами польська громада поділялася два основні табори: тих, що підтримували Польський еміграційний уряд в Лондоні, який як зазначається в «Доповідній записці» веде «профашистську політику», згадуються і прихильники «лагеру демократичного», що «одобрювали» Люблінський уряд (Комітет Національного Визволення Польщі), об'єктивно сказати з джерел яких було більше, важко (ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 2. Спр. 36. Арк. 2–3).

Важливо звернути увагу і на мову якою укладені документи. Можемо помітити, що інформація, подавалася номенклатурними працівниками Дрогобицької області, як українською, так і російською мовами, віддруковані у кількох примірниках (ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 2. Спр. 36. Арк. 10).

Висновки. Представлені документи є важливими джерельними матеріалами, що допомагають відтворити етнонаціональну політику сталінського режиму на Дрогобиччині у перші повоєнні роки, показати становище польської громади краю. Зібрана різними шляхами інформація про сприйняття польським населенням Дрогобицької області Угоди, давала можливість партійно-радянським та силовим структурам різних рівнів виробити стратегію дій щодо організації та проведення переселенських акцій. Відомості, що міститься в документі демонструють, що більшість поляків спочатку не хотіли залишати свої домівки, але за умов тоталітарної системи не мали можливостей, ні реальних важелів вплинути на цю ситуацію. В подальшому репресивні акції влади проти польського населення значно пришвидшили його виїзд до Польщі.

Документ 1

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА

Про реагування польського населення міста Дрогобич у зв'язку з підписанням угоди між Польським Комітетом Національного Визволення і Урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки про евакуацію польських громадян з території Української РСР і українського населення з території Польщі.

Таємно
ЗАВ. ОРГІНСТРУКТОРСЬКИМ ВІДДІЛОМ ОБКОМУ КП/б/У
тов. ШТЕФАНУ М. М.
Інструктора сектору інформації
т. Павлінського В.

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА

Про настрій польського населення міста Дрогобич в зв'язку з підписанням угоди між Польським Комітетом Національного Визволення і Урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки про евакуацію польських граждан з території Української РСР і українського населення з території Польщі.

Поляки міста Борислав по різному реагуть на дану угоду та її здійснення, а саме:

Директор Бориславського водопроводу КРАЙ Зихерид Вольфович

«Питання переселення польского населення до Польщі, важливе питання і поляки цим дуже цікавляться, але як це практично буде здійснюватися. Коли взяти нафтові заводи де поляків до 80 % що вони виїдуть, то як має бути нафтова промисловість, а виїхати бажає багато, причому польське населення, що проживає тут ділиться на два лагері, лагер більш демократичний з числа робітників і бідного населення одобрює Люблінський Уряд (Комітет Національного Визволення Польщі), що цей Уряд для них є кращий демократичний і більше буде турбуватися і уже дбає за життєві інтереси польського населення.

Друга група більш заможна аристократія не покладає надії іпідтримує Уряд Лондона, /тобто «уряд» Миколайчука/ і ось це питання який буде уряд дуже цікавить польське населення, а треба сказати, що питання Польщі достатньо ще не розв'язано на міжнародній арені і Лондон придає цьому не мале значення /Лондон тобто Англійський Уряд/.

«Значна частина робітників нафтової промисловості говоре те, що в Польщі має бути радянська влада то в такому разі полякам краще жити в Польщі тим що буде рідна мова, релігія, обичай і т.і.

«Що до боротьби польського народу з німецькими загарбниками та ізгнання їх з польської території то поляки свідомо і патріотично ідуть до війська щоб разом з Червоною Армією бити німецьких окупантів звільняючи польську землю».

«Що до поразки Польщі в цій війні то це пояснюється цим, що в Польщі було багато різних профашистких партій і в цей час не було єдности в цих партіях в боротьбі протів німецьких загарбників і по друге польський Уряд /Уряд того часу/ не визнавав великого сосіда Радянський Союз, який міг би надавать ефективну допомогу. держави по териториальному розположенню не могли дати своєчасну ефективну підтримку».

«Що до визволення Польщі в данний час Лондонський Уряд веде не вірну політику не ідучи в контакт з Радянським Урядом, веде профашистську політіку тому має поразку і польське населення більш арестократичної повідінки його засуджує. /Це думка не моя власна, а багатьох поляків що я мав з ними розмови/.

Не можна так просто обійти факт повстання польських патріотів Варшави, це жертви польських патріотів, що йдуть за рахунок профашисткого польського Лондонського уряду».

ШАТКІВСЬКА В.И. бухгалтер Облкомхоза.

«Ми ще цього питання не рішали взагалі нам тут живеться не плохо я маю роботу по своєму вибору, сестра моя теж, аяк поїхати до Польщі то я не знаю як там буде і крім того ми маємо все своє».

ЧУГУНО-ЛИВАРНИЙ ЗАВОД

Робітник заводу ФРДИКОЛЬ Микола Миколаєвич, поляк, 14 років працює на цьому заводі. «Мені тут жеветься не погано, я одержую хліб на себе і дітей, до Польщі не поїду, як що силою не одправлють».

Робітник ЛИСНИК Войцех Якович, поляк, працює на заводі і до 20 років працював на першому нафтовому заводі «Я при Радянській владі задоволений, одержую хліба на себе і дітей, роботу маю по своїй кваліфікації до Польщі не поїду».

НАФТОВО-ПЕРЕГОННИЙ ЗАВОД №2 м. Дрогобич

Нач. відділу кадрів ГАВРИК Юрій Антонович. Я цьому питанню не приділяв уваги, тому що моя родина не тільки жеве, а й працює на цьому заводі багато років, нас так і зовуть тут «діти заводу» то чому я маю їхати до Польщі. Моїх три сестри теж працюють на нафтових заводах і старший брат. Про переїзд до Польщі така думка не тільки в мене, а майже всіх поляків, що працюють на заводі.

ГОФМАН Казимір – поляк, викладач креслення у Українській першій школі м. Дрогобич. Мною питання переїзду до Польщі не вирішено, трудно зразу орієнтуватися а цьому питанні і міжнародного положення Польщі. Якщо брати до уваги Польський уряд то польське населення в основному визнає Люблінський уряд який більш демократичний і має зв'язок з Слов'янськими народами, а тим більше з великим Радянським сосідом, питання дружби Слав'янських народів поляк досить цікавить і Радянський Уряд в цьому питанні має вилекі успіхи, що нам подобається і тільки при цій умові Польща має бути сильною великою Польщею. Лондонський уряд веде політіку прослав'янську орієнтується на Англію, тоді як Англія з Польщею не граничить і тому не може бути ефективним сосідом польської держави і в загалі Англія імпералістична держава і як історія показує вірить їй не приходиться. Імпералістичний характер Англії не може стати дружним народом для Слав''янських народів, про це характерно свідчить початок цієї війни. Краще було б, щоб Польща була Радянською і в дружних завімовідношеннях зо всіми Слав'янськими народами».

П'ята Польська школа-директор школи ШНАЙДЕР Зігмунд Зігмондович, ухиляється від питання про переселення польського населення до Польщі, мотивуючи тим, що це питання не вирішене і що нам поки що треба працювати і тільки.

Директор шостої польської школи м. Дрогобич ХУЖИНСЬКИЙ, при розмові на цю тему говоре, нема чого їхати до Польщі, Радянська влада гарно дбає про освіту, за роботу шкіл, чого не було при німцях. В даний час самі поляки патріотично відносяться до відродження польської школи, батьки учнів приймають участь у ремонті школи і в загалі допомогають школі і виїзжати до Польщі немає наміру.

Питання що цікавлять польське населення міста, як що останутися в Радянській Україні.

1. Буде польська школа чи не буде?
2. Буде польський костел, чи не буде?
3. Як мають евакуірувати польське населення до Польщі, силою чи добровільно.
4. Коли буде проведено переселення в час війни чи після її закінчення.

/ПАВЛІНСЬКИЙ/

ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 2. Спр. 36. Арк. 2–4.

Документ 2

ПОЛІТІНФОРМАЦІЯ

про реагування польського населення Самбора у зв'язку з підписанням угоди між Польським Комітетом Національного Визволення і Урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки про евакуацію польських громадян з території Української РСР і українського населення з території Польщі.

Сов. секретно
Секретарю
Дрогобычского Обкома КП(б)У
тов. Олексенко С.А.

Политинформация

О настроениях польського населения в связи с принятым соглашением Советского Правительства с Польским Комитетом Национального Освобождения по вопросу выезда в Польшу.

Среди населения польской национальности по городу Самбор идут различные разговоры по вопросу принятого соглашения о перезде в Польшу. Зажиточные слои польського населения высказывают свои мнения, чтобы все поляки обязательно выехали в Польшу.

Так например бухгалтер паровозного Депо Комаровский говорит: «Польша снова будет сильным государством, нам необходимо собраться всем вместе и при помощи Англии сделать таким наше государство, каким оно еще никогда не было.

Советы обязаны будут уступить нам такую территорию, чтобы бедно не жили. Если они и не захотят этого сделать, то их заставит сделать Англия и Америка».

Жена бывшего польського судьи говорит: «Как только будет официально обявлено о выезде в Польшу, то я немедленно выеду. Однако сейчас нам необходимо понимать, что созданное на территории Советского Союза польское правительство не является подлинно польським, коммунистическим, потому польський народ не может доверять. Польское государство должно быть большое, от моря Балтийского до Чорного. Если Советский Союз не сделает этого, не уступит территории для польського государства, то Англия и Америка заставит Советский Союз это сделать, потому что в Англии сейчас находяться правдивые польские офицеры, которые борятся за создание самостоятельного Польского государства. По всему видно, что Польша будет такой же как была, так, как польские деньги в городе Перемишле ходять в той же ценности как было до войны.

Бедные слои населения высказывают свои мнения против выезда в Польшу.

Например один рабочий ст. Самбор заявил: «Это хорошо, что Советский Союз пришел к такому соглашению с Польским правительством, теперь в Польшу выедут все польские националисты, а я останусь здесь, не смотря на то, что я поляк. Мне здесь будет жить не плохо. Я имею работу, советская власть объединяет все национальности, в нем все национальности равны. Мне надоело уже смотреть и слушать как немцы, бендеровцы и польские националисты разжигают национальную вражду. Сейчас этого нет, при Советской власти я живу спокойно, а что там будет в новой польской республике для меня неизвестно».

Рабочие Ушдора НКВД участок № 893 Богуш, Тадей говорять «Сейчас на осень глядя, мало кто з поляков переедет в Польшу. Здесь мы уже заготовили продукты, дрова имеем квартиры, а что будет там не знаем. Мы воздержимся от поезки в Польшу».

Группа робочих маслозавода говорит: «Выезжать на жительство в Польшу не желаем, какие там будут порядки нам неизвестно. Здесь мы уже при Советской власти жили в 1930 – 40 годах, рабо тали и не плохо жили. Сейчас снова пришла Советская власть и мы получили работу, труд наш ценят и, ехать в Польшу нет никаких необходимостей».

Секретар
Самборского РП КП(б) У……..Бурушкин
6. X. 1944

ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 2. Спр. 36. Арк. 5–7.

Документ 3.

ПОЛІТІНФОРМАЦІЯ

про реагування польського населення міста Стрий у зв'язку з підписанням угоди між Польським Комітетом Національного Визволення і Урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки про евакуацію польських громадян з території Української РСР і українського населення з території Польщі.

ЗОВСІМ ТАЄМНО
СЕКРЕТАРЮ ДРОГОБИЦЬКОГО ОБКСПУ КП/б/У
С.А. ОЛЕКСЕНКО

ПОЛІТІНФОРМАЦІЯ

Підписання угоди між Польським Комітетом Національного Визволення і Урядом УРСР про евакуацію українського населення в території Польщі і Польських громадян з території УРСР знайшло кволий відгук серед населення м. Стрий.

Враховуючі політичну вагу угоди, а також необхідність правельного її тулмачення, МК КП/б/У провів через парторганізації та комуністів прикріплених до підприємств де немае парторганізації роз'яснювальну роботу шляхом переведення бесід та читання угоди.

Під час переведення бесід на виробництвах установах, під час переведення окремих розмов з Польським населенням видно, що частина населення правильно зрозумили складену умову правильно висловлюють свої думки наприклад:

Директор польської школи №-3 гр. ОЗЕМБЛОВСЬКИЙ сказав так: «ця угода дає можливість етнографічно правильно створити державу і цим самим покласти край ворожнечі між польським і українським населенням».

Акушерка ЗАГОРСЬКА Анна сказала: «Я дуже рада, що мені представляється можливість виїхати в Польщу. Що мені тут робити? На Україні нехай живуть Українці, а я буду жити там де живуть Поляки».

Лікарь КАЗАК, Лаборант КОЗЛОВСЬКИЙ, учителька ВЕРГУЛЯК /школа №-4/, робітники ливарного цеху ПЕРЗ КЛЯП Вячислав висловили свої думки так:

«Нам здається що угода єдина правильна але жилось і

живеться в Радянській Україні непагано думаемо що швидко закінчится війна то будемо жити ще краще». Багато населення висловлювали бажання виїзжати на території родичів.

Певна частина населення оцінює і тулмачить Угоду по «своему» - неправильно.

Завуч Польської школи К-4 гр. ВАХУЛЬКА сказав: якщо евакуація буде примусова то я поїду, але коли добровільно то з своєї рідної землі я їхати не думаю.»

Инструктор Міськ В. Н. О. БІЛИК розповідає таке:

«Мені доведелось по питаню Угоди говорити з багатьма поляками вони мені казали так: «Що ця угода їх поляків які мешкають у Стрию не стосуется, а що вона для тих поляків які мешкають за Дніпром, бо по закінченні війни питання кордонів буде переглянуто і що Польща знову буде при наймі по Збруч.

Цьому допоможе США і Англія.

Гр. СТАНІВСЬКА з залізничного вузла службовець, розглядає угоду як таку що «не відповідає дійсності», що ця угода «підписана не справжнім Польським Урядом, Більшовитським, що цього Уряду Англія та Америка не визнають.»

Такі тулмачення і аналогичні ім спостирігаемо серед великої кількости Польського населення – яке з дебільшогоорієнтується на Польський Емігрантський Уряд в Лондоні Сосиковського Миколайчика.

Священик української Католицької церкви Константин ЛЕЩИНСЬКИЙ заявив так: «Я не знаю відкого це виходить, але знаю що серед багатьох Поляків зараз багато балачок щоб втулмачити населенню «ТЕЗИС» «Дрогобицька Область і Стрий в тому числі будуть польськими».

Из приведенних прикладів видно що більша кількість Польського населення не збирається виїздити до Польщі кажуть «нам і тут непагано» а фактично не хочуть залишати українську землю».

Зараз уже розпочинается підготовка до здійснення підписаної угоди и я вважаю що для керівних міських районних працівників потрибна рріентація що до виконання підписаної угоди.

СЕКРЕТАР СТРИЙСЬКОГО ……. /ОРЛЕНКО/.
МК КП/б/У.-
Отпеч.
В 2-х примир.
прим. №1 ОК КП/б/У
прим. №2 до справи МК КП/б/У.
7.10.44 р.

ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 2. Спр. 36. Арк. 9–10.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Буцько, 2005 – Буцько О. Українсько-польське переселення 1944 – 1946 рр. // Історичний журнал. 2005. № 2. С. 73–79.

ДАЛО – Державний архів Львівської області.

Зашкільняк, 2005 – Зашкільняк Л. Наслідки депортацій українців і поляків у 1944 – 1946 рр. // Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 272. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. 2005. С. 149–156.

Макарчук, 2003 – Макарчук С. Переселення поляків із західних областей України в Польщу у 1944 – 1946 рр. // Український історичний журнал. 2003. № 3. С. 103–115.

Попп, 2016 – Попп Р. Переміщення населення Дрогобицької області (1944 – 1953) // Східноєвропейський історичний вісник. 2016. Вип. 1. С. 69–74.

Сергійчук, 1997 – Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. Документи. Тернопіль, 1997. 439 с.

Сливка, 1998 – Сливка Ю. Першопричини та геополітичні цілі переселенських акцій // Депортації українців і поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (до 50-річчя операції «Вісла»). Львів, 1998. С. 9–12.

Угода, 1944 – Угода між Урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польським Комітетом Національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/616_065.

Mazur, 2001 – Mazur G. Problemy przesiedlenia Polakw z Ukrainy i Ukraincow z Polski w latach 1945 – 1946 // Polska-Ukraina: trudne pytania. Materialy VIII midzynarodowego seminarium historycznego «Stosunki polsko--ukrainskie w latach II wojny swiatowej». Warszawa, 6-8listopada 2000. Warszawa, 2001. T. 8. S. 15–57.

Serhijczuk, 2001 – Serhijczuk W. Problemy przesiedlenia Ukraincow z Polski i Polakow z Ukrainy w latach 1944 – 1946 // Polska-Ukraina: trudne pytania. Materialy VIII midzynarodowego seminarium historycznego «Stosunki polsko-ukrainskie w latach II wojny swiatowej» (Warszawa, 6–8 listopada 2000). Warszawa, 2001. T. 8. S. 58–85.

REFERENCES

Butsko, 2005 – Butsko O. Ukrainsko-polske pereselennia 1944 – 1946 rr. [Ukrainian-Polish Resettlement] // Istorychnyi zhurnal. 2005. № 2. S. 73–79. [in Ukrainian]

DALO. – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [The State Archive of Lviv Region]. [in Ukrainian]

Zashkilniak, 2005 – Zashkilniak L. Naslidky deportatsii ukraintsiv i poliakiv u 1944 – 1946 rr. [The Consequences of deportation of Ukrainians and Poles in 1944 – 1946] // Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Vypusk 272. Istoriia. Politychni nauky. Mizhnarodni vidnosyny. 2005. S. 149–156. [in Ukrainian]

Makarchuk, 2003 – Makarchuk S. Pereselennia poliakiv iz zakhidnykh oblactei Ukrainy v Polshchu u 1944 – 1946 rr. [The resettlement of the Poles from the western regions of Ukraine to Poland in 1944 – 1946] // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 2003. № 3. S. 103–115. [in Ukrainian]

Popp, 2016 – Popp R. Peremishchennia naselennia Drohobytskoi oblasti (1944 – 1953) [The transmigration of population in Drohobych region] // Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk. 2016. Vyp. 1. S. 69–74. [in Ukrainian]

Serhiichuk, 1997 – Serhiichuk V. Trahediia ukraintsiv Polshchi. Dokumenty [The tragedy of Ukrainians in Poland]. Ternopil, 1997. 439 s. [in Ukrainian]

Slyvka, 1998 – Slyvka Yu. Pershoprychyny ta heopolitychni tsili pereselenskykh aktsii [Primary reasons and geopolitical goals of resettlement actions] // Deportatsii ukraintsiv i poliakiv: kinets 1939 – pochatok 50-kh rokiv (do 50-richchia operatsii «Visla»). Lviv, 1998. S. 9–12. [in Ukrainian]

Uhoda, 1944 – Uhoda mizh Uriadom Ukrainskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky i Polskym Komitetom Natsionalnoho vyzvolennia pro evakuatsiiu ukrainskoho naselennia z terytorii Polshchi i polskykh hromadian z terytorii URSR [Agreement between the government of Ukrainian Soviet Socialist Republic and Polish National Liberation Committee on the evacuation of Ukrainian population from the territory of Poland and Polish citizens from the territory of the Ukr.SSR]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/616_065. [in Ukrainian]

Mazur, 2001 – Mazur G. Problemy przesiedlenia Polakow z Ukrainy i Ukraincow z Polski w latach 1945 – 1946 [Problems of resettlement of the Poles from Ukraine and the Ukrainians from Poland in 1945 – 1946] // Polska-Ukraina: trudne pytania. Materialy VIII midzynarodowego seminarium historycznego «Stosunki polsko-ukrainskie w latach II wojny swiatowej». Warszawa, 6–8 listopada 2000. Warszawa, 2001. T. 8. S. 15–57. [in Polish]

Serhijczuk, 2001 – Serhijczuk W. Problemy przesiedlenia Ukraincow z Polski i Polakow z Ukrainy w latach 1944 – 1946 [Problems of resettlement of the Ukrainians from Poland and the Poles from Ukraine in 1944 – 1946] // Polska-Ukraina: trudne pytania. Materialy VIII midzynarodowego seminarium historycznego «Stosunki polsko-ukrainskie w latach II wojny swiatowej» (Warszawa, 6–8 listopada 2000). Warszawa, 2001. T. 8. S. 58–85. [in Polish]

Стаття надійшла до редакції 18.04.2018 р.

УДК 94(477.83/.86)«1930/1950»

Вадим ПРОКОПОВ,
orcid.org/0000-0001-5120-9419
аспірант кафедри історії України Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара Науковий співробітник Інституту суспільних досліджень (Україна, Дніпро) vadim.prokopov@gmail.com

СТАВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПОВСТАНЦІВ ЗАКЕРЗОННЯ ДО ЄВРЕЇВ: КОНТЕНТ-АНАЛІЗ МЕМУАРНИХ ДЖЕРЕЛ

У статті автор досліджує ментальні стереотипи членів ОУН та УПА на Закерзонні (1944 – 1947 рр.) щодо представників єврейської національності. До широкого масиву мемуарних джерел українських повстанців та підпільників застосовується інструментарій контент-аналізу для виявлення внутрішніх, прихованих, завуальованих чи непомітних при звичайному дослідженні ставлень членів українського визвольного руху до євреїв. Автору вдалось провести процедури контент-аналізу, виявити основні категорії у ставленні повстанців до євреїв: нейтральне, позитивне та негативне. Зроблений аналіз та інтерпретація отриманих даних. Можна сказати, що внутрішнє ставлення членів ОУН і УПА до євреїв було у загальній масі нейтральним. Позитивних та негативних ставлень майже порівну, на рівні 14 та 16 відсотків відповідно.

Ключові слова: *ОУН, УПА, Закерзоння, євреї, контент-аналіз, мемуари*

Vadim PROKOPOV,
Postgraduate student of the Department of Ukraine's History of Ukraine Oles Honchar Dnipro National University Researcher at the Institute for Social Studies (Ukraine, Dnipro) vadim.prokopov@gmail.com

THE ATTITUDE OF UKRAINIAN INSURGENTS OF TRANS-CURZONIA TOWARDS THE JEWS: A CONTENT-ANALYSIS OF MEMOIR SOURCES

The article deals with mental stereotypes of the members of the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army concerning the representatives of Jewish nationality within the territory of Trans-Curzonia (1944 – 1947). The main thesis of the article is to investigate the internal attitude of the Ukrainian insurgents towards the Jews using methods of a content analysis.

The article is based on a wide base on sources mostly personal origin, the memoirs and diaries of UPA's companies. A brief review of historiography and historical sources are represented also. The author starts with telling about few theoretical remarks about method of content-analysis in studying history. Most of contemporary research papers are about the study of external questions on the relationship between Ukrainians and Jews during the Second World War. For example, historians explore the official policy of OUN towards the Jews or studying on participation of Jews in the Ukrainian insurgent movement.

The author managed to conduct the content analysis procedures, to identify the main categories in relation of the underground movement members towards the Jews: neutral, positive and negative. The article provides analysis and interpretation of the received data. It can be argued that the internal attitude of members of the OUN and UPA to the Jews was generally neutral. Positive and negative attitudes are almost equal, at the level of 14 and 16 percent, respectively.

The author says that the vast majority of references about Jews in the memoirs of OUN and UPA members in Trans-Curzonia region are presented in a neutral context. From the point of view of statistics, it can be said that the attitude of Ukrainian insurgents to Jews was neutral in 70% of cases.

It is stressed that the most of the negative contexts are related to the cases when the Jews were on the side of the main opponents of Ukrainians – Polish or Soviet occupiers. The frankly hostile posture of insurgents to the Jews was rather rare and is more likely related to national stereotypes. The same can be said about the contexts that are in the plane of marking Jews as «different». The spoken phrases among Ukrainians «as Jews», «in Hebrew way» indicate something wrong is not normal.

Positive attitude to the Jews are also scrutinized here. Ukrainian insurgents often determine Jews as smart, intelligent people, effective in any case for which they are taking. Jewish doctors are treated as an integral part of the rebel community.

In conclusion. the author has emphasized that the total number of the citation of the Jews in the insurgents' memoirs is small in comparison with that of the Poles and Russians. The mentioned number of Jewish references in the entire processed sources is 217. In the meanwhile. the Poles and Russians are mentioned several hundred times by each individual author.

Key words: *UPA, OUN, Trans-Curzonia, Jews, content-analysis, memoirs,*

Постановка проблеми. Різні нації неоднозначно ставляться до історичної спадщини руху УПА і ОУН. Часто історія повстанців стає причиною тривалих історичних заполітизованих баталій. Деякі історики закидають повстанцям ненависницьке ставлення до представників інших національностей, особливо до євреїв. Ця теза активно використовується в антиукраїнській пропаганді. Наше дослідження покликане дослідити цю тематику з середини, спробувати дізнатись, яким насправді було ставлення повстанців та підпільників до єврейського населення з допомогою методів контент-аналізу.

Хронологічні рамки нашого дослідження задані особливістю мемуарних джерел. Хоч основна фаза існування на Закерзонні українського визвольного руху була в межах 1944 – 1947 рр., людські ментальні стереотипи є доволі стійкими та складаються у дитинстві та молодому віці. Після визвольних змагань багато членів ОУН і УПА потрапили в полон та перебували в ув'язненні, хтось потрапив на еміграцію. Можна сказати, що їх особиста боротьба відтепер перейшла в іншу фазу, і внутрішнє ставлення до інших націй змінювалось поступово. Водночас ми розуміємо, наскільки обережними варто бути з мемуарами, які не є щоденниками, що народжуються синхронно з подіями, а створюються після подій, коли на автора цілком може впливати інший контекст.

Часові рамки, у яких ми досліджуємо відношення до євреїв у мемуарах – 1930 – 1950-і рр. Саме факти зустрічей, відношень та взаємодії, навіть опосередкованої, членів ОУН і УПА з євреями у роки дитинства, визвольної боротьби та одразу після них є у фокусі нашого дослідження.

Аналіз досліджень. Українська історіографія рясніє дослідженнями про складні україно-єврейські відносини. Переважна більшість вчених веде дискусію у площині розбору зовнішньої, організаційної політики ОУН та УПА щодо євреїв. Такий ракурс заданий у роботах сучасних українських істориків (Гон, 2005), (Гон, 2006), (В'ятрович, 2006), (Федик, 2010). Інша умовна частина дослідників намагаються знайти приклади, коли євреї отримували допомогу від українців чи взагалі перебували в лавах УПА. На цю тему багато науково-популярних статей у мережі інтернет (Гінда, 2016), (В'ятрович, 2011). Однак, досі нема досліджень про внутрішнє, суб'єктивне ставлення учасників руху УПА і ОУН до євреїв. У цій справі може сильно допомогти метод контент-аналізу в застосуванні до джерел особистого походження повстанців та підпільників.

Сутність контент-аналізу полягає в знаходженні ознак, які можна легко порахувати, що часто повторюються і відображають певний зміст. В такому разі «якість» стає кількісною та вимірюваною (Бородкин, 1986: 9). Головним плюсом цього методу є його емпірична відтворюваність – кожен може повторити і перевірити дослід автора. Для гуманітарних наук використання контент-аналізу є великою знахідкою, бо часто історики формують власну концепцію на основі окремих фрагментів з тексту джерела, кожен приходить до діаметрально протилежних висновків (Ковальченко, Бородкин, 1987: 14). Грамотно проведений контент-аналіз може також виявити приховану інформацію у джерелах, прочитати документи «між рядків». Він здатний показати такі відомості, які намагались приховати автори, або просто не помітні історикам при звичайній роботі з джерелом.

Мета статті – дослідити ментальні стереотипи українських повстанців та підпільників на Закерзонні (1944 – 1947 рр.) щодо представників єврейської національності, використовуючи інструментарій контент-аналізу.

Джерельна база – мемуари учасників визвольного руху на Закерзонні 1944 – 1947 рр. До них ми відносимо також напівофіційні денники сотень, які відображають особисте відношення повстанців до ворогів та представників інших національностей. Оскільки нашим основним джерелом є мемуарні роботи, слід їх назвати та коротко охарактеризувати.

У цій статті використано понад 30 спогадів від різних людей про український визвольний рух Закерзоння, опублікованих окремо та у мемуарних збірниках. Цю джерельну вибірку мож-

на вважати репрезентативною, бо вона представляє солідну базу мемуарів членів ОУН і УПА з різних місцевостей цього регіону – Лемківщини, Перемищини, Любачівщини, Холмщини у проміжку від 1944 до 1947 рр. Деякі з них написані під час подій, або одразу після – це спогади С. Стебельського «Хріна», О. Конопадського «Островерха», М. Дуди «Громенка», І. Дмитрика. До цієї категорії можна віднести напівофіційні денники сотень, у яких автори також записували свої особисті переживання (Штендера, 1986), (Штендера, 1987). Інші мемуари написані вже після переїзду у Західні країни 1960 – 1980 рр. авторами були: І. Гарасимів «Палій», Д. Грицько «Цяпка», М. Савчин «Марічка», Н. Башук «Ната Ленко», О. Плечень, Ю. Борець «Чумак», І. Кордан «Козак», І. Лико «Скала». Ще одна категорія спогадів написана колишніми повстанцями вже у 1990-тих рр. Це твори В. Галаси «Орлана», Є. Кметя, В. Чорни «Маєвого», І. Кривуцького «Аркадія», М. Терефенко «Медвідя», І. Тимочко-Камінської «Христі». Велика кількість спогадів потрапила у мемуарні збірники (Мірчук, 1957), (Гук, 1994).

Специфікою наших завдань під час проведення контент-аналізу повстанських мемуарів є зосередження на ставленні до євреїв «перед» та «під час» визвольної боротьби. Проблема в тому, що деякі учасники визвольного руху у мемуарах дають власні спостереження вже з набагато пізніших часів, і цим можуть деформувати загальну картину повстанських ставлень до людей єврейського походження. Яскравим прикладом є В. Галаса та І. Кривуцький, які писали на схилі літ і майже виключно послуговувались словом «єврей» замість переважаючого серед галичан слова «жид». І. Кривуцький цитує публіцистичні видання пізніших часів з рефлексіями щодо україно-єврейських відносин. Те саме стосується Ю. Борця, який під час свого життя у Німеччині та Австралії мав особистий досвід та ставлення до євреїв як комерційних конкурентів та представників американської адміністрації. З цих спогадів ми використали лише розділи з довоєнних та воєнних часів.

Виклад основного матеріалу. Слід одразу зазначити, що слово жид у галицькому середовищі у 1920 – 1940-і рр. не сприймалось за образливе, а було лише найменуванням етносу. Додатковим доказом того є те, що у більшості мемуарів члени ОУН і УПА використовують саме це слово, і лише В. Галаса та І. Кривуцький використовують виключно слово єврей.

За одиницю обліку ми брали одне слово – жид\єврей та похідні від них (єврейка, єврейський, єврейське, єврейська, тощо). Якщо слово траплялось кілька разів в межах одного контексту, враховується як одна одиниця обліку.

Процедура контент-аналізу полягала у виявленні ключових слів у межах 1–2 речень перед та після одиничної появи символу – назви етносу. Таким чином отримали певну кількість цитат з повстанських мемуарних джерел, які потребували первинного ознайомлення та визначення наявних у текстах категорій.

Впродовж проведення контент-аналізу ми виявили у використаних джерелах 60 згадок слова «єврей» (і похідних від нього) та 157 згадок слова «жид» (з похідними). Ми розділили контексти, у яких повстанці згадують людей єврейської національності на позитивні, негативні та нейтральні. У свою чергу, позитивні та негативні ставлення можуть мати додаткові категорії – повага, приязнь, співчуття, ворожість, зневага.

Після визначення контекстів та занесення до відповідних граф ми провели їх підрахунок. У результаті отримали наступні дані: нейтральних контекстів – 128, негативних – 29, позитивних – 25. 35 згадок є повторами та знаходяться в межах інших контекстів тому ми їх не враховували.

Перейдемо до аналізу отриманих даних. У переважній кількості випадків євреї згадуються у **нейтральних контекстах** – констатація факту їх існування, сусідство, побутові контакти. Наприклад: «Мешкали в нас також жиди, три родини. Дві з них ще перед війною виїхали в Буківсько, де жидів було дуже багато» (Гук, 1994: 38); «Корінними жителями були українці, але жило там також кільканадцять старих польських родин і трохи жидів, розмовною мовою яких до Першої світової війни була українська» (Савчин, 1995: 20); «кусень цього лісу був колись власністю жида Янкеля Мецца, звідси й пішла його назва» (Плечень, 1987: 89). Випадки, коли німці репресували євреїв досить часто описуються так само нейтрально з позиції спостерігачів. З досліджуваних нами джерел можна сказати, що для українців трагедія євреїв була чужою проблемою і сприймалась як щось зовнішнє, стороннє. «Близько 260 SS-манів оточили гетто, забрали всіх євреїв і погнали їх пішки під конвоєм до Белзця – це кілометрів вісім від Любичі. Хто чинив

опір або втікав, того розстрілювали на місці» (Кордан, 2006: 47); «Неважко було догадатися, що гестапівці таким способом забирають євреїв із їхнього гетто і вивозять кудись на страту» (Галаса, 2005: 39).

Негативне ставлення. Більш цікава ситуація з негативними контекстами. Ми поділили їх на категорії – ворожість та зневага. Наводячи факти з дитячих років, українські повстанці зазвичай згадують євреїв у контексті давніх «визискувачів» та «поневолювачів». Як приклад приведемо цитати: «у свою церкву Богові молитися жид нас впускав за відповідну оплату»; «Майже всі маєтки держали поляки і жиди, а тамтешні люди працювали в їх маєтках запівдарма» (Лико, 2002: 552). «Як і всюди, так і в нас, діти кричали часом: «Жид! Бий жида!», хоч це й не означало якоїсь великої ворожнечі до них, бо старші так ніколи не казали» (Гук, 1994: 40), – пояснювально-виправдовуючим словам автора цитати не дуже віриться, бо навряд чи у дітей такі гасла могли виникнути нізвідки. У довоєнний час єврейське населення сприймалося також як економічні конкуренти: «Жиди, які були власниками близько дев'ятдесятьох відсотків усіх міст і всієї торгівлі у Польщі, платили найменші податки, завдяки масовому хабарництву» (Борець, 1986: 18); «… нарешті заснував тато також касу Райффайсена й кооперативу, бо ж треба було «делікатно» зліквідувати жидівську корчму» (Гук, 1994: 98).

На початку Другої світової війни під час радянської окупації Західної України євреї сприймались українськими повстанцями не тільки в якості помічників окупантів – більшовиків, але й як головні організатори ворожої комуністичної влади: «Створена окупаційна міліція організовувалась майже з поляків та жидів» (Кметь, 2000: 17); «комунізм на Україну принесли більшовики, очолювані євреями» (Кривуцький, 1999); «тоді ми всі були переконані, що Радянський Союз – це витвір лише євреїв» (Крувуцький, 1999); «всю владу по містах перебрали євреї: різні комітети, міліція з червоними пов'язками на руках, перевірки людей на базарах, дорогах, вокзалах, розподіл продуктів, товарів зі складів. Звичайно, ділили все насамперед поміж своїми. Це викликало нерідко антисемітські настрої, тим паче, що євреї всюди самовпевнено заявляли: "Наші прийшли. Тепер наша влада"» (Кривуцький, 1999). Євреї для повстанців були й активними діячами ворожих (радянських чи польських) військових формувань, «банд» та каральної системи: «одного жида … міг бути замаскованим розвідником» (Цяпка, 1975: 243), «більшовицька розвідка за кордоном спиралась переважно на євреїв» (Кривуцький, 1999); «головний слідчий (прокурор), жид, потвора висока на 190 сантиметрів, вагою до 120 кілограмів» (Лико, 2002: 341); тюремний наглядач – «Дизман жид... Тим більше, що він "лівий", що означало – донощик» (Лико, 2002: 436). Таке відношення відбилось й у символічному просторі. У різдвяних вертепах персонаж жида був уособленням працівника НКВД (Кметь, 2000: 98).

Доволі примітним є почуття зневаги до євреїв серед українських повстанців і підпільників. Порівняння з жидом завжди означає щось смішне, іронічне, неправильне, «не таке як треба»: «Це було смішно, бо ставлення Байдака до дівчат було таке ж, як жида до ковбаси» (Стебельський, 2000: 406); «а я у своїх мотузяних стременах підскакував, як жид, що перший раз нісся на хребті коня» (Лико, 2002: 127); «жидівський спосіб торгування дуже сповільняв процес закупу. Майже кожну річ покупці могли купити за половину жаданої жидом ціни» (Борець, 1986: 16); «селяни при появі повстанської сотні могли вчинити «потішний "жидівський гармідер"» (Штендера, 1986: 162); «ось я знову в дорозі, мандрую від села до села, як вічний жид» (Цяпка, 1975: 166).

Елементи зневажливо-презирливого ставлення могли проявитись й у начебто описових контекстах: «І в той час, коли ми боролися з ворогом, вони (*мельниківці – Авт.*) забавлялись із жидівочками» (Цяпка, 1975: 147); «чота підсунулась під мельниківський табір, роззброїла вартових, а провідників накрила разом із жидівочками» (Цяпка, 1975: 35). З тексту джерела не відомо, чи це були жінки легкої поведінки, чи прості дівчата, але факт їх національної приналежності автор вживає у зневажливому тоні. Про разючу «нечистоплотність» євреїв пише Іван Кривуцький, хоч і вводить ремарку, що причиною скоріш за все була бідність. Це, очевидно, його дуже вражало, бо цей факт він оповідає в двох місцях власних спогадів: «мені давали кілька повісток, щоб рознести в єврейському кварталі, який називали "жидівським містом". Це була найбрудніша частина Перемишля» (Кривуцький, 1999); «У Перемишлі квартал, який називали жидівським мі-

стом, люди обходили здалека. Там завжди стояв страшний сморід, вулиці і тротуари засмічені» (Кривуцький, 1999).

Примітно, що повстанці мали загальне уявлення про євреїв під час нацистської окупації як про сумирних жертв: «Восени 1941 починають зганяти євреїв до гетто. Ті йдуть спокійно, покірно, наче приречені, чи заворожені. Жодного опору, спроби втікати» (Кривуцький, 1999). У багатьох мемуарах ми бачимо євреїв в уявленні українських повстанців в образі жертв, що лише зустрічали жахливу долю, не чинячи спротиву. Жодної згадки про опір власним катам.

У зв'язку з цим є дуже цікавий випадок з тюремного ув'язнення колишніх повстанців. У польській тюрмі адміністрація іноді вчиняла жорстокі побиття в'язнів. Під час одної з таких кривавих акцій один з українців, за словами М. Терефенка, вигукнув: «Хлопці! Не даймося позабивати. Ми не є жиди» (Лико, 2002: 521). Ми можемо класифікувати цю цитату як контекст певної зневаги. Поданий фрагмент дає нам підставу говорити також про власну ідентифікацію українців – колишніх учасників збройного підпілля. У порівнянні з євреями колишні вояки УПА не хотіли спокійно терпіти наругу над собою.

Позитивне ставлення. При класифікації позитивних контекстів ми поділили їх на повагу, приязнь та співчуття.

Євреї були для українських повстанців у довоєнні часи сусідами, знайомими, приятелями: «нам часто допомагав жидок, який мав склад штучних добрив і скуповував збіжжя. Він був приятелем мого діда й тата і часто гостив їх чайком чи горілкою, коли вони були в місті. Жидок був поважний і розумний. Часто заходив до нас на політичний балак. За його фінансову, час від часу, допомогу ми були дуже вдячні, і щойно за кілька років батько сказав мені, що за цю допомогу він за нас ручився» (Борець, 1986: 22); «Я приятелював також з його синами. З ними часто ходив до молодечого жидівського клюбу, який на той час був досить добре вивінований спортовим приладдям. Одного разу, коли рабін мав якусь лекцію, мене з клюбу випросили» (Борець, 1986: 22). Те саме могло відбуватися й після війни: «Однак ждав там приятель: жид Гаскель. Він зразу запросив нас у ресторан. Пообідали й випили по «сто грам» горілки» (Гук, 1994: 372).

Природньо, якщо людина є тобі тією чи іншою мірою близькою, ти співчуваєш їй, коли вона потрапляє у біду. Співчутливе ставлення до євреїв не було чужим українським повстанцям: «Страшенно бідують утікачі з Австрії – євреї з вищою освітою. Не можуть знайти праці, бо не знають мови» (Кривуцький, 1999); «Трагічна була доля жидів у Перемишлі» (Борець, 1986: 32); «Жило їх по кілька родин в одній кімнаті. Ніколи не забуду, як старенький жидок молов зернята пшениці на маленькому млинку до кави» (Борець, 1986: 33). Врешті повстанці висловлювали своє обурення звірствами нацистів. Співчуття іноді було підкріплене й реальною допомогою: «Від батьків я одержував муку, хліб, масло та інші харчі, які передавав Іцкові та його родичам. Щойно тепер я міг бачити нужду жидів» (Борець, 1986: 33).

В мемуарах українських повстанців можна знайти й симпатію до людей єврейського походження, в першу чергу за їх добрі «людські» риси: «узявши собі за жінку Рифку, гарну жидівку» (Гук, 1994: 372); «Називав його просто – пане доктор» (Кордан, 2006: 47); «досить спокійний та розумний жид Хаїм» (Борець, 1986: 32); «лікар був єврей, чоловік розумний і з великим досвідом» (Кордан, 2006: 47). Риси характеру окремих євреїв так і цілої спільноти викликають повагу з боку учасників українського визвольного руху: «Молодий жид, син редактора з Відня, учився завзято російської мови, бо не любив гаяти часу» (Гук, 1994: 160); «Живучи між ними, я бачив жидівське завзяття. Коли жид береться до своєї вимріяної професії чи торгівлі, він поринає у неї усім своїм єством» (Борець, 1986: 22); «Поляки дуже часто знущались над євреями і тягали хлопців за пейси, скидали з голови шапочки-ярмулки, а дівчатам теж не давали проходу. Не піддавався їм тільки один Симон Спектор» (Кривуцький, 1999).

Єврей навіть у дуже своєрідних відносинах ув'язнений-наглядач або озброєний-беззбройний може в очах повстанців залишатися людиною, а не лише ворогом: «Інші в'язні казали, що він жид, але мені це не перешкоджало. Навпаки, я відчував, що керівник ставився до мене щиро, по-людяному» (Лико, 2002: 433); «Найлюдянішими з відділових були: жид Домбровскі і Окопскі» (Цяпка, 1975: 379); «по-людяному переконує нас» (Ната Ленко, 1999: 52).

Найбільш цікавими для нас є випадки, коли воїни УПА і підпільники ОУН трактують єврея «як свого» – побратима у боротьбі. Хоч таких згадок у загальній масі небагато, але вони вельми показові: «проявив бойові прикмети і заслужив повне довір'я серед повстанців» (Кметь, 2000: 191); «колись служив в українській армії і прищепив своїому синові любов до української історії і культури» (Кметь, 2000: 191); «зробив багато добра для школи "Олені" та взагалі для УПА» (Гарасимів, 1999: 34). Хоча є на нашу думку доволі цікава цитата: «Другий лікар був дантистом. За національністю також жид. Високий на зріст, рудий. Хто попався в його руки, то вже не було спасіння. Ловив він голову пацієнта під пахву, й за секунди болячий зуб вже лежав на столі» (Гарасимів, 1999: 35). Автор не без деякого гумору все ж говорить про користь від нещадного доктора, хоч і болючу.

Частими є згадки про лікарів євреїв в УПА, але у переважній більшості вони є лише констатуючими, й ми віднесли їх до нейтральної категорії: «Серед лікарів були німці та жиди» (Борець, 1986: 168). «Лікарів у таборі було обмаль. Серед них було троє жидів, в тому одна жінка, а серед медсестер також були дві жидівки. Кличок їх вже не пригадую, але пам'ятаю, що вони були знайомими деяких наших стрільців з передвоєнних часів» (Дмитрик, 1992: 20).

Висновки. Таким чином, можна підбити деякі підсумки нашого дослідження. Переважна більшість згадок євреїв у мемуарах членів ОУН і УПА на Закерзонні подана у нейтральному контексті. Тобто у статистичній площині можна сказати, що ставлення повстанців до євреїв була у 70 % випадків нейтральним. 16 % приходиться на негативне та 14 % на позитивне ставлення.

Якщо подивитись у розрізі категорій то більшість негативних контекстів пов'язані з випадками, коли євреї виступали на боці головних супротивників українців – польських чи радянських окупантів. Відверто ворожою постава повстанців до євреїв була доволі рідкою і радше пов'язана з національними стереотипами. Те саме можна сказати про контексти які проходить у площині маркування євреїв як «інакших». Самі розмовні фрази серед українців «як жид», «по-єврейські» позначають щось не правильне не таке як слід.

Аналізуючи позитивне ставлення варто відмітити, що євреї дуже часто визначаються повстанцями як розумні, кмітливі люди, ефективні у будь-якій справі за яку беруться. Євреї-лікарі трактуються як невід'ємна частина повстанського середовища.

Варто відмітити, що загальна кількість згадувань євреїв у мемуарах повстанців невелика порівняно з поляками, росіянами. Наведена кількість згадок євреїв у всьому опрацьованому джерельному масиві – 217. Тоді як поляки та росіяни кожним окремим автором можуть згадуватись кількасот разів. Причина такого перекосу очевидна – євреї на момент визвольної боротьби вже були майже винищені нацистами. З проведеного дослідження можна сказати, що євреї не були супротивником для ОУН і УПА, а радше сприймалися на побутовому рівні як «інші» та «чужі».

Наша невелика розвідка є частиною великого дослідження, присвяченого ставленням повстанців Закерзоння до представників інших націй, яка в свою чергу є частиною дисертаційної роботи про повсякденні практики повстанців Закерзоння. Використання контент-аналізу у вивченні відношень до євреїв можна продовжити, застосувавши його до всього масиву наявних мемуарних джерел українського визвольного руху 1940 – 1950-х рр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Борець, 1971 – Борець Ю. УПА у вирі боротьби. Видавництво центральної управи спілки української молоді. Лондон, 1971. 313 с.

Борець, 1986 – Борець Ю. З найкращими. Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1986. 384 с.

Бородкин, 1986 – Бородкин Л. И Контент-анализ и проблемы изучения исторических источников // Математика в изучении средневековых повествовательных источников. Издательство: Наука, 1986. С. 8–30.

В'ятрович, 2006 – В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи. Львів: Видавництво «Мс», 2006. 144 с.

В'ятрович, 2011 – В'ятрович В. Повстанський Гаврош Мандик Хасман. Режим доступу: http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/06/8/41955/

Галаса, 2005 – Галаса В. Наше життя і боротьба. Спогади. Львів: Вид-во «Мс», 2005. 272 с.

Гінда, 2016 – Гінда В. Євреї в УПА. Режим доступу: https://zbruc.eu/node/57351

Гон, 2005 – Гон М. М. Із кривдою на самоті. Українсько-єврейські взаємини на західно-українських землях у складі Польщі (1935 – 1939). Рівне: Волинські обереги, 2005. 192 с.

Гон, 2006 – Гон М. М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західно-українських землях у міжвоєнний період. Рівне: Волинські обереги, 2006. 431 с.

Громенко, 2000 – Громенко М. У великому рейді. Львів: «Атлас», 2000. 168 с.

Дмитрик, 1992 – Дмитрик І. Записки українського повстанця (У лісах Лемківщини). – Львів: «Червона Калина», 1992. – 162 с.

Гарасимів, 1999 – Гарасимів І. («Палій») З юнацьких – мрій в ряди УПА // Літопис Української Повстанської Армії. Торонто, Львів, 1999. Т. 29. 330 с.

Гук, 1994 – Гук Б. Закерзоння. Спогади вояків Української повстанської армії. Варшава. «Тирса», 1994. Т. 1. 440 с.

Йовик, 1995 – Йовик І. Нескорена армія. Київ: МП «Леся». 1995. 320 с.

Кметь, 2000 – Кметь Є. Спогади. Любачивщина на шляху боротьби. Дніпропетровськ, Видавництво журнал «Бористен», 2000. – 230 с.

Ковальченко, 1987 – Ковальченко И. Д. Бородкин Л. И. Современные методы изучения исторических источников с использованием ЭВМ. Москва, 1987. 89 с.

Кордан, 2006 – Кордан А. Один набій з набійниці. Спомини вояка УПА з куреня «Залізняка». Торонто; Львів, 2006. 243 с.

Кривуцький, 1999 – Кривуцький І. Де срібнолентий Сян пливе. – К.: Брама, 1999. Режим доступу: www.ukrcenter.com/Література/Іван-Кривуцький/24925-1/Де-срібнолентий-Сян-пливе;

Лико, 2002 – Лико І. («Скала», «Богдан») На грані мрії і дійсности: Спогади підпільника. Літопис // Української Повстанської Армії. Торонто, Львів, 2002. Т. 37. 644 с.

Мірчук, 1957 – Мірчук П., Давиденко В. «В рядах УПА» збірка споминів бувших вояків УПА. Нью Йорк: «Dnipro», 1957. 352 с.

Плечень, 1987 – Плечень О. Дев'ять років у бункрі. Нью-Йорк: «Сучасність», 1987. 216 с.

Савчин, 1995 – Савчин М. («Марічка») Тисяча доріг // Літопис Української Повстанської Армії. Торонто, Львів, 1995. Т. 28. 620 с.

Стебельський, 2000 – Стебельський С. («Хрін»), Конопадський О. («Островерх») Крізь сміх заліза // Літопис Української Повстанської Армії. Торонто, Львів, 2000. Т. 30. 552 с.

Тимочко, 2005 – Тимочко І. Моя одиссея. Варшава: Вид-во Український Архів, 2005. 384 с.

Федик, 2010 – Федик І. Євреї і УПА: факти, що заперечують пропаганду. Режим доступу: https://vgolos.com.ua/articles/yevrei_i_upa_fakty_shcho_zaperechuyut_propagandu_106565.html;

Цяпка, 1975 – Цяпка Д. Горить Ліс!. Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1975. 395 с.

Чорна, 2016 – Чорна В. («Маєвий») Спогади повстанця з Любачівщини Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 2016. Серія «Події і люди». Кн. 33. 128 с.

Штендера, 1986 – Штендера Є. Перемиський курінь; книга перша: Денник відділу «Бурлаки» (Володимира Щигельського) // Літопис Української повстанської армії. Торонто, 1986. Т. 13. 336 с.

Штендера, 1987 – Штендера Є. Перемиський курінь; книга друга: Денники й документи // Літопис Української повстанської армії. Торонто, 1987. Т. 14. 258 с.

REFERENCES

Borets, 1971 – Borets Yu. UPA u vyri borotby [UPA in whirlpool of combat]. Vydavnytstvo tsentralnoi upravy spilky ukrainskoi molodi. London, 1971. 313 s. [in Ukrainian]

Borets, 1986 – Borets Yu. Z naikrashchymy [With the best]. London: Ukrainska Vydavnycha Spilka, 1986. 384 s. [in Ukrainian]

Borodkin, 1986 – Borodkin L. I Kontent-analiz i problemy izucheniya istoricheskikh istochnikov [Content analysis and problems of studying historical sources] // Matematika v izuchenii srednevekovykh povestvovatelnykh istochnikov. Izdatelstvo: Nauka, 1986. S. 8–30 [in Ukrainian]

Viatrovych, 2006 – Viatrovych V. Stavlennia OUN do yevreiv: formuvannia pozytsii na tli katastrofy [Attitude of the OUN to Jews: the shaping of a position against the background of a catastrophe]. Lviv: Vydavnytstvo «Ms», 2006. 144 s. [in Ukrainian]

Viatrovych, 2011 – Viatrovych V. Povstanskyi Havrosh Mandyk Khasman [Insurgent Havrosh Mandyk Khasman]. URL: http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/06/8/41955/ [in Ukrainian]

Halasa, 2005 – Halasa V. Nashe zhyttia i borotba. Spohady [Our life and struggle. Memoirs]. Lviv: Vyd-vo «Ms», 2005. 272 s. [in Ukrainian]

Hinda, 2016 – Hinda V. Yevrei v UPA [Jews in UPA]. URL: https://zbruc.eu/node/57351 [in Ukrainian]

Hon, 2005 – Hon M. M. Iz kryvdoiu na samoti. Ukrainsko-yevreiski vzaiemyny na zakhidno-ukrainskykh zemliakh u skladi Polshchi (1935 – 1939) [With injustice alone. Ukrainian-Jewish relations on the western Ukrainian lands of Poland (1935 – 1939)]. Rivne: Volynski oberehy, 2005. 192 s. [in Ukrainian]

Hon, 2006 – Hon M. M. Osoblyvosti mizhetnichnoi vzaiemodii v konteksti politychnykh protsesiv na zakhidno-ukrainskykh zemliakh u mizhvoiennyi period [Features of interethnic interaction in the context of political processes in the western Ukrainian lands in the interwar period]. Rivne: Volynski oberehy, 2006. 431 s. [in Ukrainian]

Hromenko, 2000 – Hromenko M. U velykomu reidi [In the great raid]. Lviv: «Atlas», 2000. 168 s. [in Ukrainian]

Dmytryk, 1992 – Dmytryk I. Zapysky ukrainskoho povstantsia (U lisakh Lemkivshchyny) [Memories of a soldier in the Ukrainian insurgent army. In the forest of the Lemko region]. Lviv: «Chervona Kalyna», 1992. 162 s. [in Ukrainian]

Harasymiv, 1999 – Harasymiv I. («Palii») Z yunatskykh – mrii v riady UPA [From youthful dreams into ranks UPA] // Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. Toronto, Lviv, 1999. T. 29. 330 s. [in Ukrainian]

Huk, 1994 – Huk B. Zakerzonnia. Spohady voiakiv Ukrainskoi povstanskoi armii [Zakerzonnia. Memoirs of the soldiers of the Ukrainian Insurgent Army]. Varshava. «Tyrsa», 1994. T. 1. 440 s. [in Ukrainian]

Iovyk, 1995 – Yovyk I. Neskorena armiia [Undefeated army]. Kyiv: MP «Lesia». 1995. 320 s. [in Ukrainian]

Kmet, 2000 – Kmet Ye. Spohady. Liubachyvshchyna na shliakhu borotby [Memoirs. Liubachivshchina on the path of struggle]. Dnipropetrovsk, Vydavnytstvo zhurnal «Borysten», 2000. 230 s. [in Ukrainian]

Kovalchenko, 1987 – Kovalchenko I. D. Borodkin L. I. Sovremennye metody izucheniya istoricheskikh istochnikov s ispolzovaniem EVM [Modern methods of studying historical sources using computers]. Moskva, 1987. 89 s. [in Russian]

Kordan, 2006 – Kordan A. Odyn nabii z nabiinytsi. Spomyny voiaka UPA z kurenia «Zalizniaka» [One Bullet in the Clip. Memoirs of a Soldier of the Ukrainian Insurgent Army]. Toronto; Lviv, 2006. 243 s. [in Ukrainian]

Kryvutskyi, 1999 – Kryvutskyi I. De sribnolentyi Sian plyve [Where silver-plated Sian float]. K.: Brama, 1999. – URL: www.ukrcenter.com/Literatura/Ivan-Kryvutskyi/24925-1/De-sribnolentyi-Sian-plyve [in Ukrainian]

Lyko, 2002 – Lyko I. («Skala», «Bohdan») Na hrani mrii i diisnosty: Spohady pidpilnyka [At the edge of a dream and reality. Memoirs of revolutionary] // Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. Toronto, Lviv, 2002. T. 37. 644 s. [in Ukrainian]

Mirchuk, 1957 – Mirchuk P., Davydenko V. «V riadakh UPA» zbirka spomyniv buvshykh voiakiv UPA [In the ranks of UPA. A collection of memories of former soldiers of the Ukrainian insurgent army]. Niu York: «Dnipro», 1957. 352 s. [in Ukrainian]

Plechen, 1987 – Plechen O. Deviat rokiv u bunkri [Nine years in bunker]. Niu-York: «Suchasnist», 1987. 216 s. [in Ukrainian]

Savchyn, 1995 – Savchyn M. («Marichka») Tysiacha dorih [The thousand of roads] // Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. Toronto, Lviv, 1995. T. 28. 620 s. [in Ukrainian]

Stebelskyi, 2000 – Stebelskyi S. («Khrin»), Konopadskyi O. («Ostroverkh») Kriz smikh zaliza [Through the laughter of iron] // Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. Toronto, Lviv, 2000. T. 30. 552 s. [in Ukrainian]

Tymochko, 2005 – Tymochko I. Moia odysseia [My odysseys]. Varshava: Vyd-vo Ukrainskyi Arkhiv, 2005. 384 s. [in Ukrainian]

Fedyk, 2010 – Fedyk I. Yevrei i UPA: fakty, shcho zaperechuiut propahandu [Jews and UPA: the facts denyin g propaganda] URL: https://vgolos.com.ua/articles/yevrei_i_upa_fakty_shcho_zaperechuyut_propagandu_106565.html [in Ukrainian]

Tsiapka, 1975 – Tsiapka D. Horyt Lis! [The forest aflame. Memoirs of UPA soldier]. London: Ukrainska Vydavnycha Spilka, 1975. 395 s. [in Ukrainian]

Chorna, 2016 – Chorna V. («Maievyi») Spohady povstantsia z Liubachivshchyny [Memoirs of an UPA soldier from Lubachiv region] Toronto: Vydavnytstvo «Litopys UPA», 2016. Seriia «Podii i liudy». Kn. 33. 128 s. [in Ukrainian]

Shtendera, 1986 – Shtendera Ye. Peremyskyi kurin; knyha persha: Dennyk viddilu «Burlaky» (Volodymyra Shchyhelskoho) [Peremyshl battalion. Journals of the «Burlaka» detachment] // Litopys Ukrainskoi povstanskoi armii. Toronto, 1986. T. 13. 336 s. [in Ukrainian]

Shtendera, 1987 – Shtendera Ye. Peremyskyi kurin; knyha druha: Dennyky y dokumenty [Peremyshl battalion. Book two. Journals of the «Krylach» detachment]. // Litopys Ukrainskoi povstanskoi armii. Toronto, 1987. T. 14. 258 s. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 25.04.2018

УДК 94(477.83)«1943/45»

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ,
orcid.org/0000-0002-4969-052X
доктор історичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії України
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)
vilnickiy@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ РАДЯНСЬКИМИ СИЛОВИМИ ОРГАНАМИ ВНУТРІШНЬОЇ АГЕНТУРИ У БОРОТЬБІ ІЗ УКРАЇНСЬКИМ ВИЗВОЛЬНИМ РУХОМ НА ЧЕРНІВЕЧЧИНІ (1945 – 1946)[1]

У статті на основі невідомих і маловідомих документів розкриваються закономірності використання одного із найбільш поширених методів боротьби репресивно-каральних органів проти українського визвольного руху – агентурно-інформаційної мережі. На конкретному прикладі із Чернівеччини показуються особливості вербування та функціонування внутрішньої агентури у боротьбі із підпіллям Карпатського краю ОУН. Виявлено, що головними завданнями агентури стали не лише фізичне знищення чи захоплення підпільників і повстанців, їхніх ліній зв'язку, кореспонденції, криївок, але й дискредитація цілого руху.

Ключові слова: *агентурно-інформаційна мережа, український визвольний рух, Карпатський край ОУН.*

Vasyl ILNYTSKYI,
Ph D hab. (History), Associate Professor, Head of the Ukraine's History Department
of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) vilnickiy@gmail.com

THE USE OF INTERNAL INTELLIGENCE AGENCIES BY THE SOVIET FORCE GROUPS IN THE STRUGGLE AGAINST THE UKRAINIAN LIBERATION MOVEMENT IN CHERNIVTSI OBLAST (1945 – 1946)

In the article on the basis of unknown and little-known documents the regularities of the use of one of the most widespread struggle methods of the Soviet repressive units against the Ukrainian liberation movement, the so called intelligence agencies networks, are clarified. A concrete example in Chernivtsi region (alias oblast) has been used to demonstrate the features of recruitment and functioning of the internal agents in the struggle against the underground of the Carpathian area (alias Karpatskyi Krai) of OUN. The article reveals the fact, that the main tasks of the internal agents was not only physical destruction or captivation of the underground participants, insurgents, their communication lines, correspondence, concealments, but also discreditation of the whole liberation movement.

The article's purpose is to investigate the features of the use by the Soviet repressive system of internal intelligence agents in the struggle against Ukrainian liberation movement Chernivtsi land.

The security service of OUN, without exaggeration, well sustained the organisation's vitality during the struggle against the invaders. With declassification and access opening to archival funds the number of such concrete examples constantly increases. An atypical enough case happened in Chernivtsi region. The atypicality consisted in the fact, that those who became collaborationis of the repressive organs were the «longevous» members of oun, had certain authority and, what is most surprising, had lost their families in the struggle. That case surprised also the leadership of OUN. Nevertheless, despite subtle enough combinations of internal agencies, including atypical ones, the secret service discovered and liquidated them. For a detailed consideration of this case, the author has three principal kinds of sources at his disposal, namely, documents of force groups, the report of interrogation of Mykola Trufin-«Nalyvaiko», and an underground document with a description of the events. Each of them supplements one another, but, at the same time, they have certain divergences. However, notwithstanding that, after a critical analysis the picture of events can be precisely enough reconstructed.

Eventually, the creation of networks of intelligence agencies took a high place in the repressive apparatus' activity. The implementation of agencies gave a considerable effect in the struggle against the Ukrainian liberation

[1] Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Держаного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом договір Ф77/80-2018.

movement. The aforementioned case represents a rather typical example of recruitment and use of the internal agencies. However, that example was not a usual one as their conscripts – and, hence, «internal agents» became the long-time members of OUN. At the same time, the efficient activity of the security service operational executors is worthy of attention. These operational executors (Ukr. referentura) played an enormous role in the Ukrainian liberation movement. Within decades of cruel struggle against the strongest in the world repressive systems (Polish, German, Soviet), OUN's SS (Security Service) proved on equal with the world's most renowned special services. Actually, it is thanks to the skilful struggle of OUN's SS against the enemy internal agencies and provocations, and also due to its open combat and propaganda activity, the armed liberation struggle of the Ukrainian people continued up to the middle of the 1950s.

***Key words**: intelligence agencies networks, the Ukrainian liberation movement, Karpatsky krai of OUN.*

Проблеми. Радянська репресивно-каральна система володіла не тільки цілим арсеналом засобів для боротьби із українським визвольним рухом, але й активно використовувала його. З-поміж найбільш ефективних виявилася створена агентурно-інформаційна мережа. Особливою популярністю та ефективністю відзначалося використання внутрішньої агентури. Однак донедавна це питання перебувало під суворим табу. Кардинально змінило ситуацію відкриття доступу до архівів силових органів, що уможливлює розкриття цього питання.

Аналіз досліджень. Окремі фрагменти закономірностей створення та функціонування агентурно-інформаційного апарату знайшло своє висвітлення в узагальнюючих працях із історії українського визвольного руху. Вперше проблему використання агентурної мережі на великому джерельному матеріалів розкрив І. Білас (Білас, 1994). Своє відображення вказана проблема знайшла у публікації раніше засекречених документів В. Сергійчуком (Сергійчук, 2006; Сергійчук, 1998; Сергійчук, 2005). В подальшому питання використання агентури знайшло своє відображення в узагальнюючих дослідженнях А. Кентія, Ю. Киричука, А. Русначенка, Ю. Шаповала (Кентій, 1999a; Кентій, 1999b; Киричук, 2003; Русначенко, 2002; Шаповал, 2001). Висвітленню зазначеної проблеми застосування агентури присвячена ціла низка публікацій автора цього нарису (Ільницький, Галів, 2009; Ільницький, 2014; Ільницький, 2017a; Ільницький, 2017b). Саме тому **метою статті** є дослідити особливості використання радянськими репресивно-каральними органами внутрішньої агентури у боротьбі із визвольним рухом на Чернівеччині.

Виклад основного матеріалу. Служба безпеки ОУН, без перебільшення, забезпечувала життєдіяльність організації під час боротьби з окупантами. Із розсекреченням і відкриттям доступу до архівних фондів таких конкретних прикладів щоразу збільшується. Доволі нетиповий випадок трапився на Чернівеччині. Нетиповість полягала у тому, що особи, які пішли на співпрацю із репресивно-каральними органами, були «довголітніми» членами ОУН, користувалися авторитетом, а що найдивніше – втратили рідних і близьких у боротьбі. Здивував цей приклад і керівництво ОУН. У «Огляді організаційно-політичної роботи» за 1944 – 1945 рр. його укладач, провідник Буковинського окружного проводу ОУН В. Савчак-«Сталь»[2] (31 грудня 1945 р.), розмірковуючи над проблемами виходу із повинною та зрадою, наводив найбільш дивні приклади: «Цікаво, що між тими, які зголосилися з повин[н]ою, є б[а]гато людей, що під час участі в нашій боротьбі втратили все (сім'ю, майно і т.д.). Наприклад, Циган з Банилова, якому мати померла на Сибірі, а жінка сидить в тюрмі – зголосився з повин[н]ою. Стріла (ціла сім'я на Сибірі), Береза (батьків вивезли, жінка в тюрмі, а майно спалили), Грізний (все спалене, а ціла сім'я – розстріляна), Наливайко (якому батька і сестру спалили в огні живцем, матір замордували в криївці, майно спалили) – провокатор, Задорожний (батька спалили живцем в огні, а

[2] **Савчак Василь Миколайович («Сталь», «Блакитний», «Андріан», «Арпад», «Сокіл», «Старий», «С-20», «383/с»**; 23.03.1922, с. Ямниця Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл. – 20.10.1950 р., біля с. Шешори Косівського р-ну Івано-Франківської обл.). Освіта середня. Закінчив народну школу та Станиславівську гімназію. Член Юнацтва (1936). Організаційний референт Станіславського обласного проводу ОУН (Юнацтва) (1940 – 1944). Провідник Коломийського окружного проводу ОУН (весна 1944 – 03.1945). Провідник Буковинського окружного проводу ОУН (03.1945 – 06.1950). Організаційний референт Карпатського крайового проводу ОУН (07 – 10.1950). Нагороджений Бронзовим хрестом заслуги (ч. 1/45 від 25.04.1945). Нагороджений Срібним хрестом заслуги (ч. 2 від 2.09.1948). Фігурант АС «Гірські», «Змовники», «Підпільники».

мати криється) сам він довголітний член ОУН і підпільник-провокатор; це тільки деякі зразки, а подібного можна б навести б[а]гато більше. Ця моральна гангрена, що роз'їдає місцеве суспільство – це дар румунського окупанта. Суспільству притаманний нахил до донощицтва» (Літопис УПА, 2012: 163). Вивчаючи цей випадок, вдалося виявити у документі силових органів «Меморандумі по агентурній справі «Вурдалаки»-«Змовники»» унікальну інформацію – визнання факту застосування колективної відповідальності: «За напад на с. Іспас Вижницького р-ну у вересні 1944 р. була проведена агентурна комбінація і вся сім'я та господарство агента «Огонь» були знищені. Таким чином офіцер УПА користувався заслуженим авторитетом серед оунівського бандистського складу» (підкреслення наше – В. І.) (ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-13422. Т. 4. Арк. 73).

Одначе попри доволі складні агентурні комбінації, з огляду на свою нетиповість, СБ їх виявляла та припиняла. Зокрема, в інформації начальника Управління ББ МВС УРСР полковника Сараєва на ім'я начальника УМВС Чернівецької області полковнику Михайлу Руденку[3] (17 квітня 1946 р.) зазначалося, що «…керівництво ОУН Буковини і зокрема «Сталь», приймають рішучі заходи до відновлення раніше розгромленого Буковинського проводу ОУН і за останній час шляхом терору і залякування значно активізували діяльність низових звен ОУН Буковини. Заслуговує серйозної уваги і той факт, що СБ окружного проводу Буковини, добре організованою розвідкою і контррозвідкою не тільки вдалося ліквідувати нашу внутрішню агентуру в проводі, але й обставити агентурою СБ деяких начальників райвідділів МВС. Внаслідок цього розмова заступника начальника УМВС тов. Біленка із начальником Вижницького РВ МВС тов. Казаковим у квартирі останнього, про колишнього провідника ОУН Буковини – «Мотрю»[4] одразу ж стала відома «Сталю»» (ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-13422. Т. 4. Арк. 95).

[3] **Руденко Михайло Тимофійович** (1909, смт. Лозно-Олександрівка Білокуракинського р-ну Луганской обл. – ?). Українець. Старший лейтенант державної безпеки (9.08.1940), капітан державної безпеки (15.08.1941), підполковник (11.02.1943), полковник (3.05.1944).Член ВКП(б) (1930). Освіта вища. Навчався у Військовій Академії імені М. В. Фрунзе (1937 – 1940). Старший оперативний уповноважений 6 відділення 3 відділу ГУДБ НКВС СРСР (03.1940 – 03.1941). Начальник 1 відділення 8 відділу 2 управління НКДБ СРСР (21.03 – 4.07.1941). Командир оперативного відділу НКВС СРСР по боротьбі із парашутним десантом і диверсантами у Москві та околицях (07.1941 – 01.1942). Заступник начальника 4 відділення 2 відділу 4 управління НКВС СРСР (01 – 06.1942). Начальник 1 відділення 3 відділу 4 управління НКВС СРСР (1.06.1942 – 25.05.1943). Заступник начальника відділу по боротьбі із бандитизмом НКВС СРСР (10.05.1944 – 10.07.1944). Начальник УНКВС – МВС Чернівецької області (10.07.1944 – 30.11.1946). Начальник відділу по боротьбі із бандитизмом, заступник начальника УМВС Львівської області (12.1946 – 03.1947). Начальник відділу 2-Н, заступник начальника УМДБ Львівської області (03.1947 – 06.1948). Начальник відділу виправно-трудових колоній, заступник начальника УМВС Сталінської області (06.1948 – 03.1951). Начальник табірного відділення № 14 і будівництва № 560, начальник Управління військово-будівельних частин, заступник начальника Управління виправно-трудового табору і будівництва № 560 (Москва) (04.1951 – 05.1956). Нагороджений орденом Червоної зірки (20.09.1943), орденом Червоного прапора (8.03.1944), орденом Вітчизняної війни 2 ст. (20.10.1944), орденом Вітчизняної війни 1 ст. (10.04.1945), орденом Червоної зірки. Звільнений із МВС СРСР за фактами дистредитації (12.05.1956).

[4] **Галицька (за чол. – Одинець) Артемізія Георгіївна («Мотря», «Мі», «Юрко», «Федькович»**; 1912, м. Садгора, тепер у складі м. Чернівці – 1985, м. Караганда, Казахстан). Закінчила вчительську семінарію м. Боташани (Румунія) (1932) та вчительський інститут у м. Ботошари (Румунія), закінчила два курси медецини. Працювала вчителем у с. Довгопілля Путильського р-ну Чернівецької обл. (1932 – 1933), с. Чорнівка Новоселицького р-ну (1933 – 1934), с. Калафіндешти (Румунія) (1934 – 1935), с. Ізвори тепер у складі с. Ошихліби Кіцманського р-ну (1935 – 1936), с. Опришени Глибоцького р-ну Чернівецької обл. (1936 – 1940), с. Дарманешти (Румунія) (1940 – 1941), с. Аданката (Румунія) (1941 – 1942). Член ОУН (06.1942). Працівник організаційної референтури Проводу ОУН (08 – 12.1942), референт зв'язку між Галичиною і Буковиною КП ОУН ЗУЗ (04.1943 – 11.1943), референт жіночої сітки Станиславівського обласного проводу ОУН (12.1943 – 02.1944). Провідник Буковинського обласного проводу ОУН (03 – 12.1944). Видавала підпільний часопис «Мечем». Заарештована тяжко пораненою 29.12.1944 р. біля с. Васловівці Заставнівського р-ну Чернівецької обл. Засуджена 31.08.1945 до ВМП, змінена на 25 років ВТТ. Нагороджена Бронзовим хрестом заслуги (ч. 1/45 від 25.04.1945). Після звільнення з Карагандинських таборів у 1957 р., відправлена на спецпоселення у с. Дудинка Красноярського краю Росії. Вийшла заміж за колишнього вояка УПА Василя Одинця. Проживала в Казахстані, померла.

Для детального розгляду цього випадку у нашому розпорядженні перебуває три основні види джерел: документи силових органів, протокол допиту М. Труфина-«Наливайка» та підпільний документ із описом подій. Кожен із них взаємно доповнює інший, водночас мають місце певні розходження. Однак після критичного аналізу можемо доволі точно реконструювати картину подій. Зокрема, начальник Чернівецького УНКВС полковник Михайло Руденко звітував, що серед інших із 10 до 20 липня 1945 р. з'явилися із повинною комендант СБ Петро Денис-«Задорожний»[5] і чотовий Микола Труфан-«Наливайко»[6] (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1960). Спр. 1. Арк. 199). Доповнює сам опис подій виходу із повинною протокол допиту Миколи Труфина-«Наливайка» («агент-внутрішнік», відтак «агент-бойовик» «Огонь») від 8 березня 1947 р. У якому він деталізує процес свого виходу із повинною. Так, 17 липня 1945 р. він написав записку оперуповноваженому Вижницького РВ МВС лейтенанту Куконину, в якій висловив свій намір і просив про зустріч в Іспаському лісі. Записку передав через Олексія Труфина, колишнього підпільника, який проживав легально. Вранці наступного дня М. Труфин-«Наливайко» і П. Денис-«Задорожний» зустрілися у домовленому місці з лейтенантом Куконіним і начальником Вижницького РВ МВС капітаном Казаковим, підпільники під час розмови із оперативниками погодилися на співпрацю із репресивно-каральними органами (Літопис УПА, 2012: 551).

Дещо по-іншому подається картина виходу із повинною «Меморандумі по агентурній справі «Вурдалаки»-«Змовники»» (заведена у липні 1945 р.). Зокрема в ньому зазначалося, що для здобуття кваліфікованої агентури наприкінці червня 1945 р. вдалося розшукати двох оунівців – Миколу Труфина-«Наливайка» і Петра Дениса-«Задорожного». Після комплексу проведених заходів їх обидвох схилили до таємного виходу на контакт та завербували. Колишньому чотовому Миколі Труфану-«Наливайку» дали агентурне псевдо «Огонь», а керівнику боївки СБ П. Денису-«Задорожному» – «Орел» (ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-13422. Т. 4. Арк. 73). Завербовані агенти мали виконувати функції «агентів-внутрішніків». При цьому їх ретельно оберігали від ймовірного розшифрування при виконанні доручень. Оскільки новозавербовані агенти спецслужби втратили зв'язок із керівництвом Буковинського окружного проводу, чекісти «допомогли» його відновити (ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-13422. Т. 4. Арк. 73). При цьому орієнтували на пошуку зв'язку зі всіма підпільниками, окрім В. Савчака-«Сталя», оскільки він міг їх залишити поруч із собою і таким чином контакт із силовими органами переривався. Також рекомендувалося відмовлятися від пропозицій інших керівних працівників Буковинської округи залишатися з ними (оскільки це всерйоз ускладнювало можливість контактів). Відтак агенти зв'язалися із групою керівників ОУН Буковини: Дмитром Козьменком-«Григором»[7], Іваном Мензаком-«Ба-

[5] **Денис Петро Іванович («Задорожний»**; 1920, с. Іспас Вижницького р-ну Чернівецької обл. – 03.12.1945, біля с. Розтоки Путильського р-ну Чернівецької обл.). Служив у румунській армії. Вояк УДП на Коломийщині (1943). Член ОУН. Слідчий СБ Вижницького надрайонного проводу ОУН. Референт СБ Путильського районного проводу (? – 07.1945). Вийшов з повинною (17.07.1945). Погодився на співпрацю з ворогом (агент-внутрішник) та повернутий у підпілля. Заарештований окружним референтом СБ Мирославом «Сулятицьким-Кривоносом». Убитий при спробі втечі.

[6] **Труфин (Труфан) Микола Михайлович («Наливайко»**; 1919, с. Іспас Вижницького р-ну Чернівецької обл. – 18.06.1991, с. Іспас Вижницького р-ну Чернівецької обл.). Член ОУН (1940). Служив у румунській армії (1942 – 1943). Повернувся на Буковину. Перебрався на терен Галичини. Військовий інструктор УНС на Косівщині (1943). Переведений на Буковину (03.1944). Командир 1-ї чоти 1-ї сотні Буковинського куреня УПА. Чотовий сотні «Криги» ТВ-20 «Сучава» ВО-4. Вийшов з повинною (17.07.1945), пішов на співпрацю (агент-бойовик «Огонь»).

[7] **Козьменко Дмитро Юрійович («Босак», «Григор», «Григір», «Мартин», «Павленко», «Палій»**; 9.10.1918, смт. Печеніжин Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. – 02.04.1950, Карапчівський ліс). Закінчив початковушколута Бучацький місіонерський інституті м.св. Йосафата (1933). Священик с. Торське на Тернопільщині (кінець 1930-х). Вчитель (1939–1943).Член ОУН (1942). Працівник організаційно-мобілізаційної референтури Чортківського окружного проводу ОУН (1944). Переведений на Буковину (12.1944). Командир відділу «Авангард» (зг. 01.1945). Організаційний референт Хотинського повітового проводу ОУН (12.1944 – 03.1945). Організаціний референт Чернівецького повітового проводу ОУН (1944). Провідник Чернівецького надрайонного проводу ОУН (08.1945 – 01.1950). В.о. організаційного референта Буковинського окружного проводу ОУН (1946 – 1947). Нагороджений Бронзовим хрестом заслуги (наказ ГВШ 1/48 від 12.06.1948 р.). Фігурант АС «Вурдалаки», «Звено». Заарештований 28.01.1950, біля с. Майдан Лукавицький. Завербований «Тридцятий». Убитий СБ ОУН.

куном»[8], Іваном Северином-«Скригуном»[9], Іваном Лесівим-«Олегом»[10], «Левком» та ін. При зустрічі Д. Козьменко-«Григор» повідомив агентам про заплановану на 5 серпня конференцію за участю представників Карпатського крайового проводу ОУН. Агенти спробували відмовитися від участі у ній, мотивуючи це тим, що вони з іншої території та це їх не стосується, однак Дмитро Козьменко-«Григор» наполягав на їхній та Миколи Кричуна-«Черемшини» особистій присутності. Одначе конференція не відбулася оскільки зв'язківці не змоги привести представників крайового проводу (в силу масштабних облав). Проведення конференції перенесли на 21 серпня. Агенти М. Труфин-«Огонь» і П. Денис-«Орел» отримали завдання розшукати всіх керівників Гірського району і привести їх на конференцію (ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-13422. Т. 4. Арк. 74). Виконати поставлене завдання агентам вдалося частково – прийти на конференцію погодився лише «Віктор» (уродженець Житомирщини, йшов, щоб зустрітися з іншими східняками), усі інші відмовилися мотивуючи це небезпеками на шляху.

Водночас агенти М. Труфин-«Огонь» і П. Денис-«Орел» з'явилися на конференцію, на якій був присутній В. Савчак. Виконуючи вказівки чекістів, агенти подали неправдиву інформацію керівництву Буковинського проводу, що Микола Кричун-«Черемшина» насміхається над наказами провідників і відмовляється їх виконувати. Щодо інших членів організації Гірського району відзначили аналогічну ситуацію: «кадровий склад повністю розклався і не бажає підпорядковуватися статуту ОУН». Саме цим агенти мотивували свою відмову повертатися назад у гори, наголошуючи, що там спочатку потрібно провести чистку організації, ліквідувати осіб, які відмовилися від активної діяльності». Такими діями агенти намагалися скомпрометувати керівництво ОУН Гірського району і отримати дозвіл на ліквідацію «неслухняного елементу». Усю цю інформацію вислухав особисто В. Савчак-«Сталь». Однак на силовиків, які розробляли агентурну комбінацію очікувало розчарування – замість віддати наказ про ліквідацію керівників районного проводу «Сталь» вирішив особисто піти та перевірити стан справ у Гірському районі. Довідавшись про це енкаведисти зробили засідку (залучивши бійців 240 окремого стрілецького батальйону) на маршруті пересування «Сталя» із охоронцями і агентами. Однак через недотримання конспіративності В. Савчак виявив засідку та обійшов її. Перебуваючи у Гірському районі провіднику зустрітися із Миколою Кричуном-«Черемшиною» не вдалося, однак він зконтактувався із кущовими Юрієм Ткачуком-«Куницею»[11], Іллею Романюком-«Тигром», станичним Іваном Пилип'ю-

[8] **Мензак Іван Миколайович («Кобзар», «Бакун»,»Соловій»**; 15.07.1912, с. Банилів Вижницького р-ну – 31.05.1949, біля с. Шубранець Заставнівського р-ну Чернівецької обл.). Закінчив Чернівецьку гімназію. Вчитель, директор школи у с. Бережниця. Служив у румунській армії. Член ОУН (1940). В'язень румунських тюрем (1943, засуджений на 25 років каторги, покарання відбував у Ясській в'язниці). Провідник Вашківецького районного проводу ОУН (08 – 11.1945). Референт пропаганди Буковинського окружного проводу ОУН (11.1945 – 10.1946, осінь 1947 – 05.1949). Провідник Запрутського надрайонного проводу ОУН (04.1947 – 05.1949). Можливо, референт пропаганди Запрутського надрайонного проводу ОУН (зг. 07.1948). Фігурант АС «Болото», «Вурдалаки», «Звено», «Повстанці». Дружина Марія Мензак (1924, с. Банилів Вижницького р-ну Чернівецькій обл. – 07.05.1950).

[9] **Северин Іван Миколайович («Вуйко»,»Грізний», «Гуцул», «Івонцьо», «Іскра», «Лев», «Нанашко», «Скригун»**; 24.06.1916, с. Горішні Шерівці Заставнівського р-ну Чернівецької обл. – 03.04.1947, с. Юрківці Заставнівського р-ну Чернівецької обл.). Закінчив сільську школу с. Горішні Шерівці Заставнівського р-ну Чернівецької обл., а відтак Чернівецьку гімназію. Член ОУН (1940). У курені Войнаровського (1941 – 1942). Референт СБ Сторожинецького повітового проводу ОУН (04 – 10.1944). Референт СБ Буковинського обласного проводу ОУН (10.1944 – поч. 1945). Референт СБ Чернівецького надрайонного проводу ОУН (поч. 1945 – 11.1945). Провідник Заставнянського («Запрутського») надрайонного проводу ОУН (11.1945 – 04.1947). Фігурант агентурної справи «Болото», «Вурдалаки», «Звено».

[10] **Лесів Іван Костянтинович («Олег»**; 1920(?), с. Садки Заліщицького р-ну Тернопільської обл. – 12.08.1945, с. Ясени Сторожинецького р-ну Чернівецької обл.). Вчитель. Член ОУН. Провідник Юнацтва Заліщицького повітового проводу ОУН (1944). Референт пропаганди Буковинського окружного проводу ОУН (11.1944 – 08.1945).

[11] **Ткачук Юрій Савович («Тарас», «Куниця»**; 1916, с. Розтоки Путильського р-ну Чернівецької обл. – 2001, смт. Берегомет Вижницького р-ну Чернівецької обл.). Служив у румунській армії. Член ОУН (1941). Заступник станичного, станичний ОУН с. Розтоки Путильського р-ну Чернівецької обл. (1944). Провідник кущового проводу ОУН у Вижницькому р-ні (1945 – 1946). Провідник Вижницького районного проводу ОУН

ком-«Козаком»[12] та ін. Підсумовуючи цей стан, силовики попри низку невдач робили висновок, що це відрядження зміцнило авторитет агентів у підпіллі та як підтвердження навели факт призначення Петра Дениса-«Орла» керівником СБ Вижницького районного проводу ОУН. При цьому агенту «Орлу» дали чіткі інструкції, які збройні акти дозволялося проводити, а, які заборонялося (наприклад, дозволялося ліквідувати Миколу Кричуна-«Черемшину», Іллю Романюка-«Тигра», Юрія Ткачука-«Куницю», попередньо скомпроментувавши та звинувативши їх у співпраці із радянськими репресивно-каральними органами) (ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-13422. Т. 4. Арк. 75, 91).

Уже після розслідування та виявлення агентурної діяльності Миколи Труфина-«Наливайка» і Петра Дениса-«Задорожного» (7 лютого 1946 р.) детально цю ситуацію аналізував та описував провідник Буковинського окружного проводу ОУН В. Савчак, насамперед наголошуючи на тому, що «Наливайко», був чотовим у сотні «Криги» – одній із найкращих чот. Однак у другій половині квітня 1945 р. сотня була розбита і він повернувся у Вижницький район, де переховувався до 20 липня, відтак вийшов із повинною. 15 серпня він разом із П. Денисом-«Задорожним» прибув до Олексія Домчука-«Петренка»[13] для налагодження зв'язку із організаційною мережею. «Назар» дав йому завдання до кінця серпня зв'язатися із «Черемшиною». Микола Труфин-«Наливайко» завдання не виконав і й на зустріч не прибув. В. Савчак-«Сталь» змушений був самостійно налагоджувати зв'язок із М. Кричуном- «Черемшиною». На початку жовтня В. Савчаку вдалося встановити зв'язок із «Черемшиною», і він одразу ж організував Вижницький районний провід, до складу якого включив колишнього районного референта СБ Петра Дениса-«Задорожного». Натомість Миколу Труфина-«Наливайка» не було призначено на жодну посаду оскільки для «Сталя» він був провідником при пересуванні у горах (ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9079. Т. 54. Арк. 436, 437–438).

Після відрядження у Гірський район агента Миколу Труфина-«Огонь» ввели до складу боївки Панаса Сіренка-«Моторного»[14] для проведення акцій проти осіб, які з'явилися із повинною. Зокрема, ця боївка у складі 11 осіб 7 вересня 1945 р. здійснила напад на будинок «Помсти» (колишній підпільник, який з'явився із повинною), в якому захопили самого господаря, голову сільради Кузека і уповноваженого РК ВКП(б) по хлібозаготівлях Яценка. При цьому за наполяганнями агента «Огонь» Кузека і Яценка відпустили як осіб лояльних до ОУН. Наступною акцією став напад на квартиру колишнього стрільця відділу УПА «Хмеля», який також з'явився із повинною.

(07.1947 – 05.1949). Захоплений у полон 19.05.1949 р. на хут. Закінь с. Розтоки Путильського р-ну Чернівецької обл. ВТ 20.11.1949 р. засуджений на 25 років. Покарання відбував у Воркутинських таборах. Звільнений у 1963 р., проживав у смт. Берегомет Вижницького р-ну. Нагороджений Бронзовим Хрестом бойової заслуги (01.11.1947). Фігурант АС «Підпільники».

[12] **Пилип'юк Іван Миронович** (**«Чайка», «Козак»**; 1911, с. Багна Вижницького р-ну Чернівецької обл. – 01.12.1949, хребет Баньків, Вижницький р-н). Служив у румунській армії. Член ОУН. Учасник похідної групи Буковинського куреня П. Войновського (1941). Вояк 115-го батальйону (1942). Станичний. Провідник кущового проводу ОУН у Вижницькому р-ні (? – 1948). Референт СБ Вижницького районного проводу ОУН (05 – 11.1949).

[13] **Домчук Олексій Тодорович** (**«Голуб», «Назар», «Петренко», «Сокіл», «Старий**; 18.01.1913, с. Товтри Застанівського р-ну Чернівецької обл. – 13.11.1945, с. Товтри Застанівського р-ну Чернівецької обл.). Закінчив Чернівецьку гімназію, відтак навчався у Чернівецькому університеті. Вчитель. Служив у румунській армії. Член ОУН (1939, 1940). Командир сотні, заступник командира похідної групи Буковинського куреня П.Войновського (1941). Організаційно-мобілізаційний референт Чортківського окружного проводу ОУН (осінь1943 – 11.1944). Організаційно-мобілізаційнийреферент Буковинського обласного проводу ОУН (12.1944 – 02.1945). Організаційний референт Буковинського окружного проводу ОУН (03 – 08.11.1945). Провідник Заставнянського («Запрутського») надрайонного проводу ОУН (09 – 11.1945).

[14] **Сіренко Панас Назарович** (**«Моторний», «Орест», «Степ», «231»**; 1918, с. Печище Сумського р-ну Сумської обл. – ?). Закінчив середню школу (1938). Служив у ЧА, закінчив школу молодших командирів (05.1939 – 09.1941). Потрапив до німецького полону, перебував у концтаборі № 326 (09.1941). Закінчив розвідшколу. Техпрацівник Буковинського окружного проводу ОУН (09 – 11.1945). Референт СБ Сторожинецького районного проводу ОУН (11.1945 – 02.1949). Провідник Сторожинецького районного проводу ОУН (1946 – 02.1949). Пропагандист Чернівецького надрайонного проводу ОУН (не раніше 07.1948 – 02.1949). Фігуран АС «Кубло». Заарештований 18.02.1949 р. у с. Панка Сторожинецького р-ну. Проживав у м. Вижниця Вижницького р-ну Чернівецької обл..

Силовики відзначали, що після фізичних покарань есбісти «Помсті» і «Хмелю» зберегли життя, озброїли та дали завдання здійснити терористичні акції, після яких їх мали повернути назад у підпілля (ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-13422. Т. 4. Арк. 76).

17 вересня 1945 р. агент Микола Труфин-«Огонь» доніс, що зв'язок керівництву підпілля вдалося встановити із Миколою Кричуном-«Черемшиною». Проте замість застосування санкцій «Сталь» його призначив надрайонним провідником ОУН. Відповідно питання про компрометацію М. Кричуна-«Черемшини» одразу відпало. Чекісти почали працювати над розробкою іншої комбінації.

7 жовтня 1945 р. агент М. Труфин-«Огонь» терміново викликав на зв'язок підполковника Біленка та повідомив йому про отримане завдання від В. Савчака підготувати і проконтролювати виконання бойових акцій двома боївками, для виконання яких склалися сприятливі обставини – значні військові сили (240 осб) перейшли у Галичину і у селах Іспас і Чорногузи ніяких спеціальних військ, окрім лісозаготівельних не залишилося. Першу боївку повинен був очолити референт СБ Вижницького районного проводу ОУН (тобто агент П. Денис-«Орел»), іншу – Панас Сіренко-«Моторний» (один із наближених до «Сталя» підпільників). Збройні акції планувалися проти: 1. станичного ОУН Василя Гордюка-«Мотрюка» (агент НКВС); 2. «Курилова» (агент НКВС); 3. «Громкого» (агент НКВС); 4. І. Шпака; 5. І. Лазарека; 6. П. Лазарека (ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-13422. Т. 4. Арк. 77). Отримавши цю інформацію, силовики прийняли рішення: боївку очолювану агентом Петром Денисом-«Орлом» направити у село, в якому агентів завчасно попередити, щоб ті не ночували вдома, а боївку, очолювану Панасом Сіренком-«Моторним», – ліквідувати. Агент М. Труфин-«Огонь» в 23.00 привів боївку до будинку братів Лазареків, але засідка (із двох осіб) себе завчасно розконспірувала та відкрила стрільбу, вбивши одного підпільника. Уцілому операція з ліквідації боївки Панаса Сіренка-«Моторного» провалилися.

Особливо цінним повідомленням стало донесення агента Миколи Труфина-«Огонь» (6 жовтня 1945 р.) про прибуття із Бухареста на територію України чотирьох кур'єрів від осередку ОУН у Румунії. Два кур'єри попрямували до Львова, а два – батько і син Карбулевські (Карбулицькі) прибули на Буковину. Після спілкування із кур'єрами «Сталь» призначив Олега Гаджу-«Вадима» і чотового Миколу Труфина-«Наливайка» для рейду за кордон (кінцеве місце призначення – центральний пункт зв'язку у м. Кампулун). Мета – практичне налагодження та організація пункту зв'язку закордонної місії із підпіллям на території України.

Початково вихід у рейд на територію Румунії запланували на 14 жовтня 1945 р. Виходячи із цього, силовики сформували завдання агенту М. Труфину: 1. ближче познайомитися із особами, які мали іти за кордон; 2. довідатися місце переходу кордону; 3. визначити пункт зв'язку із силовиками на території Буковини; 4. повідомити адресу у Румунії (м. Кумпулун).

Для відрядження Миколи Труфина-«Наливайка» і Олега Гаджи-«Вадима» В. Савчак викликав «Яремy» (мав добрі зв'язки із ОУН у Румунії) та Стефанію Понич-«Одарку» (зберігала американські долари). Через необхідність повного екіпірування відрядження затягнулося (ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-13422. Т. 4. Арк. 78). Відтермінування силовики використали на пошук агента, якого можна було б використовувати для зв'язку із агентом «Орел» (П. Денис-«Задорожний»). Вибір впав на підпільника «Весну», але через агента Миколу Труфина-«Огонь» було з'ясовано, що його завербували (УНКДБ), тому комбінацію щодо нього вирішили не проводити. Водночас, за даними агента «Огонь», чекісти виявили факти відвертої співпраці «Весни» із націоналістами. Продовжуючи пошук надійного зв'язкового для «Задорожного», вибір зупинили на «Білому». Практично реалізували задум 10 жовтня 1945 р., коли Петро Денис-«Задорожний» із «Білим» «потрапили» на засідку. «Білого» одразу ж завербували. Виконуючи вказівки чекістів, Петро Денис-«Задорожний» почав схиляти учасників своєї боївки до виходу із повинною. Використовуючи моральну пригніченість бійців він заявив: «наше місце виявлено, продукти у криївках москалі мабуть знищили, зимою, мабуть ми пропадем». Підключився до психологічної обробки і завербований агент «Білий», який також висловив свою думку про неможливість подальшого переховування. Керівник боївки Віктор Сівко-«Віктор» почав переконувати боївкарів з'явитися із повинною до НКВС. Відтак вся боївка Віктора Сівка-«Віктор», «Струк», «Сокіл», «Білий», окрім «Горностая», який втік до лісу, написали листа в НКВС про вихід із повинною і незабаром таємно з'явилися. При

цьому Петро Денис-«Задорожний» мусив очолити явку із повинною всієї боївки, оскільки вважав, що йому перестануть довіряти. Від «Струка», «Сокола» і «Віктора» чекісти взяли підписки про співпрацю та відправили їх назад у підпілля.

17 жовтня 1945 р. агент «Орел» (Петро Денис-«Задорожний») доніс, що Стефанія Понич-«Одарка»[15] прибула у Бережницю та принесла грошові кошти (долари) Миколі Труфину-«Наливайку» і Олегу Гаджі-«Вадиму» для відрядження за кордон. Окрім цього, вона отримала завдання «Сталя» перейти на територію Гірського надрайону і організувати там школу для усіх керівних працівників території (передовсім із районними, кущовими керівниками ОУН і боївкарями СБ). Отримавши цю інформацію, силовики провели агентурну комбінацію та 22 жовтня 1945 р. захопили Стефанію Понич-«Одарку» зі всіма навчальними посібниками та агітаційними матеріалами (ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-13422. Т. 4. Арк. 79, 92).

У вже згадуваному повідомленні про агентурну діяльність Миколи Труфина-«Наливайка» і Петра Дениса-«Задорожного» (7 лютого 1946 р.) провідник Буковинського окружного проводу ОУН В. Савчак писав, про захоплення та вербування Стефанії Понич-«Оксани». Продовжуючи відтворення подій із захоплення та вербування підпільників, В. Савчак стверджував, що 6 листопада Микола Труфин-«Наливайко» і Петро Денис-«Задорожний» навели сотню на засідку, в результаті загинули двоє стрільців. Однак ще тоді нічого не підозрюючи, 13 листопада В. Савчак дав завдання О. Гаджі-«Вадиму» перейти на територію Румунії для збору інформації про внутрішньополітичне становище, націоналістичну еміграцію в Бухаресті, а за допомогою сімейних зв'язків зконтактувався із представниками різних політичних течій. Окрім того передав Олегу Гаджі-«Вадиму» 50 доларів США для купівлі типографії і зобов'язав повернутися до 15 лютого 1946 р. Вийти у рейд запланували до 10 січня. Для своєї охорони Олег Гаджа-«Вадим» обрав Миколу Труфина-«Наливайка». Однак оскільки у «Вадима» ще не зажили рани, він мусів перечекати, а «Наливайко» зобов'язувався підготувати усе необхідне в дорогу (ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9079. Т. 54. Арк. 438–439). 25 листопада Микола Труфин вмовив «Вадима» з'явитися із повинною. Того ж вечора разом із групою агентів Віктора Сівка-«Віктора» вони це зробили. Подальша доля Олега Гаджі-«Вадима» для В. Савчака була невідомою, але щодо Миколи Труфина-«Наливайка» стверджував, що той продовжував діяти із групою більшовиків на території Вижницького р-ну. Також В. Савчак зазначає, що після того як П. Денис погодився співробітничати із НКВС, 23 жовтня він умовив боївку, у складі В. Сівка-«Віктора» (командир) і трьох його бійців з'явитися в НКВС із повинною, що й було зроблено того ж дня. 16 листопада «Задорожний» заарештував Георгія Кушнірика-«Яремy»[16], який після відбуття покарання при рейдуючому відділі УПА перебував у боївці і відпрацьовував навчальний матеріал (ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9079. Т. 54. Арк. 440).

При цьому сам Георгій Кушнірик-«Кирило» вважав, що СБ здійснила арешт за вказівкою В. Савчака (через його еміграційні висловлювання «Кирила»). У процесі роботи із «Кирилом»

[15] **Понич Стефанія Іллівна** (**Ільківна**) (**«Гриць», «Оксана», «Одарка», «Марина»**; 1920, с. Зеленів Кіцманського р-ну Чернівецької обл. – 21.02.2007, с. Мамаївці Кіцманського р-ну Чернівецької обл.). Закінчила народну школу (1934). Член ОУН (1941). Учасниця похідної групи Буковинського куреня П. Войновського (1941). Зв'язкова Буковинського обласного проводу ОУН з Проводом ОУН (1942). Референт жіночої сітки Буковинського обласного проводу ОУН (03 – 04.1943). В'язень румунських тюрем (04.1943 – 25.03.1944). Референт жіночої сітки Буковинського обласного проводу ОУН (03 – 10.1944), референт жіночої сітки Чернівецького повітового проводу ОУН (11.1944). Референт пропаганди Вижницького надрайонного проводу ОУН (10.1945). Заарештована у Вижницькому р-ні 26.10.1945 р. Засуджена 01.02.1946 р. засуджена на 10 років ВТТ. Покарання відбувала у Магаданських таборах. Після звільнення (29.04.1956) проживала у с. Мамаївці. Одружилася із Альботом Ярославом.

[16] **Кушнірик Георгій Онуфрієвич** (**«Кирило», «Косар», «Максим», «Ярема»**; 1916, с. Веренчанка Заставнівського р-ну Чернівецької обл. – 11.11.1946, м. Чернівці). Студент архітектурної школи. Член ОУН (08.1941). Станичний у с. Веренчанка Заставнівського р-ну Чернівецької обл. (01.1942 – 02.1943). В'язень румунських тюрем. Провідник підрайонного проводу ОУН у Заставнівському р-ні (02 – 04.1943). Призваний до румунської армії (20.04.1943), заарештований жандармами румунськими (20.05.1943). Провідник Заставнівського районного проводу ОУН (весна – 12.1944). Провідник Чернівецького повітового проводу ОУН, після реорганізації – провідник Заставнівського («Запрутського») надрайонного проводу ОУН (01 – 09.1945). Одружений із Катериною «Васкан-Софія». Заарештований у криївці в рідному селі 18.11.1945 р. Засуджений 10.08.1946 до ВМП. Звербований (12.1945) «Єрема». Розстріляний.

чекісти встановили, що він був покараний за невчасний вихід на зв'язок до «Сталя». Шифруючи арешт «Кирила» і передачу його в НКВС, від його імені чекісти написали три штафети: 1. Олегу Гаджі-«Вадиму»; 2. Петру Денису-«Задорожному»; 3. Мирославу Сулятицькому-«Кривоносу». У своїх листах Георгій Кушнірик-«Кирило» обґрунтовував причини виходу із підпілля і переходу на територію Румунії. Обробляючи його, чекісти вирішили використати – перевівши назад у підпілля для компрометаційної роботи у його ж надрайоні (№ 1 Заставнянський, Кіцманський, Садгірський райони). У грудні 1945 р. «Кирила» ввели у Заставнянський район. Уже перші кроки, за висновками чекістів, дали позитивні результати. Зокрема, вдалося перевести у свою особисту охорону двох підпільників Степана Данищука-«Гамалію» і «Марту» із боївки СБ Тодора Гайдея-«Когута»[17]. Також виявили місце дислокації Кіцманського районного проводу ОУН та іншу важливу інформацію.

Черговим завданням силовиків Петру Денису-«Задорожному» і його лже-боївці стала ліквідація М. Сулятицького-«Кривоноса» та інших підпільників Гірського надрайонного проводу ОУН.

2 грудня П. Дениса-«Задорожного» із боївкою викликав до Мирослав Сулятицький-«Кривоніс»[18]. Водночас за розпорядженням «Задорожного» Віктор Сівко-«Віктор» розстріляв боївкаря «Горностая», який відмовився від співпраці із репресивно-каральними органами. Ця акція мала на меті спростити подальші дії агентів у підпіллі. Тоді ж боївкар «Струк» на грунті ревновщів домовився із боївкарем «Соколом» помститися «Білому» і Петру Денису-«Задорожньому», які ходили до його коханої. Відтак під час розстрілу «Горностая» «Сокіл» побачив, що на зв'язок прийшли Іван Пилип'юк-«Козак» та Іван Гулей-«Меч»[19] та попередив їх, щоб вони втікали, бо їх також розстріляють. «Козак» і «Меч» одразу побігли до М. Сулятицького-«Кривоноса» і повідомили про те, що трапилося (ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-13422. Т. 4. Арк. 80, 92–93).

Після прибуття Петра Дениса-«Задорожного» на місце дислокації Мирослава Сулятицького-«Кривоноса», «Сокола» і «Струка» таємно допитали. Отримавши підтвердження зради «Задорожного», М. Сулятицький-«Кривоніс» розстріляв боївкаря «Білого», а після цього разом зі своїми охоронцями захопили агента Петра Дениса («Задорожного»). На допиті останній зізнався у деталях про свою агентурну роботу. Однак вночі він розв'язався, збив із ніг охоронця («Сокола») та спробував втекти, але був впійманий «Струком», затриманий і вбитий.

Відтак, агент Віктор Сівко-«Віктор» перевербував Мирослава Сулятицького-«Кривоноса» для проведення збройних акцій (однак втік та з'явився до УНКВС).

Як мовилося вище, 26 листопада агент «Огонь» (Микола Труфин-«Наливайко») разом із Олегом Гаджою-«Вадимом» мали йти в Румунію, але через появу наказу Рясного (про явку із повинною) «Вадим» висловив бажання легалізуватися. Ця інформація позитивно сприйнялася чекістами, бо розширювалися можливості його використання за кордоном. Кур'єрам, які йшли у

[17] **Гайдей Тодор Іванович («Білий», «Когут»**; 12.02.1923, с. Дорошівці Заставнівського р-ну Чернівецької обл. – 10.12.1948, с. Мосорівка Заставнівського р-ну Чернівецької обл.). Член ОУН (05.1944). Комендант боївки (1944 – 1945). Охоронець «Скригуна» (1946), відтак «Кобзаря» (1947 – 10.1948). Комендант райбоївки СБ. Референт СБ Заставнянського районного проводу ОУН (1945 – 1948). Провідник Заставнівського районного проводу ОУН (07 – 12.1948). Нагороджений Срібним Хрестом бойової заслуги 2-го класу (наказ ГВШ 1/48 від 12.06.1948 р.). Фігурант АС «Скорпіони».

[18] **Сулятицький Мирослав Володимирович («Кривоніс», «Спартак», «Петро»**; 1921, с. Середній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл. – 11.01.1948, с. Митків Заставнівського р-ну Чернівецької обл). Закінчив гімназію та старшинську школу УПА. Чотовий УПА ТВ-21 «Гуцульщина». Закінчив курси СБ при крайовій референтурі. Переведений на Буковину (09.1945). Референт СБ Буковинського окружного проводу ОУН (09.1945 – 01.1948). Нагороджений Срібним Хрестом заслуги (наказ ГВШ 1/48 від 12.06.1948 р.) та Бронзовим Хрестом бойової заслуги (01.11.1947). Хорунжий СБ (22.01.1948), хорунжий УПА (наказ ГВШ 3/48 від 23.10.1948 р.).

[19] **Гулей Іван Савович («Меч», «Крига», «Кармелюк»**; 1910, с. Виженка Вижницького р-ну Чернівецької обл. – 12.09.1949, прис. Сухий смт. Берегомет Вижницького р-ну Чернівецької обл.). Член ОУН (1941). Станичний ОУН с. Виженка Вижницького р-ну Чернівецької обл. Курсант вишкільного куреня УНС «Чорні чорти» імені Є. Коновальця. Перейшов у Чорний ліс (11.1943). командир 2 рою 3 чоти сотні «Змії» групи «Чорний ліс». Перейшов на Буковину у складі сотні «Криги» (осінь 1944). Провідник кущового проводу ОУН у Вижницькому р-ні. Комендант боївки СБ. Референт СБ Вижницького («гірського») надрайонного проводу ОУН (07 – 09.1949).

Румунію, ставили основні завдання: 1. встановити зв'язок із колишнім членом ОУН Михайлом Колотилом-«Кобзарем», Дмитром Гирюком-«Орлом» та ін. З'ясувати становище ОУН у Румунії; 2. встановити чисельність політичних партій, їхню структуру, форми діяльності, ставлення до ОУН; 3. позицію офіційного уряду щодо ОУН; 4. Налагодити зв'язок ОУН із легіонерами; 5. закупити в Румунії друкарську машинку, папір і фарби для ротатора; 6. інформувати керівництво ОУН на території Румунії про масштаби діяльність ОУН на Буковині; 7. повернутися необхідно було до 15 січня 1946 р. Однак кур'єрів так і не відправили у Румунію, а силовики направили агента Миколу Труфина-«Огонь» на розробку зв'язків ОУН по Вижницькому району.

З метою активізації «розробки» окружного керівництва ОУН репресивно-каральні органи провели комбінацію через агентів Миколу Труфина-«Огонь» і Віктора Сівка-«Віктор» – схилили до таємного виходу та завербували кущового ОУН Іллю Романюка-«Тигра». Відтак його направили у підпілля, проте, оскільки це припало на зимовий період, коли зв'язки районів із окружним проводом не функціонували, ця комбінація позитивних результатів не дала (ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-13422. Т. 4. Арк. 81, 94).

Потрібно відзначити, що важливу роль у виявленні чекістських компроментацій і комбінацій, агентури її ліквідації відіграв референт СБ Буковинського окружного проводу ОУН Мирослав Сулятицький-«Петро». Саме за «внесок у відновлення ОУН і загалом у революційну боротьбу на Буковині, після розгрому місцевого підпілля взимку 1944 – 1945 рр.» його нагородили Золотим хрестом заслуги 1 ступеня, а за «особисту участь у ліквідації провокаційної боївки «Задорожного» відзначили Бронзовим хрестом бойової заслуги» (Літопис УПА, 2012: 394; ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9136. Т. 2. А. 38).

Звісно, попередню тезу можемо висловлювати із приміткою – самі силовики допустилися низку прорахунків, якими одразу ж скористалися есбісти. Зокрема, в інформації заступника міністра внутрішніх справ УРСР комісара міліції 2 рангу Микола Дятлова на ім'я начальника УМВС Чернівецької області полковника Михайла Руденка (26 квітня 1946 р.) наголошувалося на серйозних прорахунках при використанні внутрішньої агентури: а) цінні «агенти-внутрішніки» П. Денис-«Орел» і «Ярема», «агент-бойовик» «Білий» розшифровані та ліквідовані СБ; б) «агенти-бойовики» «Струк» і «Сокіл», які працювали по цій же справі, видали СБ Петра Дениса-«Орла», «Білого» і «агента-внутрішніка» Віктора Сівка-«Віктора» та перейшли у підпілля; в) агент Віктор Сівко розконспірований як агент і перевербований Мирославом Сулятицьким-«Кривоносом». Однак відділ ББ продовжував використовувати його для розробки агентурної справи «Вурдулаки» і здійснював вербування внутрішньої агентури за його участю (ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-13422. Т. 4. Арк. 97). При цьому заступник міністра внутрішніх справ УРСР Микола Дятлов резюмував: «Скориставшись слабко поставленою роботою відділу ББ УМВС і РВ МВС провід ОУН Буковини, очолюваний «Сталем», за зимовий період 1945 – 1946 рр. зумів організувати і значно зміцнити мережу оунівських організацій, а по Вашковецькому, Вижницькому, Заставнянському і Чернівецькому районах створити нові боївки («Бакуна», «Тараса», «Чумака» і ін.) значно активізувати їх бойову діяльність» (ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-13422. Т. 4. Арк. 98).

Таким чином, Петра Дениса-«Орла» СБ ОУН виявила та знищила натомість Микола Труфин-«Огонь» продовжував свою роботу, правда уже не у статусі «агента-внутрішніка», а «агента-бойовика». Зокрема, у витязі із довідки про кількість і склад агентурно-бойових груп (далі – АБГ) при відділах 2-Н УМДБ західних областей УРСР (21 лютого 1950 р.) зазначалося, що АБГ УМДБ Чернівецької області «Буковинці» функціонує у складі семи осіб: старшого групи «Сокола» та бойовиків «25», «Огонь», «Сам-свой», «Вольний», «Смелий», «Веселий» (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 84. Арк. 10–21). Чекісти давали досить позитивну характеристику Миколі Труфину-«Огню»: «За період роботи агентом-бойовиком приймав участь в агентурних комбінаціях, які проводив як керівник боївки СБ, почому має великий досвід, а також в низці бойових операцій, де показав себе сміливим і решучим бойовиком. За його даними органами МВС і МДБ було виявлено і репресовано понад 50 учасників станичних сіток ОУН і активних пособників» (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 79. Арк. 196–200). Самі підпільники фіксували активну діяльність Миколи Труфина: «13.5.46 в с. Бережниця Банилівська (Вашківщина) нічною порою прибули: майор НКВД Омельчук Петро, ст. лейтенант Дудчак, провокатор Наливайко (Труфин Микола

с. Михайла з Іспаса Вижнецького р-ну) і бувший стрілець Буковинського [куреня] УПА Моряк, робили перевірку хатів» (Літопис УПА, 2012: 168). 28 січня 1950 р. у лісі на межі Вашковецького і Вижницького районів чекістсько-військова група у супроводі агентів-бойовиків «Огонь», «Самсвой», «Вольний» (Юрій Семенюк) захопила у полон надрайонного провідника Чернівеччини «Мартина» (Дмитро Козьменко), який згодом загинув при спробі втечі (Літопис УПА, 2012: 48).

Досить промовистий висновок про причини та наслідки агентурної співпраці робив В. Савчак: «Жорстокий терор НКВД робить з людини безвольне знаряддя божевільних експериментів сталінської кліки. Стероризувати до краю населення і завербувати якнайбільшу кількість тайних співробітників (донощиків) з усіх суспільних шарів – це головне зусилля НКВД, НКГБ. Крім жорстокого військового терору, масових арештів, облав на села, морального терору для вдержання мас в безнастаннім страху перед вивозом на Сибір, вживається всіх засобів, що їх дає поліційним органам до найвищих границь посунена централістична система влади» (Літопис УПА, 2012: 443).

Висновки. Отже вагоме місце у діяльності репресивно-карального апарату займало створення агентурних мереж. Використання агентури давало значну результативність у боротьбі із українським визвольним рухом. Наведений доволі типовий приклад вербування та використання саме внутрішньої агентури. При цьому цей приклад досить нетиповий оскільки агентами-внутрішніками стали «довголітні» члени ОУН. Водночас варто відзначити і ефективність діяльність референтури СБ. Саме ця референтура відіграла колосальну роль в українському визвольному русі. Впродовж десятиліть жорстокої боротьби з найсильнішими у світі репресивно-каральними органами (польськими, німецькими, радянськими) СБ проявила себе нарівні зі світовими спеціальними службами. По-суті, саме завдяки вмілій боротьбі СБ ОУН проти ворожої агентури, провокацій, а також відкритій бойовій та пропагандистській діяльності збройна визвольна боротьба українського народу тривала аж до середини 50-х рр. XX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Білас, 1994 – Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. Книга перша. Київ: Либідь – Військо України, 1994. 432 с.

ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.

Ільницький, 2017a – Ільницький В. Історичний портрет працівника Служби безпеки ОУН: відомий та невідомий Роман Різняк-«Макомацький» (1944 – 1948) // Східноєвропейський історичний вісник / [головний редактор В. Ільницький]. Дрогобич: Посвіт, 2017. Спеціальний випуск. С. 134–153.

Ільницький, 2017b – Ільницький В. Протистояння СБ ОУН і МДБ: спроба ввести у середовище підпілля агента Якова Козлова-«Яровий», «Богдан Богун» // Східноєвропейський історичний вісник / [головний редактор В. Ільницький; упор. В. Футала, М. Галів]. Дрогобич: Посвіт, 2017. Спеціальний випуск 2. С. 241–262.

Ільницький, 2014 – Ільницький В. Функціонування служби безпеки у Карпатському краї ОУН (1945 – 1954) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність Вип. 24: Український визвольний рух середини XX століття в контексті суспільно-політичних ідей, подій та обставин / [гол. редкол. М. Литвин, упоряд. і наук. ред. М. Романюк, О. Стасюк]. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2014. С. 293–315.

Ільницький, Галів, 2009 – Ільницький В., Галів М. Діяльність Служби безпеки ОУН на Дрогобиччині: документи і матеріали (1944 – 1951) [упоряд. В. Ільницький, М. Галів; передмова – В. Ільницький, примітки – М. Галів]. Кн. 1. Дрогобич: ПП «Швидкодрук», 2009. 264 с.

Кентій, 1999a – Кентій А. В. Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946 – 1956 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. 111 с.

Кентій, 1999b – Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1944 – 1945 рр. Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. 220 с.

Киричук, 2003 – Киричук Ю. Український національний рух 40 – 50-х років XX століття: ідеологія та практика. Львів: Добра справа, 2003. 464 с.

Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. – Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині: Документи і матеріали. 1943 – 1951 / [упоряд. Дмитро Проданик]. – К.; Торонто: [б.в.], 2012. – 840 с.

Русначенко, 2002 – Русначенко А. М. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках. Київ: Університетське видавництво «Пульсари», 2002. 519 с.

Сергійчук, 1998 – Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944 – 1953 рр. Нові документи і матеріали. Київ: Дніпро, 1998. 944 с.

Сергійчук, 2006 – Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбоївок НКВС-НКДБ під виглядом ОУН-УПА. Видання друге, доповнене. Київ: ПП Сергійчук М.І., 2006. 184 с.

Сергійчук, 2005 – Сергійчук В. Український здвиг: Прикарпаття. 1939 – 1955 рр. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. 840 с.

Шаповал, 2001 – Шаповал Ю. Війна після війни // Літопис УПА. Нова серія. Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. 1943 – 1959. Київ–Торонто, 2001. С. 9–40.

REFERENCES

Bilas, 1994 – Bilas I. Represyvno-karalna systema v Ukraini 1917 – 1953 [The repressive system in Ukraine in 1917 – 1953]. Suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz. U dvokh knyhakh. K.: Lybid; Viisko Ukrainy, 1994. Kn. 1. 432 s. [in Ukrainian]

HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine]

Ilnytskyi, 2017a – Ilnytskyi V. Istorychnyi portret pratsivnyka Sluzhby bezpeky OUN: vidomyi ta nevidomyi Roman Rizniak-«Makomatskyi» (1944 – 1948) [Historical portrait of the OUN's security service activist: the known and unknown Roman Rizniak-«Makomatskyi» (1944 – 1948)] // Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk / [holovnyi redaktor V. Ilnytskyi]. Drohobych: Posvit, 2017. Spetsialnyi vypusk. S. 134–153. [in Ukrainian]

Ilnytskyi, 2017b – Ilnytskyi V. Protystoiannia SB OUN i MDB: sproba vvesty u seredovyshche pidpillia ahenta Yakova Kozlova-«Iarovyi», «Bohdan Bohun» [The opposition of OUN'S security service and the ministry of state security: an attempt to enter agent Yakiv Kozlov alias «Yarovyi», «Bohdan Bohun», into the underground's milieu] // Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk / [holovnyi redaktor V. Ilnytskyi; upor. V. Futala, M. Haliv]. Drohobych: Posvit, 2017. Spetsialnyi vypusk 2. C. 241–262. [in Ukrainian]

Ilnytskyi, 2014 – Ilnytskyi V. Funktsionuvannia sluzhby bezpeky u Karpatskomu krai OUN (1945 – 1954) [Performance security service in Carpathian edges OUN (1945 – 1954)] // Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist Vyp. 24: Ukrainskyi vyzvolnyi rukh seredyny XX stolittia v konteksti suspilno-politychnykh idei, podii ta obstavyn / [hol. redkol. M. Lytvyn, uporiad. i nauk. Red. M. Romaniuk, O. Stasiuk]. NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha. Lviv, 2014. S. 293–315. [in Ukrainian]

Ilnytskyi, Haliv, 2009 – Ilnytskyi V., Haliv M. Diialnist Sluzhby bezpeky OUN na Drohobychchyni: dokumenty i materialy (1944 – 1951) [The activity of security service of OUN in Drohobych region: documents and materials (1944 – 1951)] [uporiad. V. Ilnytskyi, M. Haliv; peredmova – V. Ilnytskyi, prymitky – M. Haliv]. Kn. 1. Drohobych: PP «Shvydkodruk», 2009. 264 s. [in Ukrainian]

Kentii, 1999a – Kentii A. Narys borotby OUN–UPA v Ukraini (1946 – 1956 rr.) [On functioning of UPA departments in Chernivtsi land; An outline of the struggle of OUN-UPA in Ukraine (1946 – 1956)]. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. 111 s. [in Ukrainian]

Kentii, 1999b – Kentii A. V. Ukrainska povstanska armiia v 1944 – 1945 rr. [Ukrainian Insurgent Army in 1944 – 1945] Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. 220 s. [in Ukrainian]

Kyrychuk, 2003 – Kyrychuk Yu. Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40 – 50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka [Ukrainian Nationalist Movement of 1940s – 1950s: Ideology and Practice]. Lviv: Dobra sprava, 2003. 464 s. [in Ukrainian]

Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. Nova seriia. – T. 19: Pidpillia OUN na Bukovyni: Dokumenty i materialy [OUN underground in Bukovyna: documents and materials]. 1943 – 1951 / [uporiad. Dmytro Prodanyk]. – K.; Toronto: [b.v.], 2012. – 840 s. [in Ukrainian]

Rusnachenko, 2002 – Rusnachenko A. Narod zburenyi: Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940 – 50-kh rokakh [The Revolted People: National liberation movement in Ukraine and national resistance movements in Belarus', Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s – 1950s]. Kyiv, Universytetske vydavnytstvo «Pulsary», 2002. – 519 s. [in Ukrainian]

Serhiichuk, 1998 – Serhiichuk V. Desiat buremnykh lit. Zakhidnoukrainski zemli u 1944 – 1953 rr. [Ten years of the tempest. The West Ukrainian lands in 1944 – 1953] Novi dokumenty i materialy. Kyiv: Dnipro, 1998. 944 s. [in Ukrainian]

Serhiichuk, 2006 – Serhiichuk V. Tavruiuchy vyzvolnyi prapor. Diialnist ahentury ta spetsboivok NKVS-NKDB pid vyhliadom OUN-UPA [Disreputing the flag of liberation. Activity of the agents and special subunits of NKVD in the appearance of OUN-UPA]. Vydannia druhe, dopovnene. Kyiv: PP Serhiichuk M.I., 2006. 184 s.

Serhiichuk, 2005 – Serhiichuk V. Ukrainskyi zdvyh: Prykarpattia [The Ukrainian revolt: Sub-Carpathia. 1939 – 1955]. 1939 – 1955 rr. – K.: Ukrainska Vydavnycha Spilka, 2005. 840 s. [in Ukrainian]

Shapoval, 2001 – Shapoval Yu. Viina pislia viiny [A War after the war] // Litopys UPA. Nova seriia. T. 3. Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: dyrektyvni dokumenty TsK Kompartii Ukrainy. 1943 – 1959. Kyiv; Toronto, 2001. 670 s. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 15.02.2018 р.

УДК 94(477.83)«1943/45»

Юрій МЕЛЬНИЧОК,
orcid.org/0000-0002-8576-5963
аспірант кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)
melnychok2016@gmail.com

СТРУКТУРА ТАКТИЧНОГО ВІДТИНКУ 24 «МАКІВКА» (1947 – 1949)

У статті на основі невідомих та маловідомих документальних матеріалів Відтворюються особливості функціонування та діяльності однієї з найважливіших складових УПА ТВ-24 «Маківка» (1947 – 1949), розкривається її структура. Простежено зміни у складі відділів і підвідділів та у керівному наповнені ТВ-24 «Маківка».

Ключові слова: *повстанці, ТВ-24 «Маківка», ОУН, командування.*

Yuriy MELNYCHOK,
Post-graduate student, Head of the Ukraine's History Department of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) melnychok2016@gmail.com

THE STRUCTURE OF THE TACTICAL SECTOR 24 «MAKIVKA» (1947 – 1949)

In the article on the basis of unknown and little-known documentary materials the features of functioning and activities of one of the major UPA compound, namely TS (Tactical Sector) - 24 «Makivka» (1947 – 1949) are reconstructed, its structure is disclosed. The structural changes in its units and subunits, as well as in the filling of TS-24 «Makivka's» administration have been investigated.

The article's purpose *is to reveal the structure and features of functioning of one of the major UPA compounds, to restore the structure and personnel filling of the composition links of the TS-24 «Makivka» (1947 – 1949).*

The author has found out, that the units, which had arrived from abroad, became an essential replenishment of the insurgent troops. In June, 1947 the OUN Leadership issued the instruction of the UPA disbandment and of the complete transition into the armed underground. As a result of that, the UPA units TS-22 «The Black Forest» and TS-23 «Mahura» were completely demobilised by the end of 1947 and translated into the armed underground. The UPA units remained on the territory of TS-21 «Hutsulshchyna» and TS-24 «Makivka». Here it is necessary to recollect th fact that in May – September, 1947 a number of UPA units and subunits, – according to the MGB (Russian for SSD – State Security Department) data, nearly 360 persons, – crossed the border and passed from Poland on the territory of Drohobych region. They became an essential support for the Drohobych nationalists. Those groups were reorganised. Some were sent into the armed underground, of the others the UPA sections were created. In general, the structure of TS-24 «Makivka» in 1947 – 1949 had (in autumn of 1947) the following scheme: 1) the unit 90 named after B. Khmelnytskyi, its commander was «Hruzyn» («A Georgian»); а) the subunit 473, its commander was «Hamaliia»; б) subunit 474, its commander was «Syrotiuk»; в) subunit 475, its commander was «Haidamaka»; 2) unit 91 «Bassein», its commander was «Tarasko»: а) subunit 476, its commander was «Ruban'»; b) subunit 477, its commander was «?»; c) subunit 478, its commander being «Bereznyi»; 3) unit 92 «Bulava», its commander was «Orlenko»); subunit 479, the commander was «Kobza»; 4) unit 95A «Lemkivskyi» (arrived from Poland): а) subunit 513 with «Orikh» as its commanding officer; b) subunit 514 with the commander «Bairak»; 5) unit «Surma», the commander was «Bir» («Oak wood»; it arrived from Poland): а) subunit 507, its commander «Letun» («A Flier»); б) subunit 508, its commander «Skrytyi»); c) unit 509, its commander «Voron» («Raven»). After the reorganisation in August, 1947: the unit's «Bir» was 44 men strong; b) unit 90 under commander «Hruzyn» was 47 riflemen string. According to the decision of Drohobych district OUN Leadership chief I. Lavriv-«Nechai» of 9/27/1947, the subunit 475 under commander «Haidamaka» was disbanded and a part of its riflemen was transferred into a territorial network, and the rest were included into the subunit 514 under the commander «Bairak». At the same time, the Khmelnytskyi unit 90 was demobilised on July, 27th (24), 1948 and its fighters replenished the armed underground. Unit 91 «Bassein» was disbanded on August, 27th, 1948. At the same time, unit 477 under the command of «Chorniak» continued its activities up to September, 1949, when the final liquidation took place. The Sich riflemen of this subsection, together with the commander of TS-4 «Makivka» S. Stebelskyi-«Khrin» went for a raid into the West. Thus, in September, 1949 the last UPA subunit on the Carpathian area of the OUN ceased functioning.

Key words*: insurgents, TS - 24 «Makivka», OUN, military unit, section.*

Постановка проблеми. Упродовж років боротьби ОУН і УПА проти радянської адміністрація у виділяються різноманітні періоди, які відрізняються інтенсивністю та масштабністю, а також чисельністю втрат кожної зі сторін. Звісно, що втрати особового складу змушували керівників оперативно реагувати та знаходити заміну, реорганізовувати структурні підрозділи тощо. Розкрити усі адміністративні-територіальні та внутрішньо-організаційні зміни в українському визвольному русі залишається актуальною проблемою, розв'язання якої ускладнюється розпорошеністю та відсутністю доступу до архівних джерел, ідеологічною заангажованістю деяких авторів, а також низкою інших причин.

Аналіз актуальних досліджень. Окремі аспекти функціонування ТВ-24 «Маківка» розглянуто в узагальнювальних працях Д. Вєдєнєєва і Г. Биструхіна (Вєдєнєєв, Биструхін, 2007; Вєдєнєєв, Биструхін, 2006), А. Кентія (Кентій, 1999a; Кентій, 1999b), Ю. Киричука (Киричук, 2000; Киричук, 2003) та А. Русначенка (Русначенко, 2002). Кадровий склад структурних одиниць УПА в 1947 – 1949 рр., зокрема ТВ-24 «Маківка» вивчав Петро Содоль (Содоль, 1994; Содоль, 1995). Проблема життя і діяльності окремих командирів повстанського руху та працівників Карпатського крайового проводу розглядають Григорій Дем'ян (Дем'ян, 2000), Микола Когут (Когут, 2001; Когут, 2002; Когут, 2003; Когут, 1999) та ін. Окремі біографічні дані про керівний склад повстанських відділів містяться у регіональних дослідженнях діяльності УПА, серед яких найбільш цінними представляють праці Б. Виханського (Виханський, 2004), М. Гаврилюка (Гаврилюк, 1997), М. Галіва (Галів, 2007), Г. Гром (Гром, 2002), О. Данилишина (Данилишин, 2012), В. Мороза (Мороз, 1999; Мороз, 2000), Р. Щура (Щур, 2006). Водночас спеціальне дослідження, присвячене особливостям утворення та функціонування ВО-5 «Маківка», її кадровому наповненню, відсутнє.

Мета статті – розкрити структуру, особливості функціонування однієї з найважливіших складових УПА, встановити структуру та кадрове наповнення складових ланок ТВ-24 «Маківка» (1947 – 1949).

Виклад основного матеріалу. 28 липня 1946 р. о 8.00 у с. Ватарку Воловецького р-ну зайшов відділ у кількості до 50 осіб. Усі підпільники були одягнуті у форми офіцерів червоноармійських військ МВС. Підпільники розбилися на групи й спробували захопити дільничного уповноваженого, але його вдома не виявилося. Голові сільради підпільники заявили, що вони прибули з Воловця й мають завдання провести огляд зброї у бійців ВБ та його реєстрацію. Командир ВБ, не підозрюючи, що це підпільники, представив 4 гвинтівки, які останні забрали з собою. Інші, запідозривши, що це не війська МВС, зброю не здали і повідомили у Воловець, звідки виїхала чекістсько-військова група, яка, однак, запізнилася і не застала відділ у селі, але організувала переслідування територією Дрогобицької області. О 23.00 одна з військових груп між селами Кривка і Гусне зіштовхнулася з відділом. Після бою відділ, користуючись темрявою, зник. На місці бою залишилися відібрані у бійців ВБ гвинтівки, речі, плащнамети та інше. В одній із кинутих підпільниками гімнастерок виявили список підпільників по псевдах із відділу «Грузина», що дало підставу стверджувати про операції цього відділу на Закарпатті (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 35 (1960). Спр. 1. Арк. 14).

6 жовтня 1946 р. у Турківському р-ні, де дислокувався 104 прикордонний відділ, у с. Ісаї група радянського партійного активу зіштовхнулася з сотнею «Кармелюка», яка влітку 1945 р. перейшла кордон із території Польщі. У результаті цією сотнею були вбиті: 1) заввійськовим відділом Турківського РК КП(б)У Лапин; 2) оперуповноважений ВББ Турківського РВ МВС мол. лейтенант Полковников; 3) дільничний уповноважений міліції Турківського РВ МВС – Баранець. 104 прикордонним відділом спільно із Турківським РВ МВС для ліквідації сотні були направлені 3 військові групи. 10 жовтня 1946 р. одна з цих оперативних груп мала бойове зіткнення з відділом «Кармелюка» (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 32 (1960). Спр. 5. Арк. 108зв.).

Чекісти склали перелік випадків пропуску прикордонними військами повстанців через державний кордон у 1947 – 1948 рр. Зокрема, у березні 1947 р. у Нижанковицькому р-ні (7 ПВ) перейшли 2 особи; 2 травня 1947 р. у Нижанковицькому р-ні (5 ПВ) перейшли 6 осіб із сотні «Мирона»; у травні 1947 р. у Турківському р-ні (5 ПВ) перейшов відділ «Орленка» (пізніше «Тараска», відтак «Рубана») (до 50 осіб); 12 травня на ділянці 5 ПВ в р-ні Нижньої Тарнави перейшла група з 6 бійців і сотник «Мирон»; 27 травня 1947 р. у районі с. Дзвиняч-Гурний Турківського

р-ну перейшло 5 бійців відділу «Кармелюка»; наприкінці травня на тій же ділянці, на території Стрілківського р-ну, з Польщі перейшла держкордон група «Орленка» чисельністю до 70 бійців; 11 червня на ділянці 5 ПВ у р-ні Нижній Турів Боринського р-ну з Польщі перейшла група з 4 бійців; у ніч на 12 червня у с. Лодина Нижньоустрицького р-ну на ділянці 6 ПВ з Польщі перейшла держкордон група «Медведя» кількістю 5 бійців; у червні 1947 р. у Нижанковицькому р-ні (7 ПВ) перейшла 1 особа зі сотні «Орленка»; у червні 1947 р. у Боринський р-ні (5 ПВ) перейшли 4 особи з відділу «Орленка»; у червні 1947 р. у Нижньоустрицькому р-ні (6 ПВ) перейшла 1 особа під псевдо «Великий»; у червні 1947 р. у Нижньоустрицький р-н (5 ПВ) перейшла 1 особа; 27 червня на ділянці 5 ПВ північніше с. Горішній Дзвеняч Турківського р-ну через держкордон прорвалася група «Кармелюка» (8 бійців); 29 червні 1947 р. у Боринський р-н (5 ПВ) перейшли 124 особи зі сотень «Хріна», «Стаха», «Біра»; у червні 1947 р. у Нижанковицький р-н (7 ПВ) – 9 осіб; 2 липня відбувся перехід відділу «Медведя» (5 бійців); у ніч з 14 на 15 серпня 1947 р. на ділянці 5 ПВ, у районі с. Нижня Тарнава Стрілківського р-ну, перейшла держкордон із Польщі група Федора Делини-«Буревого» (35 бійців); 17 серпня 1947 р. у р-ні с. Погари на ділянці 5 ПВ прорвалася група чисельністю 24 особи; у серпні 1947 р. у Турківський р-н перейшли 5 осіб на чолі з повстанцем «Ствер»; у серпні 1947 р. у Турківський р-н (5 ПВ) – 35 особи відділу «Буревого»; у серпні 1947 р. у Турківський р-н (5 ПВ) – 24 особи; 2 вересня 1947 р. перейшов відділ «Сокола» (5 бійців); у жовтні 1947 р. у Нижанковицький р-н (7 ПВ) перейшли 6 осіб (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 182. Арк. 101); у вересні 1947 р. у Нижанковицький р-н (7 ПВ) – 8 осіб; 29 жовтня 1947 р. у Добромильський р-н (6 ПВ) – 6 осіб на чолі з «Мухою»; у грудні 1947 р. у Нижанковицький р-н (7 ПВ) – 4 особи; у 1947 р. у Мостиський р-н перейшов 1 повстанець; у квітні 1948 р. у Нижанковицький р-н (7 ПВ) перейшли 4 особи (керівник «Сокіл»); у травні 1948 р. у Нижньоустрицький р-н (5 ПВ) перейшли 2 особи; у вересні 1948 р. у Мостиський р-н – 4 особи; у жовтні 1948 р. у Мостиський р-н – 2 особи. Таким чином, за наявними офіційними і агентурними даними, впродовж квітня – липня на територію Дрогобицької області з території Польщі перейшли: 2 сотні (до 160 осіб), 2 групи (до 50 осіб), кущ чисельністю (до 10 осіб), членів проводів (до 3 осіб), всього, до 250 осіб (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 113. Арк. 10). Загалом кордон перетнули 9 груп чисельністю 312 бійців. При цьому загинули 117 осіб, а 5 було захоплено (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Оп. 6. Спр. 120. Арк. 1, 61, 63, 94, 118зв., 136; Спр. 182. Арк. 102; Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 11. Т. 1. Арк. 285; Оп. 99 (1954). Спр. 2. Т. 3. Арк. 3, 4, 13; Дем'ян, 1996: 159). Загалом, у 1947 р. з Польщі на територію Дрогобицької області через кордон перейшло 11 груп чисельністю 336 осіб (а також додатково 30 бійців), разом – 366 осіб (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 120. Арк. 2, 27–28, 140зв., 142зв.–143). Для порівняння: МДБ УРСР зафіксувало впродовж 1947 – 1948 рр. 103 випадки таємного перетину державного кордону СРСР (загалом в усі західні області УРСР) із території Польщі (517 осіб), Чехословаччини (8 осіб), Угорщини (4 особи) та Румунії (11 осіб), в результаті чого були переміщені 540 осіб (у 1947 р. 83 випадки – 510 осіб, відповідно у 1948 р. – 20/30). З-поміж переміщених були щонайменше 30 боївок ОУН і УПА (чисельністю не менше 435 осіб), 66 підпільників ОУН (кур'єрів та емісарів), 4 учасники польського підпілля, 14 агентів іноземних розвідок, 21 інша особа. Спецоргани вбили або затримали 191 особу при нелегальному перетині кордону (130 упівців, 34 оунівців, 2 учасників польського підпілля, 10 агентів іноземних розвідок, 15 інших осіб) (Іщук, Ніколаєва, 2010: 57–58).

Цікавий висновок про морально-бойовий стан відділів УПА, які перейшли влітку 1947 р. із Закерзоння на територію Дрогобицької області, робив Олекса Конопадський-«Островерх». Зокрема стверджував, що ці вояки вважали себе більш досвідченими, загартованими і витривалими у боях, ніж їхні товариші з України. З цього приводу чотовий «Островерх» з тактичного відтинку «Лемко» у своїх спогадах писав, що закерзонців – вояків УПА «характеризував розмах, бойовий гарт, відвага, бій для них був забавою, злютованість, карність, вони не були прив'язані до терену, їм було однако, чи воювати на Лемківщині чи Перемищині, на Словаччині чи під Києвом». Щодо бійців УПА з Дрогобиччини, особливо з теренових відділів (СКВ), то їм, на думку згаданого автора, «бракує [...] розмаху, вони бояться ворога і дещо пригноблені». На ці закиди «Островерху» говорили: «Поляків на Закерзонні можна було бити палицями і шапками. От спробуйте повоювати тут» (Кентій, 1999: 30).

За підрахунками репресивно-каральних органів, упродовж 1946 – 1948 рр. на територію західних областей УРСР через кордон в УРСР перейшов 41 кур'єр (у 1946 р. – 2, 1947 р. – 32, 1948 р. – 7). Із цих кур'єрів у 1947 р. було вбито 2, заарештовано 35; у 1946 р. – 1, у 1947 р. – 16, у 1948 – 18. У 1947 – 1948 рр. у Волинській області заарештували 7 кур'єрів, вбили 2 особи; у 1947 р. у Рівненській області заарештували 1 особу; 1948 р. у Закарпатській області заарештували 1 особу; 1946 р. у Станіславській області виявили 4 особи, у 1948 р. – 1 особу; у Львівській області затримали 10 осіб (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 42. Арк. 347; Т. 77. Арк. 45).

У серпні 1947 р. прибулий з Польщі С. Стебельський-«Хрін» провів реорганізацію, внаслідок якої політвиховником ТВ-24 призначено В. Гошку-«Мирона» та упорядкувано наявні збройні одиниці: 1) відділ 90 імені Хмельницького – командир М. Горчин-«Грузин», до якого увійшли підвідділ 473 – старший вістун «Гамалія»; підвідділ 474 – старший вістун «Сиротюк»; підвідділ 475 – старший вістун Я. Чекас-«Гайдамака»; 2) відділ 91 «Басейн» – керівник старший булавний В. Ступка-«Тараско», включав підвідділ 476 – старший вістун В. Хащівський-«Рубань»; підвідділ 477; підвідділ 478 – старший булавний «Березний» (Відділ 91 «Басейн» утворений на терені Польщі в квітні 1946 р. внаслідок поділу сотні «Булава» на дві частини (Перегінець, 2008: 50)); 3) відділ 92 «Булава» – командир старший булавний Наконечний-«Орленко»; політвиховник «Грушка» сформований з підвідділу 479 командир старший вістун «Кобза». З Лемківських відділів УПА створили 2 відділи (відділ 92 «Булава», командир старший булавний «Орленко» 12 травня 1947 р. у складі 60 осіб перейшов в УРСР. В кінці червня 1947 р. командир «Мирон» провів реорганізацію, залишивши 1 підвідділ 479 у складі 32 осіб (Літопис УПА, 1990: 214)); 4) відділ 95А «Лемківська», командир старший булавний «Стах», політвиховник «Цяпка», включав підвідділ 513 – командир старший вістун В. Ґудзик-«Оріх»; підвідділ 514 – командир старший вістун Сурівка-«Байрак»; 5) відділ 96 «Сурма» командир поручник В. Шишканиць-«Бір», політвиховник «Тарас», організований з підвідділу 507 – старший булавний «Летун»; підвідділ 508 – «Скритий»; підвідділ 509 – «Ворон» (Літопис УПА, 1990: 151). У серпні 1947 р. у складі ТВ-24 перебували відділ 96 командира «Біра» (44 бійці); відділ 90 командира «Грузина» (47 бійців) (Літопис УПА, 1990: 153).

У звіті командира ТВ-24 «Маківка» С. Стебельського згадується, що наприкінці червня 1947 р. хорунжий «Мирон» здійснив реорганізацію відділу 92. Причиною стала нібито низька боєздатність відділу, адже до його складу, як уже згадувалося, з літа – осені 1946 р. входили «старики» відділів 91, 92 і 93. Майже половину стрільців було переведено до теренової сітки, а при відділі 92 «Булава» залишено один підвідділ 479 під командуванням старшого вістового «Кобзи», який нараховував 32 бійці (Літопис УПА, 1990: 214). Однак датування цього «мініреформування» видається сумнівним. Так, Д. Хоркавців-«Морозенко», який перебував з відділом «Орленка», власне, наприкінці червня, наполягає, що у той час сотня нараховувала до 60 вояків.

У період осені 1947 р. – 1948 р. у ТВ-24 «Маківка» функціонували: відділ 90 «ім. Хмельницького», командир Михайло Горчин-«Грузин» (розформовано 07.1948); відділ 91 «Басейн», командир Василь Ступка-«Тараско» (розформовано 08.1948), 1 підвідділ «Чорняка» (діяв до 1.10.1949); відділ 92 «Булава», командир Іван Наконечний-«Орленко» (розбитий 03.1948); відділ 95А «Лемківська», командир «Стах» (прибула із Польщі 07.1947, розформовано 09.1948); відділ 96 «Сурма», командир Василь Шишканинець-«Бір» (прибула із Польщі влітку 1947, розбитий 02.1948) (Літопис УПА, 1990: 151). Як пише П. Содоль, очоливши ТВ-24, С. Стебельський-«Хрін» провів реорганізацію відділів, в який увійшло п'ять неповних сотень (Содоль, 1994: 123–124). Командиром цього куреня призначено колишнього політвиховника відтинку – В. Гошку-«Мирона» (Гаврилюк, 1997: 432). Варто зазначити: цей курінь ніколи не діяв як цілісна бойова одиниця, а рештки сотень продовжували воювати окремо, інколи об'єднуючись у певних операціях.

На 1949 р. у ТВ-24 залишився один відділ 91 «Басейн» чисельністю 1 підвідділу 477 (нараховувалося 17 бійців); командир «Чорняк» (вбитий 3 травня 1949 р.), після нього командиром став хорунжий В. Ґудзик-«Оріх» (Літопис УПА, 1990: 196). Саме цей відділ 92 «Булава» під командою старшого булавного «Орленка» 12 травня 1947 р. у складі 60 осіб перейшов в УРСР. Наприкінці червня 1947 р. командир «Мирон» провів реорганізацію, де залишив 1 підвідділ 479 у складі

32 осіб (Літопис УПА, 1990: 214). 27 вересня 1947 р. підвідділ 475 командира «Гайдамаки» з відділу 90 розформували (Літопис УПА, 1990: 154).

Наприкінці червня 1947 р. за вказівками мали перейти в американську зону окупації групи «Біра», «Стаха», «Хріна». Однак під час переходу на територію Чехословаччини ці сотні були розбиті спільними зусиллями чехословацьких і польських військових частин. Саме тому сотня «Стаха» була розформована, а її особистий склад влитий у сотню «Хріна»; сам «Стах» почав виконувати функції бунчужного сотні «Хріна». Сотня «Біра» оперувала до 2 березня 1948 р. на території Боринського р-ну, де 5 прикордонним відділом і військами МВС була ліквідована, а залишки сотні до 14 осіб влилися в сотню «Грузина». Під час операції були вбиті: «Бір», «Тарас» – його замісник, «Скритий» – політвиховник, «Ворон» – бунчужний та інші 28 осіб.

Група «Хріна» після переходу держкордону осіла на території Стрілківського і Старосамбірського р-нів. У вересні 1947 р. «Хрін» очолив ТВ «Маківка», а свою сотню передав «Стаху». У групі «Стаха» нараховувалося більше 50 осіб, які діяли на території Старосамбірського, Стрілківського і Хирівського р-нів (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 2. Т. 3. Арк. 8).

У своїх зізнаннях Тхорик зазначав 2 липня 1947 р., що у ніч з 29 на 30 червня 1947 р. під командуванням «Біра» із території Польщі перейшли 115 бійців. До складу сотні входили три чоти близько 70 осіб, дві чоти «Хріна» близько 45 осіб на чолі з сотенним «Хріном» і без бійців перейшов сотенний «Стах». Разом із сотенним «Біром» перейшов також надрайонний Ліского повіту «Сотник» з дружиною вбитого кущового «Грубого». Після збройного зіткнення з прикордонниками ніхто на територію Польщі не перейшов, за виключенням двох загублених стрільців: «Степовик» і «Клим» були вбиті радянськими прикордонниками (АУСБУ ЛО. Спр. 46717. Арк. 12зв., 17–17зв.). Були також пораненні стрілець «Дуб» із сотні «Біра» та стрілець із сотні «Хріна» (АУСБУ ЛО. Спр. 46717. Арк. 13). У своїх зізнаннях М. Москаль стверджував, що був у сотні «Стаха», яка була розбита; після цього «Стах» з 15 бійцями влився в сотню «Хріна» (АУСБУ ЛО. Спр. 46717. Арк. 64). На території СРСР вони розділились: 1 чота «Грань» – 22 бійців, 2 чота – «Оріх» – 20 бійців, 3 чота «Довгий» – 28 бійців, пішли з «Хріном» (АУСБУ ЛО. Спр. 46717. Арк. 65; Спр. 44217. Арк. 149–149зв.; Спр. П-25414. Арк. 115; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 120. Арк. 68, 213).

Заарештований Дмитро Басараб-«Гринь» зазначав, що після переходу 30 червня 1947 р. сотень «Біра», «Стаха», «Хріна» та встановлення зв'язку із місцевим підпіллям «Хрін» передав керівництво сотнею «Стаху». Він перебував у ній до весни 1948 р., тобто до часу її розформування та переведення кадрів у підпілля ОУН (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 9. Арк. 147). Крім цього, Дмитро Басараб-«Гринь» говорив, що був направлений в охорону провідника Карпатського крайового проводу ОУН «Єфрема» (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 9. Арк. 148); 29 червня 1947 р. у складі сотень «Біра», «Стаха», «Хріна» перейшло 120 бійців.

У листі В. Фрайта-«Владана» до В. Сидора-«Шелеста» від 3 – 6.07.1947 р. зазначалося, що з-за лінії Керзона прибули два відділи – «Біра» та «Хріна». Відділ «Хріна» затримався на Самбірщині. Через кордон він прорвався тільки із однією чотою. Інші дві чоти не мали можливості прорватися. Оточені більшовиками, словацькими і польськими військами, вони були фактично ліквідовані, залишилися тільки 5 осіб. Відділ «Біра» переходив через Боринщину, куди більшовики кинули великі сили – 3 000 осіб і частково розбили відділ «Біра», який розділив відділ на три групи, одна із них розбита, загинули біля 10 осіб. Сам «Бір» вийшов цілим: «В останній час зібрано всіх 60 осіб недобитих, – це тіні, а не люди – обірвані, босі, на ногах висить м'ясо і світять голим задом». Територіальним провідникам були дані вказівки, щоб, вони надали їм матеріальну допомогу, – »подбали про них, дали білизну, бо рідко хто з них його має, купили всім взуття, штани та інший одяг, подбали про виснажених і хворих». Далі «Владан» пише, що віддав наказ поручнику «Ромку» розмістити стрільців у групах відділу «Грузина», оскільки ті не знають території і виснажені (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 6).

У листі до В. Сидора-«Шелеста» від 29 серпня 1947 р. характеризувалися прибулі відділи «[…] Закінчивши навчання 17.07., я ще зустрівся із командиром із-за «К» «Хріном» і «Стахом», передав їх над районному провіднику «Зову», поручив йому подбати про цих людей, розмістити на території, відгодувати і вдіти (були сильно виснажені та обдерті), а сам із «Сатурном» і «Чор-

нотою» пішов у напрямі того місця, де сподівався зустріти Вас. […]» (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 23. Арк. 75). У червні 1947 р. Провід ОУН видав інструкцію стосовно розформування УПА і повного переходу до збройного підпілля. В результаті цього відділи УПА ТВ-22 «Чорний ліс» і ТВ-23 «Магура» були повністю демобілізовані до кінця 1947 р. і переведені в збройне підпілля. Відділи УПА залишились на терені ТВ-21 «Гуцульщина» і ТВ-24 «Маківка». Тут слід згадати, що у травні – вересні 1947 р. із Польщі на терени Дрогобицької області перейшла кордон низка відділів і підвідділів УПА, за даними МДБ, загальною чисельністю до 360 осіб. Саме вони стали суттєвою підтримкою для націоналістів Дрогобиччини. Ці групи були реорганізовані. Одних відправили в збройне підпілля, з інших створили підвідділи УПА. Загалом структура ТВ-24 «Маківка» в 1947 – 1949 рр. мала такий вигляд (осінь 1947 р.): 1) відділ 90 ім. Хмельницького командир «Грузин»: а) підвідділ 473 командир «Гамалія»; б) підвідділ 474 командир «Сиротюк»; в. підвідділ 475 командир «Гайдамака»; 2) відділ 91 «Басейн» командир «Тараско»: а) підвідділ 476 командир «Рубань»; б) підвідділ 477 командир «?»; в) підвідділ 478 командир «Березний»; 3) відділ 92 «Булава» командир «Орленко» а) підвідділ 479 командир «Кобза»; 4) відділ 95А «Лемківська» (прибула з Польщі): а) підвідділ 513 командир «Оріх»; б) підвідділ 514 командир «Байрак»; 5) відділ «Сурма» командир «Бір» (прибула з Польщі): а) підвідділ 507 командир «Летун»; б) підвідділ 508 командир «Скритий»; в) підвідділ 509 командир «Ворон». Після реорганізації у серпні 1947 р.: а) відділ командир «Бір» налічував 44 бійці; б) відділ 90 командир «Грузин» – налічував 47 стрільців; в) підвідділ командир (Літопис УПА, 1990: 151–153). Згідно з рішенням провідника Дрогобицького окружного проводу ОУН І. Лавріва-«Нечая» від 27.09.1947 р., підвідділ 475 командира «Гайдамаки» розформували і частину стрільців перевели в теренову мережу, а частина влилася до підвідділу 514 командира «Байрака» (Літопис УПА, 1990: 154). Натомість відділ 90 ім. Хмельницького демобілізували 27 (24) липня 1948 р., а вивільнених бійців влили в збройне підпілля (Літопис УПА, 1990: 157). Відділ 91 «Басейн» розформували 27 серпня 1948 р. (Літопис УПА, 1990: 185). Натомість продовжував діяти підвідділ 477 командира «Чорняка» аж до 1 жовтня 1949 р. – саме тоді відбулася остаточна ліквідація (Літопис УПА, 1990: 207). Стрільці цього підвідділу разом із командиром ТВ-24 «Маківка» С. Стебельським-«Хріном» пішли в рейд на Захід. Дорогою в Чехію у бою загинув командир «Хрін», а решта бійців дійшли до Німеччини. До речі, вони зберегли звіти відділів УПА ТВ-24. Відділ 92 «Булава» командира «Орленка» (літом 1946 р.) відійшов до Польщі і діяв там чисельністю 65 стрільців. 12 травня 1947 р. цей відділ повернувся в УРСР. Уже в червні 1947 р. у відділі провели реорганізацію, залишивши 1 підвідділ 479 чисельністю 32 особи (база Самбір-Дубляни), а в березні – квітні 1948 р. цей підвідділ взагалі був розбитий ВВ МДБ; відділ 95А «Лемківський» був демобілізований 10 вересня 1948 р. (саме після того, як підвідділ 514 розбили ВВ МДБ у серпні 1948 р.); відділ 96 «Сурма», командир «Бір», був розбитий прикордонними військами МДБ у лютому 1948 р. у районі Бориня–Славське (Літопис УПА, 1990: 213, 219–220, 229, 247–248, 251–253). Таким чином, у вересні 1949 р. перестав діяти останній підвідділ УПА на терені Карпатського краю.

29 червня 1947 р. о 23.00 у районі с. Ужок Боринського р-ну на радянську територію з Польщі перейшла сотня УПА «Біра», яка переслідувалася прикордонниками й понесла втрати: 3 вбитих і 3 захоплених у полон. При цьому чекісти захопили 2 автомати, 3 гвинтівки, 1 пістолет, 2 гранати, 200 патронів (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 32 (1960). Спр. 7. Арк. 183).

12 серпня 1947 р. оперативною групою УМДБ, яка діяла у Славському р-ні і яку очолював заступник начальника УМДБ підполковник С. Стехов, були отримані по с. Хітар дані про те, що сотня «Грузина» у складі близько 30 бійців замовила у населення с. Хітар на 19 серпня святковий обід, на який мали прийти ці повстанці. На основі отриманих агентурних даних підполковник С. Стехов розробив план з ліквідації сотні «Грузина». 19 серпня 1947 р. сотня «Грузина» чисельністю понад 30 бійців з'явилася у с. Хітар, де була оточена попередньо розставленими чекістсько-військовими групами. В результаті бою було вбито 15 повстанців і 3 захоплено живими. Чекісти захопили: 1 ручний кулемет, 3 автомати, 14 гвинтівок, 3 пістолети, 8 гранат, 1008 патронів. Радянська сторона мала 1 вбитого і 1 пораненого сержанта (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 32 (1960). Спр. 8. Арк. 120зв.).

Із 7 до 10 лютого 1948 р. 5 прикордонним відділом проводилася операція у Чорному лісі на стику Боринського і Славського районів (сс. Росохач і Орявчик, Гора-Шабела) з ліквідації сотні

«Біра», в результаті якої загинули 36 підпільників і 1 захопили живим. Серед вбитих ідентифікували сотенного «Біра». Під час операції захопили: 4 ручні кулемети, 14 автоматів, 16 гвинтівок і 38 гранат. Після переходу держкордону сотня «Біра» нараховувала до 65 осіб (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 32 (1960). Спр. 9. Арк. 84; Спр. 181. Арк. 41). Саме після цієї операції 11 лютого 1948 р. чекісти звітували, що сотня «Біра» була ліквідована повністю (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 32 (1960). Спр. 9. Арк. 85; Спр. 181. Арк. 41).

На території Боринського, Турківського, Стрілківського, Нижньо-Устріцького, Добромильського діяли групи УПА «Грузина» – 35 осіб, «Тараска» – 20, «Орленка» – 60, «Біра» – 35, «Хріна» – 55, «Стаха» – 34, «Буревого» – 35, а також група, яка перейшла через кордон – 25 осіб (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 120. Арк. 75).

За підрахунками чекістів, у січні 1948 р. на території Дрогобицької області 6 відділів, через понесені втрати, переформували та створили 4, загальною чисельністю 155 бійців. Так, сотні «Стаха» – 53 бійці, «Рубана» – 40, «Грузина» – 54, групі «Хріна» – 8 (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 180. Арк. 390). Відтак уже в березні 1948 р. ТВ-24 «Маківка» складалася з відділу «Мирона» чисельністю більше 50 осіб; перейшов держкордон у травні 1947 р., з його складу у серпні 1947 р. вбито 10 осіб. До цього часу група складалася з двох чот: «Тараска», «Орленка». У жовтні 1947 р. »Мирон» за станом здоров'я відійшов у Дрогобицький окружний провід. Після цього на базі сотні «Мирона» створили дві самостійні групи: «Тараса» (оперував на стику Старосамбірського і Стрілківського районів сам «Тараско» 22 грудня 1947 р. помер від тифу) і «Орленка» (оперувала у Дублянському і частині сіл Самбірського районів) (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 2. Т. 3. Арк. 6). Відділ «Тараска» після смерті останнього очолив повстанець «Рубан». Відтак група «Рубана» складалася з близько 25 бійців, постійного району свого оперування не мала, а перебувала завжди у русі на території Стрілківського, Старосамбірського, Хирівського і Нижньоустрицького районів (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 2. Т. 3. Арк. 3, 7, 11).

Відтинок ТВ-24 «Маківка» на 15 вересня 1948 р. об'єднував: відділ «Грузина» – чисельністю 49 бійців (оперував у Славському, Сколівському і Боринському р-нах); відділ «Мирона» нараховував 37 бійців (оперував у Стрілківському, Нижньоустрицькому, Самбірському і Хирівському р-нах); відділ «Стаха» складався з 20 бійців діяв у Старосамбірському, Підбузькому і Турківському р-нах); відділ «Рубана» у складі 34 бійців (оперував у Стрілківському р-ні); підвідділ «Довбуша» складався з 9 бійців (оперував у Крукеницькому, Самбірському і Добромильському р-нах); підвідділ «Орленка» кількістю 14 бійців (оперував у Дублянському і Самбірському р-нах) (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 2. Т. 3. Арк. 10).

18 серпня 1948 р. чекістсько-військовою групою у Спринському лісі Стрілківського р-ну після 30-хвилинного бою ліквідовано групу кількістю 12 осіб. Чекісти писали, що втрат не мали. Під час операції захоплено: 2 ручні кулемети, 9 автоматів, 4 гвинтівки, 5 пістолетів, 12 гранат, 1500 патронів, 18 дисків до кулеметів і автоматів, 1 друкарську машинку, а також оунівські документи. Тут були накази «Хріна», «Стаха», «Кармелюка», звіти 6 районних (Стрілківського, Самбірського, Старосамбірського, Добромильського, Хирівського і Нижанковицького районів перед Самбірським надрайонним проводом ОУН) проводів. Після ідентифікації були опізнані: 1) «Кармелюк»; 2) «Чорний» бунчужний (начальник штабу) (10.1945 р. – 08.1947 р.) сотні «Мирона», а пізніше «Березного», в останній час сотенний, очолював групу, яка діяла на території Хирівського р-ну; 3) «Островерх» – чотовий, охоронець «Хріна»; 4) «Луговий» – старший вістун, кулеметник із особистої охорони «Хріна»; 5) «Садовий» – рядовий підпільник із охорони «Кармелюка»; 6) «Міт» – рядовий підпільник, кулеметник із охорони «Хріна». Крім цього, були ідентифіковані особи ще 3 підпільників, які до лютого 1948 р. перебували у сотні «Біра», а потім після її ліквідації були в охороні «Хріна». Двоє невпізнаних підпільників, як видно з вилучених документів, були членами Самбірського надрайонного проводу ОУН. Ці особистості невстановлені (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 180. Арк. 241–242; Спр. 161. Арк. 143).

На березень 1948 р. група «Орленка» нараховувала 30 осіб (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 2. Т. 3. Арк. 7). Вранці 4 березня 1948 р. оперативно-військова група Дублянського РВ МДБ, яку очолював начальник РВ – старший лейтенант Гусаков і нач.штабу батальйону 91 сп ВВ МДБ – капітан Воронов, проводячи за наявними агентурними даними прочісування с. Корнало-

вичі Дублянського р-ну, виявила і зав'язала бій із групою чисельністю 16 підпільників. У результаті тривалої перестрілки було вбито 12 підпільників і 3 захоплено живими. Одному підпільнику вдалося втекти. Серед загиблих були ідентифіковані: сотенний УПА «Орленко»; лікар сотні «Блакитний»; кущовий провідник «Кобза»; референт СБ кущового проводу ОУН «Доля»; охоронець «Блакитного» – «Гайдук»; кулеметник «Юрко»; рядові підпільники: «Трушка», «Клим», «Береза», «Осінній», «Шумний»; кухар куща «Стегловий». Захоплені живими підпільники: із охорони сотенного «Орленка» – «Вишневий», рядовий «Блакитний» і зв'язкова куща «Кобзи» під псевдо «Люба». При операції захоплені: 1 ручний кулемет, 9 автоматів, 1 гвинтівка, 4 пістолети, 3 гранати, 300 патронів і велика кількість оунівських документів (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 32 (1960). Спр. 9. Арк. 133–134; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 181. Арк. 191; УПА в світлі документів, 1960: 308).

У ніч на 6 грудня 1944 р. міськрайвідділами НКДБ і НКВС за участі підрозділів бійців 56 запасного полку, який дислокувався у м. Самбір, організовано прочісування населених пунктів, розташованих на кордоні зі Старосамбірським р-ом, де, за агентурними даними, розташовувалася сотня УПА. В результаті цього вдалося у с. Звір Самбірського р-ну оточити відділ УПА чисельністю 70 бійців, які мали на озброєнні автомати, гвинтівки і декілька ручних кулеметів. У результаті перестрілки вбито 34 бійців і 6 осіб взяли у полон. Зі сторони чекістів загинули 4 і 3 поранили. Заарештували В. Скворцова-«Медведя», який повідомив, що сотенний П. Миколенко-«Байда» перебуває на лікуванні у с. Бітля Старосамбірського р-ну (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 13. Арк. 105).

Висновки. Незважаючи на великі труднощі і безперервний тиск з боку репресивно-каральної системи, відділи УПА навіть після значних втрат виявляли змогу реорганізуватися та відновитися. Безумовно, що велику заслугу у цьому потрібно віддати підтримці місцевого населення та притоку активної молоді в ряди борців за волю України. Після знищення УПА підпільна боротьба ОУН тривала ще декілька років.

Після розформування відділів УПА (наказ ГВШ ч. 2/49 від 3.09.1949 р.) останній командир ТВ-24 «Маківка» С. Стебельський-«Хрін» із невеликою групою бійців перейшов на Захід. Решту стрільців і командирів відділів УПА перейшли у збройне підпілля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

АУСБУ ЛО – Архів управління Служби безпеки України у Львівській області.

Вєдєнєєв, Биструхін, 2006 – Вєдєнєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940 – 1950-ті роки. Киев: К.І.С., 2006. 568 с.

Вєдєнєєв, Биструхін, 2007 – Вєдєнєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945 – 1980-ті роки. Киев: К.І.С., 2007. 568 с.

Виханський, 2004 – Виханський Б. Дублянська околиця Самбірщини. Дрогобич: Коло, 2004. 400 с.

Гаврилюк, 1997 – Гаврилюк М. Збройна боротьба УПА на теренах Дрогобиччини // Дрогобиччина – земля Івана Франка. Том 4. Дрогобич: [б.в.], 1997. С. 421–436.

Галів, 2007 – Галів М. Бойовий шлях сотні УПА «Булава» (1943 – 1948) // Український визвольний рух. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2007. Збірник 11. С. 138–166.

ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.

Гром, 2002 – Гром Г. Нагуєвичі. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2002. 288 с.

Данилишин, 2012 – Данилишин О. Повстанськими стежками Жидачівщини. Підрозділи, бої, бункери, криївки… . Дрогобич: Коло, 2012. 514 с.

Дем'ян, 2000 – Дем'ян Г. Бандерівці. К.: Українська Видавнича Спілка, 2000. Кн. 1. 130 с.

Дем'ян, 1996 – Дем'ян Г. Повстанський рух ОУН і УПА в 1940 – 1960-х // Сколівщина. Львів: [б.в.], 1996. С. 136–196.

Іщук, Ніколаєва, 2010 – Іщук О., Ніколаєва Н. Кур'єрський зв'язок між закордонними частинами ОУН та підпіллям ОУН і УПА в Україні в 1944 – 1955 роках // Воєнна історія. 2010. № 1 (49). С. 54–69.

Кентій, 1999a – Кентій А. Нарис боротьби ОУН – УПА в Україні (1946 – 1956 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. 111 с.

Кентій, 1999b – Кентій А. Українська повстанська армія в 1944 – 1945 рр. Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. 220 с.

Киричук, 2000 – Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40 – 50-х років XX століття. Львів: ЛДУ імені Івана Франка, 2000. 304 с.

Киричук, 2003 – Киричук Ю. Український національний рух 40 – 50-х років XX століття: ідеологія та практика. Львів: Добра справа, 2003. 464 с.

Когут, 2001 – Когут М. Герої не вмирають… Кн. 1. Дрогобич: Відродження, 2001. 62 с.

Когут, 2002 – Когут М. Герої не вмирають… Кн. 2. Калуш: Артекс, 2002. 72 с.

Когут, 2003 – Когут М. Герої не вмирають… Кн. 4. Нарис, спогади. Калуш: Артекс, 2003. 52 с.

Когут, 1999 – Когут М. Повстанська доля Байрака. Дрогобич: Відродження, 1999. 48 с.

Літопис УПА, 1990 – Літопис Української Повстанської Армії / упоряд. Петро Содоль. Торонто, Літопис УПА, 1990. Т. 18: Група УПА «Говерля». Документи, звіти та офіційні публікації: Кн. 1. 328 с.

Мороз, 1999 – Мороз В. Воєнна округа УПА «Маківка» // Бойківська думка. Сколе, 1999. 16 жовтня. С. 6.

Мороз, 2000 – Мороз В. Українська Народна Самооборона (УНС) на терені Дрогобицької області (1943 рік) // Визвольний шлях. 2000. Кн. 6. С. 54–72.

Перегінець, 2008 – Перегінець В. Слідами лемківської сотні. Історико-краєзнавча розповідь про сотню Хріна (Степана Стебельського). Калуш: ПП «Копі-центр», 2008. 88 с.

Русначенко, 2002 – Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках. Київ: Університетське видавництво «Пульсари», 2002. 519 с.

Содоль, 1995 – Содоль П. Українська Повстанча армія 1943 – 1949. Довідник другий. Нью-Йорк: Пролог, 1995. 295 с.

Содоль, 1994 – Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943 – 1949: Довідник перший. Нью-Йорк: Пролог, 1994. 199 с.

Содоль, 1990 – Содоль П. Карпатська Група УПА «Говерля» // Літопис Української Повстанської Армії. Т. 18: Група УПА «Говерля». Документи, звіти та офіційні публікації / [упоряд. Петро Содоль]. Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 1990. Кн. 1. С. 3–18.

УПА в світлі документів УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942 – 1950 рр. – Бойові дії УПА за 1943 – 1950 рр. [Б.м.]: Видання Закордонних частин ОУН, 1960. Ч. 2. 444 с.

Щур, 2004 – Щур Р. Курінь УПА «Бойки» імені Богдана Хмельницького. Львів: Новий час, 2004. 150 с.

Щур, 2006 – Щур Р. Підгородецька школа: сторінка історії. Львів: Коло, 2006. 136 с.

REFERENCES

AUSBU LO – Arkhiv upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Lvivskii oblasti [The Archive of the Security Service of Ukraine Administration in Lviv oblast].

Viedienieiev, Bystrukhin, 2006 – Viedienieiev D., Bystrukhin H. «Povstanska rozvidka diie tochno y vidvazhno...»[«The Insurgent Intelligence Operates With Precision and Bravery...» . The documentary inheritance of special purpose units of the Organization of Ukrainian nationalists and Ukrainian Insurgent Army]. Dokumentalna spadshchyna pidrozdiliv spetsialnoho pryznachennia Orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv ta Ukrainskoi povstanskoi armii. 1940 – 1950-ti roky. Kyev: K.I.S., 2006. 568 s. [in Ukrainian]

Viedienieiev, Bystrukhin, 2007 – Viedienieiev D., Bystrukhin H. Dvobii bez kompromisiv. Protyborstvo spetspidrozdiliv OUN ta radianskykh syl spetsoperatsii [An Uncompromising Combat. The Opposition of Special Subdivisions of OUN with Soviet Special Operations Forces]. 1945 – 1980-ti roky. Kyev: K.I.S., 2007. 568 s. [in Ukrainian]

Vykhanskyi, 2004 – Vykhanskyi B. Dublianska okolytsia Sambirshchyny [Dybliany Neibourhood of Sambir Land]. Drohobych: Kolo, 2004. 400 s. [in Ukrainian]

Haliv, 2007 – Haliv M. Boiovyi shliakh sotni UPA «Bulava» [The Fighting Path of the OUN Century (Sotnia) «Bulava» («Mace»)] (1943 – 1948) // Ukrainskyi vyzvolnyi rukh. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu, 2007. Zbirnyk 11. S. 138–166. [in Ukrainian]

Havryliuk, 1997 – Havryliuk M. Zbroinaborotba UPA na terenakh Drohobychchyny [UPA Armed Conflict in the Drohobych Region] // Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka. Tom 4. Drohobych: [b.v.], 1997. S. 421–436. [in Ukrainian]

Haliv, 2007 – Haliv M. Boiovyi shliakh sotni UPA «Bulava» [The Fighting Path of the OUN Century (Sotnia) «Bulava» («Mace»)] (1943 – 1948) // Ukrainskyi vyzvolnyi rukh. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu, 2007. Zbirnyk 11. S. 138–166. [in Ukrainian]

HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine]

Hrom, 2002 – Hrom H. Nahuievychi [Naguevichi]. Drohobych: VF «Vidrodzhennia», 2002. 288 s. [in Ukrainian]

Danylyshyn, 2012 – Danylyshyn O. Povstanskymy stezhkamy Zhydachivshchyny. Pidrozdily, boi, bunkery, kryivky… [Along the Insurgents' Tracks in Zhydachiv Land: Divisions, Battles, Bunkers, Covers]. Drohobych: Kolo, 2012. 514 s. [in Ukrainian]

Demian, 2000 – Demian H. Banderivtsi [Banderivtsi]. Kyiv: Ukrainska Vydavnycha Spilka, 2000. Kn. 1. 130 s. [in Ukrainian]

Ilnytskyi, 2016 – Ilnytskyi V. Do pytannia funktsionuvannia viddiliv UPA na Chernivechchyni (1944 – 1945) [Functioning of the UPA (Ukrainian Insurgent Army) squads in Chernivtsi region] // Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk / [holovnyi redaktor V. Ilnytskyi]. Drohobych: Posvit, 2016. Vyp. 1. S. 60–68. [in Ukrainian]

Kentii, 1999a – Kentii A. Narys borotby OUN–UPA v Ukraini (1946 – 1956 rr.) [On functioning of UPA departments in Chernivtsi land; An outline of the struggle of OUN-UPA in Ukraine (1946 – 1956)]. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. 111 s. [in Ukrainian]

Kentii, 1999b – Kentii A. V. Ukrainska povstanska armiia v 1944 – 1945 rr. [Ukrainian Insurgent Army in 1944 – 1945] Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. 220 s. [in Ukrainian]

Kyrychuk, 2000 – Kyrychuk Yu. Narysy z istorii ukrainskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu 40 – 50-kh rokiv XX stolittia [Sketches Of the History of Ukrainian National Liberation Movement of the 40 – 50ss of the XX century]. Lviv: LDU imeni Ivana Franka, 2000. 304 s. [in Ukrainian]

Kyrychuk, 2003 – Kyrychuk Yu. Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40 – 50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka [Ukrainian Nationalist Movement of 1940s–1950s: Ideology and Practice]. Lviv: Dobra sprava, 2003. 464 s. [in Ukrainian]

Kohut, 1999 – Kohut M. Povstanska dolia Bairaka [The insurgent destiny of Bairak]. Drohobych, Vidrodzhennia, 1999. 48 s. [in Ukrainian]

Kohut, 2001 – Kohut M. Heroi ne vmyraiut… [Heroes Do Not Die] Kn. 1. Drohobych: Vidrodzhennia, 2001. 62 s. [in Ukrainian]

Kohut, 2002 – Kohut M. Heroi ne vmyraiut… [Heroes Do Not Die] Kn. 2. Kalush: Arteks, 2002. 72 s. [in Ukrainian]

Kohut, 2003 – Kohut M. Heroi ne vmyraiut… [Heroes Do Not Die] Kn. 4. Narys, spohady. – Kalush: Arteks, 2003. 52 s. [in Ukrainian]

Litopys UPA, 1990 – Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii / uporiad. Petro Sodol. Toronto, Litopys UPA, 1990. T. 18: Hrupa UPA «Hoverlia». Dokumenty, zvity ta ofitsiini publikatsii [The UPA group «Hoverlia»: documents, reports and official publications]: Kn. 1. 328 s. [in Ukrainian]

Moroz, 1999 – Moroz V. Voienna okruha UPA «Makivka» [UPA Military District « Makivka»] // Boikivska dumka. Skole, 1999. 16 zhovtnia. S. 6. [in Ukrainian]

Moroz, 2000 – Moroz V. Ukrainska Narodna Samooborona (UNS) na tereni Drohobytskoi oblasti (1943 rik) [Ukrainian National Self-Defence (UNS) On the Territory of Drohobych Region (1943)] // Vyzvolnyi shliakh. 2000. Kn. 6. S. 54–72. [in Ukrainian]

Perehinets, 2008 – Perehinets V. Slidamy lemkivskoi sotni. Istoryko-kraieznavcha rozpovid pro sotniu Khrina (Stepana Stebelskoho) [Tracing the history of the Lemko company. A historical-regional study of Khrin's (the nom de guerre of Stepan Stebelskyi) company]. Kalush: PP «Kopi-tsentr», 2008. 88 s. [in Ukrainian]

Rusnachenko, 2002 – Rusnachenko A. Narod zburenyi: Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940 – 50-kh rokakh [The Revolted People: National liberation movement in Ukraine and national resistance movements in Belarus', Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s – 1950s]. Kyiv, Universytetske vydavnytstvo «Pulsary», 2002. – 519 s. [in Ukrainian]

Sodol, 1995 – Sodol P. Ukrainska Povstancha armiia [Ukrainian Insurgent Army] 1943 – 1949. Dovidnyk druhyi. Niu-York, 1995. 295 s. [in Ukrainian]

Sodol, 1994 – Sodol P. Ukrainska Povstancha armiia [Ukrainian Insurgent Army] 1943 – 1949. Dovidnyk pershyi. Niu-York, 1994. 199 s. [in Ukrainian]

Shchur, 2006a – Shchur R. Kurin UPA «Boiky» imeni Bohdana Khmelnytskoho [Bohdan Khmelnytskyi Kurin «Boiky» of UPA]. Lviv: Novyi chas, 2004. 150 s. [in Ukrainian]

Shchur, 2006b – Shchur R. Pidhorodetska shkola: storinka istorii [The School in Pidhorodtsi: Pages of History]. Lviv: Kolo, 2006. 136 s. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 06.04.2018 р.

УДК 94 (477.83)

Богдан ЯНИШИН,
orcid.org/0000-0003-0386-2530
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України (Україна, Київ),
bogdanyanyshyn@gmail.com

СУЧАСНА ПОЛЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ НАУКОВОГО ЖИТТЯ ГАБСБУРЗЬКОЇ ГАЛИЧИНИ

У статті здійснено спробу історіографічного узагальнення різнопланової літератури, присвяченої науковій культурі Східної Галичини автономної доби, що з'явилася протягом останньої чверті століття. З'ясовано особливості дослідницьких зацікавлень польських наукознавців. Доведено, що у фокусі їхньої уваги перебувають інституційні аспекти наукового життя (товариства та періодика), становлення та еволюція дисциплінарних практик, а також персоналії знакових науковців.

Ключові слова: *Східна Галичина, доба автономії, наука, історіографія, інституції, періодика, персоналістика.*

Bohdan YANYSHYN,
Ph D (History), Senior Research Fellow of Department of Ukraine's History of the XIX – early XX cc., Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Ukraine, Kyiv),
bogdanyanyshyn@gmail.com

MODERN POLISH HISTORIOGRAPHY OF SCIENTIFIC LIFE OF HABSBURG GALICIA

The article attempts to historiographically summarize the diverse Polish literature devoted to the scientific culture of the Eastern Galicia of the autonomous era, which appeared during the last quarter of the last century. It is noted that in addressing the problem of the state of science in the Galician territories in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries, modern researchers quite accurately emphasize the externalist factor – the importance of providing the area with broad autonomous rights.

The peculiarities of research interests of Polish Science studies scholars have been revealed. It has been pointed out that the focal point of their attention is the institutional aspects of scientific life. It has been proved that Lviv was a place where a significant part of the Polish societies of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries were based. However, the majority of the Polish institutions do not have any laconic modern historiographical tradition for the research of their past, although their archives have mostly been preserved and became available in recent decades. It has been noted that an important modern feature of the Galician institutional historiography of an autonomous age were the efforts of researchers to trace the mutual influence of two foremost centers of the region – Lviv and Krakow, reflecting the academic and scientific mobility of their representatives.

It has been proved that the period of Galician autonomy is also the period of the rapid growth of Polish scientific journals that were the media of the relevant institutions. It was found out that in Lviv, as it was the capital of the region, the majority of the Polish periodicals came out. However, despite the general understanding of the importance of periodicals for the development and popularization of scientific knowledge, the mentioned magazines were mostly devoted to single article publications.

It has been indicated that the political freedom granted by the constitution also caused the dynamic development of Galician high schools. It has been noted that the most authoritative educational institution – the University of Lviv – is in the center of research of problems of the high school in the past of Eastern Galicia. Instead, not that many historiographical works were devoted to the Lviv Polytechnic, the Agricultural Academy in Dublyany, the Veterinary Academy in Lviv and the Forestry School in Lviv.

The last but not least, it has been notetd, that nowadays the majority of works are dedicated to the leaders of the Galician scientific life of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. It has been proved that the peculiar feature of the modern historiographical period are attempts to create the galleries of prominent scholars in relation to their field of studies. However, much more attention is devoted to the scientists of humanities, than to representatives of other sciences.

The conclusions outline the perspective directions for further elaboration of the problems of the development of science in the Eastern Galician region during the second half of the nineteenth and early twentieth centuries.

Key words: *Eastern Galicia, the era of autonomy, science, historiography, institutions, periodicals, personalistics.*

Постановка проблеми. Галичина за часів габсбурзького панування протягом тривалого часу приваблює увагу польських і українських дослідників, а пік такого зацікавлення припав на останню чверть століття. Унаслідок зазначеного інтересу з'явилася величезна кількість різнопланових публікацій, а також було створено кілька міждисциплінарних дослідницьких колективів, здебільшого польсько-українських, представники яких зосереджені на всебічному осмисленні полікультурного феномену Галичини.

При цьому особлива увага в середовищі дослідників звернена на широко інтерпретовані культурні процеси, які, порівняно з іншими сферами тогочасного громадського життя, показали вражаючу динаміку внаслідок самоврядного статусу Галичини. Саме успіхами в цій галузі зазвичай пояснюються факти стрімкого інституційного становлення української та польської науки й її вихід на міжнародну арену, зростання національної свідомості серед широких мас, успішне долання неписемності, виховання чисельної інтелігентської верстви та ін. У підсумку, це дало підставу аргументовано говорити про край як «П'ємонт» для його найбільших національних громад (українців, поляків і євреїв), чільні представники яких не лише із парламентської трибуни, але й у архівах, бібліотеках та університетах «кували» зі своїх співвітчизників модерні спільноти.

Утім, таке розуміння значимості галицької наукової традиції не було традиційним. Як історіографія міжвоєнного часу, так і здоміноване марксизмом суспільствознавство 40 – 80-х рр. XX ст., зі зрозумілих ідеологічних мотивів змальовували автономний період в історії краю винятково у темних барвах, нав'язуючи до знаних праць Стефана Залєського «Ciemnota Galicji w swietle cyfr i faktów» та Станіслава Щепановського «Nędza galicyjska». Цілковито в унісон зі згаданими авторами, знаний краківський фізик-теоретик Владислав Натансон на зорі польської незалежності так відгукувався про умови наукової праці за часів своєї молодості: «Роки спливали у безплідних чи малоплідних зусиллях і енергія та здоров'я польських учених йшли на боротьбу з тіснотою та бездумністю віденської бюрократії» (Dybiec, 1995: 34). Тож на зламі 80 – 90-х рр. минулого століття перед українськими та польськими дослідниками постало завдання критичної перевірки історіографічного стереотипу про зневажливе ставлення австрійської держави до культурних потреб своїх підданих загалом і їхніх наукових прагнень зокрема, що стало можливим завдяки широкому доступу до бібліотечних і архівних фондів по обидва боки кордону.

Аналіз досліджень. Від зламу 1980 – 1990-х рр. постійно наростає небуденна зацікавленість науковою культурою Галичини автономічної доби, що вимагає історіографічної рефлексії та певного підсумування – особливо за період останньої чверті століття, адже історіографія наукознавства попередньої доби на сьогодні здебільшого опрацьована (Maternicki, 2004a). При цьому ми зосередимося на малознаній польській історіографії східногалицького регіону, де у конкуренції та взаємовпливах розвивалася наукова культура домінуючих національних громад краю – українців, поляків та євреїв.

Мета статті – підсумування здобутків польської історіографії кінця XX – початку XXI ст. в галузі дослідження наукової культури Східної Галичини автономічного періоду.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до проблеми стану науки на галицьких теренах у другій половині XIX – на початку XX ст., сучасні дослідники цілком виправдано акцентують увагу на екстерналістському чиннику – вагомості надання краю широких автономних прав. Це спостереження найбільш влучно сконцептуалізував знаний краківський історик науки Юліан Дибєц: «Справа матеріальної підтримки науки є дуже важливою […]. Разом із тим, надзвичайно вагомим моментом є свобода загалом, втім, свобода, котра надається суспільству, а зокрема, людям науки і інституціям, що займаються дослідженнями. В цьому випадку, вже саме надання свободи об'єднуватися шанувальникам знання та науки, надання прав інституціям, означає опіку над ними й їхню підтримку. Власне, цього елементу бракувало під прусським і російським пануванням […]» (Dybiec, 1995: 34).

Справедливість згаданого спостереження чи не найбільшою мірою доводить стрімкий інституційний поступ: надання автономії Галичині, разом з іншими краями монархії, практично одразу стало поштовхом до стійкого зростання кількості наукових товариств. У доавтономічному періоді будь-які зусилля до творення інституцій гальмувалися імперською владою й не допускалося до їхньої реалізації. Надання ж автономії звільнило потужну суспільну енергію, створило правові можливості кооперації людей науки. Відтоді рік за роком почали поставати щоразу нові товариства, передусім професійної інтелігенції. Тож саме автономія дала імпульс до об'єднання людей, котрі мали на меті наукову та науково-господарську діяльність.

Доказом сказаного є те, що саме у досліджуваний час практично всі професійні групи польської інтелігенції закладали свої наукові інституції. І хоча чільна наукова установа – Академія знань – постала у Кракові на основі місцевого наукового товариства, саме на Львів припадає більшість польських інституцій другої половини XIX – початку XX ст. На підтвердження сказаного, в хронологічному порядку утворення згадаємо найбільш знані: Технічне (згодом – Політехнічне) товариство (Towarzystwo Techniczne, 1862), Педагогічне товариство (Towarzystwo Pedagogiczne, 1867), Товариство галицьких лікарів (Towarzystwo Lekarzy Galicyjskich, 1868), Правниче товариство (Towarzystwo Prawnicze, 1868), Польське товариство природознавців імені Коперніка (Polskie Towarzystwo Przyrodników imienia Kopernika, 1875), Ветеринарне товариство (Towarzystwo Weterynaryjne, 1886), Товариство учителів вищих шкіл (Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych, 1884), Літературне товариство ім. Адама Міцкевича (Towarzystwo Literackie imienia Adama Mickiewicza, 1886), Історичне товариство (Towarzystwo Historyczne, 1886), Філологічне товариство (Towarzystwo Filologiczne, 1893), Народознавче товариство (Towarzystwo Ludoznawcze, 1895), Товариство підтримки польської науки (Towarzystwo Popierania Nauki Polskiej, 1901), Філософське товариство (Towarzystwo Filozoficzne, 1904), Товариство любителів минулого Львова (Towarzystwo Miłośników przeszłości Lwowa, 1906), Геральдичне товариство (Towarzystwo Heraldyczne, 1906), Товариство польських лікарів внутрішніх хвороб (Towarzystwo polskich internistów, 1907). Окрім цих установ, що виникли в столиці краю, єдине – Товариство приятелів наук у Перемишлі (Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Przemyślu) – постало в 1909 р. на східногалицькій провінції.

Більшість зі згаданих польських інституцій не можуть похвалитися скільки-небудь розлогою сучасною історіографічною традицією опрацювання свого минулого, хоча їхні архіви здебільшого збереглися та стали доступні протягом досліджуваного часу. З огляду на цю обставину цілком очікуваною була би спроба дослідити минуле малознаних інституцій або помітно доповнити раніше недоступним джерельним матеріалом «біографії» більш знаних наукових установ. На жаль, такі студії з'являються практично винятково як реакція на ювілейні дати, особливо, якщо котресь із сучасних товариств пов'язує свою ґенезу з галицькою інституцією автономічної доби. Загалом, протягом останньої чверті століття, на статейному рівні опрацьовано історію Товариства галицьких лікарів (Hrycaj-Małanicz, 2017; Szkudaj, 2017), Товариства природознавців імені Коперника (Pyza, 2010), Філософського товариства (Woleński, 2014), Геральдичного товариства (Pudłowski, 1993), Педагогічного товариства (Przeniosło, 2014), Народознавчого товариства (Kłodnicki, 1995; Lutomierski, 2016).

І навіть особливо близьке дослідникам науки Історичне товариство у Львові, яке й сьогодні вважається найбільш реномованою професійною інституцією, так і не отримало монографічного опрацювання своєї діяльності у найбільш складний період історії, а саме до здобуття Польщею незалежності. Ще в далекому 1990 р. з'явилася збірка статей та матеріалів «Polskie Towarzystwo Historyczne 1886 – 1986», приурочена до століття ПІТ. І навіть позаминулорічний ювілейний рік не приніс скільки-небудь ґрунтовних дослідницьких опрацювань першого періоду функціонування товариства. Тож тут бачимо виразні дослідницькі перспективи.

Згадана «ювілейна» оптика зацікавлення історією польських наукових інституцій промовисто позначилася на дослідженні Національного дому імені Оссолінських. Минулорічне двохсотліття цієї установи принесло збірку цікавих і ґрунтовних розвідок, що вийшла як третій том жешувського щорічника «Galicja. Studia i materiały» (Galicja, 2017). У своїх публікаціях М. Матвіїв, А. Редзік, Г. Бомбяк, Б. Фігєла, А. Франчик-Цегла, Й. Пісулінська, Л. Міхальська-Браха, М. Го-

шовська, М. Мілавіцький, Р. Котовський, А. Швьонтек, П. Серженга зробили акцент саме на реконструкцію першого періоду функціонування цієї інституції, що припав на роки галицької автономії. Але навіть ця ґрунтовна збірка не може замінити цілісного монографічного опрацювання Національного дому імені Оссолінських – інституції, поза сумнівом, винятково заслуженої для польської наукової культури.

Монографічного опрацювання на сьогодні дочекалися лише деякі польські наукові установи. Так, опольський дослідник Роман Новацький всебічно реконструював особливості виникнення та функціонування Товариства підтримки польської науки у Львові (Nowacki, 1998b). Вчений слушно присвятив найбільшу увагу ранньому періоду історії цього товариства до початку Першої світової війни, показавши вагомість внеску його керівництва у справу фінансування та розбудови багатьох галузей польської науки. Вроцлавські науковці С. Фіта та Д. Швєрчинська опрацювали минуле Літературного товариства ім. Адама Міцкевича (Fita, Świerczyńska, 2006). Кількома монографічними студіями можуть похвалитися львівські архіви як осередки наукового життя. Тут насамперед слід назвати книги варшавського вченого Стефана Цяри (Ciara, 2002) та Р. Новацького (Nowacki, 2014).

Важливою сучасною особливістю галицької інституційної історіографії автономічної доби є намагання дослідників простежити взаємовпливи двох головних осередків краю – Львова та Кракова, відобразивши академічну та наукову мобільність їхніх представників. Так, зв'язки львівського професора Людвіка Фінкля з польською Академією знань реконструювала жешувська дослідниця Маріоля Гошовська (Hoszowska, 2011). Краківський учений Альфред Точек відтворив участь львівських істориків у краківському науковому житті (Toczek, 2007).

Маємо на сьогодні й спроби цілісного узагальнення інституційної складової науки в Галичині автономного періоду. Для прикладу згадаємо синтетичну статтю В. Мушинського «Польські наукові та підтримуючі науку товариства у Львові в 1867 – 1939 роках» (Muszyński, 2001). Також польські дослідники підготували кілька солідних праць енциклопедичного характеру, де окремо відтворено динаміку становлення та особливості функціонування наукових товариств на галицьких теренах. Так, у першій половині 1990-х рр. з'явився «Словник польських наукових товариств», в якому наведено важливу інформацію про всі польські галицькі інституції (Słownik, 1994). Також слід назвати фундаментальну двотомну монографію «Наукові товариства в Польщі: спадщина, культура, наука, традиція», котра складається із 63 нарисів чолових дослідницьких установ. Відзначимо, що помітне місце в цій книзі відведене саме тим інституціям, котрі власну ґенезу простежують з часів галицької автономії (Towarzystwa Naukowe, 2013a; Towarzystwa Naukowe, 2013b).

Період самоуправління став також часом просто дивовижного розквіту наукової періодики, здебільшого польської та української. Дослідники солідарні у визнанні того факту, що саме в Галичині виходила найбільша кількість провідних наукових часописів протягом бездержавної доби наших народів. Як і у випадку із товариствами, палітра польської галицької наукової періодики автономної доби є помітно багатшою за українську. Зрештою, більшість наукових журналів і були органами згаданих вище численних інституцій. Саме у Львові, як столиці краю, виходила більшість знакових для польської науки часописів. Втім, попри загальне розуміння важливості періодики для розвитку та популяризації наукового знання, згаданим часописам здебільшого присвячено поодинокі статейні публікації. Згадаємо розвідки останніх десятиліть про «Przegląd Archeologiczny» (Toczek, 2009), «Miesięcznik Heraldyczny» (Toczek, 2006), «Tydzień» (Toczek, 2002), «Archiwum Naukowe» (Nowacki, 2001), «Sztuku» (Kramarz, 1996). Як бачимо, у вічі впадає відсутність окремих розвідок, присвячених періодиці з точних та природничих дисциплін, що унеможливлює збалансоване представлення видавничого наукового руху. Цілком очікувано, що у фокусі уваги істориків науки перебуває головний фаховий для дослідників минулого польський часопис «Kwartalnik Historyczny». Його бібліографія на сьогодні нараховує поважну кількість статейних розвідок, втім, і за останні десятиліття (Maternicki, 1996; Kriegseisen, 2005; Kolbuszewska, 2007).

Маємо на сьогодні й цілком піонерські спроби відтворити складну багатонаціональну палітру виникнення та функціонування наукової історичної періодики в інтелектуальному просторі

галицької столиці. Йдеться про фундаментальну монографічну студію вже згадуваного А. Точка «Львівське історичне середовище та його внесок в культуру книги та преси (1860 – 1918)» (Toczek, 2013). У ній автор об'єктом свого дослідницького зацікавлення обрав професійну групу з 329 істориків (254 поляки, 51 українець, 14 німців і 10 євреїв), відтворивши їхню співпрацю в періодичних виданнях галицької столиці, та простежив за інтелектуальними змаганнями на їхніх шпальтах.

Згадана вище монографія може слугувати чудовим взірцем для дослідників періодики з інших наукових дисциплін та має стати поштовхом до появи колективного узагальнювального дослідження про наукову періодику в автономній Галичині як певною мірою унікального на терені Центрально-Східної Європи багатокультурного феномену. До речі, доволі багато у цій справі вже зроблено. Насамперед згадаємо фундаментальні бібліографії галицької періодики польських пресознаців, що є надійними дороговказами для істориків науки (Jarowiecki, 2002; Jarowiecki, 2008).

Дарована конституцією політична свобода викликала також динамічний розвиток галицьких вищих шкіл. Онімечені й обмежені в правах, вони не могли повноцінно розвинутися у першій половині XIX ст. (Lundgreen, 2004). Натомість, надання університетам автономії, більшої, ніж до того часу свободи, сприяло їхньому розвиткові, мобілізувало адміністрацію до створення нових кафедр та напрямів навчання, що, зрештою, чисельно збільшувало студентську та професорську корпорації. Цілком виправдано, що в центрі дослідження проблем минулого вищого шкільництва Східної Галичини перебуває найбільш авторитетний навчальний заклад – Львівський університет. Крім вагомості цієї інституції у справі підготовки наукової та адміністративної еліти, увага до головної вищої школи краю підігрівалася також відзначеним у 2011 р. 350-літнім ювілеєм, що його дослідники відраховують від фундаційного акту короля Яна Казимира. Згаданому ювілеєві було присвячено низку конференцій і видань, що помітно активізували студії над львівською альма-матер.

У рамках ювілейних заходів було проведено кілька конференцій, присвячених минулому наукових традицій Львівського університету. Для прикладу згадаємо найбільш цікавий, з огляду на наш дослідницький інтерес, захід «Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність (до 75-ліття створення історичного факультету)», що був організований польськими та українськими колегами, об'єднаними в міжнародній дослідницькій групі «Спільна спадщина. Польська та українська історіографія у Львові в XIX і XX ст.». Матеріали згаданої конференції згодом були опубліковані в колективній монографії та містять чимало вагомих розвідок з минулого історичної науки у стінах Львівського університету автономічної доби (Історія та історики, 2015).

Не стояли осторонь ювілею Львівського університету також краківські вчені, організувавши репрезентативну конференцію. Ефектом цього заходу стала об'ємна колективна монографія (Uniwersytetowi Lwowskiemu, 2011), в якій найбільше місця було відведено існуванню університету в добі автономії. Автори книги послідовно та надзвичайно ретельно розглянули розвиток в університеті всіх наукових галузей, показавши його беззаперечний вплив на поступ польської інтелектуальної культури. При цьому, на жаль, на периферії опинилися українські студії в університеті, про які було згадано лише похапцем, а місцями й відверто тенденційно. Для прикладу наведемо розділ Кшиштофа Стопки, присвячений розвиткові історичних дисциплін у стінах львівської альма-матер. У своєму нарисі краківський дослідник, зупиняючись на проблемі утворення до початку Першої світової війни історичних шкіл в університеті, згадав лише схоларні практики польських професорів (Stopka, 2011: 229). Вказавши, що з наукового семінару М. Грушевського «виводиться ціла генерація українсько-галицьких істориків», К. Стопка так і не сказав нічого про школу видатного історика, а його різнобічну діяльність схарактеризував тенденційно – вповні у дусі польської публіцистики початку XX ст. (Тельвак, 2008: 122–126). Як відомо, сучасні дослідники обґрунтовано говорять про існування у стінах Львівського університету галицької школи українознавців (Тельвак, Педич, 2016).

Значно об'єктивніші оцінки містяться в іншій об'ємній колективній монографії, присвяченій історії та історикам Львівського університету, що стала ефектом співпраці жешувських та львівських науковців (Historia, 2016). І в цій книзі, що охопила минуле інституції до початку Другої сві-

тової війни, періоду його розвитку в автономічну добу було відведено найбільше місця. У праці з подиву гідною ретельністю реконструйовано становлення в стінах університету багатьох галузей історичного знання, вказано на вагомість академічного та наукового доробку львівських професорів і доцентів.

Важливою особливістю сучасних студій над минулим Львівського університету є непоодинокі спроби реконструювати особливості становлення та розвитку наукових напрямків і дисциплін у його стінах. Для прикладу згадаємо дослідження Х. Гарасим'юк (географія) (Harasimiuk, 2012), Є. Старнавського (літературознавство) (Starnawski, 1992), В. Войткєвіч-Рок (Wojtkiewicz-Rok, 1992), І. Савчин (ботаніка) (Sawczyn, 2000), К. Шмида (педагогіка) (Szmyd, 2003), К. Суйка-Зєлінської (право) (Sójka-Zielińska, 2001). У працях цих та інших дослідників Львівський університет постає колискою багатьох наукових традицій наших народів.

Іншою ознакою сучасного етапу історіографії галицької науки є спроба простежити формування наукових шкіл у Львівському університеті. Дослідники наголошують, що саме в період галицької автономії в його стінах постали перші наукові семінари як інституційні підвалини академічних шкіл (Kawalec, 2015). Теоретичний аспект становлення наукових шкіл у Галичині дослідив Томаш Павелєц. Він слушно вказав на хибність сучасної тенденції ототожнювати локальні наукові традиції (приміром, львівська медієвістична школа) та власне наукові школи, котрі завжди формуються довкола визначного вченого-інтелектуала (Pawelec, 2004). Польські дослідники відзначають постання у Львівському університеті одразу кількох наукових шкіл історичного (Maternicki, 2004b; Julkowska, 2015), філософського (Jadczak, 1991), педагогічного (Szmyd, 2003), історико-правового (Pyter, 2010) та ін. профілів.

Даровані цісарською конституцією свободи, також передбачали рівність громадян обох статей в отриманні освіти та провадженні наукових досліджень. Важливі проблеми емансипації науки на теренах Галичини – на прикладі Львівського університету – підняла у своїй змістовній монографії Ядвіга Сухмєль (Suchmiel, 2000). В її книзі акцент, зрозуміло, зроблено на міжвоєнному періоді, коли здобуття жінками наукових ступенів ставало дедалі більш звичною справою. Втім, ґенезу явища, тобто набуття польською й українською наукою «жіночих» рис, авторка простежує від зламу XIX – XX ст. – цьому присвячено перший розділ монографії.

Доба автономії також спричинилася до постання вищого професійного шкільництва. До такого типу вищих шкіл у Східній Галичині належали Львівська політехніка, Сільськогосподарська академія в Дублянах, Ветеринарна академія у Львові та Вища школа лісництва у Львові. Найбільше на сьогодні маємо опрацювань минулого Львівської політехніки. Ця заслужена в історії технічної наукової культури наших народів інституція, подібно до університету, має на сьогодні потужну історіографічну традицію. До столітнього ювілею Львівської політехніки польські дослідники підготували солідну книгу нарисів з її історії за австрійських часів (Popławski, 1992).

Згадані вище Сільськогосподарська академія в Дублянах та Вища школа лісництва у Львові й до сьогодні не мають скільки-небудь помітних опрацювань свого минулого. Наразі можемо згадати заледве декілька статей, що вийшли протягом останніх десятиліть (Lewakowski, 1994; Dzieje, 2001; Dzieje, 2011; Redzik, 2006). Тож створення «біографій» цих інституцій є ще одним актуальним завданням для дослідників галицької науки.

Політична свобода, стабільність державного устрою та права спричинилися до того, що в Галичині постали численні українські, польські та єврейські стипендіальні фундації для підтримки науки та освіти. Саме від конституційної доби, на переконання історіографів, настав перелом у фінансуванні галицької науки. І вкотре можемо аргументовано говорити про більш потужну підтримку громадою польської науки, що, зрештою, не повинно дивувати, з огляду на тогочасні політичні й економічні реалії. Найбільш глибоко проблему фінансування польської науки надалі досліджує знаний краківський учений Юліан Дибєц. Його фактографічно насичені праці, присвячені проблемі «цивілізаційних інвестицій», переконливо показують жертовність польської громади на освітні та наукові справи. Це дало змогу підтримувати численні дослідницькі ініціативи, видавати фахові журнали, фінансувати окремих інтелектуалів тощо (Dybiec, 1995). Меценатську діяльність знаного філантропа Володимира Дідушицького, спрямовану на розвиток галицької науки та культури, відтворив Казимир Карольчак (Karolczak, 1999). Підтримку представниками

міського самоврядування наукових працівників на прикладі столиці краю відтворила Генрика Крамаж (Kramarz, 1995).

Урешті, найбільше на сьогодні написано про провідних діячів галицького наукового життя другої половини XIX – початку XX ст. Ознакою сучасного історіографічного періоду є спроби створення галерей видатних учених за фаховою ознакою. Так, співробітники міжнародного проекту «Багатокультурне історичне середовище Львова в XIX – XX ст.» уклали двотомну колективну монографію «Золота книга історіографії Львова», що містить біограми 75 видатних польських, українських, німецьких, вірменських і єврейських істориків, що творили в автономічну добу (Złota księga, 2007; Złota księga, 2014). Сильветки львівських істориків літератури опрацював Є. Старнавський (Starnawski, 1997). Цікаву спробу збірного портрету професорів-істориків Львівського університету в добу автономії запропонував Є. Матерніцький (Maternicki, 2015a).

З огляду на величезну кількість статейних публікацій про галицьких учених згадаємо лише тих, чиї життєписи здобулися на монографічне чи дисертаційне опрацювання протягом останніх десятиліть. Отож, за останній час з'явилися узагальнювальні наукові біографії таких знаних польських учених, як Антонія Прохаски (Gmerek, 2016), Тадеуша Рутковського (Kramarz, 2001), Казимира Твардовського (Jadczak, 1997), Александра Чоловського (Laszak, 2011), Пшемислава Дамбковського (Nowacki, 2006), Освальда Бальцера (Nowacki, 1998a), Міхала Бобжинського (Łazuga, 2005), Войцеха Кєнтжинського (Korzon, 1993), Францішка Равіту-Гавронського (Koko, 2006) та ін. Звернемо увагу на той важливий факт, що подекуди українські дослідники опрацьовують життєписи польських учених і, навпаки, польські колеги цікавляться біографіями українських інтелектуалів. І якщо в оцінках громадської діяльності деяких видатних галицьких інтелектуалів історики наших народів іноді не погоджуються зі своїми колегами з інших національних шкіл, то загалом бездискусійним є визнання наукових заслуг творців національних «П'ємонтів».

Зрештою, сучасний стан історіографічного знання уможливив цілісний погляд на еволюцію поодиноких дисциплінарних напрямів у науці Східної Галичини автономної доби. Так, наукові традиції львівської медицини узагальнили наукознавці із Ченстохови під керівництвом Беати Завадович (Szkoły, 2012), внесок Галичини у розвиток зоології окреслив Габріель Бженк (Brzęk, 2007), львівські початки польської соціології реконструювали Вікторія Фришковська та Станіслав Косінський (Fryszkowska, Kosiński, 2010), спробу синтетичного погляду на львівське середовище гуманітаріїв запропонував Кристин Матвійовський (Matwijowski, 2006). Найбільше праць на сьогодні присвячено синтетичному осмисленню феномену багатокультурного історіографічного середовища Східної Галичини. Для прикладу згадаємо студії Владислава Серчика (Serczyk, 2005) та Єжи Матерніцького (Maternicki, 2015b).

Висновки. Проведений аналіз дає підставу констатувати значну зацікавленість сучасних учених різноманітними аспектами, формами та практиками наукового життя на східногалицьких теренах у добу автономії. Дослідники одностайні у своїх висновках, що саме Галичина стала місцем народження багатьох галузей науки. Тож на сьогодні маємо вагомі результати у дослідженні інституційного, дисциплінарного та персонального вимірів наукового життя на східних окраїнах Дунайської монархії. Все це уможливлює аргументоване твердження про вагомість внеску Галичини у справу модернізації наукової культури народів регіону.

Водночас поряд із відзначеним поступом у багатьох галузях досліджень галицької науки, низка сюжетів надалі чекає на своїх авторів. Насамперед йдеться про вже згадувану потребу ґрунтовних монографій хоча б провідних наукових інституцій краю (насамперед, Історичного товариства та Національного дому імені Оссолінських), які мали б підсумувати наявну розлогу літературу та збалансовано підійти до проблеми їх впливу на галицьке суспільство. Монографічного опрацювання потребують також провідні наукові часописи (приміром, «Kosmos» і «Eos»), чиї редакції найбільше відзначилися в обговоренні та розв'язанні актуальних проблем наукового руху краю. Вочевидь, недостатньою є увага польських дослідників до наукового життя національних меншин Галичини, насамперед євреїв, також вірмен та німців, чиї компактні громади подекуди творили власну дослідницьку культуру, збагачуючи цим палітру загальногалицького інтелектуального життя. Зрештою, виразно бракує також узагальнювальних студій над минулим багатьох дисциплін, насамперед природничих та технічних, становлення яких значною мірою припадає

саме на автономний період в історії краю. Все це сигналізує про потребу тіснішої кооперації між наукознавцями, узгодження ними своїх пошукових планів і зусиль.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Brzęk, 2007 – Brzęk G. Historia zoologii w Poslce do drugiej wojny światowej. Kraków, 2007. 276 s.

Ciara, 2002 – Ciara S. Archiwa a uniwersytety w Krakowie i Lwowie w latach 1877 – 1918. Warszawa, 2002. 179 s.

Dybiec, 1995 – Dybiec J. Życie naukowe w Galicji doby autonomicznej // Galicja i jej dziedzictwo. Tom 3. Nauka i Oświata. Rzeszów, 1995. S. 35–50.

Dybiec, 2011 – Dybiec J. Nauka w Galicji. Stan i potrzeby badań // Galicja 1772 – 1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań. Rzeszów, 2011. T. 2. S. 267–284.

Dzieje, 2001 – Dzieje Akademii Rolniczej we Wrocławiu. Red. J. Sobota, T. Szulc, J. Tyszkiewicz. Wrocław, 2001. 198 s.

Dzieje, 2011 – Dzieje Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu / Andrzej Kotecki, Tadeusz Szulc, Jakub Tyszkiewicz. Wrocław, 2011. 338 s.

Fita, Świerczyńska, 2006 – Fita S., Świerczyńska D. Towatrzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza 1886–2006. Wrocław, 2006. 248 s.

Fryszkowska, Kosiński, 2010 – Fryszkowska W., Kosiński S. Lwowskie początki socjologii polskiej. Warszawa, 2010. 240 s.

Galicja, 2017 – Galicja. Studia i materiały. 200 lat Ossolineum. Tom 3. Rzeszów, 2017. 515 s.

Gmerek, 2016 – Gmerek S. Antoni Prochaska i jego wkład w rozwój historiografii polskiej. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. UAM dr. hab. Jarosława Nikodema. Poznań, 2016. 232 s.

Harasimiuk, 2012 – Harasimiuk K. A. Dzieje Instytutu Geograficznego w Uniwersytecie Lwowskim w latach 1883–1939. Kraków, 2012. 446 s.

Historia, 2016 – Historia w Uniwersytecie Lwowskim. Badania i nauczanie do 1939 roku. Rzeszów, 2016. 662 s.

Hoszowska, 2011 – Hoszowska M. Ludwik Finkel i Akademia Umiejętności. Z dziejów współpracy naukowej Lwowa i Krakowa na przełomie XIX I XX wieku. Rzeszów, 2011. 217 s.

Hrycaj-Małanicz, 2017 – Hrycaj-Małanicz E. 150 lat Towarzystwa Lekarskiego Lwowskiego // Kurier Galicyjski. 2017. 18.X.

Jadczak, 1991 – Jadczak R. Kazimierz Twardowski: twórca szkoły lwowsko-warszawskiej. Toruń, 1991. 141 s.

Jadczak, 1997 – Jadczak R. Mistrz i jego uczniowie. Warszawa, 1997. 126 s.

Jarowiecki, 2002 – Jarowiecki J. Prasa Lwowska w latach 1864 – 1918. Bibliografija. Kraków, 2002. 311 s.

Jarowiecki, 2008 – Jarowiecki J. Prasa mniejszości narodowych we Lwowie w okresie autonomii Galicji: 1: prasa ukraińska // Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 roku. Kraków-Wrocław 2008. S. 177–186.

Julkowska, 2015 – Julkowska V. Ksawery Liske (1838 – 1891) i jego działania na rzecz profesjonalizacji badań historycznych na Uniwersytecie Lwowskim // Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність (до 75-ліття створення історичного факультету): колективна монографія. Львів, 2015. С. 221–231.

Karolczak, 1999 – Karolczak K. Mecenat kulturlno-naukowy Włodzimierza Dzieduszyckiego (1825 – 1899) // Львів: місто, суспільство, культура. Спеціальний випуск Вісника Львівського університету. Серія історична. 1999. Том 3. S. 316–322.

Kawalec, 2015 – Kawalec A. Seminaria historyczne na Uniwersytecie Lwowskim: podstawy prawne i organizacja (1852 – 1918) // Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність (до 75-ліття створення історичного факультету): колективна монографія. Львів, 2015. С. 342–353.

Kłodnicki, 1995 – Kłodnicki Z. Sto lat Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego // Lud. T. 78. 1995. S. 9–18.

Koko, 2006 – Koko E. Franciszek Rawita-Gawroński (1846 – 1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości. Gdańsk, 2006. 274 s.

Kolbuszewska, 2007 – Kolbuszewska J. Twórczość recenzyjna Tadeusza Korzona na łamach «Kwartalnika Historycznego» // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. Rzeszów, 2007. T. V. S. 255–266.

Korzon, 1993 – Korzon K. Wojciech Kętrzyński (1838 – 1915). Zarys biograficzny. Wrocław, 1993. 315 s.

Kramarz, 1995 – Kramarz H. Mecenat artystyczno-kulturalny samorządu miejskiego we Lwowie u schyłku czasów autonomicznych // Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. T. I: Studia z dziejów Lwowa. Kraków, 1995. S. 43–54.

Kramarz, 1996 – Miesięcznik «Sztuka» (1911 – 1913) w służbie kultury polskiej na kresach // Kraków-Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku. Kraków, 1996. S. 113–126.

Kramarz, 2001 – Kramarz H. Tadeusz Rutowski. Portret pozytywisty i demokraty galicyjskiego. Kraków, 2001. 153 s.

Kriegseisen, 2005 – Kriegseisen W. «Kwartalnik Historyczny» – zarys dziejów czasopisma naukowego // Kwartalnik Historyczny. Rocznik CXII. 2005. № 2. S. 5–27.

Laszak, 2011 – Laszak E. Działalność Aleksandra Czołowskiego (1865 – 1944). Łódź, 2004. 322 s.

Łazuga, 2005 – Łazuga W. Ostatni Stańczyk. Michał Bobrzyński – portret konserwatysty. Toruń, 2005. 322 s.

Lewakowski, 1994 – Lewakowski L. Akademia Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie // Semper Fidelis. 1994. Nr 3. S. 34–52.

Lundgreen, 2004 – Lundgreen P. Uniwersytet Lwowski i jego historycy (1784 – 1914): perspektywa porównawcza niemieckiego i austriackiego rozwoju // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. Tom I. Rzeszów, 2004. S. 101–125.

Lutomierski, 2016 – Lutomierski M. Polskie Towarzystwo Ludoznawcze – Między tradycją a współczesnością // PAUza Akademicka. 2016. N 364–365. S. 9–10.

Maternicki, 1996 – Maternicki J. Miejsce i rola «Kwartalnika Historycznego» w dziejach historiografii polskiej // Historia jako dialog. Rzeszów, 1996. S. 273–290.

Maternicki, 2004a – Maternicki J. Polskie badania nad lwowskim środowiskiem historycznym w XIX – XX w. // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. Tom I. Rzeszów, 2004. S. 29–64.

Maternicki, 2004b – Maternicki J. Polskie szkoły historyczne we Lwowei w XIX w. // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. Tom II. Rzeszów, 2004. S. 23–45.

Maternicki, 2015a – Maternicki J. Portret zbiorowy wykładowców historii nowożytnej w Uniwersytecie Lwowskim (1871/72 – 1917/18) // Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність (до 75-ліття створення історичного факультету): колективна монографія. Львів, 2015. С. 109–121.

Maternicki, 2015b – Maternicki J. Złote lata historiografii polskiej we Lwowie. Rzeszów, 2015. 367 s.

Matwijowski, 2006 – Matwijowski K. Lwowskie środowisko nauk humanistycznych na przełomie XIX i XX wieku // Przegląd nauk historycznych. 2006. R. V, nr 1(9). S. 323–331.

Muszyński, 2001 – Muszyński W. Polskie towarzystwa naukowe i wspierające naukę w latach 1867 – 1939 // Nauka Poska. Jej potrzeby, Organizacja i Rozwój. 2001. Nr 10 (35). S. 72–148.

Nowacki, 1998a – Nowacki R. Oswald Balzer (1858 – 1933). Opole, 1998. 140 s.

Nowacki, 1998b – Nowacki R. Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej we Lwowie. Opole–Kędzierzyn-Koźle, 1998. 161 s.

Nowacki, 2001 – Nowacki R. Książki i czasopisma Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej we Lwowie // Kraków-Lwów: książki-czasopisma-biblioteki. Kraków, 2001. Tom V. S. 126–137.

Nowacki, 2006 – Nowacki R. Wybitni przedstawiciele kultury europejskiej. Przemysław Dąbkowski: uczony, pisarz, podróĪnik. Opole 2006. 233 s.

Nowacki, 2014 – Nowacki R. W murach lwowskiego Archiwum Bernardyńskiego. Opole, 2014. 255 s.

Pawelec, 2004 – Pawelec T. Szkoła czy środowisko? (Lwów i lwowscy historycy – uwagi metodologiczny) // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. Tom II. Rzeszów, 2004. S. 46–60.

Politechnika Lwowska, 1993 – Politechnika Lwowska 1844 – 1945, red. R. Szewalski i in. Wrocław: Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, 1993. 720 s.

Popławski, 1992 – Popławski Z. Dzieje Politechniki Lwowskiej 1844 – 1945. Wrocław, 1992. 811 s.

Przeniosło, 2014 – Przeniosło M. Towarzystwo Pedagogiczne we Lwowie w latach 1868 – 1906 // Studia z historii społeczno-gospodarczej XIX i XX wieku. Łódz, 2014. Tom XIII. S. 47–59.

Pudłowski, 1993 – Pudłowski L. Polskie towarzytwo heraldyczne. Zarys dziejów. 1906 – 1939 // Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. Warszawa, 1993. T. 1 (12). S. 153–172.

Pyter, 2010 – Pyter M. Oswald Balzer i lwowska szkoła historycznoprawna. Lublin, 2010. 322 s.

Pyza, 2010 – Pyza E. 140-lecie Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika // PAUza Akademicka. 2015. N 310. S. 2–3.

Redzik, 2006 – Redzik A. Szkic z dziejów szkolnictwa wyższego we Lwowie // Niepodległość i Pamięć. 2006. № 13/3 (24). S. 93–109.

Sawczyn, 2000 – Sawczyn I. Rozwój botaniki w Uniwersytecie Lwowskim (od końca XVIII w. do roku 1941) // Wiadomości Botaniczne. 2000. Nr 44 (3–4). S. 7–12.

Serczyk, 2005 – Serczyk W. W rezydencji Klio. Lwów historyków XIX i XX wieku // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. Tom III. Rzeszów, 2005. S. 15–22.

Słownik, 1994 – Słownik Polskich Towarzystw Naukowych. Warszawa, 1994. T. II. Cz. 2. 344 s.

Sójka-Zielińska, 2001 – Sójka-Zielińska K. Nauka prawa cywilnego na Uniwersytecie Lwowskim w XIX wieku // Ustrój i prawo w przeszłości dalszej i bliższej. Prace dedykowane prof. dr hab. Stanisławowi Grodziskiemu. Kraków, 2001. S. 441–459.

Starnawski, 1992 – Starnawski J. Zarys dziejów katedr historii literatury polskiej w Uniwersytecie Lwowskim // Analecta. 1992. Nr 2. S. 7–79.

Starnawski, 1997 – Starnawski J. Sylwetki lwowskich historyków literatury. Łódź, 1997. 258 s.

Stopka, 2011 – Stopka Krz. Nauki historyczne na Uniwersytecie Lwowskim // Uniwersytetowi Lwowskiemu dla upamiętnienia trzysta pięćdziesiątej rocznicy jego fundacji. Materiały sesji zorganizowanej w dniach 14–15 stycznia 2011 w Krakowie. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2011. S. 225–266.

Suchmiel, 2000 – Suchmiel J. Działalność naukowa kobiet w Uniwersytecie we Lwowie do roku 1939. Częstochowa, 2000. 370 s.

Szkoły, 2012 – Szkoły lwowska i wileńska – ich wpływ na rozwój medycyny polskiej / Beata Zawadowicz (red.). Częstochowa, 2012. 341 s.

Szkudaj, 2017 – Szkudaj T. Izba Lekarska Lwowska // Medycyna Nowożytna. 1999. № 6/1. S. 153–162.

Szmyd, 2003 – Szmyd K. Twórcy nauk o wychowaniu w środowisku akademickim Lwowa (1860–1939). Rzeszów, 2003. 530 s.

Toczek, 2002 – Toczek A. Problematyka historyczna w literacko-naukowym dodatku «Kuriera Lwowskiego» – «Tydzień» (1893 – 1906) // Rocznik Historii Prasy Polskiej. 2002. R. IV. Z. 2.

Toczek, 2006 – Toczek A. Lwowski «Miesięcznik Heraldyczny» (1908 – 1915) w służbie nauk pomocniczych historii // Kraków-Lwów: książki-czasopisma-biblioteki. Kraków, 2006. Tom VIII. S. 390–401.

Toczek, 2007 – Toczek A. Środowisko historyków lwowskich i jego związki z krakowskim ośrodkiem historycznym (1860 – 1918) // Львів: місто, суспільство, культура. Т. 6: Львів-Краків: діалог міст в історичній ретроспективі. Львів, 2007. С. 295–315.

Toczek, 2009 – Toczek A. Lwowski «Przegląd Archeologiczny» (1876 – 1888), organ Towarzystwa Archeologicznego i c. k. Konserwatorium Pomników // Kraków-Lwów: książki-czasopisma-biblioteki. Kraków, 2009. Tom IX. Część 2. S. 51–59.

Toczek, 2013 – Toczek A. Lwowskie środowisko historyczne i jego wkład w kulturę książki i prasy: (1860 – 1918). Kraków, 2013. 638 s.

Towarzystwa Naukowe, 2013a – Towarzystwa Naukowe w Polsce: dziedzictwo, kultura, nauka, trwanie / Redakcja naukowa Zbigniew Kruszewski. T. 1. Warszawa, 2013. 376 s.

Towarzystwa Naukowe, 2013b – Towarzystwa Naukowe w Polsce: dziedzictwo, kultura, nauka, trwanie / Redakcja naukowa Zbigniew Kruszewski. T. 2. Warszawa, 2013. 341 s.

Uniwersytetowi Lwowskiemu, 2011 – Uniwersytetowi Lwowskiemu dla upamiętnienia trzysta pięćdziesiątej rocznicy jego fundacji. Materiały sesji zorganizowanej w dniach 14-15 stycznia 2011 w Krakowie. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2011. 531 s.

Wojtkiewicz-Rok, 1992 – Wojtkiewicz-Rok W. Dzieje Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1894 – 1918. Wrocław, 1992. 169 p.

Woleński, 2014 – Woleński J. Szkoła Lwowsko-Warszawska z perspektywy historycznej // Przegląd Pedagogiczny. 2014. № 1. S. 9–18.

Zima, 2011 – Zima I. Aleksander Czołowski 1865 – 1944, luminarz lwowskiej kultury. Gdynia, 2011. 324 s.

Złota księga, 2007 – Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku. T. I. Rzeszów, 2007. 560 s.

Złota księga, 2014 – Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku. T. II. Rzeszów, 2014. 616 s.

Історія та історики, 2015 – Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність (до 75-ліття створення історичного факультету): колективна монографія. Львів, 2015. 412 с.

Тельвак, 2008 – Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). Київ–Дрогобич, 2008. 494 с.

Тельвак, Педич, 2016 – Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. Львів, 2016. 440 с.

REFERENCES

Brzęk, 2007 – Brzęk G. Historia zoologii w Poslce do drugiej wojny światowej [History of zoology in Poland until the Second World War]. Kraków, 2007. 276 s. [in Polish]

Ciara, 2002 – Ciara S. Archiwa a uniwersytety w Krakowie i Lwowie w latach 1877 – 1918 [Archives and universities in Krakow and Lviv in 1877 – 1918]. Warszawa, 2002. 179 s. [in Polish]

Dybiec, 1995 – Dybiec J. Życie naukowe w Galicji doby autonomicznej [Scientific life in Galicia in the autonomous period] // Galicia and its heritage. Vol. 3. Science and Education. Rzeszów, 1995. S. 35–50. [in Polish]

Dybiec, 2011 – Dybiec J. Nauka w Galicji. Stan i potrzeby badań [Science in Galicia. Condition and needs of research] // Galicja 1772 – 1918. Methodological problems, state and needs of research. Rzeszów, 2011. Vol. 2. S. 267–284. [in Polish]

Dzieje, 2001 – Dzieje Akademii Rolniczej we Wrocławiu [History of the Agricultural University in Wroclaw]. Red. J. Sobota, T. Szulc, J. Tyszkiewicz. Wrocław, 2001. 198 s. [in Polish]

Dzieje, 2011 – Dzieje Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu [History of the University of natural science in Wrocław] / Andrzej Kotecki, Tadeusz Szulc, Jakub Tyszkiewicz. Wrocław, 2011. 338 s. [in Polish]

Fita, Świerczyńska, 2006 – Fita S., Świerczyńska D. Towatrzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza 1886 – 2006 [Adam Mickiewicz Literary society in 1886 – 2006]. Wrocław, 2006. 248 s. [in Polish]

Fryszkowska, Kosiński, 2010 – Fryszkowska W., Kosiński S. Lwowskie początki socjologii polskiej [Lviv beginnings of Polish sociology]. Warszawa, 2010. 240 s. [in Polish]

Galicja, 2017 – Galicia. Studies and materials. 200 years of Ossolineum. Vol. 3. Rzeszów, 2017. 515 s. [in Polish]

Gmerek, 2016 – Gmerek S. Antoni Prochaska i jego wkład w rozwój historiografii polskiej. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. UAM dr. hab. Jarosława Nikodema [Antoni Prochaska and his contribution to the development of Polish historiography. Doctoral dissertation written under the supervision of prof. UAM dr. hab. Jaroslaw Nikodem]. Poznań, 2016. 232 s. [in Polish]

Harasimiuk, 2012 – Harasimiuk K. A. Dzieje Instytutu Geograficznego w Uniwersytecie Lwowskim w latach 1883 – 1939 [History of the Geographic Institute at the University of Lviv in the years 1883 – 1939]. Kraków, 2012. 446 s. [in Polish]

Historia, 2016 – Historia w Uniwersytecie Lwowskim. Badania i nauczanie do 1939 roku [History at the University of Lviv. Research and teaching until 1939]. Rzeszów, 2016. 662 s. [in Polish]

Hoszowska, 2011 – Hoszowska M. Ludwik Finkel i Akademia Umiejętności. Z dziejów współpracy naukowej Lwowa i Krakowa na przełomie XIX I XX wieku [Ludwik Finkel and the Academy of Science. From the history of scientific cooperation between Lviv and Krakow at the turn of the 19th and the beginning of the 20th century]. Rzeszów, 2011. 217 s. [in Polish]

Hrycaj-Małanicz, 2017 – Hrycaj-Małanicz E. 150 lat Towarzystwa Lekarskiego Lwowskiego [150 years of the Lviv Medical Society] // Galician courier. 2017. 18.X. [in Polish]

Istoriia ta istoryky, 2015 – Istoriia ta istoryky u Lvivskomu universyteti: tradytsii ta suchasnist (do 75-littia stvorennia istorychnoho fakultetu): kolektyvna monohrafiia [History and historians at Lviv University: traditions and modernity (to the 75th anniversary of the creation of the historical faculty): a collective monograph]. Lviv, 2015. 412 s. [in Ukrainian]

Jadczak, 1991 – Jadczak R. Kazimierz Twardowski: twórca szkoły lwowsko-warszawskiej [Kazimierz Twardowski: creator of the Lviv-Warsaw school]. Toruń, 1991. 141 s. [in Polish]

Jadczak, 1997 – Jadczak R. Mistrz i jego uczniowie [The teacher and his students]. Warszawa, 1997. 126 s. [in Polish]

Jarowiecki, 2002 – Jarowiecki J. Prasa Lwowska w latach 1864 – 1918. Bibliografija [The Lviv press in 1864 – 1918. Bibliography]. Kraków, 2002. 311 s. [in Polish]

Jarowiecki, 2008 – Jarowiecki J. Prasa mniejszości narodowych we Lwowie w okresie autonomii Galicji: 1: prasa ukraińska [Press of national minorities in Lviv during the Galician autonomy: 1: Ukrainian press] // The history of the Polish press in Lviv until 1945. Kraków-Wrocław 2008. S. 177–186. [in Polish]

Julkowska, 2015 – Julkowska V. Ksawery Liske (1838 – 1891) i jego działania na rzecz profesjonalizacji badań historycznych na Uniwersytecie Lwowskim [Ksawery Liske (1838 – 1891) and his activities for the professionalization of historical research at the University of Lviv] // History and historians at Lviv University: traditions and modernity (to the 75th anniversary of the creation of the historical faculty): a collective monograph. Lviv, 2015. S. 221–231. [in Polish]

Karolczak, 1999 – Karolczak K. Mecenat kulturlno-naukowy Włodzimierza Dzieduszyckiego (1825 – 1899) [Cultural and scientific patron of Włodzimierz Dzieduszycki (1825 – 1899)] // Lviv: city, society, culture. Special Issue of the Visnyk of Lviv University. The series is historic. 1999. Vol. 3. S. 316–322. [in Polish]

Kawalec, 2015 – Kawalec A. Seminaria historyczne na Uniwersytecie Lwowskim: podstawy prawne i organizacja (1852 – 1918) [Historical seminars at the University of Lviv: legal bases and organization (1852 – 1918)] // History and historians at Lviv University: traditions and modernity (to the 75th anniversary of the creation of the historical faculty): a collective monograph. Lviv, 2015. S. 342–353. [in Polish]

Kłodnicki, 1995 – Kłodnicki Z. Sto lat Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego [A hundred years of the Polish Ethnological Society] // People. T. 78. 1995. S. 9–18. [in Polish]

Koko, 2006 – Koko E. Franciszek Rawita-Gawroński (1846 – 1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości [Franciszek Rawita-Gawroński (1846 – 1930) towards Ukraine and its past]. Gdańsk, 2006. 274 s. [in Polish]

Kolbuszewska, 2007 – Kolbuszewska J. Twórczość recenzyjna Tadeusza Korzona na łamach «Kwartalnika Historycznego» [Review works of Tadeusz Korzon in the pages of the «Kwartalnika Historycznego»] // Lviv's multicultural historical environment in the 19th and 20th centuries. Rzeszów, 2007. Vol. V. S. 255–266. [in Polish]

Korzon, 1993 – Korzon K. Wojciech Kętrzyński (1838 – 1915). Zarys biograficzny [Wojciech Kętrzyński (1838 – 1915). Biographical outline]. Wrocław, 1993. 315 s. [in Polish]

Kramarz, 1995 – Kramarz H. Mecenat artystyczno-kulturalny samorządu miejskiego we Lwowie u schyłku czasów autonomicznych [Artistic and cultural patronage of the city self-government in Lviv at the end of autonomous period] // Lviv: city – society – culture. Vol. I: Studies in the history of Lviv. Kraków, 1995. S. 43–54. [in Polish]

Kramarz, 1996 – Miesięcznik «Sztuka» (1911 – 1913) w służbie kultury polskiej na kresach [Monthly magazine «Sztuka» (1911 – 1913) at the service of Polish culture in the borderlands] // Krakow-Lviv: books, magazines, libraries of the 19th and 20th centuries. Kraków, 1996. S. 113–126. [in Polish]

Kramarz, 2001 – Kramarz H. Tadeusz Rutowski. Portret pozytywisty i demokraty galicyjskiego [Tadeusz Rutowski. Portrait of a positivist and a democrat from Galicia]. Kraków, 2001. 153 s. [in Polish]

Kriegseisen, 2005 – Kriegseisen W. «Kwartalnik Historyczny» – zarys dziejów czasopisma naukowego [«Kwartalnik Historyczny» – an outline of the history of a scientific journal] // Historical Quarterly. Vol. CXII. 2005. № 2. S. 5–27. [in Polish]

Laszak, 2011 – Laszak E. Działalność Aleksandra Czołowskiego (1865 – 1944) [Activities of Aleksander Czołowski (1865 – 1944)]. Łódź, 2004. 322 s. [in Polish]

Łazuga, 2005 – Łazuga W. Ostatni Stańczyk. Michał Bobrzyński – portret konserwatysty [Michał Bobrzyński – portrait of a conservative]. Toruń, 2005. 322 s. [in Polish]

Lewakowski, 1994 – Lewakowski L. Akademia Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie [Academy of Veterinary Medicine in Lviv] // Semper Fidelis. 1994. Nr. 3. S. 34–52. [in Polish]

Lundgreen, 2004 – Lundgreen P. Uniwersytet Lwowski i jego historycy (1784 – 1914): perspektywa porównawcza niemieckiego i austriackiego rozwoju [Lviv University and its historians (1784 – 1914): a comparative perspective of German and Austrian development] // Lviv's multicultural historical environment in the 19th and 20th centuries. Vol. I. Rzeszów, 2004. S. 101–125. [in Polish]

Lutomierski, 2016 – Lutomierski M. Polskie Towarzystwo Ludoznawcze – Między tradycją a współczesnością [Polish Ethnological Society – Between tradition and modernity] // PAUza Akademicka. 2016. Nr. 364–365. S. 9–10. [in Polish]

Maternicki, 1996 – Maternicki J. Miejsce i rola «Kwartalnika Historycznego» w dziejach historiografii polskiej [The place and role of the «Historical Quarterly» in the history of Polish historiography] // Historia jako dialog [History as a dialogue]. Rzeszów, 1996. S. 273–290. [in Polish]

Maternicki, 2004a – Maternicki J. Polskie badania nad lwowskim środowiskiem historycznym w XIX – XX w. [Polish research on the Lviv historical environment in the 19th–20th centuries] // Lviv's multicultural historical environment in the 19th and 20th centuries. Vol. I. Rzeszów, 2004. S. 29–64. [in Polish]

Maternicki, 2004b – Maternicki J. Polskie szkoły historyczne we Lwowie w XIX w. [Polish Historical Schools in Lviv in the 19th Century] // Lviv's multicultural historical environment in the 19th and 20th centuries. Vol. II. Rzeszów, 2004. S. 23–45. [in Polish]

Maternicki, 2015a – Maternicki J. Portret zbiorowy wykładowców historii nowożytnej w Uniwersytecie Lwowskim (1871/72 – 1917/18) [Collective portrait of lecturers of modern history at the University of Lviv (1871/72 – 1917/18)] // History and historians at Lviv University: traditions and modernity (to the 75th anniversary of the creation of the historical faculty): a collective monograph. Lviv, 2015. S. 109–121. [in Polish]

Maternicki, 2015b – Maternicki J. Złote lata historiografii polskiej we Lwowie [Golden years of Polish historiography in Lviv]. Rzeszów, 2015. 367 s. [in Polish]

Matwijowski, 2006 – Matwijowski K. Lwowskie środowisko nauk humanistycznych na przełomie XIX i XX wieku [Humanistic environment at the turn of the 19th and 20th centuries in Lviv] // Review of historical sciences. 2006. Vol. V, nr 1(9). S. 323–331. [in Polish]

Muszyński, 2001 – Muszyński W. Polskie towarzystwa naukowe i wspierające naukę w latach 1867 – 1939 [Polish scientific societies and supporting science in 1867 – 1939] // Science Poland. It's needs, organization and development. 2001. Nr 10 (35). S. 72–148. [in Polish]

Nowacki, 1998a – Nowacki R. Oswald Balzer (1858 – 1933) [Oswald Balzer (1858 – 1933)]. Opole, 1998. 140 s. [in Polish]

Nowacki, 1998b – Nowacki R. Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej we Lwowie [Society for Supporting Polish Science in Lviv]. Opole–Kędzierzyn-Koźle, 1998. 161 s. [in Polish]

Nowacki, 2001 – Nowacki R. Książki i czasopisma Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej we Lwowie [Books and magazines of the Association for Supporting Polish Science in Lviv] // Krakow-Lviv: book-magazine-library. Kraków, 2001. Vol. V. S. 126–137. [in Polish]

Nowacki, 2006 – Nowacki R. Wybitni przedstawiciele kultury europejskiej. Przemysław Dąbkowski: uczony, pisarz, podróżnik [Outstanding representatives of European culture. Przemysław Dąbkowski: scholar, writer, traveler]. Opole, 2006. 233 s. [in Polish]

Nowacki, 2014 – Nowacki R. W murach lwowskiego Archiwum Bernardyńskiego [In the walls of the Lviv Archives of Bernardyński]. Opole, 2014. 255 s. [in Polish]

Pawelec, 2004 – Pawelec T. Szkoła czy środowisko? (Lwów i lwowscy historycy – uwagi metodologiczny) [School or environment? (Lviv and Lviv historians – methodological remarks)] // Lviv's multicultural historical environment in the 19th and 20th centuries. Vol. II. Rzeszów, 2004. S. 46–60. [in Polish]

Politechnika Lwowska, 1993 – Politechnika Lwowska 1844 – 1945 [Lviv Polytechnics 1844 – 1945], red. R. Szewalski i in. Wrocław, 1993. 720 s. [in Polish]

Popławski, 1992 – Popławski Z. Dzieje Politechniki Lwowskiej 1844 – 1945 [History of Lviv Polytechnic 1844 – 1945]. Wrocław, 1992. 811 s. [in Polish]

Przeniosło, 2014 – Przeniosło M. Towarzystwo Pedagogiczne we Lwowie w latach 1868 – 1906 [Pedagogical Society in Lviv in 1868 – 1906] // Studies in the socio-economic history of the 19th and 20th centuries. Łódz, 2014. Vol. XIII. S. 47–59. [in Polish]

Pudłowski, 1993 – Pudłowski L. Polskie towarzytwo heraldyczne. Zarys dziejów. 1906 – 1939 [Polish heraldic society. Outline of history. 1906 – 1939] // Yearbook of the Polish Heraldic Society. Warszawa, 1993. Vol. 1 (12). S. 153–172. [in Polish]

Pyter, 2010 – Pyter M. Oswald Balzer i lwowska szkoła historycznoprawna [Oswald Balzer and the Lviv historical and legal school]. Lublin, 2010. 322 s. [in Polish]

Pyza, 2010 – Pyza E. 140-lecie Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika [140th Anniversary of the Polish Society of Naturalists Copernicus] // PAUza Akademicka. 2015. N 310. S. 2–3. [in Polish]

Redzik, 2006 – Redzik A. Szkic z dziejów szkolnictwa wyższego we Lwowie [A sketch of the history of higher education in Lviv] // Independence and Remembrance. 2006. № 13/3 (24). S. 93–109. [in Polish]

Sawczyn, 2000 – Sawczyn I. Rozwój botaniki w Uniwersytecie Lwowskim (od końca XVIII w. do roku 1941) [The development of botany at the University of Lviv (from the late 18th century to 1941)] // Botanical News. 2000. Nr 44 (3–4). S. 7–12. [in Polish]

Serczyk, 2005 – Serczyk W. W rezydencji Klio. Lwów historyków XIX i XX wieku [In the residence of Clio. Lviv historians of the nineteenth and twentieth centuries] // Lviv's multicultural historical environment in the 19th and 20th centuries. Vol. III. Rzeszów, 2005. S. 15–22. [in Polish]

Słownik, 1994 – Słownik Polskich Towarzystw Naukowych [Dictionary of Polish Scientific Societies]. Warszawa, 1994. T. II. Part. 2. 344 s. [in Polish]

Sójka-Zielińska, 2001 – Sójka-Zielińska K. Nauka prawa cywilnego na Uniwersytecie Lwowskim w XIX wieku [The science of civil law at the University of Lviv in the nineteenth century] // Ustrój i prawo w przeszłości dalszej i bliższej. Prace dedykowane prof. dr hab. Stanisławowi Grodziskiemu [The regime and law in the past further and closer. Works dedicated to prof. dr hab. Stanisław Grodzisky]. Kraków, 2001. S. 441–459. [in Polish]

Starnawski, 1992 – Starnawski J. Zarys dziejów katedr historii literatury polskiej w Uniwersytecie Lwowskim [An outline of the history of the department of the History of Polish literature at the University of Lviv] // Analecta. 1992. Nr 2. S. 7–79. [in Polish]

Starnawski, 1997 – Starnawski J. Sylwetki lwowskich historyków literatury [Silhouettes of Lviv literature historians]. Łódż, 1997. 258 s. [in Polish]

Stopka, 2011 – Stopka Krz. Nauki historyczne na Uniwersytecie Lwowskim [Historical studies at the University of Lviv] // Uniwersytetowi Lwowskiemu dla upamiętnienia trzysta pięćdziesiątej rocznicy jego fundacji. Materiały sesji zorganizowanej w dniach 14–15 stycznia 2011 w Krakowie [Lviv University to commemorate the three hundred fiftieth anniversary of its foundation. Materials of the session organized on January 14–15, 2011 in Krakow]. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2011. S. 225–266. [in Polish]

Suchmiel, 2000 – Suchmiel J. Działalność naukowa kobiet w Uniwersytecie we Lwowie do roku 1939 [Scientific activity of women at the University of Lviv until 1939]. Częstochowa, 2000. 370 s. [in Polish]

Szkoły, 2012 – Szkoły lwowska i wileńska – ich wpływ na rozwój medycyny polskiej [Lviv and Vilnius schools – their influence on the development of Polish medicine] / Beata Zawadowicz (red.). Częstochowa, 2012. 341 s. [in Polish]

Szkudaj, 2017 – Szkudaj T. Izba Lekarska Lwowska [Lviv Medical Board] // Modern Medicine. 1999. № 6/1. S. 153–162. [in Polish]

Szmyd, 2003 – Szmyd K. Twórcy nauk o wychowaniu w środowisku akademickim Lwowa (1860 – 1939) [Creators of education in the academic environment of Lviv (1860 – 1939)]. Rzeszów, 2003. 530 s. [in Polish]

Telvak, 2008 – Telvak V. Tvorcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykiv (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia) [Creative heritage of Mykhailo Hrushevsky in the estimations of his contemporaries (the end of the 19th and the 30th years of the 20th century)]. Kyiv–Drohobych, 2008. 494 s. [in Ukrainian]

Telvak, Pedych, 2016 – Telvak V., Pedych V. Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho [Lviv historical school of Mykhailo Hrushevsky]. Lviv, 2016. 440 s. [in Ukrainian]

Toczek, 2002 – Toczek A. Problematyka historyczna w literacko-naukowym dodatku «Kuriera Lwowskiego» – «Tydzień» (1893 – 1906) [Historical issues in the literary and scientific supplement of «Kuriera Lwowskiego» – «Tydzień» (1893 – 1906)] // Yearbook of the History of the Polish Press. 2002. R. IV. Z. 2. S. 113–122. [in Polish]

Toczek, 2006 – Toczek A. Lwowski «Miesięcznik Heraldyczny» (1908 – 1915) w służbie nauk pomocniczych historii [Lviv «Miesięcznik Heraldyczny» (1908 – 1915) in the service of auxiliary sciences of history] // Krakow--Lviv: book-magazine-library. Kraków, 2006. Vol. VIII. S. 390–401. [in Polish]

Toczek, 2007 – Toczek A. Środowisko historyków lwowskich i jego związki z krakowskim ośrodkiem historycznym (1860 – 1918) [The environment of Lviv historians and its connections with the Krakow historical center (1860 – 1918)] // Lviv: city, society, culture. Vol. 6: Lviv-Krakow: the dialogue of cities in the historical retrospective. Lviv, 2007. pp. 295–315. [in Polish]

Toczek, 2009 – Toczek A. Lwowski «Przegląd Archeologiczny» (1876 – 1888), organ Towarzystwa Archeologicznego i c. k. Konserwatorium Pomników [Lviv «Przegląd Archeologiczny» (1876 – 1888), organ of the Archaeological Society and c. K. Conservatory of Monuments] // Krakow-Lviv: book-magazine-library. Kraków, 2009. Vol. IX. Part 2. S. 51–59. [in Polish]

Toczek, 2013 – Toczek A. Lwowskie środowisko historyczne i jego wkład w kulturę książki i prasy: (1860 – 1918) [Lviv historical environment and its contribution to the culture of the book and the press: (1860 – 1918)]. Kraków, 2013. 638 s. [in Polish]

Towarzystwa Naukowe, 2013a – Towarzystwa Naukowe w Polsce: dziedzictwo, kultura, nauka, trwanie [Scientific Societies in Poland: heritage, culture, science, duration] / Redakcja naukowa Zbigniew Kruszewski. Vol. 1. Warszawa, 2013. 376 s. [in Polish]

Towarzystwa Naukowe, 2013b – Towarzystwa Naukowe w Polsce: dziedzictwo, kultura, nauka, trwanie [Scientific Societies in Poland: heritage, culture, science, duration] / Redakcja naukowa Zbigniew Kruszewski. Vol. 2. Warszawa, 2013. 341 s. [in Polish]

Uniwersytetowi Lwowskiemu, 2011 – Uniwersytetowi Lwowskiemu dla upamiętnienia trzysta pięćdziesiątej rocznicy jego fundacji. Materiały sesji zorganizowanej w dniach 14–15 stycznia 2011 w Krakowie [Lviv University to commemorate the three hundred fiftieth anniversary of its foundation. Materials of the session organized on January 14–15, 2011 in Krakow]. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2011. 531 s. [in Polish].

Wojtkiewicz-Rok, 1992 – Wojtkiewicz-Rok W. Dzieje Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1894 – 1918 [History of the Faculty of Medicine of the University of Lviv in 1894 – 1918]. Wrocław, 1992. 169 p. [in Polish]

Woleński, 2014 – Woleński J. Szkoła Lwowsko-Warszawska z perspektywy historycznej [Lviv-Warsaw School from a historical perspective] // Pedagogical Review. 2014. № 1. S. 9–18. [in Polish]

Zimaб 2011 – Zima I. Aleksander Czołowski 1865 – 1944, luminarz lwowskiej kultury [Aleksander Czołowski 1865 – 1944, luminary of Lviv culture]. Gdynia, 2011. 324 s. [in Polish]

Złota księga, 2007 – Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku [The Golden Book of Lviv historiography in the 19th and 20th centuries]. Vol. I. Rzeszów, 2007. 560 s. [in Polish]

Złota księga, 2014 – Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku [The Golden Book of Lviv historiography in the 19th and 20th centuries]. Vol. II. Rzeszów, 2014. 616 s. [in Polish]

Стаття надійшла до редакції 12.04.2018 р.

Рецензії

УДК 94 (477.83)

Богдан ЯНИШИН,
orcid.org/0000-0003-0386-2530
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України (Київ, Україна), bogdanyanyshyn@gmail.com

Bohdan YANYSHYN,
Ph D (History), Senior Research Fellow of Department of History of Ukraine of the XIX – early XX cc., Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine), bogdanyanyshyn@gmail.com

THE OSSOLINEUM: A NEW HISTORIOGRAPHIC GENERALIZATION (GALICJA. STUDIES AND MATERIALS. 200 YEARS OF THE OSSOLINEUM. VOLUME 3. RZESZOW, 2017. 515 p.)

ОССОЛІНЕУМ: НОВЕ ІСТОРІОГРАФІЧНЕ УЗАГАЛЬНЕННЯ (GALICJA. STUDIA I MATERIALY. 200 LAT OF OSSOLINEUM. VOLUME 3. RZESZOW, 2017. 515 p.)

У 2017 р. побачив світ третій том часопису Інституту історії Жешувського університету «Galicja. studia i materiaiy», присвячений двохсотліттю діяльності Оссолінеуму (польською – Zaklad Narodowy imienia Ossolicskich) – установи, яка отримала свою назву на честь засновника Юзефа Максиміліана Оссолінського та дала життя багатьом польським інституціям, що опікувалися чи не всіма сферами культурного життя в Галичині.

Відзначимо, що редакторам видання вдалося підібрати професійний дослідницький склад, запросивши до співпраці істориків з Польщі та України, котрі представили різноманітні дослідницькі осередки (Вроцлав, Варшава, Краків, Жешув, Львів, Дрогобич) та вже мають у своєму доробку пов'язані з тематикою видання солідні праці. Це якнайкраще відобразилося на рівні цього тому часопису, заповненому справді вартісними текстами, що містять багато нового матеріалу і відкривають нам незнані риси у, здавалося б, такому вже добре відомому історіографічному образі Оссолінеуму. Цінністю зібраних текстів є їхня тематична різноплановість і жанрова різноманітність. Адже автори, реалізуючи часто відмінні наративні стратегії, нерідко звертаються до одних і тих же сюжетів з різних сторін, тим самим ніби створюючи стереоскопічну картину цієї найповажнішої східногалицької польської інституції.

Добре продуманою є структура видання. Матеріали систематизовано за рубриками: «Дослідження і статті», «Матеріали», «Рецензії» та «Хроніка», а завершує ювілейну книгу бібліографія з історії Галичини за 2012 р.

Відкриває третій том часопису праця Мацея Матвійова (Вроцлавський університет) «Вогні та тіні літературної кураторії Любомирських в Національному Закладі ім. Оссолінських у Львові в 1827 – 1944 рр.». Автор добре відомий своїми оригінальними дослідженнями про Анджея Любомирського, а також про діяльність Оссолінеуму в часи Другої світової війни та боротьби за спадщину Закладу протягом 1945 – 1948 рр. У цьому нарисі М. Матвійов зосередився на висвітленні діяльності інституту кураторів, до завдань яких належали, окрім провадження наукової роботи, нагляд за загальною діяльністю установи та забезпечення фінансової незалежності Закладу. Автор успішно намагається розібратися у тонкощах взаємодії та розмежування посадових обов'язків кураторів і директорів інституції, що часом породжувало гострі протистояння. А відзначаючи безсумнівні заслуги Любомирських у збагаченні мистецьких колекцій Закладу, М. Матвійов вказує і на негативні моменти адміністрування родини в Оссолінеумі, адже інколи її представники трактували садибу як приватну оселю, приймаючи нерідко непродумані рішення, що не найкраще відбивалося на потребах установи, яка водночас була бібліотекою та музеєм.

Наступним у часописі опубліковано дослідження історика права з Варшавського університету Адама Редзіка під назвою «З історії економічної кураторії Національного Закладу ім. Оссолінських у Львові – про правову суперечку (і чи тільки про це?)». Відзначимо новаторський характер студії, адже вперше, у величезному масиві літератури з історії Закладу, з'явилася праця такого типу. Як зізнається сам автор, це дослідження розпочалося випадково – з прочитаного на сторінках часопису «Gios Prawa» за 1937 р. судового вироку у кримінальній справі очільника економічної кураторії Оссолінеуму. Для того, щоби розібратися у цьому питанні, автор, з ретельністю професійного слідчого, вивчив історію створення і діяльності економічної кураторії й обставини порушення судової справи та ходу слідства. По суті, це була справа з визначення пріоритету при призначенні голови економічної кураторії, що розпочалася після смерті у 1930 р. її тодішнього очільника Міхаля Байера, який не залишив по собі нащадків. Проблема полягала в тому, що згідно із заповітом Ю. М. Оссолінського, керувати економічним сектором міг чоловік – представник однієї з визначених родин (Бронєвіцких, Баєрів, Коженьовських або Ледуховських) – визнаний старшим при визначенні наслідування. У тому випадку, якби ця особа була незаконнонародженою дитиною, вона могла згодом легітимізувати свій статус через шлюб матері з біологічним батьком. У цьому протистоянні, що тривало з 1931 до 1937 р., через всі судові інстанції пройшли два представники сім'ї Ледуховських – Мєчислав та Станіслав. Як зазначає автор, хід подій і аргументів, висунутих його учасниками, породжують сумніви в тому, чи ця суперечка була лише правовою, адже в ній зачіпалися численні сімейно-моральні аспекти, оскільки суди повинні були неодноразово звертатися до питання про права незаконнонароджених, а згодом легітимованих дітей.

Наступне дослідження Ґжеґожа П. Банбяка з Варшавського університету стосується питань меценатства Національного Закладу ім. Оссолінських в XIX ст. Автор підняв дуже цікаву тему, адже, як відомо, Оссолінеум сам був плодом громадської жертовності, який представники польської культурної еліти заснували на початку XIX ст. як незалежну й аполітичну науково-мистецьку інституцію. Таке ідеологічно індиферентне позиціонування дозволяло уникати політичного тиску та виконувати важливу роль у збереженні національної ідентичності, вихованні інтелігенції та нагромадженні й збереженні спадщини «народу без держави».

У своєму тексті автор роздумує над феноменом меценатства, вивчає традиції цієї діяльності, виокремлює його характерні національні особливості. І на цьому тлі більш детально розглядає ініціативу закладання Оссолінеуму та, зокрема, створення Музею князів Любомирських як його невід'ємної частини. Реалізація цих проектів стала можливою завдяки меценатській діяльності, що реалізовувалася під гаслом: «Майбутнє – минулому». Значну частину дослідження Ґжеґожа П. Банбяка присвячено також меценатській діяльності самого Оссолінеуму, під патронатом і за кошти якого здійснювалося багато важливих науково-культурницьких акцій.

Стаття Божени Фігєли з Національного музею Перемишльської землі присвячена створеним у Пшеворську князями Любомирськими історичній, мистецькій та книжковій приватним колекціям. У результаті укладеного в 1823 р. договору між Юзефом Максиміліаном Оссолінським та Генриком Любомирським, було створено Музей князів Любомирських, основою якого й стала пшеворська колекція. Протягом 1826 – 1870 рр. Генрик Любомирський та його син Єжи збагатили бібліотеку Оссолінеуму цінними рукописними та книжковими зібраннями, а музей – колекціями творів мистецтва, нумізматики, військових відзнак і зброї. Представленню ґенези та характеристики пшеворських колекцій передує короткий біографічний нарис про Генрика Любомирського та історико-правовий аналіз згадуваного договору.

Агнєшка Франчик-Цегла із Національного Закладу ім. Оссолінських у Вроцлаві представила огляд книжкової колекції бібліотеки ім. Гвалберта Павліковського, яка на умовах окремого фонду і під власною назвою перейшла до Оссолінеуму у 1921 р. Авторка зосередилася на описі долі та функціонування книгозбірні родини Павліковських, започаткованої Гвалбертом Павліковським (1792 – 1852). Основа колекції нагромаджувалася в Медиці, згодом була перенесена до Львова. Особливий акцент авторка робить на драматичній долі бібліотеки в роки Другої світової війни та в повоєнний час.

Лідія Лазурко з Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка у дослідженні «Часопис Національної бібліотеки імені Оссолінських у Львові в XIX столітті»

представила історію діяльності першого власного видавничого наукового проекту Закладу, який з перервами різної тривалості виходив протягом 1828 – 1869 рр. Головною метою цього часопису була популяризація науки і культури у польському суспільстві, що в умовах бездержавності було розділене між різними імперіями. Авторка висвітлює історію видання крізь призму діяльності його редакторів і аналізує змістове наповнення чисел часопису. Такий підхід дав можливість створити достатньо повне уявлення про перші спроби започаткувати у Львові науковий журнал, про труднощі, пов'язані з його провадженням, про тематичне спрямування та особливості сприйняття цього видання читацькою аудиторією.

Ірина Глушик з Львівського національного університету ім. Івана Франка представила дослідження про наукову співпрацю між Августом Бєльовським та Іваном Вагилевичем, що тривала понад три десятиліття і отримала суперечливі оцінки в історичній літературі. Головною сферою діяльності вчених був Оссолінеум – найперше як бібліотека, якою обидва користувалися в часи студентства, а згодом – як основне місце їхньої праці. А. Бєльовський розпочинав тут свою кар'єру як скриптор, згодом був кустошем, а потім і директором Закладу. І. Вагилевич же формально працював в Оссолінеумі менше року, проте брав участь у великій кількості його видавничих проектів. Єднали польського й українського колег також науковий інтерес до пам'яток давньої слов'янської літератури та тривала робота над «Словником польської мови» С. Б. Лінде. Ірина Глушик акцентує на позитивних моментах співпраці А. Бєльовського та І. Вагилевича, які, удосконалюючи механізм функціонування бібліотеки Оссолінеуму, а на початку 60-х рр. XIX ст. також і архіву ради Львова, робили перші кроки в напрямі професіоналізації та інституціоналізації історичної науки у столиці галицького краю.

Йоанна Пісуліньска з Жешувського університету підготувала дослідження про історичні студії одного з кураторів Закладу Мавриція Дідушицького. Він був аматором історії, автором праць, більшість з яких стосувалася минулого католицької церкви. Останню М. Дідушицький вважав найважливішою частиною історії людства. Як прихильник визнання абсолютного авторитету Папи, він підкреслював передовсім особливу прив'язаність польського народу до католицької віри та доводив слушність тієї вірності і поваги, що їх виявляла польська церква Апостольській столиці. А оскільки йому насамперед йшлося про переконливість власного бачення минулого, то дотримання засад об'єктивізму та критичності М. Дідушицький вважав за не надто важливі для себе вимоги.

Лідія Міхальська-Браха з університету Яна Кохановського в Кєльцях подала кілька зауваг на тему ініціативи формування у львівському Оссолінеумі «сибірської бібліотеки», як окремого відділу пам'яток і спогадів з історії поляків у Сибіру в XIX ст. Цю пропозицію ще в часи Першої світової війни висунув Зигмунд Лібровіч – знаний дослідник історії польського мучеництва в Сибіру, автор монографії «Поляки в Сибіру» (1884). А на вибір Оссолінеуму, як місця розташування «сибірської бібліотеки», вплинуло багато чинників: роль самого Львова (місто іноді наливали «опікуном сибіряків») у збереженні пам'яті про заслання, функція міста як значного видавничого осередку пам'яток такого типу, але передовсім послідовна позиція фундаторів Оссолінеуму щодо значущості документування польської національної спадщини і культури в часи неволі. Проте ця ініціатива припала на фінансово важкий період в історії Закладу і не була втілена.

Данило Кравець з Львівської національної наукової бібліотеки України ім. Василя Стефаника опублікував розвідку, присвячену співпраці між українськими діячами науки і культури та Оссолінеумом протягом 1827 – 1939 рр. Оскільки вже від початків своєї діяльності Заклад нагромадив величезну кількість матеріалів, що стосувалися історії України та українців, то з цих фондів активно користали й українські вчені. Проте їхнє ставлення до Закладу було неоднозначним: з одного боку, його сприймали і високо цінували як бібліотеку, а з іншого, трактували як питомо польську установу, що керується у своїй діяльності винятково національними інтересами. Зрештою, зібрані автором відгуки дослідників про Національний Заклад ім. Оссолінських переконливо свідчать про те, що він мав неабияке значення для розвитку українського наукового середовища в галицькій столиці.

Маріоля Гошовська з Жешувського університету представила на сторінках видання дослідження «Пам'ять» і «історія» інституції. Оссолінеум в міжпоколіннєвій рефлексії поляків (до

1939 р.)». Авторка, приймаючи у статті за вихідний пункт розмежування значень термінів «історія» та «пам'ять», застосовує їх до вивчення львівського Оссолінеуму, який в культурній топографії поляків був визнаний надзвичайно важливим у національному житті. М. Гошовська задається питанням про процес творення в індивідуальній і суспільній свідомості розуміння винятковості статусу львівської книгозбірні, її значення та пов'язаних з нею цінностей. Фактично, це спроба аналізу пам'яті про інституцію крізь призму її наукового пізнання. М. Гошовська звертає увагу на те, що у поширенні цих знань Заклад найбільше завдячував своїм працівникам, які виконували завдання представлення його доробку на різних часових дистанціях. Так, наприклад, двоє стипендіатів львівської фундації – Станіслав Лемпіцький та Станіслав Василевський – відіграли, завдяки чудовому науковому вишколу та літературному таланту, ключову роль у збереженні пам'яті про Оссолінеум, створивши перші нариси його історії. Вказуючи на різні напрями досліджень, пов'язаних з історією Оссолінеуму і можливості подальших пошуків, авторка зосереджує увагу на потребі вивчення процесів творення суспільної пам'яті про книгозбірню, виокремлюючи такі теми, як ідея створення, розвиток інституції, роль її очільників тощо.

Маріанна Мовна з Львівської національної наукової бібліотеки України ім. Василя Стефаника представила вельми цікаву роботу про Оссолінеум у дзеркалі путівників Львовом 1871 – 1939 рр. Найбагатшими за обсягом і найбільш історично-інформативними були путівники С. Кунасевича, М. Ковальчука, Ф. Яворського, Й. Вічковського, Б. Януша, М. Орловича, А. Медзиньського, які є важливим джерелом з історії Закладу та вказують на тодішнє розуміння його ролі в культурному житті Галичини.

Роберт Котовський з Варшавського університету вивчав роль Вацлава Ольшевича у порятунку фондів Оссолінеуму у Львові. Як відомо, від 1939 р. Оссолінеум, опинившись під тотальним впливом радянської і німецької окупаційних адміністрацій, був денаціоналізований та реорганізований, переживаючи найважчі часи за всю історію свого існування. Та завдяки зацікавленій діяльності працівників Закладу, значну частину книгозбірні вдалося зберегти від знищення та розкрадання. З числа цих осіб виокремлюється постать бібліотекаря Вацлава Ольшевича – краєзнавця, що в передвоєнні часи був міністерським чиновником, а в роки війни та в повоєнний час жив і працював у Львові. Тут він присвятив себе праці з книгами як бібліотекар спершу Оссолінеуму, а згодом Української Академії наук, заплативши за вірність інституції неповерненням до Польщі.

У рубриці «Джерела» опубліковано підготовлену Мареком Мілявським з Домініканського інституту історії в Кракові кореспонденцію між істориками Августом Бєльовським та Садоком Баранчем. Це листування, котре охоплювало період з 1854 р. до 1872 р., свідчить, що їх єднали приятельські стосунки та взаємна пристрасть до історії. М. Мілявський супроводив видання докладними коментарями та цікавим вступом. Наведена кореспонденція ближче знайомить нас з науковими поглядами обох істориків, вказує на їх товариські взаємини, занурює у реалії життя й атмосферу наукового середовища сучасної їм Галичини.

Адам Свьонтек з Ягеллонського університету підготував до друку рукопис українського журналіста та суспільного діяча Платона Костецького «В справі руській» (1863 р.). Віднайдений у Національній науковій бібліотеці України ім. В. Стефаника, текст є цікавим аналізом стану національної свідомості галицьких русинів того часу, адже його автор не лише переказував популярні серед руських еліт ідеї та політичні постулати, але й намагався знайти відповідь на питання про причини негативного ставлення русинів до поляків, пропонуючи рішення, що мали би змінити ситуацію. У цій публікації Адам Свьонтек подав біографічний нарис про Платона Костецького та здійснив критичний аналіз опублікованого джерела.

Павел Сєрженга з Жешувського університету підготував матеріали про ініціативи Національного Закладу ім. Оссолінських у Львові у міжвоєнний період у справі збору матеріалів до історії Галичини. У 30-ті рр. XX ст. було розроблено програму пошуку матеріалів та архівних джерел з історії краю. А у 1937 р. Заклад у співпраці з Польським історичним товариством та Науковим товариством у Львові зайнявся збором приватних матеріалів з історії соціально-економічного, політичного та культурного життя цих теренів.

Рубрику «Рецензії» відкриває критичний огляд Віталія Яремчука на монографію Віталія Тельвака та Василя Педича «Львівська історична школа Михайла Грушевського» (Львів, 2016). Далі йде огляд Павлом Сєрженгою видання «Владислав Конопчинський. Щоденник 1918 – 1921, ч. 1 і 2» (Варшава-Краків, 2016). Наступною є рецензія Рафала Стобєцького на колективну монографію «Історія у Львівському університеті. Дослідження і навчання до 1939 р.», що вийшла за редакцією Є. Матерніцького, Й. Пісулінської та Л. Зашкільняка (Жешів, 2016). Завершує рубрику огляд Єжи Кузіцкім регіонального періодичного видання «Stryïowski Rocznik Muzealny» (Stryïyw, 2015, t. I.; 2016, t. II.; 2017, t. III).

Остання частина тому присвячена огляду біжучого наукового життя. У цій рубриці «Хроніка» містяться: звіт Аґнєшки Кавалєц про міжнародну наукову конференцію «Львів. Місто – суспільство – культура (Краків, 1–2 червня 2016 р.)»; інформація Єжи Кузіцкого про міжнародну наукову конференцію «1846 рік в Кракові і Галичині – посили, тлумачення, пам'ять (Краків, 16–17 листопада 2016 р.)»; звіт Аліції Масьляк-Маційовської про міжнародну наукову конференцію «Євреї в Галичині (Жешув, 8–9 червня 2017 р.)».

Подібно до попередніх томів, і цю книгу щорічника завершує сумлінно упорядкована зусиллями польських та українських істориків продовжувана рубрика «Матеріали до бібліографії історії Галичини» за 2012 рік.

Насамкінець відзначимо, що згадані вище розвідки та джерельні тексти помітно збагатили традицію історіографічного осмислення феномену Оссолінеуму та, поза сумнівом, стануть відправними орієнтирами для наступних поколінь дослідників цієї знакової для наших західних сусідів культурної інституції.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2018 р.

IN MEMORIAM
ПАМ'ЯТІ ПРОФЕСОРА МИХАЙЛА СЕНЬКІВА

6 травня 2018 р. помер відомий український історик, професор Михайло Васильович Сеньків. Понад 30 років він працював у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка.

Народився Михайло Васильович 4 серпня 1953 р. у с. Торгів Золочівського району Львівської області у сім'ї селянина. У 1975 р. закінчив історичний факультет Кам'янець-Подільського педінституту. У 1975 – 1977 рр. працював учителем історії та суспільствознавства Куровичівської середньої школи на Золочівщині. У 1977 – 1978 рр. – науковий співробітник Інституту суспільних наук АН УРСР. З 1978 до 1980 р. проходив строкову військову службу. У 1980 – 1983 рр. – аспірант Інституту суспільних наук АН УРСР. У 1984 р. захистив кандидатську дисертацію на тему: «Культурно-технічний рівень селянства західних областей України (1946 – 1960 рр.)». У 1983 – 1986 рр. – науковий співробітник Інституту суспільних наук АН УРСР. З 1986 р. працював спочатку асистентом, згодом старшим викладачем, доцентом, завідувачем кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. У 2009 р. захистив докторську дисертацію на тему: «Західноукраїнське село: насильницька колективізація – 40 – поч. 50-х рр. XX ст.».

Михайло Васильович стояв біля витоків історичного факультету Франкового університету. Він забезпечував викладання курсу «Історія України XIX – поч. XX ст.» та спецкурсу «Актуальні проблеми національно-визвольних змагань в Україні в 1914 – 1920 рр.». Був учасником багатьох регіональних, республіканських та міжнародних наукових конференцій.

Сфера наукових зацікавлень Михайла Васильовича була широкомасштабною. Він детально досліджував аграрну політику більшовицької партії та радянського уряду щодо західноукраїнського селянства у 40 – поч. 50-х рр. XX ст., зокрема соціально-економічні і політичні передумови, етапи і методи колективізації сільського господарства, боротьбу селянства і національного підпілля проти утвердження колгоспного ладу, кадрову політику на селі, технічне оснащення колективних господарств, структуру сільськогосподарського виробництва, його продуктивність, матеріально-побутові умови життя селянства, проблеми боротьби за державність та соборність України. Автор понад 150 наукових праць, у т. ч. 10 монографій, 12 навчальних посібників, співавтор колективних академічних видань «Історія українського селянства» та «Украинские Карпаты. История».

Михайло Васильович Сеньків назавжди залишиться у пам'яті колег і студентів толерантним, високопрофесійним викладачем, доброю, чуйною, турботливою та справедливою Людиною.

Вибрана бібліографія наукових праць Михайла Сеньківа

1. Сеньків М. В. Виховання творчої особистості на основі історичних знань // Гуманізм. Людина Свобода. Тези доповідей людинознавчих філософських читань. Дрогобич, 1991. С. 223–225.
2. Сеньків М. В. Боротьба населення карпатського краю за соборність українських земель // Культура українських Карпат: традиції і сучасність. Ужгород, 1994. С. 240–249.
3. Сеньків М. В. Розвиток кооперації на Дрогобиччині в міжвоєнний період // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 1995. Вип. 1. С. 82–86.
4. Сеньків М. В., Думинець І. О. Західноукраїнська Народна Республіка 1918 – 1919 рр. – Дрогобич: Відродження, 1996. 110 с.
5. Сеньків М. В., Думинець І. О. Ватажки народних повстань в Україні. – Дрогобич: Відродження, 1997. 117 с.
6. Сеньків М. В. Підготовка масових сільськогосподарських кадрів на Дрогобиччині 1944 – 1950 рр. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 1997. Вип. 2. С. 58–64.
7. Сеньків М. В., Думинець І. О. Історичні портрети князів Русі-України. – Дрогобич: Відродження, 1998. – 117 с.

8. Сеньків М. В., Думинець І. О. Колективізація сільського господарства в західних областях України 1944 – 1952 рр. // Дрогобич: Відродження, 1998. – 130 с.

9. Сеньків М. В., Думинець І. О. З історії соборності українських земель 1917 – 1945 рр. – Дрогобич: Дрогобицький педуніверситет ім. І.Франка, 1999. 163 с.

10. Сеньків М. В. Західноукраїнське село: насильницька колективізація 1940-х років // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2000. Вип. 7. С. 488–496.

11. Сеньків М. В. Деякі проблеми колективізації західноукраїнського села 1939 – 1941 рр. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2001. Вип. 5. С. 249–260.

12. Сеньків М. В. Боротьба західноукраїнського селянства проти колективізації (1944 – 1952 рр.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. Дрогобич, 2002. С. 448–461.

13. Сеньків М. В. Матеріальний рівень життя західноукраїнського селянства (др. пол. 40 – поч. 50-х рр. ХХ ст.) // Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки ДДПУ. Дрогобич, 2002. Вип. 10. С. 144–154.

14. Сеньків М. В. Західноукраїнське село: насильницька колективізація – 40 – поч. 50-х рр. ХХ ст. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. 2002. 292 с.

15. Сеньків М. В. Колективізація західноукраїнського села 40 – поч. 50-х рр. ХХ ст. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2002. 72 с.

16. Сеньків М. В. Сільськогосподарська кооперація в західноукраїнському селі 1921 – 1939 рр. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2003. 56 с.

17. Сеньків М. В. Західноукраїнське село: спротив ОУН-УПА колективізації 1944 – 1952 рр. // Carpatica – Карпатика / Ужгородський національний університет, НДІ карпатознавства. Ужгород, 2003. № 26. С. 106–114.

18. Сеньків М. В. Матеріально-побутові умови життя західноукраїнського селянства (др. пол. 40 – поч. 50-х рр. ХХ ст.) // Carpatica – Карпатика / Ужгородський національний університет, НДІ карпатознавства. Ужгород, 2003. № 27. С. 102–111.

19. Сеньків М. В. До питання про етапи та методи колективізації західноукраїнського села (40 – поч. 50-х рр. ХХ ст.) // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету ВДУ. Луцьк, 2003. Вип. 8. – С. 75–84.

20. Сеньків М. В. Аграрне питання в політиці Української Повстанської Армії // Carpatica – Карпатика / Ужгородський національний університет, НДІ карпатознавства. Ужгород, 2003. № 28. С. 109–118.

21. Сеньків М. В. Колективізація західноукраїнського села: «кадри вирішують все» 1944 – 1952 рр. // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2003. Вип. 7. С. 44–54.

22. Сеньків М. В. Західноукраїнське село: етапи та методи колективізації 1944 – 1952 рр. // Галичина. – Івано-Франківськ, 2003. Вип. 9. С. 127–133.

23. Сеньків М. В. Технічне оснащення та ефективність колгоспного виробництва західного регіону України (кінець 40 – поч. 50-х рр. ХХ ст.) // Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки ДДПУ. – Дрогобич, 2003. Вип. 12. С. 160–170.

24. Сеньків М. В. Кадрова політика радянської влади у західноукраїнському селі 1944 – 1952 рр. // Військово-науковий вісник. Львів, 2004. Вип. 5. С. 75–85.

25. Сеньків М. В. Соціально-політичні передумови суцільної колективізації західноукраїнського села (1944 – 1947 рр.). – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2004. 44 с.

26. Сеньків М. В. Система зиску колгоспного селянства західного регіону України // Ефективність державного управління: збірник наукових праць. Львів, 2004. Вип. 5. – С. 61–73.

27. Сеньків М. В. Боротьба національного підпілля проти колективізації західноукраїнського села (др. пол. 40 – поч. 50-х рр. ХХ ст.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2004. Т. 12. С. 289–297.

28. Сеньків М. В. Молочарська кооперація Східної Галичини у 1921 – 1939 рр. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2004. Вип. 8. С. 351–357.

29. Сеньків М. В. Духовне життя західноукраїнського селянства (др. пол. 40-поч. 50-х рр. XX ст.) // Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки ДДПУ. Дрогобич, 2005. Вип. 16. С. 94–103.

30. Сеньків М. В. Товариство «Сільський Господар» у міжвоєнний період // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2005. Вип. 9. С. 372–378.

31. Сеньків М. В. Селянський опір радянізації західних областей // Історія українського селянства. Нариси в 2-х т. К.: Наукова думка, 2006. Т. 2. С. 390–408.

32. Сеньків М. В. Пересельницька акція польського та радянського тоталітарних режимів у 1944 – 1947 рр. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2006. Вип. 10. С. 467–474.

33. Сеньків М. В. Культурно-національне життя Дрогобича у міжвоєнний період // Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки ДДПУ. Дрогобич: Ред.-вид. від. ДДПУ ім. І.Франка, 2008. Вип. 22. – С. 82–91.

34. Сеньків М. В. Дрогобич у 1918 – 1919 рр. в складі міжвоєнної Польщі // Нариси з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку XXI ст.) / ДДПУ ім. І.Франка, істор. факультет / Наук. ред. Л.Тимошенко. – Дрогобич: Коло, 2009. – С. 141–178.

35. Сеньків М. В. Культурно-освітня діяльність української кооперації у Східній Галичині у міжвоєнний період // Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки ДДПУ. Історія. Дрогобич: Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І.Франка, 2009. Вип. 24. С. 82–91.

36. Сеньків М. Кризові явища в атмосфері урбанізованих територій Львівщини в 70 – 80-х роках XX століття // Філософія води – філософія життя: матеріали міжнародної наукової конференції 28 – 29 квітня 2009 р. Трускавець. Дрогобич: Швидкодрук, 2010. С. 205–210.

37. Сеньків М. В. Кредитна кооперація у галицькому селі в міжвоєнний період (1919 – 1939 рр.) // Слов'янський вісник. Рівне, 2010. № 10. С. 137–141.

38. Сеньків М. В. Молочарська кооперація у галицькому селі в міжвоєнний період (1921 – 1939 рр.) // Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Гуманітарні науки. Львів: ЛКА, 2010. Вип. 9. С. 193–198.

39. Сеньків М. В. Кооперативний рух у галицькому селі в міжвоєнний період (1919 – 1939) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. Т. 20. С. 347–359.

40. Сеньків М. В. Культурно-національне життя Дрогобича у міжвоєнний період (1919 – 1939 рр.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. XIV – XV. Дрогобич: Коло, 2011. С. 338–344.

41. Сеньків М. В. Національно-визвольна боротьба на Дрогобиччині у міжвоєнний період (1919 – 1939 рр.) // Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Дрогобич: Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. Вип. 28. Історія. С. 165–175.

42. Сеньків М. В. Молочарська кооперація в західноукраїнському селі у міжвоєнний період: генеза, еволюція, соціально-політичні наслідки // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип. 20. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 79–84.

43. Сеньків М. В. До питання про кооперативний рух у галицькому селі (1919 – 1939 рр.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. XVI. – Дрогобич, 2012. – С. 295–303.

Оксана Медвідь

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ВІСНИК

EAST EUROPEAN HISTORICAL BULLETIN

Спеціальний випуск 3
Special issue 3

Головний редактор
Василь Ільницький

Відповідальний редактор
Микола Галів

Літературне редагування
Ірина Невмержицька

Редагування англомовних текстів
Олег Шалата

Технічний редактор
Лілія Гриник

Макетування та верстка
Василь Герман

Дизайн обкладинки
Олег Лазебний

Здано до набору 03.05.2018 р. Підписано до друку 21.05.2018 р.
Гарнітура Times. Формат 70x100 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 19,4. Зам. № 338
Наклад 300 примірників

Віддруковано ПП «ПÓСВІТ»
Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100 Україна
тел. (03244) 2-23-35, 3-38-50
E-mail: posvit-druk@ukr.net